

TH

9/52

Tóth Béla

MARÓTHI GYÖRGY

DEBRECEN
1994.

9/4
A könyv kiadását elősegítették:
Debreceni Református Kollégium,
Debrecen megyei jogú város Hajdú-Bihar megyei Önkormányzat,
Magyar Tudományos Akadémia,
Magyar Könyv Alapítvány,
MTA Debreceni Területi Bizottsága (DAB)

Lektorálta:

dr. Bán Imre

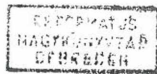
dr. Julow Viktor

A fényképeket készítette:

Fekete Gáborné
(Debrecen, Déri Múzeum)

A kézirat nyomdai munkálatait gondozta:

ifj. Tóth Béla

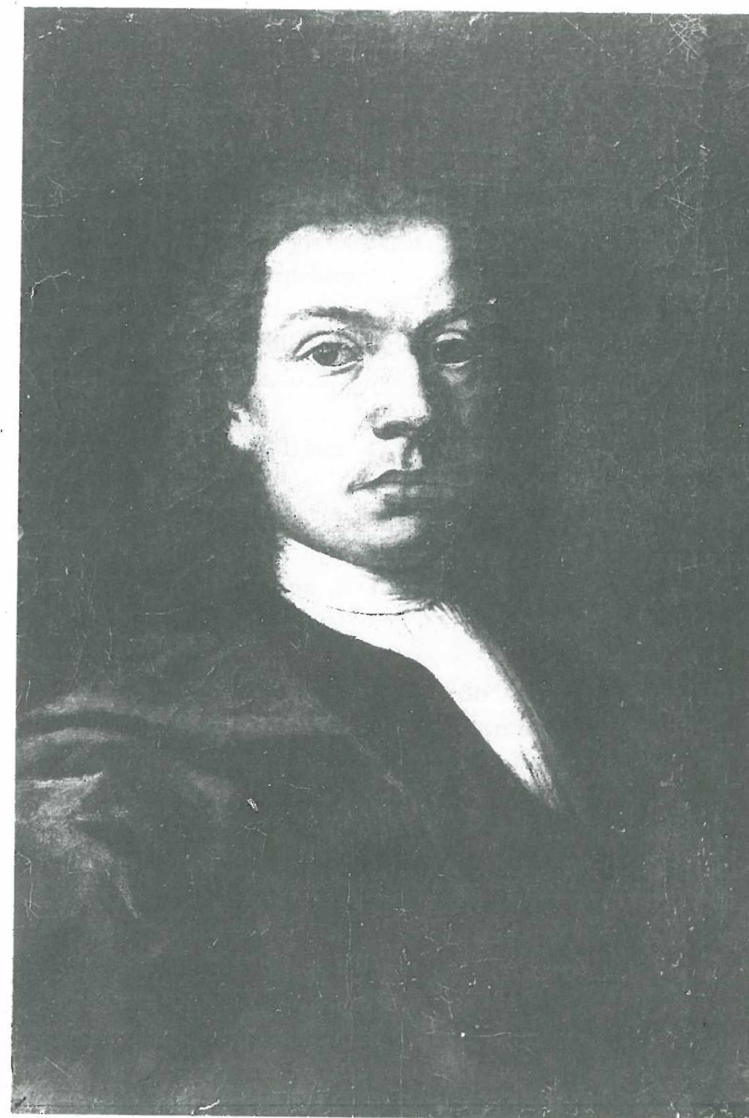
2-23. 820

KK/10

ISBN 963 7064 14 1

A kézirat lezárva: 1981. december 31-én

© Tóth Béla, 1994.

MARÓTHI GYÖRGY

M. L. Zeuger festménye 1734-ből. – A debreceni Ref. Kollégium gyűjteményeiben.

TARTALOMJEGYZÉK

Rövidítések jegyzéke	7
Előszó	9
I. Maróthi szülővárosa, családja, gyermekkora	11
1. A város. 2. Család, gyermekkor	
II. A debreceni tanulás évei	27
1. A Kollégium. 2. Maróthi tankönyvei. 3. A tanítás módja.	
4. Professzorai, tantárgyaik.	
III. Tanulmányúton	59
1. Az utazás. 2. Zürich. 3. Bázeli. 4. Bern.	
5. Groningen, Disputáció.	
6. Hazafelé. 7. Összefoglalás.	
IV. Tanárságának kezdete	97
1. Tanárrá választása, házassága. 2. Történelemtanítása.	
3. Földrajzi előadásai.	
V. Régiségügyi előadásai	121
1. Kéziratok. 2. Antiquitates Graecae. 3. Források.	
4. Antiquitates Romanae. 5. Források. 6. Összefoglalás.	
VI. Törekvései a latin és görög nyelv tanításának fejlesztésére	147
1. Stilisztikai törekvései. 2. Auktor-kiadásai.	
3. Maróthi és Molnár Gergely grammatikája.	
4. Comenius tankönyveinek kicserélése.	
5. A görög nyelv jobb tanításáért. 6. Maróthi latinságáról.	
7. Küzdelme a maradiakkal.	
VII. Maróthi és a matematika	171
1. A debreceni nagy pestisről.	
2. Weidler Institutionesének bevezetése. 3. Az Arithmetica.	
VIII. Maróthi és a fizika	183
1. A kísérleti fizikai oktatás bevezetése. 2. Az Astronomia.	
3. Descartes-től Wolff-ig.	
IX. Zenei tevékenysége	197
1. Énektanítás a ref. iskolákban.	
2. Az éneklés szerepe a debreceni Kollégiumban.	
3. Maróthi külföldi zenei tanulmányai.	
4. Énektanítása, zenei kiadványai.	

X. Szerepe a kollégiumi könyvtár és a városi nyomda fejlesztésében	215
1. Felkészülése, könyvtári munkájának kezdete.	
2. A könyvtár gyarapítása.	
3. Selejtezés, könyvárverés Debrecenben. 4. Új katalógus.	
5. Újabb beszerzések. Praefectus Bibliothecae.	
6. Könyvei a kollégiumi könyvtárban.	
7. A városi nyomda fejlesztése.	
XI. Pedagógiai törekvései	229
1. A kollégiumi tanítás rendjének újjászervezése.	
2. Az Idea és Opiniones.	
2. Az alumnusok, pedagógusok ügyének rendezése.	
3. Tanítási módja, elvei, útmutatásai, Ramus logikájának kicseréltetése.	
4. Összefoglalás.	
XII. Maróthi és a teológia	263
XIII. Maróthi életkörülményei, halála, méltatása	275
XIV. Maróthi és a felvilágosodás	283
XV. Utóélete	297
1. Szilágyi Sámuel halotti beszéde, Hatvani versei. 2. Utódai, tanítványai.	
3. Zenei törekvéseinek hatása. 4. Kiadványainak újabb megjelenései stb.	
5. A Methodus. 6. Egyéb jelek.	
Névmutató	315
Képek jegyzéke	323

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ADB	Allgemeine Deutsche Biographie, 1–56. köt. Leipzig, 1875–1912.
Balogh F.	Balogh Ferenc: A debreceni Református Kollégium története, Debrecen, 1904.
Balogh I.	Balogh István: A cívisek társadalma, Gondolat, Bp. 1973.
Bán	Bán Imre: Apáczai Csere János, Ak. Kiadó, Bp., 1958.
Barcsa	Dr. Barcsa János: A debreceni Kollégium és pártikulái, Debrecen, 1905.
Békefi	Békefi Remig: A debreceni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei, Bp., 1899.
Benda–Irinyi	Benda Kálmán–Irinyi Károly: A négyszázéves debreceni nyomda, Ak. Kiadó, Bp. 1960.
Értesítő	A debreceni Ev. Ref. Főgymnasium értesítője – az 1894–95. isk. évről, Debrecen, 1895.
Fábián	Fábián Imre: Debrecen zenei múltja, Alföld 1955. 1–2. sz. 94. s. köv. l.
Fogarasi–Juhász	Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga, (Bevezető tanulmány: Juhász István) Kriterion, Bukarest, 1974.
HBmL	Hajdú-Bihar m. Levéltára, Debrecen.
JAGL	Jöchers Allgemeines Gelehrten Lexikon, I–IV. k., Leipzig, 1750–1751.
Lósy-Schmidt	Lósy Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei, Debrecen, 1931.
L.–T. I.	Lengyel Imre–Tóth Béla: Maróthi György külföldi tanulmányútja (Könyv és könyvtár VIII:1) Debrecen, 1970.
L.–T. II.	Lengyel Imre–Tóth Béla: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei (Könyv és könyvtár VIII:2), Debrecen, 1971.
MA	Maróthi Albuma, OSZK, Ms. Sec. XVIII. fol. 169 in 80 Oct. Lat. 455.
Nagy Sándor	Nagy Sándor: A debreceni Kollégium mint egységes intézmény stb., Debrecen, 1940.

Or. fun.	Szilágyi Sámuel: Oratio funebris. Megjelent a Museum Helveticum (Tiguri) 1746. évf. II. részében (Part. sec.) a 249–280. lapon.
Ötvös	Ötvös János: Maróthi György könyvtára, a KLTE könyvtárának évkönyve, 1955. 2. rész.
Paulsen	Paulsen, Friedrich: Geschichte des Gelehrten Unterrichts stb. II. kiadás, Leipzig, 1896–97.
RGG	Die Religion in Geschichte und Gegenwart (H. Gunkel u. L. Zschernack), II. kiadás, Tübingen, 1927–1932.
Staehelin	Staehelin, Ernst: Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck, Basel, 1968.
Szabolcsi	Szabolcsi Bence: A XVIII. század m. kollégiumi zenéje, Magyar Zenei Dolgozatok, 9. sz. 1931.
Thury I., II.	Thury Etele: Iskolatörténeti adattár I., II. k., Pápa, 1908.
TREKL	Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Debrecen.
Zemplén I.	Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Akadémia Kiadó, Budapest, 1961.
Zemplén II.	Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története a 18. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

*Feleségem, Ica emlékének ajánlom,
akinek segítségével ez a könyv
nem készülhetett volna el.*

ELŐSZÓ

Monográfiámban a magyar felvilágosodás kiváló úttörőjének, a polihisztor Maróthi Györgynek a munkásságát igyekszem bemutatni a maga teljességében, sokoldalúságában, többnyire eredeti, először feltárt (levéltári, kézíratos) források alapján.

Ifjúkori, hazai és külföldi tanulásának, azok tárgyainak, ismeretlen disputációjának ismertetése után, itthoni tevékenységét rajzolom meg a tanulmány IV–XIII. fejezetében. Szó kerül itt új felfogású történelem-, továbbá ó- és újkori földrajzтанításról, a görög és római régiségekről szóló részletes latin nyelvű régiségtani előadásairól, melyekből a tárgy bőséges ismerete mellett kiderült például a „philologia sacra”-tól való távolodása, s bátor, a felvilágosodás szelleméből táplálkozó filozófiai és társadalmi felfogása, mely a kor leghaladóbb gondolkodóinak, pl. Locke-nek a nézeteit hozza elénk.

Ez előadásaival párhuzamosan – hiszen rövid élete, működése folyamán szinte minden mozzanat párhuzamosnak mondható – foglalkozott a latin nyelvnek a puritánus kulináris szintről a klasszikus szintre való felemelésével. E munkája során kicserélte Comenius elavult tankönyveit s helyettük a Cellariuséit vezette be, de adott ki auktorokat is korszerű filológiai módszerrel.

Eközben hozzálátott a természettudományi tárgyak megújításához, tanításuk kibővítéséhez is. Fr. Weidler Institutionesének bevezetésével főiskolai szintre emelte a matézis tanítását, a fizikaoktatás területén pedig P. Muesschenbroek tankönyve alapján megkezdte a kísérleti fizika tanítását. E célra kísérleti eszközöket szerzett be s külön fizikai auditoriumot rendezett be. Külön előadást (Astronomia) szentelt a csillagászat tudományának is. Természettudományi tevékenysége lehetőséget adott neki az időszerűbb wolffi filozófia megszólaltatására is a régi elavult descartes-i filozófia helyett. Ugyancsak a korszerűség érdekében cseréltette ki Ramusnak a 17. sz. közepe óta használatban levő logikáját a wolffianus I. I. Bretinger tankönyvére.

De a klasszikus nyelvek tanításának fejlesztése mellett gondja volt az anyanyelvűsögre is. Egyebek mellett e célból adta ki 1743-ban Arithmetica-ját, magyar nyelvű számtankönyvét, mely még a 19. sz. elején is használatban volt országszerte. S nagy teret biztosított az anyanyelvnek tantervében is.

Eközben foglalkozott az ének és a zene tudományával is. Az 1739–40. évi nagy pestis idején diákjaiból négyszólamú énekkart szervezett, mely azóta is működik a Kollégiumban Kántus néven. A szabályos és többszólamú éneklés érdekében zsolnár-

kiadásokat rendezett sajtó alá, melyek mindegyikéhez zeneelméleti tanításokat csatolt. Ezek első magyar nyelvű zeneelméleti műveink.

Jutott ideje és ereje ezek mellett a kollégiumi könyvtár újrendezésére, beszerzéseivel stb. tudományos könyvtár szintjére való emelésére is.

Mind e munkái pedig egy általános pedagógiai törekvésben, a kollégiumi tanítás rendszeresebbé, korszerűbbé tételére való igyekezetben csúcsosodtak ki. Idevágó javaslatai, melyeket a Kollégium „gazdája”, a városi tanács is elfogadott, Idea és Opiniones c. alatt maradtak ránk (sajnos, máig kéziratban). Ezekben, mind pedig pedagógiai gyakorlatában, a felvilágosodás humanista szellemű gyakorlati célú nevelési elgondolásait igyekezett megvalósítani. Szó van a kéziratban még Maróthinak ugyancsak haladó szellemű teológiai felfogásáról is.

Külön fejezetet szentelek Maróthi és a felvilágosodás kapcsolatainak, rámutatva arra, hogy tudósunk milyen sok szállal kapcsolódott az egykorú Európának ez előremutató eszméihez s mint igyekezett azokat tanításán, írásain, nyomtatott művein keresztül a hazai tudományos életbe átárasztani.

Az „Utóélete” c. fejezetben azt tárom fel, hogy tudása, pedagógiai elgondolásai, tankönyvkiadásai, sugárzó egyénisége mint érvényesült nemcsak a debreceni Kollégiumban, ez ekkor országos jelentőségűnek mondható nevelési intézményben a 18. sz. folyamán, sőt több területen még azon is túl, pl. az erdélyi kollégiumok tantervében.

Úgy gondolom, hogy a magyar felvilágosodás történetének érdekében fontos lenne e nagy tudós életének minél nagyobb nyilvánosság előtt való felmutatása, hogy művelődési örökségünk ezzel is gazdagodjék s a mának is például szolgáljon.

Tóth Béla

I. MARÓTHI SZÜLŐVÁROSA, CSALÁDJA, GYERMEKKORA

1. A város. 2. Család, gyermekkor.

1.

A debreceni ref. egyház 1703–1726. évi születési anyakönyvének 178. lapján 1715. febr. 11-ről a következő bejegyzés olvasható: „Csapó utz. Maroti György F.[iu] György.”¹ A helységet, amelyben a gyermek napvilágot látott s amelyben életének legnagyobb részét leélte a legsajátosabb magyar városi képződménynek mondhatjuk. Ezt a sajátosságot fekvése és történelmi viszonyai alakították ki. Debrecen várossá lételet 1361-től számítják, amikor Nagy Lajostól megkapta a bíró- és plébánosválasztás jogát. Bár még jó ideig földesúri hatáskörbe is tartozott, jogai ettől kezdve fokozatosan bővültek, s jelentősége is nőtt. A legnagyobb fordulatot a mohácsi vész után bekövetkezett helyzet, az ország három részre szakadása jelentette életében. 1538-tól, a váradi békétől kezdve ugyanis közjogilag Erdélyhez tartozott, de 1564-ben II. Szulejmán, ún. khász birtokká, adófizető várossá nyilvánította, közben pedig a Habsburg-hatalom is igyekezett befolyása alá vonni. A város fennmaradása érdekében mind a három hatalomnak adózott, de (vagy: így) vég-eredményben nem tartozott egyikhez sem. Ország volt az egymásra féltékeny, szinte állandóan marakodó országok között. Ebben a „magárahagyatottságban” alakult ki sajátos városi, gazdasági szervezete, mely a magyar városok sorában egyedülálló jelenséggé tette.² Vezetői ekkor tettek szert nagy politikai, diplomáciai ügyességre, sőt ami első pillantásra különösnek látszik, ez időben vagyoniilag is hatalmasan gyarapodott.

Vagyoni gyarapodásának alapja földrajzi helyzete, kiváltságai, és polgárainak, vezetőinek ügyessége, rátermettsége, s fokozatosan kialakuló sajátos városi szervezete volt. Fekvésének jellegét legtalálósabban Gulyás Pál fejezte ki: „Debrecen, ókikötő, tájakat összekötő”. Igaz, földrajzilag csak kisebb tájegységeket köt össze: a nyírségi homokvidéket s a tőle délre elterülő áradásos fekete földet, a Sárrét, a Körösök, a Tisza árterét adó Hortobágy vidékét (a „vízválasztó” a Piac utca, Péterfia vonala), de kelet felé Erdélyre nyit kaput, nyugati irányban pedig az Alföld, Pest-Buda felé Tokajon, Tiszafüreden átmenő utak kiindulópontja, s régen is az ún. sóút egyik állomása. Ehhez járult vagy ebből következett a 15. sz.-ban elnyert vásártartási s hosszú fejlődés eredményeként kialakult árumegállítási joga. E körülmények folytán fejlődött ki már a 16. sz.-ra igen élénk és kiterjedt kereskedelme, melynek tevékenysége Isztambultól Gdanskig, Brassótól Augsburgig terjedt.³ Ezt a kereskedelmet viszont fejlett kézműipar táplálta, és némi földművelés, mely legnagyobb részében állattenyésztésből állt,⁴ s bár

a lakosság foglalkozási statisztikáját pontosan nem lehet kiszámítani, de átlagosan a 17. sz.-ban 31% földművelésből, 51% iparból, 18% kereskedelemről él.⁵

A város fejlődése, polgárainak gyarapodása, munkaerő szükséglete, nagy vonzóerőt gyakorolt a közeli és távoli vidékek lakosaira. Területén sok szökött jobbágy talált menedéket és munkát,⁶ de ide futott a török elől menekülő felperzselt falvak lakóinak jó része. Ez utóbbiak határát a város saját területéhez csatolta vagy zálogba vette, s ezzel is növelte a közösség vagyonát, úgyhogy a 17. sz.-ra Debrecen határterülete meghaladta a 120–130 ezer hektárt,⁷ s erdőivel, legelőivel, szántóföldjeivel fölért egy kisebb német hercegség vagy állam területével. A 18. sz. elejétől a kézművesek, kereskedők is szívesen választották lakóhelyül a „kiváltságos” várost.⁸

***

A város önállóságának, sajátos arculatának, sőt anyagi gyarapodásának a kialakításában is jelentős szerepet játszott a reformáció kálvini irányzatának felvétele a 16. sz. második felében. Ennek a reformációnak újabb, megerősödő, elmélyítő hullámát jelentette az Angliából kiindult puritanizmus debreceni megjelenése, mely a 17. sz. második felében Medgyesi Pál, Komáromi Csipkés György, Martonfalvi, Szilágyi Tönkö professzorok s olyan prédikátorok, mint Köleséri Sámuel, Csúzi Cseh Jakab munkája nyomán teljesen hatása alá vonta a város lakóit.⁹ „A kálvini vallás a debreceni jellem egyik legfőbb formálója századokon át” – írja Julow Viktor.¹⁰ Ennek (főleg puritán irányzatának) hatása alakította ki a város lakóinak azokat a belső, külső vonásait, mely őket a későbbi századok folyamán is jellemezte, s amelyek a viselkedés, öltözködés puritán egyszerűségében, sőt ridegségében, az életvitel komolyságában, az odaadó munkában nyilvánultak meg.¹¹ A 18. sz. kezdetéig a város lakói mind reformátusok voltak.

***

Már a reformáció, a puritanizmus befogadása is utal azokra a kapcsolatokra, melyek Debrecen eleinte „áros népei”, kereskedői révén a korabeli Európához fűzték. Később ezek a kapcsolatok a Kollégium s a külföldi (német, angol, holland, svájci) protestáns főiskolák révén intézményessé lettek. Nagyszámú debreceni diák kereste fel az európai protestáns egyetemeket, töltött ott éveket, s visszatérve lett kollégiumi professzor, debreceni lelkész, orvos, vagy mint a város kereskedő rétegének művelt tagja, a civitas igazgatásába kapcsolódott be. Komoróczy is megjegyzi, „hogyan a bírónak – a városi élet akkori színvonalán, magas műveltségi fokon állott”, s többet felsorol, akik külföldi egyetemeken tanultak.¹² Ilyen volt pl. a Dobozi család is, melynek több tagja viselt főbíróiságot a 17. sz. folyamán, s járt angol, holland egyetemeken is, mint Komáromi Csipkés György hasonló nevű fia. De ezek sorába tartozott id. Maróthi György és Domokos Márton is a 18. sz.-ban.¹³

***

Debrecen fejlődésében fontos mozzanatnak szokták tekinteni (főleg a kiegyezés korabeli s két háború közti történetírás) a városnak Várad visszafoglalása (1692) után 1693-ban történt szabad királyi városi rangra való emelését. Az esemény fontos

fordulat is volt, de negatív értelemben. A város ettől kezdve az önállóságot veszített Erdély s a hanyatló török hatalom mellett jogilag is a Habsburg Császárság árnyékába került, amely aztán fokról fokra, a 18. sz. végére megfosztja önállóságától, megsemmisíti addigi vívmányait, s egyre jobban letörli arcáról a sajátos vonásokat, ezekkel a törekvéseivel is gyarapítva a város megpróbáltatásainak végtelen sorát.

Különösen megsokasodtak ezek a megpróbáltatások a 17. sz. végén, a 18. sz. elején. Szinte minden esztendőre esik valami szörnyűség. Pl. 1676-ban Strassoldo generális, 1683-ban Giráj kán fosztogatása, 1685–86-ban Caraffa kétszeri sarcoltatása, melynek során egymillió forintot csikart ki a város lakóiból. 1691-ben, Várad ostromának idején a német hadsereg 8–10 ezrede szállásol a városban (a lakók házaiban). A sikertelen ostrom után pedig Galga tatár szultán a városban áll bosszút: 10 000 arany hadisarcot vet ki rá, s négy évi adóhátralék fejében 40 000 tallért. Ennek ellenére 1693-ban újból megtámadja a várost. A támadás hírére a gazdagabb polgárok elmenekülnek, vagyonukat a tatárok megsarcolják. A szegények lázadásban törnek ki. A Rákóczi-féle szabadságharc idején lakói pénzzel váltják meg magukat a katonai beszállásolásoktól, s a hadsereg egyik fő élelmezési és ruházati bázisa, ennek ellenére öt ízben kell teljesen kiüríteni a várost.¹⁴

A „hadvészek” mellett s azokon túl is rendkívüli természeti csapások, járványok, tűzvészek is sújtották. 1688-ban egy nagy sáskajárás pusztítja el a határát, 1709–11-ben pestis támadja meg, mely csak az első évben mintegy 3000 lakóját ragadja el, 1739–43-ban pedig az országos pestisjárványban ugyancsak az első évben mintegy 8600 lakója pusztul el,¹⁵ s a pusztulást, pusztítást 1739-ben még egy orkánszerű szélvész is fokozza. A tűzvészek szinte évenként látogatják meg. Közülük az 1727-i volt a legnagyobb. A nyomában keletkezett nyomorúság, éhínség következtében sokan elhagyták a várost.¹⁶

***

Debrecen számára a szatmári béke sem hozott békességet. Ez időtől fogva szüntelenül kettős nyomás alatt élt. Ennek hatásaként a korábbi századokban megindult fejlődése megtört, majd az egész társadalmi szerkezete deformálódott.¹⁷ A folyamat azonban a város szilárd ellenállása folytán meglehetősen lassúsággal zajlott le, s csak a 18. sz. végén, Domokos Lajosnak a főbírói székből való eltávolításával (1786) ért véget.¹⁸

Miben állt ez a kettős nyomás? Először is a Habsburg-királyok mindenképpen igyekeztek megnyirbálni a város vezetőinek jogkörét. A Tanács mellé királyi biztost állítottak, aki mind gyakrabban avatkozott a város ügyeibe. Beleszóltak a város gazdálkodásába, szervezeti rendjébe (1752-ben pl. elrendelik a városi és egyházi szervezet különválasztását). A városnak be kell engedni lakói közé a katolikusokat, s ezek számára csekély létszámuk ellenére, helyet kell biztosítani a Tanácsban, hivatalokban stb. Mária Terézia vámpolitikája pedig, mely Magyarországot és az örökös tartományokat vámhatárral zárta el a külföldtől, nemzetközi kereskedelmét bénította meg. A Neoaquistica Commissio vitássá teszi több praediumhoz való jogát, s ezekért állandó pereket kell folytatnia, illetve perekben védekeznie. Közben egy lovasezred (1735-ben pl. 11 század) beszállásolásának, ellátásának terheit is viselnie kell, ami az anyagi megterhelés mellett állandó zaklatással is jár, de erősen befolyásolja

a város erkölcsi életét is.¹⁹ De ránehezedett a városra a 18. sz. elején az ellenreformációval párhuzamosan előretörő rendiség új hulláma is. A nemesség, mely eddig csak „polgár”-ként élhetett a városban, most társadalmi és hivatalnok-arisztokráciaként lép fel, s magával sodorja a polgárság néhány tagját is, mint pl. a kettéhasadt („paplanos” és nemesi ágra)²⁰ Váradi Baranyi család. (De végeredményben Sinai Miklós professzort is ez az „új hullám” ragadja majd el, s állítja szembe a polgári öntudat képviselőivel, Domokos Lajosékkal.) A környező nemesi vármegyék nyomása is fokozódott: az adóterhek igazságos elosztása miatt a város követei állandóan védekezni kényszerültek a megyék követelései ellen.²¹ „A polgárok és nemesek közti jogvitákban is szüntelen érezniük kellett az uralkodó rend túlsúlyát.” (Balogh, 119.).²²

Nem csoda, ha Maróthy György 1733-ban Zágoni József Zürichben kiadott disputációjára írott versében így nyilatkozik a „haza” állapotáról.

– vetat velociores scribere

Versus Iambeis noster publicus dolor:

Quo nunc dolemus miseras Patriae vices,

s később is (1739), egyik levelében találó szóval „lubricus”-nak, ingatagnak, veszélyesnek mondja a város „status”-át.²³

***

A város szervezetének kialakulása után, s így a 18. sz. elején is a lakosság két élesen elkülönülő rétegből állott: Az első a városi jogok teljességét élvező s számban is többségben lévő polgárok (cívisek) alkották. A másodikat az ún. hóstáti lakók, akik többnyire idegenből bevándorolt szegény családok voltak, s a város engedelmével a gyepekön kívül telepedtek le. Apró telkeikért a városnak bért és 16 napi gyalogrobotot fizettek. Vagyis a város zsellérei voltak. Ezeknél is lejjebb állottak a ház nélküli zsellérek, akik alkalmi munkákból éltek.

Igazgatási szempontból a város egy alsó és felső „járás”-ra tagozódott, s ezek mindegyike három utcaszerből (platea), azaz a főbb utcák köré sorolt utcacsoportokból állott. A 18. sz.-ban ezek Csapó, Péterfia, Hatvan utca, Piac, Czegléd és Varga utca neveket viselték. A hozzájuk tartozó kisebb utcák rendje olykor-olykor változott. Ezek a kerületek némi autonómiával s némi csekély pénzalappal is rendelkeztek, saját ügyeikről az ún. utcagyűléseken döntöttek, amelyeken minden utcabeli polgár részt vehetett. Élükön az ún. utca kapitányok álltak. A legkisebb igazgatási egység tíz ház volt, ezek előljárója pedig tízház-gazda. Tehát a város keze elért minden házba.

Saját belső ügyeiket, egymás közötti viszonyukat illetőleg a céhek is rendelkeztek némi önállósággal, de végső fokon a városi magisztrátus fogta össze s ellenőrizte őket.

***

Mint jeleztük, jelentős szerepet töltött be a város életében a református egyház: irányította, formálta a polgárok gondolkodását, s szigorúan őrködött erkölcsük fölött. Szervezetileg, talán a régi patronátusi jog továbbélése alapján, az egyház szintén a Tanácsnak volt alárendelve. Papjait az választotta, fizette, és segítségére volt az egyháznak fegyelmező munkája végzésében. Ő építtette a templomokat, egyházi épületeket (lelkési lakások), s tartotta azokat rendben. Az egyházi ügyek intézői a

Tanács részéről az ún. „curatores” voltak (többnyire kettő), 1739-től pedig az ún. consistorium, mely a város képviselőiből s a helybeli lelkészekből, professzorokból álló testület volt. Ülésein mindig a főbíró elnökölt. A lelkészek száma eleinte kettő volt, a 18. sz.-ra (1673-tól) viszont számuk négyre emelkedett.

A városnak az új hitre térésével egy időben, azzal lépést tartva, alakult ki fokról fokra a Kollégium, a lelkész- és tanítónévelő iskola, mely fejlődése folyamán egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Ez az intézmény 1658-ig, a városi szervezet megerősödéséig, önálló szervezetével szinte város volt a városban. Innen eredt pl. a nagyszámú összeütközés a diákság és a polgárság között. Ennek a helyzetnek az 1658-i törvény vetett véget, mely teljesen a város ellenőrzése alá vonta, s anyagilag is ettől tette függővé.

A Kollégium mellett voltak a városban ún. „utcai iskolák” is, a hat utcaszernek megfelelően hat, a 18. sz. elejétől pedig ugyancsak „utcánként” volt egy-egy leányiskola is.

***

A város lakóinak száma a különböző csapások (háborúk, járványok) miatt a 18. század elején tíz- és húszezer között ingadozott. A gyarapodás főleg a bevándorlások, letelepedések következtében állt elő, ami a városnak ez időben is meglevő nagy gazdasági, társadalmi vonzását jelentette.²⁴

Balogh István szerint (78. l.) a város lakossága 1714-ben 18%-ban kereskedő, 49%-ban iparos és csak 33%-a földművelő. A leggazdagabb, legtekintélyesebb réteget a kereskedők alkották, akik még mindig a Balkán és Baltikum, Moldva és Augsburg között közvetítik az árut. Egy 1751–52-ből való kimutatás-sorozat²⁴ cím „specificatio”-ját, azaz a céhtagoknak iparuk menete szerint négy osztályba (classis) való besorolását tartalmazza. Ezek voltak a compactor (könyvkötő), vasas, borbély, kalmár, asztalos, sós (sókereskedő), kovács és lakatos, szűrszabó, ötvös, paplancsináló, szappanos, olajos, szűcs, „vásári műves szabó”, bodnár, hentes, gombkötő, szíjgyártó, fazekas, varga, kötélverő, „csutorás és fűsüs”, kerékgyártó, mézeskalácsos céhek, illetve társaságok. Tagjaik száma összesen 1009. Legnagyobb (nyolcvan felüli) létszámú a kalmár (85), a szűrszabó (94), a szűcs (103) és varga (45) céhek létszáma.²⁵ Ez a kimutatás is mutatja a város iparának és kereskedelmének fejlettségét, sokoldalúságát.

A földművesek valószínűleg a második rétegből, a hóstáti lakosokból, zsellérek közül tevődtek ki. Ezek foglalkozási képe is rendkívül gazdag és sokszínű. Közülük kerültek ki a napszámosok, hajcsárok, szekeresek, talyigások, házicselédek, városi szolgák stb., asszonyaik közül pedig a fonogatásból, hálókötésből élők, kásaárusok, sulyom- és zöldséges kofák, borjú és báránynyúzó asszonyok, baromfikopasztók, pecsenyesütők stb.

***

Hogy a földművesek száma aránylag csekély volt, s a legszegényebbek sorait alkotta, abból következett, hogy Debrecen polgárai és lakói 1774-ig a város határán belül csak háztulajdonnal s egy kis szőlőskerttel rendelkezhettek, azonkívül csak a megélhetésükhöz szükséges áruféléket, eszközöket birtokolhatták. A város óriási

határát, mely erdőkből, legelőkből, földművelésre alkalmas területekből s kisebb halászható vizekből állott, közös vagyon formájában hasznosították. Az 1571-ben alkotott statutum szerint a földből ki-ki adója arányában kaphatott művelésre, a kaszálókön és legelőkön viszont a szabadfoglalás rendje érvényesült, azaz ki-ki annyit vett igénybe, amennyire szüksége volt. Mivel pedig a határ legnagyobb része legelő volt, így alakult ki a város nagy állattenyésztése, ami viszont ugyancsak a kereskedelmet és ipart táplálta. A város hatalmas erdőségeiből (Nagyerdő) szintén részesedés illette meg a polgárokat.

De a földvagyonon kívül jelentős kereskedelmi és ipari tulajdonokkal is rendelkezett a város. Voltak pl. bormérései (csapszékek), az 1737-i kimutatás szerint 13 a városon belül s hat a határában, volt pálinka- és serfőzdeje (kettő), voltak malmjai (1744 május 31-én pl. 25 molnár tesz esküt a szenátus előtt), egy mészárszéke, 1723-tól pedig a nyomda is városi vállalként működött. De a város tulajdonában volt a gyógyszerár is. Ezek valamennyijét fizetett alkalmazott vezette (a gyógyszerár és nyomda provisor a pl. 1737 táján évi 240 forintot, s természetbeni járandóságot – fa, bor – kapott).

Jelentős jövedelmet jelentettek a város részére a heti piacok s országos vásárok bevételei (Proventus Nundinarum), a vámok, a harmincad s egyéb kisebb bevételek mellett az adók.

***

A város egész életét, gazdasági rendjét jelentősen befolyásolta vásártartási joga. Az évi hat alkalommal két-két hétig tartó országos vásárok, messze földről vonzották az eladókat, vevőket, kereskedőket. „Ezen város a gyűlhelye Havasalföld, Erdély, Magyarország alsó részei, továbbá Pest, Buda és Pozsony kereskedőinek. Ezenkívül számos osztrák, cseh és morva látogatja a debreceni vásárokat” – idézi Balogh István (79. l.) a Társalkodó 1837. (VI.) évfolyamából a képet, amely a száz év előttinek is megfelelt. Ez nemcsak a város bevételeit gyarapította az árusítási jog megváltása, helypénz stb. által, de természetesen polgárai, kereskedői, iparosai részére is kivételes lehetőségeket nyújtott, főleg a számukra biztosított előjogok. (l. Balogh I. 21–22. l.) révén, nem szólva a nagyszámú szekeres gazdáról, hajcsárokról stb. Ezt a helyzetet még a Mária Terézia által életbe léptetett vámpolitika is csak fokozatosan, a század utolsó harmadára tudta megváltoztatni.²⁶

***

A város igazgatásának rendje, mely történelmileg még a 16. sz.-ból (1552) vette eredetét, a vázolt társadalmi körülményeknek felelt meg, s a 18. sz. elejéig, mondhatnánk, minden külső beleszólás nélkül érvényesült. A legfőbb vezetőtestület a két járás által életfogytiglanig választott 12 esküdtbíró (senator), illetve a belőlük kialakult kistanács (senatus), amely alkalmilag (elhalálozás stb.) ki is egészíthette önmagát. Emellett volt a nagytanács (Electa Jurata Communitas – Választott Hites Közönség), melynek 66 (1662-től 80) tagja eleinte szintén utcák szerinti elosztásban képviselte a város lakóit, de később némi testületi képviseleti jelleget is kaphatott, mert pl. mikor 1741 októberében újjá alakították, mind a négy lelkészt, professzort,

s a három kántort is beválasztották tagjai közé.²⁷ A megválasztás elfogadását polgárjogi kötelességnek tekintették.

Fontosabb ügyekben a két tanács együtt ülésezett („In senatu et communitate praesente tribuno plebis” – mondja a jegyzőkönyvi formula), és hozta meg határozatait, de az ügyeket a kistanács vitte. Ő választotta meg tagjai sorából évenként a város bíróját (iudex primarius), de a civitas kormányzó testülete, mai szóval: miniszteri kara is a szenátus volt. Ők alkották a magisztrátust, az irányító, végrehajtó, bíraskodó szervezetet. Mindenik tagja ugyanis az ügyvitel valamilyen ágát intézte állandó jelleggel (inspector) vagy alkalmi megbízásból (kiküldetések). Munkájukért a főbíróval együtt némi fizetésben s különféle juttatásokban részesültek, s készkiadásait a város fedezte.²⁸

A város bírái igen nagy hatalommal rendelkeztek. Ők hajtották végre a törvényeket, illetve ellenőrizték azok végrehajtását, s ők voltak a legfőbb bírák. Ítéletük ellen hosszú ideig nem volt apelláta, s ők nemegyszer éltek a város pallosjogával, halállal sújtva a súlyos bűnt elkövetőket. Kifelé is ők voltak a város legfőbb képviselői, esetleg egy-két szenátorral együtt. E tisztségükben nemegyszer életük kockáztatásával, sőt árán (Vígkedvű Mihály) védtek városuk érdekeit.

A választott vezetőség mellett voltak a városnak fizetett hivatalnokai, alkalmazottai is (pl. nótáriusok, orvos, gyógyszerész, nyomdavezető²⁹ stb.). Ezek száma, a város fejlődése, az ügyintézés bonyolultabbá válása folyamán egyre bővült. 1694-ben pl. már 11 szakigazgatási ágnak volt két-két tisztviselője.³⁰ Az 1737. évi kimutatás oldalakon át sorolja fel a kisebb alkalmazottakat és fizetésüket. De volt a városnak „külképviselte” is. Állandó „ágens”-e működött pl. Bécsben és az országgyűlések idején Pozsonyban.³¹ De állandó összeköttetést tartott fenn a város a külfölddel, főleg a protestáns egyházakkal, főiskolákkal, diákjai, tanárai, lelkészei révén is. Debrecen kapui szellemi értelemben is nyitva voltak a világ mind a négy égtája felé.

Ez a kormányzási rendszer meglehetősen arisztokratikus volt (némi demokratizmust csupán az utcák igazgatási szervei jelentettek), hiszen csak a város tehetősebb rétegeit, a jómódú kereskedőket, a gazdagabb céhes polgárokat képviselte. E hatalom ellensúlyozására állították fel az 1693. évi lázadás eredményeként 1695 elejétől az ún. népszószóló (tribunus plebis) tisztségét. A neki szánt szerepet azonban sohasem tudta betölteni.

***

Kár, hogy máig sem írta meg senki részletesen annak a kiváló, gondos kormányzásnak a történetét, melyet a debreceni főbírák és a Tanács végeztek a századok folyamán. Mint egy mindenre kiterjedő figyelmű jó gazda (vagy mai szóval: vállalatvezető), úgy intézték a városnak mind anyagi, szellemi, mind erkölcsi ügyeit, sokszor a legbonyolultabb, sőt veszedelmekkel teli helyzetben, szinte aprólékoságba menő részletekig. Íme néhány példa! 1741. okt. 28-án a Minuta Protocollorum feljegyzi, hogy „Tegnap és mára virradóra dér és fagy volt, mely a szőlőkben nagy károkat tett.” Ugyanitt pár nap múlva (okt. 24.) ezt olvashatjuk: A Hegyi Szüret immineálván, itthon fognak maradni a T. N. Tanácsi rendbül, (következik két név) a N. Communitásból (négy név).³² Ők utalnak ki bort „az iskolai examenre”, az új

professzor inauguratiojára,³³ állapítják meg Maróthi *Arithmetica*jának „árrát”, s intézkednek a „Caffé árulásról”,³⁴ de nem feledkeznek meg a deák ifjakról sem: „Bernáth János Deák Iffjunak Studium promotiójára resolváltatik 20 rh. f. Oeconomica Cassabul”.³⁵

***

Ez a gazdag, nagy hatalmú, minden tekintetben nagy jelentőségű város külsőleg legfeljebb kiterjedésével árult el valamit nagyságából. Falai nem voltak. Belső területét árkok szegélyezték, amelyek partján líciumcserje húzódott. A főbb utak irányába kapuk, a kertek felé kisajtók nyíltak (8 kapu és 4 kisajtó). A kapuk mellett s az utcákon fizetett strázsák (veszély esetén polgárok is) őrködtek. Az árkokon belül terült el a város, többnyire észak–déli és kelet–nyugati irányban húzódó főbb utcáival. Ezek az utcák szélesek, hogy legyen elég hely a vásárok, piacok tartására s a jószág ki-be hajtására. A házak szinte kivétel nélkül földszintesek, náddal fedettek és meglehetősen elhanyagolt állapotban vannak. Zoltai Lajos eredeti összeírások alapján közli pl. a péterfiai városrész házainak adatait 1730-ból s a Piac utcaiét 1750-ből.³⁶ Az előbbi szerint a péterfiai városrészben 387 telken 3 kőház (vagyis téglából épült) van; az egyéb anyagból, vagyis fából, vályogból, földből épült házak közül van 27 „meglehető”, 6 „félben épült” és „félben való”, 93 roskadozott, roskadozó, „rongyos”, 58 „közönséges, közepszerű”; 106 házikó, viskó, házacska; 2 „hamvából épült”; 3 „alávaló, semmirevaló”, 9 „közönséges földház, földviskó”, 2 „új házikó”, 2 „üszögében levő”. 27 „sorvadt, rossz viskó, rossz házikó”, 4 „régí vénház”. Hasonló képet mutat az 1750-es Piac utcai összeírás is. A névsor 302 telken 46 kő, 18 kő és fa, s 215 faházról, valamint 75 viskóról számol be. Az ilyenfajta épületek sorából emelkedett ki a ref. Nagytemplom és Kistemplom, a 18. sz. közepétől (1746) a római katolikus templom, valamint a Kollégium egyemeletes épülete.

2.

Ebben a városban született Maróthi György szenátor és Gácsy Erzsébet fiaként Maróthi György s itt nőtt fel és itt tevékenykedett. A család eredetére és Debrecenbe kerülésére vonatkozólag nem találtam adatokat. Az országban több Maróthi nevű családot is említene az idevágó művek, főleg Nagy Iván *Magyarország családai* (Pest, 1860., 7–8. k. 336–7. l.) c. munkája. E szerint és Szatmár megye monográfiája szerint (szerk. Borovszky Samu, Bp., é. n.) a legtöbb Maróthi család (Maróth-egyházi előnévvel) Szatmárban élt, mint ottani községek földesura (Gacsályban még a 19. sz.-ban is van Maróti-tanya. Ugyanott, 74. l.), de éltek Maróthiak Zemplénben a 16. sz.-ban³⁷, s Erdélyben a 17–18. sz.-ban (Dobófalvi előnévvel).³⁸ A debreceni Maróthiaknak a velük való kapcsolatára azonban nem sikerült fényt deríteni. Annyi azonban biztos, hogy a család nemességgel rendelkezett. Erre utal az az 1720-ból származó „Conscriptio liberae regiaeque Civitatis Debreczen” c. összeírás, melyben a szenátorok között a nemesi származásúak, köztük Maróthi György is, N betűvel vannak jelezve.³⁹ De erre a körülményre céloznak Szilágyi Sámuel *Oratio funebri-*

sének következő szavai is: „Etsi enim nobili natus sit familia”. . . (Mert bár ha nemesi családból született is, 258. l.). Id. Maróthi Györgynek a 22. jegyzetben idézett kijelentése: „A mi rendünkön valók” viszont azt jelzi, hogy a család a város törvényeinek megfelelően s öntudatában is, teljesen egybeolvadt a polgársággal. Ifjabb Maróthi György sem céloz egyetlen sorában sem családjuk nemesi eredetére.

Id. Maróthi György nevével először a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban levő *Matricula Civium Liberae Regiae Civitatis Debreczinensis* első kötetében találkoztam, mely a debreceni polgárok neveit tartalmazza 1707-től, feltüntetve foglalkozásukat és lakóhelyüket. Ennek 16. r. lapján olvasható: „Die 1. 8- bris Marothi György senator”. A dátum a beköltözés időpontját jelzi évszám nélkül. Tekintve viszont, hogy az 1707-ben bejegyzett polgárok neve mellett nincs keltezés s a Csapó utcai beköltözők évszám szerinti megjelölése 1716-tól kezdődik, a Maróthi család ottani megjelenése 1707 és 1716 közé tehető.⁴⁰ Mindenesetre: Maróthi György ekkor már szenátor, s a rendelkezésre álló adatok szerint az marad 1737. június elsején bekövetkezett haláláig.⁴¹ Szenátorként igen sokoldalú tevékenységet fejt ki a város szolgálatában. Több ízben viseli különböző években az inspector aedificiorum, az inspector agrorum, processus superioris, cerevisiae et mulsi, inspector apothecae, inspector testamentorum et pupillorum s ugyancsak több ízben a curator ecclesiae tisztségeket. Gyakran szerepel a város lakóinak évenként szokásos adózás szempontjából való és nagy körületekintést igénylő összeírására kiküldött hat szenátor (utcaszerenként 1–1) között, de végez kisebb megbízásokat is. 1726-ban pl. egy salétromgyár (Fabrica Salis Nitri) építésére kiküldött négytagú bizottság tagja, 1727-ben pedig egy városi telek értékének felbecsülésére, majd egy Újvárossal kapcsolatos határügyben (pro Termino Metali) küldték ki.

De ő a város „ügyésze” s „külgügyminisztere” is. Főleg 1722-től kísérhető nyomon a városi jegyzőkönyvekben és egyéb iratokban ebbeli tevékenysége.⁴² Eljár a város peres ügyeiben a különféle magas hivataloknál, a helytartótanácsnál, a kir. táblánál, tárnokmesternél stb., a városnak mind a magánosokkal szemben (causa Ghilanyiana, Krucsay-ügy) folyó pereiben, mind a fiscus követeléseinek dolgában (Szata, Lukaháza, Zám, Ohat, Sámson praediumok ügyében, 1734). De őt küldik (többnyire másod-, harmadmagával) adóügyekben s más sérelmek ügyében Bécsbe (1725), Kassára (1726), Pestre (1727; 1734; 1735) s „Cardinalis Urunkhoz” a dézsmálással kapcsolatos „excessusok orvoslására” (1725), a szomszédos Bihar és Szabolcs megyék közgyűléseire (1726, 1727), Erdélybe (1729) s olyan különleges ügyben is, mint a partiumi egyházmegyéek fontos leveleinek eljuttatása Ráday Pálhoz (1732), vagy a Hortobágyon átutazó váradí püspök üdvözlése a város részéről (1732). De legtöbbször ő a város országgyűlési követeinek (kettő közül) egyike is (1722, 1724, 1728, 1736).

E sokféle megbízatása közben többször megfordul Bécsben, Pozsonyban, Kassán, Váradon, Kolozsvárt, ami meglehetősen fáradságos és olykor veszélyes utazásokat is jelentett, de jelentette ismereteinek, tapasztalatainak széleskörű kitágulását is. Megbízásairól a dolgok végzése közben levelekben s befejezésekor írásban és szóbelileg számol be a város vezetőinek.

Ezek mellett az „alkalmi” megbízások mellett 1726-tól ő a város archivarius, illetve registrator is, ami egyként levéltárost jelent. A várossal, a város birtok- és

egyéb jogaival szemben egyre sűrűbben fellépő támadások ugyanis múlhatatlanul szükségessé tették a város régi iratainak előkeresését s rendben tartását, illetve az újak „regestrálását”. S ezt a tisztséget annál inkább rá kellett ruházni, minthogy a felmerülő ügyekben is többnyire ő járt el. Hivatalát, úgy látszik, haláláig viselte.

Pályájának legmagasabb pontja, de talán életének legnehezebb feladata is, 1731-ben történt bírónak választása.⁴³ Ez alkalommal (1731. jan. 14.) történt először, hogy a királyi biztos (a szepesi kamara tanácsosa, báró Sztáray Imre) személyesen és durván beleavatkozott a „restauratio” ügyébe (nem Maróthi személyével kapcsolatban, hanem annak egész menetét illetően). Ezért is történik az, hogy mikor hosszú és szenvedélyes eljárási viták után január 17-én négy jelölt közül megválasztották, „advocatus ut ut (sic!) instantissime et cum lacrymis iterato officium deprecatus esset”, vagyis könnyezve igyekezett a hivatalt magától elhárítani, annak lejártával pedig az elmúlt évet „multis et magnis calamitatibus plenum”-nak mondja.⁴⁴

Ez a sokoldalú, semmi áldozattól vissza nem riadó tevékenység id. Maróthi Györgyöt nagy tudású, a jogtudományban, törvénykezésben járatos, jó gyakorlati érzékű s nyilván kiváló tárgyaló készséggel, diplomáciai érzékkel megáldott, kifinomult modorú embernek mutatja. Latinul az átlagon felül jól tudott, hiszen ez a képessége (s ahogy ma mondanánk: a paleografiában való jártassága) tette őt alkalmassá a város régi okmányainak elrendezésére és felhasználására. De nyilván tudott németül is, amint egy Pestről 1727. március 11-én sajátkezűleg írott levele mutatja, melyben a „wortpantozás” szót szinte önkéntelenül, gót betűkkel kezdi írni.⁴⁵ E sajátkezűleg írott levelek kifejezőmódja pedig egy világosan, értelmesen gondolkodó embert mutat, aki anyanyelvén is nehézség nélkül, szépen fejezi ki magát. Írása pedig egy gyakorlott, a tollat könnyedén forgató ember kezére vall. Helyesírása is a maga következetességével a gyakorlatot a tudatossággal egyesítő elme megjelenítője.⁴⁶

***

A felsorolt adatok, körülmények, s az, hogy id. Maróthival kapcsolatban semmiféle más foglalkozásra nem merült fel adat, mutatja azt, hogy számára a szenátori fizetés, illetve az azzal kapcsolatos inspektori megbízatások jövedelme, továbbá a kiküldetések, alkalmi megbízások után járó szerény díjak jelentették a megélhetés alapját. Vagyona, amellyel a város határán kívül rendelkezett, s amelyről 1737. május 31-én kelt s remegő kézzel (halála előtt egy nappal) aláírt végrendelete tudósít,⁴⁷ aránylag csekély volt. Eszerint volt tíz darab szőlője (Tállyán, Szántón, Jankán) mintegy 2000–2500 m. forint értékben (az első öt értékét a végrendelet feltünteti), egy háza Debrecenben, s egy-egy kisebb ház Tállyán és Szántón, „egyéb ingó-bingó jószágokkal együtt”. Ezek négy élő gyermek között oszlottak meg, úgymint Sára („már kiházasítottam”, jegyzi meg róla a végrendelet. A férj Harangi István későbbi szenátor volt.), György, Mária (később Forró István szenátor felesége) és Sámuel (tudomásunk szerint kereskedő lett). Az írás szerető gondossággal megjegyzi, „hogy amit eddig György Deák fiamnak bujdosási költségére adtam ne imputáltassék portiójából, mivel annyi esztendőktől fogva való tartása, ruháztatása, ha szintén itthon let volna is, könnyen annyira, ha többre nem emergált volna”.

***

Íme, ilyen volt ez a családi környezet, háttér, melyben az ifjú György gyermekkorát leélte, s ilyen volt az apa, akitől első tanítását nyerte. Szilágyi Sámuel Halotti beszéde szerint ugyanis: „sokat köszönhetett neki [Maróthink]. Merthogy onnan kezdem, amit a legtöbb szülő többi gondja mögé helyez, atyja őt úgy szeretete, hogy lelkét az igazi kegyesség, mérséklet, emberség buzgalmával eltöltve juttassa el a tudományhoz. Úgy oktatta, hogy kivilágolt, az erényt nem annyira tanulta, mint magába szívta, s előbb tudott helyesen cselekedni, mint beszélni. – Látta ugyanis ez a bölcs férfiú, hogy azok, akik alig gagyogó gyermekeiket tanítókra bízta, s ezzel ezeknek minden gondját elvetik, nagy erőfeszítéssel haszontalanságot művelnek, s végül azt nyerik, hogy fiaik érett korukra megtanulnak értelem nélkül beszélni, azaz, amint én látom, amolyan okos bolondot játszani. – Tehát atyja szorgalmas oktatásával elérte, hogy igen hamar birtokába került azoknak a tudományoknak, melyekben a gyermekeket részesíteni szokták, s figyelmét érettebben fordíthatta a komolyabb tanulmányokra. Mindezekben aztán úgy forgolódott, hogy csak azt hanyagolta el, amelyek tehetsége színvonalá alatt állottak.”⁴⁸

Ilyen családból, ilyen nevelés után került a gyermek Maróthi szülővárosának már akkor is nevezetes iskolájába, a Kollégiumba.

1. Az anyakönyv a debreceni ref. egyházmegye esperesi hivatalában található.
2. Ezt a sajátját részletesen jellemzi Balogh István *A cívisek társadalma* (Gondolat, Bp., 1973.) c. munkája 62. lapján.
3. Apró, de jellemző adatként említi Julow Viktor is (Csokonai V. M., Gondolat, Bp. 1975., 8. l.), hogy a debreceni pipakészítők „A 17. században szinte monopolhelyzetet élvezve látták el a holland flotta pipaszükségletét”.
4. Még Jac. Christoph Iselin lexikona (Neuvermehrtes hist. u. geogr. Lex., Basel, 1726–27., II. k. 24. l.) is megemlíti Oláh Miklós egykori esztergomi érsek adatát, mely szerint egy-egy debreceni polgár 10 000 szarvasmarhát is tartott eladás céljából a város legelőin.
5. L. Komoróczy György *Debrecen története a felszabadulásig*, Debrecen, 1955., 19. l.
6. Komoróczy Gy.: *Városigazgatás Debrecenben*, Debrecen, 1965. 11. l.
7. Balogh I., i. mű, 43. l.
8. Ezt jól mutatja a Matricula Civium (HBmL., IV. A. 1011. S. 1–2. k.), mely 1707-től tartalmazza a debreceni polgárok névsorát, a régieket és újonnan felvetteket, foglalkozásukat is feltüntetve.
9. L. Tóth Béla: *Debrecen és a puritanizmus*, Ref. Egyház, 1974. 12. sz.
10. Csokonai Vitéz Mihály, Gondolat, Bp., 10. l.
11. L. Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város története*, Debrecen, 1872., III. k. 882. l.
12. *Városigazgatás*, 21. l.
13. A 17. sz. végén több nemzedéken át bírói tisztet is viselt Dobozi családról Szűcs István is megemlíti, hogy II. Dobozi István „külföldi tanodáknak is meglátogatása után telepedett meg a városban”. Ugyancsak István nevű fiának pedig még a sírkövére is fel volt vésve: „Anglia vidit eum, mirataque Belgica Tellus Bis” – (L. Szűcs István, i. mű, II. k. 348. l.). A debreceni városvezetők magas műveltségét mutatja az is, hogy mikor Maróthi György J. Fr. Osterwald *A keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak kútfejeiről* c. hatalmas munkája fordítását egyéb sürgős teendői miatt kénytelen félbe hagyni, a város négy vezető embere folytatja a munkát: Domokos Márton főbíró, Szeremlei Sámuel első szenátor, Buzinkai György orvos és Szilágyi Sámuel professzor (L. Hatvani István jegyzete Szilágyi

- Sámuel Oratio funebriséhez, Museum Helveticum, 1746., Part. Sec. 271–272. l.).
14. Szűcs I. i. mű, III. k. 783. l.
15. L. Tóth Béla: *Maróthi György az 1739–43. évi debreceni pestisről*. A Déri Múzeum 1972. évi évkönyve, Debrecen, 1974.
16. Az eseményről a város 1726–1741. évi jegyzőkönyve (Prot. Pol. stb.) így emlékszik meg: „Die 27ma Marty. NB. Délben 12 órakor Csapo Uczán az Jona Mihályné Vagó színye meg gyuladván az el tett tűz által, irtoztató szélnek miatta nem lehetvén ellene állani, az egész Városnak színe és nagyobb része az Ujj Templommal és Toronnyal (: honnan az harangok és orais le hullottanak!) Varas hazaival, egészen az arokig, az Ispotályban is egynéhány házak, úgy az Varga kert, kerítése avagy gyepeje, három órák alatt porrá tetetének” (HBmL., IV. A. 1011. a. 146., 39. l.). A következményeket Polgári Mihály említi Önéletírásában (Koll. Könyvtár, R. 550., 6. r. l.).
17. L. Balogh I. i. mű, 98. l.
18. A 17–18. század függetlenségi harcainak elbukása után a városnak ez az ellenállása volt szinte az utolsó gát a Habsburgok magyarországi törekvéseivel szemben. Ezért keltették azok a 18. sz. folyamán „rebellis” hírét, s talán nem is egészen alaptalanul. Ez ellenállás történetének megírása is hivatott szerzőre vár. Néhány mozzanatát feltárta Révész Imre *Bécs Debrecen ellen* c. tanulmányában (Ak. k., Bp., 1966.).
19. L. pl. id. Maróthi György levelei, HBmL. XV. 12. 3. 838–841. sz.
20. Róluk szól Jókai Mór regénye, az *Eget vívó asszonyszív*.
21. „A reá kivetett porciók száma több mint Pozsonyé, négyszer annyi mint Pesté. Bihar vármegye összes adójának egynegyed részét ez az egy város hordozza vállain” – írja Zoltai Lajos *Domokos Márton debreceni főbíró és kora* c. tanulmányában (Debreceni Képes Kalendárium, 1909. 54. l.).
22. Erre a helyzetre utal id. Maróthi Györgynek egy levélbeli megjegyzése is, melyet éppen a Szata, Lukaháza, Zám és Ohat praediumok ügyében való pesti kiküldetéséről a főbíróhoz intézett tájékoztató levelében tett. Tárgyalásainak kilátásaira vonatkozólag ugyanis azt írja, hogy az ügynek „nehéz Notája leszen, kivált a mostani időben, a mint a Dolgok folyását láttjuk: és leginkább a mi rendünkön valók nyomattatnak; adjon I[ste]n jobbat érnünk” (Pest, 1734. december 14., HBmL. XV. 12. 3. 838–841.).
23. Lengyel Imre–Tóth Béla: *Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei*. Könyv és könyvtár VIII: 2 (Debrecen, 1971.), 71. l. (A továbbiakban: L.–T. II.).
24. L. Komoróczy: *Városigazgatás* stb., 11., 15. l.
25. HBmL. IV. A. 1013. 2. doboz, 1. cs.
26. A város vagyoni állapotáról, bevételeiről, kiadásairól igen pontos képet ad a Szepesi Kamara kérdőívére (Puncta Idealia) 1737-ben készített kimutatás, mely az 1733–35. évi helyzetet tünteti fel. HBmL. IV. A. 1013/I./a. 121.
27. Minuta Protoc. 1741., HBmL. IV. A. 1011/a. 36., 35–36. l.
28. 1741. április 26-án egy bizottság javaslata alapján a Tanács a következőkben állapítja meg a főbb tisztségviselők fizetését: főbíró évi 200 rh. forinttól 300-ig,

- tribunus plebis, szenátorok 100-tól 150-ig, a két nótárius pedig 150-től 100-ig. – Prot. Polit. IV. A. 1011. a. 146., 666–68. l.
29. Az említett Status Proventuum et Erogationum stb. c. 1737-es kimutatás az orvos, gyógyszerész, nyomdavezető (provisor) fizetését egyaránt 240 forintban jelöli meg, ami megegyezett a főbíró akkori fizetésével, s kétszerese volt a szenátorokénak. – HBmL. IV. A. 1013/I./a. 121.
30. Komoróczy: *Városigazgatás*, 43. l.
31. 1741. október 24-én pl. egy Jacobus Kuntz nevű ágens vesz fel a várostól 75 rh. forint fizetést. – HBmL. IV. a. 1013/a. 131. 3. csomó.
32. HBmL. IV. A. 1011/a. 36. Az érmelléki szüretekről van szó. Az Érmelléken sok polgárnak volt szőlője, s ezek szüretelésére szinte az egész lakosság kivonult. Tehát gondoskodni kellett arról, hogy a város ne maradjon őrző nélkül.
33. HBmL. IV. A. 1013/a. 131. 4. cs.
34. Prot. Polit., HBmL. IV. A. 1011/a. 147., 143. és 356. l.
35. Prot. Polit., HBmL. IV. A. 1011/a. 147., 33. l.
36. L. Déri Múzeum, Tört. Adattár, 192. sz., 249–50. l.
37. L. *Zemplén Vármegye monográfiája* (Apollo Irod. Társaság, Bp. É. n.), 69. l.
38. Nagy Iván: *Magyarország családai*, (Pest 1860.) 7–8. k., 337. l.
Egy Maróthi Györgyről szó van Szalárdi János *Síralmas krónikájában* is. Ez, Székely Mózessel, a hasonló nevű apa fiával, aki udvarhelyszék királybírája volt, ő pedig „azon székbéli vicekirálybíró” – fejedelemség keresés végett (I. Rákóczi Györggyel szemben, TB.) a portára szökött, de ott Székely Mózessel együtt a Jedikulába vettetett s csak 10 év múlva szabadult. Otthon közben jószágait elkobozták és eladták, így semmi nélkül maradt (147. l.).
39. L. Calamus dr. (Zoltai L.): *Debrecen ősi lakossága*, Debreceni Képes Kalendárium, 112. l.
40. Zoltai Lajos *Főbírák, prédikátorok, professzorok és más jeles közéleti férfiak házai* című kéziratban levő tanulmányában (Déri Múzeum, Történelmi adattár, 192. sz. 432. s köv. l.) 1713 és 15 közé teszi Maróthi György Csapó utcai tartózkodását, hozzátéve, hogy a „Csapó u. 11. sz. alatt [levő] – most Sümeghy ház – az övé”. Szerinte innen költözött a Maróthi család 1715 végén a Czegléd (ma: Kossuth) utcai 9. sz. házba, „amelyet csere útján szereztek”. Ugyancsak itt említi Gácsy Erzsébetet, mint Maróthi György szülőanyját. Gácsy Erzsébetről más adatunk nincs.
41. Halála a következő szavakkal szerepel a Prot. Politicum 1726–1741. évi kötetében: „Die 1a Junii in Senatu. D[omi]nus Georg. Marothi Senator primarius Civitatis post perpassam 9. Mensium infirmitatem die hodierna animum Deo reddidit.” – HBmL. IV. A. 1011/a. 146. 353. l.
42. Maróthi György néhány levele megvan a Hajdú-Bihar m. Levéltárban XV., 12.3 838–841. jelzett alatt. A jegyzőkönyvek ugyancsak a Levéltárban találhatók.
43. Néhány újabb feldolgozás az 1727. évi bírónak is őt tünteti fel. Ez azonban tévedés, 1727-ben Baranyi Mihály volt a bíró (L. pl. Prot. Polit. 1726–41., HBmL. IV. A. 1011/a. 146., 42. l.).
44. Minuta Protocollorum, 1729–1733. 243., ill. 442. l. HBmL. IV. A. 1011/a. 33.
45. HBmL. XV. 12. 3. 838.
46. Szilágyi Sámuel Maróthi György emlékére tartott beszédében a halott származásáról beszélve ezeket mondja: „Nagy tekintélyű atyától, Maróthi Györgytől származott, aki városunkban több hivatal viselése után bíró lett, s kegyesség, igazságosság, becsület, feddhetetlenség dicsőségében bővülkedő férfi volt” (Or. fun., 259. l.).
47. HBmL. Végrendeletek, 126. sz.
48. Or. fun., 259–260. l.

II.

A DEBRECENI TANULÁS ÉVEI

1. *A Kollégium.* 2. *Maróthi tankönyvei.* 3. *A tanítás módja.*
4. *Professzorai, tantárgyaik.*

1.

A Kollégium: egyemeletes, nagy, szabálytalan négyszög alakú épület a város közepén,¹ a középkori eredetű Szent András-templom mellett. Az épületben egy Auditorium a felső évfolyamok számára, tantermek a kisebb tanulóknak, kb. negyven diákszoba (palatia), hivatali helyiségek és a könyvtár szobái foglaltak helyet.²

A Kollégium szervezete kezdetben a felsőbb tanulók önkormányzatán alapult. Ez volt a coetus, melynek feje az ifjúság által választott szénior, mellette a kontraskriba s 11-15 esküdtdiák.³ Ezek alkották a senatus scholasticust. Az ő feladatuk volt, elsőrenden a szénioré, a coetus rendjének, erkölcsi életének irányítása s anyagi ügyeinek intézése. A 17. század második felében jelentős tankönyvkiadói tevékenységet is folytattak. Ők adták ki pl. Martonfalvi, Lisznyai és Szilágyi Tönkö professorok könyveit.

Tekintettel azonban Debrecen iskolafenntartó szerepének egyre növekvő voltára, pl. arra, hogy a tanszékek fenntartása, főleg az erdélyi fejedelemség hanyatlásával teljes mértékben az ő vállára nehezedett, továbbá a sorozatos diákzendülések miatt (1627, 1644, 1648, 1657), melyeken a coetus vezetősége nem tudott úrrá lenni – a város, annál a helyzetnél fogva, hogy a Kollégium szellemi irányítását eddig végző egyház is az ő hatalma alatt állott, ezt a hatalmat kiterjesztette a Kollégiumra is. Ennek a lépésnek első megnyilvánulása az 1657-ben kelt, elsőnek ránk maradt iskolai törvény, mely az ifjúsági tisztviselők munkakörét szigorúan meghatározta, a senatus scholasticus pedig teljesen eltörölte.⁴ Ettől kezdve a városi tanács lett a Kollégium legfőbb fenntartó és irányító szerve.⁵ Többek közt az ő feladata a professzorok megválasztása és a rektor-professzorok megbízása – ez utóbbi tisztséget szintén az 1657. évi törvény létesítette –, s beleszól a tankönyvek kiválasztásába is (Nagy S. 31. l.).

A város hatalmának előtérbe kerülése s más tényezők egybejárása (pl. a váradi Kollégium idemenekülése), a Kollégium megerősödését, fejlődését idézte elő. A kezdetben egy, majd (1636) két tanszékkal rendelkező főiskola 1660-ban harmadik, 1704-ben pedig negyedik tanszéket kap. E két utóbbit a filozófiai, vagyis természettudományi ismeretek tanítására létesítették, de természetesen a kor szokásainak megfelelően, sohasem ragaszkodtak szigorúan a „szak”-beosztáshoz.⁶ S bár a válságos időkben (erdélyi fejedelemség bukása, Rákóczi Ferenc szabadságharca) a két utóbbi tanszék olykor-olykor szünetelt is, a város mindent megtett fenntartásukért.

Ekkor alakul ki s szilárdul meg hosszú időre a tanítás rendje is. A Kollégium mind az elemi, mind a legmagasabb fokú teológiai – s bizonyos mértékig világi ismeretek elsajátítására lehetőséget nyújtott növendékeinek. Elsősorban a lelkészi- és tanítói pályára készített elő.

A tanítás két fokozatban történt. Az alsó tagozat classisokra oszlott, amelyekben a tanítást az ún. préceptorok (praeceptores publici) végezték, akik a felső tagozat kiválóbb tanulói közül kerültek ki.

Az osztályok száma általában hat vagy hét, de akik esetleg otthoni tanulással hamarabb végeztek egy-egy osztály anyagával, azok a szokásos hat-hét évnél rövidebb idő alatt jutottak túl a classisokon.⁷ Az osztályok elnevezése Sinka Sándor szerint⁸ 1729 és 1731 között felülről lefelé haladva a következő volt:

Classis logica (vagy rhetorica – tölem)

Classis poetica

Classis grammatarum

Classis coniugarum

Classis comparatarum és declinarum

Classis initiandi és így tovább.⁹

A sorrend, mint látjuk, a latintanulás fokozataihoz alkalmazkodott, hiszen a gyermek iskolába lépésétől ez volt tanulásának nyelve, sőt a bentlakásban megkövetelték a latin nyelvnek a mindennapi érintkezésben való használatát is.¹⁰

A felső tagozatban a professzorok adták elő azokat a tárgyakat, amelyek tanításával megbízták őket. Tanításukban többnyire saját tollbamondásukra támaszkodtak, csak ritkán használtak tankönyveket (Martonfalvi, Lisznyai, Szilágyi Tönkö) és többnyire külföldön megjelent segédkönyveket. De mikor a 18. sz. elején megnehezültek az idők Debrecenben és egész Magyarország fölött (pl. 1705-től 1715-ig a debreceni nyomda munkája is szünetelt), a professzorok egyre inkább a saját tudományukra, a diákok pedig professzoraik diktálására voltak utalva. A felső évfolyamok száma a 17–18. század fordulóján kettő vagy három lehetett. Természetesen voltak diákok, akik ennél jóval több időt töltöttek a Kollégiumban esetleg újabb és újabb tárgyak hallgatásával, vagy valamilyen ifjúsági hivatalban, esetleg meg-megszakítva tanulmányaikat.¹¹

Felső fokon a professzorok előadásai mellett szokásban voltak (olykor kötelezően) még az úgynevezett collatiók, afféle tanulókörök, melynek tagjai (symmistae) egy választott elnök (praeses) vezetésével foglalkoztak egy-egy tantárgy behatóbb megismerésével.¹²

A kor főiskoláinak általános szokása szerint gyakorolták a Kollégiumban a disputációkat is. Ezek rendjét is az 1657. évi törvény szabályozta.¹³

A tanév két félévből állott. Az első félév Szent György napkor (április 24.) kezdődött, s kb. július végéig tartott, a második félév kezdete november elseje volt, s márciussal ért véget. A féléveket ún. közvizsga zárta le.

A tanítási, tanulói munkát szolgálta az ekkor már jelentőssé fejlődött „Bibliotheca”. Polgári is, „re Libreria opulentum”-nak mondja a Kollégiumot.¹⁴

Az iskolai felvétel ideje Szent György napja, illetve a köréje eső pár nap volt. A felső tagozatbeliek aláírásukkal (subscriptio) vállalták az iskolai törvények megtartását.

A subscriptiós jegyzőkönyvek 1673-tól megvannak (másolatban régebbiek is 1588-tól), így képet nyerhetünk a felsőbb tanulók létszámáról, bár ez a szám a körülményektől (háborúk, járványok) függően változó, 17-től 300-ig.¹⁵

A diákság¹⁶ az aláírásokból, nevekből, származási helyekből kivehetően¹⁷ az egész országból tevődött össze. A vidékiek legnagyobb része a Kollégiumban, a diák-szobákban lakott. Annál is inkább, mert a „Collegium” szó eredetileg egyet jelentett a bentlakással, együttéléssel. A ref. kollégiumok eleinte afféle református zárdák voltak. A diákság 6–8-as csoportokban külön szobákban lakott. Később ezek a szobák vették fel a coetus elnevezést, s rendjük egész a legutóbbi időkig sokat megőrzött a régi diákönkormányzat hagyományaiból. A coetusokban együtt élt a felnőtt diákság az alsóbb osztályok tanulóival. Amazokból került ki a szobafőnök, s emezek „privatus praceptor”-a, azaz magántanítója. A Kollégiumban ugyanis minden classisbeli tanulóknak két tanítója volt, a publicus, aki az osztályban, s a privátus, aki az órán kívül tanította. A tanító, tanításra alkalmazható diákokat paedagogusoknak hívták. A tanításért pénzt, élelmet vagy szolgáltatásokat kaptak. – A kisebb diákok is valóságos társadalmi fokozatokat képviseltek a szolgadiákoktól, neutralistáktól az expectánsokig. Ez utóbbin a megüresedő jótéteményekre, alumniakra várakozókat, soron következőket értették. A jótéteményekben részesülőket alumnusoknak nevezték. Ezek tanítványként legfeljebb gratistát (nem fizető tanulót) s egy lotort (aki mosott vagy mosatott rájuk) tartottak. A 18. sz. folyamán a bentlakosok mellett már akadnak kintlakosok is, többnyire helybeli szülők gyermekei vagy olyanok, akiknek szülei a városban foglaltak szállást. Ezek közül a nagydiákokat publicusoknak nevezték.

A diákok élelmezését vagy szülei, vagy alapítványok, de főleg az évenként egy-egy alkalommal végzett alamizsnagyűjtés, a kápsálás, szupplikálás biztosította. Ezeknek ügyét is különböző diáktszítviselők végezték egyre erősödő tanári, városi ellenőrzés alatt.

A tanulók mindezek fejében bizonyos egyházi szolgálatokat láttak el (legáció), istentiszteleteken vezették az éneklést (cantores), s részt vettek a pártfogók, polgárok temetésén s ünnepi alkalmakkor énekkel, verssel köszöntötték őket. Ez utóbbiakból némi jövedelemre is szert tettek.^{17a}

1624-től ugyancsak a testülethez tartozás jeleként a felső fokozat tanulói kötelesek voltak egyenruhát viselni. Ez a 18. század végéig hosszú bokáig érő fekete köntösből és zöld posztószűrőből állott, amit tógának neveztek (ezért volt például a nagy diák neve: tógátus). Fejrevaló a magas henger alakú kúnzüveg volt, diákneven sinkó. Lábbeliként csizma szolgált.

Rendszeres tanítás a hét négy napján, hétfőn, kedden s csütörtökön, pénteken folyt. A szerda, szombat a disputációk tartására, magánügyek intézésére, pihenésre volt fenntartva.

A Kollégium arculatához tartoztak ez időben az ún. partikulák, azaz az olyan alsóbbfokú iskolák, amelyek azonban itt-ott csonka akadémiákká is kifejlődtek, amelyeket a Kollégium látott el tanítókkal, tankönyvekkel, s amelyek a Kollégium tanuló anyagát szolgáltatták. Nagy Sándor szerint 1740 előtt az anyaiskolának 126 partikulája van, ezek közül 40 hatosztályú (tehát gimnáziumnak tekinthető), 86 pedig legalább a grammatikáig kifejlődött iskola.¹⁸

Ebbe a Kollégiumba, „Ephorium laudatissimum”-ba, ahogy Polgári mondja¹⁹ lépett be nyilván kinlakos tanulóként a gyermek Maróthi.

***

Mit tanult ott? Mindenekelőtt a latin nyelvet. A kis diák a Kollégiumba lépve, az első perctől megkezdte az ismerkedést ezzel a nyelvvel, s aztán fokként el kellett jutnia oda, hogy a társaival való beszélgetésben is a latint használja, legalábbis az iskolában.²⁰ A latin nyelvet illetőleg két irány birkózott akkor Európa-szerte a protestáns iskolákban, a Sturm- és a Trotzendorf-féle felfogás, illetve gyakorlat. Tulajdonképpen mind a két irányzat Melanchthon (1497–1560) törekvéseire megy vissza, aki a humanizmus magas iskoláját „kijárva”, nagybátyja, Reuchlin s Oecolampadius, Erasmus szellemétől áthatva kerül, mint wittenbergi professzor a lutheri tanok hatása alá. Humanista felfogását azonban sohasem tagadja meg. Munkássága szinte a reformáció és humanizmus egységének jelképes alakjává avatja. Mint a görög nyelv tanára első előadásait Homérosról és az újszövetségi levelekről tartja, s székfoglaló beszédének szavai: „Christum sapere incipimus, cum animos ad fontes contulerimus” – szintén erre az egységre utalnak. Elvei, tanítása s a wittenbergi egyetemen végrehajtott reformjai nemcsak „Praeceptor Germaniae”-vá, de szinte az egész újkori európai iskolázás elindítójává tették. Az ő művét folytatta két, pedagógiai szempontból legjelentősebb tanítványa, Johannes Sturm (1507–1589) és Valentin Trotzendorf (1490–1556), az előbbi Strassburgban, az utóbbi Goldbergben. Azonban rajtuk is beteljesedett a régi mondás: „Si duo faciunt idem, non est idem.” Sturm nagy hírnév iskolájában eszményét, a „sapiens atque eloquens pietas”-t a klasszikusok, elsősorban Cicero, minél alaposabb és szélesebb körű tanulmányozásával, a retorikai készség, stílus magasrendű fejlesztésével igyekezett elérni. Trotzendorf, aki iskoláját a római köztársaság mintájára szervezte meg, inkább a külső fegyelmet s a jámborságot (pietas, Frommigkeits) helyezte előtérbe, s az ókori nyelvek, műveltség elsajátításában is a teológiai célt tartotta szem előtt.²¹ Bár a magyarországi református kollégiumok külső rendjükben Sturm rendszerét igyekeztek követni, belső szervezetükben, felfogásukban, módszereikben inkább a Trotzendorf eszményét valósították meg. Így pl. akárcsak Trotzendorf „köztársaság”-ában, a legnagyobb magyar református kollégiumokban is kötelező volt az ifjúság egymással is latinul beszélni.²²

***

Maróthi kollégiumi tanulmányának rendjét, módját, tartalmát, célját elsősorban tankönyveiből, a Kollégiumban akkor használatos tankönyvekből, majd a felső fokozaton professzorai előadásából ismerhetjük meg.

Az iskolába lépő gyermek számára a latin nyelvvel való ismerkedés céljára egy *Abecedarium Latino–Ungaricum* c. könyvecske szolgált.

Ez a könyv 1723-ban megjelent első kiadásától 1744-ig nyolc kiadásban s mintegy 60 000 példányban látott napvilágot Debrecenben.²³

Magam egy 1741-i példányát forgattam (Nagykönyvtár, G. 1769). A 12° alakú könyvecske címlapjának hátoldalán a különböző nyomtatott betűtípusok láthatók, olyan formában, mintha csak nyomdásztanulók számára készült kézikönyv lenne.

Aztán három számozatlan oldalon a különféle hangok és kapcsolataik olvashatók latinul, és minden értelem nélkül, pl. „Connexiones et soni Hungaris peculiares: Gya, Lya, Nya, Ty” (sajátos magyar hangok és kapcsolatok). Ezeket a tanulóknak valószínűleg be kellett magolniuk. Ezzel véget is ért a betűkkel való ismerkedés, következnek a szövegek latinul, magyarul: Oratio Dominica, Az úri imádság; Symbolum Apostolicum, Az apostoli hitnek formája; Decem praecepta Dei, Az Istennek tíz parancsolati, és így tovább 17 oldalon, utolsóként a „Jövel szent lélek Isten” (sic!). . . kezdetű ének öt versével. Ezeket követte egy nyolc lapból álló Vocabularium. Majd egy lapon a számneveket olvashatjuk, végül „Regnorum, Civitatum, et Fluviorum Nomina” – egy oldalon, teljesen esetleges összeállításban.²⁴

A másik kezdőknek való latinkönyv, mely a gyermek Maróthi kezén megfordult, a Debrecenben először 1724-ben kiadott *Rudimenta Linguae Latinae* volt, melyet még 1630-ban Johann Heinrich Alsted állított össze Gyulafehérvárott azzal a céllal, „ut Puer spatio unius Anni ex illis Legere, Declinare, Comparare, et Coniungere possit”. Tehát nyelvtankönyv volt, mely példáit magyar nyelven is értelmezte. Ez a mű 1744-ig négy ízben jelent meg Debrecenben, szintén több ezer példányban.²⁵

Ez utóbbival párhuzamosan tanulták a gyermekek Comenius (1592–1671) *Vestibulum Linguae Latinae* c. tankönyvét, melyet Philippus Ludovicus Piscator 1643-ban adott ki először Váradon (Szinnyei: Magyar Írók, X. 1199., előszavának kelte: 1741. április 1.) „in usum Ill. Paedagogii Albensis Hungarice redditum” azaz magyar fordítással (a magyar fordítás a latin szöveg mellett a könyvlapok jobb oldalán foglal helyet). Ez a mű Debrecenben 1724-ben és 1727-ben három-, illetve egyezer példányban jelent meg.

A kis könyvben (12°, 32 számozatlan lap, az 1737. évi debreceni kiadás nagykönyvtári jele: G. 1543 a. sz.). Piscatornak a címlap hátoldalán levő előszava pontos képet ad az egyes latin nyelvkönyvek egymás utáni, illetve egymás melletti használatáról. Itt olvashatunk pl. a *Rudimenta* és a *Vestibulum* párhuzamos használatáról: „ut cum hoc studio praeceptorum Grammatices formulae Latini Sermonis statim conjungerentur: in quibus praxis tum Declinationum, Comparationum, et Conjugationum, tum vero etiam antequam illa memoriae infingerentur, ostenderetur” –, tehát a *Vestibulum* mintegy az alaktan begyakorlására is szolgált. De természetesen jóval több is volt ennél. Az Introitus (Bé-menetel) és Conclusio (Bé-rekesztés) között levő hét rész szinte egy kis világképet foglalt magába, mely tárgyi ismereteken kívül a feudális rendet s a kor vallásosságát is tükrözi. Kezdődik pl. a sor a De Accidentibus: A’Dolgoknak Tulajdonságokról c. résszel. Itt a színekről, ízekről, szagokról s „Más’Mineműségekről” tanult a gyermek, pl. ilyen meghatározásokat: „simia deformis: A’majom rut; sal salsum: a’só sós; Indi nudi: Az Indiaiak meztelenek; Vinum optimum: a’bor legjobb” stb. Az egyik legrészletesebb szakasz „De Rerum Actionibus et Passionibus” szól, tehát főleg az igék, igeragozás gyakorlására szolgál. A IV. caput címe: „De Rebus in Schola”, s itt ilyen mondatokat olvashatunk: „Diligens proficit; negligens vapulat. – Etenim ferula est praesto: mert jelen vagy az ostor.” A VI. c. „De Rebus in urbe et Regione: A’ városi és Tartománybeli dolgokról”, s a VII. „De Virtutibus: jóságos-tselekedetekről”.

Az előszót követő s nyilván Comenius tollából származó Informatio Ad

Informatores Puerorum stb. c. bevezetés tíz pontban tanácsokat ad a tanítóknak a könyv használatára. Ezek lényege a különböző szempontokból való ismételés. Először pl. csak az olvasást, kiejtést, írást kell gyakorolni a könyv pusztá olvasásával, illetve másolásával, míg „Octavo, repetatur libellus, ut recitent memoriter vel integra folia” – Tehát egész oldalakat tudjanak könyv nélkül recitálni. Ily módon „ad Latinitatis Vestibulum decies dedolatus”, vagyis tízszer is „idomítva” lesz alkalmas a kisdiák a *Ianuához*, az ajtón való belépésre.

A *Ianua* volt az első Comenius tankönyvei sorából, melyet Debrecenben kiadtak, 1700-ban. Ezután már csak 1729-ben jelent meg 3000 példányban (Nagykönyvtári példánya: G. 1803.). Az akkori szokás szerint az egész első lapot betöltő cím előadja a mű rövid tartalmát is. E szerint a könyv a latin (s más) nyelv ismertetése mellett röviden magába foglalja a tudományok és mesterségek alapismereteit is, száz cím alatt ezer mondatba tömörítve. – A munkát Szilágyi Benjamin István (1616–1652), a váradi iskola rektora látta el magyar fordítással (a magyar szöveg itt is párhuzamosan foglal helyet a latin mellett).

A művet a névtelen Praefatio után egy „Institutio Didactica” vezeti be, mely első (számozatlan) oldalán részletesen ismerteti a könyv tartalmát, vagyis, hogy: „az egész természetben, valamennyi mesterségben, tudományban előforduló nevek rövid mondatokba sűrítve, megtalálhatók a *Ianuában*”, azaz más szóval: „Minden dolog meghatározása, neme, faja, létesítő okai, alakja, célja, tulajdonságai”. A továbbiakban megadja a mű használatának módját is, vagyis, hogy mit és hogyan tanítsanak belőle a grammatikai, szintaktikai és poétikai, retorikai osztályokban.²⁶ A könyvet tehát négy tanéven át, illetve classisban lehetett használni. Az Institutio itt is többször kiemeli az ismételések fontosságát. A retorikával kapcsolatban deklamációk tartását kívánja, mégpedig hetenként kétszer, szerdán és szombaton. – Arra, hogy a könyv alkalmas a beléje foglalt ismeretek elsajátítására, maga hozza fel például a 357. „periodus”-t. Eszerint: „Ahány szó, annyi drágakő. Pl.: Mi a tudomány? A dolgok helyes felfogása. Mi a tévedés? A dolgok téves felfogása, Mi a kételkedés? A dolgok bizonytalan felfogása. Mi a tudatlanság? A dolgok felfogásának hiánya.”

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy itt jól átgondolt, tervszerűen, fokozatosan felépített tankönyvekről van szó, melyek a szerző által minden könyv elején megadott módszerbeli utasítások, tanácsok szem előtt tartásával, minden értelmesebb tanulót eljuttathattak a kívánt célhoz: a latin nyelvtan alapos és részletes elsajátításához, begyakorlásához, egy rendkívül széles, a mindennapi élet egyre tágabb köreit magába foglaló szókinccs megismeréséhez és szinte minden dologra, jelenségre vonatkozó kész meghatározások felhalmozásához. Ezt a munkát volt hivatva befejezni az „Eruditionis Scholasticae Pars III. ATRIUM. Rerum et Linguarum Ornamenta exhibens”.²⁷ Ez elsősorban Grammatica Elegans, azaz stilisztika volt a szó klasszikus értelmében (elegantior loquendi ars), végül rövid verstanba és retorikába torkollott, hogy az előadás (szónoklás) gyakorlati szabályaival záródjék. Egyébként erről a fokozatosságról maga Comenius így nyilatkozik e könyv bevezető soraiban: ahogy ugyanis a *Vestibulum*hoz csatlakozott a *Ianua*, úgy kapcsolódik mindkettőhöz az *Atrium*. „Azt óhajtottuk ugyanis – írja –, hogy a *Vestibulum*ot tanulók a dolgok megnevezésétől (a Nomenclatura Rerum) a nyelvtanon át eljussanak a szótárhoz (Lexicon); a *Ianuát* tanulók

viszont a szótáron kezdve eljussanak a dolgok történelmi (Historialis) elnevezéséig; az *Atrium* művelői pedig a nyelvtanon kezdve (ami a két előbbi fokozatnak tilos volt) a dolgok történelmének szép szövedékén át (per elegantem Historiae Rerum Contexturam) eljussanak a széptudományok szótárához” (A3 jelű lap v.). S itt is figyelmeztet, hogy „illis (ti. discipulis) tum praeceptorum intellectum instilles accurate, tum exercitiis doceas accurate usum” (A4) – azaz: a megértetés mellett gyakorolni, gyakorolni. . .

A mintegy kétszáz számozatlan oldalból álló stilisztika stb., „elméleti”-részéhez Tentamen stb. címen mintegy két 12° ívnyi példatár csatlakozik, mely a *Ianua* szövegének egy részét „atrialis”, azaz „elegans”, szépírói stílusban kilenc változatban mutatja be más-más stilisztikai formákat alkalmazva. Végül egy negyed-félszáz oldalas Lexicon Latino–Latinum zárja be a testes könyvet, amely nem egyéb, mint a *Ianua* és *Vestibulum* magyarul is megszólaltatott fogalomköreinek csak latin nyelven, magasabb stílusban (latinossabb latinsággal) s részletesebben való ismertetése, tehát valójában egy fogalomkörök szerint csoportosított, mai értelemben is lexikonnak tekinthető mű.²⁸

Kezdődik pl. az ismeretek sora a Mundi facies prima, in Elementis c. résszel s végződik a Providentiae divinae omnia permeantis contemplatio c. fejezettel. Végül századikként egy Colophon zárja az egészet, mely az ismeretek további gyarapítására s Istennek tetsző életre buzdítja a tanulót, utolsó mondatával pedig Istent dicsőíti. Ez az utolsó mondat itt is az 1000. számot viseli, akárcsak a *Ianuában*, s nyilván összefügg a chiliasták, akik közé Comenius is tartozott, hitével.²⁹

A jelek szerint Comenius könyvei közül ezt használták legkevésbé. Egyrészt mert stilisztikai s egyéb részeiben is túl bőnek, maximalistának tűnik, másrészt a ref. iskolák gyakorlati célját, a prédikálásra, prédikátori tisztre való felkészítést jobban, gyakorlatiasabban s tömörebben szolgálták a retorikát tanító könyvek.³⁰ Mindezekből kitűnik, hogy Comenius tankönyveivel, a latin szókinccs „teljessé” tétele kedvéért is egy kerek, zárt világképet igyekezett adni. Ez a világkép azonban a 18. sz. elején már szinte teljes egészében elavult volt, hiszen pl. a sorozat utolsó tagja, az *Atrium* is 1652-ben jelent meg. Az európai tudomány pedig közben nagyot lépett előre. Elég, ha csak Descartes (1596–1650), Leibniz (1646–1716), Newton (1643–1727) nevére utalunk. De erről majd később. . .³¹

***

A kezdő fokon túl s az említett könyveken kívül a latin nyelvtanulás sarkköve azonban Molnár Gergely könyve az *Elementa Grammaticae Latinae* volt. Ez a mű a latinul tanuló protestáns diákot szinte három századon át egész tanulása során végigkísérte.³² Tudniillik 1556-ban Kolozsvárt jelent meg először a Heltai Gáspár nyomdájában, s még 1827-ben is kiadták (Posonii, Pestini). Szinnyei (Magyar írók, IX. 185. l.) 35 kiadását sorolja fel, pedig az utolsót nem is említi, s csak magában Debrecenben kilencszer nyomtatták újra. A könyv 1661-i sárospataki kiadásának előszava, mely szinte az összes későbbi kiadásokat elkísérte, elmondja, hogy Molnár Melancthon nyelvtana (Institutiones Grammaticae Latinae) nyomán készítette

művét. S ez igaz is, hiszen Molnár tanítványa is volt a nagy professzornak: 1554-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre.³³

Az 1661-i sárospataki kiadás I.C.D. aláírású előszava is utal arra, hogy Molnár Gergely Melanchthon nyomán készítette nyelvtanát, s Heltai Gáspár nyomdájában adta ki könyvét 1556-ban. Mivel azonban ez a mű, „sua plerumque brevitare, multas institutionis Grammaticae difficultates intactas reliquebat”, Alvinczi Péter nem sajnálta a fáradságot „in ipsius auctione, emendatione, correctione”.³⁴ Azonban az ő igyekezetét is meghaladták a tudósok újabb pótlásai, észrevételei, megjegyzései („Adjectiones, Observationes, Notae”). Ezért szükségesnek látszott, hogy az elavult dolgokat kicseréljék, s az egészet új és jobb módszerrel elrendezve kellő kiegészítésekkel lássák el, s ezt hajtotta végre a sárospataki kiadó. A könyv így, ebben a formában élt aztán még majdnem két évszázadot.

A mű a skolasztikától örökölt módszerrel kété formájában kérdésekben, feleletekben tárgyalja a latin nyelvtant, négy részletben, Orthographia, Prosodia, Etymologia,³⁵ Syntaxis címek alatt igen részletesen. Ezekhez csatlakozik ötödikként a De Poesi c. rész, mely szinte a könyv negyedrészt teszi ki [(160–201. l.), az 1837-es debreceni kiadást használom]. Ez a rész azzal a kérdéssel kezdődik: „Quid est Poesis?” – S rá a felelet: „Est Ars tradens Modum faciendi Orationem ligatam.” – Vagyis a kötött formájú beszéd tudománya. Ezután: „Quot sunt in Poesi consideranda? Quatuor: Syllaba, Pes, Versus, Carmen” (195. l.). S aztán következik e négy tényező részletes tárgyalása. A Carmen pl. „Est Versuum congeries” (195. l.), s itt van szó a különböző (összesen 9) műfajok meghatározásáról. Az Epicum pl. (Carmen) „uno Metri Genere scriptum” (195. l.). Külön szakasz (De Artificio in Carmine Latente) tárgyalja a különféle verselési fogásokat, amilyenek pl. az Acrostichum, Anagramma, Cronostichon stb. A „Quid est Technologia Mathematicum? kérdés után még képversekről is hallunk, melyek formája: „Pyramis, Crux, Cubus, Columna, Poculum, Turris, et infinita alia”. A Crux-alakra példát is idéz (200. l.). A Mantissa c. részben „De Chriis” van szó. „Quid est Chria? Chria est commemoratio alicuius Dicti, vel Facti, vel utriusque simul, in laudem, vel vituperium eius, qui dixit, vel facit” (202. l.). Tehát az alkalmi költészet legfontosabb műfaja, amelynek oly nagy szerepe volt ezekben az időkben (itt szerepel egyébként a Rákóczi-példa, mint téma: „Rakoczi decertavit pro Hungaria”, 202. l.). A továbbiakban a Chria sajátosságait, elkészítésének módjait részletezi.

Tehát mint látjuk a könyv e részében gyakorlati poétikát kapunk sok és pontos szabállyal s kevés példával. Ezeket nyilván a praeceptoroknak kellett szolgáltatniuk. A tanulók viszont feladatok (propositiones) formájában gyakorolták a különféle verselési módokat s így tanultak meg latin verset írni, legalábbis a jobbak.³⁶ A könyvnek ez a része lehetett ugyanis a „poetica classis” tankönyve.³⁷

***

Az utolsó középfokú osztályt logikai osztálynak is nevezték, mert itt kezdték el a logika tanulását, mégpedig a retorikával nemcsak párhuzamosan, de azzal szinte egybekapcsolva.³⁸ Ez eljárás alapja Ramus Péter (1515–1572) logikája volt, s Debrecenbe a Várad elfoglalása után tanulóival ide menekült Martonfalvi György (1635–

1681), a nagy filozófus követője vezette be. Ramus könyve, a *Dialecticae Libri Duo* 1556-ban jelent meg Párizsban, s benne a református humanista a skolasztika legfőbb tekintélyének, Arisztotelésznek a logikáját akarta pótolni, illetve továbbfejleszteni az újkor szellemében. Újítása azonban alig több annál, hogy a logikához hozzákapcsolta a retorikát, s ezzel, legalábbis az akkori idők számára, némileg gyakorlatibbá tette.³⁹

A művet Martonfalvi 1658-ban már kiadta Utrechtben is (RMK. III. 2021.), azonban a debreceni kiadás, mely 1664-ben jelent meg (RMK. II. 1031.), mint a cím is mondja: „priore multo accuratior et duplo fere auctior”. Az első részben csatlakozik a kiadónak egy „Examen logicum” c. tanulmánya, melyben szigorú és beható vizsgálat alá veszi Keckermann, Wendelin logikáját, s még a Bisterfeldét is, pedig annak alapjául is Ramus könyve szolgált.⁴⁰ Martonfalvi munkája az első kiadás után Debrecenben még háromszor látott napvilágot, utoljára 1704-ben a *Rudimenta Rhetoricae*val és az *Oratoria*val együtt. A mű két részből áll. Az első De Inventione, azaz a megfelelő érvek, igazságok megtalálásáról szól. Ezek közül az utolsó négy: De definitione, De descriptione, De testimonio divino, De testimonio humano. – A második könyv De iudicio, az ítéletről tájékoztat. Itt az ítéletek és következtetések különböző fajtáinak ismertetése mellett ilyen caputok vannak: XVII. „De methodo secundum Aristotem unica,” mely „ab universalibus ad singularia perpetuo progreditur”, s a XIX., mely az összes logikai eljárások példáját „exempla poetarum, oratorum, historicorum” szövegeit hozza fel. Az utolsó, a XX. c. „De crypticis methodi” címmel a logikai (logikus) szerkezetnek a hatás kedvéért történő megváltoztatását tárgyalja (pl. az „in medias res” – szerkezet).

A könyvecske annyiban is távolodik a középkori, skolasztikus módszertől, hogy mellőzi a kérdéseket, csupán meghatározásokat ad.⁴¹

***

Mint láttuk, Ramus logikája szorosan kapcsolódott a retorikához. Ez kifejezésre jutott abban is, hogy az utóbbi tárgyat vele párhuzamosan egy classisban tanították (ezért volt annak neve hol logikai, hol retorikai osztály). Legutolsó debreceni megjelenése alkalmával, 1704-ben, nyomtatásban is két retorikakönyvvel együtt adták ki (RMK. II. 2034.). Ezek a könyvek a *Rudimenta Rhetoricae* és a *Rudimenta Oratoriae* voltak. Az elsőnek a címlapján is ott áll: „in usum Illustris Scholae Debreczinensis succincte”.

A 48 lapból álló 12° alakú könyvecske szintén egy régi tankönyv, Philipp Ludovicus Piscator 1635-ben Gyulafehérvárt kiadott hasonló c. munkája után készült (RMK. II. 500.), s tartalmilag két részre oszlik; az első rész a tropusokról szól, melyeket ma szóképeknek nevezünk, a második pedig „de figuris”, vagyis az alakzatokról. Meghatározásait természetesen az antik retorikusoktól veszi, példáit pedig az ókori íróktól és a bibliából. A rövid appendix pl. a ritkábban előforduló alakzatokat (figurae secundariae) kivétel nélkül bibliai példákon szemlélteti.

A *Rudimenta Oratoriae* címe az 1704-es kiadásban így folytatódik: „in Usum Illustris Scholae Debreczinensis recenter excusa”, vagyis újonnan kinyomatott a debreceni iskola számára. Ez a könyv is Piscator műve volt, s 1645-ben Gyulafehérvárt jelent meg először (RMK. II. 655.). A 64 lapból álló könyv érdekes módon, mintha a

puritán retorikától való távolodást jelezné. Mert bár a kis mű magán viseli a ramusi retorika nyomait is (pl. abban, hogy a retorikai ékességek alapjává a nyelvtant, a nyelvet teszi meg), módszere, meghatározásai jelentősen eltérnek az előbbi könyvétől, s a példák legfőbb forrása ismét Cicero s más klasszikus és reneszánsz írók (Livius, Sallustius, Plutarchos, Lycosthenis, Erasmus). A könyv elején (a címlap belső oldalán) egy alkaioi strófákban írott szép latin vers olvasható „Franciscus Th. Thesaurarius Civ. Rom.” aláírással „Ad Tyrones Eloquentiae Studiosos Collegii Debrecini” címmel. A vers megemlíti Alsted halálát (1638) s az új „csillag”, Piscator feltűnését (Piscator 1630-ban került Gyulafehérvárra, s ott 1647-ig működött).⁴²

***

Annak ellenére, hogy már Piscator is hangsúlyozza Rhetoricája előszavában, hogy könyvével nem elvonni akarja a tanuló ifjúságot az ókori írók olvasásától, hanem ellenkezőleg: „potius ad eorundem faciliorem intelligentiam hisce nostris Rudimentis quasi manu ducere” – latin szerző nemigen fordult meg a tanulók kezén, legalábbis Maróthi tanulása idején –, hogy úgy mondjam hivatalból, s ha igen, semmi esetre sem a legjobbak, s azok is inkább csak „terebantur”, gyötrettek, mint Szilágyi mondja.⁴³ Maróthi viszont Cicerót, Caesart, Nepost, Livius a legszorgalmasabban forgatta, s kifejezésben is szerencsésen utánozta őket. Ezért már akkor páratlanul ékesszólónak tartották, s mindenki arra szánta, hogy az igaz latinságot, mely már-már kívül került a küszöbön, visszaállítsa.⁴⁴

Megfordulhatott azonban a Kollégiumban Maróthi kezén Erasmus *Colloquiáinak* az a szemelvényes kiadása, mely 1704-ben jelent meg Debrecenben, s a teljes mű 95 dialógusából 19-et tartalmaz (12°, 48. l., G.1827.). Debrecenben már 1691-ben három Erasmus művet is kiadtak egyszerre (Dicta Graeciae Sapientum, Civilitas Morum, Libellus elegantissimus, qui inscribitur Cato), s Erasmus, főleg a *Colloquia* valamilyen „selecta” kiadása eléggé forgatott könyv volt a protestáns iskolákban a 17. sz. folyamán. Ennek a „kedveltségnek” a jele volt az említett debreceni kiadás is, mely elsősorban nyilván a debreceni Kollégium diákjainak, illetve tanítóinak volt szánva. A kiválasztott beszélgetések ennek megfelelően elsősorban az iskolai életre s az erkölcsös, helyes magatartásra vonatkoznak.⁴⁵

***

A latin nyelv tanuláshoz, az auktorok olvasáshoz szükség lett volna természetesen szótárra is. Ilyen azonban nem volt. 1590-ben megjelent ugyan Debrecenben Szikszai Fabricius Bazil *Nomenclatura seu dictionarium Latino–Ungaricum* c. munkája, s ezután még négy ízben, de legutoljára 1619-ben,⁴⁶ s így természetesen a 18. századi tanulók kezébe már nemigen kerülhetett. Nagy Sándor is azt írja, hogy „pótlások gyanánt maga a tanuló készít diáriumokat (kiem. tőle). – Ezek anyagát vagy maga gyűjti, vagy társa hasonló kézírásáról másolja, vagy préceptora tollbamondásából veszi”.⁴⁷ De a comeniusi tanítási mód, tankönyvek szinte feleslegessé is tették a szótárakat, hiszen anyaguk tulajdonképpen szavak meghatározása volt (ma értelmező szótárnak mondanánk). A tanulónak csak az előforduló szavak szótári alakját kellett külön rögzítenie, ezt pedig megkaphatta préceptora diktálásából. – A szótár ilyenformán

való kiküszöbölése viszont valóban megnehezítette az auktorok olvasását, hiszen Comenius könyvei bő szókincsük mellett is kevés klasszikus szót adtak.

***

Valószínű, hogy a debreceni, de más református gyerek is mindjárt azután, hogy megtanult írni-olvasni, kezébe kapta a „Keresztyén Catechismus, azaz a keresztyén hitnek ágazataira kérdések és feleletek által való rövid tanítás stb. c. könyvet (nyilván ez volt általában a konfirmáció alapja), mely 1717-ben jelent meg először Kolozsvárt, s 1718-tól 1759-ig nyolc debreceni kiadása ismeretes. Mihelyt azonban a latin nyelvet elsajátította a tanuló, megismerkedett Comeniusnak *Praecepta morum* c. Patakon készített művével, amelyet Enyedi Sámuel, a váradi orvostanár a könnyebb tanulás kedvéért latin versekbe foglalt, s 1658-ban „Praecepta morum institutioni puerorum accomodata. In usum Varadiensis Scholae, opera Samuelis Enyedi” címmel kiadott.⁴⁸

***

E tárgyak mellett az adatokból kivehetőleg tanítottak némi számtant, aritmetikát is. Ez a tanítás, úgy látszik két szinten történt. Az alsó tagozat tanulóinak nyilván általában megtaníthatták az alapműveleteket s néhány egyszerűbb számolási eljárást (hármasszabály?), a felső tagozaton pedig, valószínűleg önként jelentkezők számára, esetleg valamivel többet, a tanár tudása szerint. Ilyesmit lehet pl. kivenni Lisznyai Kovács Pál önéletrajzából, ahol kollégiumi tanári megbízásáról beszél: „si Studiosa Iuventus desideraret et tempus suppeteret Principia Mathematica quoque eidem Iuventuti propinarem” – vagyis: „ha az ifjúság kívánja s az időből is futja, a matematika elemeit is ízelettessem meg velük”.⁴⁹

Maróthi tanulása idején az alsóbb osztályosok tankönyve Menyőfi Tolvaj Ferenc munkája lehetett, melynek teljes címe „Az Arithmetikának, avagy Az Számlálásnak öt Speciesinek rövid Magyar Regulákban foglaltatott Mestersége”, amely 1674-ben jelent meg először Debrecenben, azután 1727-ig még ötször különböző helyeken (RMK. I. 1175.).⁵⁰

Ha ezek mellett pl. valami földrajzot is tanítottak volna az alsó osztályokban, az legfeljebb a préceptor tudásának megfelelő mértékben s az ő tollbamondása alapján történhetett.⁵¹

***

Bár Comenius egyik fő didaktikai alapelve az ismereteknek tapasztalatból, gyakorlatból, vagy legalább szemléltetésből való elsajátítása (Orbis sensualium pictus), s a világ jelenségeinek megismerése, megértése (pansophia), – tehát tulajdonképpen enciklopédikus ismeretszerzés –, nagy gonddal kidolgozott tankönyvei elsősorban mégis a verbalizmust s a memorizálást segítették elő. A tanításnak ezt a módját könyvei bevezetésében, amelyek kitűnő módszertani utasítások, maga is a legfontosabbnak tartja. Ezért hangsúlyozza az állandó ismétlést. „Lectio lecta valet, decies repetita placabit” – írja a *Ianua* Institutiójában (B₂ jelű l.).

S a közvetlen cél sem maguknak a dolgoknak a megismerése, hanem a dolgok neveinek elsajátítása volt. Tehát végeredményben verbalizmusról van szó. A *Ianuában*

pl. az Introitus c. § 4. mondata így hangzik: „Totius eruditionis posuit fundamentum, qui Nomenclaturam Rerum Naturae et Artis perdidicit” (1. l.). Tehát, aki a dolgok nevét megtanulta, megvetette a tudás alapjait. Ezért szól pl. a szakkifejezésekkel zsúfolt szakasz (464.) a *Ianuában* a hajózásról a magyar diáknak, akik közül a legtöbb egész életében sem igen fog hajót látni (kivéve akiket később gályarabnak vittek el), vagy az *Atriumban* pl. a bányászatról (XLI.). Fő, hogy az idevágó szavakat, kifejezéseket elsajátítsa. Ezt a célt szolgálta a feldolgozás módja is, mely még a középkori, skolasztikus hagyományoknak megfelelően katekizáló volt, azaz kérdés-feleletek formájában történt. Ilyen volt pl. a *Vestibulum*, a *Ianua* módszere, de ilyen Molnár *Grammaticájáé*, *Ramus Logikájáé* s a *Rudimenta Rhetoricaéé*. Vagyis a tanuló kész kérdések és előre gyártott feleletek formájában sajátította el az ismereteket. Gondolkodásnak, ítéletformálásnak, következtetésnek itt helye nem volt. (Ez következett természetesen a társadalmi rend, a feudalizmus mozdulatlanságából, illetve ez a tanulási forma is azt szolgálta.)⁵²

***

A Maróthi korabeli kollégiumi oktatásról a legjobb képet Polgári Mihály nyújtja már emlegetett kéziratós önéletrajzában.⁵³ Ő 1725 májusában került a tiszacsegei particulából a Kollégiumba, „maioris et amplioris Eruditionis adipiscendae causa” (3. v.). Itt a szintaxisták osztályába vették fel, kivehetőleg szolgadiákként. Leírásában név szerint említi és jellemzi tanítóit, gazdáját. Első préceptora Némethi Sámuel könyvtáros volt, akit tudós, de durva, az alacsonyabb származású tanítványaival nem törődő, zavaros, és éppen ezért nem elég eredményes tanítónak mond. Gazdája Turkevi Mihály tógátus lett. Ettől, mint írja, tanítást, jutalmat semmit, de annál több szidást és verést kapott (3. sz., 4. v.). 1726-ban Ercsei Zsigmond székely származású könyvtáros lett a szintaxisták mestere, s az ő „nyájas, hozzáértő vezetése alatt” fejezte be a tanévet. Október elsején a „poetica classis”-ban Perjesi János vette át őket, aki ugyan neves poéta (vagyis ügyes verselő – tőlem), jó filozófus és historikus volt, de hanyag, lusta ember, s az időt tanítás helyett együgyű mesék előadására, nevetésre, ásitózásra, színészi játékokra fordította. (Vagyis unta a tanítást. Úgy látszik, színészi talentum volt. – tőlem) (4. v.). Őt, 1727-ben a jóra valóbb Némethi István követte, ugyanez év áprilisának végén pedig a logikát Ráczkevi Ötvös János vezetésével kezdte el. .⁵⁴

Maróthi ugyanez években volt az alsó osztályok tanulója, s bár másfél évvel fiatalabb volt Polgárinál, kerülhetek ugyanabba a „classis”-ba, esetleg ugyanazon préceptor keze alá is. De tanulásának körülményei mindenképpen azonosak voltak a Polgáriéval, vagyis váltakozó, „egyénségüket szabadon érvényesítő”, a neveléshez legfeljebb ösztönösen értő tanítók vezetése mellett, esetleg nála, mint debreceni szenátor fiánál, tekintettel voltak arra, hogy nem „vilioris conditionis” (Polgári kifejezése, 4. v.).

Maróthi mindenesetre tizennégy éves korára befejezte alsóbb fokú tanulmányait, ami tehetségét tekintve nem is csoda, hiszen mint Szilágyi Sámuel halotti beszédében nagy elismeréssel említi: „Már gyermekkorában kitűnt elméje csodálatos fogékonysága, ragyogó emlékezőtehetsége, s ami még felnőtteknél is ritka, ítélőképessége és hihetetlen kitartása. Alig haladta meg a hat évet, már szillogizmusokat

szövegetett, találós kérdéseket, rejtvényeket oldott meg, s ami sokak számára csodának tűnik, matematikai bizonyításokat vezetett le. – Ezenkívül már kicsi korától ott ragyogott benne az Isten iránti őszinte kegyesség, vallásosság szikrája is. Ezért bár minden könyvet szívesen olvasott, mégis legjobban a Szentírásban lelte gyönyörűségét.” (I. mű 260–261. l.)

***

Polgári azt is leírja művében, hogy a professzorok mit tanítottak az ő Kollégiumba érkezése idején, s mit 1738-ban. 1725-ben Szilágyi Márton, „a szent teológia tanára” az egyháztörténelmet, gyakorlati teológiát s a prédikálás módszertanát, Szilágyi István a filozófiát, mathézist és természetes teológiát. Tabajdi János pedig a Heidelbergi kátét, a héber régiségtant és nyelvet adta elő (3. v. 1.). 1738-ban ugyanebben a sorrendben a professzorok tárgyai: „1. S. S. Theologia Mysteriorum, Historia Ecclesiastica, Methodus Concionandi, Theologia Activa; 2. Metaphysica Cartesiano Ecclectiva, Physica Generalis utpote et Specialis, Theologia naturalis, Mathesis, Lingua Graeca; 3. Catechesis Palatina, Antiquitates Hebraicae, Typica Theologica, Genesis et alia” (8. r.). Ez a kétszeri felsorolás azt mutatja, hogy nemcsak a professzorok nem változtak az 1720-es, 30-as években, de lényegesen az általuk előadott tárgyak sem. Természetesen az említettek lettek Maróthi professzorai is, amikor 1729. április 19-én subscribált, 1731 közepéig, amikor elindult külföldi tanulmányújtára.

***

Az előbbieken felsorolt és ismertetett tárgyakat, melyeket az 1657-i törvény „Disciplinae instrumentales”-nek nevez (a görög és héber nyelvvel együtt)⁵⁵ – a teológiai és filozófiai oktatás érdekében tanították. A Kollégium főiskolai jellegét ugyanis, akárcsak a többi hasonló intézményét, a teológia és filozófia oktatása adta meg.⁵⁶

Mit taníthatott Szilágyi Márton (piskárkosi), a teológia professzora, a 18. sz. első felében (1716–1747) a Polgári által megadott címek alatt? Mint ezekből is kitűnik, a teológiai oktatás főleg gyakorlati jellegű lehetett, és célja, mint már előbb is láttuk, az egész kollégiumi neveléshez hasonlóan, a jó prédikátorok nevelése volt (Methodus Concionandi, Theologia Activa).

Hogy ennek a teológiai oktatásnak mi volt a tartalma, milyen volt a felfogása, arra – figyelembe véve, hogy a kar három professzorának írásbeli munkája nem jelent meg,⁵⁷ – csak következtetni tudunk. Következtetni abból, hogy Debrecen tudományos és szellemi, vallási életében a 17. sz. végétől hosszú ideig semmiféle változás nem észlelhető. Ezt állapítja meg Benda Kálmán is egy nemrég megjelent tanulmányában: Debrecenben „a 17. század végétől a református egyház is megmerevedett”⁵⁸. . . Mélius óta a város hitélete, szellemi élete, de erkölcsi magatartása is, ekkor merevedett meg másodszor, s igazában ekkor lett Debrecen arculatának jelentős vonása az a tulajdonság, amelyet később Ady találó szóval „Maradandóságnak” nevezett, egyáltalán nem negatív tulajdonságként említve. És nem is volt egészen az. Többek között ennek a szinte makacs orthodoxiának (Maróthi valószínűleg ezt nevezte orthodriomanianak⁵⁹) volt köszönhető, hogy nem tört meg a 18. század elejének sem katonai,

sem természeti csapásai alatt, sem később a Habsburgok folyton megújuló felolvasztó, fellazító kísérletei között, és át tudta menteni jellegének értékes elemeit egészen a XIX. századig.⁶⁰

A vallási, egyházi életet, amely ebben az időben természetesen a város egész életére rányomta bélyegét, amint azt *Debrecen és a puritanizmus* c. tanulmányomban kimutattam, teljesen a puritán eszmék határozták meg.⁶¹ Ezeket az eszméket Komáromi Csipkés György (1628–1678) mellett Martonfalvi György (1635–1681), a Váradról a város eleste után (1660) kollégiumával együtt Debrecenbe menekült professzor gyökerezettette meg új munkahelyén, mégpedig azzal, hogy a puritanizmus vezető teológusának, Amesius Vilmosnak (1576–1633) a tanait tette tanítása alapjává. Életében öt vaskos munkában ismertette Amesius felfogását, módszerét (I. RMK. II.), és természetesen egyéb munkáiban is mestere tanításait követte. Joggal írja róla Makkai László: „Martonfalvi volt a legkövetkezetesebb magyar amesianus, egész teológiáját Amesiusra építette fel s az ő tekintélye és szellemi fölénye adott a kor magyar református teológiai gondolkodásának puritán jelleget” (i. mű 184. l.). De nyugodtan állíthatjuk, s a későbbiekben megpróbáljuk be is bizonyítani, hogy a kiváló professzor nemcsak kora, de a későbbi idők debreceni teológiai gondolkodását s szinte az egész város hitét, erkölcsi magatartását megszabta.

***

Az a hatás, amelyet Martonfalvi húszéves debreceni tanársága, művei értek el a puritánus elvek és gyakorlat terjesztésében, szinte felmérhetetlen. Maga írja tanításairól *Tanító és Czáfólo Theológiája* (1679) előszavában, hogy „nagyobb részént az Ecclesiákat ezekkel legeltetik”,⁶² de már maga az is sokat mond, ha végignézzünk könyvei ajánlásain, melyek a coetus tisztségviselőitől különböző lelkészekig, Dobozi István debreceni főbírótól s Balyik András szenátortól II. Apafi Mihályig, Teleki Mihály erdélyi kancellárig terjednek, ami a dolgok akkori rendje szerint az ő egyetértésüket és erkölcsi és anyagi támogatásukat is jelentette. Szilágyi (Tönkö) Márton írja az általa kiadott *Szent História* ajánlólevelében, melyben egy mesés tulajdonságokkal felruházott hatyúhoz hasonlítja néhai nagy mesterét, hogy „Váradon, s Debrecenben csak nem 23. esztendőknél el-folyása alatt éneklé: Amesiano – Cygnea Cantiot, az az a Nagy Amesianusnak szent írás Magyarázó Doctornak Theológiáját, és Debreczenben nagy haszonnal elvégezé” (számozatlan lap). – De – ismételjük – nemcsak Debrecenben. Ezt az ajánlólevelet is a szénior, a kontraskriba, négy kántor és hat kolléga (tanársegéd) írta alá „És az egész Coetus”. A kiadó Szilágyi Márton pedig „A Kegyes Olvasóhoz való beszéd”-e végén felsorolja a tanítványokat „kik ez nagy Tanítónak egy altallyában, az az tanitói Bottya alol avagy a Debreczeni Oskolából vagy Mesterségekről mentenek fel az idegen Országokban, illetve jutottak lelkészségre” vagy még „Academiákban vadnak”. Összesen mintegy nyolcvan név szerepel itt, hollétük helyével. Ebből a listából kitűnik, hogy a tanítványok nagy része a környező alföldi falvakban, mezővárosokban helyezkedett el, de jutott belőlük az ország távolabbi részeire, Miskolcra, Pápára, Szatmárra, Veszprémbe és Erdélybe. Íme, akik az eklézsiákat „legeltették”.⁶³

De Martonfalvi természetesen Debrecenben sem maradt egyedül. Tanítványai ültek mellette s utána a Kollégium katedráin is. Ilyen volt pl., mint láttuk, Szilágyi Tönkö Márton (1642–1700) is, a filozófia első nagy jelentőségű tanára a városban. Szilágyi a debreceni Kollégium elvégzése után a civitás támogatásával hollandiai egyetemeken (Franecker, Utrecht, Leiden) tanult, s hazajöve először volt professzora „collega”-ja, azaz tanársegédje lett.⁶⁴ 1770-től pedig tanártársa, és a „philosophia tanítója”. Elvi egyetértésük jeleként Martonfalvi mindkét *Exegesis*e (1670, 1675) elején ott áll üdvözlő verse, de a legékesebb bizonyíték a már említett ajánlólevél. Wessprémi István (1723–1799) a későbbi orvos is abban a kéziratos életrajzában, melyet 1750-ben kollégiumi „bibliothecarius”-ként írt Szilágyiról, ezt jegyzi fel: „In locis communibus explicandis Amesium ducem secutus est, eumque triplici methodo Didactica, Polemica, Practica tractandum suscepit” (számozatlan).⁶⁵

De Martonfalvi tanításai nemcsak tanítványai szívében éltek tovább, hanem művei is megjelentek halála után is, és itt elsősorban nem a *Szent História*ra gondolunk (1681) hanem arra, hogy 1685-ben megjelent Debrecenben a *De conscientia et Eius Iure* (RMK. II. 1526) s a *Medulla Theologica*, amelyek ugyancsak az amesianus teológiát képviselték.

Maradtak fenn Martonfalvi műveinek kéziratos másolatai is a Nagykönyvtárban, mint pl. a *Medullae* (C. 1154) a *Hermeneia*e (R. 168) s az *Exegesis*e. Ezek a több száz, néha ezernél is több oldalt kitevő kéziratok is mutatják Martonfalvi munkáinak népszerűségét. De pl. Szilágyi Tönkö 1684-ben megjelent *Biga pastoralis, seu orandi et concionandi ratio* c. műve is a puritánus teológiai gyakorlatot adja tovább. Debreceni Ember Pál már említett *Innepi ajándékul*. . . stb. c. művéhez pedig „Toldalékul adattatik, a Néhai Nagy Emlékezetű sz. I. M. Doktornak, Tudós Martonfalvi Györgynek, a Keresztyéni Inneplésről való Tanítása”! – S a szorgos kutatás nyilván még több adatot tudna felhozni Martonfalvi utóéletére.

Az is fokozta a puritanizmus erejét a városban, hogy „a terror elől menekülő bujdosók egy része is Debrecen falai között talált védelemre”, mint Komoróczy György írja, elsősorban a Zrínyi és Frangepán kivégzése után (1671) kialakult magyar és protestáns üldözésre gondolva.⁶⁶ Olyan puritán lelkészek menekültek ide, mint Felvinczi Sándor, Köleséri Sámuel, Csuzi Cseh Jakab,⁶⁷ s itt talált helyet alkotó munkájának Lisznai Kovács Pál, a későbbi kollégiumi professzor. Ezek nemcsak prédikációik százaival, amelyek közül pl. igen sok nyomtatásban is megjelent (Kölesérinek pl. 1670–1682 között tíz vallási tárgyú műve látott napvilágot, s 1640-től 1705-ig kb. nyolcvan hasonló jellegű könyv jelent meg a város nyomdájában⁶⁸), hanem az angliai puritanizmust képviselő írók műveinek újabb debreceni kiadásaival is terjesztették meggyőződésüket. Drégely-Palánki János pl. új átdolgozásban jelentette meg Bayly *Praxis Pietatis*át (RMK. I. 1420), W. Perkinsnek pedig a *Kettős kereszt* c. művét (RMK. I. 1330) Debreceni T. István adja ki 1685-ben „Isten dicsőségére és Nemzete javára”.⁶⁹

A puritanizmus debreceni továbbélésének egyik legszembetűnőbb nyoma és egyik leghatékonyabb eszköze, Comenius tankönyveinek és ezzel pedagógiájának megjelenése a Kollégiumban. A nagy pedagógus külső értelemben is kapcsolatban állt az angol puritánusokkal, elsősorban az unionista Hartlib Sámuel londoni körével

(akárcsak a gyulafehérvári Bisterfeld⁷⁰), de pedagógiája, erkölcstana alapelveiben is Amesius teológiájára, ennek voluntarizmusára, praktikizmusára támaszkodott. Az eredendő bűnt például a kegyességnek gyermekkortól való gyakorlásával az iskolázás megfelelő rendszerével óhajtja legyőzni.⁷¹ Patakon (1650–1654) ezeket az elveket óhajtja megvalósítani, mintegy folytatva Bisterfeld gyulafehérvári és Tolnai János pataki kezdeményezéseit: az anyanyelvi oktatás megvalósítását,⁷² a tanulók osztályokba csoportosításának társadalmi különbség nélkül való megoldását, ingyenes vagy kedvezményes internátusi ellátását, a skolasztikus szórágás helyett enciklopédikus és reális ismeretek tanítását (nem egészen az ő hibája, hogy ez nem sikerült teljes mértékben), a szívbeli kegyesség gyakorlását.⁷³

Mikor tehát a debreceniek a puritánus teológia széleskörű elterjedése és gyakorlata után a Kollégium alsó osztályaiban Comenius könyveit kezdték tanítani, a puritanizmus pedagógiáját ültették át iskolájukba. Comenius tankönyvei pl. 1700 és 1737 között hét kiadásban jelentek meg Debrecenben.

Comenius pedagógiáját s a puritanizmus erkölcstanát képviselte Debrecenben a *Praecepta morum* megjelenése is. A műnek 1714 és 1745 között három kiadása látott napvilágot a városban.

A puritánus mozgalmaknak, teológiának, erkölcstannak, pedagógiának ez a sok-sok forrásból áradó szakadatlan folyama formálta ki Debrecen lakóinak azt a sajátos magatartását, külső-belső megjelenését, amelyről már előzőleg beszéltünk.

Ennyi módja, jele lévén a puritanizmus debreceni továbbélésének, folytatódásának, írásbeli nyomok nélkül is kimondhatjuk, hogy a Kollégium professzorai a 18. sz. első felében ugyancsak a puritánus teológiát, Amesius teológiáját tanították.

Ezt bizonyítja közvetve az is, hogy Ramus Logikája, amelyet ugyancsak Martonfalvi vezetett be, 1742-ig használatban volt (utolsó debreceni kiadása: 1704), akárcsak az a *Philosophia*-könyv, amelyet Szilágyi Tönkö Márton 1678-ban jelentetett meg Heidelbergben „ad usum scholarum praesertim Debrecinae applicata”, s amely Descartes tanításait ültette át a Kollégiumba.

Íme, ha ennyi módja, jele volt a puritanizmus továbbélésének a 17. sz. eleji Debrecenben, akkor annál inkább feltehető, mert az ellenkezőjére semmi jel sincs, hogy a teológia tanárai is még mindig Amesius tanaival „legeltették” diákjaikat. Ezeket a tanokat hallotta tehát Maróthi is professzoraitól, a debreceni lelkipásztoroktól, s ezeknek az érvényesülését tapasztalta környezetében.⁷⁴

***

Itt kell beszélnünk, mert ezeket is a felső fokozatban, mint a teológia segédtudományát tanították, a héber és a görög nyelv tanulásáról. Ezekről az 1657-i új törvény így emlékszik meg: „Linguas in sacro codice originales, imprimis hebraeam et graecam, unusquisque diligenter discito et nonnullam in iis ut habere possit notitiam, sedulus allaborato. Contemtor denarios viginti quinque deponito. Ex leg. V. Ac. Witt.”⁷⁵ Az, hogy ez a paragrafus a végén a wittenbergi akadémia törvényeire utal, s tudvalevő, hogy ezek alkották a lex antiqua, az első kollégiumi szabályzat alapját,⁷⁶ mutatja, hogy e tárgyakat a Kollégium főiskolává fejlődése óta tanították. Tankönyvül kezdetben Károlyi Péter görög nyelvtana szolgált, mely Kolozsvárt 1567-

ben jelent meg először a Heltai nyomdájában (RMK. II. 109.) és Melanchthon műve, a *Grammatica Graeca Integra* (Hagenau, 1525)⁷⁷ után készült. (Károlyi 1563. augusztus 30-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre.) Szövegkönyvként nyilván az Újszövetséget használták.

A tanítás színvonala Maróthinak mind diák korában, mind tanársága kezdetén igen alacsony lehetett. Maga írja 1741 júniusában Becknek: „Et nobis quidem propositum est ad Graecas litteras instaurandas progredi, quae dici non potest, quam neglectui habeantur.”⁷⁸ Nyelvtankönyv már nemigen állott rendelkezésre, hiszen a Károlyi Péter könyvét 1647-ben adták ki utoljára Magyarországon, így a tanulók ezt is jegyzetektől tanulták. Polgári Mihály pl. azt írja önéletrajzában, hogy 1738-ban harminc tógátus társa kérésére *Grammatica Graecá*t szerkesztett, melyet azután két ízben is „illustratam dedi”-t.⁷⁹ De jellemző a helyzetre az is, amit Kazinczy ír Szilágyi Sámuelről, a nagy professzorról és püspökről, hogy „tizenkét esztendő volt, s tógába öltözött társainak ő tanította a görög nyelvet”.⁸⁰ (Anélkül, hogy Szilágyi érdemeit kisebbíteni akarnók, nyugodtan mondhatjuk: persze, hisz ő állt legközelebb a tűzhöz: apja volt az újszövetségi írásmagyarázat professzora.)⁸¹

A héber nyelv tanítása sem lehetett valami magasrendű. Maróthi írja 1735-ben Bernből abban a levélben, melyben tanulási terveit fejtegeti barátjának: „Nam Hebraicae linguae addiscendae certe est a me opera danda hactenus saltem, ut Vetus Testamentum intelligam, id enim apud nos a Pastore exigitur.”⁸² Tehát a hébert legalább olyan mértékig el akarja sajátítani, hogy az Ószövetséget megértse, vagyis otthon nem jutott el addig még ő se. Egyébként mind a görög, mind a héber nyelv, e korbeli tanítására Hatvani István ezt írja önéletrajzában: „Akár a görög, úgy a héber nyelvet is ez időben e célra kiválasztott diákok tanították a Kollégiumban, s mivel ezek semmi szilárd tudással nem rendelkeztek, a kezdőket sok haszontalan fecsegéssel gyötörték.”⁸³ A professzorok tehát csak magukkal a szent szövegekkel, azok magyarázatával foglalkoztak.⁸⁴

***

A teológiai tárgyak körébe tartozott a történelem is. E tárgy tanításának első konkrét nyomai is Martonfalvihoz kapcsolódnak Debrecenben. Az ő 1681-ben kiadott *Szent Historiának summája* c. műve jelenti a városban a történettudomány kezdetét.⁸⁵ A nyilván professzorunk előadásaiból kikerekedett mű valójában bibliai történet, s ebben Sulpicius Severus⁸⁶ nyomán, mint címlapja mondja, „azokat a dolgokat, amelyek ez világnak Teremtésüül fogván a Szent írásban megirattattanak, az idők megkülönböztetésével és az esztendőknél meg – jedzésével; summáson, s értelmesen le rajzolta. Azoknak kedvéért, a kik a Szent Bibliát, s abban le – tett Historiákat hamar és summáson akarják meg – tanulni”.

Munkáját e téren Lisznai Kovács Pál (1630–1693) folytatta. Nagy terjedelmű történetírói munkásságából hat mű latin nyelvű, egy pedig magyar. A történelem az ő számára is a Szentírás megértését szolgálja, amint a Martonfalvi *Historiájához* írott versében mondja:

„Historiát nem tudcz? bizony el nem hitecz
Hogy bölcs volnál, mert egy prófétát sem érthecz.”

Módszerének legjellemzőbb vonása a kronologizálás, az események időrendbe, illetve időrendi párhuzamba való állítása. Műveiben oldalak százain találunk ilyen szinkronizmusokat, időrendi táblázatokat, s a többi fejezet sem egyéb, mint az események időrendben való leírása: Ő maga is a chronologizálást tartja munkássága legjellemzőbb és legfontosabb sajátosságának. A *Magyarok Cronicájában* pl. ezt írja: „És mivel mind ezeknek a Magyaroknak Fő Tisztviselőinek, s mind az ő alattok vitézkedő Magyaroknak meg lett dolgai, Históriai ennek előtte igen nagy homályban voltak, ha kik ezekről irtanak is a dolgot szintén jó rendben nem vették, sem a Magyarok Chronicáját meg nem Crónológiázták az az Christus Urunk születésének mellyik esztendejében estenek és lötenek fel nem jedzették; annak okáért a Magyarok kedvéért a megemlített Magyarok dolgait illendő rövideden s világosan s igaz szép rendben le irtam.” (276. l.) Elvben is vallja, hogy a kronológia „az Historiáknak lelke”,⁸⁷ *Historiarum anima*, amint a *Chronologia Sacra* (1693) címlapjának verso lapján is írja. Persze ebben a szinkronizálásban külföldi mesterei is vannak, mint pl. Pareus Dávid 1641-ben Amszterdamban kiadott kronológiája, mint ő maga mondja ugyancsak az előbbi helyen. Természetesen maga is szívesen számolgathatott, készítetett táblázatokat, hiszen valószínűleg ezért bízták rá a Kollégiumban a matematika tanítását is, mint azt a *Professionum Scholasticarum libri tres* első részének elején közzétett beiktató beszédében elmondja (lapszám n.).⁸⁸

Másik jellemző vonása és egyben újítása tanításának a „térképek”-kel való szemléltetés volt. Ezt is külföldön, groningeni tanárától, Johannes Bertlingiustól tanulta, mint ugyanott részletesen leírja. „Térképei” valójában kezdetleges grafikonok, mert hiszen akkor a debreceni nyomda még nem volt felkészülve rendes térképek előállítására, s csupán arra jók, hogy a történeti művekben említett népek egymáshoz való elhelyezkedését, illetve néhány fontos földrajzi jelenség (tengerek, hegyek) helyét mutassa égtájak szerinti elrendezésben. Ilyen „térkép” található pl. a Prof. Schol. Pars Prima 3. és 4. lapján (lapszám n.). Az első „Sancta Canahanis Terra” megjelöléssel a „Canahan” körül lakó népek elhelyezkedését tárja elénk, a második „Sanctae Canahanis Terrae Tres Majores Partes” címmel a magában Kanahánban élő népekkel kapcsolatban teszi ugyanazt. De találhatók ilyesféle térképek a Pars Secundában (1. l.), a *Magyarok Chronicájában* (108. l.) is.

De nemcsak célja volt e történetírásnak a Biblia megismerése, hanem legalábbis az események „hitelére” nézve, szinte egyetlen forrása is. Lisznyai pl. így idézi Augustinust (De Civitate Dei, 1.21.c.6.): „Nos non debemus necesse omnia credere; quae continent Gentium Historiae: cum et ipsi inter se Historici, sicut ait Varro quasi data opera, et quasi ex industria dissentiant per multa; sed ea sola credamus, quae non adversantur Libris Sacris, quibus non dubitamus oportere nos credere. Chronologia ergo quae ex scriptura sacra non est deprompta certe est nulla, ne dicam vana” (*Chronologia Sacra*, Debrecen 1793., a címlap hátoldalán).

A teológiai szemlélet mellett nem hiányzik sem Martonfalvi, sem Lisznyai műveiből bizonyos nemzeti öntudat, Habsburg-ellenesség sem, mint a már a korábbi idézetekből is láttuk. Különösen Lisznyai *Chronicáját* hatja át erős magyar, sőt székely öntudat (ő maga a háromszéki Lisznyóról származott).

Mindezek a tulajdonságok mutatják, hogy a két történetíró műve nem más, mint annak a protestáns-humanista történetírásnak a folytatása, mely nálunk Batizi András ugyancsak bibliai keretbe foglalt világtörténetével kezdődött [Meglőtt és megleendő dolgoknak. . . históriája (1554)], s Benczédi Székely István hasonló rendszerű *Krónikájával* folytatódott (1559), majd Heltai Gáspár *Chronikájával* (1575) nyert módszer, szemlélet s előadás szempontjából fejlettebb formát.

Semmi nyoma annak, hogy Maróthi iskolázásáig ez a történeti szemlélet, módszer változott volna. Valószínűleg saját gyermekkori tapasztalatát sűríti groningeni disputációja következő szavaiba: „De már régóta csak a neveket hajszoljuk ezekben a tudományokban, s azt tartjuk a legtanultabbnak, aki tudományának minél több szavát tudja emlékezetből felmondani. Amosis vagy más volt-e annak a királynak a neve, akinek az uralkodása idején a zsidók Egyiptomból való eltávoztása megtörtént, jelent-e az számukra valamit, hacsak nincs valami más biztos dolog is annak a királynak a történetében, amelyből a szent vagy világi történelemnek valamelyik szakaszát meg lehetne világítani?”⁸⁹

Az említett műveket diákunk, ha máshonnan nem, a Kollégium könyvtárából ismerhette. Mit tanulhatott viszont „*Historia Ecclesiastica*” cím alatt? Sajnos, pontos adatok híján itt is csak feltevésekre vagyunk utalva. Egyelőre ilyen tárgyú jegyzetre sem tudtam rábukkanni.

Feltevéseinkben ilyen nyomokon indulhatunk el: Kotsi János (1648–1711), debreceni szuperintendens (aki egykor Szilágyi Tönkö *Philosophiájának* kéziratát is Zürichbe vitte) Debreczeni Ember Pál egyháztörténetéhez⁹⁰ 1708-ban írott Aggratulatójában említ egy kéziratot magyar egyháztörténetet, melyet még mint „adolescens” olvasott, s melyet „ama könnyelmű kor gondatlansága miatt elveszített”. Ennek az írásnak szerinte még Scultetus Ábrahámhoz (1566–1625) kellett volna eljutnia (9. számozatlan lap), hogy annak 1618-ban megjelent egyháztörténetében szerepeljen. Scultetus e művével együtt mint a református egyháztörténet kiemelkedő alkotását Sleidanus (Philippi) János (1505–1556) munkáját említi, mely „*Spiritu Dei impulsus Ecclesiarum ex Papatu reformationem imperante Carolo Quinto optima fide et improba diligentia*” készült (9. s következő l.).⁹¹

A tanításhoz, tanuláshoz jó alapul szolgálhatott Pápai Páriz Ferenc „Romlott fal épülése, avagy a Magyar országi és Erdélyi Eklésiáknak a Reformátzio kezdetitől fogva való Historiájok”, mely *Rudus redivivum* címen 1684-ben latin nyelven jelent meg Szebenben (RMK. II. 1554.). A szerző ezt a művét még enyedi tanársága kezdetén írta,⁹² s Bod Péter szerint (Magyar Athenas, 211. l.) először magyarul akarta Debrecenben megjelentetni „a Debreczeni Tanács egyik betsületes Tagjának, Boros-Jenei Bernárd Jánosnak” ajánlva, ez azonban „a Karafa Debretzent akkor sattszoltató kegyetlensége miatt ki nem nyomtathatott, noha bővebb a Deáknál” (uo.). A deáknál megjelent 12° alakú, hat ívből álló könyvecske valóban rövid: a két haza eklézsiáinak csak legfontosabb eseményeit tartalmazza kronológiai rendben a 17. sz. elejéig, ilyenformán: „Anno 1608. In Generalibus comitiis Posoniensibus Articulum talem sanciri jubet: una quaeque Religio suae professionis Superiores seu Superintendentes habeat, ad praecavenda inter Status et Ordines Regni odia et dissensiones” (számozatlan lap).⁹³

De támaszkodhatott Maróthi egyháztörténet tanára Debreczeni Ember Pál (1660–1710) *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania* stb. c. művére is, mely nyomtatásban 1728-ban jelent meg Utrechtben, Adolf Lampe gondozásában, kéziratban pedig már a század elején készen állott, mert Kotsi János superintendens Aggratulációját, mely a mű előtt megjelent, már 1708. május 3-án megírta hozzá.⁹⁴

***

A teológiához közvetlenül csatlakozó tárgyak mellett, a tudományok másik csoportja, amelyet ref. kollégiumainkban kezdettől fogva tanítottak, a filozófia volt. Filozófián ez a kor egészen mást értett, mint a mai tudomány. Comenius pl. így határozza meg Atriumában: „... A filozófia az a vágy és törekvés, hogy az ember a dolgok okait felkutassa, s megtudja, honnan ered minden, mi célra létezik, milyen erő tartja fenn és működteti őket. ... Akik a dolgok egyetemes, elvont, örökkévaló eszméivel foglalatostkodnak, azokat metafizikusoknak hívják; akik a látható világ testeit, konkrét formáit s a dolgok természetes erőit vizsgálják, azok a fizikus névre hallgatnak; akik a dolgok tagolását (melyek szám, mérték, súly formájában jelentkeznek és az egész világra egyetemlegesen kiterjeszthetők) tanulmányozzák, azokat matematikusoknak nevezik; akik az emberi erkölcsöket vizsgálják és formálják, azokat etikusoknak, akik pedig a beszéd törvényszerűségeit taglalják, filológusoknak hívják”.⁹⁵ Tehát a teológián kívül szinte minden tudomány a filozófia körébe tartozik. Természetesen az újkor elején ezek a tudományágak sem tudnak megszabadulni a teológia befolyásától, szempontjainak elsődleges, uralkodó voltától. Közismert pl. Descartes-nak, a 17. sz. nagy haladó filozófusának óvatossága, mellyel rendszerének a teológiával való összeütközését igyekezett elkerülni, illetve azt a teológiai felfogáshoz alakítani.⁹⁶

Igen, Descartes! Az új mégis az ő munkásságával kezdődött, nemcsak az európai tudományosságban, hanem a kollégiumi tanításban is. Az a professzor, aki Descartes tanításait a debreceni Kollégiumba, s ezzel szinte az egész országba bevezette, Szilágyi Tönkö Márton volt, 1678-ban Heidelbergben megjelent *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae applicata* c. munkájával. Igaz ugyan, hogy művében Szilágyi nemigen hangoztatja Descartes nevét, s a bevezetésben is csak azt írja, hogy egy a skolasztikusok fecsegésétől mentes, csupán az igazságra tekintő filozófiát óhajt módszeresen előadni (Praef. 7. r.), s bár megvallja, hogy művében idegen forrásokra támaszkodik, és értelemszerűen idézi a régi görög mondást: „... mihi amicum Platonem, amicum Aristotelem, Amicum Galilaeum, amicum Cartesium; ast magis debere veritatem agnosco” (Praef. 6. v., 7. r.), ezt az igazságot szinte teljes egészében a Descartes rendszerében találja meg. Műve valójában nem egyéb, mint a nagy gondolkodó tanainak ismertetése.

A munka három fő részre oszlik. Az első 93 oldal terjedelmű rész, a Praeparativa, a descartes-i ismeretelméletet s az arisztotelészi filozófia éles bírálatát tartalmazza. A második, a 94-től a 143. lapig terjedő szakasz, a „Physica generalis”. Itt Descartes nyomán definiálja a testet, a mozgást, a mozgás okait. A 144. lapon kezdődő „Physica specialis” ismerteti a descartes-i örvényelméletet, a háromféle anyagot, és a Föld mozdulatlanságának kartézianus paradoxonját. A következő 12 fejezetből álló rész,

majd a végső, öt szakaszból álló caput a descartes-i fizika nyomán halad. A művet és jelentőségét egyébként részletesen ismerteti Zemplén Jolán a Magyarországi fizika története 1711-ig c. munkájában.⁹⁷

Szilágyi „titkolózása” ellenére tanítványai is tisztában voltak azzal, hogy tanáruk a kartézianus filozófiát tanítja nekik, s méghozzá nem minden hatás nélkül, mint talán legnagyobb tanítványának, a későbbi kitűnő kartézianus filozófusnak, Apáti Miklósnak (1662–1724) a *Vita Triumphans* c. műve 21. lapján tett vallomása mutatja: „Verum meminisse me audivisse olim Debreceni in Pannonia a Cla. D. Martino Sylvano Praeceptore nostro in Philosophicis Subtilissimo: qui ignorat Cartesium fuisse Logicum, adeat eius Methodum et Meditationes, experietur eum fuisse Logicum, quod et ipse compertus sum.”⁹⁸ Tehát Sylvanus–Szilágyi Descartes Methodusához és Meditationeséhez utasította hallgatóit.

***

Mindenesetre, Szilágyi e művével mintegy háromnegyed évszázadra megszabta a filozófiai gondolkodás útjait és határait Debrecenben. Ha ugyanis a teológiánál, történelemnél csak következtetésekre támaszkodhattunk 18. sz. eleji tanításuk tartalmát és irányát illetően, a filozófia terén már biztos adataink vannak arról, hogy Maróthi diáksága, sőt tanársága idején is, Descartes szellemében és Szilágyi könyve alapján tanították a Kollégiumban ezt a tudományt. Polgári Mihály Szilágyi István professzor 1738-as előadásait felsorolva pl. a következő címetek említi: „Metaphysica Cartesiano – Ecclectiva, Physica Generalis utpote et Specialis”, ami még rendjében is az apa könyvének felelt meg. Szilágyi István ugyanis a néhai Márton fia volt.⁹⁹

Szilágyi István előtt ugyan a jelekből kivehetőleg, a teológiai tanszék elfoglalásáig piskárkosi Szilágyi Márton tanította a filozófiát, mint azt az 1721-ből és 1731-ből fennmaradt két jegyzet (Nkv. R. 303, R. 287) is tanúsítja. Az első 710 lap terjedelmű kéziratban nem szerepel ugyan sem a Szilágyi, sem a Descartes neve, de mint Zemplén Jolán is írja: „A lényeges pontok vizsgálata azt mutatja, hogy kartézianus fizikáról van szó.”¹⁰⁰ A jegyzet beosztása is teljesen a Szilágyi Tönkö könyvéét követi.

Az 1731-es kézirat (350+60 l.) már címében is feltünteti a Descartes nevét: „Conspectus Metaphysicae et Physices Juxta Principia Renati Descartes Philosophi acutissimi”, s azt is elárulja, hogy piskárkosi Szilágyi Márton előadásai után készült, aki „primum quidem – Philosophiae postea vero ad obitum usque S.S. Theologiae” professzora volt.¹⁰¹

A későbbiek szempontjából nem érdektelen megemlítenünk, hogy a karteizianizmus Debrecenben nem korlátozódott csupán a Kollégiumra. A 18. sz. fordulóján ugyanis a tanárok mellett a lelkészek, orvosok soraiból is több kartézianus tudós emelkedik ki Debrecenben, mint bárhol másutt az országban. Ilyenek Debreczeni Király István, Huszti Szabó István, Karmaczi Vári Mihály tanárok (Huszti orvos is), s Apáti (Madár) Miklós, Szódi Pastoris István lelkészek.¹⁰² De valószínű, hogy Szilágyi Tönkö tanításainak és természetesen a későbbi hatásoknak az eredménye az is, hogy a századfordulón jelentősen megszaporodott azoknak az orvosoknak a száma, akik a debreceni Kollégiumból indultak el az orvosi diploma megszerzése felé, s része lehetett Szilágyi és tanítványai hatásának abban is, hogy a város 1704-ben felállította a második

filozófiai, azaz természettudományi tanszéket. – A jelek arra mutatnak, hogy Debrecenben az 1700-as évek elején már egész kis kartézianus szekta alakult ki, a szekták minden jellegzetes vonásával.¹⁰³

***

Nem lenne teljes Maróthi kollégiumi tanulásának képe a könyvtár említése nélkül. A későbbi nagy olvasó, könyvvásárló bizonyára iskolája bibliotékáját is felhasználta ismeretei gyarapítására. Igaz, hogy ez a könyvtár mai szemmel nézve meglehetősen szegényes és egyoldalú volt. Az első, 1706-ból ránk maradt katalógus szerint (R. 71, 5 a) állománya 1651 mű volt 1689 darabban. A gyűjtemény jellege túlnyomóan teológiai. Bibliák mellett teológusok műveivel találkozunk, a Kálvinéval, Amesius, Alting, Alsted, Burmann, Buxtorf, Bellarmin, Coccejus stb. könyveivel. Megvoltak pl. Martonfalvi művei több példányban, a humanisták sorából Erasmus néhány munkája, szótárak, nyelvtanok stb. – A második, 1714. évi katalógus (R. 71, 6) jóformán annyi lényeges változást tüntet fel az állományban, hogy megjelennek Descartes művei, egyik-másik több példányban is, „ami gyakori használatra vall” – jegyzi meg Varga Zsigmond.¹⁰⁴

***

De nem kerülhették el Maróthi figyelmét a debreceni nyomda termékei sem. Az immár több mint másfélszáz éves műhely működését megtörték ugyan az 1700-as évek elejének megpróbáltatásai, 1705-től 1713-ig semmi jele tevékenységének, de 1713-tól újból megjelennek kiadványai, s mondhatnánk: a munka változatlanul ott folytatódik, ahol abbamaradt. Az a megmerevedés, amelyet a puritán teológia továbbélésével és hatásával kapcsolatban kimutattunk, a nyomda működésében is megmutatkozik. A már említett tankönyvek mellett főleg vallási tárgyú műveket ad ki, katekizmusokat s a puritán kegyességet szolgáló írásokat, még hozzá nagy részben olyanokat, amelyek már a 17. sz.-ban is megjelentek, mint pl. Diószegi K. István, Keresztury Pál, Némethi Mihály, Páriz Pápai Imre imakönyvei, amelyekhez mint újak Ráday Pál *Lelki hódulása* (1715) [Árvai Bethlen Kata (II. Apafi Mihályné) *Bujdosásnak emlékezete* c. munkája s halotti prédikációk csatlakoznak. A zsolnároskönyv ismételt kiadásai mellett egy naptár 1714-re (ez időtől a debreceni nyomda nem adhatott ki a 18. sz. folyamán kalendáriumot), két álmoskönyv, néhány vallási tárgyú história s korabeli pozsonyi diéták articulusainak kinyomtatása képezte azt a szegényes, főleg tudományos szempontból beszűkült anyagot, mely a debreceni tógátus, majd a külföldi tanulmányútjáról hazakerült Maróthi kezén megfordulhatott, mint a debreceni sajtó terméke.¹⁰⁵ Tartalmukon túl volt azonban ezeknek a kiadványoknak egy igen értékes vonása, az, hogy a tankönyveket kivéve szinte mind magyar nyelvűek. Ez a körülmény semmi esetre sem maradhatott hatás nélkül sem az ifjú diák, sem az ifjú professzor esetében, amint azt később tapasztalni is fogjuk. . .

***

Íme: a latin nyelv alapos ismerete, jó latin beszéd- és verselő készség, némi jártasság a reáliákban (mathézis), tájékozottság a görög és héber nyelvben, az amesianus teológiában, a kartézianus filozófiában, s nevek, adatok bőséges halmaza a „szent históriából” s a magyar egyháztörténetből –, ez volt az a szellemi poggyász, amellyel a tizenhat és fél éves Maróthi 1731 nyarán nekivágott Európának. . .

1. A debreceni Kollégium mint egységes intézmény stb. – Debrecen, 1940., 105. l. (A továbbiakban: Nagy S.)
2. Nagy S.: 106–108. l.
3. Békefi Remig szerint (A debreceni ev. ref. főiskola 17. és 18. századi törvényei, Budapest, 1899., 10. l.) (A továbbiakban Békefi) az esküdtek száma 11, Barcsa János szerint (A debreceni Kollégium és partikulái, Debrecen, 1905., 120. l.) 15 volt.
4. Békefi 92. l. – Nagy S.: 35–36. l.
5. A Kollégium ügyeibe még az erdélyi fejedelmek sem szólhattak bele. L. Nagy S., 29. l.
6. Teleki Sámuel (1739?–1822) írja Úti Naplójában, Marosvásárhely, 1908., XIX. l.
7. Ugyancsak Teleki Úti Naplójának bevezetésében olvashatjuk (XVIII. l.), hogy ő magántanulással, egy év alatt végezte el a három osztály rudimenta, etymologia és syntaxis anyagát.
8. A gymnasiumi oktatás története A debreceni ev. ref. főgimnázium értesítője az 1894–95. iskolai évről (a továbbiakban Értesítő, Sinka)
9. Az osztályokat természetesen latin sorszámokkal is jelölték felülről, a prímán kezdve lefelé a sextáig (L. Sinka S. 62. l.)
10. Nagy S. 58–59. l., Békefi, 84. l. (Leges Speciales Art. I. § IV. – „linguae nativae sive vernaculae licentia scholasticis in universum omnibus prorsu, interdicatur”.
11. L. Nagy S. 54. l. – A kollégiumi tanulás megszakításokkal való folytatására l. pl. Polgári Mihály és Hatvani István hosszú tanulási idejét (Tóth Béla: Polgári Mihály önéletrajza és Itinerariuma, Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1971. és dr. Lósy-Schmidt Ede: Hatvani István élete, Debrecen, 1931.) (A továbbiakban: Lósy-Schmidt.)
12. L. pl. a Hatvani praesességéről írottakat, Lósy-Schmidt, 56. l.
13. Nagy S. 62. l.
14. I. mű, 3. v.
15. A 18. században a kollégiumba beiratkozott tanulók átlagos számáról érdekes számítást kapunk Lósy-Schmidt i. művében, a 42. lapon.
16. Diákoknak a felsőbb osztályok tanulóit nevezték (studiosi) az alsóbb tagozatbeliek neve: discipuli, a legkisebbeké: puer.

- 17/a. A „Series studiosorum”-ban szereplő nevek ez időben a keresztnemek mellett a származási helyet tüntetik fel névként. Így volt ez pl. Polgári Mihály esetében is, akinek az igazi neve Rácz Nagy (i. mű 2. r.). L. Kálmán Béla: *A nevek világa* (Bp., 1967., 69. és 83. l.)
- 17/b. Nagy S. 87., 92. l.
18. Nagy S. 65–66. l.
19. I. mű, 4. v. – Az „Ephorium” szó eredetileg magasabb fokú tanácskozhelyet jelentett.
20. Nagy S. 58–59. l.
21. Trotzendorf rendszerének a Kollégiumban való alkalmazását mutatja pl. Szilágyi Tönkö Márton kéziratos életrajzában (Nagykönyvtár, F300, 21–22.) az a pár sor, mely discipulusként viselt tisztségeit sorolja fel: „Semper Imperator, aut Consul, aut Praetor, nec infra praetura discendebat” (l. n.).
22. Melanchthon, Sturm, Trotzendorf tevékenységével kapcsolatban l. Jöcher: *Allgemeine Gelehrten Lexicon* (a továbbiakban JAGL), az *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB) megfelelő címszóit és Fr. Paulsen *Geschichte des Gelehrten-Unterrichts* (Leipzig, 1885) c. művét (a továbbiakban: Paulsen).
23. A Debrecenben kiadott könyvek megjelenési idejét és példányszámát (a továbbiakban is) Benda Kálmán–Irinyi Károly A négyszázéves debreceni nyomda története (Debrecen, 1961.) c. munkából vettük.
24. Phil. Ludovicus Piscatornak Comenius Vestibulum elé írott előszava szerint ez a könyv, s részben a Rudimenta is az ő műve.
25. Budai Ézsaiás a *Deák Nyelv kezdete példákban* (Debrecen, 1833) c. könyvének „Előjáró Beszéd”-ében ezt írja a Rudimentáról: „Az a könyv, melyből gyermekeink ez ideig a Deák Nyelvet tanulni kezdték, tudniillik: *Rudimenta Linguae Latinae* (kiem. tőle) nem volt minden részben alkalmas ezen tételre: mert egy az, hogy az ebbenn imitt amott levő regulák mind deákul voltak írva; azt pedig kívánni nem lehet, hogy a gyermek, a ki most kezdi a Deák Nyelvet tanulni, már annak deákul írott reguláit is megértse; más az, hogy sok olyan volt abbann a mi bizvást kimaradhat; ellenben sok nem volt benne, a minek ott kellett volna lenni” (1. l.).
26. A poétika-rész verses szabályaival kapcsolatban megemlíti a „Grammatica Alvinciana” verses szabályairól, hogy azok „Emmanuelis versibus comprehensa” azaz „Emmanuel verseibe vannak foglalva” (5. B. jelű lap). Egyébként ez az Emmanuel azonos azzal az E. Alvares nevű portugál jezsuita tudóssal, akivel kapcsolatban Borzsák István is megírja *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez* c. tanulmányában (ITK., 1965), hogy Alvinczi Péter 1613-ban kiadott átdolgozásában (RMK. II. 351.) „a magyarországi protestáns iskolákba bevezette Alvares nyelvtanának (De institutione grammaticae, 1. kiad. 1572) emlékeztető verseit”. Alvares nyelvtanát különben nálunk Alvari néven emlegette számos régi könyvjegyzék (L. Bán Imre, MKSZ. 1938. évf.).
27. „In usum Scholae Patakinæ editum, et in Chalkographia Celsiss. Prin: exscriptum. Anno MDCL II.

28. Mind ez, mind az előbbi részek igen hasznos áttekintést adnak a kor (17. sz.) művelődéstörténetének, de a néprajz stb. tudásának is az idők tudományáról, iparáról, a foglalkozásokról (földművelés, halászat), ruházkodásáról, társadalmi életéről stb. A *Vestibulum* és *Ianua* pedig a nyelvésznek nyújt jó anyagot pontosan értelmezett, latinul visszaadott, részben már elavult szókincsével. – Comenius könyvei magyar szövegének nyelvészeti hasznosítását egyébként megkezdte Bakos József, aki az *Orbis Pictus Sensualium*-ról két tanulmányt is írt (Egri Pedagógiai Főiskola Füzetek 136. sz., Magyar Nyelv, 1973. 4. sz.).
29. L. Bán Imre: Apáczai Csere János, Bp., 1958., 48. l. (A továbbiakban: Bán.)
30. Makkai L. szerint (i. mű, 80. l.) a pataki Kollégium diákjai „nem akartak mást, mint a prédikatori képzettség alapelemeinek a latin nyelvtannak s logikának, retorikának elsajátítását”. 1739 elején Maróthi is arról panaszkodik Becknek: „nap mint nap tapasztalom, hogy nehéz dolog ár ellen úszni, s az ifjúságból kiirtani azt a pusztító tévedést, mely szerint elég tudósoknak hiszik magukat, ha prédikálni tudnak” (L.-T. II. 70. l.).
31. Hogy egyébként Comenius tudatosan is egy kis latin nyelvű lexikont akart tanítványai kezébe adni, az kitűnik az *Atrium* előszavának következő mondatából: „Lexicon Tibi et Tuis *Lationo-Latinum* dari (kiem. Comeniustól), ut Tibi cum Vernacula nihil adeo fore negotii, eamque Tua in Classi audiri non debere, intellegas” (9–10. számozatlan lap).
32. A mű teljes címe: *Elementa Grammaticae Latinae Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praecipuis Grammaticorum Praeceptis a Gregorio Molnar contracta* (Debreczini Per Joannem Margitai, Anno 1737, kis 8°, nagykönyvtári jelz.: G. 1759. – Maróthi jegyzeteivel) – Nagy Sándor szerint (A debreceni Ref. Koll., Hajdúhadház, 1933, 255. l.) a katolikus iskolákban is használták (Állítását valószínűleg Bod P. *Magyar Athenasából* veszi, 1. 180. l.).
33. Melanchthon nyelvtanát röviden ismerteti Balázs János *Sylvester János és kora* c. művében Bp., 1958. 116. l.). – Szövege megjelent a *Corpus Reformatorum* XX. k. 192–374. lapjain. A Melanchthon és Molnár nyelvtan összefüggéseiről l. Borzsák István: *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*, ITK., 1965., 342. l.
34. A melanchthoni forrásra utal a címlap hátoldalán levő hendekaszylabus két sora is:
... quod Grammaticus notat Philippus,
Certus continet hic brevis libellus.
35. Etymológián nyelvtani, főleg alaktani elemzést ért.
36. Comenius az *Atrium* Tentamen c. részének IX. caputja végén ezt írja: „Ha látod, hogy valakit hajlama a költők utánzására kényszerít és költeményeket kíván írni, lehetőleg segítsd. Ezért választottunk téged, az ügyes verselőt ez osztály moderátorává (a szavakat Etsedi Jánoshoz, a poétai osztály tanítójához intézi). De ne kényszeríts senkit, akinek az ilyesmi akár természetétől idegen (Tudod, hogy születik, s nem lesz a költő), akár pedig mert másra törekszik”. . .
37. Melanchthon nyelvtanában nem szerepel verstan, de külön az ő művei közt is találunk prozodiát, melyet szerzője 1529-ben írt (Megjelent a C.R.XX. k. 377–390. lapjain), ez azonban nem olyan részletes, mint a Molnár könyvében található hasonló tárgyú rész.
38. L. Polgári, 4. v. – S így volt másutt is. Joh. Rodolphus Lavater (?–1625) is „Rhetoro-logicarum Artium in Colleg. Humanitatis Professor” volt Zürichben (Breitinger Logikája debreceni kiadásának előszavából) 1742., (2. jelű lapon).
39. A retorika és a logika egybekapcsolása kitűnik a logika ramusi meghatározásából is: „Dialectica est ars bene disserendi” (Debr., 1703. 5. l.).
40. Keckermann, Bartholomäus (1571–1609), filozófus, a danzigi ref. „Gymnasium illustre” tanára. Az arisztotelizmus híve, Petrus Ramus ellenfele volt, s a metafizika képviselője a teológiában. Tankönyvei révén mint pedagógus jelentős sikereket ért el. Ezeket a magyar református iskolákban is használták. – Marcus Friedr. Wendelin (1584–1652) ramista volt ugyan, de a ramusi logikát átdolgozott formában alkalmazta. – Bisterfeld (Johann Henricus, 1605?–1655) szintén Ramus logikáját dolgozta át 1635-ben Gyulafehérvárt kiadott tankönyvében (RMK. II. 499), de az eredeti művet jelentősen megrövidítette.
41. Feltehetően ezen „segítettek” a régi eljárashoz szokott préceptorok, hiszen még Breitinger Debrecenben 1742-ben megjelent s egész más szempontok (gondolkodásra nevelés) szerint készült logikáját is hasonló módon dolgozta fel a beléje kötött lapokon nyilván egy buzgó préceptor, amint azt a műnek a kollégiumi könyvtárban levő példánya mutatja (Jelz.: N. 923.).
42. Szabó Károly nem tud a könyv 1645-ös váradi kiadásáról és csak az 1649. évi kiadását említi (RMK. II. 658.). – Az említett vers szerzője, Thesaurarius (Tavaszközi) Ferenc, 1620-tól tanult Debrecenben, ahol kontraszkriba is volt. 1625-ben a bázeli egyetemre iratkozott (L. Verzár Frigyes: A baseli egyetemen tanult magyarok névsora, Debreceni Szemle, 1931., 316. l.), 1629 körül pedig Debrecenben tanárkodott. További sorsa ismeretlen.
43. *Oratio funebris*, Museum Helveticum, Tiguri, 1746., part II. 262. l.
44. Or. Fun. 262. l.
45. A *Colloquiát*, méghozzá a teljeset, természetesen más forrásból is olvashatták a Kollégium tanulói. A Nagykönyvtár a debreceni kiadás két példányán kívül ma is kilenc példányban őrzi a művet s egy példányt angol fordításban. Erasmus magyarországi kiadásaival Esze Tamás foglalkozott Erasmus nyomai Magyarországon a 18. sz. elején c. tanulmányában (Kv. és Kvtár VIII: 2; Debrecen, 1969.). – Nem tesz azonban említést Erasmus 1652-i pataki kiadásáról, melyet Comenius rendezett sajtó alá (RMK. II. 774.). Egyébként a *Colloquiának* egy válogatott kiadása Kolozsvárt is megjelent 1697-ben Tótfalusi nyomdájában (RMK. II. 1879) Corderius (Cordier, Maturin) *Colloquiorum Centuria* c. művével együtt. L. Haimann György: *Tótfalusi Kis Miklós* (Magyar Helikon, 1972., 305. l., 39. j.).
46. Volt ugyan még két kiadása, 1602-ben Sárvárott és 1630-ban Bártfán, de természetesen ezek sem pótolhatták a hiányt.
47. L. Nagy S., 60. l. – Bár valószínű, hogy Monár Albert szótárai (1604, 1621), s ezek Pápai-Páriz Ferenc által készített újabb kiadása (1708) is megfordultak a tanulók kezén.

48. RMK. II. 1664. – Szabó Károly szerint a könyvecskének egyetlen hiányos példánya található a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában. – Menyőii Tolvaj Ferenc rektor korában Enyedi verseit magyar nyelvre ültette át (Lőcse, 1690). A könyv ebben a formában is több kiadást ért meg.
49. *Professionum Scholasticarum Pars prima*, beköszöntő beszéd, lapsz. n.
50. Maróthi *Arithmetica*ja (1743) előjáró beszédében még két matematikakönyvet említ a Tolvajé mellett az Onodi Jánosét 1693-ból, s egy 1691-ben Kolozsvárt megjelentet, melynek mint mondja: „írója volt maga a typographus”. Ugyanitt jegyezte meg a Tolvaj munkájával kapcsolatban: „Szegény Tolvaj maga sem igen értette az arithmetiát”. . .
51. Ilyesméről tudósít pl. Hatvani Önéletrajzában: „Ex Geographicis quoque memini ipse (ti. a préceptora, Stephanus Dotzi, l. 191. l.) aliquot folia dictasse; atque ita memoriter discebamus urbium et fluminum nomina sine chartis Geographicis, verum illa num in Mori Utopia aut Platonis Republica vel in Riccioli Regione Lunari essent, quis nostrum divinare potuitset”. (Lósy-Schmidt, Függelék, 192. l.).
52. Igen érdekes viszont az aenigmák, griphusok divatja a korban s még korábban is. Godefridus Heidfeldius *Sphinx Theologico Philosophica* c. 1612-ben, Herbornban megjelent hatalmas művéhez, mely maga is „találós kérdések”-ben dolgozza fel a „teológiát és filozófiát”, Szenczi Molnár Albert pl. egy *Analecta Aenigmatica* c. függelékét szerkesztett. Maróthi is említi az egyik birtokában levő Phaedrus-kiadáshoz (Nagykönyvtár: G. 610.) írott jegyzetében, hogy Konstanzban járván, ott a vendéglős egy rejtvényt mutogatott étterme falán, amelyet ha a vendég megfejtett, nem kellett fizetnie az étkezésért. Freyer Oratoriájának (1742, Debrecen) kollégiumi könyvtári példánya is tele van jegyezve magyar és latin nyelvű rejtvényekkel, találós kérdésekkel. Úgy látszik, ez a szokás pótolta a gondolkodási készség fejlesztését és kielégítését.
53. L. Tóth Béla: *Polgári Mihály Önéletrajza és Iteneraruma*, Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1971.
54. Az egykorú poétikai, majd retorikai osztályokban folyó tanításról, melyeket ő Rimaszombatban végzett, s egyáltalán a latin tanításról, igen siralmas képet fest Hatvani Önéletrajzában (Lósy-Schmidt, Függelék 191–192. l.).
55. *Leges speciales* I. Art. I. § V. L. Békefi, 81. l.
56. L. Makkai i. mű, 43. l. Bán Imre szerint is a hollandiai athenaeumokban vagy illustre gymnasiumokban szintén a filozófia és teológia tanítása adta meg a főiskolai jelleget (93. l.).
57. Nagy S., 113. l.
58. Benda említi id. Révész Imrét, aki mikor a 19. sz. közepén debreceni pap lett, meglepődve észlelte, hogy még ekkor is, szinte minden családban tartják azt a házi istentiszteletet, melynek szokása a puritánus Köleséri Sámuel „Josué szent magael tökélese Avagy Haz nepbeli isteni tiszteletnek és könyörgesnek gyakorlása” (1682, RMK. I. 1281) c. művére megy vissza.
59. Lengyel-Tóth, I. 82. l.
60. Debrecen e lelki szabadságharcának, külső, belső ellenállásának megrajzolása megérdemelne végre egy alapos tanulmányt.
61. Ref. Egyház, 1974., 272–276. l.
62. Idézi Nagy S. 40. l.
63. Révész Imre *A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés* c. traktátusában (Bp. É. n.) szintén foglalkozik a puritanizmus debreceni vonatkozásaival és Martonfalvi tanításának hatásával. Munkájára, a puritánusok tevékenységére célozva írja: „Az első magyar református ébredés szelleme tehát a maga lassú, csöndes, de feltartóztathatatlan továbbgyűrűzésében nem állott meg a szorosan vett egyházi ügyek és problémák előtt, hanem – megindítóinak elgondolásai szerint is – evangéliumi kovással akarta eltölteni az egész magyar életet” (i. mű, 38. l.).
64. Maga írja a *Szent Historia* előszavában, hogy a „Nagy Praeceptornak én is méltatlanságomhoz képest 1669-től fogván segítője és Collegája voltam” (3. v.).
65. Kollégiumi könyvtári jelzete: F. 300, 21+22.
66. Debrecen története a felszabadulásig, Debrecen, 1955., 44. l.
67. L. Zoványi, Cikkei, 91. l.
68. Benda-Irinyi, 333–335. l. – Benda Kálmán: *A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16–18. században* című tanulmányában (Debrecen, 1973.) szintén kiemeli ezeknek a kiadványoknak és későbbi utódaiknak szerepét a paraszti művelődés, Debrecen lelki életének kialakulásában.
69. Tóth B.: Debrecen és a puritanizmus, Ref. Egyház, 1974., 272–276. l., továbbá: Benda K. i. mű, 12. l.
70. Makkai, i. mű, 56. l.
72. L. *Informatorium der Mutterschule* c. művét, de pataki iskolarendszerét is.
72. A magyarnyelvűségre vonatkozólag l. pl. az *Atrium* sárospataki kiadásának 11. (számozatlan) lapját (RMK. II. 772.)!
73. L. Makkai, i. mű, 132. l.
74. Az amesiusi teológia mellett korán megjelent Debrecenben a coccejanizmus is. Első képviselője: Veszelin (Kismarjai) Pál (?–1645) lehetett. L. Zoványi: *Cikkei* (234. l.) Weszprémi pedig Szilágyi Tönkőről említi meg dicsőítőleg: „Noster fuit primus, qui Cocceii opera omnia in Hungariam intulit et ne Vulcano consecrarentur a Transylvanis Theologis ita coram Principe Apafio defendit, ut ab omnibus cum Hungaris tum Transylvanis reciperentur” (Kéziratos biographia, Nagykönyvtár, F. 300. 21+22), s valószínű e kezdeményezés nyomán szerepelnek a Nagykönyvtár első katalógusában (1706) a nagy teológus művei (L. Varga Zsigmond: A kollégiumi nagykönyvtár stb., Debrecen, 1945., 26. l.).
75. Békefi R., i. mű, 84. l.
76. Nagy S., 27–28. l.
77. Corp. Ref. XX. 6–179. l.
78. L.-T. II. 84. l.
79. Tóth B.: *Polgári Mihály* stb., 78. l.
80. Tudományos Gyűjtemény, 1820., VIII. k. 93. l.
81. L. még Hatvani István görög tanulását a következő bekezdésben.

82. L.-T. I. 74. l.
83. Lósy-Schmidt: i. mű, 201. l.
84. Mind a héber, mind a görög nyelvből voltak collatiók is. Egy 1725. márc. 15-én kezdett „Inventarium” négy collatiót sorol fel: Coll. Thelologica, Philosophica, Hebraica és Graeca elnevezéssel. 1741-ben pedig az adatok szerint három hittani és három filozófiai collatio volt (Balogh Ferenc: A debreceni Ref. Kollégium története, Debrecen, 1904., 194. l.).
85. Ugyancsak „a’ Debreceni Collegium” nyomtatta ki „a maga kölcségén”.
86. Sulpicius Severus [i. u. 360 (?)–420 (?)], igen művelt keresztyén egyházi író. Írt egy világtörténetet két könyvben (Chronicorum libri duo), melyben keresztyén nézőpontból, megalkotta a világtörténet vázlatát i. u. 403-ig (l. Corpus Scriptorum Eccl. Latin., I. k., 1867.).
87. Magyarok Chronicaja, 276. l.
88. Vagyis: „Ha a tanuló ifjúság kívánná és az időből telne rá, a matematika alapjait is ismertessem meg az ifjúsággal”.
89. *Disputatio Historico-Theologica* stb. Groningen, 1736, 27. l.
90. *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* stb., Utrecht, 1728.
91. I. mű, 9. s köv. lapok. – Sleidanus (Philippi) Joannes (1505–1556) történetíró és politikus volt. Az említett munkát főművének tartják, s a 19. századig, a levéltárak megnyitásaig, a reformáció történetének legfőbb forrása. RGG., Tübingen, 1962. VI. k. 110. h. – Hogy Sulpicius Severus és vele együtt Johannes Sleidanus munkái jelentették a „világtörténelmet” a magyar protestantizmus számára a 17–18. század fordulóján is, mutatja, hogy Tótfalusi Kis Miklós is együtt adta ki őket 1701-ben Kolozsváron egy a holland iskolák számára készült hivatalos kiadás alapján megtoldva a két művet Gutberleth Henrik kronológiájával (L. Haimann György: Tótfalusi Kis Miklós, Magyar Helikon, Bp., 1972., 314. l.).
92. L. a mű zürichi (1723) kiadásához csatolt életrajz 189–190. lapját. – A *Rudolphi Redivivum* magyar szövege megjelent a Prot. Egyháztörténeti Adattár 1906. évf. ában.
93. A kis munkát 1723-ban újra kiadták Zürichben, s itthon is nagyon népszerű lehetett, mert a debreceni Kollégium könyvtára is, nyomtatott példányai mellett két kéziratos másolatát is őrzi, s egy másolata 1973-ban került be a miskolci tudományos könyvtárba.
94. L. Ritoók Zsigmondné: *Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratai I.*, Magyar Könyvszemle, 1973. 2. sz. 175–184. l. – Tóth Béla: *Adalék Debreczeni Ember Pál életéhez*, Studia Litteraria, Debrecen, 1974., 135–138. l.
95. LI. Philosophia in genere. Az I. jelű ív utolsó lapján. Sárospatak, 1652.
96. L. pl. *Metafizikai elmékedéseit* (1641); melyet a Sorbonne-nak ajánlott.
97. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. (A továbbiakban: Zemplén I.). – Szilágyi Tönkő Márton műve már 1674–75-ben készen lehetett, tehát tanársága kezdetétől ez adhatta elő. 1676 őszén ugyanis két debreceni diák, Kotsi János és Veresegyházi Tamás (később mindketten debreceni püspökök) a kéziratot (már a heidelberg dr. Fabricius ajánlásával) Zürichbe vitte, amint az a zürichi Centralbibliothekban őrzött MSL 408. jelű több száz oldalas kéziratban olvasható, s ott egy Gessner nevű nyomdással megpróbálták kinyomatni. A dolog először pénzügyi akadályok miatt nem haladt, majd meg azért, mert Gessner óvatossága és árulása folytán 1677-ben egy Müller nevű archidiakonus vezetésével a zürichi papság és polgárság jelentős része fellázadt az eretnek mű ellen. [A történetről szóló, mintegy harmincoldalnyi beszámolóhoz mellékelve van egy „Errores observati in Phil.: Sylviasi (sic!)” c. irat, mely a mű hibáit sorolja fel az „ortodoxia” szempontjából.] A vita eljutott a szószerkezetig, röpiratokban, feljelentésekben tobzódott. 1677. október 26-án a városi tanács, október 22-én pedig a zürichi diakónusok „prosynodus”-a foglalkozott vele. Illik megemlítenünk, hogy Szilágyi könyvének volt védelmezője is Zürichben dr. Johann Heinrich Heidegger (1633–1698) személyében, aki ezzel természetesen az ellenzők céltáblájának háládatlan szerepét is vállalta. A kavargásnak nyilván az vetett véget, hogy Szilágyi átvitette művét Heidelbergbe, ahol már előbb is (1676-ban) próbálkozott a kinyomtatásával, s ahol az aztán 1678-ban meg is jelent. Egyébként Heidegger és Szilágyi levelezése megtalálható a debreceni Kollégium könyvtárában R. 3329 jelzés alatt.
98. Weszprémi István már említett kéziratos életrajzában (Nagykönyvtár, F 300, 21+22) szintén azt írja Szilágyi Tönkőről: „Primus fuit, qui eliminata prius Peripateticorum et Scholasticorum Perniciosis erroribus scatente Philosophandi ratione celeberrimi sua aetate Philosophi Renati Cartesii opera in Scholam introduxit et auditoribus summo omnium applausu praelegit” (3. számozatlan l.).
99. Weszprémi a fentebb említett életrajzban Szilágyi Istvánt apja tehetsége örökösének nevezi, „qui ab uno et triginta fere iam annis integris in variis Scientiarum facultatibus, Professorem Solidissimum colit” (11. számozatlan l.).
100. *A magyarországi fizika története 1711-től*, Akadémiai Könyvkiadó, Bp., 1964, 67. l. (A továbbiakban: Zemplén II.)
101. Zemplén II., 68. l.
102. L. Tóth Béla: *Descartes és Debrecen*, Déri Múzeum Évkönyve, 1979, Debrecen, 1981.
103. Tóth Béla: *Descartes és Debrecen*, Déri Múzeum Évkönyve, 1979, Debrecen, 1981.
104. A kollégiumi nagykönyvtár, Debrecen, 1945. – Hogy Maróthi jól ismerte a Kollégium könyvtárát, mutatja az a Bernből, 1735. április 10-én Beckhez írott levele, melyben ezt írja: „Theologicorum librorum habemus in Hungaria satis” (L.-T. I. 48. l.). Ezt a tapasztalatát nyilván Debrecenben szerezte.
105. L. Benda-Irinyi, 340–343. l., s Benda Kálmán: *A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16–18. században* (Előadások a nemzetközi könyv- és debreceni ünnepén, Debrecen, 1973., 14–15. l.).

III. TANULMÁNYÚTON

1. Az utazás. 2. Zürich. 3. Bazel. 4. Bern. 5. Groningen, Disputáció. 6. Hazafelé. 7. Összefoglalás.

1.

Maróthi külföldi tanulmányának idejéről eddig három, illetve négy forrással rendelkezünk. Az első professzortársának és barátjának, Szilágyi Sámuelnek a fölötté mondott halotti beszéde (*Oratio funebris*), mely egész életútjára világot vet, illetve Hatvani Istvánnak ehhez illesztett versei és megjegyzései,¹ a második bázeli egyetemi társával, Jacob Christoph Beckkel holtáig folytatott levelezése,² a harmadik peregrinációs albuma, mely beírásaival egyebeken túl remekül egészíti ki az előbbieket adatait,³ és végül könyvvásárlásai. Maróthi ugyanis az általa vásárolt könyvekbe többnyire bejegyezte a megvásárlás helyét és idejét, s mivel ezeknek a könyveknek nagy része a Kollégium könyvtárában ránk maradt,⁴ ezekből is következtethetünk tartózkodási helyeire (bár ezek a bejegyzések önmagukban megtévesztők is lehetnek, mert Maróthi nemcsak tartózkodási helyén vásárolt könyveket, hanem megbízások útján másutt is). Az első forrás ugyan műfaja természeténél fogva meglehetősen szűkszavú, a második pedig csak Maróthink Bazelből való eltávozása után nyílik meg, a négy „lelőhely” együttvéve mégis meglehetősen pontos képet tár elénk a peregrináló diák külföldi tanulmányairól.

***

E források szerint Maróthi debreceni tanulását befejezve, hat és fél évet töltött Svájcban és Hollandiában. Svájci tartózkodásának sorrendjét illetőleg egészen a legutóbbi időkig meglehetősen zűrzavar uralkodott a vele foglalkozó írásokban. Ennek egyik oka Szilágyi *Oratio funebris*e lehetett, mely a gyors elkészítés kapkodásában a Zürich, Bern, Bazel sorrendet jelölte meg.⁵ Hatvani viszont a beszédhez illesztett sirató versekben már helyesen adja a tartózkodás, tanulás sorrendjét:

Ubera laeta dedit primum Tigurinus alumno,

Tum Basilea diu, Berna foveatque sinu.⁶

Ezt a sorrendet erősítették meg a közzétett levelek, s végül az Album bejegyzései is.

Ludovicus Lavaternek a Maróthi hagyatékából a Kollégium könyvtárába került *De ritibus et institutis ecclesiae Tigurinae* (Tigurum, 1702., Jelz.: B. 642) c. művébe tett beírás szerint diákunk ezt a könyvet 1731. szeptember 13-án (Idibus Sept.) vásárolta Zürichben. Tehát ekkor már a városban tartózkodott.

Hogyan jutott oda? Sajnos, utazásáról, odaérkezésének körülményeiről eddigelé nincs tudomásunk, csak következtethetünk rá pl. Hatvani István emlékjegyzeteiből,⁷

illetve önéletrajzából. Igaz, hogy Hatvani tizenöt évvel később, 1746-ban tette meg az utat Debrecenből Bázelig, de tekintve, hogy az akkori időben az utazási eszközök és viszonyok ily rövid idő alatt semmit sem változtak, Hatvani leírása alapul szolgálhat a Maróthi utazásának útvonalára, eszközére és tartamára vonatkozó következtetéseinkhez is.

Hatvani 1746. április 11-én indult el Pozsonyból Bécs felé, miután előzőleg két hónapot időzött a városban „a felséges Consiliumtól kinyerendő passzus végett”.⁸ Bécsből 14-én a nürnbergi futárral indult tovább. Linzig kocsival, onnan Passauig, illetve Wilshofenig a Dunán tette meg az utat. Straubingen áthaladva április 20-án érkezett meg Regensburgba, ahol elvált a futártól, miután „pro victu et vectura” 33 rajnai forintot fizetett neki. Innen 21-én Augsburg felé vette útját, ahová 23-án érkezett meg, s itt hat napot időzött „propter defectum veredarii publici”, az állami postakocsi elomlása vagy éppen elmaradása folytán. Azután Memmingenben, Lindau-n s a Bodeni-tavon át május 4-én Konstanzba jut, július 6-án Schaffhausenben van, ahonnan kis csónakon „beneficio Rheni inter tot scopulos minaces et gurgites voraces salvus” (a Rajna jóvoltából sok szikla és fenyegető örvény között, épen) 10-én megérkezett Bázélbe.

Ugyanezt az utat tehette meg Maróthink is körülbelül ugyanennyi, vagyis egyhónapnyi idő alatt, azzal az eltéréssel, hogy ő Schaffhausenból nem Bázél, hanem Zürich felé vette útját. Egyébként is ez az útvonal, mint pl. a „nürnbergi futár” jelenléte, s „a veredarius publicus” esete is tanúsítja, nagy részében egyezett a birodalmi posta útvonalával. Peregrinusunk számára az időjárás is kedvező lehetett, mert az utat, zürichi tartózkodásának dátumaiból következtetve, augusztus–szeptember folyamán tehette meg.⁹

2.

A hasonló nevű tó partján elterülő ősi város – már a rómaiak idején lakott hely, Turicum néven – a svájci gazdasági, társadalmi fejlődésnek már a középkortól jelentős képviselője volt. Szinte a 14. század elejétől a céhekbe tömörült polgárság irányítása alatt állott. Ezért is lehetett mindjárt kezdetben a Zwingli-féle reformáció központja és legfőbb irányítója. Ez a körülmény és gazdasági ereje aztán vezető szerepet biztosított neki a 18. századi Svájc életében.

A város 18. századi történetével foglalkozó művek egybehangzó állítása szerint e korbéli legfőbb jellegzetessége az volt, hogy ellentétben Svájc többi városával, vezető rétegét a szellemi arisztokrácia képezte.¹⁰ Ez hozta magával, hogy a svájci felvilágosodás itt jelentkezett a legerőteljesebben.

Maróthi zürichi tanulása idején ez a felvilágosodás már minden téren megmutakozott: a teológiában, az egyházban, ahol Johann Conrad Wirt első lelkész¹¹ liberalizmusa jelentette az első lépést, de kezdetben lelkész volt Jakob Zimmermann is, akiről még később lesz szó. 1721-től megjelent Jakob Bodmer (1698–1783) folyóirata, a *Discourse der Mahlern*, melynek írógárdája már korán magáévá tette Leibniz és Wolff filozófiáját. Ugyancsak a huszas évek elejétől nagy hatással működött a szintén

Bodmer által alapított Helvetische Gesellschaft, mely az anyanyelvűség ápolása mellett Svájc földjének és múltjának megismerését tűzte ki fő feladatául. – Erőteljesen mutatkozott a felvilágosodás a természettudományok terén is. Itt a Scheuchzer fivérek (Johann Jacob, 1672–1733 és Johannes 1684–1738) voltak az úttörők, mint a matematika professzorai, majd városi orvosok. Az ő munkájukat pedig Johannes Gessner (1709–1790) ugyancsak matematika-professzor s az Alpok szépségeinek egyik első felfedezője folytatta. Ő alapította pl. a Naturforschende Gesellschaftot.

***

Maróthira azonban természetesen legnagyobb hatással a város főiskolája, a Karlsschule (Carolinum) s annak tanárai lehettek. Az intézmény egy egyházi latin iskolából lett 1525-ben Zwingli kezdeményezésére ún. lelkészképző „Prophezei”-jé. Ebből alakult az ugyancsak teológusképző „Lectorium”, majd a 18. sz. második felében „Collegium Carolinum” (a Nagy Károly császárról elnevezett városrészről, ahol állott¹²). Ludovicus Lavater már említett könyvének adatai szerint itt a lelkészi pályára lépőknek az alsóbb osztályok elvégzése után öt év alatt (quinque circiter annorum spatio) három osztályt (Classes): a filológiai, a filozófiai és teológiai kellett elvégezniük professzorok vezetése alatt. „Professores mox octo; mox novem” – írja ugyancsak ő felsorolva az 1702-ben működő tanárokat s a tárgyakat, amelyeket tanítottak, megjegyezve, hogy „Praeter istas lectiones publicas, in reliquis etiam linguis, scientiis, facultatibus, mathesi, antiquitatibus, jure aliisque sese privatim apud eruditos exercendi non deest opportuna occasio” (81. l.) –, vagyis a nyilvános előadások mellett még sok tárgy „privatim” történő hallgatására is volt lehetőség.

Tekintve, hogy a főiskola anyakönyvei meglehetősen hiányosak és pontatlanok, s mivel Maróthiról sem találunk anyakönyvi bejegyzést, zürichi tanulását illetőleg Albuma egyik, Johann Jacob Haug kezétől származó beírására vagyunk utalva, mely diákunkat „Politica etiam puriorem Theologiam vere nobili connubio ambientem”-nek, azaz a politikát a teológiával nemes házasságban egyesítőnek mondja, vagyis jogot és teológiát hallgatott. A Carolinum professzorai közül négyen írták be nevüket és jelmondatukat az ifjú peregrinus emlékkönyvébe. Johann Jakob Hottingerus (1652–1735) az Ó- és Újtestamentum s a héber és görög nyelv (59. v. lap), Johannes Rudolphus Cramer (1678–1737), a teológia tanára, s „David Lavater (1692–1775) Philos. Prof.”, továbbá „Jacobus Zimmermannus (1695–1756) Juris N[aturalis] et Hist. S[anctae] Prof.” – azaz a természetjog és vallástörténet professzora. Hogy Maróthi a teológia mellett jogot, méghozzá nyilván természetjogot is tanult Zürichben, ez utalhat arra, hogy diákunk ekkor még apja nyomdokait követve, Debrecen közéletébe akart bekapcsolódni, de jelentheti azt is, hogy a debreceni városatyák, főleg Domokos Márton érdeklődése már ekkor megnyilvánult a természetjog iránt, s ennek kollégiumi tanítására, mint az a későbbiekből kiderül, már ekkor gondolhattak.

Tanárai közül Zimmermann lehetett rá a legnagyobb hatással. Ez a professzor, mint jogász, a holland Philipp van Limborch és Hugo Grotius természetjogi tanításait hirdette, mint teológus pedig az úgynevezett svájci triumvirátus Jean Frederick Osterwald, Turretini és Werenfels hatása alatt állott, akik azt az „értelmes” (más szóval: racionális – tölem) ortodoxiát is képviselték, mely a reformatori gondolkodást

egy erősen humanista állásponttal kapcsolta össze. Zimmermann a merev kálvinista ortodoxiával szemben az arminianizmus felé hajlott,¹³ s hátat fordítva minden dogmatikai szörszálhasogatásnak, visszatért a bibliai egyszerűséghez. Tanításait, magatartását főleg a türelmesség jellemezte. Könyvet írt pl. „A tévesen ateizmussal vádolt jeles férfiak” védelmére. E művéről Maróthi több ízben is elismeréssel ír Becknek.¹⁴

Bár személyes kapcsolatuknak nincs nyoma, de mint a zürichi szellemi élet egyik jelentős tényezője, s a főiskolán 1731-től a görög nyelv és ékesszólás tanára, közvetve is hatással lehetett diákunkra Johann Jakob Breitinger (1701–1776). Az új professzor már kora ifjúságában kapcsolatba került Bodmerrel és körével, és eleinte esztétikai tanulmányokat írt, melyekben Descartes, Locke, Leibniz, Wolff filozófiájára épített esztétikai elveit fejtegette, s már katedrájára való pusztá kinevezése is azoknak az új szellemeknek a jele volt, melyek a zürichi főiskolára is megkezdtek behatolásukat.

***

Hol és milyen körülmények között lakott Maróthi Zürichben? Egy 1735-ös zürichi látogatásáról J. J. Chr. Beckhez írott levelében a következő mondatot találjuk: „Adhucusque praeter Hospitem veterem neminem prorsus invisi”.¹⁵ Tehát magánszállásadónál lakott. „Sajnos (a szállásadó) nevét nem közli Maróthi” – mondja a kiadott levélhez fűzött jegyzet. Ez igaz, de az 1740. január 2-án Debrecenből kelt levél már ezt is elárulja: „Commodum ad Rev. Haugium Hospitem meum scripseram bene longam Epistolam”.¹⁶ Az itt említett levél, mely 1739. december elsején íródott, s Beck másolatában maradt fenn, az 1739–40. évi debreceni nagy pestisről számol be a volt házigazdának.¹⁷ De megerősíti az eddigi adatokat „Johann Jacob Haug Ecclae Abbatissanae diacon Tiguri d[ie] 16. Juni 1732” kelt bejegyzése is, amely egyike az emlékkönyv legmelegebb hangú sorainak. Egy teljes oldalt ír Haug. Egy görög nyelvű idézettel kezdi, Pál apostolnak a Timotheushoz írott 2. leveléből: „De te maradj meg azokban, amiket tanultál, és amik reád bízattak, tudván kitől tanultad. – És hogy gyermekségedtől fogva tudod a szent írásokat, melyek téged bölcsé tehetnek az idvességre a Krisztus Jézusban való hit által” (III. 14–15. v.). Ezután héberül és latinul Nehémiást idézi: „Memento mei! Deus meus, in bonum”. Emlékezzél meg én Istenem az én javamra! (13. r. 31. v.). A továbbiakban „Auditor suus sollertissimus” és „amantissimus”-nak nevezi Maróthit, és sorsát, tanulmányait, utazásait Isten gondviselő kegyelmébe ajánlja (70. r.).

Mint az idézetből is látjuk, Johann Jacob Haug (v. Hug, 1672–1744) az „Abatissana” nevű városrész templomának, a ma is meglévő Fraumünsternek volt a másodlelkésze, akit németül „Helfer”-nek mondanak, s az ottani és akkori templomi rítus szerint a „Pastor”, az első pap segítője a szertartásban. Kapcsolata, mint a fentebb említett levélből láttuk, később is megmaradt Maróthival, s diákunk Hollandiából is az elsők között írt neki.

***

Amint az Album bejegyzéseiből kitűnik, a Lavater által 1702-ben felsorolt nyolc professzor közül Maróthi egyet még ott talált a főiskolán: Johann Jakob Hottinger,

az Ó- és Újtestamentum s a héber és görög nyelv tanárát, aki reszkető kézzel írja be nevét ifjú tanítványa emlékkönyvébe (59. v.). Rajta kívül még a már említett Johannes Rudolphus Cramerus S. Th[eologiae] Prof. (1678–1737), az, aki 1702-ben az egyik ötosztályos „latin iskola” tanára volt Zürichben,¹⁸ továbbá „David Lavaterus Philos. Professor” és „Jacobus Zimmermannus (1695–1756) Juris N[aturae] et Hist. S[anctae] Prof.” írják be nevüket az Albumba, ezzel is hitelesítve Maróthi tanulmányainak irányát. A „Politicá”-t, ami nyilván valamilyen közjogi kollégium lehetett, Maróthi Zimmermannál mint „privatá”-t hallgathatta esetleg néhányad magával.¹⁹

Házigazdáján, professzorain kívül még hét zürichi s máshová (pl. Schaffhausen) való lelképásztor, továbbá két orvos – egyik J. I. Scheuchzer, a másik „Joh. Conradus de Muralto”, aki szintén a zürichi felvilágosodás úttörői közé tartozott – emléksorai is megtalálhatók Maróthi Albumában, mutatva a kört, amelyben forgolódott, azonkívül a főiskola tíz hallgatója is bejegyezte emlékeztető sorait az emlékkönyvbe, köztük egy magyar: „Andreas Almásy Ungarus Peregrinus”.²⁰

De képet adnak a zürichi beírások Maróthi egyéb, a főiskolán kívüli tanulásáról is. Amellett pl. hogy a német nyelvet nyilván Haug lelkész és családja körében igyekezett elsajátítani,²¹ megkezdte a francia nyelv tanulását is. Bőven volt erre is lehetősége. A városban sok száműzött hugenotta tartózkodott, s Ludovicus Lavater szerint (i. m. 20. l.) a (Templum) „Abbatissanum” (das Frau-Münster), Haug temploma a száműzött francia protestánsok temploma is volt, ahol anyanyelvükön tartották istentiszteleteiket. Nem csoda hát, ha az Album egyik beírása így hangzik: „Abbé Maître de Lang: et d’Arith: et pour quelque tems (sic!). Aussi Mait, de la langue Franc: au dit Sieur Marothi Zürich le 15 Juin 1732.” Íme a francia nyelvmester! Maróthi e nyelvben is rövidesen nagy haladást tett.²² Zürichben kezdte el zenei tanulmányait is. 1740. október 8-án Beckhez írott levélben írja: „Et ne quid praetermisisse videar, selectos aliquot iuvenes edocui etiam, quomodo difficiliores illae Melodiae (cuius modi solabamus decantare et Tiguri et praecipue Basileae, ductu Rev. Pfaffii, cui ego maximam gratiam hoc nomine habeo) decantandae sint”, vagyis Debrecenben is úgy tanított énekelni néhány válogatott ifjút, ahogy Zürichben és Bázelen Pfaff tiszteletes vezetésével szoktak énekelni.²³ Az Album beírásaiból nagy valószínűséggel megállapítható a zürichi énektanító neve is. „Francisc. Kaufmanus V[erbi] D[ivini] M[inister] et Cantor Ecclesiae Petrinae ad Tempus Informator. . .” Itt vagy két-három olvashatatlanul áthúzott szó következik (valószínűleg: „huius Albi Possessoris”), s ezután más kézírással, valószínűleg a Maróthiéval, s más tintával az „in Musica vocali” szavak olvashatók. Igaz ugyan, hogy Kaufmann bejegyzését nem követi dátum, csupán a beírási helyet olvashatjuk ki belőle, tekintettel azonban arra, hogy az Album összes zürichi bejegyzései 1732-ből s főleg júniusból származnak, nyugodtan tehetjük ez időre Kaufmann bejegyzését is. Bár Lavater emlegetett műve szerint „Morem cantandi multis de causis ecclesia Tigurina non recepit. – Interim tamen moderatum cantum – nequaquam improbat” (i. m. 42–43. l.). Ilyen éneklés vezetője lehetett Kaufmann is.

Zürichben kezdte el Maróthi később legendás méretűvé nőtt könyvvásárlásait is, amelyek szintén fényt vetnek ekkori érdeklődésére. A már említettekén kívül pl. Zürichben vette meg a *Staterae belli et pacis* (Bruxelles, 1684, Nagykönyvtár M. 871.)

c. művet, továbbá Christianus Funccius *Quadripartitum historico-politicum* stb. (Lipsia, 1676., K. 1472) című munkáját, s valószínűleg egy schaffhauseni kiránduláson Vitriarius Philippus Reinhardus *Institutiones iuris naturae et gentium* stb. c. könyvét (Hala Magdeburgica, 1710. Ötvös 156. sz. Nagykönyvtár M. 288.). De szerepel a kollégiumi könyvtárban fennmaradt könyvei között néhány jelentős jogi-politikai vonatkozású mű is, pl. Justinianus *Institutionese* (Ötvös 186. sz.) s Hugo Grotius művei (Ötvös 181. sz.), melyek vásárlási ideje és helye nem állapítható meg, de a körülményekből feltehető, hogy még Zürichben kerültek Maróthi könyvtárába.

***

Joh. Jacob Haug búcsúszavainak dátuma: június 16. Maróthi tehát e napon köszönt el „hospes”-étől, s ekkor vagy az utána következő napon hagyta el Zürichet, mert 16-a után kelt bejegyzés már nem található, ellenben a zürichi tartózkodás idejére eső 33 bejegyzésből hat esik e napra, s ezekkel együtt 18 június hónapra. E napok voltak tehát a búcsúzás napjai. Ez annál is biztosabbra vehető, mert az Album bázei, berni, hollandiai beírásai is a búcsúzás idején sokasodnak meg. Maróthi valószínűleg az elkészítés alkalmával íratta be az emléksorokat pártfogóival, jó barátaival.²⁴

Peregrinusunk Zürichből kisebb kirándulásokat is tehetett, mert néhány bejegyzés más helységről származik ez időből, pl. Schaffhausenből kettő is: 1731. nov. 18-án és dec. 29-én (41. r., 140. r.). Viszont Zürichbe később is visszalátogatott, amint az könyvvásárlásaiból, levelezéséből egyként megállapítható. 1735. július 17-én, berni tanulása idején pl. Zürichből írt levelet Becknek, amelyben mint láttuk, megemlíti, hogy egykori szállásadóját is meglátogatta.²⁵

Zürichből való távozása után a bejegyzésekből kitűnőleg Maróthi a nyár hátralevő részét utazással töltötte. 1732. július 22-én „J[ohann] J[acob] Salchli Theol. prof. et p[raesentis], t[emporis] rector” Lausanne-ban írja be nevét az Alumba (67. r.), augusztus 4-én pedig „Johann Alphonsus Turretinus in Eccl. et Acad. Genevae pastor, S. Theol., Hist. Eccl. Prof.” (74. r.), 6-án a genfi francia lelkész, Amad[aeus] Lullius, s ugyanazon a napon egy Josephus L. Nánási nevű magyar diák örökíti meg benne nevét és a „Lacus Lemannus”-on való átkeléstől támadt félelmét. S valószínűleg ez időből származik „Vial de Beaumon Eccl. Genevensis Pastor et p.t. Moderator” keltezés nélküli bejegyzése. Augusztus 12-én viszont már Henricus Ringier berni teológiai professzor, 13-án Andreas Márton, 14-én pedig Georgius Kardos P.H.P. (Pastor Hungarus Peregrinus?) „Bernae Helveticorum”, tehát Bernben írják be nevüket a könyvecskébe. Ebből az is kitűnik, hogy Maróthi mindenütt igyekezett megkeresni a magyar peregrinusokat is.

3.

Egy megvásárolt könyvbe tett bejegyzés tanúsága szerint²⁶ 1732. szeptember 5-én Maróthink már Bázelen tartózkodott, s itt tanult 1735. február 24-ig. Összesen tehát harminc hónapot, kereken harmadfélévet töltött a városban. Bazel a Rajna mellett

három ország, Francia-, Németország és Svájc határainak csücskében fekszik, s máig is virágzó „treffliche Handlung und Manufacturen”-nel rendelkezik már a 18. sz.-ban. Ugyanekkor egy kis darab német nyelvterületre ültetett Franciaországot is jelent. De „Nemcsak kereskedelmi és kulturális kapcsolatai fűzték ezer szállal nyugati nagy szomszédjához, a vallási türelmetlenség elűzte franciákból is sokat fogadott be az erasmusi türelem hagyományait soha teljesen meg nem tagadó város. A szellemi protekcionizmusba zárkózó Genffel szemben így valóságos összekötő kapocs lett Kelet és Nyugat között, a német-francia kereskedelmi és szellemi árucseré egyik fontos csomópontja” – írja róla nagyon találóan és tömören Vekkerdi László egyik tanulmányában.²⁷

Egyeteme egyike a legrégebbeknek Svájcban. 1459-ben alapította II. Pius pápa négy fakultással, azaz teológiai, jogi, orvosi és bölcsészeti karral; ez utóbbi az ún. septem artes liberales tudományát, tehát a gyakorlati (világi) tudományokat jelentette. Az egyetem a reformáció után protestáns szellemben működött tovább. Érdekes, hogy a 18. században feltűnően nagy számban keresték fel magyar ifjak. Míg a 16. században 17-en, a 17.-ben 35-en iratkoztak be az egyetemre, a 18. században összesen kétszázan, s csak magából Debrecenből 58-an, 1732-ben, Maróthi beiratkozása évében pl. 31 magyar teológus fordult meg Bázelen.²⁸

Ebből a „nyitottságból” következett, hogy Bázelen Descartes, majd nem sokkal később Wolff tanításai korán bebocsátást nyertek. 1706-tól tanították a természetjogot, s 1734-től a hazai történelem is szóhoz jutott, és itt működött a kiváló matematikus család, a Bernoulliaké, amely három nemzedéken belül nyolc kitűnő matematikust adott a világnak: Maróthi idejében itt tanított pl. az apa, Johannes Bernoulli I., (1667–1748), s mellette Nikolaus B. I. (1687–1759), Daniel Bernoulli (1700–1782) és Johann II. B. (1710–1790), aki Maróthi Bázelen érkezésekor fejezte be tanulmányait az egyetemen, majd 1733-tól ott lett az anatómia és botanika professzora.²⁹

Az egyetem vezető karán, a teológián is a kezdődő felvilágosodás szelleme uralkodott. Említettük már a dogmatikai tanszék vezetőjét, Samuel Werenfelst, mint az ésszerű ortodoxia humánus szellemű képviselőjét, de hasonló felfogásban működött Johann Ludwig Frey (1682–1778) a történelem, majd a teológia professzora, és Jakob Christoph Iselin, aki 1706-tól történelmi előadásokat is tartott, s az előbbieknél is racionálisabb eszméket hirdetett. Nagy hatással volt hallgatóira például, hogy a hazai történelmet eredeti források alapján adta elő.

Mint későbbi leveleiből is kivehető, Maróthi bázeli tanulása idején a Collegium Erasmianumban lakott, amelyet Collegium sapientiae néven is emlegettek. A Collegium épületében foglalt helyet az ún. Frey–Grynaeus intézet könyvtára, melynek anyagát a két professzor J. L. Frey és Johannes Grynaeus (1705–1744) gyűjtötték össze és bocsátottak a tanuló ifúság rendelkezésére.³⁰ – Az Erasmianum tagjai kötelezték magukat, hogy a teológián kívül más tudományt nem művelnek, és tanulmányaik befejezése után bárhol papi vagy tanítói állást vállalnak. Az istentiszteleteken, az egyetemi ünnepségeken való kötelező részvétel mellett az alumnusoknak részt kellett venniük a Collegium Musicum munkájában is, ami az ének és hangszeres zene művelését jelentette, s egyben a későbbi hivatás teljesítéséhez szükséges zenei ismereteket nyújtotta. Maróthi tehát ezen a réven is gyarapította zenei ismereteit. –

Az Alumnaeum élén az ún. „praepositus” állt. Peregrinusunk idejében ezt a tisztelet Johann Rudolf Iselin látta el. A praepositus mellett egy „senior” működött, aki főleg a gazdasági ügyeket intézte. Ezt Maróthi ott-tanulása idején Johann Jakob Bachoffennek hívták.³¹

Az egész egyetemen egyébként erős angol hatás érvényesült, s ennek forrása főleg a Frey–Grynaeus intézet könyvtára volt, mely pl. jelentős mennyiségben tartalmazta az angol deista irodalom darabjait.

Diákunk az egyetemre az őszi szemeszter kezdetével, 1732 októberében iratkozott be.³² Itt, az Erasmianum szabályainak megfelelően is, teológiát tanult. Tanárai közül Werenfels, Frey és I. Chr. Iselin volt rá a legnagyobb hatással, akiket leveleiben „triumviratus vester”-nek emleget, és szinte minden levele végén melegen üdvözlö. Valamennyien erősen hathattak Maróthi teológiai felfogásának az ésszerű ortodoxia irányába való fejlesztésére, azonkívül Iselin, aki bár az egyetemen úgy mondhatnánk „a tanító és cáfoló teológia” (Loc. Comm. et Controv. Th.) tanára volt, a történelemmel is behatóan foglalkozott, mint ilyen is sokat jelentett számára. Egyrészt azzal, hogy a hazai történelemre irányította figyelmét, de a történelem kritikus szemmel való vizsgálatában is. Egyébként kevéssel diákunk Bázélbe való megérkezése előtt adta ki a hatalmas *Lexicon Basiliense* (1726–27), s ez a mű is nagy szerepet játszott Maróthinak mind tanulói, mind tanári tevékenységében, amint azt későbbi levelei is tanúsítják. Ugyancsak sok nyomát őrizték meg a levelek annak is, hogy peregrinusunk később is gyakran fordult tanácsért egykori mesteréhez.

A teológiai tanulmányokkal kapcsolatban Maróthi folytatta a görög nyelv tanulását is, amelyet Zürichben sem hanyagolt el. Itteni tanára Anton Birr (1693–1762) volt, aki orvosi diplomával a klasszikus nyelvekkel foglalkozott előbb magántanárként, majd 1745-től a görög nyelv professzora lett az egyetemen. Maróthit szorosabb kapcsolat fűzhetett hozzá is, mert későbbi leveleiben mindig meleg hangon emlegeti.³⁴ Itt már túljut e téren az Újszövetség nyelvének tanulmányozásánál, s megkezdte az ókor görög íróinak olvasását is. Szép bizonyítéka ennek az a latin vers, melyet 1734. január elsején *Deliciae Georgii Maróthi Kal. Jan. A MDCCXXXIV. Basileae in Erasmiano Comparatae* címmel írt. Szinte szemünk elé idézik ezek a sorok azt a magyar diákot, aki az új év ünnepén, idegenek közt, magára hagyatva, a könyvtárba húzódva, a könyvekkel bélelt falak csendjében Homérost olvassa szórakozásul; és örömeinek (Deliciae) kifejezésére verseket farag. A költemény az egykori kötet előzéklapján maradt fenn, s Budai Ézsaiás közölte *Régi tudós világ históriája* (Debrecen, 1802) című munkája IX. lapján. Mi is ide iktatjuk:

Lector, si tibi forte non molestum est,
Antequam inspicias meum libellum,
Sunt quaedam mihi, quae scias oportet.
Quem tenes manibus scias Homerum
Esse, dico etiam, scias Homerum
Esse, quem manibus, tenes libellum;
Quem quanti faciam tibi indicabo.
Si te videro laudibus favere
Homeri, tibi iam licebit inde

Certo credere, me tibi esse amicum:
Si cognovero, nil tua referre
Id pernoscere, qualis est (!) Homerus
Aut quid scripsit (!), et estne (!) qui legatur
Dignus? te iubeo valere longum.
Si nec hoc satis est, sed audiente
Ad haec me, male dixeris Homero:
Tum te non iubeo valere tantum,
Sed plorare simul iubebo longum.³⁵

***

Bázeli tanulmányainak befejezésekor Maróthi lelkészi oklevelet szerzett. A lelkészképzés Bázélben az egyetem és a városi papság együttműködésével folyt. Négyéves tanulás után (külföldieknek, akik már bizonyos előképzettséggel rendelkeztek, kevesebb idő is elég volt) a lelkészjelöltek január vagy július első hétfőjén jelentkeztek az antistesnél, a város első papjánál, benyújtották életrajzukat, tanulmányaikra vonatkozó bizonyítványukat, két prédikációt és erkölcsi bizonyítványukat. Itt a jelölt bibliai textust kapott újabb prédikáció-vázlathoz, a teológiai kar dékánja pedig témákat jelölt ki számára dogmatikai és exegetikai dolgozatok készítéséhez, amelyeket március vagy szeptember második hetében kellett beadniuk, illetve előadniuk. Ezután magán és nyilvános (privatus et publicus) szóbeli vizsgák következtek. A záróvizsgán a próba igehirdetés után a teljes papi testület jelenlétében hit- és erkölcstani kérdésekre adtak választ a jelöltek, majd az antistes kézrátétele után esküvel kötelezték magukat a Biblia és a bázeli hitvallás tételeinek a megtartására.³⁶ Miután 1734. december 8-ra Maróthi is eleget tett ezeknek a követelményeknek, 1735. február 19-én megkapta lelkészi oklevelét. Ennek aláírói: Johann Ludwig Frey történelem-professzor, teológiai dékán, Samuel Werenfels, az újszövetségi tudományok professzora és az akadémia szeniora, Hieronymus Burckhardt, a bázeli egyház első lelkésze és az ószövetségi tudományok professzora, továbbá Johann Heinrich Gemler, a Szent Péter templom és Johannes Stoeclinus, Kis-Bázél lelkésze.

Maróthi oklevele ma is megvan a Kollégium könyvtárában.³⁷ A latin nyelvű okirat messze eltér a hasonló jellegű formális szövegű írásoktól, amire maguk a bevezető sorok is utalnak. Ezt, mint maga a szöveg mondja, a bizonyítványt kérő ifjú „omni Virtutis Literarumque laude” ékes egyénisége tette szükségessé. Mivel a „testimonium” idevágó, nem hivatalos jellegű szavainál amúgy sem jellemezhetnénk tömörebben és pontosabban Maróthi bázeli éveit s a benyomást, amelyet környezetére tett, azokat fordításunkban ide iktatjuk: „Több mint két és fél évig élt közöttünk nemcsak gáncstalanul, de úgy, hogy páratlan szerénysége, feddhetetlensége, tettekéssége, kegyessége is kiemelte. A tudományok iránti buzgóságában oly kitartó és szorgalmas, hogy nem elégedett meg azok tanulásával, amit a közönséges lelkek ölelnek fel, de kiváló képessége dicséretes igyekezettel bejárta a görög és a latin irodalom egész területét. Nyilvános és magán előadásainkat, akár Isten igéjének megvilágításáról, akár a történelem elbeszéléséről volt bennük szó, oly szorgalommal látogatta, hogy minden tanuló társának a legajánlhatóbb példát nyújtotta. Ha nyilvános disputációinkon kellett

szerepelnie, azt a maga részéről oly ügyességgel és tudással végezte, hogy mindenki előtt bebizonyosodott, hogy kegyességgel és szerénységgel párosult tudásvágy mit képes elérni.” Ezután a tulajdonképpeni hivatalos szöveg következik, melyben az illetékesek a kiállott vizsgák alapján Maróthit a lelkeszi teendőkre felhatalmazták.³⁸

***

Az ismeretek bősége mellett Bazel egy sor jó baráttal is megajándékozta diákunkat, köztük eggyel, akinek hűsége élete végéig, sőt mondhatnánk, a síron túl is elkísérte: Jacob Christoph Beckkel.

Jacob Christoph Beck négy évvel idősebb volt ugyan Maróthinál (1711-ben született Bazelben), s ott-tanulása idején már lektor volt az Erasmianumban, 1733-ban pedig az ékesszólás (eloquentia) tanszékét nyerte el az egyetemen, hajlamaik, érdeklődésük iránya, a könyvek, a tudomány szeretete azonban áthidalta a jelentéktelen különbséget. Beck is igen tevékeny volt, és sokoldalú munkásságot fejtett ki szülővárosában. 1735–36-ban pl. megindította és szerkesztette a „Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen” c. folyóiratát, s mikor 1738-ban a történelem tanára lett az egyetemen, könyveket adott ki a svájci történelemmel kapcsolatban, amelyek egyetemi előadásait tartalmazták. 1744-ben a teológiai tanszékre ment át, 1759-től pedig élete végéig (1785) az ótestamentumi tanszék tanára lett. Közben négyszer viselte a rektori és 11-szer a dékáni tisztelet, de jelentős munkásságot fejtett ki az egyetem nyilvános könyvtárának vezetésében is.³⁹

Becket kora ifjúságától szoros kapcsolat fűzte a történész Jakob Christoph Iselinhez, aki keresztapja volt, s később a titkári teendőket is ellátta az idős professzor mellett, 1738-tól pedig utóda lett a tanszékén. Ez természetesen kihatott tanulmányaira és gondolkodására is. Ő is az ésszerű ortodoxia híve volt, és gazdag történelmi, bibliai történelmi ismeretei birtokában az „egyszerű alapigazságok” védelmét tekintette fő feladatának. Széles körű érdeklődése, szélsőségeket kerülő kiegyensúlyozott, nemes egyénisége nagyszámú barátot szerzett neki mind Svájcban, mind külföldön. Korának kb. 300 nevezetes emberével folytatott levelezést, köztük pl. a zürichi egyetem már emlegetett tanáraival.⁴⁰

Amint a Staehelin közölte levelezéséből is kitűnik, Beck Maróthi mellett és ennek halála után is figyelemmel kísérte a Bazelben tanuló magyar diákok sorsát, támogatta őket, és hazatérésük után leveleket váltott velük. Ezek sorában említhetjük pl. Bátorkeszi János, Bod Péter, Csécsi János, Hatvani István, Kalmár György, Kármán József, Kendefi Elek, László Ferenc, Székely György, Szilágyi Sámuel, Szőnyi Benjámin, Tatai Csirke Ferenc, Vasvári István nevét, akik hazatérve neves prédikátorok vagy tanárok lettek.⁴¹

Maróthi és Beck levelezése 1735 februárjában, peregrinusunk Bernbe való távozásakor kezdődött, s tartott a magyar tudós haláláig. (Bár ismerünk Maróthinak egy Bazelből, valószínűleg 1734. április 18-án írott levelét is, L.–T. I. 116. l.) Maróthinak összesen 51 Beckhez írott levele vagy levéltöredéke maradt ránk, s ezek sorai nemcsak baráti kapcsolataik szilárdságát jelzik, de írójuk életének sok-sok adatát, s a kor, a korabeli egyetemi élet, tudomány sok jellegzetes vonásait is őrzik. Mindenesetre: a legrészletesebb, legmegbízhatóbb forrásanyagot nyújtják Maróthi külföldi tanul-

mányútjához, de egyéniségének, jellemének sok jellemző tulajdonságát is élénk tárják.⁴² Azonkívül: ezek a levelek irodalmi alkotások is: a humanista levél kiemelkedő példái s latin nyelvű irodalmunk értékes alkotásai. De erről a maga helyén.⁴³

Maróthi Bazelben is folytatta könyvtára gyarapítását. A nyomokból kivehetőleg vásárlás és ajándékozás útján 1732–35 között mintegy 40 könyv jutott birtokába. Szinte kivétel nélkül ókori irodalmi (görög, latin) és történelmi művek,⁴⁴ de számuk az idő haladtával többre is tehető, mert a levelekből nyert adatok szerint Maróthi később megbízások útján is vásárolt Bazelben könyveket. Bernből Beckhez intézett második leveléhez is egy bázeli könyvárverés (auctio) katalógusát mellékel, megjelölve benne a műveket, melyek megvásárlására barátját kéri, itt is főleg klasszikai, filológiai és történelmi tárgyuakat.

***

A Bazelből való távozás napjai megint előtérbe hozták peregrinusunk Albumát. A 29 bázeli beírás közül 23 február végére esik. Itt találjuk megint a teológia tanárait, az Erasmianum előjáróit, a város lelkészeit, s a város életében hagyományos szerepet játszó Merian család három tagjának beírását, s a 100. lapon (recto) a holtig hű barát, Beck, jóslatnak is beillő szavait: „Εαν ης φιλομαθης εση πολυμαθης”

Érdekes, hogy az egyetemen tanuló nagyszámú magyar hallgató közül csak egynek a neve olvasható, még 1734-ből, az Albumban, „Michael Molnár V.D.M.”-é. – Feltűnhet az is, hogy a Bernoulliak közül egy sem szerepel a beírók között. Ez azonban természetes, ha figyelembe vesszük, hogy Maróthi itt még csak teológiai, s amellett, illetve azzal egybekötve, antik irodalmi, történelmi tanulmányokkal foglalkozott.⁴⁵ Hogy azonban tudomása volt működésükről, ennek főleg debreceni leveleiben több jelét adta.

***

Tegyük még hozzá az eddigiekhez, hogy Maróthi Bazelben 1734-ben, valószínűleg tanulmányai végeztével lefestette magát. A festmény ma is megvan a debreceni Kollégium birtokában. Az 50x37 cm méretű mellkép egy élénk, figyelő tekintetű, simára borotvált arcú, ereje teljében levő ifjút idéz élénk, nyakát körülfogó fehér ingmellel és sötét ruhájára boruló akadémikus talárral. A kép hátán ez olvasható: „Zeüger Pinxit Anno 1734”. Ez a „Zeüger” valószínűleg azonos azzal a Marti Leon Zeuger nevű festővel, aki 1730 és 1760 között tevékenykedett Svájcban, s többek közt a bázeli püspököt is lefestette.⁴⁶

***

A város közönségétől két prédikációval búcsúzik. Erről Becknek Christoph Merianhoz 1735. február 23-án írott leveléből értesülünk: „Gondolom, értesülsz azokról a dolgokról, amik nálunk történnek. De talán egy valamiről még nem tudsz: a mi magyarunk a minap kétszer prédikált németül, egyszer a te karthauziaidnál, s egyszer a nagytemplomban. Csodálkozol emberünk e merészségén? Még jobban csodálkoznál a sikeren, ha hallanád, mily ragyogó volt.”⁴⁷ Ez az esemény termé-

szetesen nemcsak Maróthi előadói készségére, de német nyelvtudásának szintjére is világot vet.

4.

Bázeli tanulmányai befejeztével diákunk Bern felé vette útját. Beck fenti levelének továbbá Maróthi Bernből Beckhez írott első levelének adatai szerint az elutazás 1735. február 24-én, egy csütörtöki napon történt. Ez a levél nagyon szemléletesen adja elő az utazás történetét. Éppen szemléletessége, életképszerű eleveisége miatt ide iktatjuk a vonatkozó sorokat: „Csütörtökön, Bázeltől való távozásom napján Liestalban reggeliztem 12 burza-társam kíséretében.⁴⁸ Azt mondtad volna, hogy Homéros van előtted a kilenc mûzsával és három Grátiával, ha nem férfiak lettek volna. De gondolom, erről az ő elbeszélésükből értesültél. De ahogy Liestalból eltávoztam, az útról mindjárt a kapuk előtt letértem (pedig azt hittem, nagyon jól ismerem, hiszen annyiszor tapodtam),⁴⁹ s mikor balra kellett volna mennem, jobbra fordultam, s a Strübinek egyházközségébe, Bubendorfbba mentem. De a tévedést még könnyen ki lehetett volna javítani, ha észrevettem volna, s Bubendorfból nem megint jobb felé intéztem volna utamat. Mikor ilyenformán már jó messzire eltávolodtam a falutól, a falusiak beszédéből megértettem, hogy eltévedtem, s jeleztem nekik, hogy még azon a napon Waldenburgba szeretnék eljutni. Egyet közülük magammal hívtam kísérőnek, s ez engem úttalan utakon, vad sziklák között, nagy ügyvel-bajjal, küszködéssel téve meg az utat, napnyugtára végre Waldenburgba vezetett. Ott az előjárónál, egy igen emberséges úrnál a várban töltöttem az éjszakát. Az előző napi utazás nehézsége miatt reggel lovat akartam szerezni. De mivel ők azt mondták, hogy az út azokon a hegyeken és dombokon át, amelyeket aznap meg kellett másznom, könnyebb lesz, mint az előbbi volt (hogy megérts: nem a köves, hanem a sáros utaktól félttem, elannyira, hogy még a fiamat is óva fogom inteni, hogy az évnek ebben a szakában útra keljen), s az előző napi úttól elfáradva erőmet úgysem tudom könnyen összeszedni, még ha lovon utazom is, szándékomtól elálltam. Fogadtam azonban egy parasztot, hogy az vezetőm és társam legyen, s vele még azon a napon megjártam a kemény utat, ha elég későn is, ti. 10, illetve a ti 11 órátkor táján léptem be Geymüller úrhoz.⁵⁰ Ez nem engedte, hogy üres gyomorral menjek tovább. A következő reggel megtettem, amit már előzőleg akartam, lovat béreltem s azon délután megérkeztem Bernbe. Most egyik honfitársamnál lakom.”⁵¹ – Íme, így utazott egy magyar peregrinus anno 1735. – A levél keltezése: „D[atum] B[ernae] chez Mad. Berseth an der Brunngasse a.d.VI. Non. Mart. MDCCXX(XV).” Hogy később is itt lakott-e Bernben, nem tudhatjuk, mert bár Beck leveleinek fogalmazványai fennmaradtak a bázeli könyvtárban, azokon írójuk nem tüntette fel a címeket. A Maróthihoz Bernbe intézett levélfogalmazványokon pl. ez áll: „Marothio Bernam”.⁵²

Diákunkat tanulmányainak Bernben való folytatására az indította, hogy itt az egyetem 1733–1798 között időnként négy magyar diáknak adott ösztöndíjat, azaz két évre szállást, ellátást, teljes ruházatot s továbbutazásuk esetén harminc tallér segélyt.⁵³ Maróthinak természetesen, aki minél több pénzt igyekezett könyvek beszerzésére fordítani, jól jött ez a segítség.⁵⁴

Bern, ez a 12. sz. végén keletkezett város, az Alpok és a Jura hegység között az Aar folyó mélyen bevágódott völgyében fekszik. Az óváros (a mai belváros) a folyó nagy kanyarulatában mint valami félszigeten terül el. 1656-tól 1712-ig Zürich oldalán küzdött a vallásháborúkban. A város igazgatása erősen hasonlított Debrecenéhez. Vezetője a főbíró (Schultheiss) volt, aki munkájában a kis tanácsra s a 200 főből álló nagy tanácsra támaszkodott. A lakosság négy „fertály”-ra tagozódott, mint pl. Debrecen hat utcá szerre. A lakosok száma 20 000 alatt lehetett, mert még 1850-ben is csak 27 558 főt tett ki.

A város főiskoláját a reformáció elfogadása után 1528-ban alapították lelkészképzés céljára, az egykori kolostor, az ún. mezítlás barátság épületében. Fejlődését hosszú ideig akadályozta a zwingliánusok és lutheránusok vetélkedése. Igazi emelkedése a 18. sz. elején kezdődött. A század kezdetéig négy tanszékkal működött, melyek közül egy a teológia, egy filozófia, egy-egy pedig a héber és a görög nyelv tanítására szolgált. 1700-ban a teológiai tanszékek számát kettőre emelték (theologia didactica, theologia elenctica), s 1709-ben külön katedrát rendeltek az eloquentia számára.⁵⁵ Az 1740-es évekbeli színvonaláról maga Maróthi számol be legelső Bernből írott levelében: „Bernben a diákok tanultabbak, mint Baselben, csak kár, hogy ezt tudják és hirdetik is magukról: »Alteros regardant cum una granda meprisa.«” Viszont: „A professzorok igen emberségesek.”

***

Maróthi a berni egyetemen közel sem érezte magát olyan jól, mint Bázelen. Leveleiben gyakran panaszkodik az egyetemen uralkodó kicsinyes, személyeskedő légkorról, s a professzorokról is többször mond éles, olykor csipkelődő bírálatot mind emberi, mind tudási mivoltukat illetőleg.⁵⁶ A berni professzorok a teológiában is merevebbek, mint a bázeliak: „... távol állnak a ti mérsékletetektől, szelídségektől – írja –, hacsak azt nem akarod hallani, hogy eretnek vagy, ki ne ejtsd a szádon, hogy az arminiánusok (a szelídebbjét gondolom) szerinted nem hibáznak a hit alapjait illetőleg.”⁵⁷

A professzorok között valóban nem volt kiemelkedő egyéniség, s a legérdekesebb dolognak az bizonyult, hogy Maróthi ott-tartózkodásának mindjárt az elején több tanszék is gazdát cserélt. Johann Jakob Salchli (1688–1746) pl. ekkor ment a görög nyelv és etika tanszékéről a keleti nyelvekére. Az ő helyét pedig Johann Georg Altmann (1695–1758) foglalta el, aki eddig a szónoklattan (eloquentia) és a történelem tanára volt. A keleti nyelvek eddigi tanára, Samuel Scheurer (?–1747) pedig a legelső tanszék, a teológia professzora lett. Kévsz idővel a cserék után Altmann üresen maradt helyére Johann Rudolf Brunnert (1698–1752) választották meg, aki előzőleg lelkész volt, s mint Maróthi írja: igen tudós ember. Bár a többi jelölt sem igen volt alábbvaló. Közülük Albrecht Hallert, David Kochert és Gabriel Hürnert említi (ezek közül a későbbiek folyamán különösen Haller emelkedett ki költészetével és természettudományos munkásságával). – Maróthi mindez eseményekről, a tanszékcserékről, megválasztással járó székfoglalókról pontosan beszámol barátjának.⁵⁸

A felsoroltak között Altmann látszik a legmozgékonyabb egyéniségnek. Ő szerkesztette pl. a *Bernisches Freitagblättleint*, a *Bernischer Spectateur*t, s állandó kapcso-

latban lévén a zürichi professzorokkal, 1735–43 között Breitingerrel együtt szerkesztette a *Tempe Helveticá*t. Később (1739) ő lett a berni Deutsche Gessellschaft egyik megalapítója is. Maróthi azonban annak ellenére, hogy a professzor igyekezett őt magához kapcsolni, Tempéje munkatársául megnyerni, sőt az elnöklété alatt való disputálásra is rávenni, mert kiváló görögösnek tartotta,⁵⁹ – nem sokra becsüli. Munkásságáról többnyire gúnyos, csipkelődő hangon ír, különösen erőltetett etimológizálásiért ítéli el, amellyel mindent a görög nyelvből igyekezett származtatni, de elítélőleg ír arról a durva személyeskedésről is, mellyel székfoglaló beszédében professzortársát, Scheurert illette.⁶⁰ Egyébként meglehetősen hiú ember is lehetett, aki tudományos tevékenységét, utazásait is e tulajdonságának rendelte alá. Böven ontott értekezéseinek ajánlásaival szinte rettegésben tartotta a várost,⁶¹ mikor pedig hollandiai útra készült, az a vélemény alakult ki róla, mint Maróthi írja, hogy azért megébámulni, hogy őt magát bámulják (alii putant spectatum iturum, ut ipse spectetur).⁶²

Annál többre becsüli diákunk Samuel Scheurert. Őt mindjárt az első róla szóló mondatával úgy mutatja be, hogy az egész ifjúság „sajnálta” előléptetését, mert rendkívül eredményesen tanította a keleti nyelveket (opera in docendis istas Linguas Iuvenibus mire fuit proficua).⁶³ Továbbra is elismeréssel és szeretettel ír róla. Hálával említi pl. hogy magánbeszélgetéseik alkalmával Scheurer a helyes angol kiejtésre tanította.⁶⁴ Kapcsolatuk továbbra is megmaradt. Maróthi Hollandiából az elsők között ír neki, és Debrecenből is váltanak leveleket.⁶⁵

Johann Jakob Salchli, a héber nyelv új tanára, tanszékét a héber nyelv tanulásának könnyű módszeréről szóló értekezésével foglalta el,⁶⁶ s Maróthi értesülése szerint az ő ottlété alatt Pindaros magyarázatain dolgozott. Egyébként, mint írja, „művelt, derűs, kedves embernek” tartják.⁶⁷

Kevés kapcsolata lehetett Maróthinak Johann Heinrich Ringierrel, a teológia első professzorával. Leveleiben alig említi, és egyszer „mis Arminianus”-nak (balul sikerült arminianus) nevezi.⁶⁸

***

Bernben Maróthi tudatosan megváltoztatta tanulmányainak, érdeklődésének irányát. Már 1735. április 30-án (kellő megokolás után) kijelenti: „... elhatároztam, hogy míg haza nem megyek, nem foglalkozom hivatásszerűen teológiai stúdiumokkal”.⁶⁹ Elsősorban francia nyelvtudását igyekszik elmélyíteni, főleg annak kellemessége miatt. Ezt a nyelvet egy Scheurerral való beszélgetésben még a latinnál is előbbrevalónak mondja. Francia könyveket olvas, és rövidesen olyan jártasságra tesz szert benne, hogy már szótára sincs szüksége.⁷⁰ A francia mellett csakhamar hozzákezd az angol nyelv elsajátításához, bár angol szótárt Bazelből kell kérnie. Rövidesen téren is olyan haladást ér el, hogy angol nyelvű levelet szándékozik írni barátaihoz és Swiftet eredetiben olvasni.⁷¹ De bővíteni akarja keleti nyelvi ismereteit is. Úgondolja, elsősorban héber tudását kell fejlesztenie, hogy legalább az Ószövetséget megértse, aztán ehhez hozzá szeretné venni a szírt és arabot. Ezek tanulására Scheurer is ösztönzi.⁷²

A jelentősebb fordulatot azonban a történelemnek tanulmányai rendjébe való beillesztése jelenti. Igaz, mintha kissé keserű hangulatban fogna tanulmányozásához

mert úgy látja, hogy mikor valószínűleg leveleiből Debrecenben neszét vették e törekvésének, többen s méghozzá jelentős személyek, nem helyeslik e szándékát, mert véleményük szerint a történelem tanulása akadálya lenne igazi teológussá válásának. Minderről egy meglehetősen elkeseredett hangú levélben számol be barátjának, de szándékáról nem tesz le, mert mint írja: „Teológiai könyveknek bővében vagyunk Magyarországon, de a történetieket hacsak itt nem olvasom és nem jegyzetelem ki (megvenni ugyanis századrészüket sem tudom), hogy olvassam el Magyarországon?”⁷³ Elhatározása és buzgósága különösen akkor erősödik meg, mikor arról értesül, hogy a debreceniek professzornak szemelték ki, mégpedig a történelem, a matézis, a görög és latin nyelv s esetleg a természetjog tanítójává.⁷⁴ Ugyanebben a levélben mindjárt írja is (természetjogi könyveinek felsorolása után): „Most főleg a történelemmel foglalkozom.”⁷⁵ Bár eleinte azt se tudja, mihez fogjon e területen: „... quid πρῶτον, τι δεπειτα, olyan sok a tudnivaló (I. 88.). Igyekszik rendszeresen foglalkozni az egyes korokkal, „de ki tudna annyi könyvet elolvasni németül, franciául, amelyeket az elmúlt korokról kiadtak, s amelyeknek csak a címeit sem tudná egy könyvtár sem befogadni? Hacsak itt azt az utat nem választom, amelyet nekem házigazdád tanácsolt.”⁷⁶

Bernben csatlakozott tanulmányai sorához a matézis is. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a véletlen hozta kapcsolatba ezzel a tudománnyal, 1735 júliusában ugyanis elkísérte Zürichbe egy Hollandiába utazó honfitársát, s az út egy részét hajón tették meg az Aar folyón. Az utasok a hosszú utazás unalmát beszélgetéssel igyekeztek elűzni. Mint az útról beszámoló levélében írja, Maróthi is szóba elegyedett egy nála alig valamivel idősebb fiatalemberrel, akiről kiderült, hogy Zürichben a matematika tanára, név szerint Johannes Gessner (1709–1790). Az ifjú professzornál „véletlenül nála volt Lamy *Elementa Arithmetices*, melyet Bernben vásárolt egy árverésen”. Maróthi a könyv nagy részét átolvasa a hajón, s amit nem értett benne, azt megkérdezte annak tudós gazdájától. „Mit szólsz hozzá? Azon a két napon egész kitűnő algebraista, vagy éppen algebraista doktor lettem” – írja tréfálkozva barátjának.⁷⁷ Hogy azonban ez az érdeklődés nem volt szalmaláng, s nem maradt futólagos útiélmény, mutatja, hogy diákunk még 1735 szeptemberében megvásárolja Isaac Barrow Eukleidés-tanulmányát, egy feltehetőleg szeptember végén vagy október elején írott levele pedig újabb négy jelentős matematikai mű megvásárlásáról, illetve, megvásárolni óhajtásáról számol be, továbbá az *Acta Eruditorum Lipsiensia* olvasásáról, amire valószínűleg szintén a matematika vezette rá. „Minap a lipcsei tudós újságot az *Acta Eruditorum Lipsiensia*t kezdtem olvasgatni, s nem bántam meg, hogy ezt tettem. Ezenkívül algebraival foglalkozom. Lamy most vásárolt – tehát megvette Lamy könyvét – és háromszor átolvasott könyve után Newton *Arithmetica Universalis*át olvasom.” – „Persze csodálkozol, hogy miért akarok hirtelen matematikusként vagy algebraistaként előállni, hacsak nem akarok a jövőben algebrai dallamot (melos) zengeni, máskor majd megírom az okot, hogy a fejedre ütsz, de most nem lehet.”⁷⁸ – Az ok természetesen az, mint később kiderül, hogy Maróthi már ekkor sejti, hogy Debrecenben a történelem mellett a matematika tanítását is rá akarják bízni.⁷⁹

Ekkortájt derül ki a legkézzelfoghatóbban, hogy Maróthi számára a tanulás elsősorban az olvasást, a megfelelő könyvekkel való foglalkozást jelenti, amire az

Erasmianumban bőven volt lehetőség, itt viszont egészen más a helyzet. Már 1735 márciusában elkésredve írja barátjának, hogy Bernben a könyvtárból nemhogy egy könyvet, de még egy cédulát sem szabad kivenni („Vae Marothio”), később viszont örömmel ad hírt a változásról: „Kikönyörögtem végre a könyvtárból való kölcsönzés lehetőségét”, ha mindjárt egyszerre csak egy könyvre is.⁸⁰ – És dicsekedve említi, hogy Nicolaus Brunner lelkész könyvtárát is úgy használja, mint a sajátját.⁸¹ Tudás-szomjában, mohóságában azonban még így sincs meglegedve önmagával: „Ha csupa szem lennék is, elég tanulnivalóm lenne.”⁸² Mikor hollandiai útját tervezgeti is, azért nem szándékozik az utrecht-i egyetemre menni, hanem valamely másik főiskolára, hogy több ideje legyen a könyvek olvasására. Az előadások közül csak a történelmieket és matematikaiakat óhajtja látogatni.

***

A nagy olvasó nagy könyvvásárló is. Már második berni leveléhez egy Bázélben tartandó könyvárverés jegyzékét csatolja, megjelölve rajta a könyveket, melyeket szeretné, ha barátja megvásárolna a számára. Könyvvásárlásai ugyancsak határozottabb arcot öltenek, amikor a debreceni előjárók szándékáról értesül. A levél vétele után mindjárt át is tekinti, hogy milyen művekre lenne még az általa előadandó tudományokhoz szüksége.⁸³ Ettől kezdve alig van levele, amelyben ne lenne szó klasszika-filológiai és történelmi könyvek beszerzéséről. Pl. az 1736. január 23-i levélben Iselin *Lexicon Basiliensijét* kéri, „qui (!) mihi prorsus est necessarius”, és cserébe jó néhány klasszikus és egyéb kiadványt ajánl fel, amelyekből fölöslege van.⁸⁴ Az 1736. április 29-i levél megint beszerzendő és beszerzett történelmi és klasszika-filológiai művekről ad számot, az előbbieket közt említve Bayle *Lexiconát* és Fabricius *Bibliotheca Graecáját*, utóbbiak közt Voss(ius) *Etymologiconját* és Hérodotos, Thukydides, Pausaniás, Aristophanés, Sophoklés különféle kiadásait, melyek jó része ma is megtalálható a Kollégium könyvtárában.⁸⁵ Ugyanitt beszámol az egyes európai államok történetére vonatkozó művek megszerzését illető terveiről, s arról, hogy milyen, a magyar történelmet tárgyaló könyvei vannak már (Bonfini, Istvánffy, Bongarsius).⁸⁶

Ekkor kezdi meg, mint jeleztük, a matematikai művek vásárlását is. 1735. szeptemberében megvásárolja Isaac Barrow Eukleidés-tanulmányát, s következő, feltehetőleg 1735. szeptember végén vagy október elején írott levele pedig már négy igen jelentős matematikai mű megvásárlásáról, illetve megvásárolni óhajtásáról számol be.⁸⁷ 1735. december 10-én valósággal összefoglalja a matematika, a matematikai könyvek beszerzése terén eddig elért eredményeit, s előadja további kívánságait. „Matematikai könyvem rövidesen lesz elegendő, mert Wolff Systemája mellett a jelentősebb matematikusok közül megvannak Wallis kiváló művei, Gregorius a Sancto Vincentio, Newton Arithmetikája, Prestet Algebrája, Clave Eukleidése. ezeken kívül néhány kis elősködő, Pardies, Lamy, Tacquet, Sturm, talán még több is, mint kellene. Ha még ezeken kívül meglenne három könyvem: Barrow Arkhimédése (Eukleidése már megvan, ezt két angliai kiadásban is megvettem. . .) Boulliald *Arithmetica Infinitorum*ja, Marquis De l'Hôpital könyve a kúpszeletekről. többet nem vásárolnék. Tartsd szemmel kérlek ezeket (Cartesius Geometriája már

megvan), s ha rájuk bukkansz, vedd meg az elsőt egy aranyért, úgyszintén a másodikat, harmadikat négy könyvben.”⁸⁸

Olvasmányai, a megszerzett könyvek mutatják, hogy Maróthi már Bernben kora minden matematikai eredményét, azok legjelesebb képviselőit megismerte. Ez irányú érdeklődése, tudása később sem hagyta el.

***

Maróthi a professzorokon kívül kapcsolatban állott a város lelkészeivel, különösen Nicolaus Brunnerrel, a professzor Johann Rodolph fivérével. Nicolaus a Bern melletti Neudeckben volt másodlelkész, s akárcsak fivére, ő is wolfianus, mint teológus pedig a coccejanizmus híve, azonkívül pedig kitűnő prédikátor. Ezekről mind Maróthi leveleiből van tudomásunk, melyekben dicsekedve említi barátságukat: „. . . cuius ego amicitiam merito facio maximi”.⁸⁹ Barátja templomában 1735. december 16-án prédikált is, németül.⁹⁰ Igen jellemző, mind beírójára, mind a kor teológiai, tudományos felfogására az a disztichon, melyet Brunner Maróthi Albumába jegyzett:

Quae pietate caret, vel summa scientia nulla est,

Et nulla est pietas, quae ratione caret. (160. r.)

Ismeretségi köre azonban itt jóval szűkebb lehetett, mint Bázélben. Ez kitűnik Albumából is: a berni beírók száma mindössze tíz. Négy professzor mellett négy lelkész, egy teológus s egy ismeretlen személy írták be nevüket az emlékkönyvbe a városban,⁹¹ ahol, mint írja, egyébként jól érezte magát: „. . . tam bene vivo, ut nihil supra non modo fieri, sed ne cogitari quidem animo potest” (L–T. I. 100. l.).

***

A berni beírások 1736. május utolsó napjaiban tömörülnek az Albumban. Utolsó berni és első groningeni leveléből azt vehetjük ki, hogy május végén vagy június elején hagyta el a várost, miután hosszabb ideig várakozott egy honfitársa levelére, akivel Angliába szándékozott utazni. Mivel azonban a levél késett, Maróthi útrakelt. A Rajnán utazott, egy 1737 januárjában kelt levele szerint 19 napig. Útja nem lehetett valami kellemes, mint írja, a viharos időjárás s a hajós durvasága miatt, akinek ezt a kellemetlen tulajdonságát meg is verselte útközben. Ugyancsak verset írt valószínűleg a hajóját unalmának elűzésére, a dohányzás dicséretére, amire Mainzban szokott rá.⁹² Mainzban június 22-e táján időzött, mert e napról egy beírást találunk Albumában (77. r.), s ugyancsak e napon könyvet is vásárol (l. Ötvös, 76. sz.). Hogy a városban hosszabb ideig tartózkodhatott, mutatja az, hogy látogatás, könyvvásárlás mellett volt ideje rászokni a dohányzásra is. Hajójuk Utrechtben kötött ki, s Maróthi tovább akart utazni Rotterdamba, hogy Anglia felé vegye útját, Utrechtben azonban találkozott leendő angliai útítársával, aki éppen hazafelé indult, mert atyja meghalt, s az örökösödési ügyek megkívánták otthonlétét. Peregrinusunk visszaborzadt az egyedül való utazástól, s a hosszú út is megviselte, így ismét visszament Amszterdamba, majd onnét Groningenbe, s ott július 16-án beiratkozott az egyetemre.⁹³

Az előadottak jó részét első Groningenből írott, 1737. január 2-án keltezett leveléből vesszük. Mint ugyancsak itt olvashatjuk, írt ugyan már előbb is, de az a levele nem jutott el barátjához. Utazásának rövid leírása után beszámol még a levélben Albert Schultens, Abraham Gronovius utrechti professzoroknál tett látogatásairól, majd a groningeni egyetemet ismerteti.

Miért választotta Maróthi a holland egyetemek közül Groningent, miért nem maradt pl. Utrechtben, ahol már annyi magyar diák tanult korábban s az ő idejében is?⁹⁴

Már Bernben kialakult az a szándéka, hogy nem megy Utrechtbe, hanem valamelyik másik egyetemre, ahol több időt szentelhetett a könyvek olvasásának, mint az előadások hallgatásának (íme megint az olvasó Maróthi!), s ezt a helyet, úgy látszik, a groningeni egyetemen vélte felfedezni.

Az évezredünk elején kialakult város Hollandia északi részén a Drentsche Aa és Hunse folyók összefolyásánál fekszik. Régi megerősített hely volt, mely jelentős szerepet játszott a 16. sz. függetlenségi harcaiban. A csatornákkal át- meg átszelt várost szép parkok, régi templomok s középületek ékesítették. Egyetemét 1614-ben alapították hat tanszékkal. Virágkorát az egyetem 1614–1689 között élte. Hallgatói a hollandokon kívül Angliától Magyarorszáig toborzódtak. Tanárai közül ez időben Gomarus, Alting s Maresius emelkedett ki.⁹⁵ A Maróthi korabeli állapotokat legjobban a saját szavaival festhetjük le.

Adjuk is át a szót neki! Peregrinusunk már említett levelében igen színes és eleven képet fest az egyetem életéről.

Tizenkét professzorról beszél, akik mintegy kétszáz hallgatónak osztogatják a tudományt. Mind a tanárok, mind tanítványaik két pártra oszlanak, a coccejanusok, illetve voetianusok csoportjára. Az előbbieket „mind az előljárók kegyére, mind a professzorok számára, s ha meg kell vallani az igazat, tudományra nézve is felülmúlják” az utóbbiakat. A voetianusok egyike a teológia professzora, most rektor, jámbor és emberséges férfiú, a másik a filozófiáé, bár mint halom (olvashatatlan) filozófiához nem ért, azaz a matematikában nem elég járatos. (Valószínűleg Nicolas Tylburg – tőlem.) De ezek a hallgatók számát illetőleg felülmúlják a coccejanusokat, ami mint a coccejanusok mondják, nem tudom, joggal-e, onnan van, hogy *ονευ ποοιμιου* (Θ.-ΙΩΝ) filozófiai előtanulmányok nélkül bocsátják az ifjakat a misztériumokhoz, én legalábbis még senkit sem láttam közülük, aki a nyelvekben valamit is nyújtott volna. Az ifjúság e két felekezete között a kívülálló számára hihetetlen nagy a gyűlölet (a professzorokról nem is szólva). A pasquillusok. . . számát, melyekkel egymást szellemesen vagdossák, fel sem lehet becsülni. A teológiai fakultás dékánja, Driessen-sius, coccejanus, subtilis tehetségű ember, de sokan nagyon indulatosnak tartják, mert kb. húsz belgiumi professzorral folytatott nyilvános vitát írásban, amelyennek Maresiust mondják, hogy volt; más ezt javára, az ortodoxia iránti buzgalomával magyarázza, ezt könnyen megérted.”

Anton Driessen mellett Otto Verbrugge, a keleti nyelvek tanára, és Daniel Gerdes voltak még coccejanusok. Driessennek hetenként két-két előadását s a naturalis

teológiáról szóló leckéit hallgatta. De eljárt Johann Barbeyrac óráira is. Itt csodálkozva tapasztalta, hogy mikor elkezdte a nagy professzor előadásait látogatni, ő volt az egyetlen hallgatója, s végül is mindössze kilencen lettek, ezek közül is csak kettő volt holland. – A legnagyobb figyelmet azonban diákunk Nicolaus Engelhard, a berni származású filozófia-professzor (1696–1765) és Leonard Offerhaus (1699–1779) történelemtanár előadásainak szentelhette, hiszen már Bernben elhatározta, hogy Hollandiában az olvasás mellett legfeljebb történelmi és matematikai előadásokat fog hallgatni.⁹⁶ Nos, ez a szándéka itt annyiban módosult, hogy főleg a fizikai előadásokat látogatta, a matematikaiakat pedig csak elvétve, mert a professzor kezdő fokon tanította ezt a tudományt, s ő ezt már régen, talán már Debrecenben meghaladta. Itt Engelhardt óráin ismerkedett meg a kísérleti fizikával, s lett annak odaadó hívévé és mesterévé. Hazafelé vezető útról Nürnbergből pl. ezt írja Becknek: „. . . én, aki amit csak tudok, könyvekből sajátítottam el, Hollandiában sem vagyok az előadások nagy magasztalója, legfeljebb a fizika területén, minthogy a kísérletek, amint hívják, sehol sem mennek jobban, s a fizikaprofesszor előadásain én, akiről jól tudod, hogy milyen távol álltam ettől a tudománytól, s a doktorok (már akik vannak a professzorokon kívül) beszélgetéséből is úgy tapasztaltam, hogy ezekre a dolgokra semmi szükség nincs –, annyira megszerettem a filozófia e részét, hogy elhatároztam, mihelyt hazatérek, némi időt ennek a tudománynak szentelek, nem azért, hogy pontosan mindent megismerjek benne, csupán azért, hogy ne legyek járatlan ezekben a dolgokban”.⁹⁷ Engelhardt egyébként, mint ugyancsak Maróthitól tudjuk, wolfianus volt, s járatos az irodalomban, tehát mindenképpen alkalmas arra, hogy sokoldalú tanítványának példaképül szolgáljon.

„A történelem tanára igen tudós férfi. Ennek történelmi és földrajzi előadásait hallgatom” – írja Offerhausról. Offerhaus 1728-ban lett a groningeni egyetem tanára, s az ékesszólás, „welsprekendheid” mellett ókori történelmet is tanított. Ókori előadásainak vezérfonala Pieter Burman I. *Antiquitatum Romanarum brevis descriptio* c. műve volt, mely 1711-ben jelent meg Utrechtben. „Een College dictaat leert ons, dat vooral de Godsdienst der Romeinen hier en het centrum stond.”⁹⁸ Vagyis a római vallás állt előadásai középpontjában (a jegyzet 169 lapból áll, s ebből 135 tárgyalja a vallási, s a fennmaradó rész a polgári, res civiles, régiségeket; l. uo.). Offerhaus „önként”, tehát nem hivatalból (l. uo.) történelmi előadásaihoz hozzákapcsolta a földrajz előadását is, mégpedig, amint életrajzírója megállapítja: „Offerhaus gebruikte hiervoor, blijkens de Ordines het »Compendium Cellarii, ongetwijfeld de Geographia antiqua et nova« van Christopher Cellarius.”⁹⁹

Dicsekedve említi diákunk, hogy a két utóbbi professzor könyvtára is nyitva áll előtte.

A hallgatókkal Maróthi nincs megelégedve: „. . . ezek alatta állnak a bernieknek. Kevesen vannak, akik a szépirodalommal (litteratura elegantior) ne futólag foglalkoznának, én mindenesetre senkit sem láttam, aki e téren valamit nyújtott volna. Ciceróról, amióta itt vagyok, egy hallgatótól sem hallottam. A többinek nevét sem ismerik. A teológusok nagy része a rendszeren kívül, amelyről tanulnak, s a professzornak erre vonatkozó diktátumán kívül, semmit sem olvasott”. Az egyetem könyvtára sem elégíti ki: „A nyilvános könyvtár nem nagy jelentőségű, a bázeli

háromszor vagy négyszer különb. Azért ezt is látogatom, mert a könyveket nem lehet kivenni, csak a könyvtárban olvasni, hogy mások is használhassák.”

***

Emberileg a legszorosabb kapcsolatban azonban, úgy látszik, Gerdes professzorral került diákunk. Őt így mutatja be levelében: „... páratlan emberségű, jó anyagi helyzetben levő férfi, ki az időben, hogy ide érkeztem, egy gazdag lányt vett ugyanitt feleségül; neki négy teológiai előadását látogatom, kitűnő könyvtára van, amelyet mint a magamét használok”. Daniel Gerdes (1698–1765) 1735-ben lett a groningeni egyetemen tanár. Ő is coccejanus volt, s történetírói eljárásában is azt a filologizáló exegetikai módszert követte, amelyet mesterétől tanult. 1736-tól *Miscellanea Groningana* címmel egy folyóiratot is adott ki. Ennek néhány évfolyamával s pár művével Maróthit is megajándékozta (hazajöve Maróthi ezeket a kollégiumi könyvtárnak adományozta).¹⁰⁰ A magyar diákok iránt élénk rokonszenvvel viseltetett.¹⁰¹

Neki sikerült az, amit előzőleg pl. Altmann hiába próbált meg, diákját disputálásra bírni, s ezzel megtörni azt a „cecoëthes scribendi” iránti ellenszenvét, mely valószínűleg Bernben alakult ki benne.¹⁰² A már többször idézett 1737. január 2-i levél végén ugyanis a „Verte et lege sub sigillo” (fordíts és olvasd a pecsét alatt) szavak után ezt olvashatjuk: „Már csak megírom Neked, s csak Neked (nagyon kérek erre), ami itt december 5-én történt. Ugyanis miután Gerdes professzor több ízben igyekezett rávenni, hogy az ő elnöklete alatt védjek meg egy értekezést, én ameddig tudtam, ellenálltam, de végre engednem kellett, tehát rávettem engem, a megvetésre legméltóbb embert, azzal a feltétellel, hogy egy példányt sem küld Svájcba vagy Hollandiába (ahol honfitársaim vannak), hogy az ő értekezését (szégyen, gyalázat: nem az enyémet) védjem meg. Gondoltam, ez csak annyi lesz, mint mikor a ti jelölteiteknek a respondensség rendjében úr támad a privát disputációknál, mégis nehogy tudatlannak mondjanak, hozzáadtam a 23 lapot kitevő értekezéshez még 13 lapot, melyeken 24 különféle apróbb észrevétel volt, az első 5 Copernicus mellett (elfelejtettem mondani, hogy a voetianusok a voetianizmus természetéhez tartozónak gondolják, hogy a karteizianizmussal. . .”) (itt a kézirat annyira elmosódott, hogy olvashatatlan, de a voetianizmus ismeretéből és az összefüggésből nyilvánvaló, hogy a voetianusok Descartes és Kopernikusz tanait úgy tekintik) „... mint a legveszedelmesebb eretnokséget. Ezeknek akartam jószántamból valamit odavetni, hogy legyen mit rágódniuk, nehogy azt mondják, hogy alig kóstoltam a tudományba, már disputálni akarok. Igen nagy izgalomba jöttem hát, s minthogy többen vannak, mint a coccejanusok, úgy gondoltam, alaposan el fognak intézni. Mióta itt vagyok, sohasem volt úgy tele az auditorium. Mint a voetianusok és coccejanusok döntő összecsapásának szemlélésére összegyűlt a város tudós embereinek nagy része, de a voetianusok közül csak az ment ki, aki pisilni akart. Volt egy, aki megvetően kezdetbe beszélni, de őt a hallgatóság jóindulata mellett jól ledorongoltam. Így folyt hét órát a vita s bár tovább tartott volna. Kezdetnek egy beszédet tartottam, melyben az ő ellen védekeztem, akik szememre vethették volna, hogy jelölt létemre, jórészt idegen tanokat védelmezek. Minthogy ebben volt némi szatirikus él, megnyertem a hallgatóságot, ami bátorságot öntött belém, s a vége felé inkább tréfásan, mint ko-

molyan bántam az opponensekkel. Hogy a csillagoknak lakókat tulajdonítottam, senki se merte cáfolni, s szinte a többi állítást sem, kivéve mikor arról volt szó, hogy a Föld vagy a Nap mozog-e. Ez az, amit úgy gondoltam, meg kell Neked írnom, hogyha valamit hallanál az ügyről, tudj másokat tájékoztatni a történetekről.”¹⁰³

***

Maróthi tehát Gerdes Dánielnek, a teológia tanárának kérésére, sőt unszolására disputát állt, s az ő értekezését védte meg, hozzáadva a maga mondanivalóit. Mint a levélből is kitűnik, mindketten a coccejanus teológia hívei voltak a hollandiai református hittudomány másik irányzatával, a voetianizmussal szemben. A két felfogás közül ma már a coccejanizmust tartjuk haladóbbnak, előremutatóbbnak, mert a kálvinizmuson belül útját vágta egy protestáns skolaszticizmus kifejlődésének, s megvetette egy liberálisabb teológia alapjait, sőt mint később kiderült, lehetőséget nyitott, akár kezdetben maga a reformáció, demokratikusabb politikai törekvések kibontakozására s haladóbb, megértőbb álláspont elfoglalására az újkori tudomány kezdeti eredményeivel, elsősorban Descartes és Kopernikusz tanaival szemben. E tulajdonságai miatt az 1650-es évektől a viták és támadások pergőtüzébe került, s politikai, egyházpolitikai téren is jelentős események kiváltója lett elsősorban Hollandiában, vagy ahogy akkor nevezték, a Belgium Foederatum területén, de viharos hullámokat vert fel a magyarországi és erdélyi református egyházak körében is. Az ellentétek csak a 18. sz. elejére csitulnak el, mind Hollandiában, mind nálunk.¹⁰⁴

Groningenben azonban mint láttuk Maróthi ott-tartózkodása idején még meglehetősen feszült volt a viszony a két tábor között, s ebben a helyzetben léptette fel Gerdes Maróthit a *De Synagoga Libertinorum*. . . stb. című értekezése megvédésére, amelyhez mint láttuk, hogy a vitát még jobban kiélezze, diákunk corollariumként hozzáfűzi a maga mondanivalóját. Úgyhogy a mű címlapján, az értekezés címe és írója neve után ott áll: „Publice defendet ab hora X. ad XII. Loco Solito A.d.V. Decembris MDCCXXXVI. Georgius Maróthi Debrecinensis Hungarus V[erbi] D[i]vini M[inister] Qui et Miscellanea addidit.”

A címlap után következő lap két oldalán az ajánlás foglal helyet, amelyet a groningeni egyetem hat kurátorához intéz „Georgius Maróthi” hálája és köszönete jeléül, mert tudja és vallja, hogy mind maga, mind honfitársai igen sokkal tartoznak nekik.

A következőkben az első számozott laptól a 23-ig Gerdes értekezése található. Ebben a tudós szerző a Cselekedetek Könyve VI. rész 9. versének, a „Synagoga dicta Libertinorum” kifejezésnek az értelmezésével foglalkozik. S miután sorra veszi az előző magyarázók érveit, mintegy 30 szerzőjét, s igyekszik azokat megcáfolni, az utolsó négy §-ban kifejti s filológiai érvekkel bizonyítja a saját meggyőződését, mely szerint a „Libertinorum” szó egy észak-afrikai Libertina nevű várostól ered. A tanulmány szinte iskolapéldája Coccejus filologizáló exegézisének. Ezután következik Maróthi *Miscellaneája* a 36. lapig, 24 tételben.

***

A tételek világosan három részre különíthetők. Az 1–7. tétel a kopernikuszi tanok védelmezése, illetve azok néhány teológiai következményét fejtegeti. A 8–9. rész a történelmi források értékéről, illetve azok felhasználásáról szól. A 10. tételtől kezdve úgy tűnik, mintha általános, sőt elvont filozófiai, logikai fejtegetéseket hallanánk, de valamennyinek konkrét teológiai, gyakorlati vonatkozása van.

A csillagászati megjegyzések igen érdekes módon többnyire teológiai síkon, de igen éles, racionalista okoskodással szállnak szembe a Régi Rendszer (a ptolemaioszi – tölem) híveivel, a pápistákkal, de a helyzetből nyilvánvaló, hogy a felējük célzott érvek a hasonló felfogást valló és jelenlevő voetianusokat találták, ami szemmel láthatóan növelte a helyzet érdekességét. Az első tétel pl. így hangzik: „Akik a Föld mozgását azért nem fogadják el, mert azt hiszik, az ellenkezik a Szentírással, ha az érvelésnek ugyanezt a módját követnék másban is (ami szükségszerűen kötelességük volna), akkor a Transsubstantiációban is hinniük kellene. Legalábbis pápista embert e tévedéséről eddig nem lehetett meggyőzni.” (24. l.)

A II. részben azt magyarázza, hogy amint a kopernikuszi rendszer hívei sem írták ahelyett hogy „napkeltével” azt, hogy „miután a Földnek az a félgömbje, amelyen vagyunk, a Nap felé kezdett fordulni”, így a Szentírástól sem lehet követelni, hogy az egyszerű népies kifejezések helyett finnyáskodó vagy pedantériára kihegyezett kifejezéseket használjon, ahelyett, hogy úgy beszélne, ahogy mindenki minden időben beszélt. A kopernikuszi felfogást egyébként az isteni rendbe vetett bizalom is támogatja (24. l.). A III. rész pedig azt fejt ki, hogy amiként a megszentelés (consecratio) igéit vagy a pápisták vagy a reformátusok felfogása szerint lehet magyarázni a harmadik, azaz lutheránus út nincs, így nincs hely a két másik rendszer mellett. Tycho Brache rendszere számára sem (25. l.). A 21 éves ifjú csillagászati, sőt matematikai ismereteinek gazdagságát és korszerűségét azonban a IV. tétel bizonyítja a legjobban.

Itt konkrét példákkal, s ma is helytálló matematikai számításokkal igazolja a kopernikuszi rendszer helyességét, illetve a ptolemaioszi tarthatatlanságát.

Az V. szakaszban azzal érvel Maróthi a kopernikuszi rendszer mellett, hogy ha tapasztalat nem bizonyította volna be a Föld gömbölyűségét, akkor ezt is ugyanazok a bibliai érvekkel cáfolnák ellenzői, mint az új felfogást, s a Földet ma is sík lapnak mondanák, mely széleivel metszi az eget.

A VI. tétel szerint a kopernikuszi rendszer lehetővé teszi, hogy más csillagokat lakottaknak tételezzünk fel. Itt viszont ő használja fel a zsoltáríró tekintélyét, mikor szavait idézi: „Laudate Deum omnes exercitus (sic!) caelorum.”¹⁰⁵

A VII. szakasz ezzel az „orphikustan”-nal¹⁰⁶ összefüggésben azt a vádat cáfolja, mely szerint az üdvözítendőek száma nagyon kicsi (célzás a predestináció tanára). Itt tehát „csillagászati érvet” vallási célra használ fel.

A 8. és 9. számú, jó másfél oldalt kitevő két szakasz a történetírásról, a történelmi források hitelességéről, azok felhasználásáról szól meglehetősen szkeptikus és gúnyos hangon, s főleg az üres, semmitmondó adatok halmozását s azok hajtogatását ítéli el.

A 10. rész azt a kérdést fejtegeti, hogy meg kell-e tartanunk a „rablónak” adó szavunkat, azaz meg kell-e velük szemben is őrizni a becsületet. Maróthi a kérdés határozott igennel felel, mert az ellenkezőjének igen veszélyes következménye lenne

– a szószegőkre s másokra is. Az a gondolkodás, amely ezt tagadja, mondja a szerző, „nekem úgy tűnik, elvezet a konstanci atyák ama átkos határozatához, hogy az adott szót az eretnekekkel szemben nem kell megtartani”¹⁰⁷ (28. l.). Íme, így kapcsolódik az elméleti probléma a konkrét valósághoz! – A következő szakasz, a logikai „azonosság” elve alapján a szavak egyértelmű használata, a világos, félreérthetetlen beszéd mellett foglal állást. A 12. és 13. rész összefüggőnek tűnik, mert az első oda lyukad ki, hogy az általános szokás a bűnt nem menti, az utóbbi szerint pedig a kínzások nem szüntetik meg, s ezzel mintha az inkvizícióra célozna, szembeállítva vele az anglikán püspökök világi bíraskodását, amelyet helyesnek tart. A 14. részben viszont az ún. „katonapüspökök”, a harcoló papok ellen emel szót. Szabad azonban szerinte is a papoknak pénzzel támogatni a haza ügyét és érette harcra buzdítani a katonákat. Végso esetben azonban, mikor más nem akad e feladatra, ők is fegyvert foghatnak, mint Zwingli tette, de persze nem vállalkozhatnak poroszlói, hóhéri szerepre (itt mintha megint az inkvizícióra s esetleg a pozsonyi vésztörvényszékre, Szelepcsényi primás szerepére utalna). Más a helyzet természetesen ama katolikus püspökök esetében, akik csak hiúságból, hatalomvágyból vállalták a fővezérséget, mint pl. Richelieu s más, főleg francia püspökök. Általában bizarr dolognak tartja a püspökök, papok katonai ténykedését. Más a helyzet persze – mondja –, ha a püspök államfő is. A kérdés csupán az, hogy meg tud-e mind a két feladatnak, az egyháznak és a világinak felelni. – A 15. fejezet azt vitatja, hogy helyes-e a lelkiismeretet „Isten szavának” tekinteni. Maróthi logikai érvekkel bizonyítja, „hogy a lelkiismeret számunkra nem egyéb, mint ama meggyőződés, mellyel valamiről azt hisszük, hogy igaz és helyes vagy ellenkezőleg”. (33. l.) Ebből következik viszont, hogy a lelkiismeret is tévedhet. Itt viszont az a kérdés vetődik fel, hogy követni kell-e minden esetben az ilyen „tévelygő lelkiismeretet”. A disputáló a kérdést igen lényegesnek és konkrétan és világosan eldöntendőnek tartja, úgyhogy az állásfoglalást minden ember, még a legtudatlanabb is megértse s aszerint cselekedhessen, vagyis homályos okoskodások helyett a filozófiában is meg kell mondani, mi a jó és igaz. – A 16. rész a fogalom és jel (név) viszonyát vizsgálja Isten nevével kapcsolatban, s amellet foglal állást, hogy a „jel”-ekre szükség van.¹⁰⁸ A 17. szakasz az egyház csatatkozhatatlanságának dogmáját cáfolja ironikus érvekkel, s oda lyukad ki, hogy ha ezt a dogmát elhiszem, „nem szabad hinnem sem az érzékszerveimnek, sem annak, amit a franciák »sensus communis«-nak (józan észnek, bon sens) hívnak” (34. l.). A 18–19. rész egy-egy mondat, de igen jellemzőek, ezért teljes egészükben ide iktatjuk őket (18.): „Semmi sem nehezebb, mint olyan emberekkel vitatkozni, akik nem hisznek az érzékeiknek.” (19.) „Ilyen esetben egyformán lehetetlen az érzékeknek nem hinni, mint mindenről kételkedni.” (34. l.) A 20–21. fejezet újból a katolicizmus dogmáit támadja, mondván, hogy azok legfőbb célja a római pápa és a klerikusok hasznának növelése. – A 22. szakasz megint éles gúnnal beszél arról, hogy miként a háborúkat az államok „Európa nyugalma és egyensúlya” érdekében vívják, s „a nép és a haza javára” (35. l.), dogma sincs oly abszurd, „melynek védelmezői ne Isten dicsőségét és az igazság megőrzését szolgálják” (35. l.). Szól itt Bayle *Dictionaire*-jéről is, erről az „igen jó és igen rossz könyvről” (35. l.), de valószínűleg félreértésből, elítélőleg, mert a dogmák védelmezőjének mondja a felvilágosodás e nagy előfutárát.

„Ti. ő meggyőzte az embereket – mondja –, hogy azokat is hinni kell, amik az értelemnek teljesen ellentmondanak, ha a kinyilatkoztatásra támaszkodnak. Mi ez; ha nem az egész emberi nem kigúnyolása? Ti. már tudjuk, hogy azokat is hinni kell, amikor hinni teljességgel lehetetlen, azaz hinni azt, hogy kétszer kettő hét.”¹⁰⁹ (35. l.) A 23. rész azok ellen emel szót, akik vélt igazságuk tudatában vagy „túlzott ügybuzgóságból arra törekcszenek”, hogy mások életét vagy tanítását, mint akit a bögöly űz, durván gáncsolják. Ugyanezt a hibát követik el azok is, akik úgy vélekednek, hogy az új igazságok, még ha valószínűek is, ha napfényre jönnek, zavart okoznak. „De hát ez kötelességed, mondod. Legkevesbé sem, mondom én, ebben az esetben.” – Legutoljára (24. r.) arról szól, hogy mindezeket a mások javáért tanuljuk, s másokat szolgálva emésztődünk el, nem pedig „προσ τ αλφίτα”: a hasunkért. Megjegyzi még, hogy többet is mondhatna, tellene néhány kötetnyi kivonatából, de hát: „ezeket is csupán azért írtam, nehogy semmit hozzá nem adva távozzak a színéről”.

***

A disputa fő célja tehát a tudomány néhány új, elsősorban csillagászati vívmányának védelme, s a maradi dogmatikus, skolasztikus gondolkodás kárhóztatása. A támadás elsősorban a dogmatikus magatartás fő képviselője, a tudományos haladás legmakacsabb ellenzője, a katolikus klérus ellen irányult, de természetesen „a lányomnak szólok, menyem értsen rajta” alapon a jelenlevő s a katolikus felfogással sok rokon vonást mutató voetianusok is érthettek belőle, bár sok célzása ma már homályosnak tűnik előttünk, illetve nem látjuk pontosan a céltáblát, amelyre irányult.¹¹⁰

A disputáló fő eszköze és módszere a racionalizmus, a tiszta logikával vagy tényekkel való bizonyítás. Mindkettőre példát nyújtanak a csillagászati fejezetek, de az olyan meglehetősen gúnyos megjegyzés is a 20. részben, mint ez: „... úgy gondolom, érdemes munkát végezne, aki az egész pápista teológiát a matematikusok módszerével mutatná be, kiindulva ebből az egyetlen axiómából vagy postulumból...”¹¹¹ stb. – A történetíróktól is a gondos mérlegelésen alapuló forráskritikát, a források ésszerű felhasználását követeli (8–9. r.), s a teológia terén komoly formában is a józan észnek nyújtja az elsőseget, s ezért kárhóztatja Bayle-t, „Scilicet ille hominibus persuasit credenda esse etiam ea, quae rationi planissime repugnant, si revelatione nitantur.” (35. l. kiemelés tőle.) A lelkiismeret Isten szavaként való felfogásánál is helyesebbnek tartja „Persuasionem illam qua credimus aliquid verum, aequumque esse et contra.” (38. l. kiemelés tőle.) E téren még Coccejuson is túlmegy, aki pedig szintén az észre alapozza az ún. „naturalis teológiát”-t, s innen eredezteti a „conscientiát”-t, a lelkiismeretet is, „melyet közösen bír az egyes ember Istennel és embertársaival avégett, hogy különbséget tudjon tenni az igaz és hamis. . . közt”.¹¹² Maróthi Istent már teljesen kiiktatja a lelkiismeret meghatározásából (33. l.).¹¹³

A tiszta, világos, logikus gondolkodáson kívül meglepő a 21 éves ifjú jártassága a tudomány különböző területein, az a sokoldalúság, mely a teológiai ismeretek mellett alaposan járatos a csillagászatban, algebrában, a történettudományokban, a filozófiában, a logikában. Kedve szerint idézi a példákat az ókortól a saját koráig a tudomány minden területéről, ismeri ellenfelei felfogását, tanítását és kora tudományának gondolkodásának gazdag fegyverzetével száll síkra ellenük. Ez a biztonság és öntudat

szellemes, olykor fölényes gúnyban csattan ki, s itt egyszer-egyszer, mintha a debreceni ember szemlélete, szavajárása is hangot kapna, pl. mikor arról beszél, hogy a történészek úgy követik egymást, mint „vacca vaccam” (9. r., 27. l.), vagy arról, hogy a túlzott „kötelességérzet” vagy vitatkozási hajlam úgy űz egyeseket, mint a bögöly (23. r., 36. l.).

A világos gondolkodást világos, könnyed előadás követi, a disputáló szinte játszik a latin nyelv hangszerén: nemcsak sokrétű mondanivalóját, de annak árnyalatait, amelyek mint már utaltunk rá, olykor a gúny, a csipkelődés felé hajlanak, is meg tudja szólaltatni. Nyelvi hibát (?) csak egy helyen követ el, a 10. részben (29. l.), ahol ezt írja: „a quibus latrones metuunt” quos metuunt helyett.

Nem csoda tehát, ha Gerdes professzor szívesen állította szembe a voetianusokkal ezt a gyors felfogású, nagy tudású, nagy nyelvi készséggel és vitatkozó képességgel rendelkező ifjút. – Számunkra pedig a kis mű legnagyobb jelentősége, hogy benne találkozzunk a későbbi nagy professzor első tudományos teljesítményével, láthatjuk majdani sokoldalúságának bőséges jeleit, s a 18. sz.-i főleg Debrecenben kibontakozó s teljes gazdagságában máig feltáratlan felvilágosodás jelentős nyomait.

***

Maróthi Hollandiában is folytatja könyvvásárlásait. Ránk maradt könyveiből tizenháromat 1736 szeptembere és 1737 májusa között vásárolt, négyet pedig hazafelé vivő útjában Hágában. Leidenből pedig ezt írja barátjának: „... könyveket vásárolok, tudósokat látogatok” („a legnagyobb tudósok és legszebb könyvkereskedések városában”).¹¹⁴ Bazel után, úgy tűnik, itt Leidenben vásárolja az ifjú tudós a legtöbb könyvet, mintegy 25-öt. De vásárol még 20–22 könyvet Amszterdamban is, és még Leidenből is kéri barátját, amire már egyébként előbb is kérte, hogy Bayle *Lexiconát*, Stephanus *Thesaurusát*, a *Lexicon Basillenst* szerezzze meg számára, s küldje el Debrecenbe Dallos István Bernben tanuló honfitársa révén.¹¹⁵ – A könyvek nagy része antik szerzők műveit tartalmazza, vagy klasszika-filológiai és történelmi vonatkozásúak, köztük nem egy jelentős könyvészeti érték (Elzevir-, Plantin-kiadás). Mintha megvásárlásukkal azt akarta volna jóvá tenni, hogy mint írja: „Amióta Belgiumban vagyok, kevés gondot fordítottam a tudományok közt a humaniorára”,¹¹⁶ azonkívül gondolt az eloquentia és historia leendő debreceni professzorának szükségletére is. E szempont természetesen felmerült természettudományi könyvei vásárlásánál is: csillagászati könyveket vesz (David Gregory: *Astronomiae physicae* stb., Genf, 1726 s Ph. de la Aire: *Tabulae Astronomiae*, Paris, 1727 – I. Ötvös, 34. és 36. sz.), s az utolsó, Hollandiában megszerzett könyvek közé tartozik Newton *Philosophiae naturalis principia mathematica* c. művének legújabb kiadása (Amszterdam, 1714) is (I. Ötvös, 41. sz.). De könyvvásárlások jelzik hazafelé vezető útjának többi állomását is.¹¹⁷

***

Leidenből (1737. augusztus 18.) írott levele szerint peregrinusunk 1737. augusztus 1-jén szándékozott eltávozni Groningenből, de egy szomorú esemény pár napra visszatartotta. „Már mindent előkészítettem – olvassuk levelében –, hogy délután egy

órákor útra keljek, mikor kevéssel tizenkettő előtt megjött a borzasztó hír a legjobb atya szomorú haláláról.”¹¹⁸ Így elhatározta, hogy harmadnapig még marad. Tehát harmadikán indult el.

Útjának állomásai, időpontjai legjobban megint Albumából állapíthatók meg, bár maradt ránk egy Nürnbergből írott részletes levele is. Az emlékkönyv beírásai itt is az eltávozás előtt szaporodnak meg. A legelső beírás, július 1-jéről, a Daniel Gerdesé, s a második július 4-ről Leonard Offerhaus professzoré, ők feltehetőleg hamarabb eltávoztak valahova, de a többi beírás mind a hó végén történt (július 28-án Otho Verbrugge, július 30-án Anton Driessen, július 31-én Nic. Engelhard). Az idézett leveleken kívül ezek a beírások is mutatják Maróthi tanulmányai körét, s azt, hogy a professzorok közül kikhez állt legközelebb. Legmelegebben búcsúzik tőle D. Gerdes. Bejegyzéseit egy Pál-idézettel kezdi: *INA XPISTON ΚΕΡΑΨΩ* (Krisztusban dicsekszem, Filippie-beliékhez III. 3.), ezután latinul folytatja: „Ita Memoriam sui commendare, omniaque fausta ex plenitudine Gratiae divinae apprecari voluit Clarissimo Viro atque Doctissimo d[omino]. Georgio Marothi Huius Albi Possessori atque Amico longe carissimo, cum is in Patriam vocatus hinc discederet, suique non parvum relinqueret desiderium.” Augusztus 2-án négy magyar diák bejegyzését találjuk, akik valószínűleg búcsúzóra és vigasztalásra gyűltek össze nála.

Augusztus 4-én az itteni négy bejegyzés (30. r., 31. r., 32. r., 34. r.) tanúsága szerint már Franekerben találjuk.

Mivel a legközelebbi bejegyzés Hágában augusztus 15-én kelt (128. r.), feltehető, hogy hosszabb ideig tartózkodott az előbbi városban. Franekerből Hágába valószínűleg tengeri úton jutott el. Innen Leidenbe folytatja útját. A következő bejegyzések ugyanis (9.) augusztus 17-től 26-ig Leidenben keletkeztek, bár van köztük egy augusztus 23-ról származó „Harlemensis” bejegyzés is, de valószínű, hogy ez egy Leidenben időző harlemi lakostól származik (J. Engelman Med. D.), amilyet már az előbbi beírások között is találtunk. Annál valószínűbb ez, mert augusztus 26-án már Amszterdamban van, ahova Harlemen keresztül juthatott el. (Fölösleges lett volna tehát Harlemet előbb felkeresnie.) Amszterdamban úgy látszik, két ízben is megfordul egy hónapon belül, mert először augusztus 26-tól 29-ig találunk innen származó bejegyzéseket, szeptember 2-től 13-ig pedig Utrechtből,¹¹⁹ majd 20–21-én ismét Amszterdamból.

Mielőtt tehát Maróthi elhagyta volna Hollandiát, bejárta az ország nevezetesebb városait, felkereste kiváló tudósait, pl. Hieronimus van Alphen (93. r.), David Millt (94. r.), P. V. Muesschenbroekot (143. r.), Arnold Dorckenborchot (114. r.) Utrechtben, G. J. s’Gravesandet (112. r.), Albert Schultenst (148. v.) Leidenben, s meglátogatta a könyvkereskedéseket, ahol mint láttuk, még néhány keresett könyvet sikerült megszereznie.

1737. október 11-én már Nürnbergből ír Becknek, jelezve levelében, hogy Frankfurton át jutott oda.¹²⁰ A következő napot Erlangenben töltötte, meglátogatva két lelkészt, akik közül az egyik a francia egyházközség papja volt (57. r.).¹²¹ A Nürnbergből származó három bejegyzés szerint (160. v., 163. v., 115. r.) október 17-ig időzött a városban, aztán Regensburg felé vette útját. A regensburgi dátumok: okt. 24–26. (35. r., 139. v., 115. v., 123. r.). A regensburgi találkozások közül a legér-

dekesebb a M[agister] Cornelius „Lindner Matheseos Publicus Praeceptor”-ral való megismerkedés lehetett. Beckkel való levelezésének tanúsága szerint vele Maróthi később is tartotta a kapcsolatot, s tőle, illetve özvegyétől szerzett a Kollégium fizikaszertára számára légszivattyút (Antlia Pneumatica).¹²²

Igen érdekes és jellemző, hogy noha több mint egy hónapig tartózkodott Bécsben, november 5-től december 11-ig, innen csak egy bejegyzés található az Albumban: „Nathaniel Haetmeyer Legatus Bataviae a Sacris. Viennae d. 16. 9bris 1737.” (106. r.)

Útjának további eseményeiről Debrecenből írott első leveléből (1738. április 8.) van tudomásunk. Eszerint Bécsből hajón igyekezett hazafelé, Vácon azonban egy napra meg kellett állnia, mert egy hajós feljelentésére a püspök megvizsgáltatta könyveit, de – mint írja – csak Machiavelli műveit tartották vissza közülük. Ezután fivéréhez ment, aki valószínűleg kereskedő volt, s nála három hetet időzött. 1738. január 11-én pedig megérkezett Debrecenbe: „Deo O[ptimo] M[aximo] sit gratia.”

***

Maróthi nemcsak a könyvek sokaságát hozta magával hat és fél esztendő külföldi tanulmányútjáról, de az ismeretek tömegét is. Mindenekelőtt széles körű nyelvismeretre tett szert. Amellett ugyanis, hogy továbbfejlesztette és szinte a tökéletesség fokára emelte itthon szerzett ismereteit a latin, a görög és a héber nyelvben,¹²³ kitűnően megtanult németül, franciául, angolul, hollandul és olaszul. Így lett valóban *πολυγλωττος ανηρ*, amint azt célul tűzte ki maga elé.¹²⁴ Ez a széles körű nyelvismeret tette lehetővé, hogy bőséges tájékozódást szerezzen a korabeli tudomány minden területén. Legelőször már itthon megalapozott teológiai tudását bővítette. Megismerkedett kora legfrissebb teológiai irányzatainak képviselőivel, azok törekvéseivel. A filológia legújabb eredményeinek, legjelentősebb műveinek, melyek jó részét haza is hozta, megismerése mellett alapos és széles körű tájékozottságot szerzett a történeti tudományokban is. Itt is szinte az egész egykori forrásanyagot és újkori irodalmat, feldolgozásokat áttekintette. A történelem mellett átfogó ismeretekre tett szert a földrajz terén is. Ezt főleg e tudománnyal összefüggő könyveinek sokasága jelzi.¹²⁵

Későbbi hazai tevékenysége szempontjából talán a legjelentősebbek azok az ismeretek, melyeket a matézis és fizika terén szerzett. Itt elsajátította mindazokat az eredményeket, melyeket kora legkiválóbb tudósai e téren elértek mind algebrában, geometriában, mind pedig a fizikában. Megismerte korának szinte egész idevágó irodalmát, köztük a legkiválóbbak, Leibniz, Wolff, Newton műveit, a hozzájuk vezető lépcsőfokokat, s az őket „népszerűsítő” kisebb írókat, tanárokat, köztük pl. Muesschenbroekot, akik az ő eredményeiket adták tovább. – Mind a földrajzzal, mind a fizikával kapcsolatban gazdag és korszerű ismereteket szerzett a csillagászat, az asztronómia területén is.

Tisztában volt kora természettudományi eredményeinek filozófiai alapjaival és következtetéseivel is, ami gondolkodását a már Debrecenben megismert kartézianizmustól a wolffianizmus irányába terelte.

De szinte egész útja során foglalkozott a jog, főleg a korában kibontakozó természetjog kérdéseivel is. Zürichben „politicá”-t tanul Zimmermann-nál, Bázélben Jakob Chr. Iselint, Groningenben Borbeyracot hallgatja, s hazahozott könyvei között is nagy számban szerepelnek e tudomány képviselői, pl. Hugo Grotius, Puffendorf.

S a zene! Már Zürichben megkezdte zenei tanulmányait, Bázélben pedig, az Erasmianumban jelentős gyakorlatra tesz szert mind a vokális, mind a hangszeres zenében, s valószínűleg a zeneelméletben is.

Így lett valóban πολυμαθης, mint Beck „jósolta”.

***

De a tudós arca mögött a levelekből kibontakoznak az ember vonásai is. Itt elsősorban tudásszomja ragad meg. Szinte kétségbe van esve, hogy nem tanulhat-e eleget: „Nagyon el vagyok keseredve – írja –, ha csupa szem volnék is, lenne elég tanulnivalóm.”¹²⁷ Tanulásmódjára jellemző, hogy mint többször láttuk, jobban szeret olvasni, mint előadásokat látogatni. Szenvedélyes könyvvásárló. „Morbus librarius”-mondja e tulajdonságáról tréfásan, de találóan.¹²⁸ Mindenütt könyveket vásárol, könyvkereskedéseket bűjja, és levelei nagy része könyvek utáni érdeklődéssel, vásárolt vagy megvásárlandó könyvek emlegetésével van tele. . .

Ez az ember azonban nem könyvmoly, hanem barátkozó, társalogni szerető vidám fiatalember. Nemcsak tanáraival érintkezik az előadásokon túl közvetlen, szinte baráti találkozások formájában is, és épít ki egyik-másikkal életre szóló kapcsolatot, hanem diáktársaival is, külföldiekkel, magyarokkal egyaránt. Bár baráti kapcsolatainak alapja is elsősorban a tudományok szeretete, az irántuk való közös érdeklődés, mint azt pl. Beck esetében is látjuk, s mint ahogy az szemléletes példaként tárul eléink azokban a sorokban, melyekben egy Beckkel és Molnár Mihállyal való sétájukat idézi: „Ő (t. Molnár) az a nagy műveltségű ember, akivel a Hoffmann kertjében az idea innatákról (velünk született gondolatokról – tőlem) vitatkoztunk.”¹²⁹

Szeretet, tisztelet, hűség, ezek a tulajdonságok jellemzik barátaihoz, volt tanáraihoz fűződő kapcsolatait. Leveleiben mindig megemlíti és tisztelettel, szeretettel üdvözli őket. Íme egy levelének záró sorai: „Add át kérlek sok-sok üdvözlétemet a Triumvireiteknek, akiket én szinte imádok, Werenfelst, Iselint és Freyt gondolom, ez utóbbi tanítványának és lakójának, a kitűnő Grynaeusnak, Burchardnak, a Sz. Péter templom lelkészének, tiszteletes Schönaunernek, s akivel csak találkozol számomra ismeretes tanárok közül. Aztán Ludius tiszteletesnek és vejének, Holtzack Úrnak, a kitűnő Birnek, Wetstein lelkészjelölt úrnak és a Burchardoknak.”¹³⁰ – s így szinte minden levele végén. Ezek közül néhány levelezésben is állt, mint az többi Beckhez írott leveléből kivehető, Leidenből írja pl. az Andreas Meriannal, bázeli barátjával való véletlen találkozás után: „Ha én ezt előre tudtam volna, szántottam volna vagy negyven levelet. . .”¹³¹

Ez a nagy tudású, a tudomány iránt olthatatlan szomjúsággal megáldott diák vidám szellemes, tréfálkozó szerető fiatalember is. Levelei legtöbbszörében találunk valamelyik tréfás fordulatot, szójátékot (L. L.–T. I. 36., 39., 44., 47., 51., 53., 113.). Íme egy példa: „Úgy tűnik, hogy azt a hosszú levelet nem más okból írtad nekem hatodnapra, csak hogy én le ne győzzelek. Íme, mégis legyőztelek ezen a téren: ti. az én leve-

lemben több a sor s az egyes sorokban több a betű. A te leveled olyan, hogy ha még egy ehhez hasonlót küldesz, akkor ugyanazon a papíron válaszolok neked, a sorok közt ugyanis olyan széles hely van, hogy újabbakat lehetne közéjük írni. Ha mégis ily módon a szereimeket vagy a tieidet akarod kímélni, akkor nem helytelenítem az eljárásodat. . .”¹³²

Tréfáinak olykor van egy kis szatirikus éle, csípős íze is. Pl. amikor Altmann professzor graecizálásáról szólva, aki a svájci helynevek egy részét erőltetett etimologizálással görög szavakból akarta levezetni, megjegyzi, hogy akkor valamennyi burg végződésű szót, így a Habsburgok nevét is görög eredetűnek lehetne mondani, mert a *burg* hasonlít a görög πυργος (torony) szóhoz.¹³³ Altmann „scribendi cacoëthes”-ének láttán is a szatíráírás vágya fogja el.¹³⁴ Disputációját bevezetésével kapcsolatban is azt írja barátjának, hogy „nem hiányzott belőle a szatíra sója”.¹³⁵ Nem csoda, ha olvasmányairól beszámolva, kétszer is megemlíti Swiftet, akit először franciául, majd angolul olvasott, mert nagyon élvezte a „swifti sót” (Sales Swiftianos). Vele kapcsolatban is az jut az eszébe, hogy megérné „more Swiftiano” könyvet írni arról az „írásdüh”-ről (furor scribendi), melyet imitt-amott a nagy szatirikus is érint. – Viszont ez az általános „bellum d’être un Auteur”, a törtetés a szerzővé levésért, tartja őt vissza attól, hogy nyomtatott műveket adjon ki. Úgy gondolja, erre még ráér, ha lesz önálló, eredeti mondanivalója.¹³⁶

***

Miközben „messze tornyokat látogat sorba,” az európai szellem csúcsait, szebbnél szebb városait, tájait járja, nem feledkezik el hazájáról, szülőföldjéről, Debrecenről sem. 1733-ban Zágoni József disputációját köszöntő verseiben szomorúan emlékszik meg az „Ecclesia” és a haza méltatlan sorsáról:

. . . nunc dolemus miseris Patriae vices –

és segítséget kér mindkettő számára:

Modis indignis habitae Ecclesiae suae

In nostra Patria benigne opem ferat,

Et hostium liberat ab insolentiis.

Külföldi tartózkodása idején igyekszik segítségére lenni honfitársainak, elsősorban a debreceni Komáromi Dallos Istvánnak, aki részére több levelében is kéri Beck segítségét (L.–T. I. 41., 51., 53., 57., 63. l.), valamint annak az ismeretlen diáknak, akit a nyomdászat és rézmetszés elsajátítása végett küldtek ki Svájcba.¹³⁷

Mégis, mikor hazafelé indul, kétségek fogják el. Hetedféle távollét után látja a különbséget, tudja mi várja otthon. Mély szomorúság tölti el: „. . . már azokat az ismereteket, amelyeket szakadatlan munkával szereztem az irodalomban (a humaniórát érte rajta – tőlem) és a matézisben, ha nem is sokat, már ezeket sem lesz hol elővennem és használnom a tudománytalan és faragatlan emberek között.”¹³⁸ De ezek csak a búcsúzó ember mélabús gondolatai. Egykettőre összeszedi magát: „Isten mindent jóra fordít, mondd – írja –, s magam is úgy hiszem. De hát mindez az istenek térdén fekszik. Ha pedig a nagy tekintetű főbíró leveleiből, amelyeket ismételtelen kapok, s az emberek közönséges beszédéből tájékozódok jövőmet illetően, úgy tűnik, nem

az istenek akarata ellenére élünk s nem a jók öröme nélkül térünk haza. De mi lesz, ha az ég leszakad. . .” – írja ő.¹³⁹ Igen, mi lesz, ha az ég leszakad? Ha a Habsburgok nyomása fokozódik, a törökök beütései nem szűnnek, ha a pestisek, tűzvészek újból megjelennek? – Mindezt vállalni kellett. Irány: Debrecen!

1. Museum Helveticum, Part. sec. II. 249–280. Tiguri, 1746 (a továbbiakban: Or. fun.).
2. L.–T. I. II.
3. L. Tóth Béla: *Maróthi György Albuma*, KLTE, Debrecen, Studia Litteraria XI. (1973) 107–126. l.
4. L. Ötvös János: *Maróthi György könyvtára*, KLTE könyvtárának évkönyve, 1955. 331–370. l.
5. Or. fun. 263. l.
6. Or. fun. 253. – Az idézett sorok így hangzanak magyarul:
Gazdag emlőin Zürich táplálta először,
Aztán Bazel s Bern vette ölére híven.
7. Ismerteti Miliesz Béla: *Hatvani István emlékjegyzeteiből* (Vasárnapi Újság, 1872., 233. és 242. l.), illetve Lósy-Schmidt E.: *Hatvani István élete és művei*, 1718–1786., Debrecen, 1931., 61–63. l., s latinul: 205. l. (a továbbiakban: Lósy-Schmidt).
8. Lósy-Schmidt, 61. l.
9. Valószínűleg útközben vette meg Vitriarius (Philip Reinhard) *Institutiones iuris naturae et gentium* c. művét a benne levő beírás – „Geor. Marothi emi Schaffhusa a. c. n. 1731” – szerint (Ötvös, 156. sz.).
10. Az egykorú svájci viszonyok ismertetésénél Emil Ermatinger: *Das Zeitalter der Aufklärung* (Frankfurt am Main, 1969), Ulrich Im Hof: *Aufklärung in der Schweiz* (Bern, 1970), s Paul Wernle: *Der schweizerische Protestantismus in XVIII. Jahrhundert* (Tübingen, 1923–25) c. műveket vettük figyelembe.
11. Valószínűleg azonos azzal a „Joannes Conradus Wirtius, Archidiaconus”-szal, aki Maróthi Albumának 60. v. lapján szerepel (Zürich, 1732. jún. 16.).
12. Ludovicus Lavater, i. mű 78., ill. 74. l.
13. Az arminianizmus Jakob Arminiusról (1560–1609) kapta nevét, aki a predestináció tanát elvetve, a kálvinizmusnál szelídebb, humanizmustól áthatott vallásosságot hirdetett.
14. L. RGG. Tübingen, 1957., VI. k. 1911. h. s L.–T. I. 61–66. l. – A Kollégium könyvtárában van egy F. 301–302. stb. számok alatt őrzött kolligátum, mely Maróthi által külföldi tartózkodása idején gyűjtött disputációkat foglal magába. Ezek közt három is van (F. 301/26, 301/28, 301/30), amelyek Zimmermann

- műveit tartalmazzák, s a címlapjukon ott olvasható: „Donum Cel. Auctoris”: a szerző ajándéka (a kolligátum többi darabja is, szinte kivétel nélkül, hasonló módon került Maróthi birtokába).
15. L-T. I. 61. l.
  16. L-T. II. 76. l.
  17. A bázeli Univ. Bibliothekben J. Chr. Beck levelei között. A levelet részletesen ismerttettem *Maróthi György az 1739–43. évi debreceni pestisről c. tanulmányomban* (Déri Múzeum Évkönyve, 1972–73.).
  18. L. Lavater: i. mű, 74. l.
  19. A város előjárói (valószínűleg Domokos Márton mindenre kiterjedő figyelme folytán) már ekkor gondolkodnak arra, hogy a jogtudományt (főleg a természetjogot) is tanítsák a Kollégiumban (L-T. I. 79. l.), s Maróthi, mint olvasmányaiából, könyvvásárlásaiból kiderül, később is, pl. hollandiai tanulása idején, behatóan érdeklődött a jogtudomány iránt.
  20. Hogy Maróthi a főiskola magyar hallgatóival továbbra is tartotta a kapcsolatot, mutatja az a vers, melyet Zágony József disputációja alkalmából írt 1733-ban, s mely a kinyomtatott értekezés végén olvasható (L. *Maróthi György Albuma*, KLTE, Studia Litteraria XI, 1973., 108. l.).
  21. Hogy mennyire elsajátította ezt a nyelvet, mutatja, hogy Bazelben két templomban is prédikál németül, később Bernben ugyancsak. (L-T. I. 79–84. l.)
  22. Bazelben Abraham Du Paquier, a francia egyház segédlelkésze lesz egyik legjobb barátja (L-T. I. 39., 63. l.), s a nyelvet Bernben már szótár nélkül olvassa (L-T. I. 63. l.). 1741-ben Opinionesében a franciát is beveszi a Kollégiumban tanítandó nyelvek közé.
  23. L-T. II. 78–79. l. Az itt említett Pfaff nem azonos azzal az Album 166. v. lapján szereplő Johann Jacob Pfaff nevű diákkal, akivel Maróthi szintén Bazelben ismerkedett meg, s akit egyik berni levelében meglehetősen lesújtó bírálattal illet (L-T. I. 56. l.), hanem a legnagyobb valószínűséggel Emmanuel Pfaffról (1701–1755) van szó, aki 1732-ben a bázeli Szent Péter templom orgonistája volt, 1731 óta pedig a bázeli polgári és akadémiai Collegium Musicum vezetője (L. Csomasz Tóth Kálmán: *Maróthi György külföldi tanulmányútja*, Teol. Szemle, 1971., 5–6. sz., 187. l.), s akit Maróthi egyik-másik levelében is „Rev. Pfaffius”-ként említ (L-T. I. 114. l.).
  24. Hogy Zürichben olyanokkal is kapcsolatban állhatott, vagy később került összeköttetésbe, akik az Albumban nem szerepelnek, mutatja 1738. augusztus 15-én Johann Caspar (Maróthi tévesen Jacobnak írja) Hagenbuch zürichi történészhez és archeológushoz (1700–1763) írott levele (jelzete: Zentralbibl., Zürich, Ms. C. 269, 1738 epistola 31.), melyben egy tervezett erdélyi útjáról ír.
  25. L-T. I. 61. – A Kollégium könyvtárában Maróthi könyvei közül található egy 1611-ből származó Phaëdrus-kiadás (G. 610), melyben a hátsó kötéstábla belső oldalán Maróthi feljegyeztet egy találós verset, amelyet megjegyzése szerint Constanztban olvasott „Quum A. 1735. Constantiae in diversorium Domui (?), in quo habitum fuit concilium, proximum divertissem”. – Tehát 1735-ben zürichi útja alkalmával Constanztba is ellátogatott.
  26. L. Ötvös 37. sz.
  27. *Kalandozások a tudományok történetében*, Magvető Kiadó, Bp., 1969., 205. l.
  28. L. Zsindely István: *A bázeli egyetem anyakönyvéből*. Sárospataki Füzetek, 1860. (IV.) évf. 154. l.
- Hogy a magyar diákok oly nagy számban látogatták a svájci főiskolákat, az a felekezeti szempontok mellett abból is következett, hogy ezeken több ösztöndíj várta őket. Ezeket az Országos Levéltár adatai alapján ismerteti Fináczy Ernő *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* (Bp., MTA Kiad., 1899.) c. kötetének Mellékletek c. részében a 359. lapon. Eszerint Bazelben a Collegium Erasmiában négy (rendkívüli esetben hat) ösztöndíjas szállást, reggelit kaphatott. Zürichben háromnak az ellátását fedezték s a hazatérőknek útiköltségre 30 rhénus forintot adtak. Bernben négy diák kaphatott fejenként és havonként 12 rh. forintot, azonkívül alsó, felső ruházatot. Két év után a hazatérőknek 80 rh. forintot adtak útiköltségre. Genfben háromnak az ellátását fedezték.
29. A matematikának Svájcban a 18. sz. elején csupán Bazelben volt tanszéke, éppen a Bernoulliakra tekintettel.
  30. Az épület ebben az időben a Heubergen, a régebben „zu den drei Mönchen”-nek nevezett házban foglalt helyet.
  31. Ez derül ki Maróthi berni leveleiből (L-T. I.) és így írja Bonjour i. műve 326. és köv. lapjain.
  32. Így írja ezt Ernst Staehelin *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck 1711–1785* (Basel, 1968.) c. munkája 109. lapján. (A továbbiakban: Staehelin.)
  33. Pl.: „Dic quaeso plurimam salutem Triumviris vestris, quos ego tantum non adoro, Werenfelsio inquam, Iselio et Freyo, tum eius discipulo et Hospiti clarissimo Grynaeo” (L-T. I. 49. l.).
  34. Fennmaradt a bázeli egyetemi könyvtárban két Birrhez intézett levele is, de ezek kevésbé közérdekűnek látszanak, mert egy meglehetősen homályos személyi ügygel foglalkoznak. Az egyik 1733. dec. 15-ről való, a másik keltezés nélküli, de valószínűleg szintén Bazelben íródott.
  35. Mivel az a Homéros-kiadás, amelybe Maróthi a verset írta, nem került be a kollégiumi könyvtárba, a szöveget Budai É. említett műve nyomán közlöm. Egyébként „Budai is »Patai Predikátor T. Kalmár Jósef Uram« nyomán, »a kijé most az említett Homeros«” – közölte a sorokat. Érdekessége a versnek, hogy úgynevezett phalaecusi sorokban (trochaikus hendekasyllabus) van írva, amely meglehetősen ritka versforma. Egyébként ugyanez a forma található a Maróthi Albuma elején álló három verssorban. A Homérosról írott vers is bizonyítja, hogy ezek a bevezető sorok is Maróthi alkotásai (L. *Maróthi György Albuma*, KLTE, Studia Litt. XI. [1973], 108. l.).
  36. L. Mislei Károly: *A baseli reformált egyházszervezet*. Finsler után. . . , Sárospataki Füzetek 1860. (IV.) évf. 449. l.
  37. R. 641. 21. sz. alatt. Másolatát pedig a Basler Univ. Bibliothek (BUB) őrzi Fr.-Gr. Mscr. VI. 7. fel. 88. f. jelzés alatt.

38. Maróthi svájci forgolódásának nyomait Szilágyi Sámuel, aki maga is hosszabb időt töltött a barátja által látogatott főiskolákon, hasonlóképpen értékeli *Oratio funebrisében* (264. l.).
39. A könyvtárat Teleki Sámuel – aki 1760–61-ben volt bázeli diák – így írja le *Úti naplójában*: „Az idevaló publica bibliotheca igen szép, sok szép manuscriptumok s nyomtatott könyvek vagynak benne. Az Cabinet is igen szép és sok régi arany és ezüst monetákkal s Holbeinnek drága festéseivel s egyéb raritásokkal gazdag” (Marosvásárhely, 1908., 43. l.).
40. J. Chr. Beck életéről és levelezéséről E. Staehelin már említett könyvében olvashatunk részletesen.
41. Igen szemléletes képet fest Beck tevékenységéről s a magyarok iránti rokonszenvről Teleki Sámuel említett *Úti naplójában* (44–45. l.). Teleki maga is Beck tanítványai és levelező társai közé tartozott (L-T. I. 9. l.).
42. Beck válaszeveleinek rövid kivonatát adja Staehelin említett könyvében. Egy válaszevél (1741. szept. 6-ról) eredetiben olvasható a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában 222. P.H. 12/1741 jelzet alatt. Ez főleg elszámolást tartalmaz a neki küldött összegekről. – Hogy Maróthi milyen nagyra értékeli Beck barátságát, az ilyen sorok mutatják: „Tudom, hogy a Te kívánságaidnak is az a summája, hogy engem a barátság folytatására buzdítasz; nem lehetnék magamhoz igazságtalanabb, mint akkor, ha ezt nem tenném, akár Epicurusnak, akár Cicerónak a barátságról való véleményét helyeselném, mert senki sincs, aki törekvéseimhez közelebb állna, vagy akinek a barátsága nekem inkább ékességemre vagy hasznomra válnék, mint a tied. Tehát méltányosabb, ha én kérem, hogy szeress továbbra is, még ha méltatlannak látszanám is barátságodra, ha másért nem is, csak azért, hogy becsülésedet őrizd meg irántam” (L-T. I. 90. l.).
43. Már utaltunk rá, hogy Maróthi Becken kívül másokkal is levelezett Svájcban, majd hazatérése után (pl. Haug, A. Birr, Hagenbuch). Legtöbbjükre maga utal Beckhez írott leveleiben (pl. Grynaeushoz, Joh. Jak. Bachofenhez, L-T. I. 49., 53., 98., 109. l., Haughoz, Scheurerhez, N. Brunnerhez, valamelyik Merianhoz, s kinn tanuló honfitársaihoz: L-T. I. 103. l.). Említhetjük a kecskeméti Molnár Mihállyal való levelezését is. Ezek még felderítésre várnak.
44. L. Ötvös (a bázeli beszerzések) és L-T. I. 17. l.
45. Így megdől Molnár Ágnesnek (Debreceni arcok a felvilágosodás századából, Bp., 1939.) az az állítása, hogy Maróthit a Bernoulliak híre vonzotta Bazelbe (8. l.).
46. Thieme-Becker: *Künstler-Lexikon* 36. k. 470. l. (Leipzig, 1947.).
47. A levélrészletet közli Staehelin i. mű 107. l. – Chr. Merian Maróthi bázeli barátai köréhez tartozott (L-T. I. 16.). Nevét Albumában is ott találjuk (81. r.). Beck közös barátságukra célozva mondja Maróthit „Hungarus noster”-nek. A „nagytemplom”, Bazel székesegyháza, a Münster volt. Az egykori karthauziak kolostortemploma a 18. sz.-ra az árvaház temploma lett. Ennek lelkésze 1733–37 között J. H. Schönauer volt, akit leveleiben többször emleget.
48. Liestal Bázeltől mintegy 15 km-re fekszik délre. Tehát odáig 12 bursa társa is elkísérte.
49. Maróthi, úgy látszik, kirándulásokat is tett Bázeltől.
50. Valószínűleg Niklaus Geymüllerről (1681–1743) van szó, aki 1725-től a szűcs céh mestere, 1731-től pedig bíró volt Waldenburgban (Historisch-Biographisches Lexicon der Schweiz, Neuenburg, 1934. III. k. 506. l.).
51. L-T. I. 35–36. l.
52. L-T. I. 37. l. – Hogy később is itt lakott-e, nem lehet tudni, de hogy továbbra is magánszálláson élt, az kiderült egy 1735 decemberében írott leveléből (L-T. I. 80.).
53. L. Lósy-Schmidt, i. mű 68. l.
54. Hogy Maróthi milyen takarékosan élt Bernben, azt mutatja egy 1736. január 23-án írt levele: „... ego Bernae parcus esse didicerim”. (L-T. I. 87. l.) Takarékoságának oka, hogy minél több könyvet vásárolhasson.
55. RGG (1927) I. k. 920–21. h.
56. L-T. I. 58–59. l.
57. L-T. I. 82. l.
58. L-T. I. 49., 55–56. l.
59. L-T. I. 65., 72., 76. l.
60. L-T. I. 55., 59. l.
61. L-T. I. 92. l.
62. L-T. I. 65. l.
63. L-T. I. 49.
64. L-T. I. 59.
65. L-T. I. 103. – Fennmaradt Scheurernek a Kollégium könyvtárában egy Maróthihoz írott levele (R. 607. 48. d. e.), melyet Szilágyi Sámuel lánykérése ügyében intéz hozzá. Szilágyi ugyanis berni tanuló korában Scheurnél lakott, s ennek Katalin nevű lányával megszerették egymást. Szilágyi hazatérve megkérte, illetve az akkori idők szokása szerint, megkérte a leányt. Scheurernek nincs is kifogása a vőlegényjelölt ellen (hiszen nemrég az apához írott levélben ő nevezte „portentum naturae”-nak), de hát olyan messze, a török dűlta, német sanyargatta, pestisek járták Magyarországra elengedni: ezt már nem meri. Maróthit kéri meg, hogy döntéséről tapintatosan tájékoztassa Szilágyit.
66. A Nagykönyvtárban, a már említett F. 302. jelzetű kolligátumban megtalálható mind Joh. Rod. Salchli, mind Johann Brunner székfoglaló beszéde, s egy egész sor értekezés J. G. Altmann tollából, továbbá Gabriel Hürnernek egy *Oratio Funebris* (F. 302/20), melyek legnagyobb részt a szerzők ajándékként kerültek Maróthi birtokába.
67. L-T. I. 61., 67. l.
68. L-T. I. 86. l. – Itt, Bernben érinti meg Maróthit a természetrajz (*Historia naturalis*) megismerésének vágya, valószínűleg a svájci természetjárók, -kutatók hatására (L. pl. L-T. I. 88. l.).
69. L-T. I. 48. l.
70. L-T. I. 47., 63. l.
71. L-T. I. 40., 59., 63., 97. l.
72. L-T. I. 47. l.

73. L-T. I. 48. l. – Maróthinak ez a megjegyzése fényt vet a tudományok debreceni, sőt magyarországi helyzetére is: első a teológia.
74. L-T. I. 79. l. és Or. fun. 264. l.
75. L-T. I. 80. l.
76. L-T. I. 83–84. l.
77. L-T. I. 60–61. l.
78. L-T. I. 68–69. l. – Az *Acta Lipsiensia* olvasásáról másutt is, pl. L-T. I. 75. l.
79. L-T. I. 75. l.
80. L-T. I. 70. l.
81. L-T. I. 88. l.
82. L-T. I. 82. l.
83. L-T. I. 79–80. l.
84. L-T. I. 89–90. l.
85. L-T. I. 100–101. l.
86. L-T. I. 101–102. l.
87. L-T. I. 68. l.
88. L-T. I. 79–80. l.
89. A wolffianizmus Christian Wolffnak (1679–1754), a német felvilágosodás úttörőjének filozófiai rendszerét jelenti. Wolff Maróthi tanulása idején Marburgban működött, s szó volt arról, hogy ott ő is felkeresi (L-T. I. 79. l.).
90. L-T. I. 79., 84. l.
91. „Nem fontos, de jellemző”, hogy a bejegyzők sorában a professzoroké közül egyedül Altmann neve hiányzik.
92. L-T. I. 103–104. l.
93. Drs. B. R. Ubink, a Bibliothek der Reijksuniversiteit te Groningen munkatársának szíves közlése.
94. L. Segesváry Lajos: *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836* (Debrecen, 1935) c. munkáját.
95. RGG (1928) II. k. 1487. b.
96. L-T. I. 73. l.
97. L-T. I. 113. l.
98. A. Th. van Deursen: *Leonard Offerhaus*, Groningen, Djakarta, 1937. 31. l.
99. Cellarius (Christoph Keller, 1638–1707) német filológus. Számos nyelvtani, stilisztikai, történelmi munkát írt, melyek korában igen kedveltek voltak, s a régebbi hasonló jellegű művekhez képest előrehaladást jelentettek.
100. L. Nagykönyvtár: R. 71., 8. sz. Album, II. rész, 39. sz. lap.
101. ADB. 8. k. 730–731. l.
102. L-T. I. 93. – A kifejezés egyébként Junius Juvenalis *Satyráiból* származik: „... Tenet insanabile multos / scribendi cacoëthes” (l. 7. v. 51–52.).
103. L-T. I. 105–106. l. – Íme, Maróthinak ez az állásfoglalása volt az oka annak, hogy a disputáció példányai nemigen kerültek Magyarországra. Legnagyobb s legrégibb könyvgyűjteményeinkben pl. nem található. Magam a nyomtatványt a groningeni egyetemi könyvtár szívésségéből xerox-másolatban olvastam.
104. A coccejanizmus és voetianizmus mibenlétét és a vele kapcsolatos hollandiai és

- magyarországi eseményeket Zoványi Jenőnek *A coccejanizmus története* (Bp., 1890) c. műve részletesen ismerteti.
105. Talán a 69. zsoltár 35. versére utal.
106. Az eredeti „ex Dogmate Orphico” szavai valószínűleg abból az antik Orpheus-kultuszhoz kapcsolódó és feltehetőleg a római uralom idején, Egyiptomban keletkezett *αετρονομια*-ra vonatkoznak, melynek egy *παισιμων* c. része kéziratban fennmaradt. Az orphikus töredékeket Ábel J. adta ki (Leipzig–Prag, 1885), újabban pedig Otto Kern *Orphicorum fragmenta* címmel (Berolini, 1922).
107. A konstanzi zsinatra (1414–1418) és a Husz Jánossal szemben követett eljárására utal.
108. Tulajdonképpen a nominalizmus és realizmus problémájáról van szó, amit Maróthi később a 15. részben (32–33. l.) a lelkiismeret problémájával kapcsolatban is érint.
109. Pierre Bayle (Bailius) (1647–1706) *Dictionnaire historique et critique* c. 1697-ben Rotterdamban megjelent négykötetes műve a felvilágosodás jelentős úttörője volt. Szerzője valójában szkeptikus volt, a mindenben kételkedés elvét képviselte. Ezért gyakran mind teológiai, mind racionalista oldalról élesen támadták. Művét később Maróthi is megszerezte (l. L-T. II. 96. l.). Itt Maróthi valószínűleg Bayle valamelyik ironikus megjegyzését érti félre, veszi komolyan, esetleg valamilyen más forrás alapján. – Egyébként J. Chr. Beck Bayle könyvét J. G. Altmann berni professzorhoz intézett levelében (1736. szept. 1.) „... liber omnium perniciosissimus”-nak nevezi. L. E. Staehelin: i. mű 117. s. köv. l.
110. Mintha csak az Eszéki István módszerét alkalmazná, aki 1665-ben Utrechtben a „socinianusok” ellen disputált. Úgy látszik, ez az eljárás nem volt egyedülálló abban a korban (Eszékiről l. Zoványi Jenő: Cikkek, Bp., 1940. 132. l.).
111. Mintha e megjegyzés komoly formában való folytatása lenne Hatvani Istvánnak ama debreceni székfoglaló értekezésében kifejtett meggyőződése, hogy „csak a matematikai képzés juttathatja el a teológiai gondolkozást oda, hogy meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelenről. . .” Idézi Révész Imre *Tegnap és ma és örökké* c. kötetében (Debrecen, 1944.) a 394. l.-on.
112. L. Zoványi: I. mű 25. l.
113. A racionális teológiára nézve l. Barcza József: *A racionalizmus teológiatörténeti háttere*, Református Egyház, 1969. december 259. s. köv. l. Egyébként Maróthi svájci professzorai közül többen, J. Chr. Iselin, S. Werenfels s J. I. Zimmermann is a racionális teológia hívei voltak.
114. L-T. I. 109–110. l.
115. L-T. I. 109–110. l.
116. L-T. I. 110. l.
117. Az utolsó Hollandiában vásárolt könyveiről egy Nürnbergből keltezett levelében számol be (L-T. I. 112–113. l.).
118. L-T. I. 109. l.
119. Egy augusztus 13-án Utrechtben keltezett bejegyzés hónapja elírás lehet.
120. L-T. I. 114. l.

121. Hogy francia kapcsolatait Groningenben sem hanyagolta el, mutatják az ottani francia lelkész búcsúszavai.
122. L-T. II. 84. l.
123. A héber mellett Bernben foglalkozott az arab és a szír nyelvvel is (L-T. I. 47.) Maróthi olasz nyelvtudására csak Szilágyi Sámuel utal (Or. fun. 270. l.), Maróthi sehol sem tesz róla említést.
124. L-T. I. 47. l.
125. L. Ötvös, 366–67. l.
126. L. Ötvös, 173., 181., 195. sz. és L-T. I. 80. l.
127. L-T. I. 82. l.
128. L-T. I. 44. l.
129. L-T. I. 98. l. – Johann Hoffmann, mint bázeli egyetemi hallgató, Beck baráti köréhez tartozott.
130. L-T. I. 49. – L. még pl. az I. 114. lapot!
131. L-T. I. 109. l. – Íme, Maróthi levelező társainak köre!
132. L-T. I. 51. l.
133. L-T. I. 55. l.
134. L-T. I. 93. l.
135. L-T. I. 106. l.
136. L-T. I. 97. l.
137. L-T. I. 83. l.
138. L-T. I. 113. l.
139. L-T. I. 113. l. – Íme, újabb bizonyítéka Domokos Márton és Maróthi levelezésének!

IV. TANÁRSÁGÁNAK KEZDETE

1. Tanárrá választása, házassága. – 2. Történelemtanítása. –
3. Földrajzi előadásai.

1.

A hat és fél évi távollét után hazatérő ifjú tudós nem sok változást talált szülővárosában, s a Kollégiumban is ugyanazokat a professzorokat látja viszont, akik őt is tanították.

A legnagyobb változást az jelenti, hogy a város bírói székében Domokos Márton ül, egy nagy műveltségű, javakorabeli férfi.¹ Jellemzését legtalálókban és legtömörebben Hatvani István szavaival adhatjuk elő, aki 1749-től a Kollégium professzora volt, s 1764-ben ott állt Domokos halálos ágyánál, amikor a tanári kar testületileg vett búcsút az iskola nagy pártfogójától.² Hatvani szavai így hangzanak: „Ezen nagy emlékezetű úr minden valóságos tudományoknak nagy szeretője és betsüllője volt. Ifjatska korábann az idevaló Nemes Tanács mint Alumnust tartotta. Oskoláit elvégezvénn a Halai Academiábann ment, ott hallgatta Grundling,³ Ludwig Böhmer⁴ és Heineccius Jure Consultusokat.⁵ Így maga is nagy Historicus és Statista⁶ lett. A német, francia és olasz nyelveket nemcsak értette, hanem ez nyelveken folyvást is beszélt s írt. A Bibliát mindenkefelett szerette. A mellyett 30-szor is általt olvasta. Szerette kivált a Vitringa munkáit, sőt az Apocalypsisre is olvasta.⁷ Nagy moderatiójú és prudentia volt benne: mellyért ki-ki méltánn betsüllötte. Vallását igazán szerette.”⁸

A dunántúli (Tótvázsony?) születésű ifjút idősebb féltestvére, Tholdi Pál hagyatékából valóban Debrecen városa neveltette, 1725-ben pedig jegyzőjévé, majd 1728-ban a kis tanács tagjává, szenátorrá választotta. 1735-ben a főbírói tisztelet is ráruházták, amelyet egy év megszokással haláláig, tehát 28 éven át viselt.⁹

Életére, tevékenységére a debreceni környezet hatásán kívül¹⁰ a hallei egyetemen töltött esztendő (1719) nyomta rá a legerősebb bélyeget. Ez az egyetem ekkor egyrészt Francke (Hermann Ágost, 1663–1727) tevékeny pietizmusának,¹¹ másrészt Christian Wolff antiskolasztikus filozófiájának hatása alatt állott.¹² Ezért mondták az egykorúak: „Halam tendis aut pietista, aut atheista reversurus.”¹³ De itt tanított ez időben a nagynevű jogász Christian Thomasius (1655–1728) és ennek tanítványa, majd utóda, Boehmer Henniag Justus (1674–1749) is, akik Hugo Grotius (1583–1645) és Samuel Pufendorf (1632–1692) úttörő munkáit folytatva, természetjogi alapon új szilárd vázat adtak a protestáns egyházi jognak és jogtudománynak is.¹⁴ De hatással lehetett Domokos Mártonra a nemzeti nyelvű oktatás egyre erőteljesebb érvényesülése is a hallei egyetemen.¹⁵

„Oszlop Ember” – mondta róla halotti beszédében Szathmári Paksi István kollé-

giumi professzor,¹⁶ s valóban ezek a szavak fejezik ki egyéniségének és a város életében betöltött szerepének lényegét.

Szilárd jellemének, hitének s nagy jogi tudásának erejével bátran és okosan igyekezett elhárítani – s a legtöbbször sikerrel – III. Károly és Mária Terézia meg-megújuló támadásait a város és a Kollégium ellen, ezzel mintegy tovább folytatva, az országhoz viszonyítva tenyérnyi helyen s a lehetőségeknek megfelelő eszközökkel, a régi protestáns elődök Habsburg-ellenes szabadságharcát – emellett nagy energiát fejtett ki a város külső támadásoktól ugyancsak nem mentes birtokügyeinek intézésében, és mindez nem vonta el attól, hogy a Kollégium anyagi ügyeinek szemmel tartása mellett „az iskola szellemi életének irányzására is hatalmas befolyást” ne gyakoroljon.¹⁷

Ezenkívül volt ideje és ereje, hogy Debrecen régi tollforgató előjáróinak, Bartha Boldizsárnak, a két Pósalakinak, II. Dobozi Istvánnak, Debreczeni F. Istvánnak, Szeremlei Sámuelnek, Baranyi Lászlónak és másoknak hagyományát gyarapítva, irodalmi tevékenységet is fejtsen ki. 1745-ben pl. Maróthi kezdeményezését folytatva negyedmagával (rajta kívül Szeremlei Sámuel szenátor, Buzinkai György, a város főfizikusa és Szilágyi Sámuel professzor vettek részt a befejezésében) lefordítja a svájci „ésszerű ortodoxia” neves képviselőjének, Jean Frederick Osterwaldnak (1663–1747) *A' keresztyének között ez idő szerint uralkodó Romlottságnak Kútfejeiről való Elmélkedés* c. munkát, ami fényt vet vallási felfogására is. A mű 1745-ben név nélkül jelent meg a debreceni nyomdában.¹⁸

Ugyancsak neki tulajdonítják *A keresztyén ethikának rövid summája* c. 1750-ben (Debrecen) megjelent művet is.¹⁹

Hogy ez a Domokos nem csak passzív egyetértéssel állt az új professzor mögött, azt már Zoltai is észrevette, s ezt írja róla: „Azok a tanítási és nevelési reformok, amelyeket az ifjú Maróthi György nagy elméje a debreceni Kollégiumban meghonosított, amelyekkel mintegy »újja teremtette« (Szilágyi: Or. fun. – tőlem) a Martonfalvi által másodszor alapított iskolát, Domokos Márton kritikai helyeslésével és tetszésével valósultak meg.”²⁰ Hogy e szavak mennyire igazak, azt a későbbiekben fogjuk meglátni.

***

Tanárrá választásának első jele a városi tanács jegyzőkönyvében olvasható: „Die 31 Martii in Senatu et Communit[a]te. Tiszteletes Maróthi György Úr Eloquentiae Professornak, cum aequali Salario et accidentiis, valamint többi T. Professor Úrök vadnak, resolváltattatott.”²¹ – Hivatalába április 14-én, egy hétfői napon iktatták be, mint Polgári Mihály írja: „magna Solemnitate” (9. r. v.). Szilágyi Sámuel pedig arról tudósít, hogy az ifjú professzor „de varia humaniorum litterarum inter Christianos fortuna”, azaz a humán tudományoknak a keresztyének közti viszonyosságairól címmel szép beköszöntő beszédet tartott.²²

Katedrája az ún. 4. tanszék lett, mely 1722 óta betöltetlen volt. A tanszéket eredetileg 1704-ben – mint Nagy Sándor írja – „a gyakorlati bölcsészettudomány (természettudomány és mennyiségtan) számára létesítették Dobozi István főbíró kezdeményezésére.”²³

Az ifjú professzort azonban, mint már régebből is tudjuk, s mint Szilágyi Sámuel is írja,²⁴ a város (és a Kollégium) előjárói a történelem, az ékesszólás (eloquentia) s a matézis tanításával bízták meg. A szaktárgyi beosztást ugyanis a régi iskolákban nem vették olyan szigorúan mint ma, s a tanítókat képességük, illetve a szükséglet szerint bízták meg a tantárgyak tanításával, mint azt pl. a Kollégiumban Lisznai Pál esetében is láttuk.²⁵

A fiatal tudós rövidesen meg is házasodott, illetve az akkori idők szokása szerint meg is házastották. 1738-i második levelében, mely valószínűleg a nyári szünet idején vagy az őszi szünet elején kelt, tréfás hangon tudatja barátjával, hogy miután „cathedrá”-ja már volt, „Catheriná”-t is szerzett hozzá, mégpedig szó szerint, mert Szódi Katalint, Szódi-(Pastoris) Istvánnak, Debrecen első papjának Katalin nevű legkisebb leányát vette feleségül.²⁶ Házasságának napja június 11. Az eseményt a következő szavakkal saját kezűleg jegyezte be a debreceni ref. egyház házassági anyakönyvébe: „Czeglédben Professor Maróthi György vette, T. Predr. Szódi István Úr h.[ajadon] l.[eányát], Katát.”²⁷

2.

Munkáját a történelem tanításával kezdte. Ezt mutatja, hogy már első Debrecenből írott levelében a történelem, illetve a görög és római régiségek tanításához szükséges könyveket kér barátjától (Bayle, Stephanus, Pitiscus, Iselin lexikonát, s Imhoff Bildersaalját),²⁸ és többször szól arról, hogy egyéb stúdiumait, pl. a földrajzot, régiségtant is a történelemhez csatolja, sőt auctor kiadásaiban (Cornelius Nepos, Eutropius) is erősen igazodik a történelemhez.

1738 őszén írott, második levelében ugyancsak azt írja, hogy a szünet végén (tehát november elején) ismét visszatér a történelemhez és az ókori földrajzhoz (a jelző lehet, hogy az előbbire is vonatkozik),²⁹ s ismét sürgeti a már kért könyveket. 1739 márciusában arról emlékszik meg, hogy a történelemhez hozzá kívánja kapcsolni a római régiségtan tanítását is. 1740-ben január hónapban a városi tanács érdeklődésére pedig ezt válaszolja: „Most reggeli 9 órákon Görög Antiquitásokat tanítok, mellyeket (!) ha vége leszén, szándékozom az új Geographiát tanítani. Dellyesti órákon (melly hol 3 hol 4 óra) tanítom az universalis historiát mellyet nem is akarok soha félbehagyni.”³⁰

Balogh Ferenc is megemlíti, hogy az 1741. szept. végén tartott nyilvános vizsga alkalmából Maróthi tanítványai az egyetemes történelemből vizsgáztak.³¹

De hol van az előadások szövege? Sajnos, ilyesmire sem az ő kéziratai, sem tanítványai jegyzetei között nem sikerült rábukkannom.³² Pedig mint látjuk, tanársága egész ideje alatt tanította a történelmet. Így hát tanítása tartalmát illetőleg csak találgatásokra vagyunk utalva, illetve előadásai módszerének, irányának jelzésére néhány adatot felhasználhatunk életrajzából és más munkáiból.

A vezérfonalat bizonyára Cellarius történeti művei jelentették. Már 1735 decemberében céloz rá, hogy történelmi tanulmányaiban Cellariust választja vezetőjéül, amint azt Jakob Christoph Iselin is tanácsolta neki, s kinek műveit már régebben forgatta. A kollégiumi Sedes jegyzőkönyvében, az Acta Judiciaria harmadik kötetében

olvasható feljegyzés szerint az 1741 szeptemberében tartott „primum sollemne examen” alkalmából. „Cl. Geor. Maróthi ex Historia Univer[sali] Cellari[ana]” vizsgáztatta tanítványait.³³ Más adatokból nyilvánvaló, hogy professzorunk a nagy német tankönyvíró *Historia Universalis* c. művét adta tanítványai kezébe. A kollégiumi könyvtárban található R. 71. 8. c. jelű könyvtári bejegyzéseket tartalmazó album 39. lapján ugyanis ez a bejegyzés olvasható: „Christoph Cellarii Historia Universalis exemplaria 23. publica pecunia comparata et Bibliothecae inserta. Ao 1740. Bibl[io]thecar[io]pt (praesentis temporis – tőlem) Stephano Veszprémi.” Tekintve, hogy a kollégiumi könyvtár ez időben a tanulói segélykönyvtár szerepét is betöltötte, ezek a könyvek tankönyvenként kerültek a diákok kezébe.

Cellariusnak ez a munkája először három részben jelent meg 1685 és 1696 között, majd 1709-ben Jénában egy kötetben. A könyv legnagyobb és sok ellenkezést kiváltó újdonsága korszakbeosztása volt, mely a korábban szokásos, Augustinusra támaszkodó négy monarchia tanától eltérően a történelmet ó-, közép- és újkorra osztotta be. Az ókor a III. század végével, Constantinus Chlorus és Maximianus Galerius uralkodásával zárul Cellarius szerint, a középkor Amerika felfedezésével, az újkor eseményeit pedig egészen a saját koráig haladva adja elő. A tömör, jól rendszerezett, jól áttekinthető munka igazi eseménytörténet. A „megtörtént dolgokat” az uralkodók sorrendjében felsorolásszerűen tárja elénk, az általános érdekű mozzanatokat, a politikai eseményeket egyház- és irodalomtörténeti adatokkal is kiegészítve. Pl. a 18. sz. elejének eseményei között megemlíti a protestáns felekezetek regensburgi egyesítő gyűlését, s ezzel kapcsolatban Alfons Turretini és Johann Jacob Hottinger nevét.³⁴

Az egyes korszakokat több táblázat kíséri az uralkodók s a főbb események felsorolásával, majd tárgy- és névmutató zárja le. Igen hasznos része a könyvnek a lapalji jegyzetek, melyek apró betűikkel néha jóval többet közölnek (olykor több helyet is foglalnak el), mint a főszöveg. Soraikban főleg az egykorú vagy újkori forrásokról, feldolgozásokról olvashatunk.

Cellarius mellett példaképül s itt-ott forrásul is szolgálhatott Maróthi számára groningeni tanára, Leonard Offerhaus.³⁵

Ugyancsak felhasználta a már említett lexikonokat s a külföldi útján szerzett ismertettett történeti műveket is. Természetesen mint majd egyéb előadásai ránk maradt szövegeinek ismertetésénél látni fogjuk, Maróthi valószínűleg itt sem igen követte szolgálait mintaképeit és forrásait, hanem őket vezérfonalul használva, hozzájuk fűzte ismereteinek kincstárából mindazt, amit a tárgyhoz tartozónak gondolt, s az előadottakat éles logikával elemelve, találó észrevételekkel kísérhette.

Mert ha az előadások részleteit nem ismerjük is, a történelemre, annak tanítására vonatkozó felfogását egyéb munkáiból rekonstruálhatjuk. Idéztük pl. *Disputatiójának* a történetírók értelmetlen adathalmazozására vonatkozó szavait.³⁶ Az *Antiquitates Graecae* bevezetésében pedig így szól: „Mivel a tudományos munkának egész sajátosságában mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy egyrészt a képességet a különféle tudományokhoz alkalmas finom szerszámmá élezzük, másrészt a felfogás elevenségét kiváló példákön gyakorolva fokozzuk, a régi események helyes értelmezése mind a két lehetőséget megadja, mert nem szabad a dolgokat elszigetelten szemlélni s a megtörténtet csak elbeszélni, s nem pusztán csak a népek intézményeit, szokásait kell

értelmetlenül bevágni, ami csak teher az emlékezetben, de mindenki minél erősebben arra irányítsa figyelmét, hogy az államok milyen törvényeken, intézményeken alapulnak, jutottak el hatalmuk legfelsőbb csúcsára, s mely bűnöktől megmérgezve, hanyatlottak le végre erejük fogytával, amikor a régi nagyság díszé elenyészvén, a mélybe zuhantak.” (Proleg. 4. l.)

***

Ezt a történettudóst állítják elénk Szilágyi Sámuel *Oratio funebrisének* szavai is, melyekben a szomorú alkalom emelkedett kifejezései mögött is megjelennek a történész Maróthi valóságos vonásai: „Ki ölelte volna fel szorgalmasabban minden idők, az emberi nem egész történetét? Ki kutatta gondosabban az összes népek intézményeit, szokásait, vallásait? Nem hallgattuk-e ámulva, ha baráti beszélgetés közben a múlt valamely részlete került szóba, s ő azt azon nyomban teljes egészében előadta, s azokat az időket is, amelyekhez tartozott, pontosan bemutatta.”³⁷

3.

Mint láttuk, professzorunk a történelem tanítását mindjárt kezdettől földrajzi előadásokkal egészítette ki.³⁸ Azt is tudjuk, hogy e tudományág művelésének, sőt a történelem, földrajz együttes tanításának is voltak már előzményei a Kollégiumban. Szilágyi Tönkö *Philosophiája* már csillagászati, fizikai, földrajzi ismereteket is tartalmazott, Lisznyai Kovács Pál munkáiban pedig már a leíró földrajz is megjelent, mint a történelem segítője.³⁹ Maróthi korára azonban e tudomány művelése megfelelő szakember híján meglehetősen lehanyaglott. Tudósnk így jellemzi a helyzetet egyik levelében: „A görög régiségek elvégzése után a minap elkezdtem az újkori földrajzot hozzákapcsolni a történelmi előadásokhoz. Évéggett most sok Cellarius-könyvet és térképfüzetet hozatunk. Mert e részben oly nagy volt ifjaink tudatlansága, hogy alig minden századik látott térképfüzetet, a használatát pedig alig ismerte valaki.⁴⁰ Innen, erről a pontról kellett tehát indulnia földrajzi előadásai megkezdésekor. Maróthi tudatosan készült e tárgy tanítására is, amit könyv- és egyéb vásárlásai is bizonyítanak. Ötvös János mintegy 16 földrajzi, csillagászati könyvet sorol fel, melyet a Kollégium könyvtára Maróthi hagyatékából vásárolt, s amelyeket a nagy professzor saját kezű bejegyzései szerint külföldi tanulmányútjai idején szerzett, köztük néhány rendkívül értékes művet, nem szólva arról, hogy Maróthinak nem minden könyve került a Kollégium könyvtárába.⁴¹ Ugyancsak a felkészülés tudatosságára utal tudósnknak Domokos Márton debreceni főbíróhoz intézett két keltezés nélküli levele, melyek bizonyos glóbusokra vonatkoznak, amelyeket még Amszterdamban vásárolt, de szűkös költsége miatt csak Nürnbergig hozhatott magával, onnan pedig Bécsbe küldték őket egy Wohlgemuth nevű úrhoz, ez pedig „Harangi István sógorhoz küldte circiter harnad nappal azután, hogy a város a Pestis miatt elzáratott. Mely okon is sógor uram mint suspodus (?) ember nem vehetvén kezéhez a ládát, elküldetett ez Erdélybe Dragos Jánosnak.”⁴² Dragos szászsebesi kalmár és postamester volt, és mint a második levélből értesülünk, Maróthi többször írt neki a glóbusok ügyében, de úgy látszik,

hiába. Míg végre, mint ugyancsak e levélből látjuk, tudomására jutott, hogy Dragos Debrecenbe érkezett, s a Gilányiánium vendégfogadóban szállt meg. Maróthi azonnal értesíti a főbíró s kéri: „méltóztassék Tek[inte]tes Uraim k[egyelme]tek valami módot találni benne, hogy oda ne vesszen a közönséges pénzen vett, közönséges haszonra való s e mellett szükséges jószág.”⁴³

***

Maróthi földrajzi előadásainak szövegei szerencsére ránk maradtak a Kollégium könyvtárában. Két, közel egykorú füzet tartalmazza őket, az egyik 1742-ből, a másik 1744-ből; könyvtári jelzetük R. 295/a. és R. 295/b.

Az első kézirat legelső üres lapja tetején az „Ex Libris Stephani Pap Nem[etiensis] die 18° Martii 1742” bejegyzést viseli.⁴⁴ Ezután két számozatlan üres lap folytatásként jön az első számozott oldal, rajta a címmel: Geographia exce[r]pta a Cl[arissimo] Doctissimo] D[omi]no Georgio Maroti Professore Elegancia[rum] Litera[rum] Lectissimo: Tit[uli]i: I[llustris] Colleg[i]i Debre[cinensis], 12 Junii 7. .⁴⁵ (Itt a további számokat a könyvkötő levágta, a kéziratot ugyanis nemrég bekötötték.) Ezután 26 oldal következik egykorú kéz számozásával, a 27. oldaltól kezdve pedig mai kéz és tinta folytatja a számozást a 139. oldalig.

Ez a rész az újkori földrajzot tartalmazza. Most 7 számozatlan üres oldal jön, a 8-on pedig a *Methodus Astrognoisae* címlapja foglal helyet a következő keltezéssel: „MDCC-XXXIII, a. d. XIII. Februarii” (1744. febr. 13.). A továbbiakban az Astrognoisia szövege olvasható 6, ugyancsak számozatlan oldalon, s ezzel a kézirat véget ér (152. l.). Ez utóbbi dátumból nyilvánvaló, hogy a füzetet írója csak kezdte 1742 márciusában, s azt Maróthi előadásainak időrendjében folytatta.

Az R. 295/b. jelzésű példány az előbbihez hasonló címszavakkal kezdődik, az őket követő keltezés azonban „6 Octobris 744”. Ez a kötetlen füzet az újkori földrajz és az *Astrognoisia* mellett *Epitome Veteris Geographiae* címmel Maróthi ókori földrajzi előadásainak jó részét is magába foglalja, az utóbbit 32 számozott lapon. Azért csak jó részét, mert a kézirat az ókori földrajzot tartalmazó résznél Itália és Szicília bemutatása után megszakad, a jelek szerint erőszakos beavatkozás következtében (mintha valaki egy ívet kitépett volna), s a következő lapon az *Astrognoisia* következik az előbbi kéziratból ismert címlap nélkül, más, valószínűleg mai kéztől származó folytatólagos lapszámozással (33–43. l.).⁴⁶

Csinády Gerő említett művében a későbbi (R. 295/b.) füzetet Maróthi kézírásának véli (5. l.). Elgondolását azonban semmilyen körülmény nem támasztja alá. Ellene mond ennek a *Geographia* címe, főleg annak „Lectissimo” szava, a címlap keltezése, ti. tíz nappal azután, október 16-án Maróthi már halott volt. Ezek után nyilvánvaló, hogy a kézírás sem hasonlít a Maróthi saját kezű irataiban látható vonásokhoz.

Valószínűbb az, hogy az R. 295/a. sz. füzet tulajdonosa a maga jegyzeteit az előadásokkal egy időben készítette, erre vall a dátumokon kívül a sietős, elkapkodott írás és a rendkívül sok, a szokványoson is túlmenő rövidítés, az R. 295/b. jegyzet írója pedig utólag másolt. Ezt mutatja a keltezésen kívül az is, hogy írása rendkívül gondos, tiszta, és a rövidítéseket szinte mind feloldja, tehát nyugodt körülmények között dolgozott. (Ezért is választotta ezt a szöveget a KLTE Földrajzi Intézete számára

készült fordítása alapjául Mészáros Ede. Egyébként mind a fordító, mind a szövegekkel foglalkozó Csinády Gerő figyelmét elkerülte, hogy míg az R. 295/b. jelzetű kéziratban az újkori földrajz szövege Amerika szigeteinek a leírásával megszakad, az a. jelzetű teljes, mert tovább folytatódik, s a „Finis” szóval zárul.) De hogy diák jegyzetgyűjteményéről van szó, elárulja az is, hogy a Maróthi-szövegeken kívül egy római naptár és *Tractatus de Periodis*, azaz a körmondatokról készült jegyzet is található benne azonos kézírással.⁴⁷

***

A Maróthi által legelsőnek előadott ókori földrajz szövege az antik és egykorú források felsorolásával kezdődik, s az ókori források közül Pomponius Melát,⁴⁸ az újabbak közül Christophorus Cellariust emeli ki, továbbá Bochartus *Orbis Romanus*át és Fridericus Spanhemius *Geographia Sacra*ját.⁴⁹ Már az utóbbi említése is jelzi, hogy az ókori földrajz fogalmába a szerzők a Szentföldet is belefoglalják. Nem titkolja Maróthi, hogy előadása e művek kivonata, s azokat, akik a tárgyról többet akarnak tudni, e forrásokhoz utalja (1. l.).⁵⁰ Ezután a jobb térképeket sorolja fel, itt is Cellarius, David Cöller altdorfi professzor, s a már említett két másik földrajzi író térképeit említi (1. l.).⁵¹

Majd néhány földrajzi alapfogalmat ismertet szótárszerűen. Ilyenek a paeninsula (félsziget), az isthmus (földszoros), a promuntorium (hegyfok), portus (kikötő), sinus (öböl), fretum (tengerszoros).

Ezután az ókorban ismert területek rövid bemutatása következik, „more Geographorum” nyugatról kelet felé haladva. A sort tehát Hispania kezd. Maróthi módszerének illusztrálására álljon itt e rész néhány első mondata: „... prima occurrit Hispania, Graece Ἰβηρία et incolae Ἰβηρες, rarius Spania ut ad Rom. 15. 24. Poetis Hesperia a situ dicitur, ut apud Hor. L. 1. Oda 36.” (2. l.) Ezután a terület határainak felsorolását kapjuk.

E bevezető rész után az egyes területeken található nevezetesebb városok vagy szigetek következnek, mint pl. Carthago Nova, Gades, megemlítve régebbi (esetleg bibliai) vagy későbbi, illetve újkori nevüket is. Pl. a hispaniai Tartessus – mondja – Bochartus szerint egyenlő a bibliai Tharsisszal (4. l.). „Aventicum hodie Aventhes (8. l.) s Arenatum hodie Arnheim” (8–9. l.). Carthago Novával kapcsolatban pl. ezt olvassuk: „Hodie Carthagera, totius Hispaniae Veteris facile Princeps. Poenor[um] a quibus condita fuit arx, horreum, armentarium, et omnium rerum receptaculum, portusque optimus, eam Scipio Africanus uno die expugnavit. Eutr. Lib. 26. 42. sqq.” (3. l.).⁵²

Módszere a továbbiakban is hasonló. Az egyes területek nevének irodalmi előfordulásuk alapján való magyarázata, fekvésének leírása, körülhatárolása után a rajtuk lakó népek, törzsek felsorolása következik az ókori források alapján. Britannia népeiről pl. ilyesformán ír: „1° Cantii, quorum regio Canticum, hodie Kent, quos Caesar subegit. vid. de Bello Gallico L. 5. C. 13. et sequtb.” (10. l.) Saját ismertetése után pedig megjegyzi: „Aki Britanniáról többet akar tudni, forduljon Tacitushoz. – De Britannia, qui plura volet, Tacit[um] adeat (11. l.).”

Gallia, Britannia és Germánia bemutatása után a „Regiones cis Danubium sitae” következnek (14. l.). Itt írja le szerzőnk Pannóniát is, mely „Inter Danubium et Illiricum a Cetio Monte ad Aureum Montem extensa.” (14. l.) A Dunán túl (nyugat felől számítva) pedig – tehát a Duna–Tisza között – a „Jasiges Metanastae” laknak (17. l.).

Ezután Európa déli részeinek, Itáliának és Szicíliának a leírása következik. Ezek a részek a legrészletesebbek, legrészletezőbbek, egyrészt mert nyilván itt állt a legtöbb ókori forrás rendelkezésre, másrészt mert ezeknek volt a legtöbb ókori történelmi, illetve irodalmi vonatkozása. Ez a rész a 18. lap aljától a 32. lapig, a kézirat végéig tart.

***

Az előadások fő forrásaként megjelölt Cellariust Maróthi már Bázelen megismerte Jakob Christoph Iselin tanácsai és Lexicona alapján, de Cellarius volt a forrása Offerhaus földrajzi előadásainak is.⁵³ Christoph Cellarius ókori földrajza Lipcsében jelent meg két vastag 4° alakú kötetben, az első kötet 1701-ben, a második 1706-ban *Notitiae Orbis Antiqui* címen (Lipsiae). Az első kötet élén a szerző egész oldalas rézmetszetű, barokk stílusban készült arcképe áll. Előszavában a szerző felsorolja az antik és újkori földrajzi írókat, mint forrásait. Amazok között elsőnek ő is Pomponius Melát említi. Végül a fontosabb régi és újabb térképeket ismerteti, illetve bírálja. Dicsekedve említi, hogy jelen művében 21 saját készítésű térképet talál az olvasó. (Ezek a kétoldalas réznyomatú térképek valóban nagyon szépek, szinte műemlek számba mennek.) A munka első kötete a Római Birodalom európai részének földrajzát adja a köztársaság kezdetétől a Constantinusok koráig, s a második az ókori Ázsiát és Afrikát tárgyalja.

A hatalmas mű több kiadást ért meg, pl. az I. k. már 1703-ban megjelent Cambridge-ben is (Cantabrigiae, Typographi. MDCCIII.), majd 1731-ben újra Lipcsében Schwartz Conrad kiegészítéseivel (a nagykönyvtári példány bejegyzése: „Stephani Szilágyi Anno MDCCXXXVII”). 1774-ben Rómában is kiadták fólió alakban, illetve compendium formájában is.

Mindezek csupán a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárában található kiadások. De ugyanott megtalálható a műnek egy 1731-ben Jénában megjelent rövidített kis 8° alakú, „Scholarum utilitatibus consecrata” példánya (Geographia Antiqua iuxta et nova. . .), mely Cellarius újkori földrajzát is magába foglalja s a címlap szerint már 6. kiadás. (A kollégiumi könyvtárban duplumban is megvan U. 526. és U. 1083. jelzet alatt. Az U. 1083. jelzetű példány 1767. május 23-án vétetett állományba „Nic. Sinai prof. et Bibliothecarius” szerint”).

Ötvös János szerint (I. m. 337. l.) a nagy mű 1706-os lipcsei kiadású második kötete Maróthi hagyatékából került a Nagykönyvtárba. Valószínűleg az első kötettel együtt, de ebben Maróthi szokásos bejegyzése, melyben a könyv megszerzésének helyét és idejét feltüntette, nem található.

Előadásaihoz azonban, mint a kéziratokból kiviláglik, mind a kétféle kiadást, a nagyot és a kicsit is, használta. Ez több körülményből kitűnik. A *Geographia Vetus* bevezetésében említett földrajzi alapfogalmak pl. nem találhatók a Nagy-Cellariusban

(1701, 1706, 1703. évi kiadás), ott vannak viszont az említett, Laurentius Reinhardus által készített 1731-es jénai kiadásban. Maróthi azonban nem követi szó szerint forrását, a fogalmak meghatározásában csak a legfontosabb tényezőket emeli ki. A *fretum* meghatározása pl. a Cellariusban így hangzik: „Fretum est angustia maris, Canal, Strasse. Celebriora freta sunt Herculeum sive Gaditanum” (17. l.), s következik a fontosabb szorosok felsorolása (17. l.) Maróthinál: „Fretum est angustia maris, duo maria connectens, quale est fretum Herculaneum” (2. l.).

Előadása rendjében is Cellariust követi mind a földrészek, országok sorrendje tekintetében, mind pedig az egyes területek tárgyalási szempontjait illetően. De itt is önállóan, lehetőségeinek és céljainak megfelelően jár el. Cellarius pl. mindkét művében részletesen felsorolja Hispánia határait, Maróthi viszont csak annyit jegyez meg: „Termini olim idem fuerunt, qui hodie sunt” (2. l.). Az ókori források megemlékezésében többnyire a Nagy-Cellariusra támaszkodik, de tartózkodik azok bőséges idézgetésétől, amire pedig forrása bőven nyújt példát (pl. I. 42.). Mondanivaló tekintetében általában a Kis-Cellariust követi, de pl. Pannónia leírásában a nagyra is támaszkodik. Ez a mondat pl. Pannónia „inter Danubium et Illiricum Cetio Monte ad Aureum Montem extensa” (Jegyz. 14. l.) a Kis-Cellariusból származik (62. l.), de a következő adat már a nagyra támaszkodik: „Incolae vocantur Pannonii, vix autem Pannonies nisi quod apud Lucanum Lib. 6. 220. est Pannonis ursa pro Pannonia.” (Jegyz. 15. l. Cell. I. 347.)

De ha szükségesnek találja, meg is toldja forrásait. Cellarius pl. Hispániával kapcsolatban nem szól a púnok nyelvéről. Maróthinál viszont ezt találjuk: „Ante Romanos eam Poeni vel Carthaginienses occuparunt, qui plurima linguae suae vestigia in ea reliquerunt, de quibus vide Bohard (sic!). L. 1. 15. linguarum orientalium professor[is].” (2. l.) De nem fordul elő Cellariusnál a Gadesre vonatkozó, idézett eutropiusi hely sem. (Jegyz. 3. l.) Maróthi e részek közül nyilván mindkettőt a hivatkozott helyekről vette.

De legfontosabb talán, hogy szemlélete is elüt a Cellariusétól. Erre vonatkozólag a legjobb példa Gades, hispániai szigetváros leírása. Míg Cellarius részletesen foglalkozik pl. a „Gades” szó etimológiájával, a régi írók által történt említésével, a városnak a birodalomban elfoglalt jogi helyzetével (I. k. 56. l.), magáról a városról viszont jóformán semmit sem mond, Maróthinál ezt találjuk: „Vicina freto (ti. Herculeo – tőlem) insula Gades, cum Urbe cognomine, antiquissima Tyrionum Colonia, quam Strabo refert multitudine civium nulli urbi praeter Roman cessisse, eadem commerciis frequentissima, et hinc luxuriae dedita, colebant praecipue Herculeum, cuius templum opulentissimum erat Gadibus” (4. l.).⁵⁴ Professzorunk tehát forrása szövegének tömör összefoglalása mellett egyetlen mondatból több jellemzőt és lényegest mond a városról, mint Cellarius a hivatkozások és idézetek egész sorával. A fenti mondat egyébként, amelyet Strabóna épít,⁵⁵ azt is mutatja, hogy Maróthi, mint már azt az előbb Eutropius esetében is láttuk, a fontosabb eredeti forrásokat is átnézhetette, mert Strabónak ez a megállapítása Cellariusnál nem szerepel. A legfontosabb azonban, hogy példája ez a mondat Maróthi fejlett földrajzi szemléletének is, ti. hogy az ókori városok, települések jelentőségét a kereskedelmi, gazdasági élet szempontjából is nézi. Ezt a szemléletet, amely főleg újkori földrajzában kap majd

komoly szerepet, valószínűleg svájci és hollandiai tanulmányai során sajátította el, mert Cellariusnál ilyesmivel nem találkozunk.

Cellariuszal szemben ugyancsak önálló az anyag egységeként pontokba vett szedése, a pontok számozása.

Minden új szempont ellenére azonban az ókori irodalomra, történelemre való folytonos hivatkozás, az idézetek sora azt mutatja, hogy a földrajz itt még nem minősül önálló tudomány szerepel, hanem mint csak az irodalom és történelem segédanyag, amint az bevezető szavainkból is kiderült, s amint Cellarius is mondja: „Geographia historiarum atque omnis elegantioris doctrinae lumen est.” (Cantabrigiae, 1703. Praefatio, B. verso.) Kiszabadult ugyan a „philosophia”, mint egységtantárgy keretéből, de ezzel az önállóság felé csak az első lépést tette meg.

***

„A görög régiségek elvégzése után a minap elkezdtem az újkori földrajzhoz hozzákapcsolni a történelmi előadásokhoz” – idéztük fentebb. Az újkori földrajz tanítása a Kollégiumban valóban úttörő lépésnek számított.

„A geográfia a Föld leírásával foglalkozik” – kezdődik a jegyzet szövege, s így folytatódik: „Ennek a tudománynak három fajtája van: 1. matematikai, mely főleg az asztronómia és a hajózás szolgálatában áll; 2. a fizikai, melyet – bár főleg a fizikusok tartozik – legalább mellékesen nekünk is érintenünk kell; 3. a politikai és történelmi, mely főképpen a történelemmel kapcsolatban gyümölcsöző. – Célunk ennek a földrajznak rövid összefoglalását adni.” (J. 1. f. l.)⁵⁶ Ezután arról szól, hogy ez a tudomány is három részre, ókori, középkori és újkori geográfiára osztható. Az ókori rész, az itteni meghatározás szerint is, Nagy Konstantin uralkodásáig terjed; a középkori innen a 17. sz.-ig. (Ez a kor azonban a tanulók szempontjából nem valami fontos, jegyzi meg az előadó. Az újkori pedig a földkerekség egykorú arculatát ábrázolja. A szerző ezt szándékszik tárgyalni.)

Ezután a földrajz tanulásához szükséges segédeszközöket sorolja fel:

1. a földgömb térképe (a két félteke),
2. a földrészek: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika térképe,
3. Európa országainak, köztük Magyarországnak és Erdélynek a térképe.

17 térképet említ, de főleg J[ohann] B[aptist] Homann nagyobb térképeinek használatát ajánlja.⁵⁷

Ezután ismerteti a négy említett világrész fekvését s a világtengereket, mely azokat mossa. Már Csinády feltűnőnek találta, hogy a földrészek sorában Maróthi Ausztráliát meg sem említi, pedig e kontinens körülhajózása már száz évvel korábban megtörtént. Ő ezt a körülményt annak tulajdonítja, hogy Tasman felfedező útjainak (1642) eredményei még nem váltak közismertté (I. m. 5. l.). Feltehető azonban, hogy ez a körülmény is azért állt fenn, mert a földrész gyarmatosítása még nem indult meg, így a figyelem még nem terelődött rá.⁵⁸

Ezután bemutatja Európa országait a régi mód szerint nyugatról kelet felé haladva: tehát Portugálián kezd, Hispániával folytatja, majd Gallia, Lotharingia, Nagy-Britannia és Írország következik, továbbá a két Belgium, Helvetia, Itália (benne az Egyházi Állammal), Germánia (Csehországgal), Skandinávia (Dánia, Norvégia,

Svédország), Finnország, Lipponia (azaz a Lappföld), Lengyelország, Russia és Moschovia. Majd a Duna mentén fekvő területeket írja le, legelőször Valachiát (Oláhországot), Moldáviát. A Magyar Királyságot és az Erdélyi Fejedelemséget is megemlíti, de velük kapcsolatban megjegyzi, hogy róluk majd másutt fog szólni (102. j., 76. f.). Ezután megemlékszik Sclavoniáról, Croatiáról, Bosniáról, Dalmatiáról, Serviáról s „Romániáról, mely régen Thrácia volt” (106. j. 80. f.), s mivel ez utóbbi területek akkor a Török Birodalomhoz tartoztak, ismerteti ennek sajátosságait is. A XIII., Görögországról szóló fejezettel Európa leírása beárul.

A II. rész, egyben XIV. fejezet, Ázsia leírását adja. A földrész fekvésének, határainak bemutatása után a főbb folyók felsorolása következik. Majd ezt olvassuk: „Ázsia hat részre van felosztva: Perzsa Birodalom, India, Török Birodalom, a Chinai Birodalom, Nagy Tatárország, az Ázsiai-szigetek. Ezután következik az egyes részek Európa országaiénál rövidebb leírása. De a szerző tud arról, hogy az indiai partvidék, Goa stb. a portugáloknak s a „szövetséges belgák”-nak a fennhatósága alá tartozik (116. l.). Tudja, hogy a másik ázsiai félszigeten (Hátsó-India) Sianum vagy Sziám országa van. Említi „Bengalá”-t (116. l.), s az egész partvidéket igen gazdagnak mondja, viszont: „A lakosok mindenütt szinte csak félig emberek, fekete és mezítelen testtel, kicsapongók és hihetetlen mértékben bálványimádók.” (117. l.) Ezután „Chinát” írja le mintegy két és fél oldalon (118–120. l.). Érdekes, amit a kínai nyelvről mond: „A chinaiak beszéd közben inkább énekelnek, mint beszélnek.” (118. l.) Nagy Tatárországról (Mongólia) többek között tudja, hogy uralkodóik részben a „moschoviták”, részben a „chinaiak” adófizetői (119. l.). Az indiai szigetvilágról is megjegyzi, hogy szinte teljes egészében a szövetséges belgák gyarmatterülete (120. l.). Kivéve Japóniát s a Fülöp-szigeteket. Molucca szigetével kapcsolatban pedig mint érdekességet megemlíti, hogy a sziget Tarmata nevű városában az éjjeli őrök hajnaltájban ezt kiabálják: „Oh cives estote boni cives, Magistratus Vester rogat ut bonos uti vos estis, procreate cives” (121. l.), tehát nemzésre buzdítják a polgárokat.

A XV. fejezet Afrikát mutatja be. Fő folyóiként a Nílust és a Nigert említi. A földrész egyes részeit három csoportba sorolja, s ezeken belül több országot, az országokon belül pedig több tartományt tüntet fel. Említi a területek államformáját, nevezetesebb városait, s az európai államokhoz, a hajózáshoz fűződő kapcsolatukat. Cabo Verdevel (Viride Promontorium) kapcsolatban pl. megjegyzi, hogy az európaiak, főleg az angolok gyakran látogatják, s „az itt összevásárolt rabszolgákat Amerikába szállítják bányákba”.

A XVI. fejezetet Amerikának szenteli. A területet a szokásos felosztás szerint tárgyalja, mint Észak- és Dél-Amerikát. Az északi rész leírását Mexikóval kezdi, és külön területként említi Floridát és Kanadát. Megemlíti, hogy a partvidéket többnyire európai gyarmatosok népesítik be, a földrész belsejében pedig indiánusok laktak, „a régi barbároknak barbár utódai”. (127. l.) Dél-Amerikából néhány nagyobb kikötőváros (Terra-Firma, Porta Bella, Cartagena) mellett szól az Amazon vidékéről, Peruról, Brazíliáról, „Paraguaiá”-ról, „Chili”-ről, megemlítve, hogy ezek legnagyobb részben spanyol, csak kis részben portugál birtokok. Ezután elég részletesen ismerteti a „nevezetesebb, keleti parton fekvő szigeteket”, s megjegyzi, hogy „Amerikának igen nagy része az európaiak előtt ismeretlen” (csak a későbbi, 295/b. sz. jegyzetben).

Végül, mint a többi földrészeknél, ismerteti Amerika termékeit, lakosait, s a „Finis” szóval befejezi mondanivalóját.

***

Mint láttuk, professzorunk nem titkolja, hogy előadásainak szempontjai főleg a politikai és gazdasági földrajzénak felelnek meg. Módszere az, hogy először leírja az ország határait, aztán a nagyobb folyókat. Érdekes és jellemző viszont, hogy a hegyekről nem beszél. Ezek gazdasági jelentősége, bányászat stb. még nem fejlődött ki, a folyók viszont fontos víziutak voltak. Majd ismerteti az ország sajátos közigazgatási felosztását, formáját (királyságok, grófságok, tartományok, prefektúrák, guberniumok stb.). Spanyolországban pl. 14 királyságot nevez meg, bár megjegyzi, hogy ezek közül csak kettő igazi királyság (5. j., 4. f.). Nagyon pontos a területi hovatartozást illetően, és szinte aprólékosan követi az akkori bonyolult birtoklási viszonyokat. Pl. „A két Belgium” c. fejezetben ilyen részleteket találunk: „Geldria hercegségnek déli fele a szövetségi Belgium része; Geldern, ez a nagy és megerősített város a szomszédos vidékkel együtt a porosz király birtoka.” (34. j., 24. f.) Az egyes területeken belül megemlíti a fontosabb városokat mindegyikről megjegyezve, hogy miért nevezetes. Pl. „Lisbona vagy Lisboa, latinul Olesippo, mely a Tajo torkolatánál fekszik, a királyság fővárosa és a királyok székhelye, érseki és patriarchai székhely is. Nagyságra és szépségre nézve a legelső városok közé számítható” (3. j., 2. f.).

Nagy alaposággal ismerteti minden ország államformáját, kormányzási módját, s ha csak lehet, az akkori uralkodókat, államvezetőket is, az Osztrák–Belgiummal (nagyjából a mai Belgium) kapcsolatban pl. ezt írja: „Ami Belgiumból osztrák fennhatóság alá tartozik, az a helyettes királynak, kit Belgium kormányzójának neveznek, igazgatása alatt áll, és fővárosa Brüsszel; az 1725. esztendőttől fogva mostani kormányzónője őfensége Mária Erzsébet főhercegnő, Lipót császár lánya, VI. Károly testvére” (38. j., 25. f.). Írországgal kapcsolatban pedig ezt találjuk: „Írországnak külön parlamentje van, melynek alkirálya (Pro Rex) az elnöke. E parlament mindenben megegyezik Britannia parlamentjével, de kisebb a hatalma” (29. j., 21. f.).

Igen sokat tud és mond el az egyes városokról is. Sohasem mulasztja el pl. megemlíteni, hogy rendelkeznek-e erődítménnyel, milyen szerepet játszanak a kereskedelemben és az iparban. Felsorolja az esetleg bennük található gimnáziumokat, akadémiákat, nevezetes épületeket s az esetleges történelmi nevezetességeket. Párizsról pl. ezt a leírást kapjuk: „Párizs latinul Parisii vagy Lutetia Parisiorum a Seguana folyó mellett az egész világnak szinte összefoglalása, a királynak, a parlamentnek, az érseknek, az akadémiáknak, mindenféle fénynek és dísznek székhelye. Lourde (Louvre – tőlem), latinul Lupara, a királyi palota neve. Sorbona pedig a párizsi kiváló akadémiának. Bastille-nak neveznek egy erődítményt, mely gonosztevők őrzésére épült egész erősen” (134. j., 10. f.). Nantes (Namnetes) nevezetességeit felsorolva pedig megjegyzi: „... de még híresebb a Nantes-i edictum révén, melyben IV. Henrik 1685(!)-ben a reformátusoknak megadta a vallásszabadságot” (15. j., 11. f.).⁵⁸ Haarlemmel kapcsolatban egyebek közt ezt olvashatjuk: „... ha a belgáknak himni lehet, itt találták fel a könyvnyomtatást” (38. j., 27. f.). Genfnél pedig nem mulasztja el megjegyezni: „... régen Kálvin János és Béza Tódor lakhelye volt” (44. j., 32. f.).

Strassburg székesegyházáról tudja, hogy tornya a legmagasabb Európában: 494 (rajnai) láb, Nürnbergről, hogy itt őrzik a birodalom jelvényeit. Samarcandáról (Szamarkand) sem felejt el megjegyezni: „Avicenna hazája, aki királyi filozófus és orvos volt annak idején” (119. j., 93. f.).

Az egyes országok részletes tájankénti ismertetését általános megjegyzések fejezik be. Ezekben szó van az ország államformájáról, alkotmányáról, közigazgatási rendszeréről, az ország földjéről stb. Igen nagy pontossággal és részletességgel ismerteti pl. az akkori Németország rendkívül sokrétű, bonyolult közjogi viszonyait, de Svájc vagy a két Belgium ugyancsak változatos közjogi, közigazgatási rendszerét is.

Mindenütt külön tekintettel van az ország, terület vallási viszonyaira. S itt megemlíti a felekezeti beállítottsága, illetve hovatartozása is. Pl. Portugáliával kapcsolatban ezt írja: „A lakosok mind pópisták; nem is tűr meg másokat az inquisitio szörnyű törvényszéke; sokan ennek ellenére a judaismus hívei” (4. j., 4. f.). Annál nagyobb örömmel regisztrálja viszont a Szövetséges Belgium vallási viszonyait: „Szövetséges Belgiumban az ún. uralkodó vallás a református, és állami hivatalokban csak reformátusokat lehet alkalmazni. Egyébként bármilyen felekezet tagjai szabadon gyakorolhatják vallásukat és végezhetik isteni tiszteleteiket magánházakban ugyan, melyek azonban elég tágasak és kényelmesek, így pl. a katolikusok, anabaptisták, entusiasták, örmények, zsidók, a lutheránusok meg még nyilvánosan is a templomaikban. Vallása miatt senkit semmiféle bántódás nem érhet, hanem a felekezetek békében élnek egymás mellett, sőt még socinianusok is vannak, igaz ugyan, hogy az anabaptisták neve mögé rejtőznek” (40., 41. j., 28. f.). Itt tehát mintegy az ideális vallási viszonyokat rajzolja meg, a magyarországi helyzethez viszonyítva, szinte sóvárogva, ez a felfogása azonban nem akadályozza meg abban, hogy Spinózát istentelennek ne nevezze (118. j., 92. f.). A nem keresztyénekről pedig szinte borzadállyal jegyzi meg, hogy „mohamedánok vagy bálványimádó pogányok”.

Franciaországgal kapcsolatban pedig ezt olvassuk: „... egész Gallia a katolikus vallást követi, bár ma is vannak még ott reformátusok Languedociában (Languedoc) és másutt, akik elég nagy számban élnek ott meghúzódva. A katolikusok között elterjedt ún. jansenismus-féle téves tanítást eddig még nem sikerült megszüntetni” (20. j., 15. f.).

Találók futó megjegyzései is, mint pl. a következő: „... az angol parlament, az angol lovak és kutyák igen nevezetesei” (30. j., 22. f.). Egyéni felfogását, hajlamát pedig főleg az ilyen észrevételek árulják el: „Különös dicsőségére szolgál Angliának, hogy a tudományok minden területén egymaguk szinte többet tettek, mint a többi nemzetek együttvéve. Kitűntek és a mai nap is kitűnnek főképp a természetbölcsleletben,⁶⁰ földrajzban, matézisben” (34. j., 22. f.). Az ilyen sorok a szinte minden tudományban otthonos és azokat nagyrabecsülő tudós alakját állítják elénk. Igen érdekes és jellemző viszont, hogy a debreceni Maróthi főleg a kereskedelemben látta az államok gazdagságának fő forrását, mint ezt kivált Hollandia esetében emeli ki.

***

Az egész művet az ismeretanyag gazdagsága, korszerűsége mellett nagy pontosság és tervszerűség, rendszeresség jellemzi. Utaltunk már a szempontok sokfélesége mellett

az adatok bőségére és lelkiismeretes pontosságára. Ez utóbbira utal pl. az előforduló sokféle – földrajzi és történelmi – név pontos megjelölése, legtöbbször két nyelven, latinul és az illető terület nyelvén. Szinte meglepő, hogy a sok-sok név ellenére alig található elírás, ezek jó része is valószínűleg a jegyzetíró, illetve másoló rovására írható. Hiszen azt sem tudjuk, hogy a minden bizonnyal másolt jegyzet hányadik másolás után készülhetett. Így pl. Ximanes olvasható Ximenes (6. j.), Fuentarobia Fuenterrabia (o. j. l.), Lourde Louvre (14. j. l.), Wicht Wight, Sene Senas (Siena latin neve) (52. j. l.), Lorito Loretto (53. j. l.), Neler Necker (65. j. l.), Zwajbrüllen Zweibrücken (65. j. l.), Speir Speyer (65. j. l.), Blancherburgum Blancoburgum (73. j. l.) helyett. A „Páris és vighs” kifejezés nyilván a másoló elírása a tories és wighs helyett. Ugyancsak másolási hibának tekinthető Merész Károly műrteni veresége évének 1646-ban való megjelölése 1476 helyett. Durva elírás lehet a következő rész is: „... vannak fanatikuskok, akiket piaristáknak neveznek” (87. j., 62. f.). Itt nyilván pietistákról van szó.

Feltűnő viszont, s inkább a korra jellemző, mint Maróthira, hogy a munka minden pontosságra, részletességre való törekvés mellett számadatokat alig közöl, annak jeléül, hogy a statisztika tudománya még nincs kifejlődve. A városok, területek lakóinak számát pl. csak általánosságban jelzi. „Harderoicum nem valami nagy város” – írja pl. Harderwijkról (39. h., 27. f.).

Igen érdekes és jellemző, hogy a szerzőnek azokról az országokról, amelyeket személyesen is jól ismer, melyekben éveket töltött, mint pl. Svájc, Hollandia (Szövetséges Belgium), Németország, nincs egyéni észrevétele, ez eljárásával nyilván módszere egységét és tudományos jellegét igyekszik megőrizni, s hallgatóinak is példákat szolgáltatni, a szubjektivitás és lirizálás mellőzésével. „Elfogultsága” legfeljebb olyasmiben észlelhető, hogy pl. a svájci népről, főképp „a középső részen” lakókról részletesebben és igen elismerően emlékezik meg (47. j., 34. f.). Ugyanez mondható el a Szövetséges Belgium lakóival kapcsolatos megjegyzéseiről is (41–43. j., 28–29. f.).

***

Mindezekből nyilvánvaló, hogy bár Maróthi Geographiája valóban „államisme”, mint Csinády Gerő idézett műve mondja, ennek azonban egy jóval fejlettebb változatát képviseli. Míg ugyanis a korabeli hasonló munkák a kormányzat ismertetése mellett az uralkodó címerének, címeinek, jövedelmének ismertetésében merülnek ki, amelyhez még az ország, a tartományok és városok zászlóinak és pecsétjeinek ismertetése társul, Maróthinál ilyesmi nem található, ellenben előtérbe kerülnek a gazdaságföldrajzi szempontok. „Hollandia gazdasági viszonyainak tárgyalásában már az okkeresés is felcsillan, s mai szemmel nézve is helyesen világítja meg a földrajzi fekvés, a felszín és a termelés összefüggéseit” – írja róla ugyancsak Csinády.⁶¹ Vagyis a szerző szinte mainak mondható szemlélettel dolgozik, hiszen a mai földrajz szerint is a természeti adottságok, a nyersanyagok és a lakosság határozzák meg egy-egy tájegység vagy ország geográfiai képét.

Az a tény, hogy Maróthi újkori földrajzában mindenütt, különösen a területi felosztást, közjogi viszonyokat illetően a legfrissebb helyzetet tünteti fel, mutatja, hogy tudása, ismeretei, módszere a kor színvonalán állnak. Bár mint láttuk, nagyszámú egykori és régebbi földrajzi munkával rendelkezett, legfőbb forrása a már említett Kis-Cellarius újkori része lehetett, egyes részleteket illetően pedig a kor nagyszámú lexikona közül elsősorban J. Chr. Iselin említett *Lexicon Basilienséje*, melyet Maróthi még Svájcban megismert szerzőjével együtt, Hollandiában pedig valószínűleg megvásárolt. Erre utal pl. egy 1737. aug. 18-án Leydenből J. Chr. Beckhez intézett levelének alábbi pár sora: „... a *Lexicon Basilienséje* nagy szükségem lenne, főleg földrajzi vonatkozásban”.⁶² Maróthi Cellariust követi bevezetésében,⁶³ a földrészek, országok sorrendjében, de nála legtöbb helyt részletesebb és frissebb leírásokat ad, s az ezekhez alapul szolgáló adatokat többnyire Iselin művéből meríti. Az államok, a városok bemutatásában is nagyjából Iselin szempontjai szerint jár el.

Valószínűleg Iselinre támaszkodik pl. az a svájciakra vonatkozó megállapítása, amellyel először J. Chr. Beckhez írott levelében találkozunk: „... fidem et candorem illum Helveticum in te desidero, quem vos quasi proprium vestrae gentis asseritis” (Debrecino a. d. XVII. Kal. Febr. MDCCXXXIX.)⁶⁴ földrajzában pedig ilyenformán hangzik: „Az emberek nagyon hűségesek, becsületesek és vitézek. Mint erős tagbaszakadt embereket másutt is szívesen alkalmazzák őket katonáknak”. Iselinnél ezt a Schweiz címszóban így olvassuk: „In Haltung der einmal getanen Zusage erwiesen sie sich so getreu und standhaftig, dass auch eidgenossische Treu und Redlichkeit in ein gemeines Sprichwort erwachsen. Dieses alles ware vereinbaret mit einem überaus starken und die grössten ungemach ausdauernden Leibstemperament, grosser und recht gravitatischer Statur und einer ungemeinen Leibesstarke.” A katonáskodásukra vonatkozó részt saját tapasztalatából is hozzáfűzhetette.

Abban is egyezik Iselinnel, s kora legtöbb földrajzírójával, hogy számszerű adatokat (lakosok száma stb.) nem közöl, s az országokban levő hegyeket sem említi.

Természetesen ismerte Maróthi Johann Hübnernek a 17. sz. közepe óta Európa-szerte elterjedt és sok kiadást megért, sokszor átdolgozott tankönyvét is (ez volt a legfőbb forrása a már emlegetett kassai kiadású Geographica Synopsisnak is).⁶⁵ Erre mutat pl., hogy Európa tárgyalásának kezdetén Hübner erőltetett hasonlatát használja, mely szerint Európa alakja egy ülő leányhoz hasonlít, s a gondolatot az R. 295/a. sz. jegyzet rajzban is bemutatja (a hasonlatot egyébként a kassai földrajzkiadvány is átveszi).⁶⁶

Természetesen voltak Maróthinak részletesebb és korszerűbb forrásai is. „Belgium Foederatum”, a mai Hollandia tárgyalásánál nyilván használta a nagy humanista, Hugo Grotius (1583–1645) *Commentariolus de statu Foederati Belgii* (Hagae Comitum, 1656) és *Annales et historiae de rebus Belgicis* (Amstelodamum, 1658) c. munkáit, továbbá Paulus Merula *De statu reipublicae Batavae* c. művét, mely az elsőnek említett írással egy kötetben jelent meg. Mind a két mű megvolt Maróthi könyvtárában, és ma is megvan a Kollégium könyvtárában (jelzete: K. 684.).

Körülbelül Maróthival egy időben fejtett ki Magyarországon jelentős földrajzírói működést Bél Mátyás (1684–1749). Munkásságuk azonban nem hasonlítható össze, mert Bél tevékenysége elsősorban tudományos kutató, adatgyűjtő és feldolgozó jellegű

volt, Maróthi a földrajztanítás és történelemtanítás érdekében elsősorban a külföldi tudományos eredményeket közvetítette, bár mint láttuk, meglehetősen önállósággal és korát, olykor forrásait is meghaladó színvonalon. Így e munkái inkább a hazai földrajz tankönyvírás kitűnő úttörőinek tekinthetők.

1. Hatvani István följegyzése szerint 1764-ben „életének 67. esztendejében” halt meg, tehát 1697-ben született. L. Lósy-Schmidt, 52. l. (jegyzet).
2. *Protocollum professorale* ab ao 1749–1791., 55. l. (A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Debrecen.)
3. Grundling, Hieronymus (1671–1729) jogtudós és filozófus. Chr. Thomasius tanítványa és követője volt. Halléban működött. Főműve: *Ius naturae et gentium*, Halle, 1714. 8°.
4. Boehmer, Justus-Henning (1674–1749) jogtudós, a hallei egyetem tanára, főleg az egyházjog terén végzett alapvető és széles körű munkát.
5. Heineccius, Johann Gottlieb (1681–1741), a filozófia, majd a jog tanára Halléban s rövid ideig Franekerben. Kora leghíresebb jogtudósa volt. Nagyszámú munkája nagy népszerűségnek örvendett egész Európában. Ezt különösen világos rendszerezésének és kifejezés módjának köszönhetette. *Fundamenta stili cultioris* stb. c. művét már Maróthi bevezette Debrecenben. A könyvből ma is hét példány található a Nagykönyvtárban hat különböző kiadásban.
6. *Statista*: itt: államférfi, közügyek intézéséhez értő ember.
7. Vitringa, Campegius (1659–1722), holland teológus. A franekeri egyetemen a keleti nyelvek s vallástörténet tanára volt. Nagyszámú kommentárt írt a bibliai könyvekre. Itt valószínűleg *Anacrisis Apocalypseos Johannis apostoli* c. művéről van szó.
8. L. Lósy-Schmidt, 52. l. és ITK. 1906. (XVI. évf.) 101. l. Hatvani István följegyzése Domokos Márton haláláról.
9. L. Révész Imre: *Bécs Debrecen ellen* (Ak. K., Bp., 1966.), 13–14. l., s Zoltai Lajos: Domokos Márton stb. Debreceni Képes Kalendárium, 1909. (54. sk. 1.).
10. L. Tóth Béla: Debrecen és a puritanizmus, Ref. Egyház, 1974.
11. Francke, Hermann August (1663–1727), a pietismus megalapítója és legnagyobb hatású képviselője Halléban, melynek egyetemén 1698-tól tanított. Több iskolát és szeretetintézményt is alapított tanításai szellemében. Nevelési elveit, melyek ugyancsak a pietizmust képviselik, könyvben is összefoglalta.
12. L. III. fejezet, 89. sz. jegyzet.
13. A hallei egyetem és tanárai e korbeli működéséről s Domokos ott tanulásáról részletes képet fest Révész Imre i. mű 14–20. l.
14. A természetjog, *ius naturale*, az embernek a természettől megalapozott, az

- értelemnek megfelelő s ezért elidegeníthetetlen, helytől, időtől független jogait igyekezett kifejezni. Kezdetei a reneszánszra s a reformációra mennek vissza, amikor a protestánsok a lelkiismereti kényszer elleni harcukban használták fel. A természetjog különösen a felvilágosodás idején fejlődött ki. Kialakításán filozófusok, jogászok dolgoztak a 17. sz.-tól a 19. sz.-ig (Grotius, Hobbes, Spinoza, Puffendorf, Thomasius, Leibnitz, Wolff). Elveinek legnagyobb hatású hirdetője Rousseau lett. A természetjog elvei természetesen igen fontosak voltak a debreceni vezetők számára is a 18. sz. viszonyai között, az egyre fokozódó Habsburg-elnomás korában. Ennek elvei vezették többek között Domokos Mártont, s valószínűleg az ő kívánsága volt, hogy Maróthi Marburgba menjen Wolffot hallgatni (L-T. I. 79-93.). Maróthi már külföldi tanulása idején foglalkozott a ius naturalével (L-T. I. 79-80.). Tanait – nagyon ügyesen – beleszővi a görög régiségtan tanításába; római régiségtani előadásában pedig valószínűleg római jogtörténetet ad (l. ott).
15. Zoltai Lajos szerint (i. mű, 56. l. jegyzet) Baranyi László és Csátori János tanácsnokok ugyancsak két évig hallgattak a hallei egyetemen filozófiát, jogot, teológiát, matematikát, anatómiát. Tehát Debrecenben már a 18. sz. első felében egy kis hallei csoport volt.
  16. A beszéd 1764-ben nyomtatásban is megjelent Debrecenben.
  17. Mindezeket részletesen ismerteti Zoltai Lajos *Domokos Márton és kora c. írásában* (Debreceni Képes Kalendárium, 1909., 54. s. köv. l.).
  18. A művet tévedésből hosszú ideig Domokos Márton munkájának tartották (L. Zoltai Lajos: *Domokos Márton*, Debreceni Képes Kalendárium, 1909., 63. l.). Hatvani Istvánnak Szilágyi Sámuel *Oratio funebris*éhez fűzött megjegyzéseiben (271-272. l.) azonban világosan megírja, hogy kik voltak a fordítás készítői. (L. Tóth Béla: *Ki fordította Osterwald „Traite des sources de la corruption”* stb. című művét magyarra? Magyar Könyvszemle, 1975., 165-166. l.)
  19. La Placette, Jean (1639-1718) francia protestáns teológus. Többnyire külföldön, Dániában, Hollandiában tevékenykedett. Itt *Morale chrétienne abrégée et reduite a ses principaux devoirs* (Köln, 1695) c. művéről van szó. (Más művei is megjelentek Debrecenben a század folyamán.) E könyv érdekessége még, hogy a címlapja előtt levő, bibliai jelenetet ábrázoló rézmetszetű képet egy Kovács György nevű kollégiumi diák készítette. Ez volt a második ilyen mű, mely a debreceni rézmetsző diákok kezéből kikerült. (L. Tóth Béla: *A debreceni rézmetsző diákok*, Magyar Helikon, Bp., 1975.)
  20. Zoltai Lajos: *Domokos Márton*, (Debreceni Képes Kalendárium, 1909., 63. l.) - Domokos Márton és Maróthi szoros kapcsolatára nemcsak az utal, hogy az utóbbinak külföldi tartózkodása idején is szinte állandó levelezésben álltak, amire peregrinusunk többször céloz leveleiben (pl. L-T. I. 113. l.), hanem az is, hogy Maróthi két első gyermekének az anyakönyvi bejegyzések szerint Domokos Márton volt a keresztapja (Keresztelési Anyakönyv 1726-tól 1742-ig, 464. és 504. l., Debreceni Ref. Esperesi Hivatal).
  21. Prot. Polit. 1726-1741., HBmL. IV. A. 1011/a. 146., 373. l. - A professzorok fizetését egy, az Administratio Cameralishoz, a város gazdasági helyzetéről 1733. december 22-én küldött jelentés évi 220 m. forintban s 20 cseber borban tünteti fel, ami megegyezett a lelkészek fizetésével. (HBmL. 1013/I./a., 126. sz.). Ezenkívül járt nekik természetbeni lakás, ennek fűtésére fa a Nagyerdőből és bizonyos rész a Kollégiumnak befolyt adományokból. A fenti jelentés szerint a főbíró, a városi orvos, a gyógyszerész, a nyomdai provizor fizetése évi 240 m. forintot tett ki, míg a szenátorok fizetése fejenként és évenként 120 forint volt. Ők azonban nem részesültek természetbeni juttatásokban.
  22. Or. fun. 265. l. - A beiktatás részleteiről az Acta Sedis Scholasticae ab anno 1738-1748, vagyis az iskolai Sedes ránk maradt jegyzőkönyveinek egy bejegyzése tudósít: „Anno 1738. 16. Április Clarissimus ac Doctissimi (sic!) Dnus Geor: Marothi Il[lustrissim]us Academicus Historiarum et Eloquentiae Professor Ordinarius conductus introductus et confirmatus praesentibus Inclito Senatu, Venerabili Collegatu, Fora (?) denique Studiosa Iuventute Orationem Inauguralem recitat et de fortuna et fatis Elegantiarum Literarum in Europa et in Hungaria verius egregie perorat. Vivat in Nominis Dei gloriam et bonum Ecclesiae ac Scholarum” (TREKL. II. 10. fond. C. III. k., 7. l.).
  23. I. mű, 48. l.
  24. Or. fun. 264. l.
  25. L. a Maróthi debreceni tanulásáról szóló fejezet lapján! Teleki Sámuel tanulásával kapcsolatban (Útinaplója 1759-1763, Marosvásárhely, 1908.) Imre Sándor is azt írja: „... a szakszerűség egyébként nem volt éppen Baselben még a tanárok között sem valami határozott, olyan formán, mint még a XIX. sz. utolsó harmada előtt is sok magyar protestáns iskolákban” (Bevezetés, LIV-LV. l.). - Norden (Die antike Kunstprosa, Leipzig-Berlin, I. 9. l.) a retorikáról szólva azt mondja: „Es kam schliesslich dahin, dass eloquentia gleichbedeutend war mit dem, was wie Literatur nennen”. Maróthi is ebben az értelemben fogta fel tárgyát, az irodalomnak is a mainál jóval szélesebb értelmet tulajdonítva.
  26. L-T. II. 68.
  27. Az adat a „Nomina vinculo Matrimoniali copulorum in Ecclesia Debreciensis (sic!) ab Anno Debrecen, 1726. c. anyakönyv jún. 11-i dátummal ellátott lapján található a Debreceni Ref. Esperesi Hivatalban.
  28. L-T. II. 67.
  29. L-T. II. 68.
  30. Egyházkerületi Levéltár, Z. 60. ab. (Maróthi-anyag, 92.). Jó tájékoztató ez az írás arról is, hogy Maróthi mellett mit tanítottak a többi professzorok 1740 táján a Kollégiumban. A későbbiekre pedig a közvizsgákra vonatkozó feljegyzések tudósítanak. Az Acta Judicaria már említett bejegyzése szerint (TREKL. II. 10 c. 221. l.) az 1744. október 2-án és 3-án tartott nyilvános vizsgán Maróthi tanítványai a matematika mellett egyetemes történelemből és földrajzból mutatták be tudásukat. Önéletrajzában Hatvani is, aki 1738-ban lett először a Kollégium tógátusa - majd két évi szünet után 1741-től folytatta tanulmányait az iskolában - ugyanezeket a tárgyakat tanulta a kiváló professzortól (L. Lósy-Schmidt, Függelék, 221. l.).
  31. I. mű, 198. l.

32. Szinnyei (Magyar írók, VIII. k. 687–689. l.) tévesen írja, hogy Maróthi történelmi előadásainak kézírata megvan a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában (OSZK). Valószínűleg az ott meglévő *Antiquitates Romanae* c. kéziratra gondol.
33. TREKL. II/10/c. III. k. 221. l.
34. Alfons Turretini (1671–1737) genfi ref. lelkész, majd 1697-től ugyanott teológia professzora, az ésszerű ortodoxia kiemelkedő képviselője. Ellensége minden dogmatikai merevségnek, megkötöttségnek, s e felfogás jegyében küzdött a két protestáns felekezet egyesítéséért. Maróthi személyesen ismerte és nagyon becsülte (L. MA., 122. l., L-T. I. 67. l., JAGL. IV. 1365–1366. h.). – Johann Jacob Hottinger (1652–1735). Először zürichi lelkész, majd 1698-tól a teológia professzora az ottani főiskolán. Mint haladó felfogású teológus sokat fáradozott a lutheri és kálvini egyház egyesítéséért. JAGL., II. 1731. k.
35. L-T. I. 81. és L-T. II. 73. l.
36. I. mű, 27. l. – Hasonló dolgokat mond a pataki történettudásról Bessenyei György *Holmi* c. könyvében (Bécs, 1779.): „Miltiadesről, Themistókleszről repetitiókat tanultam, de Kodrusról, Amphictionról, Cecropsról, Licurgosról semmit sem tudtunk. Cicerót csak hirdettük, de Trájánusról, Horatius Coclesről Cujrásokról (sic!), Numa Pompiliusról sat. szót sem hallottunk (103–104. l.).
37. I. mű, 266. l.
38. Polgári ezt írja róla emlegetett írásában: „... Historias et Geographiam docentem uno integro anno non sine magna fructu audiui” (9. v. l.). Tekintve, hogy Polgár csak tanársága első évében volt Maróthi tanítványa, feljegyzése is arra utal, hogy professzorunk mindjárt kezdettől hozzácsatolta a földrajzot a történelemhez. Egyébként erre az eljárásra már groningeni tanára, Leonard Offerhaus is példa mutatott (L-T. I. 106. l.). L. A. Th. Deursen: Leonard Offerhaus stb. I. B. Welters, Groningen–Djakarta, 1957. 31.
39. Idevonatkozólag l. Csinády Gerő Debrecen földrajzi hagyományai c. tanulmánya (Debrecen, 1955., 3–5. l.).
40. L-T. II., 85–86. l. – Maróthi földrajztanításáról Szilágyi Sámuel is megemlékszik gyászbeszédében: „Primus geographiam universam. . . in schola nostra exposuit” (273. l.). A beszédhez fűzött jegyzetei sorában a kiadást gondozó Hatvani István ezt írja: „... ne coeci in luce historiarum versarentur, sed qualemunque situ regnorum notitiam haberent, chartes etiam geographicas iis procuravit” (ugyanott).
41. Ötvös János: *Maróthi György könyvtára*. (A Debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyve, 1955. 2. rész, 331–337. l.)
42. A levelek ma is megvannak a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában 83. 1739., 84/1740. számok alatt. Szövegüket részletesen idézi Sinka Sándor *Gymnasiumi oktatás története* c. munkájában (Értesítő, 1894–95., 70–71. l.). A várost 1739 májusában zárták le a pestis miatt, s a zárlatot csak 1740 áprilisában oldották fel.
43. Csinády Gerő idézett tanulmányában azt állítja, hogy a glóbusokat elkobozták (9. l.). Ez azonban tévedés. Sőt úgy látszik, a Tanács módot talált arra, hogy Dragostól visszaszerezze őket. Az 1737-ik évben kezdett könyvtári bejegyzéseket tartalmazó Album (R. 71. 8.) 41. lapján ugyanis ezt a bejegyzést olvassuk: „Amplissimus Magistratus Debrecinensis litterarum iis deditorum amantissimus, reique litterariae promovendae augendae vel maxime intentus globos terrestrem atque coelestem magno aere ex Belgico adferend(es) curavit eosque pro sua nota satis munificentie publico studiosae Juventutis bono dicatos in bibliotheca prostare voluit. biblioth. p. t. St. Veszprémi” (sic!). E szavak a legnagyobb valószínűséggel (az időpontokból következően is) a Maróthi által vásárolt glóbusokra vonatkoznak. Az éggömb ma is megvan a Kollégium gyűjteményeiben.
44. A jegyzet írója valószínűleg azonos azzal a (Szatmár) Németi Pap Istvánnal, aki Szinnyei szerint 1641. okt. 12-én lépett a debreceni Kollégium főiskolahallgatói közé, később pedig Utrechtben és Franekerában teológiát és orvosi tudományokat hallgatott, s hazajöve teológiai és orvosi értekezéseket írt. Csinády idézett műve megemlíti (6. l.) egy Sz. Németi Pap István által 1763-ban Nagykarolyban „harmadszor is kiadott s »Magyarország versekben való leírását« tartalmazó munkát, melynek én az 1760-as második kiadását forgattam a Kollégium Könyvtárában” (A. 1187, Miscellanea, Tom. III. 8.). A könyvecske 7 nyomtatott lapból áll, Magyarországot nyugatról kezdve a vármegyék sorrendjében írja le, többnyire 1–1 versszakot szentelve minden megyének. Földrajzkiadványról Szinnyei nem tud.
45. A szögletes zárójelbe tett részek mindenütt a szerző kiegészítései, illetve rövidítés-feloldásai.
46. Egyébként, hogy az előadás Itálián túl is folytatódhatott, jelzi, hogy bevezető szavaiban Maróthi pl. a Szentföld földrajzára utaló forrást is említ. Az újkori földrajz és az *Astrognosia* szövegét a KLTE Földrajzi Intézetének megbízásából lefordította dr. Mészáros Ede ny. egyetemi tanár. Az *Astrognosia*t kétnyelvű kiadásban az intézet 1962. évi Acta Geographica c. kiadványában meg is jelentette.
47. Bár Csinády Gerő, aki említett művében először foglalkozott Maróthi földrajzi munkáival, tud mind a két kéziratról, a kettőt „azonos szövegű”-nek tekinti (i. mű, 5. l.), s csak a másodikat tárgyalja. Így elkerüli figyelmét, hogy az ókori földrajz csak itt foglal helyet; önmagával ellentétbe kerülve („azonos szöveg”), az *Astrognosia*ról viszont azt állítja, hogy csak e kéziratban található. Tanulmánya 6. lapján ugyanis azt írja az utóbbiról: „Ennek is két példányát ismerjük. Egy kézirat példányát a debreceni kollégiumi könyvtárban, a másikat a budapesti Ráday Könyvtárban őrzik.” A Ráday Könyvtár igazgatójának levélbeli tájékoztatása szerint viszont a gyűjteményben semmiféle Maróthi-kézirat nem található.
48. Pomponius Mela egy 3 könyvből álló geographia szerzője, i. sz. 37–54 között működött. Munkájának címe: De Geographia. Műve régebbi munkák tömör kivonata. *Libri tres de situ orbis* címmel (Lugduni Bat., 1696) megvolt Maróthi könyvtárában is, más kozmográfiákkal és Gronovius Jakab jegyzeteivel egy kötetben.
49. Cellarius (Christoph Keller)re nézve l. III. fejezet 99. j. – Bochartot és Spanhemiumot illetőleg a jegyzetelő (R. 295/b.) téved. A Geographia Sacra

- Bochart Sámuel (1599–1667) francia ref. pap írta, s műve *Phaleg et Canaan* címmel jelent meg (l. Jöcher: *Allgem. Gelehrten-Lexicon*, Leipzig, 1750., I. 1151. hasáb), az *Orbis Romanus* pedig Ezechiel Spanheim (1629–1710) műve (l. JAGL. IV. 712–713. hasáb).
50. Hogy Offerhaust, akinek tanítványa volt, nem említi forrásai között, ez annak tudható be, hogy a holland tudósnak földrajzi műve nem volt. Földrajzi előadásait ő is Cellarius könyvei alapján tartotta (l. A. Th. van Deursen: i. mű, 31. l.). Itt kell helyreigazítanunk Csinády Gerő ama tévedését, mely szerint „Lulofs leideni professornak Maróthi valószínűleg hallgatója volt. Maróthi megfordult ugyan Leidenben, de az egyetemre nem iratkozott be, s Lulofs nevét meg sem említi Hollandiából írott leveleiben. (Lengyel-Tóth: I. 25., 26. l.).
51. „Chartae Geographicae veteris Praestantissimae sunt Cellariae et Novissimae. I. Davidis Cöllerii Professoris Altorfini, qui etiam minores chartes edidit 12, tum Bocharti et Spanhemii supra laudatis operibus, Vocabularia Geographica, quae Tironibus aliquod negotium (praeservare ?) possent fortasse, s[un]t sequentia.” (R. 295/b., jegyzet, 1. lap.)
52. Eutropius római történetíró Constantinus és Julianus császárok idejében. I. sz. 370 táján halt meg. *Breviarium ab urbe condita libri* címen megírta Róma egész történetét Jovianus haláláig. Tömörsege, világos előadása a munkát kedvelt tankönyvvé is tették. Maróthi is kiadta 1741-ben Debrecenben.
53. Iselinre és Offerhausra nézve l. a Maróthi bázeli és groningeni tanulására vonatkozó részeket.
54. A Kis-Cellarius viszont csak ennyit mond Gadesről: „... parva insula, sed magni nominis civitas, Colonia Tyrionum” (I. kiadás, 37. l.).
55. Strabo az ókor egyik legkiválóbb geográfusa volt (i. e. 64–i. u. 19.). Görögországban született, de legtöbbet Rómában tartózkodott. Sokat utazott. *Geographika* c. műve 17 könyvből állt. Munkája *Rerum geographicarum libri XVII.* címen szintén megvolt Maróthi könyvtárában egy 1587-es genfi (Vignon) kétnyelvű kiadásban. Ebben a Gadesre vonatkozó helyek a III. könyv 94. és 116. lapjain találhatók. A könyv nagykönyvtári jelzete: U. 70. Címlapján Maróthi bejegyzése: „Georg. Maróthi emi Hagae Comitum a. d. XVII. Kal. Septembr. MDCCXXXVII.”
56. A további hasonló megjelöléseknél a j. az eredeti jegyzetet, az f. Mészáros Ede gépirásos formában a KLTE Földrajzi Intézetében őrzött (Kézirat 7) fordítását jelenti. A magyar nyelvű idézetekben Mészáros fordítását követtem.
57. Homann Johann Baptist (1663–1724) német térképmetsző és kiadó, kb. 200 térképet készített és adott ki, köztük egy Világatlaszt (Nürnberg, 1716. 125. l.), s egy „Atlas methodicus”-t (uo. 1710, 18. l.). Mindkettő megvan a Nagykönyvtárban, több példányban is, U 30, U 36 és U 38, U 39 jelzet alatt.
58. Ausztráliáról még egy 1754-ben Kassán a jezsuiták kiadásában megjelent *Geographica Globi Terraeque Synopsis* – mely egyébként Joannes Hübner Geographiája után készült – sem tud. Utolsó (pars sexta), De terris incognitis c. fejezetében ilyen kérdést és feleletet találunk: „Quae terrae Australes incognitae? Sub insulis Moluccensibus Nova Hollandia spectatur, coloniis hodie dum carens ab Hollandis ante Annos fere 90, detecta” (462. l.). Itt valószínűleg Tasman felfedezésére céloz, mely 1642-ben zajlott le. A továbbiakban pedig a déli tengerek néhány szigetét említi. Új-Hollandiáról J. Chr. Iselin Lexicona (Basel, 1729) is tud, Ausztráliát, mint földrészt azonban ő sem említi (II. 821. l.). Fent említett földrajzunk utolsó mondatai egyikében egyébként is így nyilatkozik: „Haec de 4 orbis partibus, ac terris incognitis strictim data sufficiant” (462. l.). – A könyv 1773-as drezdai kiadása is *Allgemeine Geographie, aller vier Welttheile* címmel jelent meg (Nagykönyvtár: U 472).
59. Az évszám nyilván elírás, mert az edictum 1598. ápr. 13-án kelt. 1685. okt. 23. a visszavonás ideje.
60. Ez kb. a fizikát jelenti itt is, és Maróthi valószínűleg Newtonra gondol, akit leveleiben is emleget (Lengyel-Tóth I. 66., 68., 73 74., 83., 133., 11.).
61. I. m. 6. l.
62. L-T. I. 110. l.
63. Cellariusnál az említett 1731-es jénai kiadásban pl. ez olvasható: „Divisio orbis mathematica (aequator, horizon, tropici, polares – longitudo, latitudo), Divisio physica: (continens, insula, paeninsula, isthmus), Divisio politica: (Europa, Asia, Africa, America). – Maróthi ez utóbbi részt kibővíti a történelmi fogalmával és szempontjaival. (Bár a Laurentius Reinhardus által készített fenti kiadás szintén „Observationibus geographicis historicis ac genealogicis locupletata” jelent meg a címlap szerint.)
64. Debrecen, 1739. jan. 16.
65. Hübner, Johann (1668–1731) tanár és tudós Németországban. Főleg történelemmel és földrajzzal foglalkozott. *Fragen aus der alten und neuen Geographie* c. munkája még életében 36 kiadást ért meg és 100 000 példányban fogyott el holland, francia, olasz, svéd stb. fordításokban. Latin nyelven nálunk is több kiadást ért.
66. A szűzhoz való hasonlítást megtaláljuk Szatmár Németi Pap István említett verses földrajzában (l. 42. j.) is.

RÉGISÉGTANI ELŐADÁSAI

1. Kéziratok. – 2. *Antiquitates Graecae*. – 3. Források. –
4. *Antiquitates Romanae*. – 5. Források. – 6. Összefoglalás.

1.

Ugyancsak a történelemhez csatolva adta elő Maróthi görög és római régiségtanát. Mint láttuk, 1739. március 21-én ezt írja Becknek: „Elhatároztam, hogy a történelemhez még ebben az évben, ha Isten is úgy akarja, hozzácsatolom a római régiségek tanát.”¹ A görögöt azonban már előbb megkezdhetette, mert egy 1740 májusában kelt levelében ezt olvashatjuk: „Én most a görög régiségtant s amellet az irodalomtörténetet (*Litterariam Historiam*) fejtegetem, ahogy tudom. . .”² A görög régiségtan előadásáról említést tett a városi tanács kérésére adott jelentésében is (1740. január), 1741. augusztus 26-án pedig arról számol be barátjának, hogy már be is fejezte e tantárgy előadását.³

Az *Antiquitates Romanae* előadásának idejére vonatkozólag nincsenek ilyen pontos adataink, csak következtethetünk arra, hogy az 1739-ben közbejött pestis miatt csak az 1741. év őszi félévével kezdhetette el. Az előadás Maróthi kézírásával ránk maradt szövegében ugyanis ezeket a dátumokat olvashatjuk: az 1. lapon: „A. D. 23. Feb.”, az 517-en: „Finis Laus Deo a. d. 22. Junii”. Mivel az évszám a keltezéseknél nincs megadva, feltételezhetjük, hogy itt is az 1741. évről van szó: Maróthi a gondos tanár módján előre elkészítette „dictatum”-ainak szövegét, hogy „post absolutas Graecas” a római régiségtant történelmi előadásaihoz csatolhassa.

Mind az *Antiquitates Graecae*, mind az *Antiquitates Romanae* szövege Maróthi saját kezeírásában maradt ránk. Az előbbi a debreceni Ref. Kollégium könyvtárában R. 266/a. jelzés alatt, az utóbbi az Országos Széchényi Könyvtárban Quart. Latin. 2069. sz. alatt.

Az *Antiquitates Graecae* kézírata nyolcadrét alakú csinos kötet, 552 utólagosan ceruzával számozott lapból áll. A 261–264. lapok üresek, s utánuk a szerző más tollal, más tintával és sietősebben folytatja az írást, amely szépen kiírtnak mondható ugyan, de rendkívül apró betűs és sűrű sorokba rendeződik, s az átlagosnál is több rövidítéssel készült, úgyhogy néha szinte a gyorsírás jellegét veszi fel. Mindez nemcsak olvasását nehezíti meg, és teszi fárasztóvá, de valójában a terjedelmet is növeli.

Az *Antiquitates Romanae* szövege egy negyedréti alakú félbőrbe kötött könyvben található. Lapjain háromféle számozás olvasható. Az első tintával, Maróthi kezeírásában 517 oldalra terjed ki. A második kézinyomda betűivel levelenként végzi a számozást 259 levélíg. Emellett található egy ceruzával történt számozás is, mely az előzőek levelet is beszámítja, így eggyel előtte jár a második számozásnak, de ugyancsak a 259-es számmal végződik, mert az előbbi a 88–89-es számú levélnél elvéri a számozást.

Ez a kézirat már a papír méreténél fogva is nagyobb betűkkel van írva, mint az első de egyébként (rövidítések) hasonló sajátosságokat mutat.

Mi későbbi helymeghatározásunkban mindkét kéziratnál az oldalankénti számozás követtük.

Az *Antiquitates Graecae*ből két diákjegyzetet is őriz a Nagykönyvtár R. 265., illetve R. 266. jelzéssel. Ezek közül az első „ex ore Clar. ac Doctiss. Dni Georgii Maróthi calamo rotante exceptit, finemque imposuit Steph. Kuthi 3^a Junii ao 1741” (206. r.), a másodikat „ex ore eiusdem calamo exceptit Benjamin Szőnyi An. 1740. tunc in Alma Debreczina Studiorum cultor”. Mint a szövegből kitűnik, Szőnyinek ezek a kötés belső oldalán helyet foglaló szavai utólag jegyeztettek a kéziratba.⁴

A két jegyzet mindegyike a „Caput III. De locis Sacris” szavakkal kezdődik, mindegyik feltünteti a kezdés dátumát is: „28 Martii 1740”. Ez a dátum s a két jegyzet elején levő hiány, ami Maróthi kéziratához viszonyítva a bevezetés (Prolegomena) mellett az első két fejezet (168 oldal), tehát majdnem az anyag egyharmadának hiányát jelenti, az 1739. évi debreceni pestisjárvánnyal függ össze. Maróthi előadásait ugyanis megszakította az 1739. év májusában Debrecenbe is elérő országos járvány,⁵ mely a diákokat is szétszélesztette, mint Maróthinak bázeli barátjához, Beckhez írt levelében is olvashatjuk (1739. március 31-én),⁶ s mely csak az év végével szűnt meg. Maróthi ugyan a hivatalos zárlat ellenére már 1740 januárjában megkezdte előadásait, amire arra a kollégiumi tanároknak a debreceni városi tanács 1740. január 6-i levelére adott válaszából következtethetünk,⁷ a két diák viszont valószínűleg csak a téli idő elmúltával, március végén tért vissza a Kollégiumba s így a jegyzetelést csak e hó utóján kezdte meg.

Kuthi jegyzete, melynek vége, akárcsak a Szőnyié, megegyezik a Maróthi kéziratának végével, mint láttuk, feltünteti a befejezés időpontját is, 1741. június 3-án. Ez az adat megegyezik a Maróthi leveleiben található dátumokkal.

Már láttuk, mi volt a helyzet a Kollégiumban a görög tanulása terén Maróthi diáksága idején, s ez, mint tudjuk, mit sem változott hazatéréséig.⁸ Éppen ezért professzorunk görög régiségtani előadásai minden szempontból merész újításként hatottak. Szilágyi Sámuel is elsőként Maróthinak a görög műveltség terjesztésében elért érdemeit emeli ki halotti beszédében: „Primus litteras graecas – e diurno exilio revocavit.” – „Primus Geographiam universam, Graecamque ac Romanam Archaeologiam in schola nostra exposuit”. Magyar Athenasában Bod Péter is Maróthi görög- és matematikatudását említi.¹⁰

2.

Előadásainak minden újdonsága ellenére azonban a fiatal professzor nem rontotta ajtóstól a házba. Klasszika-filológiai tevékenységében tőle s tárgyától telhetően igyekezett a Kollégium hagyományaihoz és céljaihoz s egyáltalán e tudomány akkor törekvéseihez igazodni. A Kollégium ekkor és még ezután is hosszú ideig a református lelkész- és tanítóképzés céljait szolgálta, s tanítását is a célnak rendelte alá. De egyébként másutt, egész Európában is, a filológiai tudományok ekkor még erősen

teológia hatása alatt állottak, annak mintegy segédcapatát képezték. A tudománynak ezt az ágát nevezték „philologia sacra”-nak. Ismerjük pl. Gisbert Voetiusnak (1589–1676), a nevezetes utrechti professzornak a philologia sacra-ra vonatkozó értekezését, melyet éppen Apáczai Csere János adott elő mint defendens 1650-ben nyilvános disputáción, s melyben a szerző pontosan és részletesen körülírta a filológia teológiai szerepét.¹¹

A „philologia sacra” felé terelték Maróthit már Bázelen a Frey–Grynaeus intézettel s barátjával, Beckkel való kapcsolatai is. Az említett intézetet ugyanis alapítói a szóban forgó tudományág művelésére rendelték, s ennek Beck fiatal korától, már Maróthi idejében is tanára volt.¹² Az is jellemző a tudományszomjas debreceni diák érdeklődésére, hogy már 1735 tavaszán Bernben megvásárolja Gualterus van Bas-huysen művét a filológia és a szentírás kapcsolatáról, bár a munkát és íróját igen kevésre értékeli.¹³

De a philologia sacra felé mutatta az utat, mint láttuk, Maróthi hollandiai tanárainak, Daniel Gerdesnek és Leonard Offerhausnak a példája is. Hogy tanulmányai alapján is meg volt győződve a filológia teológiai hasznáról, azt az *Antiquitates Graecae* Prolegomenájában fejti ki: „A görögség megismerése segít a Szentírásnak, még az Ószövetségnek a megértésében is, melyben sok dolog van, quae sine hoc Eruditionis instrumento plane intelligi nequeunt. A bibliai jóslások homálya, melyet csak az események, megtörtént dolgok oszlathatnak el, szintén nem nélkülözheti a görög irodalom, történelem ragyogó fényét. – Az asszír, chaldeus, perzsa népek régi dolgairól is a görögöktől tudunk. Quod si ad Novi Foederis Sacros Auctores animum attendamus, iam multo gravius apparebit, et certius, eruditionis Graecae pondus.” (3. l.) Az Újtestamentum sok hibás magyarázata pl. a görög nyelv gyenge ismeretéből származott (3. l.). „Így keletkeztek a hibás kommentárok” (4. l.).

De mint mondtuk, a teológiai szempontok előtérbe helyezésére kényszerítették a kollégiumi viszonyok is. 1739. március 21-i levelében, melyben egyebek közt a latin, illetve klasszikus műveltség emelésére irányuló törekvéseiről beszél Becknek, ezt írja: „Szeretném embereimet minden erővel a megszokott »barbaries«-től, a szép irodalom tanulmányozására átvezetni.” S a továbbiakban ezt írja: „... naponta tapasztalom, mily nehéz ár ellen úszni és az ifjakból kiirtani azt a régóta beléjük evődött pusztító tévedést, mely szerint elég tanulnaknak hiszik magukat, ha prédikálni tudnak; akkora örültség szállta meg ugyanis a magyarokat, hogy azt hiszik, a prédikálásban való jártasság a tudomány teteje: minden mást szinte teljesen mellőznek.”¹⁴ Ebben a helyzetben csak egy orvosság, egy lehetőség van, mint a következő évben írja: „Én most a görög régiségtant s amellet az irodalomtörténetet magyarázom, a lehetőségekhez képest; elsősorban arra töreksem, hogy hallgatóim belássák, mekkora haszna van ezeknek a dolgoknak magában a teológiában, azaz a vallási dolgok megmagyarázásában. Ezt találtam ugyanis a legjobb módnak arra, hogy hozzájuk édesgessem őket.”¹⁵

***

Nem csoda tehát, hogy Maróthi úgy építi fel görög régiségtani előadásait, hogy azokból erőteljesen kitűnjék az ismeretek teológiai haszna. Ez mutatkozik meg pl.

mindjárt munkája szerkezeti rendjében s az egyes részek arányában is. Prolegomenájában bejelenti (19–22. l.), hogy műve beosztásában azt a Johann Philipp Pfeifer (1645–1695)¹⁶ által bevezetett rendet követte, amelyet C. Lambert Bos is átveszt kompendiumában, s amely végső fokon „Aristotelem habet auctorem” (19. l.), tudniillik, hogy először a Sacra, a vallás körébe tartozó dolgokról szól, s csak azután beszél a Civilia, Militaria, Domestica körébe tartozókról, ezzel is kifejezve, hogy legnagyobb jelentőséget a vallási régiségeknek tulajdonítja. Sőt e téren nagymértékben túltesz említett mesterén is. A továbbiakban ugyanis kiderül, hogy Maróthi valóban csak a beosztásban követi Boszt, egyébként jelentősen eltér tőle mind módszerében mind az előadott tudásanyagban, ami műveik terjedelmében is komoly különbséget idéz elő. Bos könyve ugyanis 190 tizenkettedrét lapból áll, ebből is az utolsó hat lap „Fuga vacui”, a könyvtől független kis értekezés, míg Maróthi kézirata 552 sűrűn teleírt nyolcadrét oldalt tesz ki. Bos művében minden bevezetés nélkül rögtön tárgytér: „Pars Prima, De Religione Graecorum”, s aztán folytatja caputokba, pontokba szedve az egyes tárgykörökre vonatkozó tudnivalókat, megállapítások formájában rövid leíró mondatokban, idézetek és hivatkozások nélkül. Az első caput Bosnál „De Situ Graeciae, Atticae et Athenarum”, mintegy három oldalt foglal magába, míg Maróthinál a Graecia Vetus c. első fejezet a 23. laptól a 111-ig terjed, s hasonló arány a továbbiakban is. Pl. Bosnál a De Diis Graecorum c. II. c. 5 oldal, Maróthinál ez a rész a De Religione c. II. fejezetnek (111–168. l.) a 124. laptól a 158-ig terjedő szakaszát alkotja.

A nagy terjedelmi különbség módszerbeli eltérésükből is származik. Maróthi ugyanis Boszal ellentétben az egyes tárgyköröket történeti szempontból, a nevekre kifejezéseket etimológiai alapon, az antik és egykorú források idézésével, szembeállításával és saját részletesen megokolt véleményével, esetleg futó megjegyzéseivel adja elő, nem szólva a témakörök bővítéséről. Mert míg pl. a De Situ Graeciae Atticae et Athenarum c. részben Görögország földrajzi meghatározása, nevének illetve neveinek eredete Bosnál pár sort tesz ki, Maróthi mintegy harminc oldalt szentel a kérdésnek kéziratában (26–55. l.) részletesen fejtegetve a Ἑλληνες, γραικοί szavak eredetét, etimológiáját, s használatuk elterjedését.

A továbbiakban hasonló eljárással, tartományok szerint ismerteti a régi Görögországot, főleg Attikát, külön fejezetet szentelve a „Doctae Athenae”-nak, a tudósnő Athénnek. Nem csoda, ha ilyenformán csupán a vallási régiségek terjedelme 45 oldalra növekszik, tehát az egész műnek több mint háromnegyedét teszi ki, ami ellenére, hogy tudásunk már a XI. caput táján, a „de Oraculo Delphico” c. fejezet kezdetén felhagyni a túlságosan részletező előadással, a XVII. caputtól pedig szinte lexikonszerű címszavakba szorítja mondanivalóját. Pl. a 392–395. lapokon következő fogalmakról olvashatunk: πενταθλον, σταδιον, διαυλος, δολυχιον, αφεσις, μετα, καταλαμβειν, s ilyen tömör meghatározásokat: „§ 7. Meta stadium finem stadii lapis erat positus vel columna metae v. pyramidis figuram imitata.” stadion végénél egy követ vagy határosszlop, illetve egy piramis forma alakított fel, 395. l.)

Szemponthoz érvevényesítésének, a philologia sacra megvalósításának természetesen legjellemzőbb példái azok a helyek, ahol a görög vallású vonatkozásokat fel-

egészen a keresztyén vallással, az Újszövetséggel kapcsolatos ismeretekig, illetve problémáig. Szinte sehol sem mulasztja el, ahol a tárgynak valamilyen bibliai vonatkozása van, arra kitérni. Az „ismeretlen istenekről” szóló részben pl. megemlékezik arról, hogy az athéniai oltárt állítottak az idegen isteneknek, megemlíti, ez nyújtott alkalmat Pálnak Krisztus igaz vallásának hirdetésére (in act. Apost. c. 17. v. 23., ubi vid, Hug. Grotium [167. l.]) stb.

***

Módszerét illetően Maróthi bőségesen, de mindenkor éles kritikával használja munkájában a korabeli és hajdani írott forrásokat s bátran támaszkodik a mitológiai események vallomásra is, egyik legkedveltebb eszköze azonban az etimologizálás, a szófejtés. De bármennyire kedveli ezt az eljárást, valamint a héber s a keresztyén vonatkozások kiemelését, ellene van minden, abban az időben különösen kedvelt és tekintélyes tudásoktól is gyakorolt, a Bibliára, bibliai nyelvekre, héberre, görögre építő erőltetett etimologizálásnak, magyarázatnak.

Már berni tanulása idején pl. több ízben szóvá, sőt itt-ott nevetség tárgyává teszi Johann Georg Altmann (1697–1758) berni professzor „graecizálását”. Pl. mikor az a „De Antiqua Helvetia Graecissante” c. értekezésében azzal bizonyítja, hogy a régi helvétek görögök voltak, és görögül beszéltek, hogy a Caesar szerint „pagus”-okba települt helvétek ezt a szót a görög πηγη-ből vették, ami forrást, patakot jelent, továbbá, hogy a városok nevében a -burg végződés a görög πυργος-nak felel meg. Hasonló módon jár el Ezechiel Spanheim (1649–1710) amaz állításával, mely szerint a magyar isten szó a görög εστιν-ből származik.¹⁸

Természetesen nem minden esetben ilyen elutasító a görög, héber s egyéb eredeztetéssel szemben. Ahol értelmét látja az ilyesminek, készséggel elfogadja, mint pl. Diana Ειλειθυια melléknevének magyarázatánál (151. l.).¹⁹

Mint korábban is jeleztük, bármennyire előtérbe helyezi is szempontjait, Maróthi nem áll meg a philologia sacra határainál. Már Prolegomenája első soraiban kiemeli, hogy „a görögöséget az irodalom és tudomány dicsősége is a többi népek elé helyezi: Görögország népeiben volt valami kiváló és természetadta ragyogó képesség a nemes tudományokhoz (művészetekhez) és igen erős törekvés a bölcsészet művelésére. Megvolt a hadi dicsőség kiemelkedő ékessége s a legnyájasabb, az emberiség teljességén alapuló erkölcs (szokások). Végül a hajózásban és kereskedelembe való nagyszerű jártasság.” (2. l.) Minden későbbi művészet, tudomány náluk veszi eredetét.

De tudja azt is, hogy a vallási dolgok szemmel tartása, figyelemmel kísérése szélesebb, világi jelentőséggel is bír, mert ezek körében „maradnak fenn leginkább az ősi nemzetek legelső intézményei”, minthogy ezek változnak legkevésbé az idők folyamán (19. l.).

Hogy a vallási régiségek körén messze túl tud látni, azt nemcsak a Prolegomena idézett szavai tanúsítják, de az olyan szakaszok is, mint pl. az Omnium Nobilissima Athenae, melyben Athén fejlődését és történelmi jelentőségét adja elő (80–81. l.).

Természetesen legérdekesebbek és legjellemzőbbek ebből a szempontból a Civilia, Militaria és Domestica c. részek egyes szakaszai. Ezek a szakaszok ugyan, mint már jeleztük, többnyire rövidek, s alig többek lexikális meghatározásoknál, de ahol a

szerzőnek szinte személyes, nyomatékos mondanivalója van, ott nem sajnálja a szöveget. Ilyenek pl. a *Civilia c.* résznek (*Pars II.*) első §-ai. Maróthi ugyanis történeti rendben tekinti át a görög állami intézményeket, itt is természetesen szinte kizárólag Athénről s ennek során legelőször „*De regio imperio*” beszél öt eléggé terjedelmes szakaszban (453–461. l.). Rendkívül érdekes és jellemző, amit itt a királyi hatalom kialakulásáról, fejlődéséről, a trónöröklésről, a királyválasztásról, a hatalom isteni eredetéről stb. mond. „Minthogy minden ember a senkire sem ártalmas szabadság veleszületett érzékével (*sensu*) felruházva az életnek és halálnak ugyanazon feltételével, minden megkülönböztetés nélkül jó a világra, semmi sem nyilvánvalóbb, minthogy a természet törvényénél fogva mindnyájuk joga egyenlő, és semmi más, csak a törvényes és közös egyetértéssel létrehozott uralomnak juttat helyet. A hatalom legfőbb méltósága tehát egykor mind a természet, mind a gyakorlat szerint, mind pedig az állandó szokás folytán a népnél volt (*fuit penes populum*). Régen a nagyapáknak, az apáknak s ezek elhunytá esetén az elsőszülötteknek különleges tekintélye volt a családban, melyet nem csupán a korral járó előjog, de főleg a zsenge és tehetetlen gyermekek gondozásának és nevelésének gondja is juttatott és a Szentírások is megerősítik. Ezután mivel a második sarjadéknál a családok nemzetségeik növekedtek, a közös haszon arra tanította őket, hogy vagy a civódások elcsendesítése végett – ezek ugyanis az emberek gyűlöletre és ellenségeskedésre való hajlama miatt nemcsak a polgárok, de testvérek és rokonok között is felütik fejüket –, továbbá a hadviselés vagy olyan közös veszedelem elhárítása céljából, amellyel vadállatok, szomszédok, rablók vagy idegenek fenyegették őket, főembereket (*principes*) válasszanak, s annak a szabadságnak egy részét, melyet egyenként hiánytalanul bírtak elvéve, ezekre ruházzák. Hatalmukat azonban a nép, mint az ügyek legfőbb bírása és ura erősen körülírta, és szilárd törvényekkel meghatározta. Később aztán ezek vérszemet kapva törtetés és gonosz mesterkedések révén, gonosz (itt nincs kitéve szó), a törvények zabláit nem tűrő emberektől támogatva, a törvényes hatalmat, melyet a nép egyetértéséből kaptak, mérhetetlenül megnövelték, hogy az már alig különbözött a zsarnokságtól. Ezekből a kezdetekből fejlődött ki aztán apránként a polgárok szabadságának összezúzásával a tekintélynek és az uralkodói hatalomnak az a súlya, mely már régen megerősödött, és a mai napig virul.” (453–54. l.)²⁰ Íme a királyi hatalom bírálata a debreceni polgár és professzor, a svájci és holland egyetemeken neveltjének szájából. Hogy itt nem csak a görög „*imperium regium*”-ról van szó, mutatja a közvetlen folytatás is: „*Apud veteres Graecos quae fuerint regum partes recte tradidit Arist. Polit. L. 3. c.14.*” (454. l.). Tehát, aki a régi görög királyok szerepéről kíváncsi, olvassa el Arisztotelész *Politikáját*.

Egyébként is az ősi görög államok uralmi rendszeréről már elmondta véleményét a *Prolegomena* 10. és 11. lapján. Eszerint „a görög államoknak kezdetben törvényes tisztviselőik vagy mérsékelt hatalommal bíró királyaik voltak, akiket közös egyetértéssel maga a nép választott” (10. l.). Hogy merre húz a szíve, és honnan merítette meggyőződését, azt az ilyen utalások árulják el: „Sohasem állt állam olyan közel a Szövetséges Belgium formájához és állapotához, mint a görög. Persze ez a különféle városállamokból szerveződött egy szövetségbe s mintegy egy néppé. A közügyek gondját és rendjét mindegyik a saját megbízottja által az amfihiktyoniak

bízta. Ezért mind a békére való kellemes hajlandóságra nézve, ami kiváló eszköz a polgári jólét előmozdítására, mind pedig a háborúban, igen erősek voltak.” (11. l.) A választott királyokkal szemben a „*Hereditarium regni ius – populo obnoxium*” (456. l.), vagyis az örökletes királyság ártalmas a népre, bár a görögöknél egy időben ez is érvényben volt (ugyanott).

„Ha nem fenyegetett külső veszély, ki-ki király nélkül intézte ügyeit. Viszont, ha a király vétett a törvények s a természetes egyenlőség ellen, bírának volt alávetve, s eléjük nemcsak a legalacsonyabb rendű polgár, de a nép is oda idézhette, amely jognak némi halvány árnyéka még ma is megvan.” (458. l.)

Szerzőnk mindegyik állítását történelmi példákkal is igazolja.

Szól még a királyi hatalom isteni eredeztetéséről, annál is inkább, „mert már a királyság kezdetén megpróbálták »ambitiosi reges« (nagyra törő királyok), hogy magukról azt a véleményt keltsék a népekben, mintha hatalmuk eredetét és méltóságát is istenektől nyerték volna (460. l.), mint azt számos példa mutatja”. Az is igen jellemző, hogy a továbbiakban, ahol Athén államformájának fejlődését ismerteti, s ahol külön §-okat, ha rövidet is, szentel a város első királyainak s egyéb uralkodóinak (pl. Periklész, 471. l.), s a zsarnokölő Harmodiosnak és Arisztogeitónak, akiket „a tyrannis megszüntetéseért az athéni írók a legnagyobb dicsőretekkel az égisz emelték” (469. l.), Nagy Sándort viszont egyszerűen átlépi, csupán Demetrius Phalereus rétorát emelve ki korából, aki „oly nagy tiszteletben állott, hogy annyi szobrot kapott, ahány nap van egy teljes évben” nem sajnálva helyet, pedig itt már siet, a rá vonatkozó forrásokra való hivatkozásoktól sem. Azt hiszem, az ilyenekből nyilvánvaló Maróthi gondolkodásának iránya: minden hatalomnál, minden hadi dicsőségnél magasabbra helyezi az irodalmi, tudományos érdemeket.

Ezeket követőleg a katonai régiségek futólagos ismertetése után (477–500. l.) a magánrégiségeket ismerteti, ha nem is részletesen, de sokoldalúan, szinte minden vonatkozásra kitérve a családi élettől, a neveléstől a művészetekig (irodalom, zene, festészet), az étkezésig, ruházkodásig, a temetkezési szokásokig, vagyis a születéstől a halálig mutatva be az emberi életet (501–502. l.). Persze itt is találunk igen jellemző helyeket, pl. ott ahol a zenéről beszél, a zenetudós, zeneszerető Maróthi egyszerre megelégnékül, hangja szubjektívebbé válik („*Musicae magna vis est*” – mondja egy helyütt, 519. l.), és előadása részletesebb lesz (517–519. l.).

***

Már a túlzott, erőltetett etimológiák elutasításában, forrásainak, antiknak és újnak kezelésében, a főhatalom kialakulásáról vallott felfogásában is a józan észre támaszkodó, a matematika és a többi természettudomány iskoláján átment, kora társadalomtudományi ágazataiban járatos ember szólal meg. De hangot kap ez a racionális gondolkodás gyakran közvetlenebb formában is. Maróthi pl. tisztában van a mitológiai történetek történelmi értékével, használhatóságával, illetve használhatatlanságával (*Proleg.* 16–17. l.), de meglátja a mögöttük lappangó reális, emberi mozzanatokat is, és ahol csak lehet, ezekre támaszkodik.

Pl. mikor Athén és Minerva (*Athena*) kapcsolatáról szól (96–97. l.), elmondja e kapcsolat keletkezéséről szóló szép fabulákat, s aztán hozzáteszi: „De helyesebbnek s

az emberi gondolkodáshoz illőbbnek tűnik az a vélemény, amit más városról és vidékről állítanak, mely Athént a tenger adta előny és a tudományok (Athénai művelése által kívánta legjelesebbnek feltüntetni. *Ez a mese igazi értelme*” (96–97. kiemelés tőlem).

A felvilágosodás felé haladó ember gondolkodására vall, hogy az antik vallást, főleg szélsőségesebb vagy misztikus megnyilvánulásait, babonának tekinti, s szívesen nevetségesnek tartja.

A babona szélsőséges megnyilvánulásának (vesania) tekinti az ismeretlen istenek (Ignoti Dei) kultuszát (167. l.) is.

Természetesen igen elítélő a véleménye a görög jósdákról, jóslataikról, papjaikról is. Az erről szóló részeknek szinte minden lapján megtaláljuk kritikai észrevételeit. A legtekintélyesebb, a delphii jósdával kapcsolatban pl. ilyen megjegyzései vannak: tábláskákra, melyre a jóslatokat kérők kérdéseiket felírták, azt mondja: „Könnyen kitűnik a papok csalása, hiszen azok a táblák felnyitása után, könnyen rájöttek, hogy az illetők mi végett jöttek” (341. l.). Megállapítja, hogy a verses jóslatokat „a családok műhelyében alkalmazott költők versekbe foglalták” (341. l.). A jóslatokat természetesen pénzen is meg lehetett vásárolni. Kiemeli, hogy a politikusok is gyakran használták a jóslatokat a nép magatartásának, döntéseinek befolyásolására. Példaként felhossa Themisztoklés és a fa- falak történetét, amikor a nagy államférfi egy jóslat birta rá az athénieket a hajóhad építésére (346. l.).

A De Divinationibus c. XIV. caput élén (§ 1.) valóságos kis értekezést ad elő a jóslásokról. Ezt, mivel igen érdekes és jellemző, teljes egészében ide iktatjuk:

„A jövő előre tudását szinte természetes vágyból kívánja az egész emberi nem, mint Philo tanítja (De Monarchia, p. 820.). Ezt a fogatkozást szellemesen λικνωμελλοντος (a jövő kóstolgatása)-nak hívja Synesius p. 128., 143., ezáltal könnyen hajlik át babonába, ebbe a gonosz vágyba, s olyan mélyre nyúlnak gyökerei, hogy keresztyén vallás igazsága sem volt képes ezt a gyengeséget a lelkekből kitépni. Nincs nemzet, mely ne próbált volna a jövő titkaiba behatolni, pedig igazán nem lenne nehéz kitapasztalni, hogy az emberi elmében nincs olyan képesség, mely leendő dolgok meglátására szolgálna. Úgy gondolták, hogy az istenekhez kell fordulni tanácsért, akiket a babona úgy állított eléjük, hogy megnyerhetők az emberek gondjaira, csak éppen nem kötelesek velük törődni.

Hogy ebből az emberi hibából az okosabbak ravaszsága mennyi haszonra tett szert a jóshelyek és koholmányaik kigondolásával, fentebb elmondtuk (L. Cap. 10. § 21. 345. l.). Nem volt kisebb az isteni beavatkozások kialakításával kapcsolatos eszteleneség sem, melyek rendszerét főleg azokban a dolgokban alakították ki, melyek az emberek akarat hatalmától, befolyásától legmesszebbre esőknek tűntek, minthogy azt az istenek birtokának tekintették, s a véletlenszerű eseteket a jövő előjeleként fogták fel.” (356. 57. l.)

Igen érdekesnek és jellemzőnek tartom Maróthinak azt a megjegyzését is, mely hivatali méltóságok felvétele előtti vallásos szertartásokra vonatkozik: „A régiek között, különösen a babonára hajlamosabbak, sem magán-, sem köztársaságiak nem fogtak az istenek igénybevétele nélkül” (300. l.). Itt mintha egyenesen vala-

konkrét körülmény, talán az ő korában is kényszerűen szokásos „hivatali eskü” (Máriára és a szentekre) ellen lázadozna és lázítana.

***

Nem ilyen rosszálló azonban, általában véve, a véleménye a filozófusokról. A vallások misztikumával, a papok csalárdságával szemben gyakran elismerőleg hivatkozik rájuk a görögöktől saját koráig. Már a Prolegomenában sajnálattal említi Arisztotelész Πολιτεια c. művének elvesztését, mert az valóságos államismeretet adott, Platónnal ellentétben, aki csak egy költött és lelkébe írt állam képét írta le (7–8. l.). Platón, mint már előbb is láttuk (a jóslatokról szóló résznél), s az idealista filozófusokat egyáltalán nem nagy egyetértéssel emlegeti. A daimonokról szóló részben pl. elmondja, hogy a filozófusok közt is akadnak, akik az istenek és emberek közötti közbenjáróknak tekintik a daimonokat, „s[i]cut Plato ait in Sympos, p. 1194.”

Az istenek emberformájáról szólva, viszont elismerőleg említi, hogy ezt „a bölcsebb görögök nem minden gúny nélkül s mindannyiszor életük veszélyeztetésével emlegették, amint azt Celsus kimutatja Originesnél” (183. l.).²¹ De egyebütt is kitűnik Maróthi idevágó felfogása. A De Oraculis c. fejezetben (IX.) pl. részletesen szól a filozófusokról és megjegyzi, hogy a jóslatokat illetőleg ezek véleménye eltérő volt. „A pythagoreusok, platonikusok, sztoikusok a jóshelyek mellett foglaltak állást, mert az ő filozófiájuk nemcsak az isteni gondviselést engedte meg, de démonokat s alsóbbrendű szellemeket (genios) is kialakított, akiket az istenek atyja és királya az emberek körüli hasznos szolgálatokra alkalmazott.” (303–304. l.) Ebből következett, hogy ezek a filozófusok hittek a jóshelyekben, jóslatokban. „Velük szemben álltak az epikureusok, akik a gondviselést teljesen kiküszöbölték a világból; a cinikusok, ezek a mások álnokságának leleplezésében éles elméjű emberek, akiket nem volt könnyű az orruknál fogva vezetni (nasone ducere), s a legtöbb akadémikus, akik kételkedéssel és mindkét oldal felé való vitatkozással igyekeztek kihámozni a legbiztosabb igazságot. Ugyanis Pyrrhón s akik az ő oldalán állottak, habár mint filozófusok a jóshelyek isteni erejét kétségbe is vonták, az élet mindennapi értelmezésében »Τοις φαινομενοις« (a látható tényekhez) és az emberek között bevett szokásokhoz alkalmazkodtak” (Sex. Empir., Hypotyp. L. 3. c. 1. 2.). Epikuros tanait követte Gassendi is: „Comment. de philos. Epicuri pag. 1649”²² (304–305. l.). De így gondolkoztak a legjelesebb rómaiak is. Ha nyilvánosan, államilag igénybe vették is a jósdákat, „családi beszélgetésekben nem féltek ezt az egész szent szervezetet kinevetni” (305. l.).

3.

Ami Maróthi forrásait, illetve önállóságát illeti, már az eddigiekből is kitűnt, hogy rendkívül gazdag, széles körű forrásanyaggal dolgozott, de azt nagy rendszerességgel, önállósággal használta, mint pl. a C. L. Boshoz való viszonyában is láttuk. Forrásai között ott szerepel az újkori klasszika-filológiai irodalom minden jelentős képviselője,²³ s az ókornak szinte valamennyi írója, tudósa, filozófusa. Természetesen nem olyan módon, mintha ő tárná fel ezeket a forrásokat – itt elsősorban az ókoriakra

gondolok –, hanem úgy, hogy felhasználva kora legjelentősebb klasszika-filológiai alkotásait, többnyire maga is utánanéz a hivatkozott vagy idézett műveknek részleteknek, és állást foglal velük kapcsolatban.

Legfontosabb kiinduló forrásait maga megnevezi Prolegomenájában (5. 9. l.). Elsőként Joannes Meursius (1579–1639) említi, aki – mint mondja – legtöbb érdeme szerzett a görög irodalom és régiségek terén (5. l.). E mondatával Meursius *Atticarum Lectionum libri VI* c. művére célozhatott, „melyben – mint már a címben értesülünk – igen sok régiségtani dolog most először kerül napfényre”. De olvashatunk Meursiustól tanulmányt „Fortuna Attica sive de Athenarum Origine, Incremento, Magnitudine, Potentia, Gloria, vario Statu, Decremento, et Occasu” (Attika sorsáról, illetve Athén keletkezéséről, gyarapodásáról, nagyságáról, hatalmáról, dicsőségéről, változó állapotáról, hanyatlásáról és bukásáról) címmel, melyben pl. Meursius is külön fejezeteket szentel Athén szellemi életének (Caput VII–VIII. Vol. V. p. 1714–1731), és nagyságának, bár Maróthi a Meursius által előadottaktól sok tekintetben eltér. Ugyanitt találhatott példát a philologia sacrára is, noha Meursius e szempontot sokkal kevésbé alkalmazza, mint ő.

Igen nagy hasznára lehetett Meursius Maróthinak abban is, hogy antik források mindenütt szó szerint idézi, és a legtöbb helyen latin fordítással is segítségére siet, esetleg görögül nem tudó olvasónak.

Maróthi nagyon ritkán közli ugyan a hivatkozott szövegeket, de ezt pótolja az az, hogy az említett költeményeknek nemcsak számát, de sorát is megjelöli, prózai pedig a caputot vagy a kiadás lapszámát.²⁴

„Többen a tudomány újoncai kedvéért egy kötetbe vagy corpusba foglalták össze az attikai görög régiségeket. Ezek közül messze kiemelkedik Joh. Phil. Pfeiferus, aki a Szentírás filológiájában is értékeset alkotott” – olvassuk tovább a Prolegomenában (6. l.). Pfeifer (1645–1695) valóban kiváló filológus volt, különösen a görög és héber nyelv területén, s görög régiségtana mellett számos teológiai, főleg exegétikai értekezést írt. Legnagyobb műve a *Libri IV. antiquitatum Graecarum gentilium, sacrarum politicarum, militarium et oeconomicarum* (1689, második kiadása 1707), melyet egyetlen előadásából állított össze. Előszavában a nyelvi és történelmi tudás egységének fontosságát hangoztatja. Maróthi munkája felépítésén kívül főleg ez utóbbi alkalmazásában követi.

Harmadik forrásként tudósunk Joannes Potterus (1674–1747) oxfordi professzor *Archaeologia Graeca* című munkáját nevezi meg, melyet szerzője először angolul írt, aztán a művet „kiválósága és hasznossága miatt” latinra tették át (6. l.). Ez a főalakban Leydenben 1732-ben megjelent latin nyelvű munka Maróthi könyvei között is megvolt. „Georgius Marothi emi Leidae a. d. IX. Kal. Sept. MDCCXXXVII.” olvashatjuk a kollégiumi könyvtárban ma is meglevő mű címlapján (nagykönyvtári jelzete: K. 38.). Érdekes és érdemes ezt a könyvet forgatnunk már azért is, mert eleve képet szerezhethetünk belőle professzorunk munkamódszeréről. A mű ugyanis tele van Maróthi olvasásának nyomaival, aláhúzásaival, lapszéli jegyzeteivel stb. Ezek megtalálhatók a könyvnek szinte minden részében, de főleg a vallási régiségekkel kapcsolatos fejezetekben szaporodnak meg. A lapszéli jegyzetek vagy beszúrások többnyire pótlást vagy helyreigazítást jelentenek. A harmadik hasáb elején pl. c.

olvashatjuk: „vid. Auctoris Comment. in Lycophr. vs. 98.”, vagy a 206. hasábon: „Plura dabit Barth. ad Stat. Theb.”²⁵ De nem riad vissza Maróthi helyreigazítástól sem. A 42. hasábon pl. Potter ezt írja: „Clisthenes consulto Apollinis Oraculo – numerum tribuum mutavit, et quatuor prioribus decem alias superaddidit.” Maróthi ezt így helyesbíti: a prioribus helyett priorum locót ír, s az alias superaddidit szavakat lehúzva constituitot, vagyis Clisthenes nem tízzel növelte a tribusok számát, hanem tízet szervezett.

Maróthi önállóságára jellemző, hogy bár Potter is részletesen beszél Athén ősi királyairól, összeállítva kronológiájukat is (10. l.), ő minden részletesség ellenére e királyok közül csak néhányra foglalkozik (Cecrops, Theseus, Amphictyon, Erechthonius), azokkal, akiknek nagyobb szerepük volt a város történetében. Egyébként művének szerkezetében, felfogásában részleteiben is jelentősen eltér a Potter munkájától.

A két mű közötti különbség különösen ott válik élessé, ahol a téma felfogásbeli eltérésre ad lehetőséget. Láttuk már pl. Maróthi felfogását a jóshelyekről, jóslásról. Potter ez utóbbiról így nyilatkozik: „Már régóta vita tárgya, hogy a szellemektől származtak-e, vagy csak ravasz áldozópapok szemfényvesztései voltak a jóslatok. Van Dale, a belga (holland – tölem) egy terjedelmes értekezésben az utóbbi véleményt igyekszik alátámasztani, de érvei nem tűnnek számomra oly erőseknek, hogy könnyen szét ne lehetne rombolni őket, ha a tárgy úgy kívánná, s időm engedné” (268. l.). – Az ő állásfoglalása tehát sokkal enyhébb, habozóbb, mint a debreceni tudósé. Ugyanez a helyzet a jósoló papok, papnők csalásait, megvesztegethetőségét illető véleményük terén is.

Maróthi tehát valóban mint forrást használta Potter munkáját. Ahol erre szüksége volt, adatokat, anyagot merített belőle, válogatva, megrostálva, kiegészítve, helyreigazítva ezeket, amint céljai megkívánták, s amint más, esetleg közvetlen antik forrásai indították. Igen jellemző hely pl. e tekintetben Potter *De ritibus Convivii c. caputjának* (c. XX. 753–758. h.) és Maróthi *De ritibus Conviviorum c. szakaszának* (c. XIV.) összehasonlítása. Hogy Maróthi Potter mondanivalóját gondosan tanulmányozta, mutatják az itt látható gyakori aláhúzások. Ennek ellenére nála a Potternél található 28 főlíóhasáb két kéziratoldalra sűrűsödik, ahol azonban a legényegesebb dolgok olvashatók a görög lakomák rendjéről.

Meursius művei legnagyobb részt Jacobus Gronovius (1611–1671) *Thesaurus Graecarum Antiquitatum* c. 13 hatalmas főlíókötetből álló gyűjteményében jelentek meg, melynek 13. kötete maga a tárgymutató, s amely a régi görög élet minden mozzanatát többszörösen, többek, a kor legjobb klasszikus-filológusainak tollából tárja elénk (Potter művét is újból kiadták a sorozatban).²⁶ Magának a műnek 1732–1737-ig Velencében megjelent kiadását láttam (nagykönyvtári jelzet: K. 10.), és bár a példányban Maróthi keze nyomát nem találtam (más használatnak is alig), ha más nem, a Meursiusra való hivatkozás, és műveinek felhasználása is mutatja, hogy Maróthi igen elmélyülten forgatta az ókortudománynak ezt a kincsestárát, valószínűleg még külföldi tanulmányútja során, bár a kiadvány arrafelé is elég ritkán volt található,²⁷ de hogy Maróthi már ekkor ismerte, éppen ez a hely bizonyítja. – Meursius, Potter művein kívül természetesen szép számmal talált itt másoktól is igen értékes és

tárgyához felhasználható tudományt, mint pl. Carolus Sigonius *De Republica Atheniensium* c. művét az V. kötetben s Erazmus Vindingius Paulus F. *Hellén* c. tanulmányát, amely a görög nép, illetve törzsnevek magyarázatát s ezek történetét adja külön-külön.

Bár Maróthi csak futólag említi forrásai között (14. l.), igen jelentős segítség lehetett számára Johannes Albertus Fabricius (1668–1736) német filológus *Bibliotheca Graeca* c. 14 kötetes műve,²⁸ főleg a kiadások s az egyes írókra vonatkozó irodalomtekintetében. Maróthi ezt a kiadványt ugyancsak már külföldön megismerte, és szerette volna meg is szerezni,²⁹ a Kollégium könyvtárába azonban csak 1774-ben került be az első kötet kötetstáblájának belső oldalán levő bejegyzés szerint. A mű a görög irodalmat történelmi rendben taglalja, természetesen az akkori idők szokása szerint műfaji határok nélkül. Tehát helyet kapnak benne a szépírók mellett a filozófusok, orvosírók, matematikusok stb. Az írókat pl. a legrégibb időktől kezdve a keresztyén egyházatyákig időrendben mutatja be.

Mintája és forrása lehetett Fabricius műve Maróthinak az egyes tárgykörökre vonatkozó irodalom ismertetésében is, amelyeket a szerző igen gondosan és részletesen tár olvasói elé.

Természetesen ott szerepeltek forrásai között a klasszika-filológiának olyan alapvető művei, mint Henricus Stephanus (Henri Estienne, 1528–1598), a nagy nyomdász filológus műve, a *Thesaurus Graecae Linguae*, mely 1572-ben jelent meg Genfben a főliókötetben. Ez főleg a szavak történetére, származására s különböző jelentéseire vonatkozólag nyújtott az etimologizálni szerető, a szavak történelmi „vallomásait” kitűnően hasznosítani tudó Maróthinak jó segítséget. Bár itt sem másol sohasem csupán a számára szükséges adatokat használja fel, egybevetve más forrásokkal elsősorban Basilius Faber Soranus (1520–1576) *Thesaurus Eruditionis Scholasticae*³⁰ stb. című művével, melyet diákjaival is igyekezett megszerettetni,³¹ továbbá a korban igen kedvelt Gerardus Joannes Vossius (1577–1649) *Etymologicon*jával, melyet még Bernben megvásároltatott magának.³²

Igen érdekes és tanulságos pl. ebből a szempontból az *Αναθημα* c. fejezet (194–199. l.), melyben a szó etimológiájával és történetével foglalkozva a három nagy szótáríró műve alapján, figyelembe véve Petavius (1583–1652), Salmasius (1586–1653) és Perizonius (1651–1715) munkáit is, valóságos kis filológiai értekezésben fejti ki valamennyiüktől eltérő meggyőződését.

***

De hogy Maróthi nemcsak a klasszika-filológia legkiemelkedőbb alkotásait forgatta legjelesebb művelőit ismerte, mutatják előadásainak szövegén, utalásain kívül. Prolegomena következő megjegyzései is: „... páratlan munkát szentelt az attika régiségeknek Franciscus Rous vagy Rossaeus, kinek könyve angolul maradt ránk eddig csak belga (holland, T. B.) tolmácsolóra talált (6. l.),³³ s kissé odább: „Érdemi miatt meg kell említeni Evverhardus Heithius Elburgo Peldrust, aki a tudomány nagykárára élete virágjában elhunyt,” s aki a homéroszi antikitásokat gyűjtötte össze négy könyvben.³⁴ Maróthi ezeket valószínűleg eredetiben olvasta, hiszen mint leveleiből tudjuk, jól tudott angolul is.

4.

Maróthi „post absolutas Graecas” az *Antiquitates Romanae* előadásához fogott, minden valószínűség szerint az 1741-i őszi félév kezdetével. Bár természetesen e műben is sok egyező vonás található, az *Antiquitates Graecae*vel a munka több tekintetben eltér amattól. Pl. itt is jelentkeznek a „philologia sacra” szempontjai, de az előbbinél sokkal kisebb mértékben. A módszer is nagyjából egyező, itt is találkozunk pl. az etimologizálással, de a másik munkánál jóval kevesebb alkalommal, viszont a történetiség mintha jobban érvényesülne. A legnagyobb különbséget azonban egy új szempont, a jog, a római jog megnyilvánulásainak részletes bemutatása jelenti.

A mű a „De Urbe Roma” c. fejezettel kezdődik. Ezután a philologia sacra igényei-nek megfelelően a „De Romanorum religione” c. II. caput következik, de tárgyával ide csatlakozik a „De Sacrificiis” c. III. caput is.³⁵ Itt szól az istenekről, istentiszteleti helyekről, papokról és segédeikről, végül az istentisztelet eszközeiről és az áldozatokról. Ezek a szakaszok azonban itt már jóval kevésbé részletezők, mint voltak az *Antiquitates Graecae*ben. A két rész mindössze 118 oldalt tesz ki. Nem foglalkozik pl. szerzőnk részletesen az istenekkel, eredetükkel, tulajdonságaikkal, mellékneveikkel, inkább csak csoportosítja, felsorolja őket, mintegy hat oldalon.

Sokkal behatóbban, de ezeket sem túlzott aprólékossággal, tárgyalja az istentisztelet végzésére szolgáló helyeket (Templa, Ara stb., 18–30. l.) s az istentiszteleti módokat (Adoratio, Supplicatio, Sacrificia). A caput legnagyobb részét azonban a papi testületek ismertetésének szenteli (37–114. l.). Itt rangjuk és fontosságuk szerint sorra veszi a papi testületeket a pontifexektől a „Ministri sacerdotum” különböző fajtáig. Megmagyarázza a név eredetét, a testület kialakulását, választásuk vagy kinevezésük módját, teendőiket, hatáskörüket, jogi helyzetüket, ismerteti jelvényeiket, ruházatukat. Ilyen pl. a Pontifex Maximusra vonatkozó rész (40., 41. l.). – A papokról szóló fejezetet a „Vasa sacra”, szent edények c. rész zárja le.

A „Caput III. De Sacrificiis” c. szakasz ugyancsak részletesen ismerteti az áldozatok fajtáit, módjait.

Tágabb értelemben a vallási régiségek köréhez lehetne ugyan csatolni a „De Temporibus” és a „De Ludis” c. fejezeteket is (IV., V. c.), hiszen az időszámítás szoros kapcsolatban állt a vallással, főleg az ünnepnapok révén, de régen másként is, és a játékok egy részének ugyancsak megvolt a kultikus kapcsolata (Ludi Megalenses: Cybele tiszteletére, Ludi Martiales, Apollinares stb., 165–171. l.), de mindezeknek a rómaiaknál jelentős világi, történelmi (Dies Allienses, 141. l.) és állami vonatkozásaik is vannak, a játékok legnagyobb része (Ludi Circenses, Gladiatorii, Ludi Scenici) pedig nem volt egyéb, mint a nép szórakozási lehetősége, még ha valamikor kultikus eredetűek voltak is. Igen érdekes, és a világi, irodalmi szempont előtérbe jutására utal, hogy Maróthi itt részletesen foglalkozik a Ludi Scenici különféle műfajaival, mint a Tragoedia, Comoedia, s főleg az utóbbi alfajaival (C. Palliata, Togata, Praetextata, Tabernaria stb.), a Mimusokkal, a Larvae elnevezésű álarcos játékokkal, a színészek ruházatával stb. (148–157 l.). Ez kissé mintha már a szerző nekibátorodását jelentené a puritán Debrecenben. Hiszen ezek bemutatására sokkal nagyobb lehetősége lett

volna az *Antiquitates Graecae* körében, de ott, úgy látszik, még nem mert ennyire kilépni a philologia sacra köréből.

A philologia sacrától való távolodást jelenti az is, hogy a műben szinte csak elvétve akad olyan hely, mely közvetlenül kapcsolódik a Bibliához vagy a keresztyénséghez. Ilyenek pl. a Caput II.-nek azok a sorai, melyekben megemlíti, hogy Tiberius meghallván Krisztus csodatételeit, őt be akarta iktatni a római istenek sorába nyilvános tisztelét meg akarta engedni, de az egyháztörténeti írók szerint a szent ellené szegült akarátának: „Tertull. Apol. c. 5.”³⁶ (17. l.). Ugyanitt beszél a keresztyének üldözésének okairól is, majd Paulus I[ur]is C[onsultus] l. 7. Tit. 8. § 1-t hivatkozva a velük szemben elkövetett kegyetlenkedésekről (163. l.).³⁷ A jogrend változásával kapcsolatban pedig ismerteti a rabszolgák új, keresztyén eljárás szerinti szabadon bocsátását. A philologia sacra körébe tartozónak tekinthetők az olyan részek is, amelyekben a római időszámítás, illetve a naptár történetét vázolja fel Numától Julius Caesarig, illetve a Gergely-féle naptárig (134. l.). De elmagyarázza a Gergely-féle változtatás mibenlétét is (132–134. l.).

Legjellemzőbb és legjelentősebb szakasza azonban az egész műnek, nyilván a szerző szándéka szerint is, ami a rész terjedelmében is kifejezésre jut – tudniillik 223 oldal tesz ki, tehát szinte az egész kézirat felét – a Pars II.: „De Rebus Civilibus, Discrimen civium Romanorum in Magistratus et privatus” és „De Legibus et Jure Civili” caputokkal. Már ezekből a címekből is kitűnik, hogy itt a római társadalom rendjéről hivatalnokairól, törvényeiről, igazságszolgáltatásáról van szó. Itt beszél a polgárjog mibenlétéről, fajtáiról s kiterjesztésének a történetéről (187–189. l.).

A polgárjog kérdésének tisztázása után az egyes társadalmi osztályok (Patres, Senatores, Equites, Plebs) kialakulásáról, a rendhez tartozás feltételeiről, jogairól feladatairól, jelvényeiről kapunk képet.

A magisztrátusokról szóló részben ugyanígy megkapjuk a név magyarázatát, tisztségek kialakulásának rövid történetét, hatáskörüket, a tisztviselők megválasztásának feltételeit, jelvényeiket stb.

A Discrimen Civium Romanorum in Ingenuos et Libertinos c. részben a születés és szerzett polgárjog közötti különbséget tárgyalja. Itt szól a házasságkötés, válás örökbefogadás, felszabadítás törvényes módjairól (333–365. l.).

A De Legibus stb. c. rész a Lex szó értelmezésével kezdődik, s a törvényhozás ünnepélyes módjainak ismertetésével folytatódik. Aztán a római államrend különféle mai szóval élve, törvényerejű megnyilvánulásait s ezek alfajait ismerteti, mint Plebiscita, Senatus consulta, Edicta (perpetua, provincialia), Responsa prudentum (384–394. l.), s a szakaszt a tizenkét táblás törvény értelmezéseiről szóló mondatokkal zárja le, hogy a bírói eljárások részletes és pontos ábrázolására térjen rá (396–412. l.).

Az V. caputban „De ratione ritus et victus Romani”, azaz a római életmód étkezési szokásokról beszél, mintegy 42 oldalon, négy szakaszban. Szól a ruházatról a lakomák rendjéről, a pénzügyekről s a temetkezési eljárásokról (413. s köv. l.). Végül a Pars III. De Rebus Militaribus címmel a katonasággal kapcsolatos tudnivalókat tárgyalja (455–517. l.).

Mindezekből s az arányokból is nyilvánvaló, hogy Maróthi legfőbb célja a Római Állam és társadalom intézményeinek, törvényeinek, jogrendjének ismertetése vo-

lgyis azt mondhatnánk, a római jog történetét, fejlődését és legfőbb megnyilvánulásait, tehát jogi ismereteket, jogtörténetet tanít elsőként Debrecenben, így teljesítve a „debreceni atyák” kívánságát, amelyet, mint láttuk, még berni diáksága idején kifejeztek, hogy jogot is tanítson, s így használva fel zürichi tanulása idején szerzett „politica”-i ismereteit.

***

A jogi szempontok előtérbe nyomulása, a történetiség mellett találkozunk e műben is a szómagyarázat, szófejtés Maróthitól annyira kedvelt módszerével, de ezzel is sokkal kisebb mértékben, mint az *Antiquitates Graecae*ben. Ilyen etimologizáló hely pl. a „Templum” szóra vonatkozó szakasz, ahol a szó különböző jelentéseit, illetve eredetét magyarázza (18–19. l.). Hasonló eljárást találunk a „fanum” szó eredetének a vizsgálatánál, az Aruspices (61. l.) a Camilli et Camilae (108. l.) elnevezések vagy az „annus” szó (131. l.) magyarázatánál.

5.

Az eddigi ismertetésből is nyilvánvaló, hogy Maróthi, akárcsak az *Antiquitates Graecae*ben, itt is rendkívül gazdag forrásanyagra támaszkodott, s forrásait mindenütt igyekezett pontosan megjelölni. Ezeket a megjelöléseket itt is aláhúzással emelte ki szövegében. Pl. a 30., 31., 32. lapok szinte feketéllenek az aláhúzásoktól a hivatkozott források sokasága következtében. Pl. a Dies Nundinales c. szakaszban felsorolja a tárggyal kapcsolatos antik és újkori forrásokat, s akárcsak előbbi művében, mindjárt állást is foglal a bennük található ellentmondásokkal illetőleg.

A műben említett antik és újkori források száma több százra megy, s pusztán felsorolásuk is oldalakat töltene ki. Természetesen itt sem arról van szó, hogy ezeket a forrásokat ő derítette volna fel, vagy gyűjtötte volna össze, nem, itt is úgy dolgozott, hogy a legalapvetőbb műveket felhasználva, az azokban említett és számára fontos helyeknek utánanézett, s azokat egymással egybevetve, kialakította a saját állásfoglalását (úgy látszik, hogy itt még az *Antiquitates Graecae*enél is bátrabban, nagyobb önállósággal használta forrásait). Ilyen alapvető forrásul szolgáltak pl. számára a latin grammatikusok, scholiasták (Festus, Varro, Servius), történetírók (Livius stb.), jogtudósok, az újkorból Samuel Pitiscus (1637–1727) *Lexicon*a, Carolus Sigonius (1523 v. 24–1584) és Justus Lipsius (1547–1606) történelmi munkái, valamint Johann Alb. Fabricius *Bibliotheca Latina*ja (Hamburg, 1721), vagy Janus Gruternek (1560–1627) a római feliratokat összegyűjtő nagy műve, az *Inscriptiones antiquae totius orbis Romanae*, 1602–1603,³⁹ de mindenekelőtt Nieuport (1670–1730) *Rituum, qui olim apud Romanos obtinuerunt succincta explicatio* c. először Utrechtben 1712-ben megjelent könyve.⁴⁰

E műnek negyedik, ugyancsak Utrechtben 1734-ben megjelent edíciója található a Kollégium könyvtárában (K. 1293), mint Maróthihoz viszonyítva a legfrissebb kiadás (ezenkívül még hét példány, későbbi kiadásokban is). A 8° alakú, 610 lapra terjedő kötet hat „Sectio”-ra oszlik. Az első (1–87) a római nép különböző felosztásáról, rendjeiről, gyűléseiről szól. A második (88–199) a magisztrátusokról, a

harmadik (200–236) a bírőról, a negyedik (237–524) a vallási régiségekről, mégpedig mint a szerző mondja Praefatio Auctorisában: „minthogy ezek sok tekintetben megegyeznek a görög vallási dolgokkal, így magyarázatuk mind a görög, mind a római régiségekre vonatkozik” (lapszám n.). Az ötödik szakasz (454–524) a katonáról, a hatodik (525–609) pedig a magánrégiségeket tárgyalja.

Maróthi azonban nemcsak részeinek sorrendjében, de azok terjedelmében is jelentősen eltért a forrásától is. Nála pl. a vallási régiségek kerülnek az élre, amint az annak idején Offerhaustól tanulta, s Bosnál is látta, s bár ő nem tér ki a görög vonatkozásokra – hiszen ezeket már ismertette –, főleg a papi testületek jogi, szervezési ügyeinek s a szertartások részletesebb ismertetésének következtében lapszámban túlhaladja mesterét (N. 116, M. 174.).

Az alkalmazkodás Maróthi részéről leginkább Nieuport első három Sectiójával kapcsolatban mutatható ki. Művét Nieuport is Róma rövid történetével kezdi és az egyes társadalmi osztályok (senatores, equites stb.) részletes ismertetésével folytatja. Bár e részben vannak helyek, ahol csak fogalmazásban tér el forrásától (pl. a De Senatoribus c. szakaszban) (16–39. l.), gyakran megtörténik, hogy nyíltan állást foglal Nieuport véleményével szemben. Pl. A comoediával kapcsolatban. Itt az előbbi állításának megcáfolására Maróthi egész kis értekezést kerekít, és szövege több részében is eltér tőle már csak azért is, mert sokkal részletesebben foglalkozik tárggyal (öt oldalon, 150–154), mint a francia filológus, aki kb. másfél oldalt szentel a komédiának.

***

Nieuport művén kívül Pitiscus (Samuel, 1637–1727) *Lexicon antiquitatum Romanarum, in quo ritus et antiquitates tum Graecis et Romanis communes tum Romanae particulares exponuntur* (Leuwarden, 1713) c. hatalmas négykötetes műve az egyes fogalmak megmagyarázásában, történetének kifejtésében s a vonatkozó források tekintetében lehetett Maróthinak nagy hasznára.⁴¹ Pitiscus ugyanis nemcsak említ, hanem idézi is az ókori forrásokat. Tudósunk persze ezt a forrást is a legnagyobb önállósággal kezeli. Meglátjuk ezt mindjárt, ha műve első caputját, a De Urbe Romae címűt, egybevetjük Pitiscus „Roma” címszavával. Találhatunk itt egyezésekre, de jelentős eltérésekre is.

Pitiscus használatára, de önálló, alkotó módon való felhasználására utal pl. az olyasmiről, hogy Pitiscus pl. az ostromlott városok védőistenének kihívására szolgáló imát Deus címszó alatt közli: „Carmen, quo evocabantur, refert Macrob. Sat. 111. 9.” (k. 31. l.),⁴² s idézi, Maróthi viszont a Róma titkos nevét tárgyaló résznél említi (k. 1. l.). Különben az önállóság szempontjából igen tanulságos az egész „Deus” címszó Maróthi De Diis Romanis c. szakaszának az egybevetése, ahol az utóbbi erőteljesen tömörít forrásával szemben, akinél ez a rész két főlírapot tesz ki, míg Maróthinál nem egészen hét kézirat oldalt (112–118. l.).

A további forrásokra az olyan helyen utalnak, mint ahol pl. tudósunk a város fejlődését mutatja be: „Ut colligit Plin. 1. 3. c. 5. et plenius adstruit Vossius in libro de Magnitudine Romae veteris, vid. et Lips. de Magnitudine Romana 1. 3. c. 2. (7–8. l.).

Maróthi művében nemcsak az egykorú, de az antik forrásokat is bátor kritikával használja. Szembeszáll pl. Serviusszal a Salius-papokkal kapcsolatban (94. l.) viszont, ahol úgy látja értelmét, megvédi az ókori szerzőt az újkori filológussal szemben, mint pl. Festust „adversus Scaligerum et alios” (194–195. l.). Munkája jogi vonatkozásai terén professzorunk jó hasznát vehette Zürichben, Groningenben folytatott jogi tanulmányainak, de természetesen kiindulásul szolgálhatott számára, és fel is használta Nieuport művét e tekintetben is, mert ez a szerző is részletesen foglalkozik a római társadalmi rend, intézmények, magisztrátusok kialakulásával, jogi vonatkozásaival, mint a Senatores esetében is láttuk, és egyebütt is megfigyelhetjük (pl. De Iudiciis Publicis, 214–236. l., s Maróthinál: De Ordine Iudiciorum, 296–312. l.). Maróthi azonban itt is szép számmal használ egyéb forrásokat is. Már pl. Nieuport jegyzetei ráirányíthaták figyelmét Carolus Sigonius (Sigonio, 1523. v. 24–1585) olasz humanistának a római joggal s annak történetével foglalkozó már említett műveire, melyeknek többek között egy 1715-ben „Lipsiae et Halae” I. G. Graevius észrevételeivel és Thomasius Keresztély Dissertatio prooemialisával megjelent kétkötetes kiadása ma is megtalálható a Kollégium könyvtárában (jelz.: M. 279.). Maróthi Sigonius műveinek egyenkénti kiadásait használhatta, mert így hivatkozik rájuk: De antiquo iure (pl. 187., 197., 210., 211. l.) és De Iudiciis (415. l.),⁴⁴ s bár többször utal e művekre (pl. 187., 197., 210., 211., 415. l.) nemcsak beosztásában tér el Sigonius rendszertől, de azokon a helyeken is, ahol tárgyuk egyezik, s ahol maga is hivatkozik az olasz szerzőkre. Az eltérés főleg abban mutatkozik, hogy Maróthi mindig többet ad, részletesebben taglalja tárgyát, mint elődje, ami következik egyrészt a Maróthi javára fennálló kb. másfél századnyi időkülönbségből: ezalatt az ókortudomány nagyot haladt előre, de abból is, hogy a debreceni tudós szeretetileg az eredeti forrásokig visszamenni, szereti azokat legalább említésben teljes szélességükben feltárni, tehát erősen történeti, és ahol lehet, nyelvészeti eljárást követ. Meglátjuk ez pl. ha összevetjük Maróthi már ismertetett Sacerdotes c. szakaszának módszerét a Sigoniuséval (Sigonius I. 215–219. l. – Maróthi 37–114. l.). Hasonló különbséget találunk a Magistratusokról szóló részben is a Maróthi előnyére.

Máshol viszont további ismeretek végett maga Maróthi utalja olvasóját, illetve hallgatóit Sigoniushoz, mint pl. a háromféle római polgárság (Romani, Italiani, Provinciales) esetében. Természetesen a magánjog terén is találhatunk, már csak a tárgyak azonosságánál fogva is rokon vonásokat a két tudós munkájában, de az eddigiekből következően: jelentős eltéréseket is.

Magánjogi vonatkozásban Maróthi legfőbb forrásai azonban a Justinianus császár (527–565) nevéhez fűződő nagy összegező jogi művek voltak, mint a *Codex Justinianus*, s ennek új kiadása, a *Codex repetitae praelectionis* (kihird. 534. nov. 16-án), továbbá a *Pandectae*, illetve *Digestorum seu Pandectarum Libri*,⁴⁵ az *Institutiones* s az úgynevezett *Novellák*. Maróthi igen gyakran hivatkozik rájuk s a bennük megőrzött, idézett nagy ókori jogtudósokra, mint pl. Javolenus (236–255. l.), Justinus (264. l.), Paulus Julius (163. l.), Papinianus (262. l.), Pomponius (233. l., 234., 275., 277. l.) és Ulpianus. Tudniillik a *Pandecták*, illetve beosztásuk után *Digesták*, az egyes törvények közé 432 cím (tituli) alá besorolta a régi jogtudósok ama töredékeit is

(fragmenta), melyeket főleg a bizánci autokrácia érdekében fontosnak tartott, így sok egyébként elveszett forrást megőrzött.⁴⁶

Maróthi azonban természetesen messze túlhaladja ezeket a forrásait is. Ez két körülményből következik. Egyik, hogy sem a *Pandectae*, sem az *Institutiones* nem foglalkozik a törvények történetével, csupán az érvényes jogszabályokat gyűjti össze és rendezi, másrészt viszont az uralkodói döntések (*Principalis constitutio*) korában a régi törvényhozási módok amúgy is elvesztették jelentőségüket, s emlegetésük talán bántó is lehetett volna az új hatalom képviselőire. Maróthinak viszont az *Antiquitates Graecae*ben megismert gondolkodásából s helyzetéből (Debrecen helyzete) következtetve, éppen a régebbi törvényhozási eljárások bírtak nagyobb jelentőséggel. Így alakul ki aztán az olyan különbség, amilyen pl. a jogalkotás módjait, illetőleg a *Pandectae*, illetve Maróthi szövege között fennáll.

Maróthi terjedelmes értekezésben foglalkozik a törvényhozásnak, jogalkotásnak a római történelem folyamán kialakult módjaival a *De Legibus et Iure Civili* c. (III.) caput elején (384–392. l.).

***

Talán nem lesz érdektelen, ha befejezésül Maróthi jogi tanításának a korabeli európai jogtanítással való egybevetése végett előadásai szövegét, ha futólagosan is, összehasonlítjuk a kor leghíresebb jogtanárának, Johann Gottlieb Heinecciusnak hasonló tárgyú munkáival.⁴⁷ Heineccius művei szinte az egész 18. századon át egyeduralmat élveztek Európában. *Antiquitatum Romanarum iurisprudentiam illustrantium syntagma* c. először 1719-ben megjelent műve pl. 20. kiadásban jelent meg 1841-ben. Hasonló sikert értek el *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum* (Amszterdam, 1725, utoljára: Lipcse, 1815) és *Elementa iuris civilis secundum ordinem Pandectarum* (Amszt. 1727) c. munkái. Ezek 11 példányban és különböző kiadásokban maradtak fenn a Kollégium könyvtárában is, nem szólva a szerző műveinek 8 kötetes genfi (1744–48) kiadásáról s egyéb munkáiról. Maróthi egyszer sem említi ugyan forrásai között Heinecciust, de utóbbi műveinek közkeletűsége, nagy elterjedtsége, ami főleg a kelet-európai, német nyelvű stb. területek jogtanítására nyomta rá bélyegét, szinte köteleességünké teszik az összehasonlítást. Ha mármost egybevetjük pl. Maróthi szövegének a Lexről, Plebiscitumról, Senatus consultumról szóló részeit (384–392) Heineccius *Elementa Iuris Civilis* (Amszterdam, 1733) c. művének hasonló című szakaszaival (15., 15–16., ill. 16. l.), azt látjuk, hogy amíg az előbbi részletesen, a tárgy történetét is kifejtve foglalkozik az említett címszavakkal, az utóbbi csupán egy-egy mondatnyi vagy bekezdésnyi terjedelemben pusztá meghatározást ad. Vagyis Maróthi előadásában nemcsak eléri, de legalábbis történeti szempontból, felül is múlja tárgya oktatásának európai szintjét.

6.

Maróthi azzal, hogy görög és római régiségtant adott elő a Kollégiumban, úttörő munkát végzett, nemcsak a tárgyak újszerűségével, de módszerével, szemléletével, tanításával is.

Módszerével ezeket a tárgyakat túlemelte a philologia sacra körén, s az általános történelem felé bővítette. Előadásaiban megvalósítva láthatjuk azokat az elveket, amelyeket történettanításánál idéztünk, vagyis a görög és római nép szokásait, intézményeit, törvényeit igyekezett bemutatni, rátérve az irodalom területére is, hogy külsőleges adatok, évszámok helyett sokoldalúan ábrázolja egy nép életét.

Forrásfeltáró módszerének egyik lényeges vonása az etimologizálás, a szavak eredeti értelmének, alakjának, ezek történelmi változásainak tanúul hívása, s itt kitűnően érvényesül matematikán iskolázott logikája, a korai felvilágosodásból származó racionalizmusa, mely nem engedi, hogy az ábrándos etimologizálás, az újabb nyelvi jelenségeket a bibliai nyelvekből származtató eljárás útjára tévedjen. Felfogása, módszere e tekintetben európai viszonylatban is párját ritkítja.

Felvilágosult gondolkodását érvényesíti az antik vallás babonás megnyilvánulásaiival, főleg a jóslásokkal, jóshelyekkel kapcsolatban, de a platóni idealista filozófia elutasításában is. E helyeken nem hiányoznak a saját kora viszonyaira való burkolt vagy nyílt célzások sem.

Leghaladóbbnak azonban ott mutatkozik, ahol a *ius naturale* elveit szövi be előadásaiba, állást foglalva kora antidemokratikus intézményei, elsősorban az abszolút monarchia, az örökös királyság ellen.

Azzal pedig, hogy a római régiségtant szinte a római jog történetévé változtatja át, elsőként szövegezte meg ezt a diszciplínát Debrecenben.

Tárgyának ilyen széles körű felfogása, ily sokrétű módszerrel való megközelítése, s egyáltalán az az igény, hogy korszerű tudást nyújtson, szükségessé tette a korabeli klasszika-filológiai, illetve történeti irodalom ismeretét. S Maróthi ennek a követelménynek a legmagasabb mértékben megfelelt. Mint tömör ismertetésünkből is kitűnt, ismerte nemcsak az egész ókori, görög, latin forrásanyagot, de azok újkori feldolgozóit is a reneszánsztól a saját koráig. S ismerte nemcsak a nagy összegezõ, összefoglaló műveket, hanem a kisebb disszertációkat is, amilyenekre gyakran hivatkozik, valamint az auktorok korabeli legjobb, standard kiadásait, melyeknek legtöbbje saját gazdag könyvtárában is megvolt.

Maróthi az előadásában felhordott óriási tudásanyagot éles kritikával kezelte s olvasztotta céljának megfelelő egységes, világosan áttekinthető rendszerbe. Amit ma munkájában kissé terhesnek és elavultnak érzünk, az forrásainak óriási mennyiségű, olykor oldalakat kitevő felsorolása. Persze ebben is mintaképeit, kora filológusait követte, akik hasonlóképpen jártak el. Része lehetett a források ilyen mértékű idézésében, természetesen nemcsak Maróthinál, a kor általános tekintélytisztelőnek, a középkori, arisztotelészi hagyományoknak, de annak is, hogy ez a kor a reneszánsz örököseként még valósággal tobzódott az antikvitás felfedezésében, feltárásában. Tudósunknál viszont még az is szerepet játszhatott, hogy amellet, hogy így akarta

feltárni tanítványai előtt az antikság gazdag világát, meg akarta velük a filologizáló korszerű módszerét is ismertetni, hiszen erre sem volt eddig példa Debrecenben.¹⁰

Maróthi már ezekkel az első lépéseivel a legjobb értelemben vett európaiság szintjére emelte a klasszika-filológiát Debrecenben, közvetítve, megismertette a tudomány legkiválóbb egykorú és régebbi művelőit, tanaikat, módszerüket, és példát nyújtva a források bőséges használata mellett azok önálló kritikus feldolgozására is. Fáradhatatlan tudósunk azonban itt sem állt meg: a régiségtani előadások mellett, s azok folytatásaképpen, további lépéseket is tett a klasszikus műveltség fejlesztésére.

1. L-T. II. 70. l.
2. L-T. II. 78. l.
3. L-T. II. 85. l.
4. „Stephanus B. Szőnyi” neve 1743. április 27-én fordul elő első ízben a subscriptáltak sorában a classis primába felvettek között (Thury Etele: Iskolatörténeti adattár, Pápa, 1808., II. 219. l. A továbbiakban: Tury I. 1906. s. II.), de mint a fenti bejegyzésből kitűnik, már előzőleg is a Kollégium növendéke volt. Stephanus Kuthi 1733. szeptember 26-án subscribált (Tury II. 210. l.).
5. A várost a pestis miatt 1739. május 16-án zárták le s hivatalosan 1740. ápr. 9-én oldották fel a zárlat alól.
6. L-T. II. 72. l.
7. Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Maróthi-anyag, 92/1740. L. IV. fejezet, 30. j.
8. U. a. L. II. fejezet, 23. l.
9. I. mű, 272–273. l.
10. I. mű, 166. l.
11. Voetius a grammaticát, lexicát, rhetoricát, poeticát s historicát tekinti a philologia sacra részeinek. L. Bán, 127–128. l.
12. Beckről és a Frey-Grynaeus intézetről Teleki Sámuel pl. a következőket írja *Úti naplójában*: „Ennek az Beckius uramnak az maga házában is igen szép és nagy bibliotheca vagyon a magáén kívül, tudni illik az néhai professzor Frey uramé, melynek is ex instituto Freyano lectora professzor Beck uram életéig tanquam professor etiam philologiae sacrae, mert ez a bibliotheca legáltatott Frey uramtól az professzor philologiae sacrae hasznára, könnyebbségére” (43. l.). L. továbbá: L-T. I. 36. l.
13. A mű címe: De usu philologiae in omnibus disciplinis tractatus, quo veriis S. S. locis lux affunditur (Servestae, 1726). – L-T. I. 45. l.
14. L-T. II. 70. l.
15. L-T. II. 78. l.
16. Pfeifer, Joh., Philipp: (1645–1695) német teológus és filológus, *Antiquitates Graecae* c. műve, amelyre Maróthi itt hivatkozik, 1689-ben jelent meg először.

17. Bos, Lambert (1670–1717) a görög nyelv professzora volt a franekeri egyetemen. *Antiquitatum Graecarum descriptio brevis* c. műve 1714-ben jelent meg először (Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire, Paris, 1883. I. k. 337.).
18. L-T. I. 55. l. – Itt levelében valóságos kis értekezést rögtönöz barátjának, valószínűleg Lisznai Cronica alapján a magyarok, illetve a hunok őstörténetéről (L-T. I. 38–39.).
19. Vári Rezső *A classica-philologia encyclopaediája* (Bp., Athenaeum, 1906) c. művében Tiberius Hemsterhuis (Hemsterhusius, 1685–1766) franekeri professzorral kapcsolatban megjegyzi, hogy etimológiai eljárásával, mely „a görög és latin nyelv gyökérszóit és szabályait egységes elv szemmel tartásával” kezdte kutatni nyilvánvalóvá tette, „hogy a héber nyelvnek a görög nyelv szerkezetéhez mi köze sincs, s ezzel a philologia felszabadult a theológia gyámködése alól” (373–374. l.). Ha ez nem történt is meg ennnyire egysapásra, az eljárás mindenesetre jelentős mértékben hozzájárult a „felszabadulás”-hoz. Ezt a módszert és úttörő munkát Maróthi azonban már a 30-as évek végén gyakorolta Debrecenben.
20. A végső következtetést Maróthi nem mondja ki nyíltan, de ezek az elvek Kálvin zsarnokölési teóriájával (l. Makkai László: A Bocskai szabadságharc és a kálvin reformáció, Ref. Egyház, 1973. január 1.) és a puritánusok politikai elveivel tartanak rokonságot. A puritanizmus debreceni vonatkozásainak egy részét már feltárta Révész Imre *Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban* c. értekezésében (Theol. Szemle. 1948., 4–18. l.), egyebekben pedig Bán Imre Apáczai-tanulmányában (320–344. l.). Hogy ki és mi lehetett Maróthi közvetlen forrása az elvek terén, azt nehéz lenne megállapítani, hiszen mindazok a művek (Fennerus: *Sacra theologia*, 1585; Althusius: *Politica methodice digesta*, Herborn 1603; Alsted: *Encyclopedia*, Herborn 1630), amelyeket Bán Imre Apáczai forrásaiként emleget, tetézve magának Apáczainak az *Encyclopaediájával*, mely szintén tartalmazza ezeket a gondolatokat, és az „Apáczai-tanítvány” Martonfalvi könyvtár kéziratai megfordulhattak kezén, nem szólva közvetlen svájci és hollandiai tapasztalatairól. Forrásai közé tartozhatott Stephanus Junius Brutus (Du Plessy-Mornay) *Vindiciae Contra Tyrannos* c. műve, melyet egész külföldi tartózkodása idején próbált megszerezni, míg végül törekvése sikerrel járt. Ugyancsak megvetve 1737-ben Milton *Defensioj*át (Nagykönyvtár, K. 1093). Az idevonatkozó irodalmat gondosan összeállította Bán Imre Apáczaija 340–341. lapján a 274. sz. jegyzetben. De legfőbb forrása a híres angol filozófus, John Locke (1632–1704) *Treatises on Civil Government* (1690) c. értekezéssorozata lehetett. Maróthi ismerte, olvasta Locke műveit. Az „idea innatá”-ról vitatkozva Beckkel, Molnár Mihállyal egy bázeli kertben valószínűleg Descartes és Locke idevágó eszméit forgatják (L-T. I. 98. l.), 1744 májusában pedig más művek között „Lockius de intellectu Latine” kéri Becktől (L-T. II., 96. l.), ami az *Essay concerning human understanding* c. művet jelenti. De bőségesen hallhatott Locke-ról J. Barbeyractól, groningeni tanárától is, aki a nagy angol filozófus mérsékelt követője volt.
21. Originés (Adamantius, 185–254) ókeresztény egyházi író. Maróthi itt Celsus, az epikureista filozófus ellen írott nyolc könyvből álló vitairatára utal (JAGL. II. 1096–96., RGG. IV. 1692–1702.).
22. Sextus Empiricus (i. sz. 3. sz.) orvos és empirikus-szkeptikus filozófus. Fennmaradt műveit Joh. Alb. Fabricius adta ki Lipcsében 1718-ban. Maróthi valószínűleg ezt a kiadást használta. – Gassendi, Pierre (1592–1655) haladó gondolkodású francia filozófus, az ókori empirizmus és materializmus felélesztője, Epikuros (i. e. 4. sz.) követője. Maróthi itt valószínűleg *Syntagma philosophiae Epicuri* c. művére (1649) utal.
23. A könnyebb egybevetés kedvéért megemlítem, hogy Vári Rezső: *A classica-philologia encyclopaediája* (Bp., 1906) c. művének A Classica-philologia története c. fejezetében ismertetett valamennyi filológus szerepel a Maróthi által említett források között, sőt természetesen több olyan egykorú vagy régebbi név is, akiket a történelem nem őrzött meg.
24. Sajnos, az utóbbi esetben nem közli, hogy melyik kiadásról van szó, de nyilván a saját vagy a kollégiumi könyvtár tulajdonában levő kiadásokra, illetve a korábban alapvetőnek számító edíciókra hivatkozott.
25. Potter kiadta Lykophron *Alexandra* c. költeményét (Johann, Tzetzés kommentárjaival) görögül és latinul, jegyzetekkel 1697-ben és 1702-ben Oxfordban (JAGL. II. 2619). – P. Statius 1. századbéli latin író *Thebaidos* 1. XII. c. művére utal, melyet Caspar Barth 1664-ben adott ki Zwickauban (Cygnea) kommentárokkal. A mű megvolt Maróthi könyvtárában (Ötvös, 46.).
26. A mű először Leidenben jelent meg 1692–1702 között 10 kötetben (British Museum General Catalogue, 92. k. 879. l.).
27. L-T. I. 76. l.
28. A műnek harmadik, 1718–1728 között Hamburgban megjelent kiadása található a kollégiumi könyvtárban (jelz. G. 844).
29. L-T. I. 100. l.
30. A Nagykönyvtárban megtalálható a műnek egy 1599-es, egy 1622-es és egy 1726-os kiadása (Lipsiae). Magam ez utóbbit használtam (jelz. G. 21.).
31. L-T. II. 88. l.
32. L-T. I. 100., 377. és 399. j.
33. Franciscus Rous (1579–1659) az etoni kollégium tanára. 1637-ben még mint oxfordi diák kiadta *Archaeologiae Atticae Libri VII.* c. művét. (J. A. Fabricius: *Bibl. Gr.*, XIII. k., 756. l.).
34. Evverardhus, valószínűleg arról az Otto Everardról van szó, aki 1743-ban kiadta Papinianus, a híres római jogász életéről szóló művét. *De diis vialibus* (Hala-Magdeb. 1714) c. műve megvolt Maróthi könyvtárában.
35. A szöveg beosztása nem egységes. Az elején caputok sorával kezdődik (I–V. c.), aztán Pars II., Pars III. feliratú részekkel folytatódik, s ezeket osztja caputokra. Nyilvánvaló tehát, hogy a Pars II-ig terjedő rész Pars I-nek tekintendő, csak e rész fölül a szerző elfelejtette fölírni e szavakat.
36. Tertullianus (l. 136. j.) *Apologeticum* c. művére utal.
37. „Paulus J[uris] C[onsultus] l. 7. Tit. 8. § 1.”; nyilván a Digesták hasonló jelzésű helyére utal.

38. A Maróthi által itt előadottak, ha némileg más rendben is, szinte kivétel nélkül megtalálhatók Vécsey Tamás *A római jog institutiói* c. tankönyvének (hetedik kiadás, Bp., Franklin T. 1907.) jogtörténeti részében (15–130. l.).
39. Sigonius, Carolus (1523 vagy 24–1584) olasz származású humanista, történész. Maróthi főleg a római jog történetével kapcsolatos műveit (*De antiquo iure civium Romanorum*, *de antiquo iure Italiae*, *De Antiquo iure provinciarum*, *De iudiciis*) használta. Összes művei (*Opera omnia*) hat kötetben jelentek meg. Milánóban 1732-ben (JAGL. IV. 577–579.). Lipsius Justus (1547–1606), holland filológus, történész, a leideni egyetem professzora volt. Idetartozó műve *Admiranda Romae, s. de magnitudine romana*, 1–4. című munkája. Gruter, Janus (1560–1627), wittenbergi majd heidelbergi professzor. Innen Tilly zsoldosai üzték el. 17 latin íróat adott ki. Legnevezetesebb munkája, amelyre Maróthi is gyakran hivatkozik, az *Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum*, mely négy kötetben jelent meg Amszterdamban, 1707-ben. A kiadvány kitűnő mutatóit (Indices) J. Scaliger készítette, (JAGL. II. 1218–1220.).
40. A művet Maróthi tanítványainak is kezébe adta, mert mint Szilágyi Sámuel írja (Or. Fun. 274. l.): „Nieuporti Antiquitatibus Romanis – ex aliis regionibus adlatis, eos locupletavit”: N. idegenből meg hozatott Római Régiségtanával gazdagította tanítványait.
41. Még 1740. október 8-án írta Becknek: „... praecipue mittendum erit Pitiscus Lexicon, quo maxime opus habelo ad explicandas Romanas antiquitates”, vagyis elsősorban P. Lexiconára lenne szüksége (L-T. II. 80.). – 1740 májusában keze levele szerint a mű el is jutott hozzá: „... contentus ero aliquamdiu Pitiscus Lexico” (L-T. II. 96.), s ma is megvan a Kollégium könyvtárában (Ötvös, 211. sz.).
42. Macrobius i. sz. 4. sz.-ban élt. Írt egy kommentárt Cicero *Somnium Scipionis*ához és a *Saturnaliorum libri VII*-et. Mindkét mű 1670-ben jelent meg Leidenben, s megvolt Maróthi könyvei között (Ötvös, 126.). Nieuport szintén részletesebben foglalkozik az istenekkel, mint Maróthi. Nála pl. a *De Diis* c. caput 91 oldalt tesz ki (237–321. l.).
43. Vossius, Isaac (1618–1689). *De antiqua Romae magnitudine* c. munkája Graevius *Thesaurus Ant. Rom.* c. művének (1694–1699) IV. kötetében található.
44. A *De antiquo iure* stb. két kiadásban (Hanau, 1609; Bologna, 1574) is megtalálható a Nagykönyvtárban. Jelzetük: K. 1029.; M. 449/a. De megvan összes műveinek (*Opera omnia*) hatkötetes Elzevir-kiadása is (Amszterdam, 1732–37. K. 24.).
45. A Nagykönyvtárban levő címlap nélküli, valószínűleg 1589-ből származó kiadás magába foglalja a Pandecták mellett a Codexeket, az Institutionest és Novellákat is, bőséges kéziratos lapszéli jegyzetekkel s egyéb kiegészítésekkel kísérve (jelzet: M. 994.).
46. Ezek egyik-másika már külön is megjelent az újkorban, mint pl. Paulus *Receptae sententiae* c. műve Cujacius (1520–1590) gondozásában (*Interpretationes ad Iulii Pauli rec. sententiae*) és Pomponius *De Origine Juris* c. fragmentumai (Hanau, 1723.).

Egyébként „*De compositione Codicis et Pandectarum*”, továbbá „*De tempore, auctoribus, fide et utilitate compositionis Institutionum*” beszél az „*Institutiones*” is a Proemiumban a fenti címek alatt (Arnold. Vinnius kiad., Amszt., Elzevir, 1663. 5–7. l.).

A Pandecták, *Institutiones* stb. keletkezésére s mibenlétére nézve l. különben Vécsey Tamás: *A római jog institutiói* c. művét (7. kiadás, Franklin-T., Bp., 1907.).

47. Heineccius: l. IV. fejezet, 6. j.

VI. TÖREKVÉSEI A LATIN ÉS GÖRÖG NYELV TANÍTÁSÁNAK FEJLESZTÉSÉRE

1. *Stilisztikai törekvései.* – 2. *Auktor kiadásai.*
– 3. *Maróthi és Molnár Gergely grammatikája.*
– 4. *Comenius tankönyveinek kicserélése.*
– 5. *A görög nyelv jobb tanításáért.* – 6. *Maróthi latinságáról.*
– 7. *Küzdelme a maradiakkal.*

1.

A görög és római régiségtan előadásával párhuzamosan Maróthi megkezdte küzdelmét a kollégiumi latintanítás általános színvonalának emeléséért, a tanulók latin nyelvi kifejezőképességének, stílusának fejlesztéséért. A helyzetet ugyanis ezen a téren is meglehetősen elszomorítónak találta. Mint maga írja Becknek 1739. március 21-én: „... sermo Latinus studiosorum ita est corruptus ac barbarus, ut non alibi magis toto terrarum orbe. Hoc est Augiae stabulum, quod decem Hercules non possint tota vita repurgare. Ego certe quid sperare possim, non multum video”.¹ Alig egy év múlva pedig így panaszskodik: „Heic enim profecto nondum Burmanno aut Graevio opus est; neque licet sperare, tam cito tanta incrementa capturam esse humaniorem litteraturam: et nisi me meus ardor sciendi impelleret, possem sex septem classicis Auctoribus explicandis contentus esse.”²

De legjobban mutatja az állapotokat az a „Levelke”, melyet Maróthi 1741. január 18-a táján Domokos Márton főbíróhoz Ideájával kapcsolatos és más tanítási kérdésekben írott saját leveléhez mellékelte: „Hogy penig minden kétség nélkül által-láthassa az Úr, melly haszontalan főképp az utolsó Ifjak[na]k (azaz oratoroknak – tőlem) a Felső Tudományokat halgatni, és melly sokkal szükségesebb volna nekik a stílus és más praeparatoriumok körül exerceáltatni, mint abban tölteniök az időt, a’mit tellyességgel nem is értenek, imé egy Levelkéjét accludálom egyik[ne]k közölök, mellyet a’ múlt Szombaton íratam véle és egy nehánynyal többel, kiké ehez egészszen hasonló. Nevét elmetszettem, hogy tsak maga illy nevezetesen ne notáltatnék mivel sokan vagy[na]k hozzá hasonlók.” Íme: az „accludált levelke”:

„S. D. P.

Care Amice! postquam in se meditarer succurrit, ut esset atque nihi unus acceptus Amicus, qui mihi in tristitia mea consolationem et consilium dari posset, proinde nequae ego posui oblivisci tui nisi moderna occasione volui de vita tua certus esse mediantibus his litteris, quod autem me ad id movit, nonaluid, quam fidelitas et amicitia tua erga me, propterea volui te multis vicibus de omnibus certum facere, quae necessaria fuissent, attamen modo quoquae omnia illa taceam, nisi tantum de ea

saltem, ut dies Festivos in attentione Evangelij Dei religiose transegimus et in his Festivis diebus Pii Patroni mecum, Sed non tantum, nisi cum sociis meis etiam fecerunt, ut pote: a S. Sancto excitati sunt, copiose beneficiis nobis communicarunt, quae si Deus indulserit vitae nostrae conabimur reservare. Nunc autem Chare Amice et Committe te protectioni Dei, ut et

Tibi Chare Amice,
Maneo S. H.¹⁰

***

De hát hogy lehetett ilyen gyenge a tanulók latin tudása? Hiszen, mint láttuk, a gyermekek iskolába lépésüktől kezdve a latint tanulták, ez volt az iskola hivatalos nyelve, a tantárgyak, sőt az iskolán belül a társalgás nyelve is.⁴ Valóban, de a hiba éppen itt rejtőzött: ennyi volt a latintanítás és -tanulás célja, semmi több. Illetve ennél többre nemigen törekedtek. A nyelv tanulásában általában semmi magasabb tudományos vagy esztétikai cél (pl. stílus) nem vezette sem a tanárokat, sem a növendékeket.⁵ Többnyire mindketten megragadtak, ha nem is kulináris, de legalább „scholaris” szinten. Hiszen mint fentebb láttuk, auktort sem igen olvastak, s ha mégis, legfeljebb nyelvtani gyakorlás céljából. Kitűnően jellemzi ezt a helyzetet Szilágyi Sámuel Oratio funebrisének néhány mondata: „... azoknak az időknek legnagyobb szerencsétlensége volt (hogy) mellőzve a tiszta latinság legigazibb forrásait, Comeniusnak s más efféle sötét alakoknak tisztátalan pocsolyáival kínozták a gyermekeket, s ezek fárasztó fecsegésein vezették őket körbe-körbe.”⁶ Maróthi pedig ezt írja: „Latin szerző eddig egy sem fordult meg a gyermekek kezén. Kb. két éve (1737 – tőlem), hogy Cornelius Nepos kiadták és befogadták, de jóságos isten, hogy milyen hanyagul és eredménytelenül tárgyalják.”⁷

***

Feltehető, hogy mind Maróthinak, mind Szilágyinak az állapotokat jellemző szavaiban van némi retorikus túlzás, és hogy Maróthi törekvései érdekében talán szándékosan is sötétebbre festette a képet a valóságnál, általában azonban a valódi helyzetet tárták fel, bár mindezek inkább a classisok tanulóira vonatkoztak, és semmiképp sem jelentik azt, hogy a felsőbb évfolyamok hallgatói, és főleg a kiváló tehetségek, ennél többre nem jutottak. Szép számmal akad ugyanis példa az ezek által nyújtott kiváló, olykor egyenesen művészi teljesítményekre. Tanúsítják ezt pl. az olyan alkalmi versgyűjtemények, mint az ifjabb Köleséri Sámuelnek a leideni egyetemen történt doktorrá avatása alkalmából (1681. jún. 30.) kiadott *Applausus Votivus*, melynek másfél ívnyi versanyagát „euisdem Praeceptor, Amici et nuper Condiscipuli quidam conjunctissimi” írták (Debrecen, 1682. RMK. II. 1503), tehát volt debreceni tanítója és iskolatársai. Az idős Köleséri Sámuel prédikátor halálára írott versek pedig, melyeket *Brabaeum vitae* c. alatt adtak ki (Debrecen, 1683., RMK. II. 1517), s melynek legtöbb írója ugyancsak a Kollégiumból került ki, négy negyedrényi ívet tesznek ki. 1686-ban jelent meg a *Hedera Poetica* c. négyívrtyű gyűjtemény (Debrecen, RMK. II. 1580), mely a Felvinczi Sándor debreceni lelkész halálára írott latin verseket foglalja magába. A költemények szerzői között megtaláljuk

a debreceni egyház, egyházmegye szinte minden papját, a Kollégium tanárait, a coetus vezetőit, az iskola polgárait (Scholae Cives) s jó néhány debreceni polgárt is. De a legszebb alkalmi versgyűjtemény talán a Szilágyi Tönköl Márton halálára kiadott *Honor Posthumus* (Debrecen, 1700, RMK. II. 1989). A több mint hét ívet kitevő negyedréti alakú könyv 187 verset tartalmaz, amelyek közül csak kettő magyar nyelvű, s a versek írói között ott találjuk „Dobozi István Judex Debrecinensis”-t, továbbá kilenc esperest, 47 lelkészt s 131 tógátust, akik mind a nagy professzor tanítványai voltak. Valahol itt kezdődött, itt bontakozott ki az a debreceni verselő hagyomány, mely latin nyelven a 19. sz. közepéig tartott. Maróthi korára ez elnyugodott vagy lehanyatlott volna? Való, hogy hasonló megjelent kötetekről az ő idejéből nincs tudomásunk, de a kor debreceni diákjának jó latinságára példát nyújt Polgári Mihály, aki nemcsak önéletrajzát és hollandiai útját írta meg szép tiszta latinsággal, hanem szellemes latin epigrammákat rögtönzött hamburgi szállásadóinak emlékkönyvébe is, bujdosása idején pedig kitűnő panegyricust írt Nassaui Vilmos herceg üdvözlésére.⁸ De maga Maróthi is: 1733-ban latin jambikus versekben köszöntötte a Zürichben disputáló Zágonyi Józsefet,⁹ s Mainzban, mint egyik levelében írja, verset írt a dohányzás dicséretére,¹⁰ Budai Ézsaiás pedig *A régi tudósvilág története* c. munkájában (Debrecen, 1802) idézi egy Homérosz-kiadásban írt hexameterait,¹¹ Beckhez írott levelei is a klasszikus, illetve humanista epistolographia minden erényét megcsillogtatják.

***

Maróthi most megpróbálja beváltani a benne ifjúságától rejlő ígéretet, „ad veram – latinitatem restituendam”. Már 1739 elején, a római régiségtan előadásának megkezdésével egy időben jelenti Becknek, hogy „forsan et privatas in Ciceronis aliquem librum praelectiones” – tehát Cicero privát kollégiumot is kezd: „Cuperem enim omni studio meos homines ab adueta barbaria transducere ad elegantiorum litterarum studia.”¹²

Íme a cél s az egyik eszköz, eléréséhez! Bár Maróthi leveleiben többször tréfás hangon emlegeti barátja, Beck ciceronianus voltát, maga is nagy tisztelője az ókori klasszikusnak. Nemcsak műveit igyekezett megszerezni és saját stílusában is követni, de mint itt is látjuk, tanítványai nevelésében is felhasználja.¹³

Hogy professzorunk nem maradt meg a hiányok megállapításánál s a tervezetéseknél, kiderül abból a pár szavas jelentésből, melyet a városi tanács már említett felkérésére írt 1740. január első napjaiban. Itt egyebek közt megemlíti, hogy előadásai mellett célja az is, hogy „... egy vagy két órát minden héten a Deák stílusnak gyakoroltatására fordítsak”.¹⁴

S hogy ez a célkitűzés nem maradt írott malaszt, mutatja az is, hogy mint még ugyancsak 1740 októberében írja Becknek: „iam vero Heineccianorum fundamentorum non pauca exempla curavimus adferri”.¹⁵ Itt Joh. Gottlieb Heineccius *Fundamenta Stili cultioris* c. művéről van szó, mely a kiváló jogász és történész¹⁶ egyetemi stilisztikai előadásait foglalta össze. Ez a mű is, mint szerzőjének többi munkája, szinte az egész 18. sz. folyamán használatban maradt és sok kiadást ért meg. A Heinecciusra oly jellemző rendszeres, világos, tiszta stílusban megírt könyv első

résében „de generalioribus tersae Latinitatis fundamentis”, azaz a grammatikáról, retorikáról, filozófiáról szól; a második részben a különféle prózai műfajok (epistola, oratio, panegyricus, dialogus, inscriptio) sajátosságait tárgyalja; a harmadik rész pedig „de variis cultirois stili facultatem adsequendi subsidiis”, azaz az auktorok olvasásáról, követéséről s a különféle stílusgyakorlatokról szól. Az utolsó rész, mintegy függelék-ként példákat ad az előbbi részekben ismertetett szabályok, illetve műfajok megvalósítására, ilyenformán: I. Epistola qua praxis cap. I. ostenditur; II. Praxis doctrinae de periodis; XII. Epistola familiaris; XIII. Epistola elaboratior és így tovább. – Hogy Maróthi e művel milyen kitűnő tankönyvet adott diákjai kezébe, mutatja az is, hogy a könyv ma is hét példányban található a Kollégium könyvtárában hat különböző kiadásban.

Ugyancsak e levélben olvashatjuk azt is, hogy „quam primum potero, brevissimum quoddam Antibarbarum Lexicon coniciam compendium Nolteniani – qua (ti. annak) 1730. évi editiójával) ego, vel potius Studiosi q[uotidie] utuntur”.¹⁷ Johann Friedrich Noltének (1694–1754) ez a műve *Lexicon Linguae Latinae Antibarbarum* címmel 1730-ban jelent meg először Helmstadban, s öt terjedelmes részben tárgyalja a korabeli latinságban előforduló hibákat, s adja meg a helyes szó-, illetve nyelvhasználatot. Az első rész az ortográfiai, a második a prozódiai vétségeket tárja fel, két rész foglalkozik a hibás etimológia alapján helytelenül használt szavakkal, az ötödik rész pedig mondattani foglalkozásokat tárgyalja. – A nagy mű elején közzétett Oratio de hodierno Linguae Latinae cultu negligentiori c. írásában a szerző szomorúan állapítja meg, hogy „quemadmodum vero vel optima mortalium consilia et studia paullatim senescunt, nec diu eadem placere multis solent; ita et latini sermonis dignitas, quae tantopere tunc culta fuit, hac nostra tempestate evilescit iterum ac negligitur” (6. l.). Tehát valóban ez a helyzet Németországban is, ezen próbál ő fordítani Lexiconát, s ezért veszi azt segítségül tanárunk.¹⁸

2.

A legnagyobb baj azonban a latintanítás területén, mint Maróthi nyomán már utaltunk rá, az auktorok hiánya volt. Az ifjú professzor mindent elkövet célja, a latintanítás színvonalának emelése érdekében („neque enim hac mihi cura est ulli prior et antiquior”), „Sed adhuc usque qui possem, quaeso, quando in tota urbe unus aut alter liber eius generis reperiebatur? Neque enim dictari omnia poterant” – írja barátjának 1740. október 8-án.¹⁹ De jó orvosként nemcsak megállapítja a bajt, hanem mindjárt orvosságot is keres rá: „Phaedri autem fabulas et NB Minucii Felicis Octavium hic edi, quos iam et publice interpretari exorsus sum. – Et paullatim plures quoque meliores notae Auctores edentur, ut quidem Ampl. Magistratus sese in bonas litteras propensum demonstrat.”²⁰

Sem Maróthi, sem Szilágyi (Or. fun. 273. l.) nem említi ugyan professzorunk kiadványai között Cornelius Nepos *Vitae excellentium imperatorum* c. művét, Hatvani István azonban az Oratio funebrishez fűzött jegyzetében (273. l.) azt írja, hogy „usus syntaxistarum Cornelius Nepotem edidit”. De mint láttuk, ez a mű már 1737-

ben megjelent a debreceni nyomdában, s 1740-ben Maróthi gondozásában mint új kiadás látott napvilágot.²¹

Az első hitelesen Maróthi kiadásában megjelent klasszikus, Minucius Felix Octavius, ugyancsak 1740-ben jött ki a sajtó alól. Maróthitól írott előszava (G. M. S. D.) ez év július 16-án kelt. Az előszóban a kiadó tájékoztatja az olvasót a mű jelentőségéről, a kiadvány forrásáról, és saját kiadási módszeréről. Az íróról azt mondja: „a régi keresztyén egyház latin doktorai közül, akiket atyáknak hívunk, senki nem múlja felül a kifejezés szépségét illetően, sőt Lactantiuson és Sulpiciuson kívül számárható is kevés akad. A mű érdemét illetőleg pedig úgy gondolom, azt egy szóval sem kell kiegészítenem, mert az olyan, hogy senki számára sem kellemetlen, hanem köze van az emberséghez: mert midőn pár lapon magába foglalja a pogány bölcsesség lényegét, a keresztyén vallás ősi egyszerűségét s ama kor keresztyéneinek régi erkölcsét, és számba veszi a pogányoknak a keresztyének elleni gyűlöletét, a világi alkalmak s egyszersmind meg is cáfolja azokat, ugyanakkor a szinte már mese-szerű régi történelemnek, mind a rómainak, mind a filozófiának érdemesebb alakjait egy bemutatta, vagy legalább érinti”. (A lap jele: §.) Írja, hogy mint a címlapon is elűntette, a kiadványt „ad Io. Davisii Editionem Cantabrigiensem Anni MDCCVII.” készítette,²² de „ne quid omitterenus diligentiae”, ezt a kiadást egybevetette Renatus Laurentius de la Barre (Barraeus) szövegével, „mely Arnobius neve alatt 1580-ban jelent meg Párizsban”.

A szöveg utáni jegyzetekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy azok Davisiustól származó szövegkritikai egybevetéseikkel egyrészt az angol kiadó megbízhatóságát erősítik, másrészt arra való, hogy segítségükkel rámutasson azokra a forrásokra, amelyekre Minucius is utal vagy céloz, mert ily módon a latin nyelv újoncai nemcsak Minucius Felixet fogják jobban megérteni, hanem így – „pulcherimarum rerum lucunda lectione” – a régi latin és görög írók forgatására mindazok érdeklődését is felkeltheti, akik nem teljesen ostobák vagy lusták: „quae unica est. . .”, „ratio pellendae ex Hungaria barbariei” (3. l.). Megjegyzi még, hogy jegyzeteiben Cellariusra s esetleg másokra támaszkodott, az auktorok közül viszont csak a legjobbakat s a könnyebben érthetőket idézi, hogy azokat a kezdők is megszerezhessék.²³

Valóban, a 41 oldalt kitevő caputok szerint beosztott „NOTAE perbreves” kitűnő filológiai és pedagógiai érzékről tanúskodnak. Íme néhány példa:

Cap. I. – In duobus fuisse divisam Barthius mallet legi: indivisam quod tamen non est necesse. (84. l.)

Cap. II. – Adsiduitates. Eodem sensu haec vox adhibetur apud Cicer. pro Deiot. in fine, et apud Gellium l. 13. c. 12. (84. l.). – Manum ori admoventes etc. Ita faciebant olim, qui Deos adorabant, statuas inquam Deorum, aut Solem ut discimus e Plinii lib. 28. c. 2. Luciani non uno loco, et aliis. E Jobi libro denique c. 31. S. 27. (85. l.).

A szövegben, mint ugyancsak az előszóban írja, csak hat helyen tér el a Davisius kiadásától, de csak annyira, hogy a Davisiustól is helyesnek tartott változatot fogadja el (2. l.). Csupán egyetlen helyen fordul el teljesen alapszövegtől, a X. caputban: Quanta monstra. Hoc solo loco ausi sumus recipere Davisii coniecturam, et recedere eius editione, in qua post Rigaltium legebatur: qua in tam nostra nullo sensu alii habent: quatenus monstra (93. l.).

Szóval Maróthi Minuciusával egy korszerű olvasatokon alapuló auctor kiadást ad tanítványai (s az olvasók) kezébe, példát adva a filológiai gondosság mellett annak módszerére is, egyúttal lehetőséget nyújtva, irányt adva olvasóinak érdeklődésük további elmélyítésére. Bár mindezekből nyilvánvaló, hogy a nagy professzor elsősorban pedagógiai célok vezették, el kell ismernünk, hogy munkájával elsőként nyitotta meg a klasszika-filológia kapuját Debrecenben.²⁴

***

Szinte csak egy fél hónappal később, 1740. augusztus 5-én írja alá Maróthi Phaedruss-kiadása előszavát. A fő cél itt is: „uti haberent Tirones, atque adeo ipsi pueri – unde limpidum ac sincerum Latinitatis laticem hauriant” (előszó, 1. számozatlan l.), mert hiszen mint írja, Terentius és Plautus mellett a tiszta latinságnak nincs jobb forrása e műnél.

A kiadvány alapjául, mivel mint kissé keserűen mondja „in his oris” Burmann kiváló kiadását nem tudta megszerezni.²⁵ Jo. Meursius (Antverpiae 1610). Jo. Scheffer és Franc Guyet (Hamburgi, 1687), David Hoogstraten (Amstelodami, 1718), s Pet. Danet (?) (in usum Delphini Londini, 1688) Phaedruss-kiadásait vette, legkevésbé a legutolsót, mert „puchra species est, sed cerebrum non habet”. Mint ezek a szavak is mutatják, a négy kiadást kritikával használta, egymással is egybevetve, mindig a legjobbnak tartott megoldást fogadva el. Maga nem módosított a szövegen, még ha olykor hibásnak tartotta is (előszó, 3. számozatlan l.).²⁶

A főszöveghez függelékként még öt mesét illeszt, melyeket Hoogstraten kiadásában talált, bár ezek phaedrussi származásában erősen kételkedik. A könyv végén találunk még „Apologi Horatiani” címmel néhány mesét, melyek Horatius műveiben szétszórtnak mint példázatok fordulnak elő, továbbá *Publii Syri Sententiae* címmel egy 30 oldalnyi közmondásgyűjteményt, illetve a legutolsó két oldalon „Publii Syri Versus aliquot adversus Luxuriam, Ex Petronii Satyrico”. Ezekkel Tanaquil Faber példáját, illetve annak franekeri (1700) kiadását követte (előszó, 3–4. l.).

A szövegekhez semmiféle jegyzet nem csatlakozik, bár mint írja: „Saltem difficilioribus locis, non ab re fuisset” (előszó, 4. l.), de sürgősebb és fontosabb volt a szöveg megjelentetése. Úgy látszik, a Nepos-kiadás sikere is ösztönözte (őt is, de valószínűleg a nyomdászt is), mert előszava végén örvendezését fejezi ki, hogy a magyarok azzal, hogy ezt a kiváló írókat szinte mohón fogadták, megmutatták, hogy még nem tompult el az ízlésük (4. l.), és kifejezi reményét, hogy a minap megjelent Minuciusszal együtt Phaedruss is hasonlóképpen fogadják, mert csak így lehetséges, hogy „paullatim et litterae humaniores post diuturnum exilium, quasi postliminio (tehát mintegy a küszöbön túlról, kívülről) redibunt”. (4. l.) Ehhez kéri a „benevolus lector” segítségét, de legalább jóindulatát (4. l.).²⁷

***

Alig egy év múlva, 1741. augusztus 21-én keltezi Eutropius kiadásának előszavát.²⁸ Ez a római történetíró a 4. sz. második felében élt Konstantinápolyban Julianus, illetve Valens császár korában. Császári titkár, illetve levéltáros volt. Műve, a *Breviarium historiae Romanae* tíz könyvből álló kompendium, mely Róma egész történelmét

magába foglalja „ab urbe condita” Valens trónraléptéig (a szerző neki is ajánlja művét). A munka önálló értéke csekély, de írója meglehetősen gondval állította össze az elérhető legjobb források alapján, egyszerű világos stílusban, éppen ezért nem annyira történeti forrásként használták, hanem inkább mint tankönyvet, különösen az alsóbbfokú iskolákban. Maróthi is elsősorban e sajtóságaira való tekintettel adja tanítványai kezébe: „Eutropium vides, L. B. quem eo magnopere tibi probatum iri confidimus, quod nemo est ex veteribus, quorum quidem ad nos scripta pervenerunt, qui res Romanas tam simplici ac concinno sermone, tam pulchra serie ac tam iucunda brevitate complexus sit.” (G. M. Lectori S. D., A, 2. l.) S hivatkozik azoknak a példájára, akik e téren előtte jártak, név szerint is említve Tanaquil Fabert és Chr. Cellariust, „quibus nemo melius veram ac certam puerilium iuveniliumque studiorum viam perspexit”.²⁹ (ugyanott)

A stílári (és morális) szempontokon túl, amelyeket az eddigiekben (és itt is) követett, itt egy harmadik is előlép, ti. a történettudás, illetve tanulása: „ut haberent tirones, unde hauriant historiae Romanae cognitionem; quae, post instaurandas meliores litteras, adeo necessaria pars eruditionis habetur (neque id immerito), ut qui ea prorsus carent, inter litteratos censeri minime possint” (A₂). Valószínű, hogy professzorunk történelmi előadásai során ekkor járhatott a római történelemben, az viszont biztos: a római régiségtan, legalábbis a második felét, ekkor adta elő, tehát a tanítási módszerére annyira jellemző koncentráció kedvéért (tört., földrajz, régiségtan párhuzamos előadása) mindjárt egy római történetírót is a kezébe ad hallgatóinak. Hogy ez a szándéka mennyire tudatos volt, mutatják előszavának ama szavai, melyekben arról szól, hogy a régiségtan kiváló újkori tudósai (Nieuport, Cantelli) olvasását az Eutropiuséval kötik össze, „horum aliquem omnino cum Eutropii lectione coniungant” (A₃).

Ezek a szavak egyébként már Maróthi kiadói eljárásával, szempontjaival kapcsolatosak. Az a körülmény, hogy szinte egy esztendő kellett (egyéb munkái mellett) Maróthinak e kiadvány előkészítéséhez, maga is mutatja, hogy itt nem egyszerű szövegkiadásról van szó. Azontúl, hogy előszavában felhívja a figyelmet a térképek használatára a történelem tanulásában (Cellarius ókori térképeit ajánlja), utal a kronológia fontosságára is: „... historia omnis, sine Geographiae et Chronologiae luce non magni est pretii, ac plane fabulae, quam historiae, propior” (A₃). Éppen ezért kiadványában a lap szélén a szövegtől eltérő betűtípusokkal mindenütt feltüntetett az események évszámát a római és a keresztyén időszámítás szerint. Pl. a konzuli hatalom bevezetésénél: „A[d] V[eterem] C[hronologiam] 244. ante N[atum] C[hristum] 509.”

A szövegben, mint írja (A₂ v.) Cellarius kiadását követte, de azt egybevetette a Tanaquil Faberével és az Elzevir nyomda *Historici Romani Minores* kiadványával. A szöveget minden oldalon a könyv és caput számát feltüntető fejléccel látja el, a lap alján pedig Cellarius nyomán mindenütt tömör jegyzetek világítják meg, s bár mint vallja, Cellarius minden jegyzetét sem tudta felhasználni, azokat, ahol szükségesnek látta, néhány helyen kiegészítette a Faber jegyzeteivel, ezeket T. Fabri jelzéssel különböztetve meg. Íme egy példa a jegyzetekre: „Cap. VII. 4 parens cognatus, sanguine iunctus: atque ita posterioris aevi scriptores frequenter dixerunt, Capitolinus in M. Philos. c. 5. omnibus parentibus suis (erat autem pridem exstinctus qui

generat) reverentiam exhibuit. Et Lampridius in Alex c. 67. amicos et parentes punivit etc. Adde Trebell. Pollionem in XXX. Tyrann. C. 10. et ad singulos hos auctores Casaubonum. Videtur et Curtius ita quoque usus esse 6. 10. 30" (kiemelések tőle). Mint látjuk, a jegyzet nyelvészeti, irodalmi utalásaival elsősorban a további érdeklődés felkeltését szolgálja. Más a helyzet viszont a közvetlen folytatásnál: „VIII. 2. Civiles semper essent Civilis et civilitas non est id, quod Gallice sonat. Princeps civilis est, qui non tyrannus, non ferox, non impotens est. Contra, incivilis ille dicitur, qui cives et populos suos pro belluis habet, etc. quales olim Caligula, Nero, Domitianus, et alia id genus seculi sui dehonestamenta, pestes, alastores. Civilis autem Princeps est, in quo Vespasianum, Titum, et M. Aurelium Antoninum agnoscas; raro seges. T. F.” (Tan. Faber – tőlem, a kiemelések tőle). Igen jellemző példája ez a páros annak, hogy Maróthi mivel tartotta kiegészítendőnek Cellarius jegyzeteit. El tudjuk képzelni, hogy milyen hatása lehetett az ilyen jegyzeteknek a Habsburgok sanyargatta Magyarországon. Íme: az értelem, mindig megtalálta a módot a megszarnokellenes felfogásának kifejezésére. De képet adnak az ilyen mondatok Maróthi módszeréről is, amellyel a maga haladó felfogását igyekezett tanítványaiba átárasztani.³⁰

Az Eutropius-szöveg után találunk egy „Indiculus”-t a legfontosabb rövidítések betűrendes jegyzékével, aztán az „Inscriptio Columnae Rostratae” szövegét eredeti (betűhív) másolatban s klasszikus latin szövegre áttéve, hozzáfűzött magyarázatokkal, továbbá a „S[enatus] c[onsultum] de Bacchanalibus” szövegét ugyancsak betűhív formában. Végül három oldal következik a római naptárról, illetve annak Maróthi korabeli átszámításáról. Mindezek ugyancsak a tanulók sokoldalú képzését kívánták elősegíteni.³¹

***

Ezekkel a kiadványokkal Maróthi „elsőnek indította meg Debrecenben a latin írók kiadásának sorozatát” – jegyzi meg helyesen Varga László.³²

Az Eutropius-kiadvánnyal azonban megszakadt Maróthi auktor kiadásainak sorozata. Sorozatról beszélek, mert hiszen erre utal a kiadványok azonos formája, s erre céloznak a Phaedruss-könyv előszavának utolsó sorai. Hogy professzorunk mekkora úrt töltött be ezekkel a kiadványokkal, mutatja, hogy legtöbbjük az egész század folyamán újra és újra kiadták egyszerű utánnyomás formájában vagy Varga János, Sinai Miklós (?) gondozásában.³³ Sinai Cicero- és Justinus kiadása (1767–1769) mellett Budai Ézsaiásig új klasszikus kiadás nem jelent meg Debrecenben.

Maróthi azzal, hogy az elérhető (Debrecenben elérhető) legjobb korabeli kiadásokat vette alapul, e téren is a klasszika-filológia korszerű eredményeit közvetítette. Önállósága csak forrásainak egybevetésében, felhasználásában jelentkezett. Nem „egyénieskedett”. Célja itt sem saját ismereteinek fitogtatása, hanem Debrecen, Kollégium viszonyainak megfelelően, az európai tudomány eredményeinek közvetítése volt.

Azt hiszem, figyelmet érdemel a könyvek nyomdai kiállítása is. Ez az átlagon felül gondos és csinos. Szinte látszik, hogy nyomtatásuk közben Maróthi fél szemmel nyugati (svájci, holland) nyomdák s barátai felé nézett. Sajtóhiba alig van

könyvekben. A különféle betűtípusok (garmond, cicero, cursiv, petit) alkalmazása jól különíti el az egyes szövegrészeket, s Maróthi pedagógiai érzékét is dicséri.³⁴

***

1743 szeptemberében azt írja Becknek, hogy Erazmus Colloquiáit is szeretné tanítványai kezébe adni, sőt kinyomtatására is gondol, de mint írja: „non licet hic edere propter mordax verum (L-T. II. 93.).

Pedig Erazmus kiadásának már hagyománya van Debrecenben. 1591-ben pl. egyszerre három Erazmus-mű került ki a városi nyomdából: 1. *Dicta Graeciae Sapientum*, 2. *Civilitas Morum*, 3. *Libellus Elegantissimus, qui inscribitur Cato*,³⁵ 1704-ben pedig a *Colloquia Familiaria* szemelvényes kiadása is megjelenik „Colloquia aliquot Familiaria in usum puerorum Linguae Latinae Studiosorum selecta” címmel (per Georgium Vincze Anno 1704?). A kisalakú (8°) könyvben a teljes műből csak 19 beszélgetés jelent meg. Részletes elemzés kideríthetné, hogy maga ez a válogatás is mennyire jellemző az akkori magyar viszonyokra, még az esetben is, ha valamely eddig ki nem derített külföldi kiadvány nyomán készült, mint erre Esze Tamás is céloz. A beszélgetések a maguk összességében sokoldalú, szellemes kritikát tartalmaznak az egyház dogmáiról, a korabeli társadalom formaságaival szemben, s egészükben kitűnő képviselői az író szkeptikus teológiai nézeteinek, ezért már a tridenti zsinat (1545–1563) indexre tette; s bár némi idegenkedést a protestáns teológusok körében is találni vele szemben, ezek sohasem zárkóztak el teljesen előle, nemcsak szép elegáns latinsága, de humanista nézetei miatt sem, legfeljebb szelektálták.³⁶

Maróthi viszont, nyilvánvalóan ugyancsak a fenti szempontok alapján, a teljes Colloquiát szerette volna tanítványai kezébe adni, s mivel Debrecenben a Habsburg-hatalom előretörése miatt, mely a város nyomdáját is ellenőrzése alá vette, már nem lehetett kinyomtatni, más módon próbálja hozzájuttatni őket. Kéri barátját (1743. szept. 2.), hogy ha még lenne abból a kisalakú bázeli kiadásból, mely a század elején jelent meg, küldjön neki száz példányt, „non Viennam, sed Vratislaviam”. – A könyvek megérkezéséről nincs tudomásom, de Maróthi kérése mindenképpen jellegzetes adat arra is, hogy jutottak más módok mellett a Habsburg Birodalomban nem kedvelt könyvek Magyarországra.³⁷

3.

Stilisztikai törekvései, auktor kiadásai mellett nem kerülte el Maróthi figyelmét a latin nyelv alapjainak elsajátításához szükséges tankönyvek ügye sem. E téren legelőször Molnár Gergely „évszázados” grammatikája foglalkoztatta, hiszen ez a könyv, mint láttuk, szinte tengelyét alkotta a hazai ref. kollégiumok latintanításának, Maróthi korára és pedagógiai szempontjaihoz mérve azonban már meglehetősen elavult. „Grammatica magna est – írja még 1739 márciusában – quae, ut ego nuper Ampl. senatui nostro demonstraturum (!) promisi, septingentos ut minimum errores et mendacia habet: in hac memoriter ediscenda tamquam lautumiis excarnificentur

pueri.”³⁸ A Kollégium könyvtárában ma is megvan a Grammaticának az a példánya, egy 1737-es debreceni kiadás (G. 1759), amely Maróthi tulajdonában volt, s amelyben megkezdte a hibák kijegyzését, olyanformán, mint e korban szokásos volt, hogy a könyv lapjai közé felváltva tiszta lapokat kötöttetett a „compactor”-ral, s ezekre írta észrevételeit úgy, hogy a nyomtatott lapon aláhúzott szavakat a szemközti oldalon megismételte, s ezekhez fűzve adta elő mondanivalóját. Pl. a 3. lap Semivocales meghatározásához (Quia Vocalem propius accedunt) ezt írja: „Ad vocalem propius accedunt. Fiat lux! (Ezt értse meg valaki! – tölem.) A „Quot sunt Firmæ?” kérdéshez, melynek felelete: „Quatuor: f, m, n, et s., Sic dictæ: quod vim suam retinent”, stb. – ez az észrevétele: „vim suam retinent etc. Unum cedo mihi e mille pueris Grammaticam discentibus, qui hoc intellegat. Tacere aut mutum esse aeternum praestat, quam talia loqui aut scribere pueris”.

Egy példával, a „Patrizo”-val kapcsolatban (ugyanazon lapon) pedig ezt jegyzi meg: „Patrisare invenitur apud Terent. et Plautum; id Graecis est πατριζειν Sed patrio nunquam legi.”

Ezt a munkát 28 oldalon, a könyv 41. lapjáig folytatja. Ezentúl az aláhúzások, megjegyzések pár hely kivételével elmaradnak (165., 179. l.). A 188. lapnál, a háromszótagú verslábakkal kapcsolatban ezt jegyzi meg: „Ex his tironibus sufficere poterat notitia Dactylic, Tribrachyos et anapoesti. Ceterorum loco choriambicus utilis addi fuisset.”

Az észrevételek céljáról, abbahagyásuk okáról, s munkája legfontosabb szempontjáról maga Maróthi számolt be a könyv címlapja előtti első tiszta lapon, mely szinte egy kis bevezetést tár elénk: „Georgius Maróthi Lectori aequo S.”, mintha professzorunk már a könyv újból való kiadására gondolta. Itt is az Augias istállójára való célzással kezd, amelyről az említett levélben is szó van, mert a Herkuleséhez hasonló munkát vállalta magára, „hancce Grammaticam si quis totam ab mendacibus atque inutilibus regulis purgare apud animum statuerit”. A 41. lapig folytatott munka is elég a könyv hibáinak bemutatására. A további részekben is hasonló a helyzet: „Certo autem confirmo in reliquis partibus, in syntaxi maxime nihilo pauciora esse falsa atque adeo dediscenda, si scires.” – A hibák sokasága oly nagy, hogy nem kijavított, hanem teljesen új nyelvtanra van szükség. Íme tehát a cél: új nyelvtan készítése. De tudósunk még ezen a szándékon is túlmegy. Fölteszi a kérdést, vajon helyesen járna-e el, aki a görög nyelvtant görögül, a hébert héberül, a németet németül tanítaná? Vagyis: nem jobb volna-e a latint tanuló magyarok kezébe magyar nyelvű grammatikát adni? – Maga is érzi, hogy óhajta pusztába kiáltó szó, de legalább kimondta: „Quae si nihil inverint, hoc saltem exstet nostri hac in re conatus monumentum. D. Debrecini a d. XII. Julii. a. c. n. MDCCXXXIII.” Hogy is mondta kétszáz év múlva Ady: „Itt voltunk, voltak vészjelek. . .”

Az is kivehető a megjegyzésekből, hogy Maróthit mindenütt, a magyarnyelvűséggel is, a tanulók munkájának megkönnyítése, illetve a formális memorizálás, fölösleges magolás elkerülése vezette.

Elgondolásainak megerősítésére a második előzéklapon közli „Ger. Io Vossius de Philologia Cap. 4. § 7.”-e, ahol a nagynevű filológus szintén a nyelvtanítás és tanulók túlságos gyötrelmeiről szól. Ehelyett – mondja – jobb lenne, ha néhány

szükséges szabály után tüstént a jó írók fényét és levegőjét élvezhetnék a tanulók s ezek olvasását a stílus gyakorlásával párosítanák. – Íme, a végső cél, amelynek elérésére Maróthi a latin nyelv tanításával törekedett.

4.

A Molnár nyelvtanának megjobbítására irányuló törekvés már a latin nyelvtanítás alapjainak a megváltoztatására törekvő igyekezetet is jelzi. Maróthi auktor kiadásainak mindegyikében a címlapon vagy az előszóban ott álltak a szavak: „in usum Tironum”, kezdők használatára (de hasznára is), tehát elsősorban az alsóbb osztályok tanulóit, az alapok megépítését szolgálta velük. Professzorunk azonban mindent elkövetett, hogy az auktorok kézbeadása mellett más módon is segítse az alsóbb fokú tanulók latintudásának fejlesztését. Akárcsak Szilágyi, a latintanítás elmaradottságának okát Maróthi is elsősorban Comenius (Ámos János, 1592–1670) tankönyveinek használatában látta, illetve abban, hogy ezeken kívül klasszikus latin szerző nemigen fordult meg a gyermekek kezén. Tankönyvek és tanítás terén a helyzet most is az volt, mint az ő diákkorában. „Pueri qui vixdum fari possunt, Comenii minus vestibulum discunt, inde majus vestibulum, ac denique Syntaxistae eiusdem Januam Linguae Latinae verius pestem. Auctor Latinus huc usque nullus fuit in manibus.”³⁹ Pedig ez (az auktorok olvasása) az egyetlen út a barbárság Magyarországból való eltávolítására: „Egyetlen királyi út a műveltséghez, melytől nemzetünket – csak fájdalommal tudjuk említeni – Comenius az ő baljóslatú jelek alatt született compendiumaival eltávolította” – írja Minucius-kiadása bevezetésében (3. l.).

A hiba azonban, mint már céloztunk rá, talán nem is magában Comeniusban volt, aki említett könyveivel részben ugyancsak a már jellemzett „Schuljargon”-t képviselte ugyan, hanem abban, hogy a kényelmes és igénytelen tanítók nemigen voltak hajlandók könyvein túllépni, az auktorok irányába és szintjére (L. Szilágyi, 24. l.). Bár igaz, hogy magának Comeniusnak az álláspontja is ingadozó a latin szerzőket illetően. A *Didactica Magna*ban pl. a keresztyénség nevében élesen kikel a latin és görög írók iskolai tanítása ellen. Ha azt akarjuk, hogy iskoláink valódi keresztyén iskolák legyenek, a pogány tudósok seregét el kell azokból távolítani: „És mi a királyok királya gyermekei, az örökkévalóság várományosai mellé nem szégyelljük nevelőül adni a komolytalan Plautust, a sikamlós Catullust, a szemérmetlen Ovidiust, Isten erkölcstelen gúnyolóját, Lucianust, a szabad szájú Martialist és másokat, azon tömegből, mely járatlan az igaz Isten ismeretében és szeretetében.”⁴⁰ Tapasztalata szerint ugyanis a legkiválóbb keresztyén iskolák is csak névleg vallják a Krisztust, egyébként pedig csak Terentiusban, Plautusban, Ciceróban, Ovidiusban, Tibullusban, Catullusban, a Múzsákban és Venusban gyönyörködnek. Sok tudós előtt Krisztus csak álarc, a húst és vért pedig Arisztotelész és más pogány tudósok teszik. Műve 25. fejezetében hosszan indokolja, miért kell eltávolítani a pogány írókat az iskolákból. Bár ne volnának a reformált egyházban olyanok – írja –, akiket Cicero, Plautus, Ovidius munkái tévútra vezetnek!⁴¹

Viszont, mint Gulyás József *Comenius és a latin nyelv* c. tanulmányában találóan megjegyzi, a nevezetes szerző maga is a klasszikus idézetek egész sorával bizonyítja állításait,⁴² a *De reperta via* c. írásában pedig, mely a latin iskola céljáról szól, Comenius maga is Ovidius, Vergilius, Horatius, Cicero, Tacitus és Seneca tanítását javasolja. Hasonlóképpen jár el a *De Cultura ingeniorum* vagy a *Kis beszéd az ékes latinság tanulásáról* (*De eleganti elegantiarum studio*) c. előadásaiban, melyeket sárospataki tartózkodása alatt tartott vagy írt.

A látszólagos ellentmondást itt az oldja fel, hogy a klasszikus írók olvastatásáról szólva Comenius a szerzők jól megválasztott szövegeire gondol, amint azt Janua c. munkájában meg is írja: „Pergo autem, Poeseos Latinae tibi quoque committuntur rudimenta: quia sine Poeticae cognitione [linguae] Latinae nunquam sibi constabit integritas. Cui usui Catonis Disticha servient; et Murelii e Catullo, Ovidio, Horatio, Martiali, excerpta. Poteris et a Salernitana Schola seligere, Discipulisque (methodo quam Cap. XI. § 15. etc. praescripsimus – itt arról van szó, hogy a klasszikus verseket hogyan lehet az iskolai verselés példáiul felhasználni, illetve azokat utánózni, variálni) dictare Diaetetica: et quaedam honeste faceta ex oveno et aliunde, ad ingenia perelegantia hoc studio oblectandum et inescandum” (N jelű ív, 15. lap). A legfőbb baj abból származott, hogy a debreceniek (s valószínűleg másutt is) megálltak Comenius alapfokú tankönyveinek használatánál, és nem folytatták a latin nyelv és műveltség elsajátítását az auktorok gondosabb tanulmányozásával.

Másrészt az is igaz, hogy Comenius könyveinél Nyugat-Európában ekkor már korszerűbb és használhatóbb tankönyvek születtek, elsősorban Christophorus Cellarius tollából. Ezt ismerte fel pl. Magyarországon elsőnek Bél Mátyás, aki a pozsonyi evangélikus líceumban, mint arról Maróthinak is tudomása volt, már 1720 táján bevezette Cellarius könyveit.⁴³ Kiadta pl. annak *Liber memorialis* c. szótárát a német mellett magyar és cseh értelmezéssel látva el.⁴⁴ Nem csoda tehát, hogy Maróthi, mikor arra gondol, hogy az ifjúságot „abrogatis impuris ac lutulentis Commenii lacunis” kiszabadítsa, Cellarius felé fordul, akit már külföldi tanulmányútján megismert, s történelmi, földrajzi előadásaiban, kiadványaiban forrásul is használt. Mivel az ifjúságnak legsürgősebben szótárra volt szüksége, „iam primitiva vocabula linguae latinae ex eius libro Memoriali excerpta, in usum infimarum classium edita sunt; iam porro ipse liber Memorialis sequitur; ac deinde Grammatica facilitati suae restituta”⁴⁵ – írja 1741. június 10-én. Tehát legelsőnek kiadta a *Liber memorialis* egy kivonatát, s készül kiadni az egészét. A kivonat *Primitiva Linguae Latinae* címmel 1741-ben 1050, 1742-ben 2000, 1743-ban 3000, s 1746-ban még egyszer 3000 példányban jelent meg a debreceni nyomda kiadásában, de a teljes mű csak 1748-ban látott napvilágot. Sajnos egyik kiadványt sem láttam, mert a Kollégium könyvtárában nem találhatók, úgy látszik egy szálig elhasználták a tanulók kezén.⁴⁶

A címlap szavai szerint ugyancsak „in usum Tironum” jelentette meg professzorunk Joachim Languius (1670–1744) *Colloquia Latina Tenerae Puerorum Aetati Prae Aliis convenientia* stb. c. munkáját 1743-ban. A kis 12° alakú könyvecske első részében a declinatiók és coniugatiók gyakorlására való példákat tartalmaz, a legnagyobb rész azonban beszélgetések alkotják a mindennapi élet köréből (*De salutatione*, *De induendis vestibus*, *De libris*), végül különféle iskolai és otthoni imádságokat talál-

hatunk benne. A beszélgetések igen érdekes betekintést nyújtanak a mai olvasó számára az akkori élet néhány területére, főleg az iskolaira, de egyébre is (pl. *Vindemia*).⁴⁷

***

A *Liber memorialis* kivonatos kiadása azonban, úgy látszik, nem elégítette ki sem a tanulók, sem Maróthi igényeit, mert 1743-ban ezt írja Becknek: „... nihil est, quo iuvenes nostri aequae indigeant, ac Lexico”⁴⁸ – vagyis szótárra lenne a legnagyobb szükség. Megpróbálja tehát külföldről meghozatni a legjobbakat, elsősorban a Faberét,⁴⁹ de a reá jellemző tetterővel mindjárt maga is hozzáfog egy *Lexicon Hungaricum* készítéséhez. Ebben azonban már nemcsak tanítványai és honfitársai szükséglete vezette (mindig gondolt a szélesebb érdekekre is „in hoc angulo orbis illiterati”), hanem az, aminek már görög és római régiségtanában is jelét adta: az etimológia kedvelése. 1742. október 6-án ezt írta Becknek: „Hoc anno potissimum in etymologiam linguae latinae incubui: neque mihi plane operam luisse videor: certe αναλογιαν tam mirificam in pulcherrima hac lingua deprehendi, ut non mediocriter sim delectatus. Cuperem ex vobis scire an post Ger. Vossium aliquis ex professo in hoc genere elaboravit. Salmasiana non multa habeo.”⁵⁰ Tehát tudományos érdeklődés, szempontok is vezetnek, mint a későbbiekben is kiderül. 1743. szeptemberében már annyira haladt a munkával, hogy kinyomtatására gondol. Azt írja ugyanis: „De Lexico Hungarico utinam nobis prius venisset in mentem: vix enim licet sperare futurum alias correctorem, qualis doctissimus Kunius futurus fuisset.”⁵¹ „Verum adeo multis minutis occupationibus distineor, ut nullo modo possim sperare, intra vertentem annum opus absolutum iri.”⁵² Tehát reméli, hogy az év végére minden elfoglaltsága mellett be tudja fejezni. Közben úgy látszik, az elkészült részeket elküldte Svájcba bírálat és a kinyomtatás előkészítése céljából. Egy keltezés nélküli, de tartalmából kitűnőleg 1743 őszén írott levelében pl. ezt írja: „Specimen Lexici hic vides, quod postulat typographus, quod et tu diligenter velim perlustres; tuamque sententiam, atque adeo et Ven. Freyi et Cl. Birrii, perscribas: vos enim h[um]aniores triumviros creo; neque a vobis, etiamsi capitales fueritis, provocavero.”⁵³

Ugyancsak e levélben megemlíti, hogy „egyét-mást a saját szegényes tarisznyájából” is tett a munkához: „nem zsákkal, csak marékka”. Ezek esetleg mellőzhetők lettek volna, hiszen kezdőknek szándékozott írni, de másként hogy kerülhetne volna el a plagizálás, másolás vádját az olyanok előtt, akik nem ismerik a magyar nemzet szegénységét, s amelynek orvoslására az is elég lenne, ha valaki Faber vagy Stephanus műveihez egy betűt sem adna hozzá.⁵⁴ Ezután módszeréről, majd a szótár nyomdai előállításáról beszél: „Az is megfordult az eszemben, hogy azt, ami a szavak eredetére és első jelentésére vonatkozik (s főleg ezt a területet igyekeztem kidolgozni), egy szóval kellene jelezni, a többi pedig, ami a tárgyhoz tartozik, elkülönítve kellene adni. De ezt magam sem tartom egészen helyénvalónak: »Itaque vos videritis, quos plane iudices capio.«” A londoniak ugyan – írja – nem a legjobban vélekednek az ilyen μικρολογια-ról, de neki előbbvaló a Schultens⁵⁵ véleménye, hiszen nála senki sem értett jobban a nyelvtanítás módjához. Ezért nem sajnálja, hogy a Stephanuséval szemben a Faber módszerét választotta.⁵⁶

Ami a nyomdai előállítást illeti, hivatkozik egy korábbi, e tárgyban írt levelére, s arra kéri barátját, hogy nyomasson ki egy oldalt garmonddal, egyet petittel, „ut hoc modo diiudicari possit”, s írja meg az árakat is. Itt is megemlíti, hogy szeretné a felvetett vásznat (hanc telam) sok elfoglaltsága között is, még ebben az évben (1743-ban) megszőni.⁵⁷

Elkészült-e a munka? Hatvani azt írja, hogy az F betűig jutott el.⁵⁸ Hova lett a kézirat, hova lettek az elkészült részek? Nem lehetne-e valamelyik bázeli nyomda hagyatékában, pl. Im-Hoffnál nyomára bukkanni? Íme, ismét egy fehér folt Maróthi munkásságában, a magyar tudomány történetében, ahonnan csak vádló kérdőjelek néznek felénk.

***

„Hieronimi quoque Freyeri Oratoria nuperrime edita est” – írja barátjának 1742. október 6-án.⁵⁹ Ez a kiadvány nem közvetlenül az ő munkája volt ugyan, de annak a folytatása új tanártársa és barátja, Szilágyi Sámuel által, akit 1742. április 6-án iktattak be a kollégiumi professzorok sorába.⁶⁰ Mégpedig mint a kiadvány címlapjának hátoldalán olvasható: „Ph[ilosophiae] et L[inguae] Gr[aecae] Professor”-aként. Az előszó első mondatában Szilágyi maga is Maróthi kezdeményezéseihez kapcsolja munkáját: „Post iacta feliciter elegantiorum litterarum, in inferioribus Gymnasii nostri classibus, fundamenta, placuit iis, quorum intererat, de necessariis eloquentiae quoque, non scholasticae illius ut vocant, vanae profecto et inficitae, sed verae ac Romanae, adminiculis providere.” Tehát a kiadó maga is professzortársa munkájának betetőzését látja művében, amely egyébként nem más, mint a szerző hazájában megjelent valamelyik kiadás újranyomása, „ad latum unguem”, mint Szilágyi írja. Csak az eredeti függeléke maradt el a kiadás sürgős volta miatt.⁶¹

Íme tehát Maróthi pár év alatt mindent megtett a kollégiumi latin tanítás egészének felemeléséért. A legszükségesebb auktorok mellett a korszerű tankönyvek egész sorát adta a kollégiumi tanulók kezébe, nemcsak azzal, hogy Debrecenben kiadta vagy kiadatta őket, hanem a legszükségesebbeket külföldről is igyekezett megszerezni számukra, mint pl. Heineccius vagy Nolte műveit. Stílusgyakorlataival pedig lehetőséget nyújtott az ismeretek magas szintű, gyakorlati elsajátítására is. Itt valóban „iacta feliciter elegantiorum litterarum – fundamenta.”

5.

Gondja, sőt kötelessége, a görög nyelvi tanítás színvonalának megemelése is: „Et nobis quidem praepositum est, simul ac ista aliquo modo constituta fuerint, ad graecas litteras instaurendas progredi, quae dici non potest, quam neglectui habentur Eius rei curatio quoque nobis data est: sed characteres exspectamus.” Amint az idézett szavakból kitűnik, itt is nagy tervei vannak: nyilván kiadványokat akar megjelentetni, de ehhez egyelőre hiányoznak a görög betűk (characteres).⁶² Most beérné annyival is, ha egy jó görög nyelvtant adhatna a diákok kezébe. Ezért érdeklődik barátjától Johann Heinrich Hirzel zürichi professzor görög nyelvtana iránt, mely, mint

emlékszik, abban az évben jelent meg, melyben ő Helvéciát elhagyta, valójában azonban 1737-ben: „eius particulam vidi, nondum enim tota prodierat” – tehát nyomtatás közben látta a művet –. „Placuit mihi maiorem in modum”.⁶³

Maróthi kezdeményeit természetesen itt is az új görög professzor folytatja, s mivel közben a nyomda számára is megérkeztek a görög betűk, melyeket Maróthi 1741 óta igyekezett beszerezni Beck révén,⁶⁴ munkája eredményeként 1744-ben Szilágyi Sámuel gondozásában és előszavával megjelenik a „Cebetis Thebani Tabula, Isocratis Paraenesis, et Pythagorae Aurea Carmina in usum Studiosae Juventutis Graece et Latine edita”.⁶⁵ A kis nyolcadrét alakú hétívnyi, nyomdailag is nagyon tetszetős kiadvány az első görög nyelvű nyomdai termék Debrecenben.

6.

Professzorunk nemcsak stílusgyakorlataival, auktor kiadásával, tankönyveivel igyekezett tanítványai fogalmazási készségét fejleszteni, de írásainak, előadásainak stb. szövegével is példát adott a művészi szintű latin stílus megvalósítására. Szilágyi Sámuel szerint Maróthi már diákkorában kitűnt ékes latinságával, s arra való tudatos törekvéssel: „ea iam aetate unus omnium eloquentissimus haberetur” (i. mű, 262. l.). Olvastuk ifjúkori latin verseit is, és mint írásai elárulják, latin nyelvi kifejezőkészségét később a legmagasabb szintre fejlesztette.

Mind tartalmi, mind formai szempontból jelentős kár, hogy három beszéde, amelyekről tudomásunk van, nem maradt ránk. Az első volt ezek között a már említett tanári székfoglaló beszéd, a második az a halotti beszéd, melyet Komáromi György, Bihar vármegye táblabírájának a temetésén mondott, s a harmadik, mely a forrás megjelölése szerint „de variis fatis Philosophiae” szólt, s amelyet a kollégiumi „Auditorium Physico-Mathematicum” ünnepélyes megnyitásán 1742 őszén adott elő. Sajnos ezekről a beszédekről csak Szilágyi *Oratio funebris*-éből van tudomásunk (265., 266. l.). Az utóbbi kettőről azt jegyzi meg Szilágyi, hogy az özvegy szekrényében rejtőznek „sebb napokat és jobb időket várva”. Vajon hova tűntek? – Ismerve az alkalmakat s Maróthi tudását, képességeit, bennük nemcsak a kor tudományában, filozófiai, teológiai gondolkodásában eligazító adatok sokaságára találhatnánk, de nyilván a klasszikus szónoki stílus ragyogó példaira is.

***

Ezek hiányában akárcsak egyéniségének, Maróthi latin stilisztikai készségének is legjobb, leggazdagabb megjelenítői ránk maradt levelei. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy írójuk tudatosan az antik, illetve a humanista epistolographia szabályai szerint fogalmazta őket s példaként ennek legkiválóbb képviselői, Cicero, Erasmus és a korabeli filológusok levelezése lebegett előtte. Moholi Ernuszt Hanna tanulmánya szerint (A humanista levél, E. Ph. K. 1947., 22–36. l.) „Az itáliai korai humanisták leveleikkel, mint irodalmi remekművekkel tudásukat és műveltségüket igyekeztek barátaik előtt bizonyítani, így töltötte be a levél a művészi tanulmány helyét és lett az essay őse”. Azonkívül: „A korai humanizmus idején a könyvnyomtatás hiánya

miatt a kölcsönös tudósítás írásban olyan szükséges volt, mint személyes találkozásnál a beszéd. Így lett az epistolographia a humanista világban az essay mellett az újság, az irodalmi folyóirat őse is" (23. l.).⁶⁶

Mindezek a sajtóságok megtalálhatók Maróthi leveleiben is. A közvetlen baráti, olykor tréfás hang mellett, ami lehetővé teszi a levélíró jellemének őszinte, sokoldalú megnyilatkozását, megtaláljuk itt a saját magáról, olvasmányairól, irodalmi élményeiről szóló híreken kívül a megismert jelentősebb személyekről szóló beszámolókat, a címzett számára távoli városok, egyetemek életével kapcsolatos tudósításokat, pl. a berni, groningeni eseményekről, amelyeket Maróthi olykor egyenesen „újság” hírnek szán barátja folyóirata, a Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen számára.⁶⁷ De olvashatunk érdekes útleírásokat svájci utazásairól, Hollandiába vagy hazafelé vezető útjairól, s ha a helyzet úgy hozza magával, kisebb értekezéseket is, pl. a magyar isten szó eredetéről⁶⁸ stb. – Van ezeknek a leveleknek, mint általában a humanista leveleknek egy olyan sajtósága, hogy szerzőik szemmel láthatóan többek olvasására, sőt már eleve kinyomtatásra szánták őket. Nyilvánvalóan ilyen pl. a Johan Jakob Haug zürichi lelkészhez intézett beszámoló az 1739. évi debreceni pestisről, mely Thukydidesnek az athéni pestis leírásához méltó képet ad a nagy veszedelemtől.⁶⁹

A levélírás klasszikus hagyománya a rómaiakhoz fűződik, és legfőbb példaképe Cicero az „*Ad familiares*” intézett levelekkel. Itt társult először messzehatóan a személyes hang az irodalmi kidolgozással. Sambucus (Zsámboki) János is *Epistularum conscribendarum methodus* c. munkájából (Bázel, 1552) őt jelöli meg a levélírás legfőbb példaképéül. Az ő nyomán mondja: „... scribere volenti, debet esse curae, ne simpliciter ac quoquo modo in mentem venerit, eam exaret: sed studiose ac multa cum arte”.⁷⁰ A levélíró Maróthi előtt is ott lebegtek ezek a szempontok s egyre tudatosabban, sikeresebben valósítja meg őket. Leveleiben pl. eleinte tréfálgozik Beck ciceronianus voltán,⁷¹ később azonban egyre inkább kiderül, hogy az ő leveleinek stílusát, hangját illetőleg is Cicero levelezése adja a mintát. Ezeknek a leveleknek a közvetlensége, problémáik átélte, átértett volta, emberi hangja, amelyek azonban mindig tiszta, nemes fogalmazásban jutnak kifejezésre, lehetett számára a legfőbb példa. Íme néhány sor a Debrecenből Beckhez írott harmadik levélből: „Si scirem quo in me animo sis Clarissime mihi que antehac amicissime Becki, aut meum te Beckium, ut antehac, in ipso principio Epistolae appellassem, aut a scribendo plane abstinuissem; jam vero aliter te alloqui non possum nisi ut ignotus ignotum solet. Ego certe si dicendum est aperte, fidem et candorem illum Helveticum in te desidero, quem vos quasi proprium vestrae genti asseritis; quod si verum fuit, profecto aut degenerasse Helvetios ab avita virtute oportet ex quo ego Helvetiam reliqui, aut te non esse Helvetium. Quae inter nos amicitiae foedera fuerint, quae facta promissa de ea conservanda, testes mihi sint parietes illius mei tuique Musci, quorum nunquam sine summa animi voluptate recorderer, nisi frigus hoc tuum identidem animo recurrens largam vicissim dolendi materiam mihi suppeditaret; testis mihi pons ille vester; super quo deambulantes aeternae amicitiae foedera icimus. A ceteris me negligi tuli longe facilius; at illud qui credidisset, DI boni! Beckium Marothii amicitiam flocci non esse facturum, nisi cui notum est varium et mutabile Semper Humanum ingenium (prope Helveticum dixi, nec forsan a vero aberrassem). Plures jam litteras ad te dedi, et de

tuo prorsus αναπολογητω silentio graviter sum conquestus; quarum saltem unas atque alteras ad manus tuas pervenisse cortissime scio: Beckius autem ad haec ουδε γρη. O tempora! o mores! o Helvetia! Heu quam disparibus dominaris dominis! quodsi cum talibus amicis res mihi esset diu, Timon me hercule μισανθρωπος evaderem!”⁷² A Ciceróra is jellemző érzelmes hang, az érzelmekre hatni akarás törekvése mellett megtaláljuk itt a nagy rétor körmondatainak ünnepélyes hullámzását is. – De a tudatos stilisztát árulják el az ilyen mondatok is, melyeket egy 1735 áprilisában írt levelében találunk: „Gloriolam praecipue non magni facio, quae nec nimis utilis, imo paene inutilis est res et inanis, et si utilis esset, maximo labore quaeritur, rarissime obtinetur, difficillime conservatur, perdita vix ac ne vix quidem reparatur. Videsne me jam etiam Patrum more scire rhythmice scribere?”⁷³ Vagyis, ahogy egy kis öngúnnnyal mondja, az ezüstkor íróinak ritmikus prózáját is tudja utánózni.

A humanista epistola stílusához illik pl. a görög s esetleg más idegen szavak használata is, amilyeneket szép számmal találhatunk Maróthi leveleiben. De kedvelik a humanisták, s nyomukban az egyébként is tréfálni szerető, szellemes Maróthi, a szójátékokat is. Ilyen pl. a jambon=Jean Bon (Johannes Bonus), mindjárt az első levélben, s a Galli-gallinae szavakkal való játék a hatodikban.⁷⁴

A művészi előadásra törekvés mutatkozik a két Antiquitates megfogalmazásában is, különösen az *Antiquitates Graecae* saját önálló eszméit fejtegető, a retorika szabályai szerint fogalmazott *Prolegomená*jának mondataiban. Ilyen pl. a II. caputnak az a körmondata, melyben a görög demokratikus államrendről s annak felbomlásáról ír: „Illa Imperii bene constituti ra[ti]o ut aliis in Gentibus ambitione P[rinci]pum, et Civium vaecordia cito evanuit, atque in Regiae potestatis Dominium et Tyrannidem est conversa; Sic inter Graecos, ingenuae libertatis amantissimos diutissime constitit, donec tandem a Philippo M. primum, eisque Filio Alexandro M. fracti, deinde a Romanis devicti quamvis retenta pristinae libertatis specie in eandem, in quam totus terra[rum] orbis Dominationem converterunt.” A mondat szép világos, arányos felépítése mellett különösen figyelemre méltó a Cicero clausuláira emlékeztető lejtésű befejezés (Dominationem || converterunt), amilyenekkel már leveleiben is találkozhattunk. – De találhatunk ilyen szépen felépített mondatokat auktor kiadásai bevezetésében is. Íme példának a Minucius-kiadás bevezetésének második mondata: „De argumento operis non puto esse necesse verbum addere: est enim eiusmodi, quod nemini, nisi ut omni humanitate alieno, queat esse iniucundum: quando in tam paucis paginis et Paganæ Superstitionis summam et Christianæ Religionis priscam simplicitatem, et eius ævi Christianorum vere antiquos mores (kiem. tőle) complectitur: et Paganorum in Christianos odium atque calumnias enumerat simul et confutat: et veteris Historiæ, maxime fabulosæ, tum et Romanæ, et Philosophicæ nobiliora capita aut explicat, aut saltem attingit.”

A tudatos stilisztára vall, hogy olykor archaizál: *qui* írja a *quo* (modo) helyett, s *siet* írja többször is a *sit* megfelelőjeként.⁷⁵

Nyilvánvaló ezekből, hogy a „*Litteratura elegantissima*” professzora saját stílusával is mintát akart nyújtani Debrecenben a magasabb szintű latinság megvalósítására, s

mindjárt hozzá is tehetjük: teljes sikerrel. Levelei különösen a magyar epistolographia szép példái, s hazai latin nyelvű irodalmunk értékei közt tarthatók számon.

7.

Maróthinak munkája közben „in hoc angulo orbis illiterati”⁷⁶ nemcsak a tudós környezet, a megfelelő könyvek hiányával kellett megküzdnie, de professzortársai s nyilván a debreceni papság maradiságával is, mely rossz szemmel nézte az ifjú professzor újíto törekvéseit. Munkája kezdetén elkeseredve látja a helyzetet: „Ego certe quid sperare possim, non multum video” – írja 1739. március 21-én, hiszen a latin megfelelő tanításához nemcsak a tankönyvek, auktorok hiányoznak, de amellet Comenius is hathatós védelmezőkkel (hyperaspistae) rendelkezik.⁷⁷ De reményét nem vesztí el, s bízik abban, hogy apránként a mi embereink is előrelépnek a tudományban (in litteris) különösen, ha azok az „αλλοφοι” (sisaktaréj nélküliek) engedik, akik most szanaszét lármázni kezdenek.⁷⁸ De szerencsére az előljárók között kezdettől fogva hathatós pártfogókkal is rendelkezett, mint írja: „Előljáróink között mindazok mellettem vannak, akiket az ügy érdekel, azaz akik többre képesek, mert messzebb látnak, a többieknek pedig mindegy, csak valahogy menjenek a dolgok, akiknek pedig ezek nem tetszenek (mert ilyenek is vannak), azok száma kevés, s a többiek tekintélye meggyőzi őket.”⁷⁹

1. L-T. II. 70. 1.
2. L-T. II. 76. 1. – Burmann, Petrus. (1668–1741) utrechti professzor. Több ókori író kiadását készítette sajtó alá. – Graeve[ius], Johann Georgius (1632–1703), sokoldalú és igen tevékeny klasszika-filológus, 1662-től utrechti professzor. Több görög és római író s újkori filológus művét adta ki kitűnő jegyzetekkel (Jöcher, II. 1114–15. h.).
3. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Igazgatási Iratok 95/1741. (Újabb jelzete: Z. 60. ab). – Maróthi levelének „az utolsó ifjaknak” szavai a legmagasabb (oratori) osztályba járó tanulóakra vonatkoznak. Ezeknek úgy látszik meg volt engedve a teológiai és filozófiai leckék látogatása. Ilyesmire céloz az Idea 4. pontjában is. Mint a „levelké”-t kísérő leveléből is kitűnik, Maróthi nem helyesli ezt a dolgot, s mint később látni fogjuk, az osztályok gondos elkülönítésének akadályát is látja benne.
4. L. Nagy S. 58–59. 1.
5. Ez talán a puritán hagyományokból is következett. Tolnai Dali János pl. pataki tanársága idején „a klasszikus csiszolt latinságra, formai készségre való törekvést gúnyolta és mellőzte”. L. Makkai L.: *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*, Ak. k. Bp., 1952. 87. 1.
6. I. mű, 262. 1.
7. L-T. II. 70. – Hasonló képet fest a német iskolákban uralkodó helyzetről Friedrich Paulsen: „Ich zweifle natürlich nicht in mindesten daran, dass in den Bursen und hin und wieder wohl auch auf den Kathedralen unter dem Namen von Latein wirklich ein greulicher, barbarischer Schuljargon gesprochen worden ist. Das wird überall unvermeidlich sein, wo eine fremde Sprache Lehrern und Schülern als Unterrichts- und Umgangssprache aufgenötigt wird. Auch in 16. und 18. Jahrhundert würde man manch wunderliches Latein in der Schule und wohl auch in der Universitäten zu hören Gelegenheit gehabt haben.” (Geschichte des Gelehrten-Unterrichts Leipzig, 1885. II. k. 48–49. 1.)
8. L. Tóth Béla: *Polgári Mihály nyomtatott műve*, Múzeumi Kurír, Debrecen, 1970., 2. sz., 23–25. 1.
9. L. Tóth Béla: Maróthi György albuma, Studia Litteraria, Debrecen, 1973. 108. 1.
10. L-T. I. 103–104. 1.

11. I. mű (Debrecen, 1802) IX. 1.
12. L-T. II. 70. 1.
13. L-T. I. 170. sz. jegyzet.
14. Tiszántúli Ref. Egyházkerület levéltára, Ig. iratok, 92. (Maróthi-anyag).
15. L-T. II. 79. 1.
16. L. IV. fejezet, 6. sz. jegyzet.
17. L-T. II. 80. 1.
18. A kollégiumi könyvtár meglevő példánya (G. 853) a benne levő bejegyzés szerint (Stephani Pap Sz. Német a. d. XVI. Kal. Decembr. MDCCXLIV) azé a Szatmárnémeti Pap Istváné volt, akinek kézírásában Maróthi földrajzi jegyzetei is ránk maradtak (L. IV. f.).
19. L-T. II. 79. 1.
20. L-T. II. 79. 1.
21. L. Benda-Irinyi: A 400 éves debreceni nyomda története, Ak. K., Bp., 1961., 343. 1.
22. Davisius (John Davies, 1679–1732) angol klasszika-filológus. Munkái közül Cicero filozófiai műveinek kiadását tartják a legjelentősebbnek (Dictionnaire Général de Biogr. et d'Hist. Paris, 1883., I. k. 751. 1.).
23. Maróthi előszavát Guilielmus Cave *Historia Litteraria Scriptorum Ecclesiasticorum* c. művének (Genf, 1694) első részéből (48. 1.) egy kétoldalmi szakasz követi, mely Minucius Felix életét, munkáját s annak kiadásait ismerteti (5–6. 1.).
24. A kiadvány 1757-ben újból megjelent Debrecenben.
25. Burmann (I. 2. j.) editiója nyomán csak 1774-ben jelent meg Phaedrus Debrecenben.
26. Phaedrus meséinek két olyan kiadása található a Kollégium könyvtárában, amelyek Maróthi birtokában voltak: egy hamburgi kiadás 1687-ből (jelzete: G. 1157), s egy „Ex officina Plantiana Raphalengii” 1691-ben kijött példány. A két példány közül különösen az első Maróthi sok bejegyzését tartalmazza, melyek saját kiadásának előkészítésére utalnak. De más jellegű s más kéztől származó bejegyzések is találhatók a könyvekben.
27. A Maróthi által összeállított Phaedrus-kiadás 1827-ig nyolc kiadásban jelent meg Debrecenben (L. Benda-Irinyi).
28. Ez a mű is még két kiadást látott Debrecenben a 18. sz.-ban.
29. Az Eutropius-szöveg előtt közli Tanaquil Faber sorait a történelem tanításáról (A r, v.).
30. L. még például az A₅ lapon a *Mansuetudinis* szóhoz fűzött jegyzetet.
31. A városi tanács jegyzőkönyvében (Minuta Protoc., 1741. IV. A. 1011/a., 36–336. 1.) a következő bejegyzés olvasható: „A mostan nyomtatott Eutropius Római Historiájának ára in exemplari determináltatik 7 X-ra. Ezen Eutropiusbul, a Collegiumbeli Togata Iffjuság[na]k mindeniknek resolváltassék egy-egy exemplar ingyen, mellyet Typographiae Inspector uramék adgya[na]k ki. – Békötve pedig küldgyenek egy párt a Bibliothecar[us] kezébe.” Szűcs István Debrecen történetében (III. k. 951. 1.) azt írja, hogy Maróthi a fentebbi szerzők mellett „Cicero, Justinus műveit (is) újranyomatva meghonosítja.” Ez azonban tévedés. Szűcs való-

- színűleg Hatvani következő megjegyzését értette félre: „Taceo quod Ciceronis epistolis, Justini historia[aru]m libris – ex aliis regionibus adlatis locupletavit (Mus. Helv. 1746. Part. sec., 273–274. .) –, tehát ezeket külföldről meghozatva adta tanítványai kezébe. Cicero beszédeit, leveleit és Justinus *Historiae Philippicae* c. művét Sinai Miklós adta ki Debrecenben 1767-ben, illetve 1769-ben. (L. Benda-Irinyi, 353. 1.)
32. A Debreceni Ref. Kollégium tanárainak klasszika-filológia munkássága 1738-tól 1849-ig. Debrecen, 1930. 5. 1.
33. L. 31. sz. jegyzet.
34. Nem így a későbbi kiadások. Aranka György a debreceni rézmetsző diákokhoz 1803. december 20-án kelt levelében pl. ezt írja: „Professzor Budai Esaiás Urat szívesen tisztetem. Azon kérem, hogy az eddig Debreczenbenn Oskolák számára kijött Classicusok p. o. Phaedrus, Cornelius Nepos sat. elszenvedhetetlen Nyomtatás hibájival megrakja (sic!) jövőn ki, és azért betstelenít ezt a betstelenséget vegye el a szép hírvű nevű Debreczenről.”
35. L. Esze Tamás: *Erazmus nyomán Magyarországon a 18. század elején*, Könyv és könyvtár, VIII. 2., Debrecen, 1969. 34. 1.
36. Esze Tamás, i. mű, 45–46. 1.
37. Hogy Debrecenben valóban kedvelték a *Colloquiát*, mutatja, hogy a Kollégium könyvtárában meglevő 1704-es kiadás unicum példánya mellett még 12 darab található belőle különféle külföldi kiadásokban. És vajon nem Erazmus következő szavai visszhangzanak-e Csokonai *Konstancinápoly* c. költeményében? „Gyakran eszembe jut, hogy mivel tisztázhatják magukat a vád alól azok, akik annyi pénzt fordítanak templomok építésére, feldíszítésére, gazdagítására, hogy már semmi mértéket nem ismernek ebben. Elismerem, a miseruhák és a templomi edények tekintetében az istentisztelet megkíván bizonyos méltóságot, hadd nyilvánuljon meg a fenség az architektúrában is. De minek annyi keresztelőmedence, annyi gyertyatartó, annyi aranszobor? Minek annyi mérhetetlenül költséges orgona? S méghozzá meg sem elégszünk eggyel-eggyel gyakran: minek az a zenebona, ha annyiba kerül, míg testvéreink, Krisztus eleven templomai, éhen-szomjan pusztulnak el?” (*Peregrinatio religionis ergo*, idézi, Trencsényi-Waldapfel Imre a *Nyájas beszélgetések* utószavában, 1967. 180. 1.)
38. L-T. II. 70. 1.
39. Levél J. Chr. Beckhez 1739. március 21-én, L-T. II. 70. 1.
40. L. Comenius Ámos János *Nagy oktatástana*, ford. Geréb György, Ak. Kiadó, Bp., 1953. 328. 1.
41. Comenius: *Kis beszéd az ékes latinság tanulásáról*, ford. Gulyás József (Közlöny, Mezőtúr, 1931), 8. 1.
42. Gulyás József: *Comenius és a latin nyelv*, H. és é. n. 9–10. 1.
43. L-T. II. 84. 1.
44. A műnek egy 1735-ös második kiadását láttam.
45. L-T. II. 84. 1. – Itt is céloz arra, hogy egy könnyebb latin nyelvtant óhajt megjelentetni.
46. A latin nyelv tanításának, tanulásának nehézségeit illetőleg, nemkülönben

- Comeniusról, Bél Mátyás véleménye, melyet előszavában fejteget, megegyezik a Maróthiéval, illetve az ő állásfoglalása például és bátorításul szolgálhatott a debreceni tanárnak. Comeniusszal kapcsolatban pl. ilyesmit olvashatunk nála: „Si quid erat forte, quo poterant diligentiam testari, id fere ex atriis, ianuis, picto orbe, et hoc genus aliis lacunio hauserant; naturam sermonis vocom, ignari penitus” (a 3 r., v.).
47. A könyv nyolc kiadást ért meg Debrecenben. Még 1853-ban is kiadták. L. Benda-Irinyi: *A 400 éves debreceni nyomda*, Debrecen, 1961.
48. L-T. II. 93. l.
49. L-T. II. 93. l.: „Utinam interea Thesauri Fabri nancisci possemus, ex editione Cellarii, aut etiam Buchner.”
50. L-T. II. 80. l. – Itt is kiderül, hogy Maróthi milyen nagy kedvelője volt az etimologizálásnak. L. idevonatkozólag még az Eutropius-kiadáshoz fűzött „Sen. Consultum de Bacchan” bevezető szavait (167. l.).
51. Kunius: egy Kun nevű magyar nyomdász, aki Bázelen tanulta a nyomdászmessterséget, Maróthi többször említi leveleiben (L-T. II. 92., 93., 96.). Később pápai professzor lett!
52. L-T. II. 93. l.
53. L-T. II. 95. l.
54. L-T. II. 95. l. – Faber és Stephanus a két nagy szótáríró. L. 56. j.
55. Schultens Albert (1686–1750) holland teológus a keleti nyelvek tanára volt a leideni egyetemen, több keleti nyelv grammatikáját írta meg. (JAGL. IV. 377. l.) Piskárkosi Szilágyi Márton kollégiumi tanárral, Szilágyi Sámuel professzor apjával levelezésben állott.
56. Faber, Soranus Basilius (1520–1576). *Thesaurus Eruditionis Scholasticae* c. szótárában a szavak különböző jelentései mellett főleg azok előfordulásait tünteti fel részletesen, míg Stephanus (Henri Estienne 1528–1598) *Thesaurus Graecae Linguae*jében egyszerre nyújt etimológiai, történeti és értelmező szótárt.
57. L-T. II. 95–96. l.
58. Mus. Helv. 1746. Part. Sec. 274. l.
59. L-T. II. 88. l.
60. L. Kazinczy Ferenc: Piskárkosi Szilágyi Sámuel szuperintendens élete, Tudományos Gyűjtemény, 1820. VIII. k., 95. l. – Szilágyi professzorral való megválasztásáról Maróthi is megemlékezik egy 1742. október 6-án írott levelében (L-T. II. 87. l.).
61. Nem jelentéktelen dolog, hogy az *Oratoriával* egy időben jelent meg Johann Jacob Breitinger (1701–1776) zürichi professzor Logikája (*Ars Cogitandi principia*, Zürich, 1736) is Debrecenben (L-T. II. 88. l.).
62. L-T. II. 80–81. l.
63. L-T. II. 85. l. – Hirzel nyelvtana végül is 1737-ben jelent meg.
64. Első ízben az 1740. november 22-én, majd az 1741. augusztus 26-án írt levelében van szó róluk, az 1742. október 6-án, majd november 14-én, míg 1743. október 8-án már megköszöni őket (L-T. II. 80–81., 86., 89., 90., 94. l.).
65. Cebes (gör. Kebés) thébai filozófus, Sókratés tanítványa. A hagyomány három beszéd írását tulajdonítja neki, melyek közül a Πινωξ nagy népszerűsége tett szert. Ennek fő gondolata, hogy a nevelésnek nemcsak a tudás, de a jellem fejlesztésére is törekednie kell.
- Sókratés görög rétor volt az i. e. 5. sz.-ban. – Beszéddek mellett írt három paraenesist. Egyet egy Démonikos nevű ifjúhoz. Ezt közli Szilágyi Sámuel.
- Pitagorast (i. e. 6. sz.) az ókor bölcsei közül elsőként nevezték filozófusnak. A cím alá foglalt versek, melyek ugyan a pitagorasi életfelfogást tükrözik, a későbbi pitagoreusok körében keletkeztek.
66. Erasmus 1522-ben tanulmányt írt *De conscribendis epistulis* címmel. (Ennek egy 1670-ben Amszterdamban megjelent kiadását láttam a kollégiumi könyvtárban (G. 1288), a magyar Zsámboki (Sambucus) János pedig 1552-ben Bázelen nyomtatta ki *Epistularum conscribendarum methodus* c. munkáját.
67. L-T. I. 51., 72. l.
68. L-T. I. 38–39. l.
69. A levél részletes ismertetését l. Tóth Béla: *Maróthi György az 1739–43. évi debreceni pestisről*, Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1972.
70. Idézi Ernuszt K., említett mű, 31. l.
71. L-T. I. 46., 54. l.
72. L-T. II. 69. l.
73. L-T. I. 49. l.
74. L-T. I. 36. és 47. l.
75. Főleg a magyarországi latinság szempontjából jellemző, hogy nyelvében gyakran bukkannak fel olyan szólások, melyek a hasonló magyar kifejezéseknek tükörfordításai (v. a latinból kerültek át a magyar nyelvbe?). Pl. „apostena maturuit”: a kelés megérett – írja egyik levelében (L-T. I. 54. l.), az *Antiquitates Graecae* pár lapján pedig ezeket olvashatjuk: „proximus ad manum erat” (legjobban kezükre esett, 72. l.), „uno ore” (egyhangúlag, 73. l.), „longe maius habet pondus” (sokkal nagyobb súllyal bír, 73. l.), „operae pretium erat” (megérte a fáradságot, 86. l.).
76. L-t. II. 88. l.
77. L-T. II. 70. l.
78. L-T. II. 79. l.
79. L-T. II. 84. l.

VII. MARÓTHI ÉS A MATEMATIKA

1. *A debreceni nagy pestisről.* – 2. *Weidler Institutionesének bevezetése.* – 3. *Az Arithmetica.*

1.

Még be sem fejezte professzorunk a „litteratura elegantior”, a klasszikus tudományok Augiás istállójának rendbetételét, hozzáfogott a tudomány egy másik csoportjának, a matézisnek és a fizikának előadásához, illetve előadásuk előkészítéséhez. Ez utóbbira egy szörnyű csapás nyújtott lehetőséget.

Utaltunk már arra, hogy Maróthi 1739 tavaszán kénytelen volt előadásait megszakítani, mert az az országos méretű pestisjárvány, mely ezekben az években ütötte fel a fejét Erdélyben és Magyarországon, s mely a legújabban előkerült összesítés adatai szerint összesen mintegy 250 000 embert ragadott el a két haza lakói közül, ekkorra Debrecen is elérte. A várost 1739. május 16-án zárták le a járvány miatt, s bár a pestist 1740. január 30-án megszüntnek nyilvánították, a zárlatot biztonsági okokból csak ez év április 9-én oldották fel.¹ Országos viszonylatban a pusztítás Bihar megyében és Debrecen területén volt a legnagyobb. E két helyen összesen 35 000 főnyi áldozatot szedett, s ebből mintegy 8600 esett a városra.²

Maróthi nemcsak átélte ezt a szörnyű járványt, de leveleiben részletesen be is számolt róla barátainak, Becknek s volt zürichi házigazdájának, J. Jakob Haugnak. Különösen az utóbbi levél (melynek másolata egyébként szintén Beck hagyatékából került elő) nyújt sokoldalú és megrendítő képet a pestis dühöngéséről. Látjuk ebből a járvány fokozódását, az emberek megdöbbentő tudatlanságát, ebből folyó veszélyes viselkedésüket vagy az „Isten csapásába” beletörődő passzivitásukat. A baj különösen szeptember-október hónapokban tetőzött, amikor naponta százával hordták ki a halottakat a temetőbe.³

Professzorunkat is, bár mindent megtesz egészsége védelmére, állandó halálfélelem övezi. Már 1739 márciusában a veszély első jelére így ír barátjának: „. . . si forte humanitatis quid mihi acciderit”: ha valami emberi dolog történnék velem. . .⁴ Ugyanez év szeptemberében pedig: „Már több a fertőzött ház, mint a fertőzetlen, s ezek is mindenfelől fertőzöttekkel vannak körülvéve.”⁵ Lehetetlen e sorokban a saját és családja helyzetére nem ismernünk. „És a határban a halál kaszál. . .” – írja Juhász Gyula a *Tápai lagzi* c. versében. Itt nem a határban kaszált a halál, hanem az ablakok alatt villogott kaszája.

Maróthit viszont szinte saját sorsánál is jobban aggasztotta városbelijeinek tudatlansága, elmaradott gondolkodása, mely nem képes tudomásul venni a betegség fertőző voltát. Főleg erről panaszkodik barátainak is: „. . . ennyi ember között alig vannak annyian, mint Théba kapui, akik ezt a betegséget ragályosnak, s nem csupán

αμεσος θεηλατον (Istentől ránk bocsátott dolognak) tartják, s akik ezt lélekből hinnék azokon kívül, akik εν τελει (hivatalban) vannak, rajtunk, professzorokon és a lelkészeken kívül, s akiket ez alapon általánosan gyűlölnék.⁶

Mivel az ifjúság a pestis első jelére elszéledt,⁷ a városi tanács rendeletére a professzoroknak is prédikálniuk kell, „legalábbis nekünk, a két utolsónak, az elsőbbek ugyanis különböző kifogással (vagy valódi betegség miatt) vonakodnak”.⁸ Maróthi azonban munkájába vágó elfoglaltságot is talált. Ekkor kezdett foglalkozni a fizikával és matematikával, már csak lelki egyensúlya kedvéért is: „Ami szabad időm marad az egyházi elfoglaltságok mellett, olvasással töltöm. Már régóta erős vonzódást érzek az úgynevezett kísérleti fizika iránt, tehát mikor ráérek, ilyesféle könyveket olvasok, köztük Wolff műveit. Ez a szerző nagyon tetszik nekem. Eszközöket is készítek, amilyeneket tudok és ahogy tudom. Minden módon igyekszem figyelmemet elterelni a szomorú gondolatoktól. Ilyen időkben ez a leghasznosabb dolog.”⁹ Wolff olvasása mind a fizika, mind a matematika tanítására előkészítette, annál is inkább, mert a kor tudományában sem vált még külön a két tantárgy. Mikor pl. professzorunk először értesíti barátját matézistanítási szándékáról, mindjárt a fizikáról is beszél: „Reméljük, rövidesen megkapjuk Weidler matematikai kompendiumának néhány példányát, s akkor Isten segítségével a matézist is elkezdem. E célból már légszivattyút, csillagászati látszóveket s egyebeket hozattunk, hogy azok a tudományoknak ezt a nemét kellemesebbé tegyék a hallgatók számára.” Ennek a levélnek a kelte 1740. május 17.¹⁰ Ugyanez év október elején, vagyis az őszi félév kezdetén, már arról értesíti barátját: „A legközelebbi héten már megkezdem a matézis előadását is Weidler útmutatása nyomán. Institutiójának egyszerre több példányát is meghozattuk. Matematikai és filozófiai eszközök készítésében is szorgalmaskodunk.”¹¹

2.

Az eszközök készítését Weidler könyve is szükségessé tette. A mű ugyanis, melynek címe *Institutiones Matheseos selectis observationibus illustratae*, a matematika mellett szintén tartalmaz fizikát, sőt mai értelemben véve más tudományt is, és mindegyiket igyekszik a gyakorlattal, a mindennapi élettel is egybekapcsolni. A könyv két részből áll. Az első, a „mathesis pura”, az egész és tört számokkal való műveleteken kívül röviden szól a számtani, mértani haladványról, a négyzet- és köbgyökvonásról, s a logaritmusról, azonkívül a sík- és térmértanról, s ezen belül a trigonometriáról (trigonometria plana, 181–197. l.) utalva mindegyiknek a gyakorlati hasznára is, mint az ilyenféle példák mutatják: „Acervum frumenti metiri” (175. l.), „Lignorum struem metiri” (176. l.) stb. – A könyv igazi gyakorlati jellegét azonban az elsőnél terjedelmesebb második rész, a „mathesis applicata sive mixta” adta meg. Ez főleg olyan fejezeteket tartalmaz, melyeket a mai tudomány a fizika körében tárgyal, mint pl. az *optica* s ezen belül a *katoptica* (tükrözés) és *dioptrica* (sugártörés) „arithmeticæ et geometriæ principiis nec non experimentis singularibus sociata”, azaz a vonatkozó kísérletek leírásával együtt. De külön részek szólnak az asztrológiáról, az általános földrajzról, chronológiáról, gnomonicáról (napórákészítés), ugyancsak „ope arith-

meticae et geometriæ”, valamint „9de motu et gravitate corporum”, azaz a mechanikáról, aztán a hydrostaticáról, aerometriáról és hydraulicáról. Végül egy architectura civilis et militaris c. szakasz zárja le az egészet, „melyek egyike azt tanítja, hogyan lehet a várost épületekkel díszíteni, a másika pedig, hogy hogyan lehet az ellenség ellen megvédeni és megerősíteni” (Prolegomena 5–6. l.), azaz építészetet tanít.

Igen érdekes része a könyvnek az egyes szakaszok után található apró betűs „Scholion”-ok, azaz jegyzetek, melyek főleg a tárgyalt kérdések történetét ismertetik vázlatosan, feltüntetve az azzal foglalkozók neveit, a kérdésekhez tartozó műveiket, s természetesen jelezve, mikor éltek.

Növelte a könyv használhatóságát a világos, módszeres beosztáson, tömör definiciókon kívül a 42 „tabula”, azaz a külön lapokon elhelyezett ábrák sorozata.

A könyv szerzője, Weidler Johann Friedrich (1692–1755), a matematika tanára volt Wittenbergben, s fizikai és csillagászati tanulmányokon kívül több tankönyvet is írt, melyek különösen a német és más protestáns iskolákban terjedtek el. Szóban forgó művét szerzője, saját szavai szerint „praelectionibus academicis” szánta, s ebből is kitűnik, hogy Maróthi a művel a debreceni matematikatanítást addigi kezdetleges színvonaláról főiskolai szintre óhajtott emelni.

Hogy meddig jutottak el a könyv anyagának elvégzésében, arra nézve gyér számú adattal rendelkezünk. Mindenesetre, bár mint láttuk, professzorunk már 1740 októberében elkezdte a Weidler műve szerinti tanítást, az ugyanakkor megrendelt mű példányai csak 1743-ban érkeztek meg. A kollégiumi könyvtár birtokában levő R. 718. jelzetű könyvtári feljegyzéseket tartalmazó Album hátsó lapján, az előbbi bejegyzésekhez viszonyítva fordított helyzetben olvasható ugyanis azoknak a diákoknak a névsora, akik a könyvet, összesen 36-an, megvásárolták.¹² Úgy látszik ettől kezdve folyt intenzívebben a „mathesis” tanítása. Hatvani István önéletrajzában azt olvassuk az 1743. évről: „... studia etiam Mathematica aestivis cum primis diebus auctore Clariss. Georgio Marothi iam degustare cepi”.¹³ Az 1741-ben ugyancsak Maróthi kezdeményezésére bevezetett nyilvános közvizsgák sorában a harmadikon, 1744. október 3-án (1743-ban valami miatt ezek a vizsgák elmaradtak) Maróthi tanítványai Weidler Geometriájának II. és III. részéből a „válogatott elméletekről” (Theoremata) számoltak be. Hogy ugyancsak 1744-ben foglalkoztak csillagászzal is, azt mind Maróthi *Astrognoziájának* ránk maradt szövegeiből, mind tanítványának, Ujfalusi Ferencnek egy későbbi feljegyzéséből tudjuk. Ez az Ujfalusi külföldi tanulmányai után a Bihar megyei Sárádon lett lelkész, s itt az 1700-as évek második felében egy hatalmas 804 oldalnyi, fólió alakú, gyönyörű ábrákkal ellátott compendiumot állított össze kora természettudományáról. Itt írja: „Híres Maróthi György observatoriumjára még mikor a naturalis scientiákat kezdettem tanulni, mindjárt igyekeztem vigyázni, ahol az égneek csillagot, forgást tanított” (258. l. r.).¹⁴

Mivel Ujfalusi 1744-ben jött Nagykőrösre Debrecenbe,¹⁵ ebből is kitűnik, hogy Maróthi szinte halála napjáig tanította a matézist és a természettudomány néhány vele összefüggő szakaszát, annak ellenére, hogy a kísérleti fizika tanítását Szilágyi Sámuel professzorral való válását követően reábizta a város vezetésére.¹⁶

Maróthi Weidler könyvének bevezetésével egy évszázadra megalapozta a matematika tanítását Debrecenben mint azt később előadandó adataink igazolják.

Mindezekről a tényekről a magyar tudománytörténetnek eddigelé nem volt tudomása. „Maróthinak mint pedagógus reformernek és matematikusnak az alakja tisztán áll előttünk” – írta Zemplén Jolán *A magyarországi fizika története a 18. században* c. munkájában (80. l.). Azonban mint az előbbi szakaszokból kiderült, ez a „tisztá kép” csak a nagy tudós *Arithmetica* c. művére vonatkozott. Ez a mű 1743-ban jelent meg Debrecenben, s azután még két kiadása látott napvilágot ugyanott, 1763-ban és 1782-ben, mind a kettő Varjas János kollégiumi tanár mértéktartó átdolgozásában. (Az átdolgozás csak néhány példára s a forgalomban levő pénznemek értékváltozásainak beillesztésére vonatkozott.)

Maróthi ebben a munkájában egészen más szempontokat követett, mint a Weidler művén alapuló főiskolai oktatásában. Tudniillik egyrészt a matematika tanítása terén szerzett saját tapasztalatai, de mint „Elöljáró beszéd”-éből kitűnik, mások ösztönzése is arra készítette, hogy készítsen „valami magyar arithmetica”-t, mely „mind a tanuló ifjúságnak, mind másoknak hasznokra” (2. r.) legyen, s amely a gyakorlati életben való szüksége mellett „a deátság nélkül való tanulóknak” (3. v.), vagyis azoknak is, akik még nem ismerik a latin nyelvet, tankönyvül szolgálhat.

Hogy valóban egy ilyen, a számolásra s mindennapi életben ráutalt emberek (sőt az Elöljáró beszéd szerint asszonyok, akikre valószínűleg Maróthi gondol először a magyar tankönyvírás történetében) s deátság nélkül való, tehát elemi fokon tanuló diákok igényét kielégítő könyv lebegett a szeme előtt, az kitűnik nemcsak a munka magyarnyelvűségéből, de módszeréből s elődként tekintett, az Elöljáró beszédben felsorolt régebben megjelent, s átdolgozás céljából átvizsgált magyar aritmetikák soraiból is, melyek szintén hasonló célokat szolgáltak. Maróthi három könyvet emel ki a régebbiek közül, a Tolvaj Menyő Ferencét (1674), az Ónadi Jánosét (1693) s egy 1591-ben Kolozsvárt nyomtatottat, melynek – mint írja – „írója volt maga a typographus”, bár tudomása van arról, hogy évek előtt még két könyvnek kellett megjelennie.¹⁷

Munkájában éppen ezért, mint ugyancsak az Elöljáró beszédben olvassuk, Maróthi két dolgot tartott szem előtt: a hasznosságot, vagyis mindazt, „amit hazánkban szükségesnek gondoltam” (3. r.), s az érthetőséget, melyet mind a könyv nyelvében, mind felépítésében igen fontosnak tekintett. Ezért tehát a világos magyarázatok formájában előadott műveleti eljárások után kidolgozott példákon mutatja be az előadottakat, ezután pedig fokozatosan nehezebb, a könyv során apránként szinte az egész akkori gazdasági életet felölelő példákkal nyújt módot a gyakorlásra. Vagyis, mint maga írja: „A példákban e kettőre vigyáztam, elsőben, hogy legelől mindenütt könnyebb példák legyenek, a nehezebbek pedig hátrább, hogy a tanuló könnyebben mehessen rajtok. Másodszor, amennyire lehetett, különböző dolgokról vettem fel a példákat, hogy így a tanuló észrevehesse, mi hasznai lehessenek a Számvetés nemeinek a közönséges életben; és miképpen kelljen bánni a számokkal az ilyen különböző alkalmatosságokban.”

Természetes, hogy a módszeresség, fokozatosság érvényesül a könyv egész felépítésében is. Előszava után a szerző a négy alpműveletet tárgyalja az egész számok

körében. Ahol a műveletek elvégzésére több eljárás kínálkozik, ott ezeket is bemutatja, rámutatva, hogy miért előnyösebb az egyik vagy a másik. Az egyes műveletek tárgyalása után ismerteti az akkor általánosan használt kilences próbát, ami a számok kilenccel való oszthatóságán alapszik, rámutat azonban arra is, hogy ez az eljárás, a kilencesek „kihányása”, nem csálhatatlanul biztos, mert a tévedéshez elég, ha a számításokban a véletlen vagy szándékos hibák összege is kilencet tesz ki.

Maróthi összeadó, kivonó, szorzó és osztó táblázatokat is csatol a könyvhöz, s a tanítókat is buzdítja, hogy tanítványaikkal is csináltassanak ilyen táblázatokat, mert azok szívesen játszanak az ilyesmivel.

Ezután a hetedik rész a „hármass reguláról vagy regula Detririól” beszél, amelyet másként „Aurea vagy Arany Regulának is” hívnak, „kétség nélkül, az emberi életben levő sok hasznáért”. S „kalmárok regulájának is (Regula Mercatorum), mivel a kalmárok sokat élnek vele”.

A következő rész a törtszámokat vagy fractiókat tárgyalja igen szemléletes, gyakorlatias módon a törtek törtjeivel való számolásig.

A törtekkel való számolás után a „Regula Dupli”, az összetett hármasszabály mellett az egyenetlen osztás (Divisio inaequalis), az elegyítés regulája (Regula alligationis) s a „mesés regula” (Regula falsi) nevű, akkor szokásos és különösen a kereskedelmi életben szükséges eljárásokat ismerteti.

A Praktika vagy Toldalék c. rész olyan gyakorlati eljárásokat tartalmaz, melyek révén egyes műveletek könnyebben, rövidebben elvégezhetők. Itt szerepel az ún. parasztszámvetés is, az az eljárás, amellyel azok élnek, akik a számjegyeket nem ismerik, s a műveleteket nem tudják írásban elvégezni. Mit keres akkor ez eljárás leírása egy nyomtatott s előzőleg az összes fontosabb műveleteket bemutató könyv végén? A kérdésre maga Maróthi felel: „Mélto pedig, hogy ezt tanult emberek is tudják, hogy írást tudatlanokat erre taníthassanak, mind pedig hogy az ilyenekkel az ő módjok szerint számot vethessenek.” – Igen érdekes aztán, ahogy a nagy tudású szerző apró jelek, aprópénz vagy kukoricaszemek felhasználásával az alpműveletek elvégzésére tanítja az olvasót. Végeredményben nem egyéb ez, mint egy primitív számológép kezelése, bár mint a leírásból és a példákban kiderül, az eljárások így sokkal bonyolultabbak a rendesnél, de hát az írástudatlanok csak így tudtak segíteni magukon, s a gyakorlat végül is megkönnyítette a dolgot.

Végül „az ölkre, lábakra és ujjakra való számvetésről” szól, s a gyakorlati példák tömegével mutatja meg, hogyan kell e mennyiségekkel számolni, illetve azokat átszámítani. A példák között pl. ilyenek szerepelnek: hogyan kell a boltozat (ív, árkus) területét megmérni, ha az szabályos félgömb, vagy kisebb „fél cirkulusnál”. Szó van arról, hogy hogyan lehet a különböző területek (udvarok, szőlők, szántóföldek) „tágasságát” kiszámítani. Egyáltalán: itt sok geometriai, sőt trigonometriai példával találkozunk. Pl. „miképpen kell a toronynak vagy más épületnek vagy élőfának a magasságát az árnyékából megtudni” (311. l.).

„A vetéssel való számlálás” pedig azt az eljárást ismerteti, hogy hogy lehet az akkor használatos sokféle pénznemet (garas, peták, máriás, rajnai forint, kurta tallér, császár tallér, császár aranya, körmöczi arany stb.) „vetéssel, azaz kirakással forintra (?) átszámítani. Az eljárás lényegét Varjas János az 1782-es kiadásban így foglalja össze:

„A vetésben csak arra kell vigyázni, hogy az valami olyan summa pénzt tégyen, melyből kicsiny összeadás (Additio), vagy kivonás (Subtractio) vagy sokszorozás (Multiplicatio) vagy osztás (Divizio) által könnyű legyen forintokat csinálni.” A kor szükségleteihez alkalmazott műveletek, az életből merített példák mellett az ilyen eljárások ismertetése jelenti és fokozza a könyv gyakorlatiasságát. Így sikerül Maróthinak művében egy kora számára, s mint a következő kiadásokból is kitűnik, még több évtizedig megfelelő gyakorlati kézikönyvet adni a deákul nem tudók kezébe. A mai olvasónak feltűnik ugyan, hogy sok mindenre kiterjedő szempontja mellett a könyv a tizedes törtekről szót sem ejt. Akkor azonban ez természetes volt. Nem szólva arról, hogy a tizedes törteket csak másfél századdal előbb, 1585-ben vezette be a matematikába egy flamand mérnök, Simon Stevin (1548–1620), s az még Európában sem terjedt el,¹⁸ az akkori mérték- és pénzegységek sem tették szükségessé, még lehetővé sem igen a tizedes törtekkel való számolást. Föl lehet vetni még azt is, hogy némely eljárás esetén pl. az ötnél nagyobb számok szorzásánál egyik-másik példa megoldásánál, mint a „regula falsi”, a mesés regula példánál, amelyek nem egyebek egy- vagy kétismeretlenű szóbeli egyenleteknél, egyszerűbb lett volna az algebrai, általános megoldási eljárásokat megmutatni. Ez azonban új elvont, elméleti módszer bevezetését tette volna szükségessé, ami a könyv gyakorlati céljától, jellegétől nagy mértékben elütött volna.

A gyakorlati célt, az általános érthetőséget és használhatóságot szolgálja a mű nyelve is, az a tiszta, világos magyar nyelv, amelyen nyilván Maróthi is beszélt, s amely igen közel áll a nép nyelvéhez, illetve még nem vált, mert nem is válhatott attól el. „Éppen így sül ki a 10 máriásos posztóból is” – írja egyik példájában (316. l.). De szerzőnk célja érdekében, sőt azon túl is tudatosan törekszik a magyar nyelvűsége. „Minthogy még eddig – írja az Elöljáró beszédben – a Deákság nélkül való Tanulóknak igen bajt szerettek a Deák nevek, mint Additio, Subtractio, Quotiens; sat. én hasznosnak ítéltém mind azok helyett magyar szokat tenni; melyeket még az asszony nép is megérthessen. Mégpedig, ahol az eddig való magyar szókban nem találtam alkalmatost, új szót is csináltam egy néhányat” (3. r.). – „Ebben pedig arra ugyan vigyáztam, hogy a magyar szóban, ha lehet, megmaradjon a nyoma, sőt formája is annak a deák szónak, amelynek helyette van téve (p. o. Fractio, magyarul törtszám; multus, multiplex, multiplicare; magyarul sok, sokszoros, sokszorozni)” (4. r.). Ha azonban a gyakorlati szempont úgy kívánja, áthágja ezt a saját maga állította elvet is, mint pl. a törteknél a Numerator és Denominator esetében. „De mivel gyakorta abban is megakadhat a gyenge számvető, hogy a felsőt hívják a Numeratornak vagy az alsót. Én jobbnak gondoltam, ha edgyiket felsőnek, másikat alsónak nevezzük, mert így nem lehet tévedés benne” (4. r.).

A vizsgálódások szerint Maróthi mintegy 57 matematikai műszót alkotott, illetve szerepe volt azok kialakításában. Már régebbi méltatói, Bod Péter, Sinka Sándor, Kulcsár Endre kiemelték, hogy minden magyar nyelvűsége való törekvése mellett mértéket tart a szavak alkotásában.¹⁹ Éppen ezért új szavai között nem találni erőltetett, mesterkélt megoldásokat, így azok jó része méltán él még ma is matematikai műnyelvünkben. Megmaradtak pl. ilyen szavai, mint számítás, összeadás, kivonás, osztás, osztó, maradék, kerület, s az ő sokszorozás szavából alakult ki a szorzás, az által-

mérőből az átmérő. Az olyan szavakat viszont, mint pl. summa, változatlanul hagyja, mert az már meghonosodott nyelvünkben. Mindezek bemutatására álljon itt a könyvből a kivonás ismertetése: „A kivonásban mindenkor három szám fordul elő. Első a summa, amennyi volt elsőben a pénz vagy a marha vagy portéka. Ez az a nagyobb, amelyből kivonod a másikat. Második a híja. Ez az a kisebb, amelyet kivonsz a summából. Harmadik a maradék (Residuum), amely megmarad, minek utánna a summából kivonod, mi híja esett.” Maróthi kitűnő pedagógiai érzékét mutatja viszont az a törekvése, hogy az általa alkotott magyar szóban mindig maradjon a latinnak némi nyoma, hogy az, aki latinul tanulta a matematikát, könnyebben megjegyezze az új magyar kifejezést, viszont a „deákság nélkül való tanuló” a későbbiekben könnyebben sajátítsa el a latin terminus technikusokat.²⁰

De a matematikai műszavak magyarításában Maróthi tovább lát a közvetlen gyakorlati célnál. Eljárásával a magyar nyelv gazdagítását is szolgálni akarja és példát akar adni e törekvése, mert mint bevezetőjében írja: „ezt nem csak egyéb tanult nemzetek cselekedték a maguk nyelveken, mint régen a rómaiak, ma pedig legközelebb a németek, akik még a filozófiában levő mesterséges szokat is mind németre fordították, hanem a magyar nyelvben is lehet erre példákat mutatnunk, melyeket bár többen követnének, mert így nem lenne ilyen szűk és szegény a magyar nyelv” (E. 6. 3. p.). Viszont azzal is tisztában van, hogy ezt egyelőre csak a gyermekek s csupán magyarul tudók szintjén lehet és szabad cselekedni, mert ha a tudományt minden szinten magyarul akarjuk művelni, akkor kiszakadunk az európai műveltség közösségéből, amelynek ekkor még a latin az „anyanyelve”. Pl. mint mondja, a magasabb matematikát – „minémű a Progressio, Radicis Quadratea et Cubica Extractio” – (3. r.), „a tanuló ifjak (akiknek erre szükségük van)” – „a deák matematikus könyvekből” tanulják meg (3. r. v.).

***

Így ezekkel a sajátágaival – módszeresség, világosság, gyakorlatiasság, korszerűség, magyar nyelvűség – vált Maróthi könyve a hazai matematikaoktatás nagy jelentőségű tényezőjévé. E sajátágaiból eredő elterjedtségének, népszerűségének volt köszönhető, hogy műve két szállóige alapjává is lett nyelvünkben: „Maróthi szerint ez így van” „Kétszer kettő Maróthi szerint négy”, amivel kevés tankönyv dicsekedhet.

Mindezeket túl nagy érdeklődésre tarthat számot a könyv a mai történetész, társadalomtudós, sőt néprajzos részéről is. A példák száza ugyanis pontos képet adnak a 18. sz.-i mértékegységekről (hossz- és űrmértékekről) az országban járatos pénzegységekről s mindegyiknek a másikkal való viszonyáról, sőt a pénznemeknél egyik-másik külföldi pénz átszámításáról is. Íme pl. a pénzegységek az 1782-i kiadása értékelése szerint:

	Krajcár
Garas	3
Peták	7
Tízpolturás	15
Máriás	17
Húszpolturás	30

R[ajnai] forint	60
Kurta Tallér	90
Császár Tallér	120
Körmöci Arany	258
Fél-Souverain	380
Egy Souverain	760

De fényt vetnek a példák a korabeli munkabérekre, árszponyokra, társadalmi szokásokra, történelmi körülményekre is.

Íme egy összeadási példa:

„Van 400 forintos szőlőm. Termett benne 150 akó bor. Akarnám tudni mennyiben van a borom. Költöttem pedig

1. Szőlőmunkára mindössze f.	77 59 d. ²¹
2. Dézsmába fizettem	37 56
3. Szüretelésre mindenestől költöttem	21 06
4. Szekeresnek a hazahozásért	19 50
5. Mivel 400 forintra törvény szerént adtak volna esztendeig 24 forint interest, azt is belé tudom	24 00
Summa f.	179 71

Ennyiben van azért 150 akó bor. És ha ennyiben el nem adhatom, jobb volt volna ebben az esztendőben azt a 400 forintot interesre adnom” (17. l.).

Ugyanott a következő példa a disznók és az árpa áráról, a daráltatás, sőt az áldomás költségéről is tudósít:

„Vettem hat hízó Disznót 58 forinton és 34 pénz áldomáson. Megették annyi árpámat, amennyit eladhattam volna 17 forinton. Az árpa daráltatásáért fizettem egyszer is, másszor is, mindössze f. 4 d. 27. Mennyiben van a hat disznó? Leírom így:

1. A hat disznó ára	f. 58 34 d
2. Árpa ára	17
3. Daráltatásáért fizettem	4 17
Summa	f. 69 61 d

Ennyiben van a hat disznó.” (18. l.)

De értesülünk a vászon áráról is: „Vettem 25 sing vásznat, singit 9 pénzen. . .” (59. l.).

Megtudhatjuk, mennyi volt akkor egy kapás napszáma: „Háromszori kapálására a szőlőmnek ment 69 napszám 24 pénzével” (62. l.) stb., tehát egy napszám 24 kispénz, nem egészen egy negyedforint volt.

S mennyibe került ezer téglá? „Vettem 76 ezer téglát: ezerét negyedfél vonás forinton.” (70. l.) És így tovább.

Megjelenik a példák között a „történelem”, a gazda, a kereskedő mellett a katona is. Íme egy példa az „egyenetlen osztás”-ra: „30 katona kimenvén portázni egy kapitánnyal, két strázsamesterrel és két káplárral, nyertek 959 forintot, melyet így akarnak elosztani. . .” (269. l.). De megjelenik a példák sorában a bukott kereskedő is, mégpedig igen reális formában: „Egy ember sok adósságba vervén magát, megholt (vagy bankrutát csinálván, elszökött), s nem hagyott többet 400 forintnál (vagy annyit érő jószágánál)” (282. l.), s kapunk adatot az ország, illetve legnagyobb városainak

„porta”-viszonyairól is. „Ha már p. o. az egész ország a királynak akarna adni ajándékba 200 ezer magyar forintot, kérdés, mennyi esnék ebből Debrecenre, mennyi Budára és Pestre?”

„Ha 200 ezer forintot (vagy 2,000,000 pénzt) 5405 1/2 elosztok, esik minden portára 3699 94/100 pénz. Azért mindenik város portájának számával kell sokszorozni 3699944-et: és a factumból a két utolsó betűt el kell metszeni. Annyi lesz annak a városnak vagy vármegyének az obtingense, aminek nevezik.

És eszerint már kijő, hogy mikor az egész ország fizet 200 000 forintot, akkor abban

Debrecen városa fizet	f. 1701, 97 d.
Buda és Pest együtt	1590 97
Poson	1499 97
Eger	332 99
Bihar vármegye	7399 88
Szabolts vármegye	2885 95 (288. l.)”

„A vetéssel való számlálás” c. fejezet viszont teljes egészében néprajzi értékű, hiszen a népi számolás, az írástudatlanok „számvetési” eljárását írja le, de a nyelvésznek is nyújt adatokat a „számvetés” szó, „számot vetni” kifejezés értelmét illetőleg.

A történetírás korszerű útjait követő francia folyóirat, az *Annales* szerint, a történelem a mindennapok, az átlagember története, vagyis a múlt szociológiája, a régi társadalmak „struktúranalízise”.²² A történelemnek ilyen felfogású feltárásához Maróthi könyve, sőt a mű különböző kiadásai, mert Varjas János átdolgozása főleg az idő szülte változásokra s az így szükségessé lett változtatásokra terjedt ki, az adatok kimeríthetetlen kincsestárát jelentik, ezzel is tetéztve a nagyszerű munka és alkotója jelentőségét.

1. Gróf Károlyi Sándor, mint a pestises területek királyi biztosa 1740. április 9-én kelt „absolutionalis” levelében oldja fel Debrecen az országos zárlat alól. A feloldást a város „patens levél” által azonnal közhírré teszi. Debrecen város és HB. megye levéltára Protocollum relationum 1726–1741 (40. k., 205. sz.) 557–559. l. – Kövér Sándor *A fekete halál Hajdúböszörményben* (Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1966. c. tanulmányában (569. l.) a zárlat feloldását tévesen április 14-re teszi.
2. L. Dávid Zoltán: *Az 1838–43. évi pestis pusztítása Bihar megyében*, Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1969–70. Dávid az 1739-ben pestisben meghalt debreceniek „tényleges” számát 7893-ra teszi, mert szerinte a többiek más betegségben pusztultak el (194. l.). Wespzprémi István orvostörténeti művében (*Succincta Medicorum. . . biographia*, Vienna, 1778., Cent. alt. pars prior 12. l.) az elhunytak számát 8700-nak veszi. Zoltai (Domokos Márton és kora, Debreceni Képes Kalendárium, 1909., 58. l.) 8697 halotról beszél, s szerinte ez a szám a város lakosságának egyharmadát tette ki.
3. Wespzprémi szerint a járványban „október hónap volt a legszörnyűbb azzal, hogy 3493 embert ragadott el az élők sorából, közülük 164-en egyetlen napon, az említett hónap 19. napján pusztultak el siralmas módon” (*Succincta Medic. biogr.*, stb. Cent. all. pars prior, 12. l.).
4. L-T. II. 72. l.
5. L-T. II. 74. l.
6. L-T. II. 92. l.
7. L-T. II. 72. l.: „. . . studiosi ad 200 circiter dilapsi in domos Civium e Collegio in quo omnes vivebant. – Scholae etiam pueriles dissipatae”. Szept. 29-én (L-T. II. 74.) már ezt írja: „Studiosi intra urbem jam decem, in vicinis oppidis paullo plures.”
8. L-T. II. 72. A tanárok sorrendje: Szilágyi Márton, Szilágyi István, Tabajdi Sáska János, Maróthi György volt. Ha nem ilyen szomorú körülményekről lenne szó, szinte komikusnak hatna a professzoroknak a városi tanácshoz intézett és sürgetőn megismételt kérése (a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Igazgatási Iratok 90., 91. (1739), melyben a prédikálások alól való felmentésüket kérik, azon az alapon, hogy „mi magunkat arra a szolgálatra alkalmasok[na]k éppen nem ítéljük, mivel más hivatalban gyakorlottuk magunkat” (r. oldal) – köztük a gyakorlati teológia, tehát a prédikálás tanára is.
9. L-T. II. 72. l.
10. L-T. II. 78. l.
11. L-T. II. 79. l.
12. Ugyanebben az Albumban olvasható, hogy Stephanus Kuthi „bibliothecarius” hivatala letételekor, 1743. április 18-án „in testem veri animi – grati”, a Weidler könyvét ajándékozta a Kollégiumnak (Nagykönyvtár R. 71, 8 jelzetű Album 41. lapja után levő áthúzgált és valamikor összeragasztott két lap másodikán).
13. Lósy-Schmidt: Hatvani István élete és művei, 1718–1786., Debrecen, 1931., 203. l.
14. Ujfalusi művének nagykönyvtári jelz.: O. 360.
15. Thury II. 220. l.
16. Maróthi utolsó vizsgáját halála előtt két héttel, 1744. okt. 3-án tartotta „ex selectis Theorematis, quae habentur in parte II^{da} et III^{ia} Geom. Veidleri” (L. Acta Judiciaria, III. k. 221. l., TREKL, II. 10. fond c.). – Innen kiderül, hogy az évben Weidler könyvéből a sík- és térmértant tartalmazó részekkel foglalkoztak. – A Szilágyira vonatkozó adatot l. L-T. II. 87.: „. . . ea provincia (ti. a filozófia – tőlem) Sylvano nostro demandata est”. Ugyanígy tájékoztatja Szilágyi Sámuel 1742. augusztus 11-én kelt levélfogalmazványában Joh. Jac. Breiteringer zürichi professzort: „Még Helvetiából haza se tértem, jóságos előjáróink a filozófia és görög nyelv professzorának tisztét bízta rám.” Nagykönyvtár, R. 607. 48. d. §.
17. A Maróthi könyve, tehát 1743 előtt megjelent magyar aritmetikákat felsorolja Szénássy Barna a K. A. Ribnyikov matematika-történetéhez (Tankönyvkiadó, Bp., 1968) írott kiegészítésében, a 446. lapon. – Ugyancsak Szénássy az *Építünk* c. folyóirat 1952. évi 2. számában részletesen ismerteti az *Arithmeticát* (55–59. l.), valamint *A magyarországi matematika története* c. munkája (Ak. K., Bp., 1970.) 350–51. lapjain.
18. l. K. A. Ribnyikov, i. mű, 100 l.
19. Bod Péter: *Magyar Athenas*, 1766. 167. l. Sinka Sándor: *A gymnasiumi oktatásügy története*, A debreceni ev. ref. főgymnasium értesítője az 1894–95. iskolai évről, Debrecen, 1895., 94. l. – Dr. Gulyás István: *A kollégium tanárai 1848 előtt*. Ugyanott, 175–176. l.
20. Keresztes Mária *A magyar matematikai műnyelv története*. Debrecen, 1935. c. értekezésének szótári részében 57 műszónál mutat rá Maróthi szerzőségére vagy a kialakításban való részességére, a szöveges részben pedig ő is kiemeli, hogy Maróthi mértéket tart a latin szavak megmagyarosításában. . . Éppen ezért szóalkotásaiban nincs erőltetés, mesterkedés, méltán él még ma is műszavainak nagy része. (19–20. l.)
21. A d[enarius-dénár] a legkisebb pénzegység jele, amelyet magyarul „kispénz”-nek is hívtak. Könyvében Maróthi is így emlegeti. Értéke a garas 1/5-öd részét tette ki, a rajnai forintban 100 volt belőle.
22. Az *Annales* történetírásának sajátosságait és jelentőségét ismerteti Vekerdi László *Kalandozások a tudományok történetében* (Magvető, Bp., 1969., 373–394. l.) s a *Befejezetlen jelen* (Magvető, Bp. 1971. 9–32. l.) c. köteteiben, s az effajta történetírást képviseli Pierre Chaunu *A klasszikus Európa* c. magyarul is megjelent műve (Gondolat, Bp., 1971.).

VIII. MARÓTHI ÉS A FIZIKA

1. *A kísérleti fizikai oktatás bevezetése.*
– 2. *Az Astronomia.* – 3. *Descartes-tól Wolffig.*

1.

Maróthi a matematikával párhuzamosan megkezdte a fizika tanítását is a Kollégiumban, mégpedig kísérleti módszerrel. E tevékenységében természetesen a Weidler tankönyve mellett használt a groningeni egyetemen hallgatott fizikai előadásoknak s a Hollandiában vásárolt fizikával kapcsolatos könyveknek is.

Ezt a tantárgyat, mint láttuk, már a 17. sz. második felétől kezdve tanították Debrecenben, legelsőként Szilágyi Tönkő Márton, majd az ő nevezetes tankönyve nyomán először Piskárkosi Szilágyi Márton, később pedig Szilágyi Tönkő fia, István. Ez olvasható ki ugyanis a tanításuk idejéből ránk maradt jegyzetekből, és egyéb adatokból. Zemplén Jolán szerint a Kollégium könyvtárában 1721-ből két hiányos fizikai tartalmú jegyzet található (R. 77., R. 282., R. 303.), illetve ezeknek egy 1736-ból származó másolata. Azonkívül 1721-ből van még egy Kőrösi Mihály nevű diák kezétől származó 710 lapból álló kézirat, mely teljes egészében filozófiát, illetve fizikát tartalmaz. Beosztása: 1. ismeretelmélet, 2. Physica generalis, 3. Physica specialis, Szilágyi Tönkő könyvének rendjéhez igazodik (nyilván a tartalma is). Zemplén Jolán feltételezése szerint ezek a jegyzetek Piskárkosi Szilágyi Márton professzor előadásai után készültek, s hogy nem jár rossz nyomon, mutatja egy 1731-ből való jegyzet Karczagi Izsák tógátus tollából (R. 287., 356+60 lap), amely címlapján már feltünteti a Szilágyi Márton nevét, aki ekkor már a teológia tanára ugyan, vagyis mint írja: „primum quidem in Florentissimo Debrecinensium Athenaea Philosophiae, postea vero ad obitum usque S. S. Theologiae Professor”.

Nincs tudomása viszont Zemplénnek Szilágyi Tönkő István, a néhai nagy tanár fiának fizika-, illetve filozófiatanító tevékenységéről, valószínűleg azért, mert ezzel a névvel jelzett jegyzetek nem maradtak ránk. Tud viszont róla Veszprémi István a Szilágyi Tönkő Mártonról írott kéziratban (Nagykönyvtár, F. 300., 21+22) és Polgári Mihály önéletrajzában, melynek idevágó sorait Maróthi kollégiumi tanulásával kapcsolatban idéztük. Sőt Maróthi tanársága kezdetén is ő tanítja a fizikát, valószínűleg a Szilágyi Sámuel megválasztásáig. Tudniillik a kollégiumi tanároknak a városi tanács már emlegetett 1740-i felhívására adott válaszában (1740. jan. 6.) ezt írja: „Délelőtt 9 órán és Dél után 3 órán még most a Philosophiát annak részei szerint continualom.” Az 1741-ben tartott első nyilvános közvizsgán is fizikából mutatják be tudósukat tanítványai.¹

Maróthi fizikai oktató tevékenységének első nyomával ott találkozunk, amikor 1738 szeptemberében (?) arról ír barátjának, hogy a második félév előtti szünetet arra is felhasználja, hogy privát kollégiumot tart „cum maxime Gnomonicum”,² azaz napóra készítésre tanítja valószínűleg Debrecenben lakó diákjait.

Feltehetőleg már ezt a munkát is Weidler ismertetett könyve nyomán végezték, mert annak is van egy Gnomonica c. része. Mint láttuk, a Weidler-könyv bevezetése, illetve tanításának előkészítése más téren is szükségessé tette kísérleti eszközök készítését, vagy megrendelését. Erre, amint szintén utaltunk rá, a tanításnak a városban dúló pestis miatti szünetelése is lehetőséget nyújtott. 1739. szeptember 29-én pl. az írja barátjának, hogy miután a járvány fokozódása miatt a prédikálást is abbahagyták, „ez időtől lelkem megerősítése végett a tudományok ama fajtájával foglalkozom, ami leginkább tetszésemre van, sőt a közös tanulást sem tettem egészen félre, mégis többnyire a fizikával foglalkozom. Minap csináltam egy készítményt, azok sorából, amelyeket „sympatheticá”-nak neveznek és néhány tanulatlan embernek kísérleti úton megmutattam, hogy vannak érzékeinkkel felfoghatatlan részecskék, amelyek távoli testekre is hatással lehetnek”.

1740. január 2-án ugyancsak Beckhez intézett levelében arra kéri barátját, hogy az kérjen számára az ifjabb Bernoullitól olyan lencsét, amelyeneket a mikroszkópokhoz használnak. Ezután szinte megható sorok következnek arról, hogy ez a nagy tudós milyen nehézségekkel küzdött, s hogyan igyekezett azokat törhetetlen akarattal elhárítani: „Én ugyanis, mivel szükségem volt lencsékre, megpróbáltam gömböket fűjni, ezeket ugyan nagy gyönyörűséggel használtam, de jobban szeretnék lencsét. Egyúttal kérdezd meg tőle (ti. Bernoullitól – tőlem), hogy nem lehetne-e ott a közeletekben csillagászati távcsövekhez való lencsét szerezni, mert ezekre is nagy szükségem lenne. Remélem, hogy rövidesen kapok egy Newton-Halley-féle teleszkópot, de mást is szeretnék, pl. olyat, amely két- vagy hárompedálos quadránshoz illeszthető, s amely a Jupiter holdgyűrűit és bolygóit megmutatná.”

Ugyancsak ebben a levélben esik szó arról is, hogy „a matematikához jobban vonzódnak a tanulók, mint az irodalomhoz, mert ennek haszna és kellemessége világosabb előttük. Tehát néhány általam bemutatott fiziko-matematikai (kiemelés tőlem) kísérletben ugyancsak gyönyörködtek”.³ (E szavakból is kitűnik, hogy Maróthi a fizikát a matematikával együtt tanította és szemléltette, ami azt is jelenti, hogy módszer tekintetében ma sem jutottunk túl rajta.)

Lassanként az 1740. májusi levélben említett légszivattyú és egyéb eszközök is megérkeztek, mint arról későbbi leveleiben is olvashatunk.⁴

A tanítás új módja, a gyülekező kísérleti eszközök szükségessé tették egy fizikai auditórium kialakítását a Kollégiumban. „Physikai szertár létesítésének első nyomait tulajdonképpen Maróthi György idejében találjuk főiskolánkban” – írja még feltevésszerűen az 1894–95. évi gimnáziumi Értesítő krónikása.⁵ A fentiekből viszont nyilvánvaló, hogy ez a szertár létezett, az új helyiség létrehozásával kapcsolatban pedig Polgári Mihály azt írja 1742 szeptemberében készített önéletrajzában, hogy legutolsó kollégiumi szállása (tehát 1739-ben) az úgynevezett Novum Palatium volt, mert előbbi lakhelye, az „Occidentale” (azaz nyugati), „most mikor ezeket írom az Atrium-

mal és a Palatium Orientaléval (keleti terem) együtt fizikai kísérletek bemutatására szolgáló Auditóriummal alakítottatott át”. (Kézirat, 9. r.)

Az új auditórium tehát 1742 nyarán készülhetett el. Erre vall az is, hogy a városi tanács 1742. augusztus 6-án tartott ülésén „N. Szőke János Úr offeral a N. Collegium számára Isten Dicsőségéhez való buzgóságából, száz Tallerokat úgy, hogy annak Interesté a Physicához kívántató Instrumentumoknak megszerzésére fordíttassék a Capitalis pedig megmaradgyon rh. ft. 150. Azon végre N. Kis Gáspár ad ft. 100. T. Domokos Márton Úr ft. 100. – Ezen Sz[ent?] végre, a mint Senator N. Szőke János Úr referallja T. Hodosi János Úr is conferalt ft. 100.”⁶

Az auditórium elkészültéről, fekvéséről, felszereléséről máshonnan is van tudomásunk. Szilágyi Sámuel, az 1742 áprilisában megválasztott új professzor, aki Maróthitól a görög mellett a fizika tanítását is átvette, így számol be egy Scheurer Sámuelhez, volt professzorához intézett levelének ugyanez év augusztus közepén írott fogalmazványában az új létesítményről: „Dolgaim kívánságom szerint folynak. A Theatrum Physicum (e szavak alatt áthúzva: Auditorium nostrum) az ülőhelyek kivételével már az utolsó szegig elkészült, s rövidesen fel is fogják avatni az ékesszólás professzorának (ez Maróthi) nyilvános beszédével. . . Az én elgondolásom szerint készült. Szavamra: szép alkotás, és ezen a környéken nemigen akad párja. A ti főiskolátok templománál csak nagyságra csekélyebb, elhelyezése egyébként sokkal megfelelőbb. Az ablakokat úgy helyeztem el, hogy onnan a napot felkeltétől lenyugvásáig látni lehessen (ez is mutatja, hogy a terem a Kollégium délkeleti sarkán volt – tőlem), úgyhogy az optikai bemutatók, elsősorban azok a színekkel kapcsolatos csodálatos Newton-féle kísérletek, a nap minden órájában létrehozhatók legyenek. A napokban várom a légszivattyunkat is, mivel a köztünk és Poroszország között létrejött béke miatt már biztonságban szállítható. Most főleg egy szélmérő szerkesztésével foglalkozom, mely bemutatótermünk mennyezetén az összes szeleket jelezni fogja.”⁷

Ez a levél Maróthi korábbi adataival együtt képet ad nemcsak az új terem helyéről, de felszereléséről is. Az is érdekes, hogy Szilágyi mindenütt „theatrum”-ról, azaz bemutatóteremről beszél, s nem auditóriumról, ami pusztán előadások tartására szolgált.⁸ Úgy tűnik viszont, hogy Szilágyi kissé túlozza saját szerepét a „theatrum” létrejöttében, hiszen mint láttuk, Maróthi már megtette a kezdő lépéseket kialakítására, s az ő ebbéli érdemét ismerte el a városi tanács is, mikor 1743. október 12-én vele mondatott ünnepélyes avatóbeszédet, öt nappal később pedig jutalomban részesítette, ami a következő szavakkal van feljegyezve a város jegyzőkönyvében: „Professor Tiszt. Maróthi György úr[na]k, hogy az ujj Auditoriumban 12^a curre[n]tis solemn[is] peroratiót tett és a Tanuló Ifjútság épületire külön különféle hasznos munkákat készített, a N. Város Sz. Imrei szőleijében termett s Város Gazda úrék kezek alatt levő Borbul két circiter öt-öt cseber hordó bor resolvaltatik honorariumba.”⁹

Tény viszont, hogy az új helyiségben a kísérleti fizika oktatását Szilágyi Sámuel kezdte meg, mégpedig Pieter Muesschenbroek (1692–1761) tankönyve nyomán. Erről is Maróthi emlékezik meg. Ugyancsak az előbbi levelében azt írja: „Ezt a területet (ti. a filozófiát) Szilágyinkra bízta, aki megígérte, hogy Muesschenbroek fizikai rendszerét fogja fejtegetni, s ehhez hozzácsatolja Gravesande bevezetését a filozófiába (ti. a metafizikát és logikát).”¹⁰

Hogy Szilágyi ígérete nem maradt üres szó, mutatja az is, hogy a Kollégium megrendelte (s meg is kapták) Muesschenbroek *Elementa Physicae conscripta in usus academicos* c. művét. Ti. az R. 71., 8. jelzetet viselő könyvtári feljegyzéseket tartalmazó kéziratos könyvben a Weidler *Institutiones*-ére vonatkozó bejegyzések mellett ott található 33 olyan tanuló neve is, akik Muesschenbroek könyvét megvásárolták, köztük Stephanus Hatvanié.¹¹

Így történt, hogy az 1743. évi közvizsgán a tógátusok, „Szilágyi Sámuel vezetése alatt Kísérleti természettan Musschenbruk (sic!) Péter nyomán”¹² mutatták be az új „területen” szerzett tudományukat.

A kezdeményezés; az úttörés érdeme azonban a Maróthié volt.

2.

Professzorunk azonban ezután sem hagyta abba a fizika iránti érdeklődését és a vele való foglalkozást. Az általa létrehozott fizikai szertár a kor tudományos érdeklődésének megfelelően elsősorban optikai és csillagászati jellegű volt.¹³ Úgyhogy ismereteink birtokában nyugodtan állíthatjuk, hogy Maróthi 1742-ben Debrecenben kialakította az első magyar csillagászati obszervatóriumot,¹⁴ s itt végezte tanítványaival együtt azokat a csillagászati megfigyeléseket, melyek *Astrognosia* c. munkájában, tanítványai kéziratában ránk maradtak.

Maróthi csillagászati tevékenységéről Szilágyi Sámuel is nagy elismeréssel emlékezett meg: „Hogy a csillagok s az egész mennyei palota tanulmányozásának mennyi munkát szentelt, s hogy milyen nagy vizsgáló volt, egyrészt az a pompás csillagászati felszerelés, amelyet sokszor családi dolgainak mellőzése árán szerzett, másrészt az égitestek pontos megfigyelésével töltött sok átvirrasztott éjszaka mutatja.”¹⁵ Előadásairól pedig tanítványa, Ujfalussy Ferenc, aki 1744-ben lett a Kollégium diákja, így emlékszik meg nagy kéziratos munkájában: „Híres Maróthi György obszervatóriumjára még mikor a naturalis scientiákat kezdettem tanulni, mindjárt igyekeztem vigyázni, ahol az égnek csillagot, forgását tanította” (258. r.).¹⁶

***

Az *Astrognosia* abban a két diákjegyzeteket tartalmazó füzetben (R. 295/a. és R. 295/b.) maradt ránk, amelyet professzorunk földrajzi előadásainak bemutatásánál ismertettünk. A jegyzetek szövegét dr. Mészáros Ede ny. egyetemi tanár fordításában a KLTE Földrajzi Intézete 1962. évi Actájában nyomtatásban is megjelentette (idézetünket ennek nyomán közöljük).

Az *Astrognosia* 38 pontba foglalva ismerteti a Debrecen egén látható legfontosabb csillagképeket, feltüntetve azok nagyságrendjét is. Meghatározásukhoz, illetve felismerésükhöz két-, illetve háromféle kiindulást használ a szerző. Először a puszta szemléletet, a Nagy Göncölhöz, illetve a Sarkcsillaghoz viszonyítva a csillagok állását. De egykettőre bekapcsolja az időtényezőt is ilyenformán: „3. § A többi csillagot a legkönnyebben egy adott időpontban ismerheted föl, éspedig ily módon:

február vége felé esti 7 órakor, vagy

január vége felé esti 9 órakor, vagy

december vége felé esti 11 órakor” (133. l.),¹⁷ és így tovább – szeptemberig.

Ilyenkor ugyanis a Kecske (Capella) csillagkép van az ég legmagasabb pontján, s ehhez viszonyítja a többi helyzetét. A 17. §-tól hasonló módszerrel ismerteti a nyári égbolt csillagait, szeptember elejétől június elejéig, amikor az égbolt legmagasabb pontján a Lant (Lyra) helyezkedik el.

A 36. § ismét új szempontot vezet be a csillagok felismeréséhez, amely már csillagászati mérőeszközök (szextáns) használatát teszi szükségessé, illetve azok használatáról tanúskodik. Itt ti. azt írja: „A nevesebb csillagokat a delelési idejükről is fel lehet ismerni ilyen módon:

Esti 10 órakor érkeznek délvonalba

– A Kos fényes csillagának magassága november közepe után 64°

– Az Aldebaran december vége felé 58° (139. l.), és így tovább még 13 csillag.”

Aztán:

„37. § Reggeli 5 órakor kulminálnak

– Az Oroszlán farka január elején

– A Szűz kalásza január vége felé

– A Mérleg karja február vége felé

Magasság:
34° (141. l.)

s még négy csillagkép. A 38. § pedig levonja a következtetést, hogy ilyenformán a csillagok állásából is meg lehet állapítani az időt, „csak arra kell tekintettel lenni, hogy bármelyik csillag a következő hónapnak ugyanazon napján mindig két órával előbb delel, mint előző hónapban és fordítva” (141. l.).

Nyilvánvaló mindebből, hogy Maróthi gyakorlati csillagismét akart adni, a csillagok felismeréséhez akarta eljuttatni tanítványait, mégpedig mint az *Astrognosia* teljes címében mondja: „éggömb, illetve égi térképek használata nélkül,” pusztán a szemlélet, illetve helyi megfigyelések alapján, a maga világos jól átgondolt módján. Törekvésének talán legszebb elismerését Kádár László professzor szavai nyújtják a kis mű nyomtatott kiadása előtt: „Ezt a több mint kétszáz éves jegyzetet – semmivel sem találtuk alábbvalónak Wodetzky József 1936. évi kis könyvénel (Tájékoztató a csillagos égen, Természettudományi Társulat), vagy Kulin György *A távcső világa* (Természettudományi Társ. 1941.) című könyvének megfelelő fejezeténél. Sőt mivel kifejezetten főiskolai jegyzetnek készült, tömörebbnek és a célnak megfelelőbbnek ítéljük azoknál” (131. l.).

***

A kis mű valóban jelentős helyet foglal el a magyar, illetve a debreceni csillagászat történetében. E tudományág kezdetei hazánkban Mátyás udvari csillagászaianak, elsősorban Regiomontanusnak a tevékenységéig nyúlnak vissza, s az iránta való érdeklődést továbbra is fenntartotta a naptárkészítés szükségessége s egy-egy érdekes üstökös feltűnése, illetve a csillagióslás hagyománya. Apáczai Enciklopédiája (1655) is értékes csillagászati ismereteket tartalmaz, de „Apáczai nem volt önálló astro-nomus”.¹⁸

Debrecenben a csillagászat megjelenését Komáromi Csipkés György *Iudiciaria Astrologia* avagy az üstökös csillagok felől való *Iudicium* c. pompás magyarsággal megírt vitairata jelenti.¹⁹ Ebben a szerző az 1664-ben feltűnt két üstökös csillaggal kapcsolatos babonás hiedelmeket igyekszik eloszlatni. Szilágyi Tönkö Márton nevezetes Philosophiája már önálló csillagászati részeket tartalmaz, melyekben a tudós tanár bár a név említése nélkül, Descartes idevágó tanításait ismerteti. Ugyancsak a bolygók mozgásának karteziusi magyarázatát közvetíti Csapó István *Dissertatio Physico-Astronomica de Planetis* c. 1702-ben Debrecenben kinyomtatott értekezése,²⁰ melyet szerzője az ugyancsak karteziánus professzor, Karmaczi Vári Mihály elnöklete alatt védett meg. A Kollégium könyvtárában 1721-ből vagy 22-ből maradt ránk egy címlap nélküli csonka kézirat (2. 77.), mely 84 lapján ugyancsak csillagászati ismereteket és fénytant tartalmaz Sturm, Luyts és Blaeu munkáira támaszkodva.²¹ A munka valószínűleg Piskárkosi Szilágyi Mártontól származik, aki ez időben a teológia mellett a filozófiát is tanította. Ezek azonban mind általános elméleti munkák. Ezzel szemben Maróthi a magyarországi csillagászat történetében először ad elő saját eszközei felhasználásával, saját megfigyelésein alapuló csillagismeretet, jócskán megelőzve ezzel a kiváló Hell Miksát, aki mint Kelényi B. Ottó és Dezső Loránd egybehangzóan állítják, az 1750-es évek közepén létesítette nagyszombati „speculá”-ját, azaz obszervatóriumát.²²

3.

A kísérleti fizika bevezetésével, az eszközök készítésével, beszerzésével egyidejűleg természetesen változtatni kellett a szemléleten, a fizikai gondolkodás alapjain is. Mint a Maróthi kollégiumi tanulásáról szóló fejezetben bemutattuk, Debrecenben Szilágyi Tönkö Márton óta a karteziánus filozófia (fizika) uralkodó tanná vált, és hívei valóságos kis szektát alkottak. Karteziánus volt Maróthi professzortársa, a filozófia tanítója, s apósa Szódi Pastoris István is. Kezdetben, főleg hollandiai tanulmányai elején, mint az disputációja corollariumából is kiderül, Maróthi is Descartes követője volt, azonban éppen itteni matematikai, természettudományi tanulmányai, Leibniz, Wolff, Newton stb. megismerése után, megváltoztatta ebbéli felfogását. Hazatérése után már 1739-ben „Descartes-i álmok”-ról beszél,²³ később pedig „nuda et sterilis” (csupasz és terméketlen)-nek nevezi „ab ipso Cartesio constitutam Philosophiam”.²⁴ Descartes-ellenes felfogása azonban legélesebben Tőke István nagyenyedi tanárnak 1736-ban Szebenben kiadott *Institutiones Philosophiae Naturalis Dogmatico-Experimentalis* stb. c. tankönyvének lapjai közé kötött tiszta lapokon található.²⁵ Tőke könyve, mint címéből is látni való s tartalmából még inkább, a karteziánus dogmatikus, idealista fizikát és a kísérleti fizikát igyekszik egy kalap alá hozni, amint azonban eljárásából kiviláglik, a kísérletekkel inkább az előbbi igyekszik igazolni. Maróthi éppen ezt az eljárását teszi legtöbbször szóvá a maga megjegyzéseiben és több helyen élesen kikel a karteziánus fizika ellen. Pl. mindjárt a 2. lap után Tőke ama megállapításával kapcsolatban, mely szerint „Ennek a módszernek a szerzője Cartesius, aki teljesen távol állt a szektás elfogultságtól,” – így kel ki: „... csak a régi szekták

elfogultságától állt távol Cartesius, ő maga azonban minden tekintetben egy új szektának a feje lett. Tehát igen nehezen viselte el, ha valaki eltért tőle, amint levelei hirdetik. Ez a szektás szellem még élesebben kiviláglik Cartesius legtöbb követőjénél. Számukra szentségtörés kétségbevonni bármit, amit Cartesius szentesített. Tehát a megtalált gyümölcsök helyett szívesebben élnek dodonai makkon” (2–3. l. § 14.)

Másutt is, részleteiben is élesen cáfolja pl. a karteziuszi fizika olyan megállapításait, hogy a kiterjedés a testek lényege, mivel ez a testek minden sajátágát magába foglalja (10. l. § 15.), vagy pl. azt, hogy üres tér nem létezik (14. l. 1.), s leszögezi, hogy éppen a tér az, aminek csak kiterjedése van. A testek végtelenig való oszthatóságának descartes-i tanával kapcsolatban a fogalmak (infinitum-indefinitum) tisztázását kívánja, s ezt mindjárt meg is cselekszi az infinitézimális számítás elvei alapján (16. l. § 8.), végül pedig megjegyzi: „Ha a testek emez elemeiről (azaz a legapróbb részecskéiről – tölem) sikerülne kísérletek útján (nem pedig álmodozással) valami biztosat megtudni, akkor közelebbi bepillantást nyerhetnénk a testek természetébe, ami eddig sűrű felhőbe burkolózott előttünk” (ugyanott). Itt a kísérleti bizonyítékok igénylése mellett mintha az atomfizika sejtelve is felvetődne. A vonzás karteziuszi tanával szemben, mely ezt a jelenséget „az értelmesebb filozófia területéről száműzendőnek” tekinti (28. l. 37. §), mint aminek csak „causa chimaerica”, képzelt oka adható, megjegyzi, hogy inkább az ilyen okoskodás tekinthető „chimaericá”-nak, minthogy „a vonzást az értelmesebb filozófusok közül senki sem tekinti oknak, hanem egyetemes jelenségnek, melynek okát nem ismerjük” (ugyanott).

Természetesen elutasítja Maróthi a descartes-isták elemtanát és az ebből folyó következtetéseket is, mint pl. a súly, a rugalmasság stb. (45. l. § 78–79.). Idevonatkozó megjegyzése: „A karteziánusok efféle szellemes tanai tüstént füstbe mennek, ha megkérdezzük őket, honnan tudják, hogy ez így van? Hogy ez egyáltalán nem lehetséges ilyenformán, Musschenbroek és Gravesande bebizonyították.”

A descartes-i fényelméletre, mely a fényt, akárcsak hajdan Lucretius, a szemnek ütdő különböző elemi részecskéik, illetve aether-szemcsék eredményének tartja, csak ennyit jegyez meg: „a 34. §-tól a 38-ig: álmok” (60. l.). A későbbiekben a fény terjedési sebességével, illetve annak időnélküliségével Newton *Opticájának* a megállapításait szegezi szembe: „Hogy a fény idő nélkül (in instanti) terjed, tévedés. A kísérletek az ellenkezőt mutatják. Ennélfogva megdőlt a karteziánusok valamennyi tanítása a fényről. Ezt Newton az *Opticájában* világosan bebizonyította, vagy pedig egyáltalán semmit sem lehet bizonyítani” (61. l. § 38: n. 2.).

Arra a karteziánus tanításra pedig, mely szerint a Föld valamikor álló csillag volt, s az örvényelmélet értelmében csak később, helyéről kiszakadva lett a Nap bolygója, ennyit jegyez meg: *ληροσ* (fecsegés, 74. l. 1. § 2.). Arra pedig, hogy a Föld a descartes-i három elemből (súlyos, könnyű, „légies”) rétegződik belülről kifelé haladva, ezt: „Somnia, vide § 4.” (Álmok, 1. 4. § 74. l. § 3.).

A folyékonyságnak, rugalmasságnak, átlátszóságnak Descartes hármas elemelméletéből történő magyarázatához pedig ezt fűzi hozzá: „Ha valaki kétségbe vonná, hogy mindezekben (már ti. az ilyen tulajdonságú testekben – tölem) az anyagnak légies könnyedségű (subtiles) részecskéi vannak, hogy bizonyítanák a karteziánus urak? De még ha nem lehetne is kétségbe vonni, bizonyítani mindenképpen kell (75. l. § 11.).

Arra a fejtegetésre pedig, mely szerint: „tudjuk, hogy az aether a gravitas (a súlyosság) természetes oka”, ezt jegyzi meg: „Bölcselkedhet-e valaki szerencsétlenebbül, mint a karteziánusok a »gravitas«-ról? Az ilyesmi méltatlan komoly emberekhez. Ha a mechanikát és a mozgás törvényeit tekintetbe vennék, ilyet nem mondanának...” (76. l. § 29.).

Cáfolja a karteziánusoknak a mágnességről szóló tanítását is „legibus mechanicis” („a mechanika törvényei” és valószínűleg Muesschenbroek *Physicae experimentales* stb. c. 1739-ben Utrechtben megjelent műve alapján, melynek a magnetizmusról szóló fejezete is van. Nagykönyvtári jelzete: O. 64.). Descartes és követői idevágó magyarázatára ez az észrevétele: „Mintha világosabb eszméjével bírának annak a mozgásnak, mely a taszítás útján jön létre, a vonzás által keletkezőhöz képest. Ilyesmit könnyű állítani, különösen a karteziánusoknak, akik mindent nagyon jól tudnak a dolgok természetéről...” (121. l. § 50.).

A színek látásának amaz elméletére pedig, mely „juxta Cartesium” (C. szerint) egy központ körül röpködő sugarak révén jön létre olyan formán, hogy az élénk színeket létrehozó részecskék mozgása erősebb, mint a sötétebbekét alkotóké”, ezt írja: „Ez a központ körül röpködés a karteziánusok szellemes álmaihoz (soniis) sorolandó. Ami tüstént kitűnik, ha megkérdezzük az elmélet híveit, hogy vajon honnan tudják, hogy ez így van? Adjanak legalább egy, ha nem is biztos, de valószínű bizonyítékot, hogy ez így van. Az ilyesmi „non est philosophari, sed hariolari” (nem tudóshoz illő beszéd, hanem üres fecsegés), s az emberi nem kigúnyolása”. (205. l. § 45.)

★ ★ ★

A karteziánizmus elutasításával párhuzamosan Maróthi egyre erőteljesebben közeledett a wolffi filozófiához. Christian Wolff (1679–1754) nem annyira önálló gondolkodóként, hanem mint rendszeralkotó tűnt ki. Széles körű ismeretei révén, mellyel korának s az előző időknek szinte egész tudását magáévá tette, a skolasztika, Descartes, Leibniz tanításából (különösen az utóbbiból) szigorú logikai, matematikai, geometriai módszerrel, egy hatalmas, átfogó filozófiai rendszert épített ki, mellyel az egész korai felvilágosodást befolyása alá vonta. „Fürst der Aufklärung” – mondja róla az egyik ismertetés.²⁶ 23 quarto kötetet kitevő munkáiban a teológiától, ontológiától, pszichológiától, természettudományoktól a logikán, etikán át az ökonómiáig, politikáig, természetjogig minden helyet foglalt, s fő tagozódásuk a mindenség rendje (Isten, lélek, a testek) szerint: teológia, lélektan, fizika. A filozófia mellett rendszerében külön csoportot alkotnak az ún. szellemtudományok, mint az általános grammatika, a retorika és poétika. – Gondolkodása, világképe valójában a régi teológiai és az új természettudományos elvek és módszerek egyensúlyát, harmóniáját képviseli, bár hatása inkább az utóbbiak tekintetében, a haladás szempontjából volt jelentős. Erősítette a természettudományos gondolkodást, módszereket, olyan megállapításai pedig, hogy a kijelentés nem mondhat ellent az értelemnek, s az erkölcsstannak a vallás csak betetőzése és nem alapja, a racionális teológia útját egyengette. Szigorú logikával felépített jogrendszer pedig (ius naturale et gentium), mely valójában a felvilágosult abszolutizmus jogi alapjainak a kifejtése volt, a természetjog továbbfejlesztését szolgálta. Külön érdeme, hogy nagyszámú német nyelvű filozófiai munkájával a német

filozófiai szaknyelv megalapítója lett, s ezzel más nemzetek tudósainak is példát és bátorítást nyújtott az anyanyelvűségére.²⁷

★ ★ ★

Wolff nevével és tanaival, ha futólag is, Maróthi már Bernben megismerkedett, sőt könyveit is megvásárolta,²⁸ s egyik groningeni tanára, Nicolaus Engelhard is wolffiánus volt.²⁹ Ekkor azonban még nem merül el a wolffi tanokban, sőt idegenkedve gondol arra, hogy Wolff filozófiáját tanítsa a Kollégiumban, amint azt a debreceni tanácsatyák (valószínűleg Domokos Márton) egy 1735-ben írott levelükben kívánták tőle. Sőt „néhány uraknak” azt a sürgetését is elhárítja, hogy a Wolff-féle filozófiát kötelelősszerűen tanulmányozza, „még kevésbé tanítás céljából”.³⁰

Wolff elmélyült tanulmányozására végül is ugyancsak az 1739. évi nagy pestis nyújtott lehetőséget. Ekkor merül el Wolff magával hozott könyveinek tanulmányozásában. 1739. április 1-jén pl. arról tudósítja barátját: „Quod otii superest, praeter sacra exercitia legendo consumo. Praeterea jam dudum magnus me amor Physicae Experimentalis ut vocant, itaque nunc cum vacet ejus modi libros lego in quibus et Wolfianus; qui Auctor mihi vehementer sane placet.”³¹

Egy év múlva pedig ezeket írja: „De Wolfianis scriptis quod quaeris recte divinasti. Mathesin ejus primum a me magni fieri tamquam consummatissimum et cedro dignissimum tum Physicam ceu et a Cartesii somniis et a Newtonianorum adfectata ignorantia alienam, sed praeterea et Leibnizii Theodicea³² magnopere mihi placuit, ceu maxime vero similem et Deo sane quam dignam complectens rerum Metaphysicarum explicationem: certam enim esse non dico, Wolfii autem Metaphysica scripta nondum perlegi, quamvis non semel inspexerim,” vagyis: Wolff matézisét igen nagyra értékeli, fizikáját pedig nemcsak a karteziánusok álmódóztatásánál, de a Newton-követők „tettetett tudatlanságánál” is többre értékeli. Ugyancsak igen nagyra becsüli Leibniznak *Theodiceájában* kifejtett metafizikáját. – Egy későbbi levelében újabb Wolff-műveket kér Beckettől, egyebek közt az *Elementa Matheseos* kétkötetes lausanne-i kiadását.³³

★ ★ ★

Természetesen az adott helyzetben Maróthi nem állhatott rögtön elő Debrecenben, még Domokos Márton jelenléte ellenére sem, wolffiánus felfogásával, a wolffi eszmék hirdetésével. Ennek veszélyességéről több példa is meggyőzte. 1742. október 6-i levelében pl. egy vitát ismertet Beckkel, mely a szomszédos egyházkerületben a Wolff filozófiája körül tört ki: „A minap a szomszédos egyházkerületben izgalmas kérdőrevonás volt Wolff filozófiája tárgyában, mivel két kisebb iskola rektorai Baumeister Logikáját, sőt az egyik a Metafizikáját kezdték tanítványaiknak ajánlgatni és tanítani. Elmondom, hogy csodálkozz, méginkább, hogy ne vess. Ez a filozófia, amely nektek a végzet (eleve elrendeltség) gyanúja miatt nem tetszik, ezeket a derék férfiakat azzal sérti, hogy úgy tűnik, az arminiánusok számára nyit utat azzal az alapelvvel, mellyel azt hirdeti, hogy semmi sem létezhet elegendő ok nélkül, amit némely lutheránusok ellenünk használnak fegyverként. Mégis, azok bölcsessége, akiknek a kezében van az ügy, elérte, hogy semmi rossz ne származzék belőle, s az

a két, őszintén szólva kiváló ifjú, minden bántalom nélkül nyugton maradjon.”³⁴ Később pedig (1743. október 3.) így nyilatkozik: „Itt minden fűben, amelyet Wolff éppcsak érintett, azt hiszik, kígyó lappang. Azt is tilosnak tartják vitatni, hogy az eszmék velünk születtek-e (nem Wolffról beszéltek), vagy hogy az állatoknak van-e lelkük. Ó, ostobák százada, stb.”³⁵

Az effajta körülmények okozták, hogy Maróthi csak magánleveleiben és a maga számára készült megjegyzésekben (Tőke könyvével kapcsolatban) merete kifejezésre juttatni a karteizianizmusra vonatkozó véleményét, a wolffi gondolkodást pedig csak óvatosan, „per Mathesin” kezdte belopni Debrecenbe. Hiszen mint Szilágyi Sámuel professzorral való kapcsolatával kapcsolatos levelében írja, így is gyanút és gyűlöletet ébresztett a maradiakban: „Ez főleg azóta világlott ki, mióta észrevették, hogy mi a filozófiában nem tiszteljük annyira a régieket, még kevésbé a nem régi Cartesiust, hogy csak őt tartanánk bölcsnek, az újakat pedig csak az ő bolyongó árnyainak. Én ugyanis, bár már jó ideje elfordultam az ő álmaitól, és biztosabb és hasznosabb utat kezdtem követni, ezelőtt mégis csak elvéve beszéltem ezekről a dolgokról, következtettem ugyanis a kisebb dolgokból, s tanultam a történelem és irodalom sok-sok példájából. Ismerem ugyanis a beavatottak érzékeny fajtáját. Aknákkal támadtam tehát, mert a nyílt erővel való támadás kevésbé biztosnak látszott egy magános ember számára. A matézist kezdtem tehát magyarázni, s ennek tárgyalása közben, mintegy mellékesen s mintegy mást csinálva, próbáltam megmutatni, hogy hogyan kell okoskodni, illetve filozofálni.”³⁶

Ez a helyzet, s valószínűleg a filozófiát ekkor még tanító Szilágyi István, egykori tanára iránti gyöngéd figyelem vezethette Maróthit arra, hogy 1741 elején az *Opiniones*-ben a nagy karteziánus, Szilágyi Tönkö Márton könyvét ajánlotta a fizika tanítására, de az a szempont is a szeme előtt lebeghetett, hogy más tankönyv, illetve jegyzet ekkor még nem állott a diákok rendelkezésére.

A jég azonban megtört: a wolffi filozófia megtette első lépéseit Debrecenben. Maróthi munkáját aztán majd barátja, Szilágyi Sámuel, s a tanítvány, Hatvani István viszi tovább itt is, mint a természettudomány egész területén.

1. Balogh F. i. mű, 198. l.

2. L-T. II. 68. l.

3. L-T. II. 75. és 77. l.

4. Pl. 1740. okt. 8., 1741. jún. 10., 1742. aug. 26. – A légszivattyú a *Protocollum Relationum*-ban is szerepel, 1741. nov. 27-én, ahol utasítást olvashatunk az Antlia és „egyéb Mathematicum Instrumentumok” árának, illetve „még hátralévő fele” részében 65 tallér, „id est” 97 Rf. frt. 30 x stb. kifizetésére, Bécsbe s onnan Lipszába küldésére (HB. m. L. IV. A. 1013/a. 131.). – Még pontosabb képünk lenne a Maróthi által beszerzett és készített fizikai eszközökről, ha előkerülne az a leltár, melyről az R. 71. 8. jelzetű könyvtári Album 211. v. oldalán olvashatunk. Itt ugyanis egy jegyzőkönyvet találunk, melyet Hatvani István állított össze 1755. július 10-én azokról a tárgyakról, melyek Szilágyi István tógátus diáknak könyvtárosként átadottak (ebből az is kiderül, hogy a fizikai felszerelés a könyvtár leltárában szerepelt). Ennek a jegyzőkönyvnek 9. pontjában azoknak a könyveknek és fizikai eszközöknek (*Librorum et Instrumentorum Physicorum*) külön papírokon (I. és K. jelzet alatt) szereplő jegyzékéről van szó, melyeket „e bibliotheca Cl. Georgii Marothi occasione auctione (!) Publicae” vagyis Maróthi könyvtárának nyilvános árverésekor vásároltak. A két jegyzék közül azonban csak a könyveké van meg, a fizikai eszközöké nem található. Van azonban a fenti jegyzőkönyvben néhány sor, mely azokat a Maróthi hagyatékából származó eszközöket sorolja fel, amelyek az átadáskor hiányoztak. Ezek:

1. Cista cum telescopiis et lentibus vitreis.

2. Clepsidra magica.

3. Speculum compositum cum Pupulis.

4. Speculum Cylindricum.

5. Sclopetum pneumaticum,

vagyis egy láda távcsövekkel és üveglencsékkel, egy „bűvös” (kísérleti célokat szolgáló) vízóra, egy tükörszerkezet bábokkal, egy gömbtükör, egy légsűrítőhöz való szelence.

5. Kiss József: A physikai szertár története. 345. l.

6. Debrecen város és HB. m. levéltára Protec. Polit. 1742–1755 (IV. A. 1011/a. 147.), 43. l.

7. A kézirat megtalálható a Nagykönyvtárban R. 607. 48., d. 5. jelzet alatt. – Mivel

- Nagy Sándor szerint (106. l.) a Kollégium földszintjén tantermek voltak, s a diákszobák az emeleten foglaltak helyet, Polgári szavaiból nyilvánvaló, hogy az új helyiséget az emeleten alakították ki. Egyébként a Kollégium mai épületének délkeleti sarkán levő legmagasabban fekvő szobát ma is „csillagdá”-nak emlegetik.
8. A későbbi források viszont úgy emlegetik, mint kis auditoriumot, szemben az épület közepe táján helyet foglaló nagy auditoriummal. L. pl. Sinai Miklós *Introductio in historiam gentis Hungariae* c. kéziratának 283. lapját (a Tiszántúli Ref. Egyházker. Levéltára, R. 702. gg.).
  9. H. B. m. L. Protoc. Polit. 1742–45. IV. A. 1011/a., 147, 92. l. – *Oratio funeb-*risében (266. l.) már Szilágyi is tartózkodóban fejezte ki magát.
  10. L-T. II. 87. l. – Willem Jakob Storm van s'Gravesande (1688–1742) holland fizikus *Introductio ad Philosophiam, Metaphysicam et Logicam complectens* (Leiden, 1737) c. művéről van szó. Maróthi Gravesande-nak két művét is megvásárolta Hollandiában (L. Ötvös, 106., 107. sz.). Muesschenbroek fizikája valószínűleg később került könyvtárába. A ma meglevő nagykönyvtári példány (O. 255) az Ötvösnél jelzettel (215. sz.) nem azonosítható.
  11. L. VII. f. 12. sz. jegyzet.
  12. Balogh F. i. mű, 198. l.
  13. L. Friedrich Engels: *A természet dialektikája*, Bp., 1963., 327. l.
  14. Tóth Béla: *Maróthi és a magyar csillagászat*, Múzeumi Kurír, 9. sz. (1972. okt.), 22–29. l.
  15. Or. fun. 268. l.
  16. Nagykönyvtári jelzete: O. 36o., 258. r.
  17. Az *Astrognosia*val kapcsolatos lapszámozás a KLTE említett kiadványának lapszámait tünteti fel.
  18. Bán I.: *Apáczai Csere János*, Akad. Kiadó, Bp., 1958., 230–231. l.
  19. 1655., RMK. I. 1023. – A műnek Magyarországon egyetlen példánya található Sárospatakon a Tiszáninnen Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárában, jelzete: 55374.
  20. Debrecen, 1702. (RMK. II. 2102.).
  21. L. Zemplén II. 65. l. s. 71. sz. jegyzet.
  22. Kelényi B. Ottó: *A magyar csillagászat története* (Bp., 1930), 6–9. l. és Dezső Loránd: *A magyar csillagászat története*, Kolozsvár, 1944.
  23. L-T. II. 77. l.
  24. L-T. II. 87. l.
  25. A könyvben nem található ugyan Maróthi neve, de a jegyzeteket az ő művének tartja Jakucs István is a könyvben hagyott feljegyzésében, hivatkozva Csepregi (Frick) József törvényszéki hites írásszakértő megállapításaira is. Az ő megállapításaik helyességét magam is tanúsítom, aki Maróthinak minden elérhető kéziratát láttam eredetiben vagy fotókópiában. De az íráson kívül rávall a megjegyzések stílusa és szelleme is, melyek teljesen egybevágóak a leveleiben kifejtett észrevételeivel. – A könyv nagykönyvtári jelz.: O. 481.
  26. RGG. 6. k. (Tübingen, 1962), 1801–02. h.
  27. A fentiekre s az irodalomra nézve l. ADB. 44. k., 12–28. l.

28. L-T. I. 88. l.
29. L-T. I. 106. l.
30. L-T. I. 79. és 95. l.
31. L-T. I. 72. l.
32. Leibniz ebben a művében, mely 1716-ban latinul, 1720-ban német fordításban jelent meg, Isten jóságáról, az ember szabadságáról s a rossz eredetéről elmélkedik. A munka korában igen népszerű volt, de filozófiai tekintetben szerzője leggyöngébb alkotása.
33. L-T. II. 90. l.
34. L-T. II. 87. l. – Friedrich Christian Baumeister (1709–1785) a wittenbergi egyetem adjunktusa, majd a görlitzi gimnázium tanára volt. Filozófiában a leibnizi, wolffi irányzat követője. Maróthi valószínűleg *Institutiones philosophiae rationalis* (1736) c. munkájára gondolt.
35. L-T. II. 94. l.
36. L-T. II. 87. l. – Maróthi ránk maradt könyvei között Wolffnak két jelentős műve található (l. Ötvös, i. mű), de birtokában volt Thümming *Institutiones philosophiae Wolfianae* c. munkája, s ismerte Fr. Chr. Baumeister (1709–1785) *Institutiones philosophiae rationalis methodo Wolffii adornatae* c. művét is (l. L-T. II. 87. l.).

IX. ZENEI TEVÉKENYSÉGE

1. Énektanítás a ref. iskolában. – 2. Az éneklés szerepe a debreceni Kollégiumban. – 3. Maróthi külföldi zenei tanulmányai. – 4. Énektanítása, zenei kiadványai.

1.

A nagy pestis okozta kényszerszünetet Maróthi nemcsak klasszika-filológiai előadásainak, kiadványainak, matematika- és fizikatanításának előkészítésére, iskolai reformterveinek (Idea, Opiniones) formába öntésére használta fel, hanem megkezdte a Kollégium zenei életének megújítását is.¹

A hazai protestáns iskolákban szinte fennállásuk első napjaitól kezdve kialakult bizonyos énekkultúra. Szabolcsi Bence *A 18. század kollégiumi zenéje* (Bp., 1930) c. tanulmányában a források hosszú sorával bizonyítja, hogy „a protestáns iskolák tanulóinak a 16. sz. óta a templomi zsoltáréneklés és a temetési kivonulás volt a legfőbb hivatalos funkciójuk” (6. l.). Igaz ugyan, mondja ugyancsak ő, hogy „a 16. sz. iskolai szabályzatai nem említik a református zsoltáréneklés rendszeres tanítását,” s az egyházi énekek előírászerű tanításáról ez időben csak az evangélikus és katolikus iskolákban van tudomásunk, de hogy ilyen jellegű tanítás a református iskolákban is folyt, az a fentiek mellett abból is következik, hogy a reformáció terén kezdetben hazánkban is nagy az evangélikus hatás, s a kollégiumok közül is pl. a debreceni a „wittenbergi magyar bursa szabályai szerint szerveződött”.² De szükségessé tette a rendszeres énektanítást az is, hogy a református kollégiumok elsősorban a lelkészi és tanítói szolgálatra készítették elő növendékeiket, s mivel mint köztudomású, a reformáció keretében a gyülekezeti éneklés jelentős teret és lendületet kapott,³ elengedhetetlen volt, hogy a kollégiumokból kikerülő lelkészek képesek legyenek a templomi és temetési éneklés vezetésére, amint ez a későbbiek folyamán számos iskolai rendelkezésben is napvilágot látott.⁴

Szabolcsi Bence említett tanulmánya szerint a zenei tanulást, elsősorban az éneket szervezeti úton rendszeresítő iskolák sorába, „a ref. kollégiumok lépnek be ugyan utolsónak” (18. l.) – szerinte ilyesmiről először csak a pápai kollégium 1585-ből való, 1724-ben másolt törvényeiből van tudomásunk –, ez azonban csak az írásbeli adatoknak s nem magának a ténynek a hiányát jelenti. Ő maga is említi, hogy 1600 körül Patakon Buchanan metrikus zsoltárait és a francia zsoltárok Spethe-féle latin verzióját énekelték (18. l.), Debrecenből pedig talán még több adatunk van a diákok korai egyházi és világi énekes, sőt zenei tevékenységéről.

Szabolcsi Debrecen korai énekkultúrájával kapcsolatban csak annyit említ, hogy a 17. sz. folyamán itt is szokássá vált a szerdai és szombati énektanítás, akárcsak a többi ref. kollégiumban (21. l.), szerencsére azonban Fábián Imre jóvoltából ennél több adattal is rendelkezünk.⁵ Tőle tudjuk, hogy a város jegyzőkönyveiben 1556-ban már rendelkezés olvasható a „pueri cantores” járandóságáról: „temetésén a holttestnek a sírhoz éneklések és egyéb szokásos szertartások mellett való kíséreténél az iskolai rektor (tehát az iskolai rektor maga kántor is volt – tőlem), ha hívatik, egyéb esetekben pedig csak maguk a diákok köteleztetnek jelen lenni 16 dénár fizetésért, melynek fele a rektoré, másik fele azon deákoké, akiknek semmi segélyük nincsen”.⁶

Ezekről az „énekes gyermekek”-ről a Kollégium 17. sz.-i életével kapcsolatban azt írja Nagy Sándor: „Az énekes gyermekek (pueri cantores) meg éppen elmaradhatatlanok a temetésről. Csoportonként a számuk 6; vezetőjük 1-1 esküdt, mint kántor. A főkántor a szenior után tisztségben következő ellenőrdiák: a kontraskriba.”⁷ Martonfalvi György *Szent Historiájának* ajánlólevelét, mely a coetus kiadásában jelent meg 1681-ben, a szenior és kontraskriba után négy „cantor”, azaz énekvezér és hat „collega”, azaz tanársegéd írja alá. Ez a sorrend is mutatja az énekvezetők rangját a coetus tisztviselőinek sorában.⁸ A „cantor gyermekek” pedig továbbra is némi „sallariumot”, nyolcan tíz rhénus forintot kapnak a város pénztárából, mint azt egy 1741. dec. 17-én kelt kiutalás és a felvevők nyugtája bizonyítja.⁹

***

A diákok énekeszolgálatát, valószínűleg ugyancsak már a 16. századtól kezdve, a templomi és temetési éneklésen túl éppen annál a kapcsolatnál fogva, mely őket jötevőikhez kötötte, s talán a német evangélikus iskolák hagyományainak folytatásaképpen is kiterjedt az élet más területeire is. Mint Fábián Imre írja: „... énekelt [a diák] menyegzőkön, lakodalmakon, születés- vagy névnapokon” (94. l.), s hozzátehetjük, mint Szabolcsi Bence is mondja (32. s köv. 11.): legációkon, szuplikációkon, legátusként, mendikánsként. Az 1657. évi törvények tüzetesen megállapítják nemcsak a templomi temetési éneklés rendjét, módját (Leges spec. II. Art. VII–IX.),¹⁰ hanem az alkalmi kántálás szabályait is. Ezzel kapcsolatban írja Békefi Remig: „Az ének tanítását vallási szempontok követelték. A tanulók az isteni tiszteleten, temetéseken, lakodalmakon, születésnapokon és efféle alkalmakkor énekeltek.” Az alkalmi éneklésre vonatkozó törvény pl. így hangzott: „XXX. A menyegzői és születésnap kántálásokat csak a menyegző vagy születésnap ünnep másnapján déltájban kell végezni, a húsvéti, pünkösti és rendkívüli kántálásokat pedig a szokott időben, de ha lehetséges, napnyugta előtt vagy akörül.”¹¹

Hogy az ilyen éneklés milyen fontos volt a coetus számára, mutatja, hogy felkutatásukra külön tisztségviselőt, az exploratort, állított a coetus.¹²

***

A világi éneklésnek Szabolcsi szerint megvoltak a pozitív következményei, vagyis, hogy nemcsak a meglátogatottak tanulnak új, divatos énekeket a diákoktól, hanem

ezek is tőlük, s az egymásra hatás következtében az utóbbiak igyekeznek amazok kedvére való énekeket, új korszerűbb stílust is megszólaltatni (l. i. mű, 32. s köv. l.). Nem csoda, ha e jelenség ellen a puritánus Debrecen korán felemeli szavát. Kabai Bodor Gellért debreceni prédikátor *Traditionum Humanarum Flagellatio* című munkájában (Debrecen, 1677, RMK. II. 1398) szigorúan elítéli, hogy gyermekek és ifjak ünnepi alkalmakkor rigmusokat mondanak, ekhós verseket énekelnek, hogy a passiót és Jeremiás siralmait éneklék, mégpedig a siralmakat „hehengetéssel”, hogy halott felett úton-útfélen énekelnek stb. A „rigmusok” és „ekhós” énekek ilyen megfeddésére aligha nyílnék alkalma Kabai Gellértnek, jegyzi meg Szabolcsi Bence, ha a diákok ünnepi éneke megmaradt volna a „lelki tanulsággal teljes énekek” (Szenczi Molnár Albert szavai) kategóriájának határai között.¹³

***

Természetesen a diákok hangszeres zenélésének is megvannak a nyomai, bár ezen a téren erősen érvényesült egyrészt a félelem a „pápastaság”-hoz való hasonlóságtól, másrészt a puritanizmus ridegsége.¹⁴ Teljes tilalomról azonban nincs szó. Az 1657-i törvény, mely már a puritanizmus szellemében fogant, így rendelkezik e tekintetben: „Usus Chartarum lusoriarum, alearum, chorearum, abusus fidium, testudinum, lyrarum. . . omnino tollitor. Chorearum ductor schola eicitor. . . (De moribus Scholarium Art. XVIII.)” – tehát csupán a hangszerrel való visszaélés (abusus) esik tilalom alá. „Ilyen visszaélést jelentett, ha a tanuló tilalmazott időben, vagyis istentiszteleti és tanulásra rendelt órákon játszott, vagy éppen meg nem engedett dallamokkal szórakozott.”¹⁵

***

Mit énekeltek, hogyan énekeltek a Kollégium diákjai? Ezt elsősorban a reformáció kezdetétől megjelenő nagyszámú énekeskönyv mutatja.

A 16. sz.-ban mintegy 10 énekgyűjtemény megjelenéséről tudunk (l. RMK. I. k.) neves reformátorok összeállításában, fordításában (Benczédi Székely István, Kálmáncsehi Márton, Szegedi Gergely, Huszár Gál, az ún. Várad énekeskönyv, Beythe István, Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, Gönczi György, Ujfalvi Anderkó Imre). Ezek közül a Gönczi György könyve a 17. sz.-ban 14 kiadást ért meg, Anderkó Imre énekeskönyvei (Halott temetésekorra való énekek, 1598; Keresztényi énekek, 1602. Ez utóbbi a Gönczi-féle énekeskönyv átdolgozása) pedig hatottak.^{15/a}

A 16–17. sz. folyamán csupán magában Debrecenben mintegy 15 énekgyűjtemény jelent meg. Érdekes viszont, hogy a „puritán” korszak milyen szegény énekeskönyvekben: 1661-től, Laskai János zsoltárkiadásától 1699-ig összesen négy zsoltárkiadásról tudunk. Annál szaporábban jelennek meg viszont a 18. sz. kezdetétől, a nyomda szünetelési idejét (1705–1713) leszámítva. 1700-tól 1740-ig 16 kiadás lát napvilágot. Érdekes megfigyelni, hogy míg eleinte, főleg a 16. sz. folyamán, az énekeskönyvek a legváltozatosabb anyagot tartalmazzák, pl. a Benczédi Székely Istváné (1538, Krakkó, RMK. I. 13.) a régi latin énekek magyar fordítását, s a többiek sem zárkoznak el katolikus himnuszok vagy más, újonnan szerzett magyar és külföldi eredetű énekek közlésétől,¹⁶ a 17. sz.-tól fokozatosan tért hódítanak Szenczi Molnár

Albertnek a Claude Goudimel dallamaihoz illeszkedő fordításai. Míg a 17. sz.-ban összesen 31 kiadás készült belőlük itthon és külföldön, ezek közül is 22 a század második felére esik (köztük csupán kettő debreceni), a 18. sz. elején a Debrecenben megjelent 16 énekeskönyv közül 15 ezeket a zsoltárokat tartalmazza. Az énekeskönyvek egy része természetesen továbbra sem zárta ki más újabb, magyar és külföldi szerzők énekeit, himnuszok vagy „isteni dicséretre való énekek” c. alatt közölve őket. Id. Révész Imre írja *A magyarországi ref. egyház közönséges énekeskönyvéről* c. művében, hogy ezek közül „mindegyik kerület, sőt gyülekezet is, használta azon énekeskönyvet, amely neki vagy előjáróinak tetszett” (9. l.). Ez a nagy „éneklési szabadság” viszont a nyomdászok üzleti haszonra való törekvése miatt is odavezetett, hogy a 17. sz.-ra meghaladta az ötszázat a zsoltárok melletti énekek száma, „úgyhogy méltán írta valaki az említett időben, hogy megterhelhetett az eklézsia énekeknek sokaságával”.¹⁷

Nos ezek az énekek, a zsoltárok és himnuszok mellett a „halott temetéskorra való énekek” (1739-ben ismét megjelent Debrecenben), alkották a református gyülekezetek s az énekes szolgálatra készülő kollégiumi diákság „hivatalos” repertoárját.

A nagyszámú különböző kiadású énekeskönyv s a nagy „éneklési szabadság”, továbbá az énekvezetők különböző tudása, képessége azt hozta magával, hogy az énekeknek nemcsak a szövege romlott meg (Veresegyházi Tamás debreceni prédikátor [1686–1711] több mint 400 szarvashibát fedezett fel és mutatott ki az énekeskönyvben¹⁸), hanem a dallamai is eltorzultak. „Elfeledték vagy botrányosan elcsavarták, összezavarták az énekek zengzeteit is, s általában az éneklésbeli zavar és botrány oly nagy volt, hogy ennek eltávolítása végett pl. Debrecenben, nagy ünnepeken kívül, egyéb napokon nem is volt szabad énekelni a templomban.”¹⁹

Hasonló lehetett a helyzet Erdélyben is. Bod Péter írja *Smírnai Szent Polikárpusában* (1766), hogy Szigethy Gyula István erdélyi ref. püspök nagyenyedi tanársága (1714–1737), majd püspöksége idején (1737–1740) „Az Éneklésnek Mesterségét is az Isteni-Tiszteletben, a melly igen el-kezdett volt romlani, meg-igazította és jobbította, a Gandimelus Dávid (sic!) Frantzia Notái szerint. Mellyet még Püspökségében is tanított közönséges helyjen és ha egészen maga lábra nem állíthatta is, de vetett olyan fundamentumot, a mellyen mások annak-utána hasznosan építettek.”

Az énekek (dicséretetek stb.) számának kritika nélküli növelése, a szövegek megromlása mellett szerepe volt a nyomdáknak a dallamok kisebb-nagyobb eltorzulásában is. Maróthi György például 1740-i zsoltárkiadása előszavában öt pontban (3–7) mentegeti kiadványa zenei fogyatkozásait, melyek a nyomda, még hozzá akkor a legtöbb énekeskönyvet kiadó, vezető református nyomda készletének hiányai (clavisok, b, custos, signum repetitionis) miatt álltak elő. Telegdi Pap Sámuel kolozsvári nyomdász pedig már 1702-ben javaslatot tett az enyedi zsinatnak az énekeskönyv kijavítására. A közbejött háborús események azonban elodázták a megoldást, s bár az 1727. évi küllővári zsinat újból foglalkozott az ügygel, s az erdélyiek felkérésére Zoványi György tiszavidéki püspök körlevélben hívta fel a magyarországi eklézsiákat a dologgal való foglalkozásra, a felhívásnak csekély visszhangja volt.²⁰

Természetesen ennek a helyzetnek megfelelő volt a debreceni kollégiumi és városi éneklés is. Maga Maróthi így jellemzi a korabeli állapotot: „ebben a nagy városban nincs senki, aki a hangjegyek használatához csak némileg is értene, s a zsoltárokat nem azok pontos dallamára (ad earum normam), hanem csak a szokás törvénye szerint (ad consuetum vomov) éneklük.”²¹ Ezen a helyzeten próbált segíteni professzorunk mind kollégiumi, mind országos viszonylatban, egyszerre többféle módon is. Megpróbálta a helyzetet e téren is a tanulmányútján tapasztaltakhoz közelíteni.

3.

Maróthi már első külföldi állomásán, Zürichben igyekezett bővíteni titkon szerzett zenei ismereteit. Albuma, mint láttuk, megőrizte a zürichi zenetanító, Franciscus Kaufmann bejegyzését, de valószínűleg részt vett Zürichben valamilyen kórusban (vagy Collegium Musicumban) is, mert később egyik levelében megemlíti, hogy úgy tanított néhány nehezebb dallamot pár kiválasztott ifjúnak Debrecenben, ahogy azt Zürichben és Bázelen szokták énekelni.²² Itt tehát mindjárt arról is értesülünk, hogy Bázelen ugyancsak foglalkozott zenével. Ezt egyébként el sem kerülhetett volna, mert az Erasmianum tagjai, kikhez bázeli tartózkodása alatt ő is tartozott, kötelesek voltak részt venni az intézet Collegium Musicumában.

Igen, a Collegium Musicum! Ezeknek a kis zenei társulásoknak a virágkora Svájcban épp a 18. sz.-ra esik. „Tagjai többnyire diákok voltak, de akadtak szép számmal mind a városi, mind a vidéki egyházközségek körén belül alakult csoportok is.”²³ S bár a kis egyesülések célja elsősorban a gyülekezeti zsoltáréneklés színvonalának emelésére irányult, kerültek mindenféle figurális éneklést, mert azt a „pápastaságba való visszasüllyedés”-nek tekintették. „Szilárdan kitartottak a homofon-akkordikus tenorpraxis, közelebbről a Lobwasser szövegeire énekelt Goudimel-zsoltárok mellett.” Eleinte hetenként kétszer-háromszor, később már csak egyszer jöttek össze 2–3 óras éneklésre. Az összejöveteleket mindig „Lobwasser”-rel kezdték és végezték, de közben más gyűjteményekből is énekeltek, s alkalmanként legalább egy félórát fordítottak a hangszeres zenélésre is. Szűkös hangszeres repertoárjukban leginkább stilizált táncok (szvitek) szerepeltek. Egy-egy körzet collegiumai negyedévenként közös találkozókat rendeztek. Ilyenkor koncertekre is sor került. A 17. sz. végétől fogva a collegiumok gyakorlatában a Goudimel-zsoltárok mellett egyre nagyobb teret nyertek „a főleg svájci szerzőktől származó, számozott basszussal ellátott, olykor melizmált dallamú homofonvokális kompozíciók (ária, tercett, kvartett) is,” de a templomi éneklésben az egész század folyamán megmaradt a kíséret nélküli négyyszólamú homofon éneklés, melyben a felső szólamokat a 18. sz. első felében még részint fiúk, részint falzettező férfiak énekeltek.²⁴

Nos, Maróthi ilyen Collegium Musicum tagja volt Bázelen mintegy három éven át. Az együttes akkori vezetője Emmánuel Pfaff (1701–1753) volt, a bázeli Szent Péter templom orgonistája, akit Maróthi leveleiben is tisztelettel emleget, pl. abban, amelyet fentebb említettünk, azokkal a dallamokkal kapcsolatban, melyeket az ő

vezetése alatt (ductu Rev. Pfaffii) énekelt, „cui ego maximam gratiam hoc nomine habeo”: akinek már csak ezért is nagy hálával tartozom.

Íme, ezekkel az ismeretekkel, gyakorlattal, élményekkel hagyta el Maróthi Svájcot, s élményei, ismeretei, ha nem is ilyen aktív formában, tovább gazdagodtak Hollandiában. E tekintetben egy másik debreceni diákot hívunk tanúul, aki professzora hazatérte után két évvel fordult meg Hollandiában. Polgári Mihályról van szó, aki szinte egész útján nem tud betelni az orgonák zenéjének, a harangjátékok dallamainak édességével (Önéletrajz 38., 50. r.).

Maróthi is ezekkel a zengésekkel fülében és szívében, s a velük kapcsolatos tudással tér haza Debrecenbe, s itt az ő kifinomult ízléséhez, magas igényéhez mérve talán ezen a téren találta a legnagyobb sivárságot, tudatlanságot.

4.

A pestis nyújtotta szomorú lehetőséget igyekszik ez állapot megszüntetésére is felhasználni. Először is egy kis énekkar alapításával. „Musices fundamenta coepi aliquot Iuvenibus tradere” – írja 1740. január 2-án Becknek. Majd később (1740. okt. 8.): „... selectos aliquot iuvenes edocui etiam, quomodo difficiliores illae Melodiae (cuiusmodi solebamus decantare et Tiguri, et praecipue Basileae, . . .) decantandae sint”.²⁵ Vagyis a Kollégium 267 nagy diákjából a pestis idején is visszamaradt harminc közül kiválasztott néhány ifjút s ezek közül egyeseket megismertetett a zene alapjaival, másokat pedig néhány nehezebb melódiára is megtanított, ahogy azokat svájci diák korában énekelték. E kiválasztottak négyen voltak: Veszprémi István, Szalatsi Mihály, Szőnyi Benjámin és Dávid Ferenc, ahogy nevüket az egyik tag, Szőnyi Benjámin (1717–1794), a későbbi nevezetes hódmezővásárhelyi lelkész önéletrajzában megőrizte. Ők voltak a „legelsők, kiket anno 1739., mikor a pestis volna, ezen ékes vocalis musicára megtanított boldogult Maróthi a maga házában, és a pestis elmúlván, a kollégiumban praesesekké lettek”.²⁶ Vagyis ők később mint „cantus praeses”-ek továbbadták a tudásukat a visszatérő diákoknak: megszületett az első magyar négyzólamú énekkar, a máig is élő kollégiumi kántus. Erre célozva írja Fábián, és joggal, emlegetett tanulmányában: „Az iskolai éneklésmód egész fejlődésében zene-történeti fordulópontot jelent az 1739. esztendő.”²⁷

De lépéseket tett Maróthi az egész ifjúság éneklésének megjavítására is, annál is inkább, mert itt az iskola rendeltetéséből folyó távolabbi cél is lebegett előtte: „Az elmúlt nyáron megtanítottam néhány ifjút erre a tudományra (éneklésre), csak annyira, amennyi a zsoltárok énekléséhez szükséges (ezek nem az először említett ifjak lehettek – tölem), aztán az ő segítségükkel az egész iskolai ifjúság neki adta magát e tudománynak, úgyhogy a kétszázból már csak néhányan nem értenek hozzá, de gondoskodni fogok róla, hogy ezek is megtanulják. Később a gyermekek (alsó osztályosok – tölem) is meg fogják tanulni, s ez alapon remélem, hogy pár év múlva a város lakói is el fogják sajátítani; azután a diákok által, akik közül a kisebb iskolák tanítói országszerte kikerülnek, apránként a városon kívüliek is.”²⁸ Íme, a nagy újító nagy álma: a szépen, tisztán éneklő ország, legalábbis annak református része.

***

„Maróthi a hangszeres zene felé is tett lépéseket a Musicum Collegium felállítására irányuló törekvéseivel” – olvassuk Szabolcsi Bencénél.²⁹ 1740. okt. 8-án erről a tervéről is tájékoztatja barátját: „Most már azon vagyok, hogy egy Collegium Musicumot állítsunk, mely hivatalos jelleggel (auctoritas) és kiváltságokkal ékesítve nem hagyná ezt a nemes művészetet (nobilissimam artem) elpusztulni.”³⁰ 1741. január elején pedig abban a levelében, melyet az Ideákhoz csatolt „Typus” ügyében ír Domokos Mártonnak, hivatalosan is előterjeszti elgondolását: „Végezetre egy úttal azt megjelentem, a mit már Tekttes Szeremley Samuel Úr[na]k is említettem, s ő klmeg-tervezett approbálni, hogy a Musica mesterségnek oskoláinkban Isten jóvoltából lett meg-lehetőss kezdetinek nagyobb tökéletességre való vitelére, és annak meg-tartására, hasznos volna egy 10 vagy 12 személyekből álló Musicum Collegiumot fel-állítani publica auctoritate, bizonyos törvények alatt, melyeket könnyebb volna írni, mint valami privilégiumotskákat s’ praemiumotskákat fel-találni, melyeket én mind-azáltal szükségesnek gondolok. Alázatosan követem az Urat alkalmatlanságomról, s ajánlván magamat és a’ tudományok elébb mozdítását Úri gratiájába maradok.

Az Úrnak Bíró Úr[na]k

alázatos szolgája M.[aróthi] Gy.[örgy]³¹

Egyelőre nem tudjuk, hogy a szép tervből mi valósult meg. Szabolcsi Bence ezt írja professzorunk kezdeményezésével kapcsolatban: „... Maróthi buzdító s kezdeményező szava, úgy látszik, nem hangzott el nyomtalanul, s még az ő idejében is van valami nyoma egy ifjúsági zenekar szervezésének Debrecenben, de hogy ez a szervezés milyen stádiumig jutott, nem tudjuk.”³²

***

Maróthi lángelméje azonban nem állt meg e kezdeményezéseknél sem. Az ifjúsági és gyülekezeti éneklés megjavítására, illetve művészi szintre emelése érdekében rövid idő alatt két zsoltárkiadást is megjelentet a debreceni nyomdában. Idézzük tanúnak Hatvani Istvánt: „Mikor pedig látta, hogy a legjobb tudományok hallgatói (a teológusok – tölem) minden szabály és ritmus nélkül (sine ulla lege et certo numero) énekelnek, hogy ezen a közönséges bajon valahogy segítsen, először kiadta magyarul Dávid zsoltárainak csupán az első verseit, azzal az egyetlen dallammal, melyet a zeneértők tenornak hívnak, majd kevéssel utóbb, ugyancsak magyarul, négy össz-hangzatos szólammal (concentibus harmonicis), a diszkanntal, a tenorral, az alttal és basszussal rendezte sajtó alá, a végén hozzájuk csatolva több művészebb dallamot.”³³

1740-ben nyolcadrét alakban, 500 példányban megjelentette „A’ Szent Dávid Király és Próféta, Száz-Ötven Soltárinak minden Francziai Notáji a Soltároknak Első Verseikkel együtt” c. könyvet.³⁴ A kiadvány mintája mint maga írja előszava 2. pontjában, két „Tigurumi Exemplar” volt, melyek egyike 1707-ben németül, másika pedig 1715-ben franciául jelent meg négy, illetve két szólamú dallammal. A dallamok természetesen a Goudimel-féle feldolgozást követték. Maróthi ezek tenorszólamát közli, mert az akkori idők szokása szerint ez képviselte a vezérszólamot.

Valamelyik régebbi magyarországi zsoltárkiadás helyett Maróthi azért nyúlt külföldi mintákhoz, mert úgy gondolta, így érheti el célját, „hogyan lenne világos és

(:a'mennyire lehetett:) igaz Exemplarjok azoknak, a'kik, Isten segitvén, tanulni fogják a' Kóták szerént való éneklésnek mesterségét" (Előszó, 1. pont). Az „a'mennyire lehetett” utalás arra, hogy a nyomda hiányosságai útját állták szándéka tökéletes megvalósításának (Előszó, 3–7. p.). Ugyancsak az előszóból derül ki, hogy Maróthi az éneklésben való „díszesség és rend” akadályát az „Aequabilitas” (egyenletesen) és az „Aequalitas” (egyszerre) hiányában látja. Az előbbi érdekében az lenne helyes, ha az éneklők „le tévén minden hijába-való kényes tzikornyázásáról, tekeréséről, fatsarásáról a hangoknak, azokat tiszta egyenesen meg-változtatás nélkül mondják”. Az aequalitas érdekében pedig az lenne fontos, hogy az éneklő „minden Syllabát együtt kezdjen, együtt-is végezzen másokkal” (2. r.). „E két Tzikkelyben [ugyanis] igen nagy hiba van Magyar-Országon sok helyen, főképen Debrecenben: mellyet ha megjobbíthatnánk, elég díszes lenne az Éneklés, ha szinte nem lenne is mindenkor igaz, az-az a' Kóták szerént” (2. r.). Íme, így kapunk képet s egyben kritikát a debreceni templomi éneklésről, s olvashatunk a „megjobbítás” két első lépéséről: aequabilitas és aequalitas.

A következő „a' Kóták szerént” való, azaz a zsolnárok pontos dallamához igazodó éneklés. Erre tanította diákjait, s ehhez nyújtott lehetőséget a zsolnárok után illesztett „A' 'Soltároknak A' Kóták szerént való Éneklésének Mesterségének Rövid Summája” c. rövid zeneelméleti kompendium. A hat lapra terjedő, 15. §-ból álló kis mű tömör és világos előadásában közli az alapvető zenei ismereteket. Kezdi a skála és a rajta levő hangok, s ezek egymáshoz való viszonyának ismertetésével. Közli a hangok betűjeleit (g, a, b, c stb.) és szótagneveiket (ut, re, mi vagy bi, fa, sol, la, si vagy ba). Szól a kulcsokról (clavis), de ezek közül csak a tenort ismerteti, mert „a' mi 'Soltárainkban” csak ilyen van. Bemutatja a félhanglépéseket s a lágy és kemény hangsort. Ezután a „Tactus”-ról, az „időnek mértéké”-ről beszél, ismertetve az egész és fél hangot, illetve ezek jeleit („Az Egész Kótának nintsen farka vagy lába” stb.). Végezetül szól a „Pausá”-ról, a „Custos”-ról s a „Signum repetitionis”-ról, az ismétlés jeléről. Közben tanácsot ad az ének helyes elkezdésére, a „basis” megtalálására, majd ötletes módszert ajánl annak kiderítésére, hogy tud-e valaki kottából énekelni vagy sem, befejezésül pedig megemlíti, hogy nálunk több zsolnárt nótáját elrontották. Az elméleti részhez – nyomdatechnikai okból előtte – egyoldalnyi „Kezdőknek gyakorlására való Példák” csatlakoznak.

Maróthinak ez a kisded munkája, mint Szabolcsi Bence is megállapítja, „a legrégebb eddig ismert magyar nyelvű zeneelmélet keretétől szolgál”.³⁵ Tulajdonképpen kezdőknek való zeneelméleti tankönyv ez, s e téren is a legelső. A pedagógus Maróthi sokoldalú nevelői tevékenységének újabb megnyilvánulása.

***

A zsolnárok iskolai, templomi éneklését pontosabbá tevő „Frantziai Noták” kiadása után Maróthi rövidesen gondoskodott arról is, hogy a kialakuló „harmóniás éneklés” is megkapja támaszát s a lehetőséget arra, hogy ez az éneklésmód is minél messzebb terjedjen. 1743-ban megjelenteti *A 'Soltároknak négyes Notájik* stb. című könyvét („Nyomtatott Debrecenben Margitai János által,” 1000 példányban). Ez a kiadvány is a zsolnárok első verseit tartalmazza, ugyancsak a Szenczi szövegei szerint, de már

négyszólamú dallammal. Itt Maróthi mintája az az 1717-i négyszólamú bázeli zsolnárkiadás lehetett, amelyet Ambrosius Lobwasser szövegeivel a Claude Goudimel által kidolgozott négyszólamú típus alapján Samuel Mareschall készített sajtó alá, s amelynek betűit Maróthi mintaként említi, amikor újabb zsolnárkiadása számára betűket és hangjegyeket rendel Bázeltől („intelligo recens illud ac apud vos maxime frequens Psalterium”).³⁶ Az említett Goudimel-féle kiadásban az ún. tenor praxis érvényesült. Ez a mód Nyugat-Európa többszólamú énekes zenéjében a 14. sz.-tól a 18. sz.-ig szinte korlátlanul uralkodott. „E gyakorlat szerint a dallamot a tenor viszi, s ehhez fent két szólam, a diszkant és az alt, alul pedig egy basszus szegődik kíséretül. A Goudimel-féle feldolgozás a többszólamúság valamennyi lehetősége közül a legegyszerűbbet választotta: a tenor melódiáját nem a többi szólam bonyolult szövevényébe ágyazza bele, hanem hang ellenébe hangot állít, vagyis az egyik szólam mindig ugyanolyan értékű hangot énekel, mint a másik, csak éppen hogy a dallam elejétől végig a középszólamban marad. Ezt a megoldást ugyan Nyugaton már régen kisorsította az a gyakorlat, mely a dallamot mindig a felső szólamra bízta, de a református zsolnáreklésben ott is fekvé maradt a 18. századig.”³⁷

Maróthi természetesen tudatosan választotta a négyszólamú éneklésnek ezt a Nyugaton már itt-ott avultnak tűnő változatát, egyrészt pedagógiai érzékénél fogva, mely a Kollégium és Debrecen viszonyaihoz képest elég nehéz feladatnak látta ez éneklési mód elsajátítását is, másrészt pedig jól tudta, hogy minden újítástól irtózó környezete még óvatosabb lépéseiben is megbotránkozik, amint az be is következett . . . Más szóval: ami Nyugat felől elmaradottnak tűnt, az Debrecenben (s Magyarországon) forradalmi lépésnek számított.

A zsolnárok után (164–175. l.) külön cím nélkül, még „A' Simeon Éneké”-t „Az Úri Imádságról” című éneket, továbbá kilenc alkalmi, reggeli, estvéli, karácsonyi stb. dicséretet találunk a régebbi énekeskönyvekből, egyiket-másikat a maitól eltérő dallammal, de ugyancsak négy szólamban. Ki végezte ezek összhangosítását? Vagy az történt, hogy Maróthi német vagy francia eredetű kész dallamokat vett át, vagy maga végezte a harmonizálást.³⁸ Mindenesetre: az itt megvalósuló eljárás ugyancsak a Goudimel-féle homofón technikát követi, s attól, mondhatni, semmiben sem marad el. Kár, hogy zenetörténészeink oly kevés figyelmet szenteltek e kérdésnek.

Az eddigieket végül „Egy néhány mesterségesebb nótájú énekek” c. alatt (176., 192. l.) 12 tercett (két „cantus”+egy basszus), illetve két kánon (akkori nevén fúga) követi.³⁹ Ezek dallamainak forrását Csomasz Tóth Kálmán derítette fel *Maróthi György zenei ismeretei és svájci kapcsolatai* c. tanulmányában. A dallamok forrása az egy kánon (Szent, Szent, Szent . . .) kivételével Johann Heinrich Kyburtz Herzogen-Buchsee-i prédikátor *Sing-Stunden* c. munkája, mely együtt jelent meg Zürichben 1723-ban a *Der Singende Christ* c. hagyományos és új egyházi énekeket tartalmazó gyűjteménnyel. A könyv első részét ez utóbbi, 150 énekszöveget tartalmazó gyűjtemény alkotja (összeállítója Csomasz Tóth szerint Johann Rudolf Ziegler volt). A *Sing-Stunden* 83 számozott és két számozatlan (első és utolsó) három és négyszólamú dallamot és 20 kánon (fúga) foglal magába.⁴⁰ Az énekek szövege az első, a „Lob der edlen Musik” c. vers kivételével a *Der Singende Christ*-ből származik (egy-egy ottani ének első versszakát használva fel (Ziegler gyűjteménye a teljes szöveget közli). A *Der*

Singende Christ valamennyi szövege (azonkívül: „auch andere Geistliche Lieder”) énekelhető a *Sing-Stunden* valamelyik dallamára. Erre mindkét könyvben külön gondos „Register” utal, illetve a Kyburtz művében, ahol hely akad (egyik-másik ének után), az egyes lapok alján is található ilyen utalás.⁴¹

A kettős, 8° alakú könyv szép pergamenkötésben megvolt Maróthi könyvei között. A könyv kötéstáblájának belső oldalán ott áll: „Georgij Marothi 1732. 22. Aug. Basil.” A könyvben az ifjú professzor szórványos bejegyzései mellett az utolsó (üres) lap recto oldalán azoknak az énekeknek lap- és sorszámaik olvashatók (39. tétel+4 áthúzott olvashatatlan sor, továbbá 9 „fuga” lapszáma), amelyek közül 12 „mester-ségesebb nótájú” énekének és két kánonja közül „Az Úré a föld s ő teljessége” szövegének dallamát kiválasztotta. A kiadott dallamok jegyzéke pedig e lap verso oldalán olvasható „Editi” szó alatt a következő formában:

I.	hic pagina	No I.
II.		XXII.
III.		p. 6. n. II.
IV.		10 – IV.
V.		116. LVII.
VI.		108. LIII.
VII.		106. LII.
VIII.		50. XXIV.
IX.		76. XXXVII.
X.		26. XII.
XI.		32. XV.
XII.		54. XXVI.

Igen, Maróthi csak a 12 dallamot (plusz a fuga) s ezek közül mindössze ötnek (I., IV., VI., VIII., XI.) a szövegét vette a Kyburtz művéből! Honnan származik viszont a fennmaradó hétnek a szövege? A legkézenfekvőbb gondolat, hogy a *Der Singende Christ* versei közül. Itt azonban nem találtam őket. Tehát máshonnan kerülhettek a dallamok alá. Ez a kérdés további kutatásra vár. Van egy olyan gyanúm, hogy egyik-másik ilyen szöveg Maróthi tollából született, pl. a második:

Istennél ez kedves ének,
Ha megegyez száj és lélek.
Mert másképpen bár nyalka,
Kelletlen a’ Musika.

(Kyburtznál a XXII. dallam)

A versecske ötletét adhatta a Kyburtz-gyűjtemény kezdő verse a „Lob der edlen Musik” is. De gondolhatunk ilyesmire azért is, mert pl. a „Der Herr ist König” kezdetű kánon szövegénél is teljes önállósággal jár el Maróthi. Fordítás helyett ugyanis „Az Úré a föld s ő teljessége” szöveget illeszti a dallamhoz. Megerősíti e feltevésünket az a körülmény is, hogy a többi szöveg verses, rímes, a zenéhez alkalmazkodó fordítása nyilván ugyancsak a Maróthi műve, mert ki csinálhatta volna meg ezt akkor körülötte, mellette? Hiszen úgy tűnik, hogy a 17. sz.-ban Debrecenben csírázni kezdő magyar nyelvű verselés is elsorvad ekkorra. A debreceni diák, tanár ekkor jobban verselt latinul, mint magyarul (az utóbbit legfeljebb névnapokon, lakodalmakon, temetéseken

gyakorolta). Maróthi itt jelentkező fordításaival beáll azoknak a református műfordítóknak a sorába, akik zsoltárokat ültettek át meglevő dallamokra, vagy ezekhez új szövegeket szerkesztettek (l. az énekeskönyvek bővülése), s akiknek sorából Szenczi Molnár Albert emelkedik legmagasabbra.

Íme, néhány példa a fordításokra!

Az I. ének németül és magyarul:

1. Wer wolt das Gesang nicht lieben
Das so viel Vergnügung macht!
Ich will darinn stets mich üben
Trotz dem der es toll verlacht.
2. Éneklésben, Musikában,
A’ mikor módom vagyom,
Én gyönyörködöm valóban,
Bár akárki, mit mondjon. (176. l.)

Vagy a bonyolult strófaszerkezetű és rímelésű (a, a, a, b, b, c, d-d, x) IV:

1. Hier steh ich Zwahr jedoch nur in den Fehrn
Ein Kind des Zorns für dir; o Herz der Herrn!
Ich scheue mich mein Antlitz aufheben;
Du kennst mein Hertz o alldurch strahlend Licht!
Ich bin verdammt: Gerecht ist dein Gericht;
Ich werde selbst für mein Gewissen leben.
Doch seifz ich Himmel an Weil ich nicht reden kan;
Gott sei mir Sünder gnadig.
2. Im’ itt állok csak távol; Istenem,
Mint haragnak Fija, illő félnem;
Még-tsak, fel-vetni szemem’-is szégyenlem.
Jól esméred, tudom, én szívemet;
Igaz vagy, ha kárhoztatsz engemet;
Mert lelkem-is azt mondja; meg érdemlem.
Még-is fohászkodom, Istenem, s ezt mondom:
Irgalmazz nékem bűnösnek.

(178. l.)

E pár példa is mutatja, hogy a szótagszámoknak a dallam megkívánta megőrzésén kívül Maróthi bátran és biztosan adja vissza a változatos rímképleteket is (IV. a, a, a, b, b, c, d-d, x; VIII. a, b. a. b. c, d d, x; x. a, a, a, a, b, b,) sokszor megőrizve a rímek szófaját, szóalakját is (pl. VIII.: Welt-Zelt: bölcsesség-Felség; Lallen-erschallen: fejtette-kijelentette; Götter-Retter: Isteneknek-híveknek). Íme a X. ének (Kyburtz XV.) rímei: néked-gyönyörűséged-kintsed-féltsed; rontja el-hát fel. Azonkívül mindenütt értelmes, világos, tiszta magyarságú szövegre törekszik, és többnyire erőteljesen tömörít az értelem károsodása nélkül. Erre készítetik természetesen nyelvünk hosszabb szavai is. Jó példa erre a megoldásra a VIII. ének (Kyburtz XXIV.), melynek meglehetősen elvont, dogmatikus, 48 rövid szóból álló szövegét Maróthi 32 szóval adja vissza (a „Szent lélek” szót az ő helyesírása szerint számolva), s az utolsó sor elvont kijelentését (Ein Wesen drei Personen) telitalálattal „Atya, Fiú, Szent

Lélek"-re konkretizálva. Egyébként mind ezeknek, mind az egyelőre ismeretlen eredetű szövegeknek nyelvezete a régi magyar költészet hagyományát követi, ahhoz törés nélkül illeszkedik. Pl. az V. ének kezdete:

Téged' Úr Isten a' mi lelkünk,

Mint szomjú szarvas a vizet, kíván. . .

Vagy a Kyburtz-féle gyűjteményből (XV. é.) fordított X. vers közepe:

A' mennyben van a' te el-rejtett kintsed;

Ezt sem lopóktól, nem szükséges, hogy féltsed:

Sem rosda, sem tűz, sem víz nem rontja el.

***

Maróthi a dallamokat legtöbbször változtatás nélkül vagy igen csekély módosítással veszi át a *Sing-Stunden*ből. Az általa alkalmazott új szövegnek megfelelően módosítja pl. a második kánon (Az Úré a föld. . .) dallamát. Tekintettel arra, hogy nála ez a tíz szótagos szöveg ismétlődik végig az egész kánonon, ennek megfelelően átalakítja a Kyburtz-féle szöveg második, öt szótagos része (ewig, ewiglich) öttől nyolcig terjedő négy ütemének két és kétharmad ütemen át (e. . . wig) kitartott *c* hangját, a megszorodott szótagszámnak megfelelő kisebb egységekre bontva őket. A dallam ezáltal izoritmikussá, tehát egyszerűbbé, s így könnyebben énekelhetővé is lesz.

***

Az énekeket e kiadásban is egy kis elméleti rész követi: „A' hármóniás éneklésről való rövid tanítás” 12 lapon, 28 §-ban. Ebben a rendkívül gazdag, de rendkívül tömör és világos kompendiumban a többszólamú éneklés minden lényeges tudnivalójáról értesülünk mind a zeneelméleti tudnivalókat (a szólamok, kulcsaik, ezek helyének esetleges változásai, az egész, fél, negyed stb. kóták, a taktusok jele, a változások jelölése, a pauzák jelei, a melizma és a többi olasz szó jelentése, a fuga meghatározása stb., mind a kórus összeállítását, éneklési, vezénylési módjait illetőleg, mégpedig külön a négyszólamú zsoltárok s külön „a mesterségesebb nóták, minéműeket itt is a' Soltárok után ragasztottunk egynehányat” esetében. Kitűnő gyakorlati tanácsokat kapunk pl. az éneklés megkezdéséről, a szólamok belépéséről, vagy arra az esetre, ha hosszabb éneklés után a szólamok alábbszállnak („Ennek legjobb orvossága” . . . 15. §).

Elsőbbségük mellett nem csekély érdeme Maróthi zeneelméleti írásainak magyar nyelvűségük. A tudnivalókat mindenütt szép, tiszta magyar nyelven adja elő, kivéve a műszavakat, a *clavistól* eltekintve, amelyet *kulcsra* magyarít, s így használjuk ma is (a többi zenei műszó pedig a zene nemzetközi jellegénél fogva kevés kivétellel, pl. intervallum – hangköz, saltus – ugrás, Tactus – ütem, pausa – szünet, amelyeket legnagyobbbrészt Maróthi utóda, Varjas János fordított magyarra, máig megmaradt latin vagy olasz formájában).

***

A Kollégium máig is élő négyszólamú énekkarának megszervezése, a templomi éneklés pontosabbá tételére irányuló törekvései (amiben ma sem jutottunk túl a

törekvéseken), az eredeti dallamokat visszahozó, majd az első négyszólamú éneklést lehetővé tevő zsoltárkiadásai, az utóbbihoz fűzött „mesterségesebb nótájú énekek”, s az első magyar zeneelméleti, kórustechnikai ismereteket nyújtó kompendiumai, Maróthi érdemeit szinte páratlanná teszik régi zenénk történetében. Általában illik rá, amit Szabolcsi a többszólamúság bevezetésével kapcsolatban mondott róla: „. . . a régi magyar zenekultúra első erőfeszítését jelenti abban az irányban, hogy a nyugati zene nagy és bonyolult technikáját, kifejező eszközeit, öltöztet, ha százados késedelemmel is, de elsajátítsa, utolérje, magáévá tegye”.⁴²

***

S az eredmény? Maróthit e téren is rövidesen utolérte az újtók, az úttörők sorsa. Ennek megdöbbentő dokumentuma az az 1743. július 7-én hozott városi tanácsi határozat (in Senatu et Communitate), mely máig fennmaradt a Tanács jegyzőkönyvében, és így szól: „Mái napon (: vasárnap :) a Kis Templomban reggeli Isteni szolgálatnak és tanításoknak alkalmatosságával, a Deáki, Iffjúság a Koták szerént, a Nép pedig a régi mód szerént enekelvén, nagy confusio és botránkozás lett belőle, azért a T. N. Tanács íratott Tiszt. Professor Szilágyi Márton Úr[nak], hogy mivel ez mái többször is tapasztaltatott confusio eránt az Iffjúság praemonealtatott, hogy addig a Koták szerént a Templomokban ne énekellyen, míg a nép ezen éneklésnek mesterségét meg nem tanulja. Minekokáért említett Tiszt. Professor Úr az egész Deáki Iffjúságot újabban serio et svaviter adhortallya, hogy a Templomokban a Koták szerént ne énekellyen, és azzal a Népek botránkozást ne szerezzen, ha más ezt cselekedné is, az Iffjúságnak kellene el távoztatni és rend tartásban jó példával elő menni.”⁴³

Íme: hiába tehát Domokos és a Tanács műveltebb tagjainak pártfogása: győz a megszokottság, a beidegzettség, a „magna moles” mozdíthatatlansága. A szép álom, hogy a helyesen éneklő ifjúságtól mindenki átveszi az éneklés szép, szabályos tiszta módját, összeomlott.

Valószínűleg ezzel a határozattal függenek össze azok az elkeseredett szavak, amelyekkel környezete egy részének értetlensége miatt panaszkodik barátjának: „. . . látom, hogy – hála istennek – intézkedéseinket minden értelmes ember erősen helyesli, itt és másutt is, csupán néhány gyatra ember akadékoskodik, bár ezeket föl sem veszem, de a tömeg és az emberek sepreje, ostobaságának megfelelően, idegenkedéssel viseltetik irántam, elsőben mert kissé éleesebben, mint okosan állítottam a pestis ragályos voltát, másodsor pedig az ének, zene művelése miatt, mert ezt mindkettőt ezek a tökfek (lásd mérhetetlen butaságukat!) pápistaságnak mondják. Egyszóval: már teljes mértékben meggyőződtem arról, amit Boileau⁴⁴ mond valahol, hogy az ember a legostobább élőlény. S bár látom ezeknek a balgaságát, mégis örül egy gondolat, s állandóan ott rág a szívem mélyén, ti. ha egy Demagógus ezeknek a vízeszőeknek az élére állna, kétségtelen, hogy én is elpusztulnék. Nem sok hiányzik hozzá. Engem s törekvéseimet erősen gátolja ezeknek a gyűlölete az újtók ellen. Más talán semmibe venné ezeket, de én – nem tudom miért – nem vagyok rá képes. A minap is a zenéről teljesen lemondtam, s az a szándékom, hogy nem bajlódom vele tovább. Meglátom, mit fognak szólni azok, akik eddig mellettem voltak, s Midasz

balga utódai.⁴⁵ Elhatároztam, hogy úgy teszek, mint mások: ha megmutattam az utat s kifejtettem a szándékom, leveszem kezem arról a tábláról, s másokra hagyom vagy a kivitelt vagy a félbehagyást. Legjobb lenne Epikuros tanácsát követni, amely gyakran eszembe jut, hogy nem okos emberre vall, ha valaki ostoba emberek miatt nehézségeket vállal magára”.⁴⁶

Íme, ami még talán a pestisnél is jobban gyötri Maróthit: az emberek ostobasága és rosszindulata. De nem törik meg: levelének következő mondata már a kollégiumi könyvtár átrendezése ügyében végzett munkájáról szól.

1. L-T. II. 75. l.
2. Nagy S. 26–27. l.
3. Ezt mutatja a protestáns énekeskönyvek sűrű megjelenése a 16. sz.-ban, többnyire reformátorok összeállításában (összesen 10. l. RMK. I.).
4. L. pl. az iskolaszék 1759. febr. 11-i határozatát, mely szerint „az iskolák rektorainak kötelessége, hogy az éneklés és énektanítás módjával tisztában legyenek” (Békefi Remig: *A debreceni ev. ref. főiskola 17. és 18. századi törvényei* (146. l.). (A továbbiakban Békefi.) – Az 1761. jan. 15-i statutum pedig kimondja, hogy rektornak csak azt jelölik, aki ennek a követelménynek megfelel (l. Szabolcsi Bence: *A 18. sz. magyar kollégiumi zenéje*, 1930., 23. l. – A továbbiakban: Szabolcsi. A tanulmány újabbban a *Magyar zene évszázadai* c. kiadványban is megjelent, Bp., 1961.)
5. Fábián Imre: *Debrecen zenei múltja*, Alföld, 1955. I–II. sz. 94–104. l. A továbbiakban: Fábián.)
6. Fábián, 94. l.
7. I. mű, 70. l.
8. A *collega* és *cantor* szerepéről l. Békefi, 68–69. l.
9. HBmL. IV/A. 1013/a. 131., a 3. iratcsomó vége felé.
10. Békefi, 85. l.
11. Békefi, 97. l.
12. Békefi, 71–72. l.
13. Szabolcsi, 32. l.
14. Nagy S., 79. l.
15. Nagy S., 80. l.
- 15/a. A 16. századi énekeskönyveket részletesen ismerteti Schulek Tibor a *Váradi énekeskönyv* (1566) facsimile-kiadásának (Ak. K., Bp., 1975) kísérő tanulmányában.
16. Az *Öreg Graduál* pl. (megj. 1636) responsoriumokon, versiculusokon, benedictiókon kívül 252 antiphonát és 77 himnuszt, továbbá passiókat foglal magába (az ilyenek ellen hadakozik a puritán Kabai B. Gellért).
17. Révész Imre (id.): *A Magyarországi Ref. Egyház közönséges Énekes könyvéről az énekek szerzőinek névsorával*, Debrecen, 1866., 9. l.
18. Révész I., i. mű, 9. l.

19. Révész I., i. mű, 9–10. l.
20. Révész I., i. mű, 10–11. l.
21. L-T. II. 77. l.
22. Tóth Béla: *Maróthi György Albuma*, KLTE, Debrecen, *Studia Litteraria*, XI. (1973), 114. l., továbbá: L-T. II. 78–79. l.
23. Csomasz Tóth Kálmán: *Maróthi György zenei ismeretei és svájci kapcsolatai* (Magyar zenetörténeti tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára, Bp., 1969., 107. l.).
24. A Collegium Musicumok tevékenységének ezt a leírását Csomasz Tóth Kálmán *Maróthi György zenei ismeretei* stb. c. tanulmányából vettem (l. 23. j.) a 107. s. köv. lapokról. Az idézetek az ő fogalmazását követik. Az ő forrása viszont Karl Nef *Die Collegia Musica der deutschen reformierten Schweiz* (St. Gallen, 1897.) c. munkája volt.
25. L-T. II. 78.
26. Az önéletrajz kézirata a hódmezővásárhelyi volt ref. gimnáziumban (ma Bethlen Gábor Gimn.) található. L. Csomasz Tóth K.: *Maróthi György zenei ismeretei* stb. (105. l.). – Már Cs. Tóth Kálmán is kétségbe vonta, hogy az itt szereplő Veszprémi István azonos lenne a későbbi nevezetes debreceni orvossal (1723–1799), aki ugyan szintén kollégiumi diák volt, de csak 1741-ben lett a Kollégium tógátusa. Az első kántus tagja valószínűleg az a Veszprémi István volt, aki 1736 májusában iratkozott a Kollégium diákjai közé (l. Thury, II. 213. l.), s 1740–42-ben könyvtáros is volt. A második Veszprémi (Veszprémi) István ugyancsak viselte ezt a tisztséget, de 1749–51-ben. Szőnyi tévesen ír Dávid Ferencről. Ekkor Dávid Miklós járt a Kollégiumba! (lásd: Thury i. m.).
27. I. mű, 98. l.
28. L-T. II. 78. l.
29. *A 18. század magyar kollégiumi zenéje* (Bp., 1930. 52. l.).
30. L-T. II. 79. l.
31. TREKL, Iskolatörténeti vegyes adatok, Z. 13/a–95/a.
32. Szilágyi S.: Or. fun. 274. l. Hatvani jegyzete. – Az itt említett nyom az *Értesítő* 77. lapján található Sinka Sándornak *A gymnasiumi oktatásügy története 1848-ig* c. tanulmányában.
33. Or. fun. 274. l.
34. A könyvnek hiányos példánya megvan az OSZK-ban Lit. 730. l. jelzet alatt; ugyancsak hiányos a sárospataki Nagykönyvtárban levő példány. Ennek a Debreceni Ref. Kollégiumban levő fényképmásolatát (R. 3545) forgattam.
35. Szabolcsi Bence: *Maróthi György magyar zeneelmélete*, Magyar Könyvszemle, 1927., 156. l.
36. L-T. II. 80. l., 160. j.
37. Szabolcsi, 24. l. – Itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy Maróthi, mintáitól eltérőleg, szívesen szüllyesztí a discantot egy oktávval mélyebbre, tizenkét ízben pedig a discantba, vagyis a legfelső szolamba helyezi a zsoltdallamot, amivel nyugati értelemben is új utat nyit a kórustechnikának (l. Sonkoly István: *Maróthi Györgyről, az első magyar zeneelmélet szerzőjéről*, Alföld, 1961., 3. sz. 206. l.).
38. Az „E világ miolta fenn állt. . .” kezdetű négyszólamú ének pl. a „Brunquell aller Gute” kezdetű német korálmelódia változata (l. Sonkoly I. i. mű, 206. l.).
39. A „Cantus” ez esetben szólamot jelent, mégpedig Maróthi meghatározása szerint van „Cantus primus, mely a fő nótá, a Tenor helyett való: Cantus secundus, mely a’ a Discantus helyett való.” (*Rövid tanítás*, 8. l. 17. §.)
40. Csomasz Tóth K. csak 19 fűgát említ, de többszöri utánanézéssel megállapítottam, hogy ezek száma 20.
41. A könyvet ugyancsak Csomasz Tóth találta meg a debreceni Kollégium könyvtárában (*Maróthi György zenei ismeretei* stb., 105. l.). Ötvös ugyanis nem tud róla, így annál bátrabban mondhatja, hogy Maróthi „zenetudományi könyveiből egy darab sem került be a könyvtárba” (i. mű, 367. l.). Ezek özege révén valószínűleg a Varjas János kezébe, s azután az utódok birtokába jutottak.
42. I. mű, 25. l.
43. HBmL. Prot. Polit. IV/A., 1011/a., 147., 108–109. l. – Szilágyi Márton (Piskárkosi) a teológia professzora és az iskola rektora volt, ezért fordult hozzá a Tanács.
44. Boileau-Despréaux, Nicolas (1636–1711) a francia klasszicizmus elméletének kidolgozója. Az itt említett mondása 1666-ban megjelent satírái közül a VIII.-ban olvasható.
45. Midas mondabeli frígiai királyra céloz, s nyilván arra a mondára utal, mely szerint Midas egy Apolló és Pan közötti zenei versenyen helytelenítette, hogy a díjat Apollónak ítélték, ezért ez számárfület növesztett neki. Midas a vele kapcsolatos mondák szerint egyébként is több döreséget követett el, ezért többnyire mint a butaság képviselője szerepel. – Epikuros viszont neves görög bölcselő volt i. e. a 4. sz.-ban, az ókori metaralizmus legjelesebb képviselője. Azt tartotta, hogy a legfőbb boldogság az emberi élet zavartalan nyugalmaiban áll.
46. L-T. II. 93–94. l. – Megemlítem, mert nem tartom véletlennek, sőt nagyon is szándékosnak, hogy Maróthi első zsoltdárkiadásának címlapjára a következő bibliai idézetet illeszti: „Mindenek ékesen és jó renddel légyenek” (I. Kor. XIV. 40. v.), az előszót pedig „A minden jósnak, rendnek, szépségnek. . .” stb. kezdetű fohással zárja be (a fohász szinte szó szerint ott szerepel az 1743-as kiadás „Rövid tanítás”-ának végén is (12. l.). Rend és szépség: erre törekedett Maróthi zsoltdárkiadásával, s ezek befogadását próbálta elősegíteni az Ige és az ima szavaival is.
47. Munkám befejezése után megjelent Csomasz Tóth Kálmánnak *Maróthi György és a kollégiumi zene* című tanulmánya (Ak. K., Bp., 1978). Munkája eredményei azonban nem teszik szükségessé e fejezetben közöltek megváltoztatását vagy kiegészítését, annál kevésbé, mert a tanulmányban maga is korábbi dolgozatainak eredményeit használta fel kibővítve olyan területek felé, melyek túlesnek munkánk határain. L. Tóth Béla: *Maróthi György és a kollégiumi zene* (Cs. Tóth Kálmán könyve), Confessio, 1978., 2. sz.

X. SZEREPE A KOLLÉGIUMI KÖNYVTÁR ÉS A VÁROSI NYOMDA FEJLESZTÉSÉBEN

1. Felkészülése, könyvtári munkájának kezdete. – 2. A könyvtár gyarapítása. – 3. Selejtezés, könyvárverés Debrecenben. – 4. Új katalógus. – 5. Újabb beszerzések. *Praefectus Bibliothecae*. – 6. Könyvei a kollégiumi könyvtárban. – 7. A városi nyomda fejlesztése.

1.

Természetes, hogy az iskola egész életét átfogó eme törekvésből a könyvtár sem maradhatott ki, sőt éppen ez volt a terület, hol terveit, kívánságait a legkönnyebben és legsikeresebben megvalósíthatta. Őt tekinthetjük a kollégiumi könyvtár regenerátorának, egyetemes irányban az első céltudatos fejlesztőjének – írja dr. Varga Zsigmond a kollégiumi könyvtár történetéről szóló nagy munkájában,¹ valóban találóan jellemezve Maróthinak a könyvtár érdekében kifejtett munkásságát.

Nyilvánvaló, hogy a nagy olvasónak, a könyvtárak szerelmeseinek figyelmét nem kerülhette el az anyaiskolának ez a jelentős intézménye sem. Nem feledkezett ő meg arról külföldi tanulása során sem, hiszen mint már emlegettük, a könyvek sorát vásárolta számára, azonkívül sokoldalú érdeklődéséből, de valószínűleg itthoni terveiből kifolyólag is, behatóan foglalkozott a korabeli könyvtártudománnyal is. Ötvös János többször említett közleményében kilenc művet sorol Maróthinak a kollégiumi könyvtárba került könyvei közül a bibliográfiai kiadványok közé. Ezek közül kettőt, a 76. és 212. számút tévesen említ, a megmaradt hét között viszont vannak írói lexikonok (2., 63. sz.), katalógusok, illetve bibliográfiák (30., 32., 169. sz.), s két általános könyvtártudományi munka: Struvius (Burcard Gotthelf) *Introductio in notitiam rei litterariae et usum Bibliothecarum* (Jéna, 1715), s Labbeus (R. Philippus) *Bibliotheca bibliothecarum* c. műve (Lipcse, 1682). Ez utóbbiak mindegyike valóban igen hasznos, mint Labbe[us] mondja bevezetésében: „omnibus bibliothecariis, et quibuscumque librorum scientiarumque amatoribus” (a D. jelű ív első oldalán). Valóságos kis könyvtártudományi omniáriumok ezek, különösen a Struviusé, mely tizenegy fejezetében szinte mindennel foglalkozik, amit korábban a könyvtárakról, írókról, könyvekről, folyóiratokról, irodalmi társaságokról, nyomdászatról, nyomdászokról tudni lehetett és kellett.

A jelekből kivehetőleg Maróthi legelső kollégiumi tevékenysége a könyvtárral való foglalkozás volt. Van a Nagykönyvtár birtokában egy vaskos, bőrbbe kötött, fólió alakú kézzel írott Album (R. 71., 8.), melyet néhány bejegyzés tanúsága szerint már 1737-ben elkezdhettek, a legnagyobb részét, az első felét azonban egy 1738 tavaszán készült katalógus, Varga Zsigmond említett műve szerint (22. l.) a kollégiumi könyvtár

harmadik katalógusa foglalja el. Az Albumnak ez a része két díszesen festett címlappal kezdődik. Ezek közül az első a katalogizálás szempontjait, a második a könyvtárosokra vonatkozó iskolai törvényeket tartalmazza latinul. Ezután a könyvtárban található könyvek betűrendes jegyzéke következik olyanformán, hogy minden kezdőbetűs csoport számára, sőt gyakran az egyes szerzők után is, bőséges helyet hagytak, nyilván, hogy a sort folytatni lehessen. Minden lap az alábbi, fejléceken megjelölt rovatok szerint van beosztva:

A, B vagy C stb.

Nom. Auth	Maa Tractatus	Quant.	Qualit.	Ubi	Anno	Thec.	Ord.	Lib.
-----------	---------------	--------	---------	-----	------	-------	------	------

Vagyis a katalógus tartalmazza a szerző nevét, a könyv címét (Materia), nagyságát, állapotát, kiadási helyét, évét, s megjelöli a tékát, abban a sort, ahol a mű található. Ilyenformán:

Acontius	De Stratagemat. Satanae L. VIII.	In 10 ^{mo}	Tritus	Amstelred.	1652	D.	5	33
----------	----------------------------------	---------------------	--------	------------	------	----	---	----

Vagyis a tékákat nagybetűkkel jelölték, míg a sorok s könyvek helyét számmal. Ez az elrendezés már bizonyos csoportosítást is lehetővé tett, ami meg is történt. E tulajdonsága miatt mondja Varga Zsigmond, hogy míg az előző két katalógus egyéb hiányosságain kívül a bibliográfiai követelményeknek semmiképpen sem felelt meg, ez a harmadik oly „precíz és bibliografikus”, hogy ez csak Maróthi utasításának, hatásának tulajdonítható. Igen, csak neki tulajdonítható, mert közreműködésének közvetlen nyomát sehol sem találjuk. A több száz számozás nélküli lapot kitevő jegyzék utolsó lapján két üres oldal után ugyanis ez olvasható: „26. Martii 1738. Operi suscepto hoc modo finem imposuit Petrus Jánki p: t: Bibliothecarius. Descripsit autem Sámuel Bélyei Civis Scholae”. Vagyis a rendezést Jánki Péter könyvtáros hajtotta végre, a leírást pedig Bélyei Sámuel diák végezte. A rendezés, a katalógus rendjének szakszerűsége azonban hozzáértő irányító jelenlétét tette szükségessé, s ilyen ebben az időben Debrecenben csak Maróthi volt. Szándékosan írunk Debrecen, és nem Kollégiumot, mert mint láttuk, a tudós ifjú ez időben még nem volt az iskola tanára, de valószínűleg, hogy idejét tanári munkájának kezdetéig hasznosan eltöltse s leendő munkahelyének egyik jelentős tényezőjével is ismerkedjék, természetesen a Kollégium előljáróinak, a város vezetőségének tudtával, elvállalta a könyvtár rendezését.²

2.

Mindez azonban csak a kezdetét jelentette Maróthi és a könyvtár kapcsolatának, könyvtári tevékenységének. Az Album további része ugyanis, amelyet a rövidség kedvéért II. résznek fogok nevezni a következőkben, ugyancsak jelentős nyomait őrzi

az immár professzorrá lett ifjú tudós könyvtári munkájának. Ez a II. rész ceruzával számozott 20 üres lap után e szavakkal kezdődik: „Haec pars huius Albi relicta est Pro Observatione Nomine (!) Benefactorum ab Anno 1737.” Mindjárt ezután huszonkét, összesen 65 kötetből álló mű felsorolása következik, melyek bekötését a városi tanács saját költségén végeztette el (24–25. l.), majd azoknak a könyveknek a felsorolásával folytatódik (25–26. l.), melyek a városházán Kotsi Csörgő István hagyatékából találtak, s melyeket a tanács a Kollégiumnak adományozott.³

A 27. lapon viszont a tanács bőkezűségének említése mellett már a Maróthi nevével is találkozunk. Az 1738-ból származó négy lapra terjedő bejegyzés azokat a könyveket sorolja fel, melyeket az „Inclytus Magistratus” Maróthi által Belgiumból hozatott. A felsorolásból nyilvánvaló, hogy professzorunk a tanulmányútján vásárolt könyvek egy részét adta át a Kollégiumnak, illetve azokat már eleve a magistratus megbízásából vásárolta ezzel a céllal. A 127 címet, de ennél jóval nagyobb kötettszámmal magába foglaló jegyzék főleg klasszikus, elsősorban latin írók műveit tartalmazza, egészen a római irodalom vaskoráig, de található a könyvek között szép számmal görög szerző alkotása is (Homéros, Hérodotos, Xenophón, Pindaros stb.), némelyik mű több kiadásban is (Lucretius pl. háromban), és szinte mindegyik jelentős kommentátorok gondozásában. De megtalálható köztük az ókortudomány több egykorú és korábbi képviselőjének munkája is, nyelvtanok stb., pl. *Sanctii Minerva cum notis Gasparis Scioppii et Jac. Perizonii, Opitz Grammatica Graecája* stb. A gyűjtemény főleg a latin irodalom vonatkozásában szinte teljesnek mondható. A következő lapokon ugyancsak 1738-ból, illetve 39-ből ismét újabb Maróthi által beszerzett könyveket találunk, mintegy 19 címet, köztük szintén több klasszika-filológiai munkát (pl. Joh. Alb. Fabricius *Bibliotheca Graecája* 14 kötetben), továbbá természettudományi (Barrow Euklidése) s teológiai műveket (34–38. l.). A II. rész 39. lapján 1740. július 10-i dátummal s Weszprémi István könyvtáros keze írásával annak a kilenc könyvnek a bejegyzését találjuk, amelyet Maróthi más peregrinus diákok szokása szerint, hogy „animum suum in Cives Collegii Debrecinensis optime affectum” (a bejegyzés szavai) megmutassa, a könyvtárnak adományozott. A kilenc mű szinte kivétel nélkül teológiai, illetve egyháztörténeti tárgyú, köztük Gerdes Dániel két munkája.

3.

Maróthi könyvtárgyarapító munkája s könyvtári tevékenysége az eddigiekkel azonban nem ért véget, inkább csak elkezdődött. Egy Domokos Mártonhoz intézett levelében, melyben előljáróban megemlíti, hogy „a Coetus Bibliothecáját alkalmasint rendbe és jó lajstromba szedték”, azt olvassuk: „ímé küldöm az úrnak e lajstromoskáját az el-adható könyvekkel” (sic!). . . „El-várom e felől leendő ítéletit s rendelését az Úrnak annál hamarabb, mivel míg ez meg nem határoztatik, addig a lajstromot is pure le-nem írhatjuk: más jobb rendbe-is (mert most igen confuse vagynak) a könyveket nem rakhatjuk.”⁴

A mellékelt tizenkét ívoldalból álló „lajstromocská” a *Catalogus Librorum* szavakkal kezdődik, és latin nyelvű bevezetésében ismerteti a szempontokat, amelyeket

„előjáróban figyelembe kell venni”. Mivel a szóban forgó szövegeket még senki sem ismertette, az alábbiakban közlöm e rész fordítását:

„1. Minden oldalon a könyvek címe után a mű megvan a könyvtárban. Az utána következő pedig az a szám, ahányat eladásra kijelöltünk. A két oszlop után fennmaradt helyen azokat a számokat lehetne írni, melyeket esetleg mások tőlünk eltérőleg állapítanak meg az eladandók számaként.

2. Ebben a dologban nemcsak azt kell szem előtt tartani, hogy vajon hasznos-e, ha valamely könyv sok példányban van meg, hanem főleg azt, hogy nem jobb-e, ha több jó könyv egyszer, mint kevés több példányban található.

3. Az is igaz, hogy az itt megjelölt könyvek nem olyan nagy értékűek, hogy azokból sok pénzt lehetne szerezni. Egyébként ezeket már ez okból is bármilyen áron el kellene adnunk, mert majdnem hasznavehetetlenek, s csak a könyvtárosnak okoznak fölösleges fáradságot és a jobbak elől foglalják el a helyet.

4. Az a gondolkodás sem helyénvaló, hogy némelyik könyvet azért kell sok példányban megtartani, hogy a tanulóknak legyen miből tanulni. Az ilyenfajta könyveket ugyanis könnyen meg lehet szerezni. Ezért tanácsosabb, ha minden iskolai polgár megszerzi magának a könyvet, mint az, hogy a közpénzen vásárolttal hanyagul bánjon. A tapasztalat ugyanis azt tanítja és fogja is tanítani, hogy egyik-másik csintalan ifjú a más tulajdonát képező könyvet ugyanolyan »gonddal« kezeli, mintha a sajátja volna, s ha ez ügyben szigorúbb törvényeket hoznának, inkább teljesen mellőznék azokat a könyveket. Nagy fáradságba kerülne pl. feljegyezni azoknak a héber bibliáknak a példányait, melyek korábban nagyon szépek voltak, de használói gondatlansága folytán többnyire úgy tönkrementek, hogy sok helyen alig olvashatók.

5. Habozás nélkül állítom azt is, hogy a kikölcöszött könyvek jegyzékéből, melybe e néhány év alatt gyakran belenéztem, megállapítottam, hogy sokkal kevesebb haszon áramlik a közre ezekből a könyvekből, ha mindnyáját megtartjuk, mintsem eladjuk. Most ti. szinte senki sem olvassa azokat, legfeljebb olykor-olykor egyik-másikat. Ha viszont eladásra kerülnek, különösen az egyházi szónokok s a Szentírásához készített magyarázatok, melyek igen nagy számban fordulnak elő, sok szegényebb lelkipásztornak nagy hasznára lennének, a könyvtárban pedig egy vagy két példány maradna, amelyet, ha a szükség úgy hozná, kézbe lehetne venni.

6. Még példaképpen sem tudom e könyvek némelyikét elősorolni, hogy e dolog fontossága kitűnjék. Nem jobb lenne-e Luther, az Annales Baronii, az egyházatyák irataival rendelkezünk, mint Cocceus műveinek hat vagy hét példányával, Polus Synopsisával négy, Altingius műveivel ugyancsak négy példányban és így tovább. Történetíróink szinte egyáltalán nincsenek; az újabb filozófusok műveiből semmi sincs, de még Arisztotelész sincs meg a régiek közül, prédikátorunk viszont igen sok, amelyek mint fentebb mondtam, amilyen hasznosak magánkézben, az utóbbiak olyan nagy helyet érdemelnének a könyvtárban, ezeket megszerezni ugyanis nem magánember dolga, még ha nagy szüksége volna is rá. Végül azzal is törődnünk kell, amit minden könyvtárban látunk, hogy legyen bizonyos rendszer a könyvtárban, vagyis teológiai, filozófiai, történeti művekből néhány legjobb meglegyen nálunk is, mintegy alapvető könyvek, s hasonlóképpen a jogi és orvosi művekből is, nem sok,

de jó. Ezt elég könnyen meg lehetne valósítani az eladott könyvek árából és a Kenessey-hagyatékból.”⁵

Az alábbiakban pedig néhány sor példának a kilenc és fél oldalt kitevő betűrendes kimutatásból:

Libri vendibiles	Extant in Btheca exemplaria Numero	Ex his vendi possunt No.
Alstedii Prodomus religionis Triumphantis. fol.	7	6 vel 5
Th[eo]logia Polemica 4. . .	3	2
Catechetica 4. . .	2	1
Scholastica Didactica 4. . .	2	1
de spirituali manducatione et cet.	2	1

* * *

Maróthi, mint bevezető szavaiból s a lajstromocskából is kitűnik, elsősorban a túl nagy számú, felesleges és elavult teológiai (Amesius, Cocceius) és filozófiai (Cartesius!) művek mennyiségét akarja csökkenteni, hogy helyettük szükségesebb, frissebb, korszerűbb műveket szerezzen be, elsősorban a történelem, s az újabb filozófia (természettudományok) felé tágítva a kört. A kísérőlevélben kifejtett nézeteinek megfelelően pl. felveszi az eladhatók sorába Maróthi azt a 23 Cellarius *Historia Universalis* is, melyeket 1740-ben vásárolt a könyvtárnak (II. r. 39. l.).

Nem ismerjük Domokos Márton válaszát, de hogy az beleegyező lehetett, kitűnik abból, hogy az eladásra kerülő könyvekből 1743. augusztus 15–17-én aukciót rendeztek, az első ilyen Debrecenben s talán Magyarországon is. A Jánki-féle katalógus utáni két levélen ott található a részletes és igen pontos elszámolások az árverésről, amelyet az aukció jegyzőkönyvét vezető kontraskriba bevonásával Maróthi saját kezűleg állított össze (a végén: Geor. Maróthi m. p.). Eszerint az árverésen eladott könyvek értéke 1160 ft. 22 d., bár többen hitelbe vásároltak könyveket (köztük pl. Hatvani István). Ez utóbbiak tartozása 258 ft. 05 dénárt tett ki.⁶

4.

Maróthi levele s a „laistromocska” segíti eldönteni az ún. IV. (R. 71. 5. c.) katalógus kérdését is. Varga Zsigmond ugyanis (i. mű, 34. l.) e jegyzék készítését 1749-re teszi, valószínűleg a 102. jelzésű levél üres első oldalának a tetején álló „Anno 1749. die 11 Augusti” bejegyzés alapján. Ennek a dátumnak azonban jóformán semmi jelentősége nincs, mert a könyvben levő beírásokkal főleg a katalógussal semmi kapcsolatban nem áll. A vaskos, félbőrbe kötött fólió alakú kézirat ugyanis két részre oszlik. Az első 200 tintával számozott lap a betűrendes katalógust foglalja magába, az ezután következő tíz (101–112. l.) ceruzával írt számokkal jelzett levélen pedig többnyire a lapok homlokán álló évszámok szerint későbbi könyvtári bejegyzések

olvashatók, elsősorban az évi szaporulatok jegyzéke, kb. 1759-cel bezárólag, mert az utolsó kimutatás írója, Hétzei Dániel 1757–59-ben volt „bibliothecarius”. Itt a második részben található az említett keltezés is. Feltehető, hogy valaki, valószínűleg az az évi ifjúsági könyvtáros, talán Makai Ferenc, akit még szolgálata megkezdésének évében felváltott a másodízben könyvtárossá lett Wespri István (l. Varga Zs., 42. l.), itt akarta elkezdni az 1749-ben beszerzett könyvek listáját, valami miatt azonban abbahagyta (feltehetőleg azért, mert Makai senior is volt).

Ez a körülmény, továbbá az a tény, hogy az egész katalógus, néhány igen kevés számú későbbi bejegyzéstől eltekintve a Maróthi keze írása (ezt én, aki Maróthinak több ezer oldalt kitevő kéziratát láttam, teljes biztonsággal állíthatom), elfogadhatatlanná teszi a Varga Zsigmond megállapítását, annál valószínűbb azonban a katalógusnak 1742-ben való keletkezése. A legnagyobb valószínűséggel ugyanis erre a munkára utalnak Maróthinak a „Libri vendibiles” jegyzékét kísérő, 1742. december 21-én kelt levelének ama szavai, hogy „a Coetus Bibliothecáját alkalmasint rendbe és jó lajstromba szedtük”, s ezt az időpontot igazolja az is, hogy a katalógusban át van húzva azoknak a könyveknek a könyvtári helyére utaló jelzés, melyeket Maróthi lajstromcskáján eladandóknak tüntetett fel, illetve néhány esetben többen is. Nyilván több műnek maga Maróthi „megkegyelmezett” vagy éppen tanártársai, akiknek valószínű, hogy megmutatta a listát, kérték megmaradásukat (néhány ilyen könyv mellett ott áll a szó is: „manebit”, pl. a 4. lapon Kálvin (Calvinus) János *Harmonia Evangelica* (Genf, 1568, '8) c. művének öt példánya után is az áthúzások mellett ez olvasható: „ex his unum exemplar manebit”. Az azonban tény, hogy a „lajstromcskán” szinte százszázalékosan csak az áthúzott könyvek szerepelnek. Íme például Amesius művei a lajstromból.

Amesii Medull. 12 ^{mo}	12	10
Casus conscientiae 12 ^{mo}	7	6
Bellarminus enervatus 12 ^{mo}	5	4
Explica[ti]o ep[is]tular[um] Petri	4	3
Conciones aliquot 12	3	2
Coronis ad Collat[i]onem Hagiensem 12	3	2
Lectiones in Psalmos 4 ^{to} et 12	3	2

S ugyanazok egy része a katalógusból:

Amesii (Guil) Medulla Amst. 1642. 12. . .	I. 8	11
alia duo exempla. . .	I. 8	12.13.

Explica[ti]o analytica Ep[is]tularum		
Petri et conciones aliquot. . .	A. 8	5 manebit
Conciones aliquot. 8.	B. 6.	18.
Coronis ad Colla[ti]onem Hagiensem	I. 8.	23.
Bellarminus Enervatus Lond. 1633. 12.	B. 7.	7.

De az 1742-ben való keletkezést mutatja a katalógus „tartalma” is. Míg ugyanis a Maróthi által a Kollégium részére 1738–41-ben szerzett könyvek szerepelnek a jegyzékben, a későbbiek már nem, illetve csak a Jánki-féle katalógus II. részében, azaz a V. katalógusban.

A IV. katalógus, amelyet ezután nyugodtan nevezhetünk Maróthi-katalógusnak, szempontjai azonosak a Jánki-féle rovataival, azzal a különbséggel, hogy itt nincs feltüntetve a könyvek állapota, mégpedig a legnagyobb valószínűséggel azért, mert Maróthi az ott „tritus”-nak, kopottnak jelzett könyveket kiselejtezte, eladásra jelölte, vagy végleg eltávolította a könyvtárból (ennek is szerepe lehet abban, hogy nem minden áthúzott könyv található az eladó könyvek listáján. Ez állítás helyességét egy általam túlmenő kutatás a Jánki-féle katalógus állapotjelzéseivel való összevetés alapján könnyen igazolhatná.). Ezt tanúsítja Varga Zsigmondnak az a IV. katalógusra vonatkozó megállapítása is, hogy annak tételszáma állapotcsökkenésre utal a Jánkiéhoz képest. Bár ő ezt a természetes elhasználódás mellett annak tulajdonítja, hogy a jegyzékünk szakít az előző katalógusok amaz eljárásával, miszerint egyazon mű különböző kötetait külön-külön műveknek számítják, és elég helyesen csak egy művet nyugtáz, feltüntetve természetesen a kötetek számát is”. (34. l.)⁷

5.

A „laistromotska” megküldését kísérő s a felesleges könyvek aukcióra bocsátását javasoló levélben Maróthi mindjárt előterjesztést tesz a befolyó pénzen megvásárlandó könyvekre is: „Akar ezek[ne]k jövődöbeli árából anticipato, akar más valami fun-
dusból igen szükséges volna, megszerzeni Acta Eruditorum Lipsiensia, mellyek[ne]k mu-
stráját – is azért hozattam meg, a’ mellyet el-küldöttem az Úrnak – is, Tiszt.
Uramék közzül is némellyek[ne]k. 1681-dik esztendőttől fogva mind ez ideig a’ mi
alamire való könyv akármely országon ki-jött, mind úgy van recenseálva, a’ mint
bból a’ specimenből láthatni. Igen jó volna, ha azok a könyveink nintsenek, avagy
ak valami ideát felölök szereznünk: egyszersmind penig a Litteraria respublicának és
tudományok mostani állapotja felöl bizonyost tudnunk: mert ennek nem tudása igen
ok praejudiciumnak oka: mivel sokan azt gondolják az emberek közzül, hogy ma is
gy van a dolog, mint ez előtt 60, 70, s’ száz esztendővel.”

A javaslat nem vészett kárba, mert az *Acta Eruditorum Lipsiensia* kötetei teljes
számában bekerültek a Kollégium könyvtárába, ha nem is az árverésből nyert pénzen,
hanem a Kenessey Alapítványból, amint azt a II. rész 48. lapján lévő bejegyzés
tanúsítja: „Acta Eruditorum Lipsiensium ab anno 1682 – usque annum 1742um cum
indicibus et Supplementis continuata fundatione Spectabilis ac Generosi Domini
Domini Stephani Kenessei, comparata sunt. Anno 1744. fl. 180. numeri 80.”

Az árverésből befolyt pénzekből vásárolt könyvekről a II. 49. oldalon találunk
említést (itt kerül említésre az aukció napja is). Itt 13 műről van szó, köztük szerepel
Robertus Stephanus (Etienne) 4 kötetes Lexikona, továbbá Weidler *Historia
Astronomiae* c. műve, Deschales *Cursus Mathematicus* s Puffendorf *Historia Europae* c.
könyve.

Maróthi „agilis és nagyvonalú könyvtárpolitikájának” tulajdonítja Varga Zsigmond a „Bibliothecae praefectus”-i állás 1744-ben történt megszervezését is (i. mű, 22. l.). S valóban, ez a lépés szervesen következett Maróthi könyvtárfejlesztői és irányítói tevékenységéből. A megnőtt és sokoldalúvá fejlődött, a korszerűsödés útján megindult bibliotékát nem lehetett többé pusztán az ifjúság gondjára bízni. Vezető szerepet kellett e téren biztosítani a nagyobb felelősséggel bíró professzori testületnek is. Így lett nyilván Maróthi kezdeményezésére a Kollégiumban az első „praefectus Bibliothecae” Szilágyi Sámuel, aki öt éven át viselte ezt a tiszteletet.⁸

6.

Az a munka, amelyet Maróthi a kollégiumi könyvtár gyarapításának, fejlesztésének szentelt, nem ért véget tudósnak halálával sem. Könyveinek nagy része halála után a könyvtár birtokába került. Ez kétféle módon s két alkalommal történt. A II. rész 53–65. lapjain olvasható azoknak a könyveknek a jegyzéke, amelyeket a Szilágyi Sámuel, praefectus bibliothecae „secundum aestimationem eiusdem b[eatae] m[emoriae] viri” vásárolt meg az özvegytől (az elhunyt becslésére való hivatkozás itt arra utalhat, hogy Maróthi a legtöbb általa vásárolt könyvbe beírta az árat is, vagy esetleg arra, hogy egy külön jegyzéken is őrizhette a könyvekre vonatkozó kiadásait). Az előbbieket folytatásaképpen pedig azoknak a könyveknek a felsorolását találjuk, amelyeket a néhai nagy professzor könyveinek 1745. július 30-án tartott árveréssel való kiadásán vásárolt meg a Kollégium. A két jegyzéken összesen 237 tétel szerepel, természetesen jóval több kötetet képviselve, nem szólva a szépszámu kolligatumról.

Maróthinak természetesen nem minden könyve került a két alkalommal a főiskola birtokába. Mutatja ezt főleg az, hogy a halálát követő évtizedekben is több névvel jelzett könyv került a könyvtárba vétel vagy ajándékozás útján. Ezekből néhányat Ötvös is felsorol (i. mű, 360–61. l.), s többet magam is láttam.

Mivel a jegyzékeken szereplő könyveket Ötvös János többször említett művében egyenként felsorolja, itt eltekintünk részletes ismertetésüktől, annál is inkább, mert már az eddigiek folyamán, beszerzésük idején s más alkalomból is volt róluk szó.⁹ Csupán annyit jegyzünk meg, hogy bár Maróthi sokat adott könyvei külsejére is – a könyvek mind csinosan be vannak kötve – és tipográfiai szempontból is megválogatta a kiadásokat, azok elsősorban munkaeszközt jelentettek számára, ez tűnik ki nemcsak a szerzők, művek kiválasztásából, de Maróthinak a könyvekben szereplő apróbb-nagyobb jegyzeteiből is, amelyekre már szintén utaltunk.

A Maróthi által beszerzett és a tőle vásárolt könyvek könyvészeti, könyvtörténeti jelentőségét Varga Zsigmond és ugyancsak Ötvös János ismerteti (35., ill. 361–364. l.). Szerintük az ő gyűjtéséből jutott a könyvtár az első öt ősnymtatványhoz s az első Aldus-kiadványokhoz (3 db, köztük Homéros kétkötetes 1517-i kiadása). Az ő könyvei közül való két Stephanus (Etienne)-, négy Plantin-, hét Frobenius-, tizenegy Elzevir-, négy Blaeu- és öt Janson-nyomtatvány. Ő szerezte a klasszikusok legrégebb és legszebb kiadásait (pl. Stobaeus, 1549; Apuleius, 1560), de a korabeli természet-

tudósok (Leibniz, Newton, Wolff, Gravesande, Muesschenbroek, Tacket, Pardies, Prestet, L'Hôpital, Ozanam) első legjelentősebb műveit, valamint az ugyancsak jelentős földrajzi (Amerigo Vespucci 1507-es kiadása, Varenus: Geographia Generalis, 1712) és csillagászati műveket, köztük Galilei *Systema cosmicum*-át (Elzevir–Hautt, 1635) is.

Így lett Maróthi életében és halála után is a kollégiumi könyvtár egyik legjelentősebb fejlesztőjévé. Ez az intézmény az ő korában, az ő intézkedései, tevékenysége nyomán lépett ki a szűken vett teológiai, ifjúsági bibliotéka keretéből, s tette meg az első lépéseket a szakszerű gonddal kezelt, egyetemes érdekű tudományos könyvtárra fejlődés irányába.

7.

A kollégiumi könyvtár mellett kiterjedt Maróthi figyelme és igyekezete a városi nyomda fejlesztésére is. Tudniillik mind auktor kiadásaihoz, mind pedig a zsoldárok többszólamú megjelentetéséhez szüksége volt a nyomda betűkészletének kiegészítésére, valamint a többszólamú kották nyomtatásához szükséges jelek stb. beszerzésére. A tipográfiát, amely 1561 óta nyomdászok vállalkozásaként működött, 1723-ban a város házi kezelésbe vette. A műhely dolgozóinak évi fizetést adott, s a vezető, akit provisornak neveztek, a tiszta hasznót a város pénztárába tartozott befizetni. A magistratus részéről két tanácsstag mint inspektor ellenőrizte a munkát és az elszámolásokat. Maróthi idejében, 1733-tól 1751-ig, Margitai János volt a nyomda vezetője, akit az intézmény történetének megírói, de munkái is „derék, pontos” mesternek jellemeznek. Alatta a tipográfia szépen fejlődött, mert míg vállalkozása kezdetén csak egy sajtóval, egy segéddel és egy inassal működött, 1743-ban viszont már öt segéd és két inas dolgozott a keze alatt. 1747-ben pedig beállították a második sajtót is.¹⁰

Amint az adatokból kitűnik, a nyomda fejlődésében jelentős szerepe volt Maróthinak is.

Professzorunk, úgy látszik, már 1740-ben, valószínűleg a nagy pestis lezajlása után görög betűket és hangjegyeket (notarum musicarum characteres) rendelt a város előjáróinak megbízásából a nyomda részére Bécsből. Az előbbiekre auktor kiadásain kívül további kiadási terveihez is szüksége volt, az utóbbiakat pedig zsoldárkiadásaihoz akarta felhasználni. Szándékában azonban csalódott. A császárvárosban egyik megrendelését sem teljesítették.¹¹ Ezért most barátjához, Beckhez fordul (1740. október 8.) először a kották, majd másfél hónap múlva a görög betűk ügyében. Kb. egy ívhez (Bogen – írja németül a félreértés elkerülése végett) elegendő zenei jel elkészíttetését kívánja. „Most csak olyan jelekre van szükség, amilyeneket a zsoldároknál alkalmaznak, pl. (zene jel), amelyeket »minimá«-knak hívnak, valamint quadransokra; »minores«-re most nem gondolunk. Ugyanis le tudjuk írni a mieinket, amelyeket most a Musicum Collegium tagjai nélkül a tanítványokkal csak privatim gyakorlunk. Azonkívül szükségünk lesz mindenfajta kulcsokra (clavis) mindegyik $\nu\mu\sigma\sigma$ -hoz, vagy ahogy még hívják, tónushoz: a tenort, a basszust, altot s a discantot

értem. Továbbá lágyító és keményítő jelekre, szünetjelekre, custosokra, ismétlési jelekre, s ami még ezeken kívül van, s ami már nem jut az eszembe, ő (ti. a betűmetsző – tőlem) jobban fogja tudni. – Még hozzá szeretnénk minél láthatóbb jeleket, homályossal ugyanis elegendővel rendelkezünk. Kérj tehát tőle mintát mindegyik jelből egy vagy két lapon lenyomtatva, s azt leveleddel, melyben minket a dolgok állásáról tájékoztatsz, mielőbb küldd el, hogy ha az árban megegyeznénk, a mester mielőbb kézbe vehesse a munkát; a betűket aztán Bécsbe lehetne küldeni.”¹²

A következő levélben (1740. november 2.) már a megkapott minták fogadtatásáról tájékoztatja Becket. A város előjárói a jeleket túl vékonyaknak és apróknak tartják, s ha még most láthatók (olvashatók) is lennének, később a használatban megkopva ugyanolyan olvashatatlaná válnának, mint a meglevők. Küldjön tehát a mester lehetőleg nagyobb „typus”-okat. „Nekem legjobban az a forma és olvashatóság (perspicuitas) tetszik, amellyel a ti bázeli Psalteriumotok rendelkezik (amely négy szólamra alkalmazva 8° alakban jelent meg).” Ez alkalommal előadja a görög betűkkel kapcsolatos kívánságát is. Ezekből is mintát kér, abból a fajtából, melyet közepesnek (medium, Mittel-Regel) hívnak. Kérdi az árukat, s jelzi, hogy egy ívre való ezekből is elég lesz.¹³

1741. január 14-én már azt írja, hogy mind az újabb hangjegyminták, mind a görög betűk mintái tetszetek az előjáróknak és köszönetük tolmácsolása mellett arra kéri nevükben barátját, hogy mindkettőből rendeljen számukra másfél mázsát (anderthalb Centner), a görög betűkből azonban valamivel kisebbet, cicero helyett garmondot kívánnak, illetve mivel, mint a városi tipográfus is mondja, Debrecenben kevés teljesen görög szövegű könyv jelenik meg, a ciceróból kér egy centnert s a garmondból a felét. A megrendelés idevonatkozó részének további kifejtése után a hangjegyekre tér. Ezeknél egységes jeleket óhajt, „... méghozzá valamennyit, amelyeknek szerepe van a négyszólamú Psalteriumokban, mint az összes vonalakhoz alkalmazott tenor és alt kulcsok, *b* (zenei jel) jelek, ugyancsak az összes vonalakhoz és helyekhez alkalmaztatva, basszus és discant kulcsok, szignálok, custosok, s amiket még a mester szükségesnek fog tartani. A közönséges hangjegyekkel kapcsolatban viszont lehet, hogy a mesternek is eszébe fog jutni, hogy azok (zenei jel), amelyek a vonalak fölé vagy alá kerülnek, jóval kisebb számúak legyenek, mint azok, amelyek a skálán foglalnak helyet, mert ezekre ritkábban kerül sor. A farokkal ellátott (zenei jel), illetve félhangok viszont nagyobb számúak legyenek, mint a farok nélküliek, illetve egészek (o). Vésd továbbá jól a mester eszébe, hogy a négyzetes tereket (quadrata spatia), amelyek a kiegészítés (pótlás) helyén lesznek, nagy számban készítsen. A többit a mester jártasságára és a te becsületedre bízom, és kérlek, ha az ár nem lenne rémítő, csináltass ugyanazokkal három vagy négy font német, valamint héber betűt, közepes formájúakat. Mert ezekkel egyáltalán nem rendelkezünk. Ha másképp nem menne, esetleg olyan alapon csinálják meg, hogy a hangjegyek és görög betűk megállapított súlyából vonjanak le annyit, amennyi ezekkel helyettesíthető. Itt küldök két betűt.”¹⁴

A megrendelés további sorsáról, elintézéséről stb. Beck egy 1741. szeptember 6-án kelt levelében értesíti Maróthit. Ez a levél véletlenül megmaradt (TREKL. 222. P. H. 12/1741). Ebben megírja, hogy a betűmetszőt a megkapott pénzekből kifizette,

s a ládákat a hangjegyekkel Bécsen át útnak indította. Értesíti barátját arról is, hogy a mester a héber és német betűk elkészítését nem vállalja, mert azok csekély száma miatt a munka nem fizetődne ki számára. A görög betűket később fogja küldeni.

A betűk további sorsának Maróthi leveleiben nincs nyoma, de hogy azok megérkeztek, és bekerültek a város nyomdájának készletébe, mutatja a *'Soltároknak négyes nótájik* c. kiadvány megjelenése (1743), továbbá Cebe Thebanus Tabulájának görög és latin nyelvű kinyomtatása Szilágyi Sámuel gondozásában, melyről Maróthi büszkén írja Becknek: „Nem tudom, hogy megjelent-e ez a könyv Magyarországon valaha is görögül” (L-T. II. 97.).

Íme, a nagy professzor mindenre kiterjedő figyelme, így gyarapította Debrecen nyomdájának betűkészletét és segítette azt friss anyagával korszerű színvonalra emelni. De valószínű, az ő hatása volt az is, hogy a nyomda e korbéli kiadványai csinosak, tisztesek, és mint már utaltunk rá, szinte hibátlanok, amint azt talán az 1745-ben megjelent Osterwald-fordítás (A keresztények között ez idő szerint. . . stb.) nyomdai előállítása igazolja a legjobban.

1. *A kollégiumi nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum stb.*, Debrecen, 1945, 21. l.
2. Sinka Sándor *A gymnasiumi oktatásügy története 1848-ig c. tanulmányában* (a Debreceni Ev. Ref. Főgymnasium Értesítője az 1894–95. iskolai évről, 72. l.) szintén úgy vélekedik, „hogyan készíthette ugyan a névtárt, de Maróthi közreműködése és utasítása szerint”. Igaz ugyan, hogy ezt az állítást Maróthinak Domokos Mártonhoz a könyvtár ügyében írott levelére alapítja, amelyet tévesen (mivel a magyar nyelvű kísérőlevélnek nincs keltezése) 1738-ra datál. A lényegét illetően azonban nem téved.
3. Kocsi Csergő István K. Csergő Bálint gályarab prédikátor fia, volt kollégiumi diák, külföldi tanulmányútjáról hazatérőben Hamburgban 1726-ban meghalt. Valószínűleg az ő könyveiről van szó (l. Zoványi J. *Cikkei*, Bp., 1940., 241. l.).
4. L. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Iskolatörténeti vegyes adatok, Z. 13/a. (Maróthi-levelek). A levelet Sinka Sándor (i. mű, 72. l.) és utána pl. Jausz Béla (Maróthi György, Debrecen, 1956., 37. l.), tévesen 1738-ra datálják. Tévesen, mert a hozzá mellékelte Catalogus Librorum szerint, amely 1742. december 21-i dátummal van ellátva, a levélben leírt munka 1742-ben folyt, s így a levél is 1742 végén, feltehetőleg szintén december 21-én kelt. – A „confuse” (összevissza) kifejezés valószínűleg azt jelenti, hogy az egyes szerzők művei a könyvtárban szétszórva, különböző polcokon voltak találhatóak, s Maróthi a katalógus szerinti rendben akarta elhelyezni őket.
5. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Iskolatörténeti vegyes adatok, Z. 13/a. (Maróthi-levelek).
6. 1743. szeptember 2-án Jakob Christoph Beck bázeli professzorhoz írott levelében (Könyv és könyvtár VIII: II. Debrecen, 1971. 93. l.) így számol be barátjának az aukcióról és a könyvtár rendezéséről: „Hogy ki ne hagyjam, ami a tudományos hírekhez tartozik, tudd meg, hogy itt a minap könyvárverést tartottak, ami soha azelőtt nem fordult elő. Ugyanis miután a Kollégium könyvtárát – meglehetősen nagy és naponkénti fáradsággal (nehogy azt hidd, hogy pihenek) – átvizsgáltam, s azokat a könyveket, amelyek duplumban vagy még többszörösen voltak meg, mind eladtuk. Az eladásból nem megvetendő összeg fog kikerülni.”
7. Hogy szép számban vesztek el könyvek, nyilván az előbbi katalógushoz képest is mutatják a beírások és áthúzások után előforduló ilyen bejegyzések: „ubi sunt, ignoratur; quo factus est, ignoratur; ubi sunt, nescitur” (pl. a 4. lapon). – Az a

körülmény viszont, hogy ez a katalógus 1742-ben keletkezett s 1759-ig tartalmaz bejegyzéseket, kérdésessé teszi Varga Zsigmond ama megállapítását is, hogy az V. (általa Sinai-félének nevezett) katalógus 1790 táján jött volna létre (i. mű, 57. l.). E megállapításával Varga tulajdonképpen önmagával is ellentétbe jut. Hiszen mint tudjuk, Sinai 1760-tól 1790-ig volt bibliothecae praefectus, miután előbb (1753–55) ifjúsági könyvtárosként is működött. Már elvileg sem valószínű, hogy tiszte utolsó esztendejében, más irányú elfoglaltságai csúcán (l. Révész Imre: Sinai Miklós és kora, Ak. K., Bp., 1959., 133–177. l.), fogott volna ilyen nagyszabású munkához. De ennek a megállapításnak ellentmondanak a tények, a bejegyzések is, melyek arra vallanak, hogy a katalógus folytatólagosan készült. Hiszen több kézbeírásai találhatóak benne különböző időkben beszerzett könyvekkel, Sinai maga is, nagyszámú bejegyzésével, különböző időpontokban szerepel (a katalógus olykor a szerzeményi napló szerepét veszi át). Sokkal elfogadhatóbbnak gondolom azt a feltevést, hogy az új katalógust a Maróthi-félének betelése után, Sinai könyvtárosságának kezdetén kezdték el, tehát 1760-ban, s a meglevő állomány feldolgozását, a későbbi bejegyzéseket még inkább, többen végezték, köztük maga Sinai is.

8. Kiss Sándor Szilágyi Sámuel, a debreceni kollégiumi nagykönyvtár első igazgatója (Bp., 1958) c. munkájában kétségre vonja ugyan Szilágyi praefectusi mivoltát azon az alapon, hogy az egykorú jegyzőkönyvek vagy okiratok alapján nem igazolható. Ezzel szemben állnak a tények:

a) Maróthi halála után, 1745. november 21-én Maróthinak az árverésekkel kapcsolatos elszámolását ő erősíti meg aláírásával az R. 71. 8. második részének 2. v. lapján.

b) Ugyancsak ő fizet ki az özvegynek a Maróthi hagyatékából a Kollégium részére vásárolt könyvekért 1746. július 14-én Sződi István (az özvegy apja) kezéhez 272 magyar forintot és 31 dénárt (Nagykönyvtár, R. 946. 13.).

c) De vannak közvetlen adatok is. Az R. 71. 8. II. rész 3. számozatlan levelének verso oldalán ezt olvashatjuk: „Franciscus Töltési Bibliothecarius Ampl. Coetus Scholastici Debrecinensis 14ta Mai 1743 constitutus de pecunia curae suae commissa hoc modo rationem reddidit, praesentibus Cl. Dno Samuele Szilágyi Bibl. Praefecto et H (v. II.) Petro Kenesei Bibliothecario 24. Maji 1745.” Ugyancsak az R. 71. 8. sz. Album 50., 51. számot viselő lapjain 1745. május 24., 1745. október 12., 1745. november 23-i dátummal (de az 52. lapon is) megtalálható „Samuel Szilágyi Bibliothecae praefectus” aláírása.

d) Ugyancsak Szilágyinak a könyvtár ügyeiben való vezető szerepét bizonyítja az is, hogy a könyvtár részére 1747–48-ban emelt külön épület „Szilágyi Sámuel különös felügyelete alatt” állítottatott fel, mint Szűcs István írja a város történetéről szóló művében (III. 930. l.).

e) Az is megerősíti Szilágyi könyvtárfelügyelői tisztségét, hogy mikor a tanári kar 1749-ben a gazdasági ügyek irányítását is kezébe veszi, s „ad eam rem dirigendam administrandam” Szilágyi Sámuel jelöli ki, akkor a könyvtár felügyeletét Szatmári Paksi Istvánra bízva, aki ezt a feladatot 1753-ig látta el. Kiss Sándor állítását egyéb adatok alapján már Módos László is cáfolta „Helyreigazítások a debreceni refor-

mátus kollégiumi Nagykönyvtárról megjelent dolgozatokhoz” c. írásában (Könyv és könyvtár III., Tankönyvkiadó, Bp., 1963., 157–160. l.).

9. Sajnos Ötvös munkája nem minden szempontból kielégítő. Kár pl. hogy nem közli a felsorolt művek könyvtári számát, így azok azonosítása, különösen több hasonló kiadás megléte esetén, meglehetősen nehézséggel jár. Némely könyv, amelyet meglevőnek mond, nem található (pl. a Lexicon Basiliense, 213. sz.), vagy nem a Maróthi egykori példánya (pl. 186., 215. sz.).
10. L. Benda Kálmán–Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. Ak. K. Bp., 1961. 64–66. l.
11. L–T. II. 79., 80–81. l. – Benda–Irinyi említett művének tájékoztatása szerint (83–84. l.) a debreceni nyomda 1741-től Grossmann Sámuel bécsi betűöntőtől vásárolta betűit. A bázeli betűk és hangjegyek beszerzéséről nincs tudomásuk.
12. L–T. II. 79. l. – A custos a lapok alján levő szót vagy hangjegyet jelentette, mely a következő lap első szavát vagy hangját adta meg.
13. L–T. II. 80–81. l. – Az a zsoltárkönyv, amelyre Maróthi céloz Ambrosius Lobwasser és Samuel Mareschal műveként 1717-ben jelent meg Bécsben.
14. L–T. II. 81–82. l. – A bázeli betűmetsző valószínűleg Johannes Wilhelm Haas volt. Hogy az előjárók véleménye valójában a Maróthié volt, s azt csupán jóvá hagyhatták, mutatja professzorunknak e tárgyban Domokos Mártonhoz intézett és ránk maradt levele:
„Tekintetes Bíró Uram! Íme, T. Beckius Uram Basileából már Speciment küldött mind a kotákból, mind a görög typusból: mellyeket, ámbár értvén az Úrnak és a T. N. Tanátsnak, mostani sok foglalatosságit, kívántam, mihelyt kezemhez jöttek, el-küldeni: ha nem következnek is most mindjárt, a T. N. Tanáts[na]k végezése irántok. Úgy látszik, nem kell nagy ditséret egyiknek is, mivel maga ditséri magát eléggé mind a kettő. Nevezetesen a koták felől azt találtam, hogy pontba meg egyeznek azokkal a’ mi Typographiánk[an] mostan levőkkel, a’ mellyekkel a Graduál és a múlt nyáron a’ Nóták kinyomtatattuk. Typographus Uram bizonyosabb ítéletet tehet felőle.” – A levél nincs ugyan keltezve, mint Maróthi több más futtában írott levele sem, s bár alatta más tintával más kéz írásával egy 1743-as évszám olvasható, abból, hogy Maróthi 1741. január 14-én már közli Beckkel a Tanács jóváhagyását s a megrendelést, biztosra vehető, hogy a fenti sorok 1741 első hónapjának elején keltek (a levél a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában „Iskolatörténeti vegyes adatok”, Z. 13/a., Maróthi-levelek 104. sz. jelzet alatt található).
15. HBmL., IV/A. 1013/a. 131. – Az itt említett Szilágyi Sámuel nem azonos a kollégiumi professzorral. Így hívták a magyarországi és erdélyi protestánsok ekkori bécsi ágensét, aki később báróságot nyert. L. Zoványi: *Cikkei*, 605. l.

XI.

PEDAGÓGIAI TÖREKVÉSEI

1. *A kollégiumi tanítás rendjének újjászervezése: az Idea és Opiniones.* – 2. *Az alumnusok, pedagógusok ügyének rendezése.* – 3. *Tanítási módja, elvei, útmutatásai, Ramus logikájának kicseréltetése.* – 4. *Összefoglalás.*

1.

Kétéves tapasztalata (s valószínűleg diákkori emlékei) meggyőzték Maróthit arról, hogy nemcsak a klasszikus tudományok területén, de a Kollégium egész tanítási rendjében (ratio discendi) súlyos és sürgősen orvoslandó hiányosságok állnak fenn, s ezek helyrehozása nélkül a literatúra területén sem érhet el eredményt. „Az alsó fokú (puerilis) tanítás rendje is elképzelhetetlenül gyatra,” s a felsőfokon sem más a helyzet: „... a diákok valamennyien egyszerre minden tudományt azonos időben kénytelenek tanulni, minden rend nélkül, aminél képzelni sem lehet gyatrább dolgot” – írja már 1739. március 21-i levelében, s ugyanitt használja az „Augiász istállója” kifejezést is a Kollégiumban tapasztaltakkal kapcsolatban.¹ Vagyis a főiskolai professzorok az ekkor még egyetlen Auditóriumban egymás közt beosztva az időt, azt tanították a hét négy napján hetenként felváltva (hétfő, kedd, csütörtök, péntek) az összes jelenlevő tógátusoknak, ami éppen soron következett az ő tananyagukban, illetve mondanivalójukat annyi ideig teregették, nyújtották, ameddig kedvük tartotta. Emellett rengeteg időt vett el az ifjaktól az állandó templomba és temetésre járás, és a túl sok szünidő is.

Maróthi saját tapasztalatain, sőt kárán okulva, hamar belátta, hogy ez így nem mehet tovább, s a reá oly jellemző tetterővel, amire már bázeli professzorai is felfigyeltek, lépéseket tett a helyzet megváltoztatására, a tanítás rendjének jobbítására. Munkájában e téren is, mint szinte minden tekintetben, úgy látszik támaszkodott Domokos Márton megértő segítségére.

A javítást célzó változtatásokat először a hozzá legközelebb eső területen, a főiskolai oktatás rendjének átalakításában próbálta létrehozni. 1740. december 19-én *Idea* címmel egy 16 pontból álló javaslatot terjeszt a Kollégium fenntartója, a városi tanács elé.

Ennek bevezető szavaiban a „józan okosságra és a tapasztalatra” hivatkozva ugyanazokat a hibákat kárhoztatja a Kollégium tanítási rendjében, amelyekkel leveleiben már találkozunk: „... minden ifjak kicsinytől nagyig mindent egyszersmind rákásra tanulnak, s mindenre ily (!) szorosan köteleztetnek, hogy a Litteraturae professor a maga fáradságának semmi hasznát sem remélheti, mivel összezavartatik a Tanulók elméje,” s a tanításnak rendes óráján kívül semmi idő sem jut a literatúrában való magok gyakorlására”.

Az *Idea* legfőbb célkitűzéseit maga foglalja össze zárószavaiban: „... mindenkifelelt ez három dolgokat kívánja: 1. Hogy engedtessek idő, melyekben az ifjakat a litteraturában gyakorolhassa. 2. Hogy lehessenek a litteraturákban is collatiók. 3. Engedtessek idő a privatum Collegiumnak tartására a Mathesisben és egyébben.” Javaslatainak részletes kifejtése azonban éppen a fentiek jó megvalósítása érdekében túllép ezen a kereten. Először is szükségesnek tartja publicum és privatum collegiumok tartását. A publicum collegiumok hallgatása kötelező lenne minden ifjúra, s hogy ez lehetővé tétessék, az ifjúságot tanulmányai szintje szerint classisokra kellene osztani. A professzorok is az egyes osztályoknak megfelelő tárgyakat adnák elő, így minden osztály egy-egy professzorhoz tartoznék. Ezekből az előadásokból kettő-kettő esne egy-egy tanítási napra. Ezenkívül ugyanezeneken a napokon két-két privatum collegium is lenne, közülük azonban csak egynek a választása lenne kötelező (itt ad lehetőséget Maróthi az „utolsó ifjaknak” is, hogy teológiai, ill. filozófiai privát kollégiumot is hallgathassanak, 4. p.). A rend kedvéért az ifjúság classisokba, illetve privát kollégiumokra való beosztása „lenne minden esztendőben György napja után, és állana meg következő György napjáig” (5. p.), vagyis a tanév kezdetétől a végéig változatlan lenne. (Éppen ezért, a „confusio” elkerülése végett szükségesnek tartja, hogy az osztályokba való elosztásról „jó catalogusok irattatnának”. 9. p.)

A publicum collegiumok tartását délelőttre, a privatumokét, illetőleg azoknak a tárgyaknak az óráit „a melyek nem szinte olyan szükségesek közönségesen mindenneknek,” délutánra javasolja. A 4. pontban külön kitér arra az esetre, ha esetleg (a professzorok ellenállása folytán a tanács döntése során – tőlem) a napi négy kötelező „universalis praelectio” megmaradna, ezek mellett is nyíljék lehetőség a nem kötelező órák megtartására.

A kötelező tárgyakból a vizsgák megmaradnának, sőt „A Tanuló Ifjaknak szorosabb megvizsgáltatása lehetne, és a henyék, tudatlanok, a Primariusságra vagy officialisságra alkalmatlanok nem lappanganának” (6. p.), viszont a privatum collegiumot hallgató „Deák Ifjú abban ne examináltatnék, hanem ha magának volna netalán kedve reá” (7. p.).

Megtartandónak ítéli a collatiókat is, de azokat is rendszeresebb, eredményesebb formában: „Semmi nem volna szükségesebb, minthogy a mostani sikertelen Collatiók helyett minden Professornak rendes Classisában levő ifjaknak lennének rendszerént minden félben hagyás nélkül állandó Collatiójik, a mennyi elegendőnek ítéltetnék, a melyekben ne cselekednének egyebet, hanem a Praeses azt revocálná, és (ha szükség volna) magyarázná, a mit a Professor azon a napon vagy az előtt való napon tanított” (15. p.).

Itt külön is kiemeli, hogy a görög és héber nyelv mellett „Deák Stílus”-ból is legyenek collatiók.

Az *Ideában* az átgondoltság, megfontoltság mellett a nehézségekkel küzdő, jó szándékai megvalósításában akadályokba ütköző ember elkeseredésének hangja is megszólal. Íme, előterjesztésének utolsó szavai: „Mellyekből ha semmi sem lenne, kíván (ti. Maróthi) Isten és emberek előtt ment lenni, hogy ha fárad[t]ságának és mások reménységének a haszon meg nem felel: és magának tartya azt a szabadságot, hogy mások előtt magát ez iránt ez írásra revocálván menthesse.”

***

Domokos Márton, úgy látszik, részletesebb felvilágosítást igényelt az *Idea* tárgyában, főleg „az Ifjak[na]k némi-nemű Classisokra való el-osztásának meglehető volta felől,” mert Maróthi rövidesen egy keltezés nélküli levelet intéz hozzá az ügyben, s a levélhez egy Typusnak nevezett táblázatot csatol latinul s ezen részletesen feltünteti, hogy „minden órák mire rendeltethetnének a minapi *Idea* szerint: Minden két hétben pedig azon dolog fordulna vissza pontba. – Által látni belőle, mely sok dolgot lehetne csak azon egy Auditoriumban is tanítani, melyekre (két privatum Collegiumon kívül, fél tévén ti. hogy mind a négyen azt tartanánk) akar mindenikre reá érkeznék a mely ifjú akarná, minden rendes hivatalának el mulatása nélkül”.²

Mint Sinka írja: „Úgy látszik, hogy az elküldött Typus ellen is némi észrevételek merülhettek fel, mert még másnap újra küld egy magyar nyelvű tabellát, leckerendet mely mindenkiben megegyezik a tegnappal; csak hogy ebben az Ephemériáknak mostani rendje éppen nem turbáltatnék.”³

Bár az 1. sz. Typust kísérő levélen nincs dátum, de fennmaradt borítékján ez olvasható: „18. Jan. 741. T. Maróthi Uram Tabellája”. Ezt valószínűleg a levelet átvéző városi tisztviselő írta rá, s így az első után második nap írott levél kelte január 19. lehet.

A két Typusból a kollégiumi „deák ifjak”-nak a következő napirendje bontakozik ki:

Reggel:

6 óra: collatio.

7 óra: publica praelectio.

8 óra privatum collegium egy osztálynak, a többieknek templom.

9 óra publica praelectio.

10 óra tanulók informálása, a jóváitéményesek (alumnusok) temetésén.

Délután:

1 óra: privatum collegium.

2 óra privatum collegium, illetőleg templom.

3 óra: privatum collegium.

4 óra: informálás, a magántanítványokkal való foglalkozás.

A latin nyelvű Typusban szerda és szombat délelőtt hét órára nyilvános examinálást állít be Maróthi. Ilyenkor egy-egy osztály diákjait annak tanára a többi osztály jelenlétében kérdezi ki, vagyis két héten belül valamennyi professzor vezetése alatt álló osztályra sor került volna. – Ugyanezeneken a napokon szerdán 9 órára teológiai, szombaton 9 órára pedig filozófiai disputációkat iktat be. A két nap délutánjait pedig a zenének szentelné: „... miután már az ifjúság nagyobb része megtanulta az éneklés művészetét, hasznos lenne a jövőben mindig azokat, akik ehhez még nem értenek, ennek tanulására kényszeríteni a szerda és szombat délután első óráiban, vagy legalább felváltva egyikén a kettő közül, azzal a szabállyal, hogy mihelyt ők is megtanulják, ettől a kötelezettségtől mentessenek fel; ami nekik is ösztönző lesz”.

A javaslattevő az egész ügyben, ugyancsak a latin nyelvű Typusok kísérőszavai szerint, csupán egyetlen dolgot lát kérdésesnek: „... leg-kiváltképpen való kérdés csak

a leszen, ha köteleztessék-e minden Deák, hogy a két publica praelectión kívül (mellyet tartozik járni) minden nap még egy privatum Collegiumot is, a mellyet a kettő közzül választandja, járjon? Vagy szabad akaratjára bízattassék a dolog”.

***

A latin nyelvű Typust kísérő levélben Maróthi néhány újabb, az Ideán túlmenő javaslatot tesz.

Egyiket az ifjúság templomba, illetve temetésekre járásával kapcsolatban: „... az Ideában el-hagytam egy dolgot, mellyet eddig mindnyáján, de főképpen a kik dellyesti templom után tanítunk, kívántunk volna, megjobbítani a T. N. Magistratus által, és a melly nevezetesen, ha ilyen formán intéztetnék a tanításnak rendi, tellyességgel szükséges, hogy t. i. avagy tsak a Diligentának idején hétfőn, kedden, Tsötörtökön és Pénteken ne lennének dél után semmi féle temetések; mellyek néha harmad részét is az ifjúság[na]k, főképen az utolsókat egészszen el vonnják az említett második dellyesti Praelectiókrul”. Ezután szól a szabálytalan és helytelen tanítványtartásról, de mivel erre a dologra egy későbbi időpontban még részletesen visszatér, mi is ott fogunk róla beszélni. Itt tesz javaslatot a musicum Collegiumok felállítására. Erről viszont már volt szó.

***

Maróthi célja az *Ideával* elsősorban az volt, hogy lehetőséget biztosítson saját tárgyai, a litteratura és a matézis eredményes oktatására. Világosan látta azonban, hogy ezt csak a kollégiumi oktatási rend átszervezésével, illetve egyáltalán bizonyos rend megvalósításával érheti el. Így célja oda alakult, hogy a tanítási rend s egyáltalán az ifjúság elfoglaltságának jobb megszervezésével a tanulók elfoglaltságát csökkentse, az oktatást viszont általánosan eredményesebbé tegye. Közben, ha egyelőre óvatosan is, a matematika és zene helyének biztosításával, lépéseket tesz a tanulmányok körének kiszélesítésére is. Legfőbb érdeme azonban az *Ideának*, hogy neveléstörténetünkben itt jelenik meg először az oktatás személyi szempontoktól független, határozott keretekbe való foglalására irányuló törekvés, a Typusokban pedig az első magyar főiskolai órarendet üdvözölhetjük.⁴

***

Az Idea azonban egyelőre mégsem került tárgyalásra, egyebek közt talán azért is, mert időközben Domokos Márton szóban vagy írásban újabb, átfogóbb javaslat kidolgozására kérhette föl Maróthit, amely a főiskolai tanítás rendjének kialakításán kívül a középső és alsóbb osztályok szintjének emelését is szolgálná. Ez a mű lett az *Opiniones* (Javaslatok).

Ez az írás valójában egy hatalmas táblázat (magassága 93, szélessége 69 cm), amely függőlegesen kilenc (Prima. . . Nona) egyenlő részre oszlik, a részek közül azonban a két utolsó üres. Vízszintesen pedig párhuzamos vonalakkal öt részre van felosztva. (Ezeket a továbbiakban A, B, C, D, E betűkkel jelölöm.) A függőleges részekben belül az egyes opiniók arab számokkal jelezve haladnak felülről lefelé, az említett vízszintes tagozásnak megfelelő beosztásban. Pl. vízszintes síkban az első oszlop 1–6, a második

1–11, a harmadik 1–6 javaslatot tartalmaz és így tovább. A vízszintes részek előtt, a táblázat bal oldalán az annak a résznek szempontjait felvető kérdések foglalnak helyet. A főlió alakban összehajtott papír külső oldalán pedig ezt olvashatjuk: „Opiniones de promovenda Pietate ac re Litteraria in Ecclesia et Schola Debrecinensi de ao 1741.” Az egész írás latin nyelvű.

Maróthi, mint a szöveg több helyéből is kitűnik, pl. azokból, ahol személyes megbeszélésre utalja a kérdést (C. VII. 2, E. IV. 1.), továbbá a sietős, olykor egyenesen pongyola fogalmazásból (pl. B. II. 9., D. IV. 2., E. II. 2.) – nem hivatalos javaslatnak, hanem csupán Domokos tájékoztatására készítette az írást, a rendelkezésére álló idő miatt meglehetősen gyorsan, mondhatnánk egy ültő helyében. Erre utal pl. az is, hogy a tábla eltervezése ellenére a gondolatok nem teljesen rendezettek, gyakran újból és újból felvetődnek, ismétlődnek, s néha ellentmondások is találhatók köztük. A két utolsó columna (8–9) is a sietésén kívül valószínűleg azért maradt üresen, mert professzorunk már az előbbieken kimerítette javaslatait, s így e rovatok kitöltésére már nem volt szükség.

Mind e sietség ellenére az *Opiniones*ben előadott nagyszámú javaslat kiérlelt, a tanítás minden fokát magába foglaló, szinte minden tényezőjére, körülményére kiterjedő gondolatok, szempontok sokaságát foglalja magába.

Az öt fő kérdés, amelyek körül ezek a gondolatok csoportosulnak, fordításunkban így hangzik:

- I. Hogyan lehet a kegyességet az iskolákban és az egész gyülekezetben növelni?
- II. Milyen útra kellene térni az irodalom ügyének előmozdítása végett? Hogyan lehetne a humánus és klasszikus tárgyakat nagyobb eredménnyel tanítani? Milyen oktatásokat kell készíteni a praeceptorok kötelességeiről az auktorok tárgyalása és a gyakorlatok tárgyában?
- III. Milyen auktorokat s melyik tudományban kellene előadni a professzor uraknak? S valamennyi előadást mennyi idő alatt kellene elvégezni?
- IV. Hogyan kellene a szünetek sokaságát a megfelelő mértékre szorítani? S nem lenne-e jó az ún. collatiók helyett a professzor uraknak privát collegiumokat tartani?
- V. Mi más fontos dolog adódna még a tantárgyak és jó rend körül?

Íme, Maróthi legfőbb szempontjai! Az első kérdésre adott feleletek a gyülekezet, az istentiszteletek, szertartások jobb rendjére, a tisztviselőknek, lelkészeknek a vallási élet érdekét szolgáló teendőire hozandó intézkedéseket javasolják, továbbá a gyülekezeti tagok, a polgárok, diákok, cselédek, mindennapi magatartását, vallásgyakorlatát irányító szabályokat írják elő. Mit keresnek itt ezek a szempontok, javaslatok? – kérdezhetné valaki. Nos, előadásuk azt jelenti: Maróthi tisztában van azzal, hogy a nevelés, tanítás nemcsak az iskola dolga, hanem az egész környezeté, a társadalomé és a családé is, amelyben a gyermek felnő, s amelybe felnőttként be kell illeszkednie. Az Idea bevezető szavaiban is arra emlékeztette a Tanácsot, „hogy e dologban Isten dicsősége és Társaság java forog,” itt pedig részletesen kifejti, hogyan képzei el Isten dicsőségének és a Társaság (s milyen társaság) javának szolgálatát.

Az *Opiniones*szel eddig foglalkozók úgy látom, nemigen tudtak e résszel mit kezdeni. Jausz is csupán mentgetni tudja (illetve próbálja) Maróthit szempontjaiért (i. mű, 49–50. l.). Pedig, ha már eddig is szóltunk a 17. sz.-i puritanizmus debreceni

továbbéléséről, akkor itt van rá talán a legdöntőbb bizonyíték (a történészek is felfigyelhettek volna rá). Íme, néhány példa Maróthinak az egyházzal, vezetőivel, tagjaival, a polgárokkal, diákokkal szemben támasztott követeléseiből. Első mondata: „Presbyterium instituat. . .” S ezt még jó néhány helyen megismétli (pl. A. IV. m. 3. A. V. 3.). Az A. I. első pontja pedig házi istentiszteletek tartását javasolja, és több pont szól a továbbiakban az otthoni, mindennapi bibliaolvasásról, imádkozásról (pl. A. III. 5.).⁵ Szigorú intézkedéseket kíván a szitkozódók, káromkodók, házasságtörők ellen, s kívánja a vasárnap szigorúbb megtartását, egyszerű ruházkodás előírását (Leges vestiarie condantur, A. I. 16 és A. V. 2.) ételben, italban, mindenfajta testi örömben a megtartóztatást: „Intemperantia per Leges Simptuarias tollatur” (A. II. 7.). A lakodalmakból kitiltja a táncot „unacum impuris dictis et factis” (A. VII. 11.). Természetesen az ifúságot is hasonló szellemben kell nevelni otthon és az iskolákban „Procuratur liberis bona educatio per piam institutionem et bona exempla” (A. VII. 1.). A tisztviselőknek, lelkészeknek, presbitereknek, sőt az utcánként felállítandó öregek Collegiūmának is egyik legfőbb kötelessége e szigorú szabályok megtartásának ellenőrzése, az ellenük vétők figyelmeztetése, súlyosabb esetben a hatóságok előtt való feljelentése, vagyis mint az A. III. első pontjában mondja: „Requiritur severior disciplina in Coetu Ecclesiastico Politico et Scholastico.”⁶

A lelkészeknek kötelessége még bizonyos lelki gondozás s az egész gyülekezetnek az árvák, szegények gondozása, az alamizna begyűjtése és szétosztása (a koldulást viszont megtiltja).

S ez csak rövid összefoglalás és néhány példa az összesen 70 pontot kitevő kívánságokból. S éppen e pontokból áradó kemény rigorozitás, sőt olykor zordonság ismeretében azt kell mondanunk, hogy bár Maróthi tisztában volt a környezet nevelő hatásával, értékével, ezeknek az élet minden területére kiterjedő szigorú szabályoknak és törvényeknek a követelése nem az ő szelleméből fakad. Ellentmond ennek a következő négy részből áradó szelídség, nyájasság, mérséklet, humanitás, mely egyébként is egész egyéniségét jellemezte, sőt teológiai tanulmányainak szelleme is, amellyel már találkozunk, s teológiai felfogása, amelyet még ismertetni fogunk, sőt néhány ponton mintha tételeken is ellentétbe jutna a következőkkel (pl. A. III. 3–4.). Elképzelhető viszont, hogy ez a rész a puritán gondolkodású, s hallei tanulmányai során bizonyára pietista hatás alá is került Domokos Márton, továbbá a lelkészi kar, amelynek antistese (elnöke) éppen Maróthi apósa, Szódi István volt – elgondolásainak visszhangozása, talán annak érdekében, hogy így a továbbiak számára megnyerje őket. Afféle captatio benevolentiae, amelynek szelleme, mint mondtuk, ha Maróthira nem is, de a korabeli Debrecenre, környezetére, éppen ezért erősen jellemző: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré. . .”

***

A következő rész kérdéseire adott válaszok tulajdonképpen Maróthinak a Kollégiumban folyó nyelvtanítás, de főleg az ezt megalapozó alsóbb fokú iskolázás rendjének megjavítására irányuló gondolatait foglalják magukba. Tekintve, hogy ez a történelmi fontosságú dokumentum mai napig sincs kiadva, ide kellene iktatnunk az egész részt, hogy hű képet kapjunk az ifjú professzor elgondolásairól.

Szemponjtjai közül elsőként ő maga is a megfelelő tanítók kiválasztását jelöli meg. Nyilván Maróthi is tisztában volt azzal, amit Sinka Sándor említett művében így fogalmaz meg: „A jó tanár mindent pótol, a tanárt nem pótolja semmi.” „Constitutur docti Praeceptores” – írja a szakasz II. 2. pontjában. Kiválasztásukban a képességet tartja fontosnak, s nem a tanulási sorrendet (B. II. 14.). Legyenek szorgalmasak és nyájasak (B. V. 9.), a tárgyat, amelyet tanítanak, maguk is ismerjék (B. IV. 2.), s ha a szükség úgy hozza, tudjanak azokból compendiumokat is készíteni. Elsősorban az eloquentiában járatosakat kell tanítóknak megtenni (B. VII. 1.). Ezek szelídség és türelmesség mellett rendelkezzenek tekintéllyel, s ügyeljenek arra, hogy a tanulók meg ne unják a tanulást (B. IV. 3., 5.). Az emlékezetet ne fáraszták leckék előadásával, elégedjenek meg a Vestibulumnak csupán az előadásával. Az írásra nagy gondot fordítsanak, példát mutatva. Tartsák meg a jövőben számukra adandó instrukciókat (B. I. 2.). Viszont egy tanítóra nem szabad sok tanulót bízni (B. II. 13.). A privatus praeceptorok odaadásának fokozása érdekében legyen szabad a szülőknek és az inspektor professzoroknak (az osztályok felügyelő tanára) évenként cserélni. Egy praeceptornak csak két osztályból lehessenek tanítványai, a rektor pedig évenként vizsgálja, examinálja őket (B. II. 17–19.), s tanítványokat csak a tanításra alkalmas nagy diákoknak adjanak (B. VII. 2.).

Tógátusok helyett helyesebbnek tartaná állandó tanítók alkalmazását, vagy legalább nagyobb időközben való cseréjüket (E. V. 5.), a felsőbb tanulók támogatására pedig valami más alapot kellene találni (B. IV., 6.; VII. 3.). Nem helyesli viszont a nőknek még az otthoni nevelési munkáját sem, ezért úgy gondolja, hogy az iskolai tanítás mellett házitánítókat kell alkalmazni (B. VII. 4.).

A megfelelő tanítók kiválasztása után Maróthi itt is a legfontosabbnak tartja a tanítás rendjének szabályozását. Ennek alapja, hogy a tanulók ne egyéni előhaladásuk szerint lépjenek elő, hanem „certum tempus absolvendorum studiorum constituat,” vagyis pontos osztályrend megtartását kívánja (B. I. 3.). A tanulmányi anyagban is rendet kell felállítani, ne kerüljenek előre azok a tárgyak, melyek természetüknél fogva későbbre valók, s előismereteket igényelnek. Egyszerre se tanuljanak mindent, hanem előre kell venni az alapvető dolgokat (B. II. 3.). Az egyes tantárgyaknak pedig meglegyen a kiszabott ideje, „quo favor absit,” vagyis személyre való tekintet nélkül (B. II. 6.). Az órákat is a tárgyak rendje szerint kell beosztani (B. II. 12.). Évenként egy vizsga és egy besorolás (censura) legyen, hogy a két vizsga ne szűkítse a tanulás idejét. Az osztályokat látogatás céljából évenként fel kell osztani a professzorok között (B. II. 15–16.).

A tanulókat is meg kell rostálni, s az alkalmasság, illetve alkalmatlanság megállapítása végett kimutatást kell vezetni róluk, teljesítményük és tehetségük megfigyelése alapján. Vagyis más szóval: osztályozni kell a növendékeket. Azok a tanulók pedig, akik nem fogékonyak a magasabb tudományok iránt, csak anyanyelvükön írni és olvasni tanuljanak, s a jámborság alapelveit sajátítsák el. Ezek részére külön osztályt és tanítót kell rendelni. (Itt viszont mintha – mai értelemben – egy kisegítő osztály gondolata vetődne fel. – B. II. 10–11.)

Szemügyre veszi azt is, hogy „ad promovendam rem litterariam” milyen auktorokat kell használni, megtartani vagy kicserélni az osztályokban. A B. IV. hetedik pontjában

előadottak valószínűleg hiánytalan jegyzékét tartalmazzák a Kollégiumban a latin és görög nyelv tanításához akkor használt könyveknek, de szempontunkból fontosabb ennél, hogy Maróthi mely könyvek kicserélését vagy átdolgozását óhajtja. Ezt főleg a B. V. részben adja elő. Molnár Gergely nyelvtanát pl. vagy át kellene dolgozni (erre vonatkozó kifogásait, törekvéseit már előbb is láttuk), vagy a Vossiuséval helyettesíteni. Sőt gondol arra, amire már szintén célzott a Molnár grammatikájába tett bejegyzéseiben, hogy a kisebbek számára egy magyar nyelvű latin nyelvtant kellene készíteni. Comeniust a költészeti és szónoklati osztályokban még megtartaná, de csak mint „pro adminiculo elobrationum suarum,” azaz mint segédkönyvet a feladatok megoldásánál. Memorizáltatása helyett csupán magyarázatát ajánlja. Piscator retorikája még megmaradhatna, de jobb volna ehelyett is a Vossiusé (B. VI. 1.), Ramus logikáját viszont mindenképpen ki kellene cseréltetni a Claubergiuséval („Claubergius utilior est Ramo” – B. V. 8.). A latin írók közül különösen Cicero leveleinek, beszédeinek olvasását ajánlja.⁷ Vergiliusszal szemben előnyben részesíti Ovidius *Tristiáját*.⁸ Többször említi Erasmus *Colloquiájának* forgatását is. A Bibliából Jób könyvének, a zsoltároknak s a Példabeszédek könyvének fordítását kívánja, görögből pedig az Újszövetséget s Aesopus meséit. Szükségesnek tartja a jelenleginél bővebb szótár készítését (B. III. 1.).

Hogy mennyire jelentősnek tartja professzorunk az irodalom ügyének előmozdítását, mutatja, hogy az *Opiniones*nek e részében találjuk a legtöbb utasítást, tanácsot a tanítás módjára vonatkozólag. „Docendi et discendi modus pro Disciplinarum et ingeniorum ratione inveniendus”: meg kell találni a tanításnak és tanulásnak a tananyag és tanulók szempontjához illő módját, tűzi ki a célt mindjárt a második szakasz elején (B. II. 2.). Alapvető dolognak tartja a héber, a görög s a latin nyelvben az eredeti szövegek gondos tanulmányozását, s igen érdekes, hogy a „filozófia”-ban ugyanilyen alapvetőnek mondja a matézist (B. II. 5.). A nyelvtanulás céljára ezután a közmegegyezéssel (valószínűleg a héber, a görög és latin nyelv tanáira gondolt), kiválasztandó három auktort vagy ki kellene nyomtatni vagy nagy példányszámban meghozatni (B. VII. 5.). Minden tudományban rövid és világos vezérfonalat (cynosura) kellene használni (B. II. 4.).

A tanítást illetően a poétai és rétori osztályokban a kulcsszó az „imitatio”, az utánzás, a követés (I. B. VI., VII.). A latin versírásban Vergilius és Horatius a naponta követendő példa (B. VI. 1.) prózában Cicero beszédei és levelei (B. VI. 2., 3.). „Stylus ad imitationem dictetur omni die” (N. VI. 3.), s a diákok „... omni die habeant Topicas descriptiones” (B. VI. 1.).⁹ Phraseologiae Author in iisdem repetatur (B. VII. 4.), „brevissimis periodis Ciceronem imitentur (B. VI. 4.). A poéták hetenként írjanak poémákat és elégiákat, s azokat szombaton adják elő. Az oratorok ugyancsak hetenként beszédeket készítsenek és adjanak elő, a logikusok pedig (ugyanazon osztály második félévének tanulói) disputáljanak. (Az ilyen előadások ideje szerda és szombat.) A többiek jegyezzék a kiejtésben, a stílusban és a gesztusokban előforduló hibákat. „In omni Exercitio aemulatio accendatur”: vagyis minden ilyen dologban fel kell gyújtani a versenyzés tüzét (B. VI. 3., 4.).

Ha szűkebb keretek közt is, a két felső osztály tanulói tanulják, gyakorolják a görögöt is. Itt a vezérfonál Theophilus Golius (1528–1600) tankönyve,¹⁰ s a főszöveg az Újtestamentum (B. VI. 1., 2.), az előadások ideje péntek (ugyanott).

Az „imitatio” egyik alapja a klasszikus szerzők vagy Erasmus *Colloquiája* szövegének nemcsak fordítása, de könyv nélkül való megtanulása, amiről Maróthi szintén többször ejt szót e szakaszokban. Pontos utasításai vannak a syntaxisták, rudimentisták és az initiandi számára is (B. VI. 3–7.), felfogásának megfelelően a fokozatosság elvének gondos szem előtt tartásával. Az initiandi (az előkészítő osztály tanulói) pl. csak a betűk megismerésére, egybeolvasására, szép kiejtésére szoktatandók, s arra, hogy akadozás nélkül tanuljanak meg olvasni (B. VI. 7.), természetesen latinul, bár az anyanyelvi olvasást sem hanyagolja el. Az etimologistáknak (más szóval: grammataistáknak) s a syntaxistáknak előírja az Újszövetség magyar nyelvű olvasását (B. V. 5.).

Nem kívánja meg a latin nyelvű beszédet a tanulóktól mindjárt az iskolába lépés kezdetétől. Ellenkezőleg: „Senkit sem szabad latin beszédre kényszeríteni, mielőtt a beszéd készségével nem rendelkezik.” (B. II. 9.) A „barbarizmust” és a magyar beszéd használatát elkövetők elleni iskolai büntetést (a „signum” viselését) csak a két felső osztályban alkalmazná (B. VI. 1.).

Néhány kisebb, általános jellegű módszertani utasítása is a gondos, lelkiismeretes pedagógust állítja elének. Pl. mikor megemlíti, hogy a tehetségesebb tanulóknak más feladatokat kell adni, mint a nehezebb felfogásúaknak (B. II. 7.), vagy arról beszél, hogy a minősítő vizsga idején (tempore promotionis) a censorok vigyázzanak, nehogy a vizsgázók „a más ökrével szántsanak” (ne . . . aliena vitula arent), a dolgozatokat pedig gondosan javítsák ki (B. I. 4.).

Jellemző viszont a helyzetre, hogy a számára talán legfontosabb javaslattal csak a B. szakasz utolsó pontjában mer előhozakodni: „A logika után állíttassék külön osztály az ékesszólás (Eloquentia) tanulmányozására” (B. VII. 6.). Ez lett volna törekvéseinek betetőzése.¹¹

Közben óvatos kísérletet tesz itt is Maróthi a tantárgyak körének bővítésére. A „szabad” szerdai és szombati napokat, „mivel ezek a napok nem alkalmasak a komolyabb tanulmányokra,” kellemesebb dolgokra kell fordítani, mint pl. az aritmetika, történelem, földrajz, éneklés, a poétáknak pedig részleteket kell előadni Vergiliusból s más kipróbált szerzőkből (B. III. 2.), vagyis megpróbál a „res litteraria” mellé reális ismereteket is becsempészni az iskola falai közé. „Modo sinant Αλλοφοι.”

***

A harmadik (C) szakaszban tulajdonképpen az Idea gondolatai térnek vissza, némileg kiszélesítve, mivel személyes tájékoztatásra szánt javaslatokról van szó, nyíltabban, bátrabban.

A kiszélesítés főleg a tankönyvekre (authores) vonatkozik. Javasolja ezek felülvizsgálását, s az elavult (triti) szerzők kicserélését (C. I. 1. p. VII. 1.). Legelsőnek mindjárt a Sylvanus (Szilágyi Tönköl Márton) *Philosophiáját* említi. A kérdéshez, mint már a fizika tanításáról szóló fejezetben említettük, több okból igen óvatosan nyúl hozzá. Nincs más tankönyv, s a fizika tanára, az idős Szilágyi István, a könyv szerzőjének a fia. Nem veti el teljesen a könyvet (Retineatur. . . C. III. 2.), de összevo-

nandónak, átdolgozandónak, s végül is pótolhatónak tartja (C. I. 1.), mégpedig mint mondja, a metafizikát illetőleg Némethy *Epitoméjával*, a fizikát Szathmári, az asztronómiát Luyts művével (C. V. 1.).¹²

Amint fokozatosan kiderül, legfőbb kifogása Sylvanus művével szemben annak karteziánus felfogása. Az a megjegyzése, hogy „... Philosopho Cartesiano utilis” (C. III. 2.), úgy értendő, hogy csak a karteziánus filozófus számára hasznos. A következő sorban ugyanis ezt írja: „Eiusdem Metaphisica sine iactura et confusione seponi non potest,” vagyis Descartes metafizikáját kár és zűrzavar nélkül nem lehet mellőzni. Véleményem szerint itt ironikusan említi, hogy emellett (akkor – tőlem) tárgyalni lehetne Roël¹³ „Religio rationalis”-át, azután Lampe „Theologia rationalis”-át. S tévedések elkerülése végett mindjárt hozzá is teszi, hogy a „Theologia rationalis”-t teljesen mellőzni kell, mert az nem más, az elméletben, mint maga a „Metaphisica”. (C. III. 4. – Nyilván a Descartes-i metafizikára gondol.) A theologia rationalis helyett Lampe Theologia naturalisát javasolja (C. IV. 1. V. 1.). Ugyanitt sürgeti a biblia-tanulmányozás fokozását, a katechétikai leckéket pedig ezen a fokon elhagyandónak véli (C. III. 8–9.).

Sorra veszi a többi tárgyak tankönyveit is, de azokkal nem foglalkozik ilyen részletesen. Feltűnő, hogy a történelem és földrajz tanításában meg sem említi Cellarius könyveit, holott előadásában hivatkozik rájuk, s Cellarius *Historia Universalis* már 29 példányban megvolt a könyvtárban.¹⁴ Az egyháztörténetben Lampét (valószínűleg a Debreceni Ember Pál könyvét), a világi történetben Sleidanust,¹⁵ a földrajzban pedig Cluverust ajánlja (C. VI. 1. V. 1.).¹⁶

A tankönyvek felülvizsgálása, kicserélése mellett legfőbb gondja a tanítás rendjének megszabása. Legyen minden tárgynak (facultas) külön órája, s a diákok ne legyenek kénytelenek valamennyi előadáson megjelenni, hanem a „Literatura” tanulói a latin, görög és héber előadásokon, a filozófia hallgatói a filozófiai, a teológusok pedig a teológiai órákon legyenek jelen, s csak ha valamelyik stúdiummal végeztek, azután menjenek a következőre (C. I. 2–3.). A praelectióknak is legyen megszabott ideje. Két vagy három évnél egyik se tartson tovább, hangsúlyozza újból és újból (C. II. 3., III. 10., V. 3.). A tantárgyak és előadások jó rendje céljából a tógátusokat a professzorok száma szerint osztályokba kell elkülöníteni (C. V. 3.).

Határozottan kiemeli a matematika (s nem az aritmetika) „postliminio”, tehát mintegy kívülről való visszahozatalát. Ennek, valamint a geometriának a tanításához itt még Perdiest (Ignatius Gaston, 1636–1673) javasolja,¹⁷ vagy valamely közös megegyezéssel választott szerzőt. Csak az a fontos, hogy a kéziratok kívül kerüljenek (C. III. 5.). A matematika, geometria mellett az asztronómia, geográfia tanítását is fontosnak tartja (C. III. 6.), s „Optatur doctrina Romanarum Antiquitatum,” vagyis szükség van a római régiségtan oktatására is (C. V. 2.). – Hogy mennyi időt látnak elegendőnek egy-egy tárgy előadására, azt viszont csak szóban (verbo) hajlandó kifejezni (C. VII. 2.).

***

A negyedik (D) rész a szünetek, a privát collegiumok s a collatiók kérdésével foglalkozik. A legfőbb szempont a szünetek rövidebbé tétele (D. I. 3.), a tanítási órák

számának növelése. Az összes szünetek mennyisége ne tegyen ki többet két hónapnál, ezért a három ünnepi szünet négy hét helyett kettőre csökkentendő (D. II. 1.). Az aratási és szüreti szüneteket egy hétre, a nyári szünetet pedig egy hónapra kellene rövidíteni (D. V. 2.). Véleménye szerint az aratási és szüreti szünetek hasznosak, ezért szükségesek, az ünnepi szünetek viszont – főleg a vidékre távozókra – mind tanulmányi, erkölcsi, mind pedig egészségi szempontból veszélyesek (D. III. 1., IV. 2.). Távol levő helyekre még legátusokat sem lenne szabad küldeni (D. II. 2.).

Mivel minden tárgy professzorának bizonyos óraszámban kell működnie, szükség lenne két auditóriumra, illetve a meglevő kettéosztására (D. I. 3.). A kötelező előadásokra jusson mindennap négy óra, ezek közé utolsóként beszámíthatók a privát collegiumok, különösen, ha a hallgatók vizsgát is állnak a hallottakból (D. II. 3.). S bár a privát collegiumokat már korábban is szükségesnek mondta, óv attól, hogy túlzásba vigyék tartásukat. Egy professzornak egy napon ne lehessen belőlük kettőnél többet tartani, s a nyári és ünnepi szünetek alatt se tartsanak ilyet, legfeljebb az aratási és szüreti vakációk idején, de ilyenkor az eltávozók csekély száma miatt a tanítást sem szabad félbehagyni (D. I. 4., III. 1–2.). Szorgalmi időben ne lehessen privát collegiumot indítani (D. IV. 4.).

Itt, ennél a résznél az a benyomásunk, mintha Maróthi a privát collegiumoknál előbbre valónak tartaná a collatiókat. Többször hangsúlyozza, hogy ezek igen hasznosak mind a tanítóknak, mind a tanulóknak (D. III. 3., V. 3.). De véleménye szerint az lenne mégis a legjobb, ha a collatiók helyett privát collegiumokat tartanának a professzorok, ezek helyett pedig rendes tanítás folyna (D. VI. 3–4.). Egyáltalán jó lenne, ha az ifjúság tanításának több órát szentelnének (D. VI. 2.).

Mintegy összefoglalásul megismétli, hogy az auditóriumok számát a tanulókéhoz arányítva növelni kellene, a tanításban rendet és fokozatosságot kellene tartani, hogy ne mindenki egyszerre mindent tanuljon, s így összezavarodjék, hanem a könnyebbtől kellene haladni a nehezebb felé, s így az iskolai tanfolyamot is gyorsabban el tudnák végezni (D. II. 6.); a tanulók tanulmányi és erkölcsi ellenőrzése is könnyebb lenne, ha csoportokra oszlanának (D. VI. 5.).

***

Jelentős kívánságok találhatók az utolsó részben is. Mindjárt a legelső: „Tanítani kell jogot, európai nyelveket, németet, franciát, a németeknek, szlávoknak pedig a magyart.” Külön konviktust szeretne a Kollégiumban nemes ifjak számára, akik fizetnének,¹⁸ s itt említi meg a filozófiai (fizikai) és matematikai eszközök beszerzésének szükségét (E. I. 1–3.). Figyelme kiterjed az iskolaszék (sedes) üléseire, a professzorok s az ifjúság kapcsolatára. Itt is megemlíti, hogy a professzorok közül az alsóbb osztályok élére állíttassék felügyelő. Itt is olvashatunk módszerre vonatkozó gondolatokat, pl.: „A diákok anyanyelvről fordítsanak latinra, latinról görögre, erről héberre” (E. V. 3.), ezzel mintegy az elérendő színvonalat is jelezve. Van gondja az iskola anyagi ügyeire (E. III. 4., 6., 8., s V. 9.), s figyelme kiterjed a nyomdára is, amelytől a vallási iratok kiadása mellett a tanításhoz szükséges könyvek kinyomtatását várja (E. I. 4.).

S utoljára, mintegy az eddigiek záradékaul hagyja a legfontosabbat. „Ordo Institutionis semel constitutis observetur.” Az egyszer megállapított tanítási rendet meg kell tartani, s megtartását a jövőben is ellenőrizni kell (E. VI. 1., 4.).

Érdekes, hogy ebben az utolsó részben van a legtöbb homályos, rövidítésekkel tűzdelt célzásszerű mondat, ami származhat a mielőbbi befejezés kényszerítő sietségéből, de az érintett témák kényes voltából is, pl. „Superflua e Proc. Schol. tollantur” (E. II. 5.), vagy a II. 2. pont utolsó mondata: „Josephus etiam praefert Aristocratiam Monarchiae.” A IV. (quarta) szakaszt pedig teljesen személyes megbeszélésre utalja a szerző: „Quoad punctum hoc aperietur in ipso colloquio.” – Egyébként, hogy mondanivalóját valószínűleg csak félbeszakította, nemcsak az mutatja, hogy az utolsó rész a hatodik (sexta) szakasszal véget ér, hanem az is, hogy az egész az „Etc. etc.” szavakkal zárul.

***

Az *Opiniones* több szempontból nagy jelentőségű dokumentum. Először is a szükséges változások, kiegészítések részletes feltárásával pontos képet ad a Kollégium akkori állapotáról. Megismerjük belőle a tanított tárgyakat, tankönyveket, a tanítás módját, „rendjét” stb. Az iskolai élet egészére, a tanítási rend és módszerek megváltoztatására, új tantárgyak, tankönyvek, módszerek bevezetésére irányuló javaslatok pedig egy korszerű, az eddiginél jóval magasabb szinten oktató, nevelő intézmény képét tárják elénk.

Érdekes, hogy míg az első (A) kérdéscsoportra adott feleletekben a vallásos nevelés, sőt azon túl a debreceni társadalom vallási életének, egész életrendjének alakítása volt a fő szempont, a továbbiakban e kérdésekről szó sem esik, sőt mondhatnánk egészen új alapvető szempontok – mint a racionalizmus, humanizmus – kerülnek előtérbe.¹⁹

Javaslatok közül legfontosabb az oktatás rendjének teljes átalakítása, az eddigi laza, szétfolyó keretek, alkalmasszerű megoldások helyett szilárd, szervezett formák kialakítása. Különösen jelentős volt ez a lépés a felső tagozat szempontjából, ahol a tanítás tárgyai, rendje, ideje, módja teljesen személyhez kötött volt (nemcsak itt, hanem mint már utaltunk rá, a többi hazai református kollégiumban is), s így alakult ki az a zűrzavar, amelyről több ízben panaszkodott barátjának, s ami szinte lehetetlenné tette az eredményes oktatást.²⁰

S bár egyik legfőbb szempontja a „res litteraria” színvonalának emelése, illetve az emelés lehetőségének biztosítása, nem feledkezik meg a reál tárgyakról, a matézis, a fizika, a földrajz, jog stb. tanításáról sem. Ellenkezőleg: mindent megtesz, hogy az adott körülmények között biztosítsa előadásukat, valósággal megpróbálja becsempészni őket az „Ἀλλοφοί” sorai között.

S mindezekén túl: a nagyszámú, módszerre vonatkozó tanács, javaslat, amelyek egy igazi vérbeli, s a kor humanista felfogásával telített pedagógust állítanak elénk, ezek mind-mind reményt nyújtanak ahhoz a lehetőséghez, hogy a Kollégium a kor legmagasabb szintű magyar nevelési intézményévé váljék.²¹

Jász Béla a Maróthiról szóló munkájában megjegyzi, a kötelező egy privatum collegium szabad választása az egyetemi tanszabadság csíráját jelzi (40. l.). Nos, mint az egész elgondolásból kiderül, ennél jóval többről van szó. Az oktatási rend átalakítása, színvonalának megemlése, új, a kor igényeinek megfelelő tárgyak bevezetése

valójában egy, legalább a zürichi vagy berni főiskolák szintjén álló akadémia, hogy ne mondjuk: egyetem létrehozását célozták. Ezt a szándékát közvetlenül is elárulja a külföldi akadémiák, egyetemek példájára való szép számú hivatkozással. Pl. az egyes „facultas”-ok elvégzésének idejével kapcsolatban: „... ut fiat, exemplo Academiarum justum est” (C. III. 10.), vagy a privat collegiumokat illetően: „... habeantur privata collegia ad formam universitatum” (C. V. 4. és D. IV. 4.). A szünetek kérdésénél is, „ad exemplum Academiarum” utal (D. I. 1.), akárcsak a hallgatók csoportokra osztásánál: „... sic fit in Belgio” (D. VI. 5.).

***

Az *Opinionest* 1741. január 20-i ülésén már megtárgyalta a városi tanács (a nagy táblázat keletkezése tehát e dátum és az *Idea* kelte közé tehető). E napról ugyanis a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában (Z. 60. a., b., 97., 48/b. sz.) ránk maradt egy írás, mely szerint „in Sen[atu] praesente D. Trib. Plebis Tiszteletes Maróthi György Úr[nak] opinioja a gyermekek tanításá[na]k módgyáról meg olvastatván, ekképpen app[ro]báltatta[na]k, vagy modificáltatta[na]k a’ mint következik.” E határozatokat rögzítő írás mellett szerencsére ott található a javaslatokat tartalmazó szöveg is, igaz, nem Maróthi keze írásában, hanem valószínűleg a határozatokat is megszövegező városi jegyző betűivel,²² de hogy azok valóban az ő „opiniói”, az nemcsak a fenti szavakból derül ki, hanem az egész javaslat sorozat szelleméből, kifejezéseiből is. (Igen valószínű viszont, hogy Maróthi ezt a javaslatformát a Domokos Mártonnal való megbeszélés alapján állította össze.) De mi lett itt az eredeti *Opiniones*ből, annak a kollégiumi oktatás egészét átfogó európai távlatokat felidéző gondolataiból?! A 11 pontból álló, négy ívoldalny, az ívnek csak fél (jobb) oldalán helyet foglaló javaslat sor csupán „a tanuló gyermekek”, tehát a legalsó és középfokú „Classisok tanításának rendit és módját” szándékozik „könnyebb és hasznosabb rendbe venni,” a sextán kezdve s az oratorián végezve.

A javaslatok lényege:

1. A sextában a gyermekek csak magyar nyelven tanuljanak írni, olvasni, latinból pedig a Cellarius memorialis könyvében lévő „legközönségesebb primitivum vocabulumokat” és a kiejtést (1. p.).

2. Az első négy pont mindegyikében ott szerepel, hogy a latin nyelvtant a „mostani” (Rudimenta és Molnár G.) helyett a gyermekek munkájának megkönnyítésére egy készítenő magyar nyelvű latin grammatikából kellene oktatni, főleg az alsó négy osztályban, de addig is míg ez elkészül (vajon ki írta volna?), a jelenlegit össze kell vonni, a deklinációkat, konjugációkat egyszerű táblázatba kellene foglalni, s a mondattani (syntaxis) szabályokat is röviden, néhány példával illusztrálva magyarul kellene tanítani. Az új módszerű tanítás véghezvitelére, főleg míg az új nyelvtankönyv el nem készül, mint ismételten hangsúlyozza Maróthi, a praeceptorokat megfelelő utasításokkal kell ellátni (2–5. p.).

3. Az Abecedariumon és Rudimentán kívül Comenius Januáját és Vestibulumát is el kellene hagyni, s helyette Cellarius már említett Liber Memorialisa mellett az első

grammatikai (tertia) osztályban a Corderius Colloquiáját kellene bevezetni, amelyet az eredeti *Opiniones*ben is említett (B. II. 5.).

A következőkben (quarta) pedig „egyedül csak Cornelius Nepost adni a gyermekek kezébe, és a Januát itt is teljességgel el hagyni” (5. p.).

Megismétli itt is azt a gondolatát, hogy a poetica és rhetorica classisok sorát meg kellene cserélni, olvasmányul pedig Phaedrúst és „Ovidiusnak munkáit” ajánlja Vergilius helyett (6. p.).

4. Ramus logikája helyett: „valamelly recens authorét” kellene bevezetni, a Piscatoré helyett pedig Vossius rhetoricáját, „és talán szükséges volna az iffjakat . . . az Elocutióban és Actióban (vagyis az előadásban – tölem) és kivált a Levél írásban mind deák, mind magyar nyelven gyakorolni. Ezek mellett pedig tanulhassanak Justinust és mindenkinek előtte Cicerónak Familiáris Leveleit” (7. p.).

5. A 8. pontban azt ajánlja, hogy az aritmetikát kezdjék el már a sextában, s tanítsák minden osztályban „a tanítványoknak capacitása szerint”.

6. A 9. pontban a promotio, a következő osztályba lépés mértékének megszigorítását kívánja, s ehhez kapcsolja a 10.-ben a classisok ellenőrzését, vagyis: „a tanuláshoz rendi meghatározatván a Classisoknak Gondviselése Tiszteletes Professor uramékra fel-osztatnék”.

7. Az utolsó pont pár mondatát a vallásos nevelés kérdésének szenteli. Már előbb is kifejezte azt az óháját, hogy a latin Praecepta Morumot el kellene hagyni, mert az „a gyermekeknek nem előmentekre, hanem kínzásokra vagyon,” s helyette magyar nyelvű könyvből vagy éppen csak „szóval oktatná effélékre őket a Praeceptor” (3. p.). – Itt azt írja, hogy a vallásoktatást a sextában elkezdvén azt folytassák valamennyi osztályban, amint „capacitásukhoz szabhatni”.

A bevezetőben említett kísérő írás, mint már utaltunk rá, a városi tanácsnak a fenti javaslatokkal kapcsolatban hozott határozatait tartalmazza, mintegy két, ugyancsak az ívoldal jobb felét elfoglaló hasábon. Ebből kitűnik, hogy a tanács Maróthinak szinte minden opinióját szó szerint elfogadja. Kiemeli a magyar nyelvű grammatika szükségét, a Praeceptorok megfelelő instrukciókkal való ellátását, s magáévá teszi a matematika és az új tankönyvek, új auktorok bevezetésére irányuló javaslatokat. Csupán az oratoria és poetica classisok cseréjével nem ért egyet.

Az *Opiniones*nek így ebben a „zsugorított” formában való elfogadása is nagy jelentőségű előrelépés volt a kollégiumi oktatás történetében. Kialakította a classisok határozott rendjét, vagyis megvalósította az osztálytanítást, messze megelőzve a hasonló magyarországi református intézményeket, s elrendelte ellenőrzésüket, irányításukat, ami az oktatás színvonalát biztosította. Igen nagy teret biztosított a tanításban a magyar nyelv használatának, s egyáltalán az újabb, könnyebb tanítási módoknak. A matematikát tantárggyá teszi az összes alsó és középfokú osztályokban, amire szintén nem volt idáig példa. Az új tankönyvek bevezetésével pedig nemcsak a korszerűséget, de a tanítás, tanulás könnyebbé tételét is szolgálta. Sinka Sándor emlegetett művében az elfogadott *Opiniones*ben látja „gymnasiumunk első írott tantervét”, s joggal.²³

★ ★ ★

Az Ideát 1741. március első napjaiban tűzhetné napirendre a Tanács, mert egy 1741. március 5-én kelt irat, amely ugyancsak a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában maradt ránk (Z. 60/a., b. 147/a. jelzet alatt), mint a Tanács „Opinió”-ját közli az Idea legfontosabb kívánságait „Tiszteletes Predikátor Uramékkal . . . a végre, hogy ő kegy[e]lmek is magok opinióját adni, és írásban tévén, a N. Tanács[na]k mentül előbb lehet, meg-küldeni ne terheltesse . . .”

A 7 pontból álló opinió „mind a Tiszteletes Professor uramék[na]k könnyebbségére, mind az Ifjúságnak hasznára” röviden előadja a professzorok által tanítandó tárgyakat (többnyire azokat, amelyeket a jan. 6-i felkérésre adott válaszukban maguk említettek), továbbá azt a kívánságot, hogy naponta csak három órát tartsanak, illetve negyedikként privát collegiumot, mégpedig úgy, hogy délelőtt két órájukon jelen lenne az egész ifjúság, a harmadik, délután tartandó kötelező, de szabadon választható órákon pedig csak azok, akik arra az órára subscribáltak. Javasolja a vizsgák évenként való tartását, s azokra a helyiek mellett „külföldi értelmes és Tudós Prédikátorok” meghívását. Ezeket a vizsgákat azonban csak a reggeli órákban tanított scientiákból kellene tartani. Adassék továbbá lehetőség az eloquentia professorának is „a Deák nyelv gyakorlására valamely privatum Collegium” tartására.

A classisok kérdését (a felső tagozat évfolyamokba osztását) meglehetősen óvatosan, a 4. és 6. pontokban érinti a javaslat, mondván, hogy a vizsgákat ki-ki a maga classisából tartsa, illetve a privatum collegiumokon tanultakból is „classisok szerint lehetnének revocációk Deák iffjak által”.

A szóban forgó irat lapjainak bal oldalán levő bejegyzések szerint a Tanács opiniója április 29-én és 30-án került megtárgyalásra a consistoriumban. Az ugyanazon a helyen futtában feljegyzett határozatok folyamatos megfogalmazást kapnak az ívek üresen maradt negyedik oldalán. Ennek a résznek a címe: „Responsio Verbi Divini Ministrorum.”²⁴ Ez helyesli, hogy délután csak egy óra tartható „az Ifjak[na]k Temp-lomba, halottra, privatus tanítványaik tanítására s.a.t. distrakciójok miatt”. (Tehát Maróthinak az 1. sz. Typushoz fűzött kívánsága az ifjúság délutáni iskolán kívüli elfoglaltságáról nem valósult meg.) Helyesli „a régtől fogva kívántatott és igen szükséges Classisok” felállítását, de ezt a rendet, mondja, csak úgy lehet megvalósítani, „ha az Auditóriumok megszorítottatnak”. Ezek számát négyben jelöli meg. A „facultások”-nak (tananyagnak) a professzorok közti felosztásával is egyetért, de itt némi kiegészítéseket, illetve helyesbítéseket kíván, pl. Szilágyi Istvánnal kapcsolatban: „ . . . ezután is tanítsa T. Lampe Uram Naturalis Theológiáját, mivel pedig ennek utolsó része Ethica és Juris prudentia Na[tur]alis, Ethicat más titulus alatt ne tanítson ő kegyelme, hanem e mellett Physicam Naturalem et Sacram,” vagyis tanítsa tovább a fizikát az eddigi mód szerint. Maróthitól pedig azt kívánja, tanítson „Görög Grammaticat az Antiquitásokkal együtt. Az Universalis Historiát szükséges publice és így reggelenként tanítani, tanítson eö kglme successive Geometriát, Geographiát, Astronomiát”.²⁵ Szükségesnek tartja a Consistorium a collatiók megtartását, s felveti a gondolatot, hogy „a Tigurumi Oskolának példájára” nem taníthatnák-e ketten a teológiát, „az egyik az első részit, más az utolsót, évenként felváltva”.

★ ★ ★

Maróthit nyilván nem elégítette ki már az alsóbb classisok ügyében hozott határozat sem, s még kevesebb örömet okozott neki az Idea ügyének ilyen halogató intézése. 1741. március 11-én elkeseredve panaszodik barátjának: „Ami a mi iskolai dolgainkat illeti, nemrégiben kértem előjáróinktól, hogy a tanuló ifjúság tanításának módját tegyük jobbá némileg, s erősen reméltem is, hogy ez meglesz.” De hát írja – Debrecenben nem kell mást tanítani, csak a prédikálást: „... quid primum discendum sit litterarum studioso [?] – Contiones, quid secundo, contiones: idemque tertio”. Maróthi remélte, hogy lehet valami orvosságot találni e baj ellen, „de mikor az előjárók látták, hogy nem mindenkinek tetszik a dolog, lassabban kezdtek cselekedni. – Én meg elhatároztam, hogy teljesen felhagyok a javításnak nemcsak a követelésével, de még a reményével is. Ha valamit tehetek magam, megteszem, egyébként Isten és az emberek legyenek tanúim, hogy én mindenre kész lettem volna, ha mások nem akadályoznak. Élek tehát a kor erkölce és törvénye szerint, követem az öregek dicsőre méltó példáit, és rettegés nélkül sohasem sértem meg tekintélyüket”.²⁶ Ime, az elkeseredés, mely iróniába csap át: „Mint a szőlősgazda is, az egyszeri. . .”

Az ilyen hangulatok azonban az örökké tetre kész, cselekvésre vágyó Maróthinak legfeljebb csak pillanatokig szeghetik szárnyát. Hiszen, mint láttuk, a javasolt tankönyvek egy része már előbb megjelent a debreceni nyomdában, illetve néhány nem javasolt is, többet pedig meghozattak külföldről. Azután megkezdődhet a classisokban folyó tanítás új rendjének megvalósítása is. Ezekről az eseményekről 1741. június 10-én így tájékoztatja Becket: „Mostanában eléggé elfoglalt vagyok. Minthogy ugyanis sokáig küzdöttem előjáróinknál, hogy a gyermekek tanításának módszere, amely esztelenül nehézkes és alkalmatlan volt, javíttassék meg, ostromlásommal elértem, hogy Comenius sáros pocsolyáit mellőzve Cellarius módszerét vezessék be. – A nyelvtant is a kellő könnyűsége hoztuk vissza. S ezeknek az előkészítésében, csiszolgatásában kissé több nehézségre akadok, mint gondoltam. Aztán az osztályok látogatása is igen sok időmet elveszi, mert erre egyik-másik praeceptor hihetetlen tudatlansága, vagy még inkább ostobasága miatt szinte mindennap szükség van. Ezek egységesen azt csinálják, hogy a gyermeki tehetségeket a lehető legkegyetlenebb módokon valósággal a kínpadra húzzák és megbénítják. Ezekből bizony a munkának a rendes teendőim mellett nagy vetése sarjadt a számomra, méghozzá elég gyenge állapotomban. Mégis szívesen csinálom, mert látom, hogy ezek nélkül nem lehet többre menni.” Biztatja az is, hogy az értelmesebb előjárók mellette vannak, más része pedig megy ezek után. . . „S majd maga az eredmény is meg fogja mutatni, hogy jobb ezekben a dolgokban újítónak, mint kerékkötőnek lenni, minthogy sokan vannak, akiknek az ősi erényekből semmi sem tetszik, a hibák viszont kivétel nélkül, mert az állandó szokás erőssé tette azokat.”²⁷

***

Mi történt közben, mi nem, nem lehet tudni. Az Idea további sorsáról csak a tanári testület 1743. március 13-i ülésének jegyzőkönyvéből értesülünk.²⁸ Ez az Idea eszméinek, illetve annak, ami megmaradt belőle, az életbeléptetését tartalmazza a következő szavakkal: „A Scholai Deáki Ifjúságnak classisokra való osztását így végeztük közakarattal:

1. Az egész Ifjúság két generalis classisokra osztassék. Az alsóbban legyenek három esztendő Deákotól fogva végig az két Iffiabbik Professzorok kezek alatt. A felsőben pedig azon fellyül T. öreg Professzorok kezek alatt.

2. A publica instructiókra (nyilvános előadásokra) az egész Ifjúság admittáltassék, de proprie csak kinek kinek a maga classisa kénszerítettessék.

3. Minden héten Szerdán és Szombaton az első reggeli órán mind a két Auditóriumban, collegiumi examinatorium (vizsgálat) kilentz órán pedig Szerdán ugyan a nagyobbik, Szombaton pedig a kisebbikben Disputatio vagy egyéb publica exercitatio (nyilvános gyakorlat) legyen.

4. Az alsóbb classisból minden esztendőben egy esztendőbeliek a felsőben promoveáltassanak (léptessenek elő), de praevio examine Coram omnibus Scholae Rectoribus instituendo (megelőzőleg az iskola összes rektorai előtt tartandó vizsga után).

5. Ezek szerint és az adiecta (mellékelt) tabella szerint (sajnos, ez a leckerend nem található) a classificatio és az instituciók (tanítások) mindjárt a jövő hétfőn el kezdessenek.”

Ez a határozat már a megváltozott külső körülményeket is tükrözi, azt, hogy két ifjú professzor és két auditórium van, de az idős professzorok ellenállását is. Mert bár beleegyeznek az ifjúság classisokba osztásába, de a publica instructiókon továbbra is az egész ifjúság jelenlétét óhajtják (2. p.).²⁹

A jég azonban megtört. A Kollégium elindult az új rendszerű tanítás útján. 1743. április 27-én negyvenhét tanuló már osztályok szerint írja be nevét „in album collegii”, méghozzá mindjárt három osztályba, de az 1744. esztendő áprilisában már újra csak két osztály névsora olvasható. Ezután két évig (Maróthi halála után) szünetel az osztályok szerinti beírás, majd 47-től ismét folytatódik hol két, hol három osztállyal.³⁰

Érdekes az is, hogy a közvizsgák tartása már 1741 szeptemberében megkezdődött. Az Acta iudiciaria (a Sedes üléseiről készült jegyzőkönyvek) III. kötetének (1738–1748) 222. lapján található bejegyzés szerint ekkor volt az első ünnepélyes közvizsgálat (primum solemne examen), amelyen megjelentek a Tanács és a lelkészi kar tagjai, az összes professzorok stb. Ez alkalommal Szilágyi Márton tanítványai a teológiából, Tabajdi Jánosé a héber régiségtanból, Szilágyi Istváné a fizikából, Maróthi pedig az egyetemes történelemből vizsgáztak. A második nyilvános vizsgát egy év múlva, a harmadikat viszont 1744. október 2-án tartották, de ezekről már volt szó.³¹ Hogy a vizsgák 1743 őszén elmaradtak, az valószínűleg az ez év tavaszán hozott határozatnak „köszönhető”, az ifjabb professzorok sérelmesnek érezhették a megkülönböztetést, hogy csak ők vizsgáztassanak.

2.

Az iskolai tanítás rendjének szabályozása mellett, azzal párhuzamosan, ugyancsak a tanulás jobb lehetőségeinek biztosítása érdekében, sort kerített Maróthi az ifjúság körében jelentkező visszásságok orvoslására, az alumniak (ösztöndíjak) s a magántanítás rendjének szabályozására is. Már a latin nyelvű Typust kísérő levélben (1741. január

18.?) szóvá tette az e téren mutatkozó káros jelenségeket: „... minap a D. Seniorak közönséges egyezésből meg is mondtuk, hogy jelentse meg a T. N. Tanátsnak, hogy felette igen káros mind a Gyermek[ne]k, mind az utolsóbb Ifjak[na]k, hogy az Alumnusok[na]k s Expectansok[na]k is szabadá lett (a régi törvény s szokás ellen) tanítványt sub quocumque titulo tartani, mivel a Praeceptor is gyakran el-fogja a gyermek tanításátul a halottjárás, és a mely időt nagyobb haszonnal maga tanulására fordíthatna, azt a gyermek tanításában kell el-tölteni. Továbbá pedig az Alumnusok s Expectansok sokszor főző tanítványokra is rá fogják, hogy őket mosásért tanítják: melly egyik fő oka, hogy most kiváltképpen a Paedagogusok nagy szükségét látnak. Lehetne talán valami más módon is provideálni, hogy az Alumnusok s Expectansok fejér ruhái mosatlan ne maradnának és így e praetextus (ürügy) alatt ne tartanának tanítványokat.”³²

Idevonatkozó észrevételeivel az *Opiniones*ben is találkozhatunk (E. III. 4., 5., V. 7.), de a dologból csak két év múlva lett hivatalos ügy. A Tanács 1743. május 9-i üléséről levelet intéz a professzorokhoz, amelyben azt írja, hogy miután a patrónusoknak, tógátusoknak, alumnusoknak a tanári testület által vele közölt lajstromát megnézte, „kivánná tudni azt is, kinek mennyi tanítványa vagyon az Ifjak közül, s mikép lehetne a tanítványokat jobb móddal közöttük felosztani, hogy kivált a Paedagogusok tanítvány nélkül ne maradjanak”.³³

A kérdésre a választ professzortársai nevében is Maróthi György adta meg 1743. május 22-én. A kilenc pontba foglalt javaslatok lényege, hogy nyolcvan első diák legyen „paedagogus”, azaz ezeknek lehessenek tanítványai, a többinek pedig semmiféle cím alatt se. A tanítványokat ezek között a professzorok osszák szét. Ezeknek a pedagógusoknak viszont, mivel tanítványaik után jövedelmet élveznek, az alumniájuk szűnjék meg (1–4. p.). Az 5. pontban a mosatás megoldásáról van szó, azok részére, akik számára ezt ezután tanítványok nem végzik vagy végeztetik el. Fontos viszont, írja a javaslat, hogy minden gyermeknek legyen praepceptor, azaz privát tanítója, tehát a szegény, fizetni nem tudó gyermeket olyan tanító mellé kell beosztani, akinek fizető tanítványai vannak. A tanítványokról egy Album Discipulorumot kell vezetni (6–7. p.). „A Privatus Praeceptorok tanítására lenne szorgalmatos vigyázás” (9. p.).

A Tanács a javaslatot a következő napi ülésen némi – inkább a végrehajtásra vonatkozó – módosítással jóvá is hagyta, amint azt a professzorok beadványának hátlapjain olvashatjuk.

Íme Maróthi rendszeretete és humanitása (a szegény tanulók ügye), újabb diadalt aratott, mert talán mondanunk sem kell, hogy a javaslat nemcsak az ő keze írása, de az 1741. jan. 18.(?)-i levél gondolatainak rendszerbe szedése is. A tanítványtartás terén elburjánzott rendszertelenség, visszaélések orvoslást nyertek.

3.

Maróthit eddig főleg mint pedagógust tartotta számon közvéleményünk, de hogy e kifejezés mögött mi minden rejtezik, senki sem fejtette fel. Még a szorosan vett

pedagógiai tevékenységéről kialakult képünk sem volt teljes, még Jausz Béla 1956-ban megjelent munkája után sem, amelynek célja pedig éppen a pedagógus Maróthi vonásainak megrajzolása volt. Iskolaszervezői tevékenységének körvonalazása mellett ugyanis eddig szinte teljesen elsikkadt Maróthi pedagógiai munkájának egyéb megnyilvánulása. De ez érthető is: pedagógiai tevékenységét, nevelői egyéniségének vonásait csak munkássága egészének ismeretében lehet megrajzolni, egyrészt magából a tevékenységből, másrészt azzal kapcsolatos megjegyzéseiből.

Már maga az, hogy történelmi előadásaihoz hozzákapcsolja a görög és római régiségtant, az ó- és újkori földrajzot, az ókori történetírók (C. Nepos, Eutropius) olvasását, példát ad a nagyfokú koncentrációra, szinte egy tantárgyi tömböt alkotva ezekből az ismeretelemből, s ezáltal kihasználva az egyes részek közötti összefüggéseket, megkönnyítve azoknak a részeknek elsajátítását, emlékezetbe vésését, nem szólva az összefüggések felismerésére való nevelés nagy formális képző erejéről. Másik ilyen zárt, összefüggő tömböt alkotott előadásai sorában a matematika, fizika, asztronómia, amelybe kivehetőleg némi vegytan is „beszivárgott”. Itt segített ugyan az is, hogy ezek a tárgyak abban a korban még nem különültek el teljesen, de megfelelő ismeretek híján hányan tanították közülük csak a matézist, illetve csak a fizikát matézis és kísérletek nélkül. De a szemléltetésnek a nevelésbe való bevonását jelenti a térképek, földgömbök rendszeres használata, a fizika kísérleti módszerekkel való tanítása, fizikai, matematikai (geometriai?) szemléltető eszközök bevezetése, s a külön fizikai előadó létrehozása. S végeredményben a szemléltetésnek, sőt gyakorlati alkalmazásnak a magas foka az is, hogy pl. az *Astrognosiában* a csillagok meghatározását Debrecenre vonatkoztatja.

De nem maradtak pedagógiai következmények nélkül azok az elvek sem, amelyeket a történelem megismerésével kapcsolatban disputációja alkalmából kifejtett (8–9. p.). Erre bőséges példát nyújtanak régiségtani előadásainak szövegei, melyek a nagyszámú forrás felhasználása mellett megmutatják azok értelmes, kritikus felhasználását is. Azzal pedig, hogy mint az *Antiquitates Graecae* Prolegomenájában kifejti (4–5. l.), a pusztá adatok ismertetése helyett (Neque enim sola spectare debet et simplex historiae narratio” 4. l.), azok összefüggésére, mélyebb értelmére is igyekszik ránevelni hallgatóit, ugyancsak jelentős eredményt ér el, a gondolkodás, az önálló ítélő erő képességének s az összefüggések keresésének, felismerésének hajlamát, erejét fejlesztve bennük.

Tudatos, módszeres eljárásra való törekvését mutatják azok a bevezető megjegyzések s egyéb jegyzetek, melyeket auctor kiadásaihoz, *Arithmetica*jához csatol. Hogy az *Arithmetica*ban „vérbeli” pedagógus művével állunk szemben, nemcsak a munka módszeres felépítéséből, világos előadásából tűnik ki, de azokból a megjegyzésekből is, melyeket egyrészt Elöljárói beszédében ad a szerző, másrészt a szöveg különböző helyein többnyire lábjegyzetek formájában. Az Elöljáró beszédben pl. ilyeneket írt: „Azoknak, akik gyermekeket tanítanak, igen jó volna tanítványaikat, mentül idejében lehet, az Arithmetica-ra fogni, mert tapasztalatból mondhatom, hogy arra már öt s hat esztendő korában alkalmas a gyermek; csak hogy nem dérral-durral, hanem játék módjára kell eleibe adni: sőt semmit sem fog meg könnyebben, ha csak valami elméje van” (5. r.). Kiemeli Maróthi az „Arithmetica” általános nevelő értékét is: „Így szokik

legjobban a gyermek arra is, hogy minden dolgában magára vigyázó, rendszerető és amint hívják punctualis legyen. Melyre igen nagy szüksége van a mi embereinknek” – teszi hozzá nyilván megfelelő tapasztalatok birtokában. „Minekutána pedig a gyermek egyszer belékapott az Arithmetica-ba, igen jó lenne őt apródonként arra szoktatni, hogy nagyobbacska számokat is, csak az elméjében próbálgasson felvetni. P. O.” – s itt következnek a gyakorlati példák. – „Csakhogy ezzel igen lassan kell sietni. Igen nagy haszna leszen ennek, nem csak mindenféle számvetés könnyebbítésében, hanem főképpen az imaginatio (Maróthi itt valószínűleg az elvont gondolkodásra céloz) erejének nevelésében, amelynek egész életében sok hasznát veszi az ember” (5. v.).

A lábjegyzetek közt is pl. mindjárt az első a könyv, írójának rendkívüli pedagógiai érzékéről tanúskodik: „A gyermekeknek soha nem kell a számvetést feljebb tanítani a tízezeres számnál, legfeljebb százezeresnél. Meg lehet pedig a gyermeknek is idővel magyarázni a nagy számokat az apróbbakból, hogy megfoghassa” (2. l.).

De auctor kiadásai is a gondos, mindenre figyelő pedagógust állítják elénk. Erre különösen Eutropius-kiadása a jó példa. A szöveg gondos, pontos tagolásán (római és arab számokkal) az egyes részek fejlécekkel való jelzésén kívül az események év-számainak a lapszámon való feltüntetése rendkívül megkönnyíti bennük a tájékozódást, a lapalji jegyzetek pedig, melyek a legfontosabb forrásokra utalnak, a további érdeklődés felkeltését és kielégítését szolgálják, amiről jó tanító sohasem mondhat le.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy Maróthi pedagógiai törekvéseinek egyik legfőbb célja, a gyermekek munkájának megkönnyítése, a tanulás megszerettetése, s ezt szerinte a tanítók türelmes, szelíd bánásmódja mellett az anyag kellő mértékre, lényegre való csökkentésével, s megfelelő módszeres előadásával, jó tankönyvekkel vagy kompendiumokkal lehet elérni. Ezért hivatkozik pl. Eutropius-kiadása előszavában Szókratészre, aki „non aliter cum discipulis, sive amicis ageret,” ezért nincs megelégedve Molnár Gergely nyelvtanával, mely – szerinte – sok hibás szabály mellett sok fölösleges dolgot is megtanít, s ezért idézi Molnár nyelvtana elé írt szavai közt G. J. Vossiust a latin tanítás fölösleges gyötrelmeiről s a helyes oktatás módjairól.³⁴

Ugyancsak a tanítás megkönnyítése érdekében tartja fontosnak az anyanyelv alkalmazását az első fokozatban, s a latin nyelvnek csak fokozatos bevezetését. Az Opiniones alapján hozott intézkedések mellett e tekintetben igen jelentősek a Molnár Grammatikája elé írt szavai, melyekben magyar nyelvű latin nyelvtan írását óhajtja, s e törekvéseinek ragyogó példája az *Arithmetica*, mely az első kisdiákoknak (s önművelőknek) szánt magyar nyelvű tankönyvünk.

***

Jausz Béla nincs megelégedve Maróthi módszertani tevékenységével, és többször szemére veti, hogy nemigen nyújt módszertani utasításokat, illetve ezt ha teszi is, nem kidolgozott rendszerben cselekszi, s hibájául rója fel azt is, hogy „nem is ismerte a didaktikai irodalmat” (i. mű, 45. l.), pl. Comenius *Didactica Magna*-ját.³⁵ Nem beszélve arról, amire már többször utaltunk, hogy mind az Opiniones nagy tabellája, mind tankönyvei, előadásai bővelkednek „módszertani utasítások”-ban, ha nem is „kidolgozott rendszer” formájában (bár egy kutató, akinek ez a szempontja, egész rendszert állíthatna össze belőlük), Maróthi a legnagyobb valószínűséggel írt egy módszertani

művet is, mégpedig az ún. *Praeceptorok instrukcióját*, mely 1741-ben jelent meg 120 példányban öt ív terjedelemben a debreceni nyomda kiadásában.³⁶ Sajnos a kiadványt nem sikerült előkerítenem, de a munka, bár úgy látszik név nélkül látott napvilágot, minden bizonnyal az ő alkotása. Már az *Opiniones* B. szakaszának bevezető kérdéseiben s B. I. 2. pontjában utal a praeceptoroknak adandó „Instructió”-ra, s ezt megismétli a Tanács elé terjesztett javaslat (1741. jan. 20.) 4. pontjában: „... a Praeceptoroknak lenne instructiójuk”. Nos, az Instructio még ugyanazon évben megjelent, és ki más készítette volna el, mint az egész ügy szorgalmazója, Maróthi, s ki is tudta volna ezt akkor rajta kívül elkészíteni a Kollégiumban? Tudománytörténetünk nagy nyeresége lenne, ha ez a könyv előkerülne: első neveléstudományi kézikönyvünk.

***

Ugyancsak pedagógiai vonatkozása miatt (bár tudománytörténeti jelentősége is van) itt tesszük szóvá Ramus Logikája kicserélésének ügyét is. Maróthi már 1739 márciusában panaszkodik barátjának a könyv miatt: „Petrus Ramus Logikáját tanulják, amelyben annyi a rejtvény, ahány a szó, s ha még oly híres lenne is, szinte semmibe kellene venni.”³⁷ Ezen és más téren megpróbált ugyan – mint írja – egyet-mást tenni a változtatás érdekében, de az előrelépés igen lassú, „főleg mert Comeniusnak és Ramusnak is vannak védelmezői” (hyperaspistae).³⁸ Az Opinionesben ugyancsak megemlíti kétszer is, hogy Ramus könyvét ki kellene cserélni a Claubergiuséval (B. V. 8., VI. 1.), s a Tanács elé került javaslatban is ott olvashatjuk: „⁷⁰ Ramus Logikája helyett nem jó volna-e egy más Logicát introducalni, valamely recens authorét?” – s mindjárt mellette: „Ad 7-mum. tovább való dispositióig megmarad a Ramus Logica.” Igaz, hogy a határozatokat külön papíron rögzítő 1741. január 20-án kelt írásban már ez olvasható: „Ad 7 mam. Ramus helyett jó volna egy más Logicát introducalni.” Vagyis a kérdés nyitva marad. S Maróthi a továbbiakban ezt a rést igyekezett szélesebbre tágítani. Még ugyanazon év július 23-án a Tanács nyilván az ő sugalmazására az alábbi sorokat intézi „per iuratum Notarium” a professzorokhoz: „Tiszteletes Professor Úrékkal communicatit ezen Engelhard Logikája, ne terheltesse meg olvasván opiniójukat adni, lehetne-e Ramus helyett introducalni, ha pedig valamely consideratiók adgyák elő magokat, írásban tétetessenek fel.”⁴⁰ A professzorok véleménye, amely „Opinio” c. alatt a levél hátlapján olvasható, igen jellemző. A három idős professzor egybehangzóan ragaszkodik a Ramus Logikájához, különösen annak „jól tanulható” volta miatt. Maróthinak az övét követő szavai viszont jól mutatják nemcsak a körülményeket, amelyben dolgozott, de az ifjú tanár új pedagógiai felfogását, törekvését is, amelynek egyik megvalósítási lehetőségét a logikakönyv kicserélésében látja: „Ha nationalis Logicát az az üres nevek[ne]k tanulásából állót, akarunk tovább is tartani (tsak mi egyedül; mivel más Nemzetségek már ezt mindenütt le-tették) tehát a Ramusén kívül mást nem ítélem szükséges[ne]k, hogy keressünk. Az Engelhardé arra tzelez, mint kelljen az elmének az igazság esméretében jó renddel folytatni magát. A mi legszükségesebb volna benne, lehetne megkülönböztetni: a mint hogy Ramusban sem tanultak mindent. Az a baj, hogy eleget memorizálnak a tanulók; de értelem nélkül; mert homályos és nincs connexio a dologban.” Íme az „üres neveknek tanulásából álló” s memorizáltató tankönyv és

tanítás helyett az elmének az igazság ismeretében való jó rendjét, a „connexiók”, azaz logikai kapcsolatok keresését, felismerését, más szóval a gondolkodást, gondolkodtatást célzó tankönyv és módszer igénye.

Ennek az igénynek az érdekében nem hátrál meg a háromszoros túlerővel szemben sem, tovább harcol az új, korszerű logika-könyv bevezetéséért. 1743. október 8-án ezt írja Becknek: „itt a logikát illetőleg új vizsály lépett fel: melyiket kellene a gyermekeknek (pueris) tanítani. Mert bár Ramus zavaros talányai nincsenek pártfogók híján, mint minden régi, képtelen dolog, többeknek jobban tetszene valami más világosabb, s az emberi életben használhatóbb (azaz gyakorlatibb – tőlem) könyv. Bemutattam sok újabb rendszert és kivonatot,” s mindjárt azt is elárulja, hogy milyen rendszerre gondol: „... itt minden fűben, amelyet Wolff csak éppen érintett, már azt hiszik, kígyó lappang,” tehát valamilyen wolffi „ihletésű” tankönyv lebeg előtte. Mindjárt meg is kéri barátját, hogy azt az Ars cogitandit (a gondolkodás tudománya), melyet a bázeli akadémián a kezdők használnak, küldje el neki az első alkalommal.⁴¹

A harc végül is győzelemmel járt. Annál is inkább, mert Maróthi e téren is segítséget kapott az ifjú Szilágyi Sámuelától. Szilágyi már 1742. aug. 11-én egy Johann Jacob Bretingerhez címzett s ránc maradt levélfogalmazványban az iránt érdeklődik volt zürichi professzoránál, hogy hozzájárulna-e ahhoz, hogy *Principia Artis Cogitandi* c. művét filozófiai előadásainak bevezetőjéül használja, s mivel a könyv Debrecenben nem áll elegendő példányban rendelkezésre, azt a debreceni nyomdában kinyomtassa. Egyben kéri, hogy ha valamilyen változtatni vagy javítani való volna a hat évvel ezelőtt megjelent művön, azt is közölje.

Bretinger még ugyanazon év október 22-én elküldte beleegyező nyilatkozatát, azzal a megjegyzéssel, hogy a régi könyvnek egy teljesen új kiadásán dolgozik, s reméli, hogy munkájával rövidesen elkészül. Ezt hajlandó akár részeiben is elküldeni Szilágyi számára, csak jelölje meg a módot, ahogy ezt teheti.⁴²

E levélváltás következményeként aztán Bretinger Zürichben 1742-ben megjelent *Ars cogitandi principia Recentiorum philosophorum Compendio exhibita atque in usum privatae Institutionis concinnata* c. műve még ugyanazon évben kijött Debrecenben is, 1050 példányban.⁴³

A könyv magyarországi megjelenését történelmi eseménynek kell neveznünk. Talán benne fejeződik ki legerősebben az a változás, amelyért Maróthi – s most már Szilágyi is – küzdött: a tanításnak, a nevelésnek a régi skolasztikus memorizálható, kész formulákat rögzítő módszerétől egy új, gondolkodtató, a valóságot tapasztalatokból megismertetni óhajtó, az ismeretekre önállóan, bátran építő nevelői eljárásnak a megjelenése. Könyve előszavában (*Praefatio Auctoris*) Bretinger is erélyes szavakkal ítéli el a régi logika üres formalizmusát, mint a retorika cselédjét (*Rhetoricae Artis famula*), mely nem ismerni, gondolkodni tanított, hanem csupán „subtiliter et copiose garriendi ac rixandi extemporaneam quandam facultatem sectaretur” (3. v.), vagyis a fecsegés és civakodás bizonyos képességét szolgálta. Pedig a logika arra való, hogy „az ész az igazság keresésében, megítélésében és átadásában irányítsa, az értelmi erőket érvényesítse, forrásait megnyissa, s orvosságot is nyújtson számukra” (3. v.). A logikai formulák helyett fontosabb maguknak a dolgoknak az ismerete. Munkájában többször hivatkozik Verulami Bacon, Locke és Wolff műveire (tehát

megint Wolff!). Könyvében nem kész meghatározásokat ad, hanem magyaráz, megértetni akar, s nem bemagolni valót nyújt. A logika első részének feladatát pl. így világítja meg: „I. Prima pars Logices distincte explicat primam Mentis in cognoscendo vero operationem, quae consistit in Simplici Rerum perceptione secluso omni iudicio” (6. l.). Vagyis az elme első tevékenysége a pusztá észlelés mentes minden ítélettől (mondhatnánk: előítélettől). Innen kiindulva halad aztán Bretinger az ítéletig, majd a következtetésig, s úgy gondolja, módszerével akár 10-12 éves gyerekeket is meg lehet tanítani a logikára (7. v.).

4.

Maróthi pedagógiai reformjait, törekvéseit az eddigiek alapján a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az ország egyik legfontosabb nevelési intézményében jelentős lépéseket tett a tanítás személytől független szervezett rendjének kialakításában, mind a külső (osztályok, órarend), mind a belső rend (tantárgyak, fokozatosság) megvalósításával. Olyan lépés volt ez, amely csak a század második felében kezd általánossá válni Európa-szerte, a különféle methodusok, ratio educationisok formájában.⁴⁴

2. A reáltárgyaknak (matematika, földrajz, ének) az alsó fokozatba való bevezetésével a tanítás gyakorlativá, sőt világivá tételét alapozta meg.

3. A tanítók, tankönyvek kiválasztásával, a kiválasztás szempontjaival, a tanítás módjának, a gyermek terheinek csökkentésére irányuló javításával, a gépies tanulás helyett a gondolkodás előtérbe helyezésével egy új humánus pedagógia első megszólatatója s szinte egy új antiskolasztikus módszertan kialakítója.

4. Alapjában az ismeretek elsajátításának a megkönnyítését célozta az anyanyelv nagyfokú érvényesítése is az alsó fokú tanításban. E törekvésnek azonban, akárcsak a többinek is, a közvetlen célon túlmenő, messzeható következményei lettek, pl. a matematikai műnyelv magyarázása.

De mindezek a „tudományos” eredményeken túl, illetve ezeken felül, volt Maróthi egész tanári, pedagógiai tevékenységének egy igen fontos mozzanata: személyi példájának kisugárzó ereje. Rendkívüli, korszerű tudása, amellyel át tudta tekinteni kora egész ismeretanyagát, át tudta tekinteni a korabeli kollégiumi nevelés egész problematikáját, s tudott azokra korszerű, egységes megoldásokat ajánlani, adni, a gyermekek, ifjak egyéniségét, teherbíró képességét tekintetbe vevő, a tanulást megkönnyíteni, megkedveltetni s nem megutáltatni kívánó és tudó egyénisége, a magyar neveléstörténet legkiemelkedőbb alakjai közé sorolják.

***

Pedagógiai érdemeit, jelentőségét már kortársai átlátták. Ezt fejezik ki Szilágyi halotti beszédének szavai: „... renatae eius imprimis ductu ac auspiciis litterae, et innovata totius scholae facies. . .” Vagyis elsősorban az ő vezetésével és kezdeményezésére született újjá az irodalom (nyelvtanítás) a Kollégiumban, de megújult az iskola

egész ábrázata is.⁴⁵ Jelentőségének igazi arányai azonban csak a 18. sz. további évtizedei alatt bontakoztak ki.

Igazságtalanok lennének viszont a magyar nevelés múltjával s magával Maróthival szemben is, ha eszméit, eljárását gyökértelennek, hazai történelmünkben előzmény nélkülinek tüntetnénk fel. Nem: humanizmusának, módszerének előképe felcsillan Kereszturi Pál tanítói eljárásában, melynek Bethlen Miklós állított maradandó emléket *Önéletírásában*,⁴⁶ pedagógiai gondolatainak, módszerbeli törekvéseinek egy része pedig már felvetődött Apáczai izzó elméjében, prófétai lelkében s tanításában is.⁴⁷ A részletes egybevetést bárki elvégezheti az említett helyek fellapozásával.

1. L-T. II. 70. l. – Az iskola Maróthi előtti helyzetével kapcsolatban ugyancsak az Augiás istállója („stabulum Augiae”) kifejezést használja Szilágyi Sámuel is *Oratio funebrisében* (264. l.). – Sinka Sándor a „gymnasiumi oktatás”-ról szóló munkájában így jellemzi e kor középfokú tanítását: „Nincsen megállapított tanterve és tanítási módszere. A tantárgyaknak sem évek, sem osztályok szerint való sorrendje nincs pontosan megszabva. Kevés a classicus auctor, azok sincsenek az osztályok szerint kellően elosztva” (Értesítő, 65. l.).
2. A levél megtalálható a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában, Z. 60. ab. 95. sz. alatt. Keletkezésének ideje pedig megállapítható a levél borítékjának hátsó oldalán található feljegyzésből: „18. Jan.: 741, T. Maroti Uram tabellája”. Ez nyilván a levél vételét jelzi az illetékes városi tisztviselő által, tehát az írás maga vagy január 18-án, vagy az előtte levő napon keletkezett (ehhez csatlakozik 95/a. sz. alatt a már említett diáklevélke). A Typus szó iskolai vonatkozásban, úgy látszik, órarendet, leckearendet jelentett. Ilyen értelemben olvasható pl. a jezsuiták 1735-ben Nagyszombatban kinyomtatott tantervében: „Instructio Privata seu Typus cursus annui, pro sex humanioribus classibus in usum, magistratorum Societatis Jesu editus”. A Maróthi levelében említett Typus jelenleg nem található.
3. Idézi Sinka (Értesítő, 74., 75. l.).
4. Sajnos, az Ideát és a Typusokat, amelyeket Jausz Béla Maróthi György c. tanulmányában (Debrecen, 1956) még meglevőknek mond, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában e fejezet készítése idején (1974) folyó rendezési munkák miatt nem tudtam megkapni, így idevágó ismereteimet legnagyobb részt Sinka Sándornak *A gymnasiumi oktatás* stb. (Értesítő, 1895) c. tanulmányából és Jausz Béla említett munkájából vettem.
5. A puritánus Köleséri Sámuel már 1682-ben könyvet írt és adott ki Debrecenben „a Háznépbeli porban heverő kegyességnek fel allatásáért” *Josue szent maga el-tökellese*, Avagy. Haz nepbeli isteni tiszteletnek és könyörgésnek gyakorlása stb. címmel (RMK. I. 1281.).
6. Hogy a város, főleg az ifjúság szellemi és magatartásbeli színvonalán akadt javítanivaló, azt erőteljes szavakkal ábrázolja a Senatus és Communitas 1739. április 20-i együttes ülésének határozata, mely szintén az iskolázás ügyével foglalkozik, a helyzet megváltoztatására hat utcai (vagyis kerületi) anyanyelvű iskola felállítását rendelve el. Mint a körülményekre, a város vezetőinek gondolkodására

igen jellemző dolgot, ide iktatjuk a határozat egész szövegét: „Noha alkalmas Oskola vagy Városunkban, hogy abban az egész Várost Lakosinak Gyermekei tanulhatnának, tapasztaltatik mind az által, hogy ez Ifjúság rettenetes tudatlanságban nevelkedik, melly mia (sic!) sem az közönséges szolgálatra, sem maga hasznára nem alkalmas, tovább azon tudatlanságból következik, hogy Istennek féleleme nintsen benne, káromkodnak, részegeskednek, és egyéb tzégéres vétkekre vetemednek. Közönséges Isteni szolgálaton is a mikor vannak, olvasni nem tudván nem énekelnek, sem a Predikatiót nem értik, és olyak, mint az oktalan barom. Meg eshetik némelyek körül, hogy a Deák nyelvnek tanulásátul iszonyodnak. Nem lehet tagadni, hogy annak tanulása nehéz nem volna, és hogy sok idő ahoz nem kívántatnék. Hogy azért ezen panasznak tovább helye ne legyen és hogy Felséges Urunk szolgáltyára úgy magok hasznára is alkalmasabb légyen az Ifjúság, az Úr Istenis maga Ostorát, mellyel Országunkat a dögghalállal e mostani időkből sújtollya, el vegye és rólunk el fordítsa, e rettenetes tudatlanságnak és abból következő Isten beszédének meg utálásának el űzésére és orvoslására, Légyen minden uczában egy Magyar Oskola, az hat Utzában hat, holott csak az olvasást, éneklést és mást magyarul tanulják, a Gyermekek többre nem lévén semmire is kötelesek.” (Protocollum Politicum Militare, 1726–1741, 455–56. l. Hajdú-Bihar m. és Debrecen város Levéltára, IV/a., 1011/a., 146.) Mint az Opiniones mutatja, a helyzeten való segítség ott lebegett Maróthi szeme előtt is.

7. A Maróthi által ajánlott középiskolai tankönyvek jegyzékét részletesen felsorolja Sinka (Értesítő, 81–82. l.). Érdekes, hogy ezek legtöbbje régi tankönyv, mint pl. Corderiusnak (Cordier, 1479–1564), Kálvin kortársának és barátjának 1563-ban megjelent *Colloquiorum scholasticorum libri quatuor* c. munkája, vagy a neves 17. századi német karteziánus, Johann Clauberg (1622–1665) logikája. Ez utóbbi valószínűleg a tudós szerző *Logica contracta* c. művét jelenti. Ez a munka is „hozza ugyan az egész formális logikát, de világos karteziánus rendszerben, sok példával, egyszerű fogalmazásban” (Bán: Apáczai, 204–205 l.). A mű egyébként Magyarországon is megjelent 1694-ben és 1700-ban Régeni Mihály gondozásában (RMK. II. 1776. a., 1994). Sőt 1737-ben a cenzúrát kijátszva Kolozsvárt megjelent egy új kiadása is Tótfalusi Kis Miklósnak az ottani kollégiumban elraktározott betűivel. (L. Jakó Zsigmond: *Erdélyi fénys, Kritérium Könyvkiadó, Bukarest, 1974., 486. l.*) Az ilyen javaslatok is mutatják Maróthi óvatosságát, „fontolva haladását”: olyan könyveket ajánl, amelyeket sem az „orthodryomania” (vastagnyakúság?) képviselői, sem az igazhitű karteziánusok nem kifogásolhatnak. Egyelőre csak az a fontos, hogy Comenius és Ramus kívül kerüljenek, aztán lehet továbblépni.
8. Hogy a javaslatok között pl. Ovidiusnak Vergilius elé való helyezése milyen merész lépésnek számított, azt a mai olvasó jóformán fel sem tudja fogni. A „szűzies” Vergilius a középkor óta a legelfogadottabb latin szerző volt, s az iskolának vitán felül álló olvasmánya, Ovidius viszont még megválogatva is legfeljebb a periférián foglalt helyet. Sturm strassburgi iskolaszervezete pl. meg sem említi Cicero és Vergilius mellett (Paulsen, I. k. 284. l.) Comenius, bár beveszi iskolájába

(Gulyás István: Comenius és a latin nyelv h. és é. n. 8. l.), „szemérmetlennek” bélyegzi (Didactica Magna, Bp., Ak. K. 1953., 328. l.) Bethlen Miklós *Önéletírásában* kárhoztatólag szól az öt olvasó ifjakról (Bp., 1858., 253–254. l.), s most Maróthi az első helyre teszi, nyilván a könnyebb volta miatt s válogatva, de javaslata így is „rangemelés” jelent az ókori szerző számára.

9. A *topos* vagy *topus* a régi retorika leggyakrabban használt eszköze. A *topica* szónoki közhelyek gyűjteménye, az a mindig kéznél lévő stílusanyag, amelyet a szónok beszéde készítése közben felhasznál. Külön közhelykészlete volt a figyelemkeltésnek, az írói szerénykedésnek, a befejezésnek vagy az ajánlásoknak. Természetesen a retorikában felhalmozott anyaggal gyakran találkozunk az egykorú költészet eszközei, fordulatai között is. E. R. Curtius *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Bern, 1948) c. művében külön fejezetet szentel az antik *topica* továbbélésének (a könyvet ismerteti: Bán Imre, ITK. 1954.). Maróthi itt a szót melléknévi formában használja.
10. Golius, Theophilus (1528–1600) katolikus strassburgi professzor volt, egyéb művek között írt egy görög nyelvtant is (JAGL. II. 1060. h.).
11. Hogy a Kollégium középfokú tanításának rendje s a Maróthi által javasoltak mennyire közel álltak az európai középfokú oktatási rendhez és céljaihoz, azt szépen megvilágítja Samuel Jonnsonnak (1709–1784) – akit inkább mint doktor Johnsont ismerünk – egy levele, mely James Boswell róla írott életrajzában olvasható (Macmillan and Co., London, 1894., 29. l.). Ebben az általa tervezett hatosztályos grammatikai iskola tanrendjét, célját („a kifejezés képességének elsajátítása”), az olvasandó auktorok névsorát szinte teljesen a Maróthi által is képviselt szempontok szerint határozza meg.
A Maróthi által itt javasolt új osztály természetesen nemcsak a latin nyelv tanításának eredményesebbé tételét szolgálta volna, hanem a Kollégium továbbfejlesztését, a külföldi mintáképek megközelítését is. 1536-ban a wittenbergi egyetem átszervezésekor pl. az alsóbb osztályok és a filozófiai fakultás közé valószínűleg Melanchton kezdeményezésére ugyancsak beiktattak egy Paedagogium nevű osztályt, melynek célja főleg a latin nyelvben való jártasság tökéletesítése volt (Paulsen, Leipzig, 1896., I. k. 216–220. l.).
12. A „Némethy” név valószínűleg (Szathmár) Némethi Sámuelre vonatkozik, aki 1658-ban született Szatmárnémetiben, s szülővárosán kívül Kolozsvárt, Debrecenben, majd holland egyetemeken tanult, itthon pedig Bánffy Dénes özvegyének udvari papja, majd kolozsvári professzor lett. Maróthi nyilván *Metaphysica contracta* c. művére utal, mely 1696-ban jelent meg Kolozsvárt (RMK. II. 1830., II. kiadása ugyanott, 1713.). Szathmár-Némethi (Szinnyei így írja a nevét) nevezetes karteziánus filozófus volt (l. Turóczy-Trostler József: Magyar Cartesianusok, Bp., 1933., 4. l.). A „Szathmári” név pedig feltehetőleg Szathmári (Paksi) Mihály (1681–1744) gyulafehérvári, majd marosvásárhelyi s végül sárospataki fizikatanárt jelenti, akinek *Physica contracta* stb. c. könyve, mely 1719-ben jelent meg Kolozsvárt, az első karteziánus tankönyv a 18. sz.-ban Magyarországon. Az író viszont már Newtont is ismeri és vitatkozik is vele (Zemplén, II. 199. l.). – Luyts (Joannis, 1655–1721) pedig az a holland csillagász,

akinek *Astronomica Institutio* c. munkája 1692-ben jelent meg Utrechtben (a mű megvan a Kollégium könyvtárában O. 141., 142. jelzet alatt), s akinek neve a Sturmé és Blaeué mellett ott szerepel az 1722-ből való csonka kéziratban (Nagykönyvtár, R. 77.). *Introductio ad Geographiam* c. munkája pedig megvolt Polgári Mihály könyvei között. Érdekes, hogy Luyts Arisztotelés híve és Descartes heves ellenzője volt (JAGL. II. 2617. h.). – Látjuk, hogy Maróthi itt is igen óvatosan jár el, nem lép ki a karteziánus körből, csupán a még említetteknel is régibb debreceni könyveket akarja kicseréltetni. Persze, mindez nemcsak Maróthi óvatosságát, de a debreceni karteziánus „szekta” erejét is jelenti. Némethi és Szathmári könyvének ismerete viszont azt is mutatja, hogy Maróthi a hazai tankönyvirodalmon is rajta tartotta szemét.

Itt jegyezzük meg, hogy a Maróthi által ajánlott „új” tankönyvek legtöbbje (Clauberg, Szatmár-Németi, Vossius, Corderius, Sleidanus, Szathmári a középfokon és Alting, Melchior a teológián) kolozsvári nyomtatvány a 17. sz. végéről, a 18. sz. elejéről. A legtöbb Tótfalusi Kis Miklós műhelyéből került ki (l. Haimann György: Tótfalusi Kis Miklós, Bp., Magyar Helikon, 1972. és Jakó Zsigmond: Erdélyi féniks, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.). Feltehetőleg azért, mert ezek akkor még kaphatók voltak, s így alkalmasak arra, hogy a jegyzetelés, jegyzeteket kisorsítsák.

13. Roël, Herman Alexander (1653–1718) 1685-től a filozófia, majd a teológia professzora Franekerben, 1704-től pedig Utrechtben. Coccejanus teológus és szélsőségesen racionalista karteziánus filozófus volt. Több értekezése jelent meg a naturális, illetve racionális teológiáról. 1724-ben tanai egy részét Leidenben zsinat ítélte el. 1695-ben ő elnökkölt a későbbi debreceni professzor, Király István maga készítette disszertációjának a megvitatásán (l. Zemplén I. 238. l.), s előszót írt Szathmár-Németi Sámuel commentarii in Zachariam (Utrecht, 1714) c. művéhez.
14. L. az R. 71., 8/c. jelű könyvtári bejegyzéseket tartalmazó Album 39. lapján „Stephanus Veszprémi” könyvtáros bejegyzését.
15. L. II. f., 91. j. Maróthi itteni ajánlása is mutatja, hogy Sleidanus műve már előzőleg is (a 16. sz. óta) használatban volt a Kollégiumban. Egyébként ez a mű is megjelent Kolozsvárott 1701-ben Sulpicius Severus *Historia Sacrájával* és Gutberleth Henrik kronológiájával együtt (M. Gutberleth nevét is említi az *Opiniones*-ben: B. IV. 7.).
16. Cluverus, Philipp (1580–1623) Danzigban született s változatos élete során szinte egész Európát bejárta. Térképeket rajzolt, s több munkát írt mind az ó-, mind az újkor földrajzával kapcsolatban (JAGL. I. 1975. h.).
17. Pardies, Ignatius Gaston (1636–1673) jezsuita szerzetesként Párizsban matematikát tanított. Több csillagászati és matematikai, geometriai művet írt. Maróthi itt *Elemens de la Geometrie* c. művére gondol, amelyet latinra is lefordítottak (JAGL. III. 1251. h.). Művét Maróthi már Bernben megvette (l. L-T. I. 79. l.).
18. Ez ugyancsak nagy jelentőségű elgondolása volt Maróthinak: a Kollégium szerzetesi zártágának áttörését s a nevelés világi irányba való kiszélesítését célozta. Hazánkban ilyesmire első ízben Gyulafehérvárt és Sárospatakon volt példa I.

Rákóczi György igyekezetéből (l. Makkai L.: A magyar puritánusok, Ak. K. Bp., 1952., 80–81. l.). Külföldön (Németországban, Svájcban, Hollandiában) is számos példa van arra, hogy az egyetemek külön elbánásban, képzésben részesítik a nemes ifjakat, hogy őket maguknak megnyerjék. Bethlen Miklós pl. 1662-ben Utrechtben a teológiai, filozófiai tárgyak mellett „Fortificatio vagy militaris architectura, Francia nyelv, Fecstelés, voltizsálás, Virginia (hangszer) tárgyakat tanulja privát kollégiumok formájában” (Önéletírás, Pest, 1858., 282–283. l.).

19. Már az *Opiniones* első (A) kérdés-felelet csoportjánál utaltunk a hallei pietizmusnak esetleges hatására, illetve annak debreceni beütésére. Most az *Opiniones* teljes ismeretében pontosabban meg tudjuk világítani ezt a feltevésünket. A pietizmus legkiemelkedőbb személyisége, August Hermann Francke (1663–1727) 1695-től Halléban működött, ahol az 1700-as évek elején Domokos Márton s mások is tanultak Debrecenből. Francke nevelési elveit *Kurtzer und einfältiger Unterricht wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und Christlichen klugheit anzuführen sind* (Halle, 1702) c. művében fejtette ki. A munkát „Virth (!) Ambrus Norimbergi Predik” „közbeszélgetésbe foglalta”, mint arról magyar fordításából értesülünk. A kis művet ugyanis B[arány] G[yörgy] alig tíz év múlva magyar nyelvre fordította („Nyomtatott Halléban, Orbán István által 1711,” RMK. I. 1782, még Babai Györgynek tulajdonítva). Ebben öt (!) kérdéscsoportban adja elő nevelésének legfőbb szempontjait, amelyek között első a kegyesség, de hasznos útmutatásokat ad a gyakorlati ismeretek (matézés, asztronómia, földrajz, növénytan, zene) elsajátításához is. Kiemeli a tanító szelíd viselkedésének fontosságát (77. l.) s a „keresztényi tudomány” anyanyelven való oktatásának szükségét (75. l.). – Ez utóbbi szempontot Bárány még egy részletes lapalji jegyzettel is megtoldja, amelyben lelkes szavakban foglal állást a gyermekek magyar nyelvű tanulása mellett (75–76. l.). A pietizmusnak a Kollégiumba való közvetlen behatolását jelenti viszont két tankönyvnek, Hieronymus Freyer (1675–1747) *Oratoriájának* (1742) és Joachim Langius (Lange, 1670–1744) *Colloquiájának* (1744) Debrecenben való megjelenése is, amint arra VI. fejezetünkben utaltunk. Mindkét könyv szerzője hallei tanár volt Francke mellett, sőt iskolájában, s nagyszámú tankönyvüket is a pietizmus szellemében írták. (A pietizmus nevelési elveiről l. Payr Sándor: A pietizmus pedagógiája – Pozsony, 1908. – c. művét, Franckéval, Langiusszal kapcsolatban l. a JAGL., ADB és RGG. Tübingen, megfelelő címszavait – Bárány György fordítása megtalálható a Nagykönyvtárban S. 1498. sz. alatt.) Egyébként ha az *Opiniones*-nek az egyházi teendőkre vonatkozó javaslatait összevetnénk a pietizmus, főleg Francke elveivel és gyakorlatával, még több egyezést találnánk (pl. az úgynevezett belmisszió felvetése). Bár magának a pietizmusnak a debreceni vallási életre tett hatása meg sem közelítette a puritanizmusét, mutatja ezt pl. az is, hogy Francke művei közül a fentebb ismertetett egyetlen darab található a Kollégium könyvtárában, mely pedig bővelkedik az egykorú teológusok, filozófusok munkáiban.
20. Maróthi maga megvallja egyik Beckhez szóló levelében (L-T. II., 84. l.), hogy elgondolásaiban nagy példaként lebegett előtte Bél Mátyás pozsonyi iskolája, amely mint írja, korábban hasonló nehézségekkel küzdött, mint a Kollégium, de a páratlan

Bél Cellarius irányát követve, úgy rendbe hozta, hogy eredményeit tekintve nincs párja az egész országban (már előbb, egyik berni levelében is elismeréssel szól Bél intézetéről, L-T. I., 88. l.). Bél valóban már a század elején megalkotta a pozsonyi evangélikus líceum tanrendjét s annak pontos végrehajtását egy ephemeridesnek nevezett napló (a mai osztálykönyv őse) segítségével ellenőrizte. (Az iskolai tantárgyakat, s a tanítás menetét részletesen ismerteti Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában c. munkájában, Bp., 1899. I. k. 201–202. s 205. l.) Bél egyébként Francke tanítványa, sőt fiának tanítója volt Halléban. Cellarius és Langius (Lange) könyveit ő vezette be először Magyarországon. Mindez Maróthi rendkívüli tájékozottságát, a hazai iskolai ügyekben való jártasságát is tanúsítja.

21. Hogy Maróthi a felsőbb fokú oktatásra vonatkozó törekvéseivel s azok megvalósításával mennyire megelőzte korát, azt két nevezetes külföldi főiskolával kapcsolatos adat idézésével szemléltethetjük. Fináczynál pl. ezt olvashatjuk a bécsi egyetemről: „Mikor Van Swieten 1745-ben Bécsbe jött, vigasztalan állapotban találta a valamikor oly híres egyetemet. A tanulmányi rend elavult és hézagos; a vizsgálati eljárás tarthatatlan; az ellenőrzés semmis; a tudományos segédeszközök majdnem teljesen hiányoztak.” (Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, [1740–1773], Bp. MTA Kiad., 1899. I. k. 14. l.) – Révész Imre Sinai Miklósról írott életrajzában pedig ezt írja az oxfordi egyetemről Sinai ott tanulásának (1756–57) idejéből: „... a tanárok vagy egyáltalán nem vizsgáztattak, vagy pedig csak formálisan, középkorias üres disputációk alakjában. Az ókori történetet csak az ókori irodalom függelékeként tanították; az újkorit majdnem teljesen elhanyagolták. E tekintetben még Cambridge-ben sem volt jobb a helyzet. A modern tudományos színvonalra emelkedés általában mindkét egyetemen még egy századig váratott magára” (i. mű, 46. l.). – Pataki Sámuel orvos, a kolozsvári kollégium fizikatanára pedig az ún. Literaria comissióhoz, mely az erdélyi iskolázás ügyének rendbehozására 1769-ben ült össze, benyújtott javaslatában (De studiis altioribus) azt kívánja, hogy a felsőbb tanulók ne tanuljanak mindent egyszerre, hanem megszabott sorrendben (l. Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története, Kolozsvár, 1905., 146–147. l.). Vagyis Kolozsvárt még ekkor is az volt a helyzet, ami Maróthi előtt Debrecenben.
22. Ez Pándi János „iuratus notarius” lehetett, aki az 1740. január 6-án kelt levelet is írta. Az írás az ő kezére vall.
23. Már Sinka észreveszi, hogy bizonyos eltérések találhatók az eredeti *Opiniones* és a Tanács elé terjesztett között: „A magyar nyelvi olvasás és írás gyakorlásának s a magyar nyelven való levélírásnak és a számtannak bevitele az összes osztályokba mindenesetre új és korszakalkotó intézkedés gymn. (így) tanításunk történetében, s Szilágyi S.-nek (így) a gymnasium szempontjából van igaza, midőn állítja, hogy „Maróthi a mathesist újságképpen hozta be” (Értesítő, 93. l.). – Szilágyi Sámuel megállapítása az *Oratio funebris*ben így hangzik: „Primus Mathematicis Disciplinis Juventutem Scholasticam imbuit” (Or. fun. 273. l.). Egyébként az egységes tanterv és órarend kidolgozásában és végrehajtásában is

csak Bél Mátyás pozsonyi iskolája és a jezsuiták már említett Molindes-féle Typusa előzte meg a Kollégiumot. Ez utóbbit pl. 1735-ben nyomtatták ki Nagyszombatban s az összes jezsuita gimnáziumokban tan- és órarendül szolgált (l. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, MTA kiadása, Bp., 1899. I. k. 105–106. l.).

24. Tehát nem a tanárok megjegyzései, mint Jausz írja (54 l.).
25. Íme Maróthi tantárgyai 1741 elején (az 1740 elején tanítottakat már láttuk a Tanács jan. 6-i levelére írott válaszbán). Tekintve, hogy a Tanács „opinió”-ja csak az „Universalis Historia” és az új „Geographia” tanítását kívánta tőle, a kiegészítés valószínűleg az ő kívánságára történt, mert a határozathozatalnál mint a consistoriumnak hivatalánál fogva tagja, ő is jelen lehetett.
26. L-T. II. 83. l.
27. L-T. II. 84. l.
28. Sajnos, ehhez sem tudtam hozzájutni. Jausz Béla megjelölése (i. mű, 62. l.): „Fasc. 7. for. (? – tőlem) 53.” nyomán az Egyházkerületi Levéltár jelenlegi kezelője sem tudtak tájékoztatni. A tanárkari jegyzőkönyveket egyébként is csak 1749-ben kezdték vezetni (Protocollum Professorale ab ao 1749–1791, TREKL). Itt mindjárt az első, 1749. okt. 15-én tartott ülés harmadik pontjában olvasható egy határozat, mely úgy látszik, a Jausz által említett határozatot újítja meg a következő szavakkal: „Quandoquidem iam in Consessu Dnorum Professorum Anno 1743. die 13. May statutum fuerat ab Ampl. a senatu ad diem 16um eiusdem confirmatum, quod in Classe Philosophica tres solidos annos studiosi expleant [,] hinc in posterum nemo altior illinc in classem Theologicam collocabit[ur], quam revera et et ipso facto expleat. Is enim in consum non veniet, quo anno nomen albo scholae nostrae dederit vel quot annos in Schola aliqua minori regundo conferat.” E sorok alapján megnéztem az 1743. évi városi jegyzőkönyvet is (Protoc. Polit. IV. A. 1011/a., 147, H-B. megye és Debrecen Város Levéltára), ott azonban még ülés sincs e napról bejegyezve, s másutt sem találtam benne hasonló tartalmú feljegyzést. – A fenti tanárkari határozatra hivatkozik Barcsa János is (A debreceni Kollégium és partikulái, Debrecen, 1905., 73. l.) kissé megtévesztő fogalmazásban. Így tehát mindenképpen a Jausz hitelére vagyunk utalva.
29. Az első pont homályos fogalmazása, valamint az 1749-i tanárkari határozat szövege, mely szerint „in Classe Philosophica tres solidos annos studiosi expleant,” azaz a tanulók három teljes évet töltenek a filozófiai osztályban, okozhatta Révész Imre félreértését, aki a *Sinai Miklós és kora* c. könyvében azt írja, hogy Maróthi hatására 1743-ban egy, a teológiát megelőző hároméves „cursus philosophicus” állíttatott fel a Kollégiumban (Révész félreértésében támogatta Barcsa i. mű, 73. l. ugyancsak bizonytalan fogalmazása is). Szerintem azonban nem erről van szó. Hároméves önálló filozófiai kurzusnak ekkor (s később se igen) nyomát sem találjuk a Kollégium történetében. Ilyesmi felállítására sem a Kollégium épülete (tantermek), sem a tanári kar létszáma nem nyújtott lehetőséget. Úgy gondolom, inkább arról van szó, hogy a fogalmazás egybekapcsolja a két felső classist (a logikától kezdve) a Maróthi által javasolt új osztállyal, melyet mint működőt az

- 1770-es Methodus „Classis Metaphysica” néven említ (27–30. l.), s ez az a három-
éves „cursus Philosophicus”, melyet minden diáknak „re vera et ipso facto”, tehát
valóságosan és nemcsak papíron el kellett végezni. Hogy ez lehetett a helyzet,
mutatja az is, hogy az 1743., majd 1744. tanéve beiratkozottak száma három,
illetve két classis között oszlik meg (Thury II. 219. sk. l.). Nagy Sándor sem említ
ez időből hasonló tanfolyamot.
30. L. Thury II. 219. sk. l.
31. Acta iudiciaria, Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, II. 10. fond C., III. k.
221. l.
32. L. Tiszántúli Egyházkerület Levéltára Z. 60. ab. 95. l. – Nagy Sándor idéz egy
1723-ból való „összeállítás”-t, mely szerint: „A humanissimus collegáknak 5
cibistájok és 3 nummistájok, a többi ornatissimus deáknak, kik a collegák után
következnek 4 cibistájok és 2 nummistájok, az ezek után következő praestan-
tissimus 42 deáknak 3 cibistájok és 1 nummistájok, a többi paedagogus uraknak
2 cibistájok és 1 nummistájok legyen, az alumnusoknak pedig sem cibistájok, sem
nummistájok, csak egy gratistájok és lotoruk lehet.” (53–54. l.)
33. A Tanács e levelét nem találtam. Annak tartalmát és szavait Sinka emlegetett
munkája nyomán idézem (75. l.). A professzoroknak Maróthi által írott válasza
azonban megtalálható a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában Z. 60. ab. 50.
sz. alatt.
34. E téren már Apáczainak is hasonló volt a tapasztalata és a véleménye: „Én legalább,
midőn már tizenhat éves voltam, a mondattant, mely a nyelvtan második fele,
még nem értettem, holott azt jól beemléztem, igaz, hogy rengeteg fáradsággal.”
– A nyelvtan olyan szabályait erőltetjük – panaszkolja –, melyeket maga Cicero
sem tudott volna, s amelyeknek a növendék egyszer sem veszi hasznát egész
életében” (idézi Bán Imre – Apáczai, 516. l.).
35. Jausz sem veszi tekintetbe, hogy a *Didactica Magna* száz évvel korábban, 1638-ban
jelent meg, s Maróthi nem visszafelé nézett, hanem előre, s benne egy új
pedagógia csírái bontakoztak. Mennyivel fontosabb lett volna ezt kifejteni!
36. Benda-Irinyi, 344. l.
37. L-T. II. 70. l.
38. L-T. II. 70. l.
39. L. 7. sz. jegyzet.
40. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Z. 60. ab. 94/741. sz. – Nikolaus
Engelhard (1696–1765) Maróthi professzora volt Groningenben. A filozófiát
(matematikát és fizikát) Wolff felfogása szerint tanította (l. L-T. I. 106. l.). –
Filozófiai munkájának két kötetét (1732., 1734., Groningen), melyben Logikája
is ott szerepel, 1737. július 18-án iktatta be a kollégiumi könyvtár lajstromába
„Stephanus Veszprémi” könyvtáros (R. 71., 8. c. jelzetű Album, 41. l.).
41. L-T. II. 94. l. – A bázeli egyetemen használt logikakönyv Johann Rudolf Zwinger
(1692–1777) *Ars cogitandi erotematica cum praeludio philosophiae in usum philosophiae
tyronum inclytae Academiae Basiliensis adornata* (Bázel, 1715.) c. munkája volt. A
könyv, 1715-től 1758-ig volt használatban (L-T. II. 94. 228. sz. j.).
42. Mindkét levél megtalálható a debreceni Kollégium könyvtárában R. 607. I.
doboz 48, d ζ és η jelzés alatt.
43. L. Benda-Irinyi, 344. l. – Breitinger leveléről és Logikájának debreceni
kinyomtatásáról egy rövid tanulmány jelent meg a *Zürcher Taschenbuch auf das Jahr
1974*. 61–68. lapjain J. Steinmann u. dr. Imre Lengyel tollából, Ein Dokument
zur Auswirkung der Zürcher Aufklärung in Ungarn stb. címmel, amely azonban
több tárgyi tévedés mellett (Szilágyi levelét meg nem levőnek mondja, a városi
nyomda helyett Hochschuldruckereit ír, a kollégiumi könyvtár helyett pedig
Universitätsbibliothekot), tévesen értelmezi a Breitinger-könyv kollégiumi
példányának (N. 923.) lapjai közé kötött üres leveleken (németül: durchschossene
Blätter) található kéziratos feljegyzéseket is, amelyek pedig nem minden jelentőség
nélküliek. Az említett tanulmány pl. ezt írja: „Viele der durchgeschossenen Blätter
sind in Debreciner Exemplar mit einer kurzen Zusammenfassung des
gegenüberstehenden Textes und darauf bezüglichen Bemerkungen zum Geb-
rauch für den Unterricht beschrieben, manchesmal finden sich sogar zwischen
den Druckreilen ergänzende Gedanken vermerkt.” (67. l.) De a jegyzetekben
egészen másról van szó. A bejegyzésekből ugyanis az tűnik ki, hogy a könyv
gazdája valamelyik praeceptor lehetett, aki úgy hozzá volt szokva a régi sko-
lasztikus, katekizáló módszerhez, hogy a mechanikus tanítás érdekében Breitinger
fejtegetéseit is átírta kérdések-feleletek formájába. Pl. Breitinger következő
meghatározása: „Prima pars Logices distincte explicat primam Mentis in
cognoscendo vero operationem, quae consistit in Simplici Rerum perceptione
secluso omni iudicio” (1. l.) – a kéziratban így hangzik: „Qu[aestio]. Quid nobis
prima pars logices explicat? R[esponsum]. Distinctam mentis in cognoscendo
vero operationem.” Nem szólva arról, hogy elhagyja a meghatározásnak egy igen
jelentős részét, az egészet gépies kérdés-felelet műveletté változtatta, ami messze
eltér Breitinger, illetve Maróthi szándékaitól. – Íme, ilyen nehéz megvalósítani az
új törekvéseket. Ennek felmutatásában áll a bekötött lapok bejegyzéseinek
jelentősége.
44. Hogy Maróthi milyen úttörő munkát végzett az oktatás rendjének szabályozásával,
mutatja, hogy az állami szervek – természetesen egészen más megfontolásból –
csak 1765-ben hozzák létre az ún. tanulmányi bizottságot (Commissio Studio-
rum), azzal a céllal, hogy elkészítse a nevelés új tervezetét, s ebből a törekvésből
csak 1777-ben születik meg a Ratio Educationis, a Magyarország és kapcsolt
részei egységes nevelési tervezete. – Bár a protestáns iskolák e téren előbbre jártak,
legalábbis az egyes főbb iskolákat illetően, a nagyenyedi kollégium is csak 1748-
ban alkotta meg a maga „Methodus Studiorum”-át, az összes erdélyi kollégium-
okra érvényes tanrendet pedig az ún. „Litteraria Commissio” hozta létre 1769-
ben (l. Juhász István bevezetését Fogarasi Sámuel Marosvásárhely és Göttinga c.
önéletréséhez, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974., 14. l.). Maguk a debre-
ceniek is 1770-ben, az ún. „Methodus” kidolgozásával és életbe léptetésével való-
sították meg teljes egészükben Maróthi gondolatait (l. Nagy S.: i. mű, 135. l.).
45. Or. fun. 272. l.
46. Bp., 1858. 217–232. l.
47. Bán I.: Apáczai, 514–521. l.

XII. MARÓTHI ÉS A TEOLÓGIA

Maróthi, mint tudjuk, Bázelen lelkészi oklevelet szerzett, de lelkészi tevékenységet, néhány prédikálástól eltekintve, sohasem folytatott. Úgy látszik, erről a hivatásról, annak követelményeiről olyan magas elgondolásai voltak, hogy nem érzett magában elég erőt azok vállalására. Már 1735 decemberében, amikor először esik szó debreceni tanárságáról, ezt írja Becknek: „... úgy vélem (nem tudom, nem csalódom-e) bizonyos megfontolások alapján, hogy a történet- vagy matematika-professzor tiszte sokkal kisebb veszéllyel vállalható, méltatlan részéről is, mint a lelképásztoré. És ha a felszentelés előtt az az eszem lett volna, mint ma, úgy élnék, hogy sokkal nehezebben engedtem volna magam rávenni, hogy erre a tisztségre törekedjem. De mivel most már változtatni nem lehet, legalább azt csinálom, amire képes vagyok, és bármi mást szívesebben csinálok, mint hogy nemcsak a magam, de sok más üdvének a gondját is magamra vegyem”.¹ Vagyis megbánta, hogy eredetileg a lelkészi pályát választotta. Más szempontok mellett (a pestistől való félelem) ilyenfajta megfontolások is szerepet játszhattak abban, hogy professzortársai élén 1739 szeptemberében ismételten kéri, hogy mentse fel őket az ideiglenesen rájuk ruházott lelkészi teendők alól.² Mindez azonban nem jelenti azt, hogy hitében megrendült, egyházával szakított s a teológiától elfordult volna. Egyszerűen arról van szó, amit legjobban Sinka találó szavaival fejezhetünk ki: „Noha ő is pap, mégpedig istenesen vallásos kedély: mégis egész lényén nem annyira a teológus, mint inkább az egyes tudományokban jártas tudós jellege tükröződik vissza.”³ Vagyis más szóval: hite, teológiai tudása jelentős mértékben színezi tudományos meggyőződéseit, de korszerű ismeretei talán még nagyobb hatással vannak teológiai felfogására és egész emberi magatartására, amint pl. azt groningeni disputációjában vagy régiségtani munkáiban láttuk. S ez nem is lehetett másképpen az ő korában, az ő körülményei között.

***

Teológiai gondolkodása talán – mint jeleztük – legjobban pedagógiai tevékenységében, terveiben érvényesült, s jutott kifejezésre, de a teológiával összefüggő munkásságának vannak közvetlenebb nyomai is. Elsősorban két Osterwald-fordítása: *A szent historiának rövid summája s a keresztyének között az idő szerint uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés*. A két munkával kapcsolatban legelőször egy-egy tévedést kell helyreigazítanunk. Zoványi Jenő *Cikkeiben* azt írja, hogy *A szent historiának* a fordítása 1735-ben jelent meg Debrecenben. Ennek a kiadásnak azonban másutt nincs

semmi nyoma. A Benda-Irinyi-féle nyomdatörténet az egykori számadások alapján egy 1744-i kiadást említ legelsőként, s ettől kezdve öt éven át egyet-egyet (345–46. l.), Petrik Géza Bibliographiája pedig a könyvnek csak egy 1748-ban megjelent példányát írja le (IV/2., 953. l.), mint harmadik kiadást.⁴ Mivel így Zoványi közlését semmiféle adat, de még a valószínűség sem támogatja, a könyv megjelenéséről az 1744. évet kell elfogadnunk, annál is inkább, mert mint látni fogjuk, a kis mű beleesett Maróthi pedagógiai reformtörekvéseinek vonalába is, amelyek egyre nagyobb erővel és egyre szélesebb területen ekkorra bontakoztak ki.

A *Romlottságnak kútfejeiről* való elmélkedéssel kapcsolatban pedig az a probléma, hogy annak fordítását az irodalom eddig Domokos Mártonnak tulajdonította. Petrik címleírásában ezt sehol sem említi ugyan, mert sem a címlapon, sem a műben egybeült a fordító neve nem szerepel, Benda-Irinyi viszont már az 1745-ben megjelent könyv címe után odateszi. Ford.: „Domokos Márton” (345. l.). Megállapításuk forrása valószínűleg Szűcs István várostörténete volt. Szűcs ugyanis anélkül, hogy valamilyen adatra hivatkoznék, egyértelműen Domokosnak tulajdonítja a munkát (i. mű, III. k. 979. l.). Valószínűleg az ő állítását veszi át Szinnyei a Domokos Mártonról szóló szócikkében (II. k. 1009–1010. h.), s ugyancsak Szűcsre hivatkozik e tekintetben Zoltai Lajos *Domokos Márton debreceni főbíró és kora c. tanulmányában* (Debreceni Képes Kalendárium, 1909., 63. l.). A valóság azonban egészen más: a mű jelentős részében Maróthi György fordítása, s a többi is csak részben a Domokos Mártoné, amint arról Szilágyi Sámuel *Oratio funebris*ének egyik lapalji jegyzetéből értesülünk. A jegyzet magyarul így hangzik: „Ide tartozik az a dolog, aminek maga Debrecen városának tiszteleire méltó tanácsa volt a kezdeményezője, ti., hogy Osterwald tiszteletes Romlottság kútfejei (ti. című munkája) kinyomattassék. Hogy ezt az elhatározást a tanács milyen sokra értékelte, már abból is meg lehet érteni, hogy mikor őt (ti. Maróthit, akiről a főszöveg szól) más dolgok, amelyek vállára neheztek, ennek az igen szép könyvnek a fordításától elvonták (bár már a harmadrészét, vagy kevéssel többet is, a francia nyelvből magyarra átültette), legott négy férfi vállalkozott önként a hátralevő munka elvégzésére, hogy a könyvet minél előbb napvilágra lehessen bocsátani. Az első volt tekintetes Domokos Márton úr, Debrecen városának bírja, aztán az igen kiváló Szeremlei Sámuel úr, első szenátor és a debreceni Kollégium gondnoka, továbbá tudós Buzinkai György úr, a város fizikusa, orvosdoktor, végül a híres-nevezetes Szilágyi Sámuel professzor úr, aki a könyv kiadását is gondozta. Az irigy sors nem engedte, hogy Maróthi kinyomtatva lássa a könyvet, ti. meghalt, mielőtt az megjelent volna.”⁵ A jegyzet az *Oratio funebris*nek ahhoz a részéhez kapcsolódik, melyben Szilágyi Maróthi teológiai felfogását, egyházi tevékenységét méltatja. Mivel a főszöveg kezdete előtt ott áll (254. l.), hogy „notas, ubi necessarium visum est, orationi adjecit Stephanus Hatvani de Hatvan Nobilis Hungarus,” vagyis a beszédet, ahol szükségesnek látszott, Hatvani István jegyzetekkel egészítette ki, nyilván ez a jegyzet is az ő kezétől származik. Hatvani Maróthinak is, Szilágyinak is tanítványa volt, a beszédet is ő vitte magával Bázalbe 1746 tavaszán Maróthi barátjához, Beckhez, aki a *Museum Helveticum* egyik szerkesztője volt (a másik Johann Jacob Breitingen zürichi professzor). Bármilyen jól tájékozott lehetett is Hatvani Maróthival és Szilágyival kapcsolatban, mégis fel kell tételeznünk, hogy a jegyzetek nem az ő

„rögtönzése” voltak, hanem azokat még itthon megbeszélte Szilágyi Sámuellel, amint azt többek között a fenti sorok részletes értesültségére valló megállapításai (pl. hogy meddig jutott Maróthi a fordításban, ki gondozta a megjelenendő könyvet) is bizonyítják. Osterwald művének fordítását tehát jó harmadrészben Maróthi, mintegy kétharmad részben négy debreceni, ahogy ma mondanák „vezető értelmiségi” férfiu fordította.

***

A két munka nem véletlenül került Maróthi, illetve a debreceni városi vezetők fordítói tollára. Egybevágtak azok egyrészt Maróthi nevelési reform-elgondolásaival, s egyáltalán szélesebb teológiai, egyházi, társadalmi felfogásával, ezek viszont meg-egyeztek, mint eddig is tapasztaltuk, s a fordítói együttes is tanúsítja, a város vezető személyeinek a gondolkozásával, törekvéseivel. Jean Frédéric Osterwald (1663–1747) neuchâtel-i (Neuenburg) ref. lelkész, annak az „ésszerű ortodoxiá”-nak volt tevékeny, határozott követője, amellyel Maróthi svájci tanulmányai idején zürichi, bázeli professzorai (Zimmermann, Iselin, Werenfels) révén megismerkedett, s amelynek, mint láttuk, követőjévé is szegődött. Osterwald már korán szakított az ortodox kálvinizmus szigorú predesztináció-tanával, s ellene volt mindenféle teológiai vaskalaposságnak, bár a felvilágosodás gondolkodását nem tette magáévá. Gyakorlati egyházi munkájában az egyszerű bibliai teológián alapuló jámborság (pietas) és az erkölcsi normák megtartása, a keresztyéni élet gyakorlati megvalósítása volt a fő törekvése. Mintha az angolszász eredetű puritanizmust egyesítette volna a német földről származó pietizmussal. Ezt a meggyőződését szolgálta műveivel is.

A két mű közül a *Romlottság kútfejei* 1699-ben, *A szent historiának summája* pedig 1702-ben jelent meg először, az előbbi Amszterdamban, az utóbbi Genfben. S bár debreceni fordításuk megjelenése fordított sorrendben történt, mi az eredeti időrend szerint foglalkozunk velük, mert pl. mint látni fogjuk, *A szent historia* a *Romlottság kútfejei* egyik gondolatának megvalósítása, s valószínűleg Osterwaldéhoz hasonló cél vezette a debreceni előjárókat is a könyvecskék kiadásában. Egyébként Debrecenben is hamarabb készülhetett el a *Romlottság kútfejeinek* fordítása, mint a másiké, amint azt Maróthinak egy levélbeli megjegyzése mutatja. 1744 májusában (?) ugyanis ezt írja Becknek: „Osterwaldi librum de corruptione christianismi hungarice reddidimus.” A mű későbbi megjelenése tehát csak abból következett, hogy az alig másfél ívnyi (28 lap és 1 levél, 16°) *Szent historia* nyomdai előállításához jóval kevesebb időt vett igénybe, mint a két „szakasz”-ból álló 43,5 ívet (összesen 691 oldalt) kitevő kis nyolcadrét alakú könyvé.

A *Romlottság kútfejeinek* első szakaszai kilenc fejezetében a romlottságnak azokat a kútfejeit világítja meg, amelyek az egyes emberekben találhatók. Nem véletlen, hogy pl. ezek között az első „A tudatlanság”, vagyis az, hogy az emberek, még a teológusok egy része is, nem ismerik a keresztyén vallás alapigazságait. S itt mindjárt meglátszik Osterwald teológiájának egyszerűsége, mert az alapigazságokat három dologban látja:

1. van Isten,
2. a Szentírás Isten beszéde,
3. a keresztyén vallás igaz.

A tudatlanságnak pedig három fő oka van:

Első a neveltetés: mert a gyermekek nevelésének hibás módja szükségképpen magával hozza a tudatlanságot.

Második a tanúságra (tanultságra – tölem) való eszközöknek nemléte, és nevezetesen a népek tanításában való hibák. . .

Harmadik az embereknek restségek és tunyaságok, akik éppen nem igyekeznek azon, hogy a szükséges tanúságra szert tegyenek (I. 49. l.).⁹ – A második szakaszban Osterwald azt mutatja ki, hogy az egyes ember hiába igyekszik a maga „különböző” (speciális) hibáitól megszabadulni, ha a „közönséges” (generalis), vagyis a társadalomban előforduló hibák nem engedik.¹⁰ Ezeknek kútfejeit hét fejezetben mutatja be, az egyház életében mutatkozó fogatkozásokon kezdve „a keresztyén fejedelmeknek és magyistratusoknak hibáikon” folytatva a gyermekek nevelésében, a rossz példák és szokások területén mutatkozó hibákig, s azokig a veszedelmekig, melyek a „libertinus” (szabadgondolkodó) könyvek részéről fenyegetik a keresztyénséget.

A mű célja tehát a keresztyéni vallás helyes gyakorlására való nevelés az élet minden területén, mind a magán-, mind a közéletben, s erre eszközül a józan ész, az értelem útján való meggyőződést használja fel, azt, amit más hasonló tárgyú könyvek íróitól is megkíván: „Esméretesebb és nagyobb becsben volna a kegyesség, mint most vagyon, ha a kegyességről írott könyvekben mindenkor a iudicium avagy józan ítélet és a közönséges természeti (ma: természetes) gondolkodásnak formája uralkodnék, és ha az ember azokban semmi olyat nem látna, amely ha szorosan a próbakőre vonatztatik és megvizsgáltatik, meg nem egyez a tökéletes igazsággal” (II. 333. l.). A világos, egyszerű, érthető tanítás kedvéért dogmatikai engedményekre is hajlandó, különösen a katekizmusok szövegére vonatkozólag, s még az úrvacsora-tan kérdésében is, ami pedig a protestáns dogmatikai vitáknak még akkor is eléggé izzó pontja volt. Ezt írja pl. idevonatkozólag: „. . . én nem mondanám, hogy a szent vacsora a mi lelki tápláltságunknak és a Jézus Krisztussal való egyesülésünknek pecsétje (Symboluma). – Ezek a szók homályosak. Vajon nem sokkal világosabb volna-e a gyermekeknek és a községnek (ma: gyülekezetnek), ha azt így mondanók ki: hogy a szent vacsora olyan szent munka vagy Cérémonia, amelyben a keresztyének kenyeret esznek és bort isznak a Jézus Krisztus halálának és a váltságnak munkájának emlékeztetire” (II. 314–315. l.).

A dogmatikai kérdéseknél azonban bizonyára jobban érdekelte a debreceni vezetőket a könyv gyakorlati célja és a célok megvalósítására szolgáló útmutatásai. A főcél pedig, mint ezt Osterwald műve számtalan helyén hangoztatja, a kegyességnek az emberek között való növelése, a bűnök kiirtása, az igazi keresztyéni élet megvalósítása. Mert bár a tudomány, vagyis a vallási ismeretek is fontosak, de a keresztyéni tudományoknál is előbbvalók a keresztyéni kötelességek (II. 218. l.). A prédikációkban is a meddő teologizálás helyett „az erkölcsökről való tudományt” kellene hirdetni szerinte, s mivel az „a vallásnak legkiváltképpen való része, arra kellenék magokat adni a prédikátoroknak” (II. 105. l.). Osterwald műve valójában e célok megvalósításának akadályait és lehetőségeit tárgyalja. Vagyis mai szóval élve, afféle ideológiai-gyakorlati kézikönyv, mely nemcsak az egyének helyes

magatartásának hibáit s azok elkerülésének módjait tárja az olvasó elé, hanem az akkori legfontosabb társadalmi tényezők és hatóerők fogatkozásait s azok megjavításának lehetőségeit is. Ez a világos, határozott ideológiai, cselekvési útmutatás lehetett az, amely a debreceni atyákat elsősorban megragadta, s amelyet saját tevékenységük vezérfonalául, de a debreceni egyház és polgárság munkájának, egész életvitelének mércéjéül, iránymutatójául is szántak, a hívek, polgárok felfogásának befolyásolására, gondolkodásuk, eljárásuk egységesebbé tételére. Nem láttuk-e már pl. a pietizmus (kegyesség) jelentkezésének nyomait elsősorban Domokos Márton életében, de Maróthi Opinionesének több mozzanatában is? Domokos szorgalmas bibliaolvasása (harmincszor olvasta el), jámbor élete, melyet Szathmári Paksi István püspök és Tatai Csirke Ferenc prédikátor is kiemelt halotti prédikációjában,¹² mintha Osterwald eszményének megvalósítása volna. Pl. ő is nyomatékosan ajánlja a Szentírás olvasását, mert „ez minden könyveknél jobb”: „Eszköz és Orvosság, amelyet az isteni jóság adott az embereknek a bűnnek mérgétől való megoltalmazásra és a boldogságnak elérésére” (II. 351., 353. l.). Ugyancsak az osterwaldi mércének feleltek meg Domokos és nyilván a vele tartó városi vezetők közéleti törekvései is: „. . . azzal, hogy valamely magyistratus keresztyén, már köteleztetik arra, hogy kegyes légyen és a szent életnek követője”. – „A keresztyén fejedelmeknek és előjáróknak kötelességeiben áll, hogy a kegyességnek az emberek között való nevelkedését és ellenben a bűnöknek kiirtását munkálódják” (II. 171., 173. l.). Nos, a Tanácsnak a város erkölcsi életét szigorító sok-sok rendelkezése, s az erkölcsi kihágások ügyében hozott szigorú ítéletei mellett (a házasságtörést pl. halállal büntették), amelyekben bővelkednek a korabeli Protocollum Relationum kötetei (HBmL., IV. A. 1011/a.), utalhatunk ismét Maróthi Opinionesének első szakaszára, amelynek kemény egyházi rendszabályai, mint ott rámutattunk, inkább a város és egyház előjáróinak, mint Maróthinak az egyéni nézeteit tükrözték. Egyébként Osterwald is nagy jelentőséget tulajdonított pl. az „egyházi fenyítéknek”. Munkája egyik legrészletesebb, legalaposabb fejezetét szenteli a kérdésnek. De harmonizál Osterwald eszméivel (ideae) az az erőteljes törekvés is, amelyet a debreceni Tanács ez időben a nevelés terén kifejt nemcsak iskolák létesítése, a Kollégium újjászervezése terén, hanem a tanítás, nevelés tartalmát, célját illetően is. Osterwald műve sok helyen kifejezésre juttatja, hogy milyen fontosnak tartja a gyermekek nevelését, s könyve második szakaszának V. fejezetét teljesen e kérdésnek szenteli, hiszen a „tudatlanság” eloszlatására ez a leghatásosabb eszköz. Felhaborodik azon, hogy az emberek jó része „ifjúságokat közel majd mint a barmok úgy töltik el,” (II. 193. l.), s fennáll az az „égre kiáltó és gyalázatos dolog, hogy a keresztyénségnek majd nagyobb része olvasni nem tud,” s ezért a Bibliát sem olvashatja (II. 351. l.). Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk pl. a városi Tanács 1739. évi áprilisi határozatára, mely az ifjúság „rettenetes tudatlanságának, elvetemültségének, mely miatt »ollyak, mint az okatlan barom,« megszüntetésére hat utcai, vagyis kerületi iskola felállítását rendelte el”. De a kollégiumi reformok jó része is az oktatás hathatósabbá, korszerűbbé tétele mellett elsősorban a vallás-erkölcsi nevelést szolgálta, ami természetesen Osterwaldnak, s mint láttuk, a pietista pedagógiának is legfőbb törekvése. „A nevelés két végei – a keresztyén vallásnak esméreti és annak gyakorlása,” mint az utóbbinál olvassuk (II. 212. l.).¹³

Nyilván nem azt akarom mondani a fentebbi sorokkal, hogy Debrecen városának vezetői Osterwald könyvét afféle receptgyűjteménynek használták városvezetési munkájukban. Nem, hanem mint már utaltam rá, elsősorban ideológiai támaszként, a város közönsége felé pedig irányító, meggyőző eszközként alkalmazták. Ugyancsak nem jelenti fordításuknak 1745-ben történt kiadása, hogy a művet csak fordítói tevékenységük során ismerték meg. Ellenkezőleg: bizonyára már valamennyien jóval előbb olvasták az 1699 óta több kiadásban is megjelent európai hírű munkát, s éppen ezért kerítették sort a lefordítására és kiadására.

Osterwald törekvéseinek legközvetlenebb, és joggal mondhatjuk, leghatásosabb debreceni megvalósulása volt *A szent históriának rövid summája* stb. (Abrégé de L'Histoire Sainte et du Catéchisme). A kis mű keletkezésének okaira s tartalmára maga a szerző utal a *Romlottság kútfejeinek* a gyermek neveléséről szóló fejezetében (V.), ahol a vallási „igazságok és kötelességek” tanításáról szól: „igen jólesnék, ha az oktatás kezdetnék azokon, amelyeket az Istenről való tudományban históriai avagy cselekedetbéli dolgok foglalnak magukban, melyek megíratattak az Ó- és Újtestamentomban, úgyhogy a gyermekek tudnák avagy csak summáson micsoda kiváltképpen való időbeli szakaszai vóltanak e világnak, micsoda emlékezetesebb dolgok estek a világ teremtetésétől fogva a Jézus Krisztus idejéig, minémű volt az Özönvíz, az egyiptomi és a babilóniai fogság, micsoda időben élt Ábrahám, Mózes, Dávid, a patriárkák és a próféták, micsoda nép volt a pogányság és a zsidóság, és mi volt a Krisztus élete” (II. 213–214. l.). Azért is javasolja ezt, mert szerinte a gyermekek könnyen tanulják a történelmet: „Semmi könnyebben az ő elméjekre nem hat, mint a história, és amit most mondok egy hét alatt mind megtanulhatják” (II. 214. l.). Ezt az elgondolást valósította meg Osterwald az Abrégé de L'Histoire Sainte et du Catéchisme c. 1702-ben kiadott munkájában. A kis mű az ortodoxok körében széles körű ellenzést váltott ki, de aztán még szélesebb körben elterjedt, különösen az 1734-ben Genfben megjelent rövidített kiadása, amely fordításának is alapját adta. Magam a műnek csak egy 1827-i debreceni kiadását láttam a Kollégium könyvtárában (C. 1332.). Ennek címlapja a következőképpen hangzik: „Az Szent Históriának Rövid Summája, mellyben az Isten Anyaszentegyházának e Világ Teremtetésétől fogva, a keresztyén Vallásnak elterjedéséig lett dolgai a Szent Írásból, az Időnek Szakaszai és rendi szerint rövid Kérdésekbe és Feleletekbe foglaltatván előadattatnak. Debrecenbenn. Nyomtatta Tóth Ferenc, 1827.” (16°, 36. lap.)

A címlap hátoldalán helyet foglaló tartalomjegyzék nyolc fejezetben sorolja fel „A Szent Históriának szakaszai”-t. Az események sora természetesen megegyezik azzal, amelyet Osterwald előbbi művében előadott, a fejezetek száma azonban a fordítás, illetve átdolgozás során eggyel megrövidült, mert az osterwaldi 8. és 9. szakasz a magyar kiadásban összevonódott. De hát ez már a fordítói eljárás ismertetésének körébe tartozik. Ennyiből is világos azonban, hogy *A szent história* megfelelt Maróthi ama felfogásának, mely a tanításban rövid, világos tankönyveket igényelt, a történelmi tartalom pedig saját történettanári munkájának előkészítését, a tanulók munkájának megkönnyítését is szolgálta, nem szólva arról, hogy a kis mű a pedagógiai vonatkozásoktól eltekintve, a felvilágosodás kezdődő historizmusának jelentkezését is képviselte.

***

Ami a fordítást illeti, a *Romlottság kútfejei* meglehetősen híven követi az eredetit, főleg tartalmi vonatkozásban. A stílusra vonatkozólag viszont nem állíthatjuk, hogy az minden tekintetben a francia szöveg nyomában jár. A magyar átültetés szövege kissé nehezkesebb, körülróbb, mint az eredetié, s nincs híján bizonyos prédikatori zamatnak. Ez az eltérés származhat a két nyelv fejlettségi fokának különbségéből, s abból is, hogy a magyar írott nyelvet hosszú ideig, mintegy két és fél évszázadig, túlnyomóan prédikátorok művelték. A fő ok azonban valószínűleg az, hogy a fordítók a szerző, de a magyar kiadás céljának megfelelően is, egy mindenki, az egyszerű olvasó számára is érthető, tiszta, világos magyarsággal megírt könyvet akartak a közönség kezébe adni, s ez teljes mértékben sikerült is, bár igyekezetük néha körülményeskedésre kényszeríti az átültetőket, viszont így a fordítás szinte teljesen elkerüli a kor írott, s valószínűleg beszélt nyelvét is elborító latinizmusokat, latin szavakat, amelyek használatára pedig a francia nyelv sok latin eredetű szava, fordulata erős biztatást jelenthetett, annál is inkább, mert azok jó része megegyezett a latinos műveltségű magyarság szókinccsével. Nem, a szövegben legfeljebb csak olyan latin szavakkal találkozunk, amelyek szinte átmertek a magyar köznyelvbe is, és amelyeket többnyire még ma is használunk, mint pl. a jus, magistratus, sakramentom, ceremónia, materia vagy az akkor közkeletűbb declarál, auctoritás. Az ilyen latin eredetű „magyar” szavak nyelvünkbe illeszkedését azzal is hangsúlyozzák a fordítók, hogy azt magyar kiejtésük szerint írják, mint a just, magyistrátust vagy a sakramentomot.

Néhány példa az elmondottakra! Íme egy a prédikatori stílusra, mindjárt a mű első mondata „Csudálkozásra méltó a nagy romlottság, amelly ma a keresztyének között uralkodik. Ugyanis a keresztyén vallásnak, amelyet ők vallanak, fő célja ez, hogy az emberek megszenteltessenek, és hogy a világból a romlottság és bűn kiirtattassék” (Elöljáró beszéde az auctornak, A.). Ez a franciában így hangzik: „Il y a lieu d'être surpris de la Corruption qui régne par les Chrétiens. La Religion qu'ils professent tend principalement à sanctifier les hommes, et à bannir du monde la Corruption et le vice” (2. l.). Figyeljünk itt fel a magyar fordítás első szavainak öblösebb, retorikusabb hangmegütésére (Csudálkozásra méltó a nagy romlottság. . .), amelynek lendülete egy szóval (nagy) még meg is toldatja a francia eredeti egyszerű kijelentésként ható, értekező prózaszerű szavait. Ugyancsak az erőteljességet fokozza s a prédikatori hevet képviseli az utolsó mondatszakasz „kiirtattassék” hangzásában is igen kemény szava. Ennek helyén a franciában a „bannir” áll, ami csupán száműzetést, eltávolítást jelent. – Ezek után nem csoda, ha a magyar fordítók különösen az erőteljes felépítésű, barokkos szövéssű és lendületű mondatok visszaadásában remekelnek. Álljon itt példaként „A fejedelmeknek és magyistrátusoknak hibájik” c. fejezet egy mondata: „De az alsóbb tisztviselők és bírák is sok gonoszt okozhatnak. Gondoljunk valamely tartományban vagy városban olyan magyistrátust és bírakat, akik a magok tisztségeket önnönmagok hasznokra fordítják, akik csak arra vigyáznak, hogy meggazdagodhassanak, akik ajándékokat vesznek, akik az ítélemben, vagy fősvénységtől vagy indulatoktól (ma: részrehajlás) viseltetnek, akik másoknak ajánlásokra vagy kedvekre hajtanak, akik csalárdok és színmutatók, már ennél egyéb arra nem kell, hogy a bűnök

bécsusszannak és lábra kapjanak az ő alattok valók között, hogy az igazság elfordíttassék, hogy a törvényszékekből az igazság és a jó lelkiismeret kihányattassék (pour bannir), hogy a csalárdság, egymás alá való áskálódás, a hosszas perlekedések, az esküvésekkel való visszaélések és azoknak megszegése és több egyéb számtalan rendetlenségek előbb-előbb menjenek” (II. 168–169. l.). Ez utóbbi rész a francia szövegben is egy mondat, hasonló szerkezettel, de a magyar mintha még hosszabbá válna körülírásai, s különösen a végére kialakult prédikátori lendülete révén. Íme összehasonlításként a mondat második fele franciául: „... il n'en faut pas d'avantage, pour introduire et pour autoriser le crime dans toute leur Jurisdiction, pour pervertir le droit; pour bannir de Tribunaux la Justice et la bonne foy, pour donner cours à la tromperie, à la chicane, à la longueur des procès, à l'abus et à la violation des sermens et à une infinité d'autres désordres” (II. 118. l.).

Hogy melyik az a „harmadrész vagy még több,” amely Maróthi kezétől származik, egy igen aprólékos, beható stíluskritika talán eldönthetné, de a fordítás annyira egységesen követi az előjáróban említett törekvését, a tiszta, világos magyar nyelven való megszólaltatás megvalósítását, hogy fel kell tételeznünk, a fordítók, főleg mikor a munka folytatását átvették, megbeszélték a megoldás főbb szempontjait.¹⁴

A *Szent historia* átültetésénél már jóval nagyobb szabadsággal jár el Maróthi, úgyhogy a munkát inkább átdolgozásnak, mint fordításnak mondhatjuk. Állításunkat néhány példa is igazolja. A magyar szöveg első kérdés-felelet párja pl. magába foglalja a francia eredetinek a második kérdésre adott feleletét is: „K.: Ki teremtette e nagy világot? – F.: Az Isten, Krisztus Urunk születése előtt mintegy négyezer évvel” (A). Viszont a magyar szöveg második kérdése és felelete: „K.: Miből teremtette, és mi által? – F.: Semmiből, az ő akaratjának hatalma által” (A2) – nem található a francia szövegben. Az eredeti 3. kérdése, amely franciául így hangzik: „Comment Dieu créa-t-il le Monde?” – a magyarban így szól: „Hány napokon teremtette?” – s a felelet azon túl, hogy lefordítja a franciát, hozzáteszi: „ily renddel”: S ezután előadja a teremtés hat napjának történetét a Genézis szerint, ami szintén nem található a francia szövegben. S a továbbiakban is nagy számban találunk hasonló eltéréseket, amelyek közt pl. olyan jelentősek is akadnak, mint a következő kérdés-felelet: „K.: Miben állott főképpen az Istennek képe? F.: Az értelemnek bölcsességében, és az akaratnak szentségében, melyet követett a halhatatlan böldeg élet.” (5. l.) Az ennek megfelelő rész az eredetiben így hangzik: „En quoi l'Homme ressembloit à Dieu? R. Homme ressembleit à Dieu par l'excellence de la Nature que Dieu lui avoit donnée, aussi bien que par l'Innocence et la Sainteté.” (2. l.) Azt hisszük „az értelem bölcsességének” ilyen kiemelt betoldása nincs minden jelentőség nélkül a fordító gondolkodását illetőleg. – Egyébként tapasztalatunk szerint a francia eredeti magyar nyelvű módosításai az amúgy is egyszerű és világos szöveg további egyszerűsítését szolgálják, mind a szerző, mind a fordító pedagógiai törekvéseivel összhangban. Ilyen egyszerűsítést jelent pl. a 8. és 9. fejezet már említett összevonása is.¹⁵

Közvetlen tanári, iskolaszervezői tevékenységén túl tehát Maróthi így, fordításokkal is igyekezett támogatni s talán befolyásolni is a debreceni városvezetők munkáját s az olvasók felfogását, egyben a korabeli legkorszerűbb teológiai irányzat, a többször említett „ésszerű ortodoxia” egyik legjelesebb képviselőjét is megszólaltatva városában.¹⁶

***

Ezek után nem csoda, ha Szilágyi Sámuel halotti beszédében szinte Osterwald szavaival jellemzi Maróthi felfogását, teológusi magatartását. Szerinte a nagy tanító a teológiának „azt a részét helyezte a többi elé, mely a lelket az isteni igazságok üdvözítő hitével ruházza fel, s az egész életnek, cselekvéseink igazgatásának jóra vezérlő szabályaival erősíti. A viszálykodásokat pedig, a teológusok civakodásait, melyek legtöbbet ártanak a keresztyén közönséges társaságnak, ellenezte, s az igazságnak azt a serény védelmezőjét sem becsülte, aki az életét vitatkozásokkal töltötte, vagy azt tanította, hogy az eltérő nézetűeket a tanulatlan nép előtt kell meghurcolni, hanem azt értékelte, aki tisztában volt saját hitének értelmi alapjaival (fidei suae rationes perspectissimas haberet), s az igazságot (hitének igazságát, annak igazságát) másoknak a meggyőzésére meg tudta mutatni, s végül a küzdőtéren bátran fel tudta venni a harcot az ellenség fegyverei ellen.

Ezért főleg arra törekedett, hogy a teológiából olyan segítő eszközökre (praesidia) tegyen szert, melyekkel főleg magát, hajlamait az isteni akaratnak alávetesse, s szívét a gonosz szellem, a rosszra készítő természet támadásai és csábításai ellen felvértezze.

Jól tudta ez a szent életű férfiú, hogy lelkünk sorsa és üdve nem azon fordul meg, hogy a keresztyén tanítások csűrös-csavarásait vagy az eretnekségek történetét emlékezetünkben tartjuk-e, hanem hogy életünket a keresztyén erkölcsök leg-tökéletesebb példájához igazítjuk, s annak a tanításnak a szentségét, amelyet vallunk, cselekedeteinkkel is bizonyítjuk.”¹⁷

A két fordítás Maróthi széles gyűrűzésű munkásságának utolsó ránk maradt megnyilvánulása.

1. L-T. I. 78. l.
2. L. VII. f. 8. j.
3. I. mű, Értesítő, 77. l.
4. A könyvnek úgy látszik ez az első ismert példánya, az OSZK-ban található.
5. Or. fun. 271–272. l.
6. Maróthi lehet, hogy személyesen is találkozott Osterwalddal, hiszen annak fia, Jean Rodolphe Osterwald bázeli lelkész, ismeretségi köréhez tartozott (l. L-T. I., 98–99. l.), s Neuchâtel sem esik messze Berntől.
7. Osterwaldot Jausz is „a hallei pietizmus svájci képviselője”-nek mondja (i. mű, 59. l.). Osterwalddal kapcsolatban egyébként l. P. Larousse: Grand Dictionnaire Universal, RGG és a ADB megfelelő címszavait.
8. L-T. II. 97. l.
9. Az idézetek nyelvi sajátosságait megőriztük, de a helyesírást mai normáinkhoz igazítottuk.
10. Már Révész Imre észrevette, hogy Osterwaldnak ez a tanítása is, mely a jó cselekedetet, a keresztyéni életet eléje teszi a hitnek, dogmatikai értelemben is eltér a protestáns felfogástól. Révész ugyan csak a „lutheri tanítás”-tól való eltérést említi, s azt írja, hogy Osterwald: „Majdnem kereken kimondja, hogy az igaz keresztyénséghez sokkal közelebb érzi a katolicizmus ésszerű moráltanát, mint az anabaptista fanatizmust, a quietista misztikát és a hasonló jelenségeket” (Bécs Debrecen ellen, 21. l.). Eltér azonban Osterwald meggyőződése a kálvini dogmáktól is, mégpedig az arminianizmus irányába: az arminianizmus volt ugyanis az a protestáns felfogás, mely a kálvini predestináció tanával szemben a jó cselekedetek üdvözítő voltát hangoztatta. Hogy Maróthi már Svájcban, rokonszenvezett az arminianizmussal, illetve annak ottani képviselőivel (J. Chr. Iselin, Zimmermann), ezt az időben írt leveleinek több helye mutatja. – Úgy látszik, Debrecenben, illetve a magyar református teológusok körében sem tetszett mindenkinek a mű, mert Maróthi már a fordítás elkészülte után ezt írja Becknek: „A mieinknek nagyon tetszett: nem tudom, egy Lynceus min akadhatott fenn benne” (unus Lynceus nescio quid visus est sibi sibi in eo videre, L-T. II. 97. l.). Talán ez a Lynceus azonos azzal a „Timotheus Philalethus Scriptorral, akinek az Osterwald Romlottság kútfejei kibocsáttatások dolgában” írott „vádaskodó levelei”-re Szódi István „concipiált” feleletet, s ezt a Consistorium 1747. március

- 31-i ülésében megtárgyalta, „approbálta” és „Zilahra Tiszt. Superintendens Zoványi György Uramnak” is elküldötte (a Debreceni Ref. Egyháztanács Jegyzőkönyve 1739-ik évtől 1762-ig. A Tiszántúli Ref. Egyházker. Levéltára, 3654. v. 21. l.).
11. L. a második szakasz (kötet) „Elöljáró beszédé”-t (A₂–A₃).
12. Mind a kettő fennmaradt nyomtatásban a debreceni nyomda termékeként. L. Benda-Irinyi: 351–352. l.
13. Éppen a közös eszmei alap, a pietista törekvések következtében néhány részletazonosságot is találhatunk az *Opiniones* és a *Romlottság kútfejeinek* gondolatai között. Pl. Osterwald is szükségesnek tartja, „hogyan a prédikátorok bizonyos alkalmatosságokkal különösen és házanként is oktassák az embereket” (II. 122. l.). De leggyakoribb ez az egybehangzás Osterwald könyvének a nevelésről szóló részével. Pl. a francia író is hangsúlyozza a jó példa fontosságát a nevelésben, s kiemeli az oktatás rendszerességének és a gyermekek fejlettségéhez szabott módjának szükségességét.
14. A fordítás természetesen igen sok tanulságot nyújtana nyelvészeti, nyelvtörténeti szempontból is. Itt van pl. a „deák” szó, mely a fordítás szövegében teljesen egyet jelent a „latin” vagy „római” szó értelmével. Pl. „... mindazok a rendetlenségek fennvagnak még a mai napon is, mind a deák vagy római eklézsiáknak nagyobb részében” stb. (II. 60. l.). Kissé lentebb: „... de ha ez az igazi egyházi fenyték sem a görög, sem a deák eklézsiákban nem találhatik,” stb.
15. Természetesen a francia és magyar szöveg egybevetésénél igen nehéz helyzetben vagyunk, mert eredeti, Maróthi korabeli példányok nem állnak rendelkezésünkre, csak későbbi kiadványok, s ezek esetleg átdolgozáson is átmehettek. Egyelőre azonban csak ezekre támaszkodhatunk. – Maróthinak *A szent históriának rövid summája* c. fordításáról Berkovits József is megemlékszik *Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések* c. értekezésében (Debrecen, 1934.). A fordítást ő is átdolgozásnak tartja, de téves az a megállapítása, hogy Maróthi „A kérdéseket egészen elhagyta” (11. l.). A kis munka egyébként is hemzseg az anekdota szintű tévedésektől. Maróthival kapcsolatban pl. ezt írja: „Cartesius híve, akinek Sylvanus c. könyvét ajánlja tanulásra; ez legalkalmasabb szerinte Descartes rendszerének megismerésére” (11. l.).
16. *A szent históriának summája* rendkívül nagy népszerűsége tett szert Debrecenben, illetve az egész ország református iskoláiban. 1744-től 1831-ig 31 kiadása látott napvilágot a debreceni nyomdában. Bár némelyek ebben is találhattak „fennakadnivalót”. A Consistorium 1745. január 8-i ülésének jegyzőkönyvében ugyanis ezt olvashatjuk: „Elsőben is az Osterwald Catechismusának fordításáról lett egy kis discursus, és úgy tetszett, hogy a Tiszt. Praedicator Uraimék a miket homályosak[na]k találnak, jegyezzék meg és a Ven. Consistoriumnak írásba adják be” (TREKL 3654, 8. l.).
17. Or. fun. 268–269. l.

XIII.

MARÓTHI ÉLETKÖRÜLMÉNYEI, HALÁLA, MÉLTATÁSA

Mindezeket ismerve felvetődik bennünk a kérdés: hogyan s mint élt Maróthi szakadatlan munkálkodása közben? Milyen volt az egyéni élete, milyenek voltak az életkörülményei?

Családi életéről csak villanásokat, mondhatni, pillanatsfelvételeket kapunk, de ezek a harmonikus boldogság perceit vetítik elénk. Úgy látszik, az a boldogság, melynek reménye a házassága utáni napokban Beckhez írott leveléből kicsillan, megvalósult és tartóssá vált. Három gyermekük született. Az első egy kisfiú, még 1740. november 10-én,¹ de ez hatnapos korában meghalt. A második, 1742 januárjában született gyermek kislány volt, s anyjáról Katalinnak nevezték. Ennek bájos képe s a boldog apa öröme ott ragyog egy levélben is, amelyet azért kell befejezni, mert az anyjával kedvesen játszadozó leányka apját is hívogatja. „Sed quid hoc ad te, harum deliciarum ignarum”: De hát mit értesz te ezekből az örömökből! – kiáltja nőtlen barátja felé a „megzavart” levélíró.² 1743. szeptember elején új gyermek közeli érkezéséről tudósítja Becket: „De parvulo Georgio, quod scribis, magna spes est propediem, modo Deus faveat et hunc tandem (seu hic seu haec erit) servet.”³ – Az újszülött nem fiú lett ugyan, hanem leány, s mivel úgy látszik, közben az előbbi leányka meghalt, az új jövevényt ennek emlékére ugyancsak Katalinnak keresztelték. Ez a gyermek túlélte apját, de ő is, még kicsiny korában meghalt.⁴

***

Maróthinak szüksége is volt a családi fészek, az otthon örömére, harmóniájára. Mert bár, mint láttuk, tevékenysége a város vezetőinek, elsősorban Domokos Mártonnak az egyetértésével, sőt támogatásával találkozott, az eddig elmondottakból is kitűnt, hogy annál erősebb ellenzésre talált a közvetlenül érdekelték, főleg professzortársai körében. Bár azt is láttuk, hogy mindenben a legnagyobb óvatossággal, tapintattal igyekezett eljárni (nemcsak ő, de maga a Tanács is), elgondolásai, törekvései mégis erősen felkavarták a Kollégium álló vizét. Jóval idősebb tanártársai joggal féltették tőle nyugalmaikat, az évtizedes megszokottság, a kitaposott utak kényelmét. Sinka Sándor, aki százötven évvel később ír róla, maga is „nyugtalanúságig tevékeny”-nek nevezi, s fogalmazásából mintha egy kis rosszallás csendülne ki.⁵ Mennyivel inkább ott élhetett, és élt is, ez a „rosszallás” azok szívében, akiket közvetlenül érintett. Láttuk, hogy Maróthi mily sokszor panaszkodott Becknek közvetlen és távolabbi környezete értetlensége, elmaradottsága miatt, akik minden avultnak védelmezői

(hyperaspitae), minden újnak ellenzői voltak.⁶ Az ilyenek sokszor elkeseredésbe, kétségbeesésbe hajszolják, mint egyik levelében olvassuk: „Az isteneket és az embereket hívom tanúkul, hogy én kész voltam mindenre a jövőt illetőleg, ha mások nem akadályoznának. Élek tehát én is a század törvénye és erkölce szerint, s követem az elődök dicséretes példáit, s borzadás nélkül nem sértem meg a tekintélyt. Sed plura conqueri me vetat charta: De a papír nem engedi, hogy többet panaszkodjam. . .”⁷ Kétségbeesése már-már Epikuros követőjévé teszi: „. . . non esse sapientis stultorum hominum causa molestias in se suscipere: nem okos ember dolga, hogy az ostobák miatt nehézségeket vállaljon magára.”⁸

Magárahagyatottsága, szorongatottsága csak akkor enyhül, mikor 1742 nyarán a Tanács a nagy tehetségű Szilágyi Sámuel professzorral választja. Szinte fellélegezve írja meg Becknek az újságot: „. . . itt az elmúlt napokban a filozófia professzorává választották Szilágyit, teológusunk fiát, nemrégiben nagytiszteletű Scheurer lakóját, ezt a derék és tudós ifjút, akit bizonyára te is ismersz, s akiről bízást állíthatom, amit Minuciusom az ő Octaviusáról vall az elején: úgy tűnik nekem, mintha akárcsak Minucius, én is a múltba térnék vissza, mikor együtt vagyunk, s az emlékezet a te nyájas barátságodat idézi: szinte teljesen olyan, mintha nem új barátot találtam, hanem Beckemet nyertem volna vissza. S ezt a mi kölcsönös szeretetünket, amely törekvésünk összefüggéséből származik, növeli még az a közösségi ügy, ami eddig csupán az én dolgom volt, a barbárság elleni harc.”⁹ Megemlíti itt azt a rosszindulatot is, mely Debrecenben az újítókat, főleg a karteziánusok részéről körülvette (s tudjuk, ezek voltak legtöbben). Reméli azonban, hogy most ez is csökkenni fog, mert a filozófiát (tehát a matézist, fizikát) Szilágyi vette át. Közös erőfeszítéseik eredményeként rövidesen felavatásra került a fizikai auditórium, s megjelent Freyer *Oratoriája*, majd Cebes Tabulája s az Osterwald-fordítás. Maróthi körül tehát megtört a jég: enyhült az egyedülvalóság hidege.

***

Hol lakott Maróthi kis családjával? A hatalmas kiterjedésű, „lugubris tónusú” városnak melyik háza nyújtott nekik hajlékot? Zoltai Lajos, Debrecen történetének szorgalmas kutatója, egy kéziratban ránk maradt s a Déri Múzeumban őrzött (Történelmi adattár, 192. sz.) tanulmányában, melynek címe *Főbírák – prédikátorok – professorok házai* nem tartalmaz Maróthi lakására vonatkozó adatot.

A debreceni egyház házassági, keresztelési anyakönyveiből kivehetőleg házassága (1738. jún. 11.) és első gyermeke (1740. nov.) születése idején a Cegléd utcában, valószínűleg családi házukban lakott. Itt élhette át a nagy pestist is. A család és munkája szaporodtával (valószínűleg nem is egyedül laktak a házban, hanem valamelyik testvérével és annak családjával)¹⁰ azonban szüksége volt önálló s professzori voltánál fogva őt is megillető parochiális lakásra. Igényének s a városi Tanács első idevágó intézkedésének nyomaival a Protocollum Politicum stb. 1726–1741. évi kötetében találkozunk, a Senatus és Communitas 1740. január 29-én tartott együttes ülésének jegyzőkönyvében: „Professor T. Maróthi György Úr requisitiójára determináltatott, Hogy T. Vetsei János Úr Szomszédságában a Templom felől lévő Pusztá Parochialis funduson építtessék ház, nem különben Cantor Szegedi Úr az hol

most lakik építtessék meg jól, és a melyiket a T. N. Tanács alkalmasabbnak fogja gondolni oda collocatassék.”¹¹ Ez a ház és telek azzal az egykori Péterfia (ez az utca hajdan felnyúlt a mai Csapó utca elejéig) keleti oldalán levő házzal és telekkel lehetett azonos, melyet a városi tanács 1704-ben vett meg professzori, illetve lelkészi lakásul. A 18. sz.-ban azonban többnyire a kántorok lakásaként szolgált. Zoltai Lajos *Parochiális házak: lelkészi, professzori és kántori lakások* c. ugyancsak kiadatlan tanulmányában (Déri Múzeum, Tört. adattár, 192. sz.) ezt a területet az ő korabeli Ferenc József utca 2. sz. ház telkével azonosította (56. l.). A „Cantor Szegedi Úr” lakása viszont, ugyancsak Zoltai szerint, „a Vár utca, régebben Könyvnyomtatóköz, Péterfia felőli torkolatában levő, az ő idejében a 11. számot viselő ház lehetett, amely 1729 óta „kántori szállásul” szolgált (57. l.). A határozat végrehajtása azonban nyilván elhúzódott, mert Maróthi újabb kérésére a Tanács „in Senatu et Communitate” 1740. április 3-án így határozott: „Tiszt. Professor Maróthi György Úr kívánságára, hogy ő kegyelmének, mint többi Tiszt[ele]s Úr[ak]nak a N. Vároستul közönséges háza nintsen, béres szállásának projectaltatott Ormos János és Belényesi Mária nevű árvája házaik között valamelyik, a melyik jobban tetszik, mind kettő Péterfiában.”¹²

Nem egészen egy hónap múlva, a Senatus és Communitas május eleji közös gyűlésének határozatában már vételről olvasunk: „A Péterfián lévő Ormos ház vétessék Porochialis háznak Tiszt. Maróthi György Professor Úr számára.” Hogy a tanács milyen fontosnak tartotta az ügyet, az is mutatja, hogy az aznapi ülésnek ez volt az egyetlen tárgya. A dolog azonban még így sem jutott nyugovóra, úgy látszik az eladó és vásárló nem tudtak megegyezni, mert június 20-án a Senatus újabb határozatot hoz: „Tiszteletes Professor Maróthi György Úr Számára Parochialis Háznak megvételére rendelt a T. N. Tanács Hét Száz Vonás Forint[okat], melyből minthogy a Cassában kevés a pénz, maga is Maróthi Úr anticipál költsön 100 Vonás Forintokat. Az idén pedig pro commoditate fog építtetni egy Museum.”¹³ Hogy ez a vétel megvalósult, erre abból is lehet következtetni, hogy a jegyzőkönyvekben nem szerepel többé a kérdés. Egy, a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban ma is meglevő szerződés pedig elárulja a megvásárolt épület helyét is. Bár az iratban Maróthi neve nem fordul elő, de az időpont, a vásárlás célja s az épület további felhasználása mutatja, hogy csak az ifjú professzor számára vásárolt házról lehet szó. 1740. november 24-én ugyanis a Tanács parochiális célokra készpénzen megveszi Csanádi János leányainak házát a Péterfiában 601 rhénus forintért.¹⁴ Zoltai Lajos említett *Parochialis házak* című tanulmányában ezt az épületet a Kálvin tér egykori 10. sz. házával azonosította, melyben szerinte Budai Ézsaiás, Kerekes Ferenc, Géresi Kálmán lakott, az 1920-as években pedig Erdős József teológiai tanár és családja, előttük pedig nyilván egy egész sor professzor, köztük Hatvani István, de a legelső lakója, mintegy három, három és fél évig Maróthi György volt. Itt született 1742 januárjában második gyermeke, akinek születési helyeül a Péterfia van bejegyezve a debreceni ref. egyház anyakönyvében, s ez van feltüntetve az ő halálózása helyeül is ugyanott 1744 októberében.

***

A város előjáróinak és közönségének megbecsülését jelenti az is, hogy mikor 1741 októberében valószínűleg a pestis által szétzilált sorok rendezése végett is, az Electa

Iurata Communitas sorait kiegészítik, ekkor két újonnan választott polgár mellett a város négy lelkészét és négy professzorát, köztük Maróthi Györgyöt is beválasztják a testületbe. Esküjüket október 26-án teszik le a Senatus és a Communitas együttes ülésében.¹⁵

1744 őszén pedig a Consistorium, vagyis a debreceni egyház lelkészekből, professzorokból és a város vezetőiből álló irányító szerve választja jegyzőjévé Szilágyi Sámuellel együtt: „1. sz. Debreczini 4. 8br. 1744. A Debreczeni Reformata Ecclesiának egész V. Collegatusának, úgy, a T. N. Város T. Bírāja s Tanácsának is jelenlétében Consistorium Notariusának, egész Consensussal választattak T. T. Maróthi György és Szilágyi Sámuel Professzor Uraimék.”¹⁶ A következő, november 13-án tartott ülés már a nagy professzor halála miatt szükségessé vált intézkedésekről ad számot.

***

Igen, 1744. október 17-én Maróthi élete, ahogy ma mondanák, „rövid, de súlyos szenvedés után” megszakadt. Idézzük a városi tanács jegyzőkönyvének 1744. október 17-én kelt bejegyzését: „Professor, néhai Tiszt. Maroti György Úr hatodnapi betegségében vérben mai napon reggeli 7 1/2 óra tájban meghal (így!) kinek is mint U[niver]salis nagy tudományú, bölcsességű, szép kegyességű, sok nyelveken tudó, épületesen tanító, szorgalmatos és a közönségesnek (közügynek – tőlem) minden úton, módon fáradhatatlanul szolgálni kívánó Iffjú (: 28 esztendő) embernek halálával a N. Város és a közönséges Társaság valóban nagy kárt vallott, temetése 2 predikációval, holnapra délután 1. órára rendeltetett.”¹⁷

Betegségének lefolyásáról Szilágyi Sámuel halotti beszéde tudósít: „... íme hirtelen rettentően fájdalmas dysenteria tör reá! Azonnal nagy tapasztalatú kiváló orvosunk és nagyszerű fizikusunk segítségét kéri, s bár ő minden tőle telhetőt megtett, hogy szenvedő barátjának segítséget, a betegnek gyógyulást nyújtson, a makacs nyavalya minden orvosságnak ellenállt. Így a betegség ereje napról napra növekedvén, a természet erői pedig elfogyatkozván, a betegség támadásától számított ötödik nap végeztével, a múlt október hónap 16. napján, miután huszonkilenc évet, nyolc hónapot s öt napot élt, lelkét kegyetlen fájdalmak között dicsőségesen visszaadta a mennyei hazának, nekünk pedig csak testének szomorú porhüvelyét hagyta.”¹⁸

A halálzási anyakönyv 103. lapja szerint 1744. október 18-án déli egy órakor temették el „universalissimum” pompával, azaz két pap temette. Hogy melyik a négy közül, nincs feljegyezve. Sajnos, a halotti prédikációknak sem maradt nyoma. Temetési helye a legnagyobb valószínűség szerint a Péterfia utcai temető volt.¹⁹

Ez a temető már az 1920-as években, amikor én először láttam, elhagyatott, gazos, bozótos hely volt, melyben gyermekek bújócskáztak, kecskék legeltek, tyúkok kapirgáltak. Ha még volt is a nagy professzor sírjának valami nyoma, senki sem törődött vele. Ma szép új lakótelep áll az egykori temető helyén. Illendő lenne legalább ezt elnevezni róla. S talán itt lehetne felállítani régen megérdemelt szobrát is.

***

A megdöbbentő váratlan halál nemcsak egy ifjú életet tört derékba, egy nagy tudós életét oltotta ki, hanem egy mindenkire kedves, másokért, másoknak élő nemes szívet is elragadott, amint az mind a halálát feljegyző városi jegyzőkönyv fojtott fájdalom soraiból, mind a hűséges barát életét nemes szavakkal összegezõ jellemzéséből kitűnik: „Az igazi műveltség értékes gyümölcsként akkora szerénység lakozott benne, hogy képességeinek hízelgő dicsőítőt képtelen volt elviselni. Minden törtetés és fitogtatás oly távol állt tőle, hogy inkább óhajtotta mások bal vélekedését eltűrni, mint a tömegnél üres nevet és dicsőséget szerezni, s inkább kívánt becsületes és tudós lenni, mint annak látszani. – Ki dicsérhetné méltó módon élete feddhetetlenségét, erkölcsi tisztaságát, melyet egész életében szem előtt tartott? Azt pedig, hogy mekkora kitartást tanúsított azoknak a terheknek az elviselésében, amelyekkel elhalmozták, mekkora ügyességet és állhatatosságot azok között a nehézségek között, amelyek csőstől zúdultak reá, s hogy mily tisztelettel viseltetett a felsőbbek, mily jóakarattal a vele egyenlők iránt, s mekkora emberséggel járt el mindenkivel szemben, azt csak azok nem tudják, akiktől megtagadtatott, hogy lássák. – Senkinek soha nem volt terhére, hanem mindenki iránt kedves és nyájas volt. Mások igazságtalanságát beletörődéssel viselte, és senkinek soha vissza nem adta. Kevés emberrel barátkozott, de a legjobbakkal, s az egyszer megkötött barátságot szentnek tartotta és ápolta, barátai iránti kötelességében nem tűrt semmi fogyatkozást. Úgy vélekedett ugyanis, hogy minden keresztyén embernek, de főleg a humanitás professzorának s az ifjúság irányítójának rendelkeznie kell, át kell itatódnia ezekkel az erényekkel, s lángokkal kellene elemészteni minden könyvet, ha azok olvasásától csak tanultabbak, nem pedig jobbakká leszünk.”²⁰

Külső megjelenéséről beszéltünk már a Svájcban festett arcképe kapcsán. Most mintegy búcsúzásul az élő Maróthitól, vessünk egy pillantást azokra a vonásokra, amelyekkel debreceni ismerői szívébe írta be magát. Megint Szilágyit, a leghívebb tanút, a zseniális barátot idézzük: „... ahogy minden erény ragyogó példáját nyújtotta benne a természet, úgy az isteni szellem számára nagyszerű lakóhelyet is biztosított. Termete közepszerűen magas és sudár, teste ügyes és eléggé erős ahhoz, hogy a szellem parancsait teljesítse, s végtagjai mintha csak csodaképpen díszül születtek volna. Mily kedvesség lakozott szájában, mennyi kellem az arcán! S végül egész testének az állása, mely a leghozzáillőbb módon öltötte magára a méltóságot, csak a követ nem tudta volna megindítani.”²¹

Még ha az alkalom kívánta retorikus túlzásokat, amelyek inkább csak a fogalmazás emelkedettségében nyilvánulnak meg, leszámítjuk is, mindenképpen egy kiváló megjelenésű, ereje teljében levő ifjú képe marad előttünk. Ragyogó szellem, hozzá méltó s megfelelő eszközül szolgáló test, ezt ragadta el a halál, amint Szilágyi kiszámította, életének huszonkilencedik évében, nyolcadik hónapjában és ötödik napjában.

***

Maróthi ebből a rövid életből hat esztendőt, hat tanévet töltött a Kollégium katedráján. E pár év alatt, mint Szilágyi találóan mondja: „innovata totius scholae facies” megújult az iskola egész arculata.²² A nagy professzor érdemeinek, eredmé-

nyeinek összefoglalásában kövessük továbbra is az általa megrajzolt képet, mert ezzel mintegy azokat a vonásokat is bemutatjuk, amelyekkel e nagy halott kortársai tudatában, fontosságuk rendjében tükröződött:

Még az irigység is elismeri, hogy első volt, aki elszélesztve azt a barbárságot, mely iskoláinkat megszállva tartotta, megnyitotta a tisztább latinság s a római ékesszólás forrásait, s bebizonyította, hogy a magyar ifjúság is képes latinul beszélni, ha megfelelő oktatás hozzásegíti.

Elsőként hozta vissza hosszú számkivetéséből a görög tudást, melynek minden műveltség a kezdetét köszönheti.

Elsőször tanított egyetemes földrajzot s görög és római régiségtant iskolánkban.

Elsőként avatta be a matematikai tudományokba az iskolai ifjúságot (itt Szilágyi nyilván az alsóbb osztályokat érti, mert a főiskolai részben már előbb is tanultak matematikát).

Elsőként tárta elénk az egyházi zenét és az énekítés igazi módját.

És – hogy a többiről se hallgassak – elsőként mutatta meg a filozofálásnak a fecsegésektől és meséktől megtisztított módját (itt nyilván a descartes-i filozófiáról a wolffira való áttérésre utal Szilágyi).

Végül az iskolai könyvtárat is ékesítette azzal, hogy a világ minden tájáról fáradhatatlan munkával és igyekezettel összeszedte a legjobb könyveket, ezekkel a tanuló ifjúságot is gazdagította, s amit az athéniai Ceresről állítanak, megtanította őket arra, hogy azok gyümölcseivel táplálkozzanak.²³

Ezekhez még csak Szilágyi búcsúzó szavait tehetjük hozzá, mint a nagy élet méltó összefoglalását: „Így tehát egy nap ragadta el iskolánk professzorát, a tudományokban helyreállítóját és védelmezőjét, az egyház reménységét és vigaszát, s ugyanaz vitte el az irodalom nagy tudósát, a kiváló törtéénészt, a hasonlíthatatlan matematikust, ragyogó filológust, a magyar ifjúság leghívebb tanítóját, a legjobb polgárt, s végül az emberi nem közös hasznára a köz javára született igazán keresztyén embert.”²⁴

Mit lehet ehhez hozzátenni? Azt, amit Szilágyi ekkor még nem tudott, legfeljebb sejtethetett, hogy Maróthi élete nem ért véget a halálával: munkássága, törekvései beépültek a magyar tudomány, a magyar művelődés egészébe, s példája ma is él és hat. .²⁵

Jegyzetek

1740. nov. 22-én kelt levelében írja: „... 12 nappal ezelőtt egy fiúcskával gyarapodtunk, de a hatodik napon ahhoz, amelyen adta, elvette a mindenható Isten” (L-T. II. 81.).
- L-T. II. 86., 90. l.
- L-T. II. 94. l.
- Szilágyi mint életben levőt említi *Oratio funebris*-ében. Valószínű azonban, ez is még kicsiny korában meghalt. Maróthi özvegye 1751-ben (?) Varjas János akkor kecskeméti rektor, később debreceni professzor felesége lett. E házasságból még hét gyermeke született, akik közül öt még Varjas János halála (1786) után is élt. Ezek közül a negyedik Katalin, Péczeli József komáromi lelkész felesége, a hasonló nevű debreceni professzor édesanyja lett.
- Értesítő, 77. l.
- L-T. II. 70., 83., 84., 86–87., 94. l.
- L-T. II. 87. l.
- L-T. II. 24. l.
- L-T. II. 87. l.
- Maróthi néneje, Sára, Harangi Istvánhoz ment férjhez, húga Mária pedig Forró Istvánhoz, akit 1741. január 1-jén pótszenátorrá, majd szenátorrá választottak. A jelekből ítélve mindkét férj kereskedő volt (szüleik is azok voltak). A családból Mária élt legtovább. 1786 februárjában, férje halála után 33 évvel kelt végrendeletében vagyonát csupa távolabbi rokonra hagyja (HBmL., Végrendeletek, 770. sz.).
- HBmL. Prot. Pol. IV/A. 1011., 146., 534–535. l.
- HBmL. Prot. Pol. IV/A. 1011/a., 553. l.
- HBmL. Prot. Pol. IV/A. 1011/a., 573. l.
- HBmL. Különböző tartalmú irom., IV/A. 1021/b., 5. l. – Egy másik iratcsomó (IV/A. 1013/a., 131. 3. csomó) adata szerint 1741. szeptember 11-én a Senatus írásban utasítja az Oeconomicus Perceptort (városi számvevő), hogy „T. Maróthi György úr parochiális házához Váradon készített kemenczéknek való kályhák árát »40 rhénus forintot« fizessen ki az építtető inspector, Csáti Sámuel kezéhez.” Csáti a kifizetést nyugtázza. – A város tehát kályhákat csináltatott Maróthi lakásához.
- HBmL. Minuta Protocollorum, 1741., IV/A., 1011/a., 36., 356. l.
- TREKL., A Debreceni Ref. Egyházkerület jegyzőkönyve, 1739–1762.

17. HBmL. Prot. Pol. IV/A., 1011/a., 147., 204–205. l.
18. Or. fun. 277–278. l. – Szilágyi tehát az okt. 17-re virradó éjszakát nem veszi figyelembe, mivel Maróthi annak nappalát nem érte meg.
19. Sinka S. is úgy tudja, hogy a Péterfia utcai temetőben hantolták el. Értesítő, 77. l.
20. Or. fun. 275–276. l.
21. Or. fun. 277. l.
22. Or. fun. 272. l.
23. Or. fun. 272–273. l.
24. Or. fun. 278. l.
25. Maróthi halálát tanítványa, Hatvani István egy klasszikus elégiával és három epigrammával gyászolta meg. Ezek Szilágyi emlékbeszédével együtt a *Museum Helveticumban* jelentek meg.

XIV. MARÓTHI ÉS A FELVILÁGOSODÁS Összefoglalás

Juhász Géza írja a *Csokonai Debrecene* c. tanulmányában: „Debrecenben nem Bessenyei Ágisa óta kezdődött a felvilágosodás. Még a világon sem volt Mária Terézia testőre, amikor már be is fejezte az életét Maróthi György. Ez a lángeszű fiatal professzor alapozta meg a Kollégium természettudományos irányát.”¹ Ez állításának azonban minden jó szándéka ellenére csak az első fele igaz. Egyrészt mert az eddig elmondottak alapján tudjuk, meglehetősen szűken értelmezi Maróthi szerepét a Kollégiumban, másrészt meg a természettudományos jelleg megalapozása terén nagyobb jelentőséget tulajdonít neki a kelleténél. A kezdés dicsősége ez utóbbi téren, tehát a felvilágosodás megindításában is, Szilágyi Tönkö Mártont illeti. Mert ha Descartes-ot a felvilágosodás nagy úttörőjének tartjuk – amint valóban az is –, akkor Debrecenben ez az irányzat, elsősorban annak természettudományos ága, az ő ismeretelméletével, fizikájával jelentkezett, s ezt Szilágyi Tönkö szóaltatta meg a cívisek városában. Maróthi igazi jelentősége viszont abban áll, hogy e kezdemény továbbfejlesztése, kiszélesítése mellett a felvilágosodásnak szinte minden törekvését szóhoz juttatta a Kollégiumban, Debrecenben.

A felvilágosodás, mint tudjuk, a reneszánszsal jelentkező polgári törekvések kibontakozása egyre erőteljesebb formában mind a társadalmi, mind a vele járó szellemi fejlődés tekintetében. Lényege az emberközpontúság (humanizmus, humanitás), az e világra irányultság. Legfőbb eszköze az értelem, céljait tekintve pedig nagy fokú utilitarizmus, a hasznossági elv követése jellemzi, módszereire pedig a gyakorlatiasság, prakticzizmus nyomja rá bélyegét. Nem veti el a reneszánszban felfedezett klasszikus örökséget sem, sőt egyre jobban érvényesíti az élet minden területén. Természetesen ezek az alapvető sajátágok érvényesülésük, kibontakozásuk folyamán dialektikus mozgásuk következtében újabb vonásokat, a felvilágosodással összefüggő jelenségeket hoznak létre (pl. társadalmi forradalmak), a kezdet kezdetén azonban elégedjünk meg ennyivel, s ezek alapján is leszögezhetjük, hogy a felvilágosodással beköszöntő korszak gondolkodását, módszereit tekintve a racionalizmus, a tudományosság kora, ízlésében, stílusában az új klasszicizmusé, társadalmi következményeit illetően pedig a forradalmaké. – A felvilágosodás embere már nem a vallásnak él, hanem a tudományoknak, a gyakorlati életnek, később pedig a politikának, esetleg mind a háromnak együtt egyszerre, hiszen ez a kor is megtermi a maga „óriásait”.

Maróthi korára, a 18. sz. első felére a felvilágosodás Nyugat-Európában az életnek, a tudományoknak minden területét elárasztotta. Hatalmas lendülettel vitte előre pl. a

természettudományokat, a matematikát, fizikát, megújította a velük szorosan összefüggő filozófiát, és természetesen kihatott a teológiára is. Jelentős fordulatot hozott a ma társadalomtudományoknak nevezett területen is a történelemtudományban, a nyelv tudományban, ami ez időben főleg a klasszika-filológiát jelentette, s ismeretesebb társadalom átalakítási törekvései, melyek eleinte a természetjog formájában öltöttek testet, majd a tudósok műhelyeiből kilépve, a mindennapi politikai küzdelmek fegyvereivé lettek. Köztudomású az az igyekezet is, melyet a felvilágosodás az anyanyelvűség elterjesztése terén kifejtett. Mindezek a törekvések pedig – különösen eleinte – a nevelésben, az iskolai, tanítási reformok, elgondolások formájában összegeződtek.

***

Nos Maróthi a maga rendkívüli tehetségével, tudásával, szervező, alkotó készségével a korai felvilágosodásnak szinte minden területét felölelte. Nézzük pl. a történelmet, amivel tanítási munkáját kezdte. Ez a diszciplína a középkorban, illetve a felvilágosodás jelentkezéséig teljesen vallási szempontok uralma alatt állt, s olyan irányt követett, amelynek célja – röviden talán így mondhatnánk – a gondviselés munkájának, Isten történelemben élő akaratának a kimutatása, megbizonyítása volt. Ezzel szemben a felvilágosult gondolkodás a történelem tényszerű megismerését, a források felkutatását, a tényleges összefüggések feltárását, mai szóval, a pragmatikus történetírást és oktatást szorgalmazta. Ez a felfogás tűnik ki Maróthi *Miscellaneájának* a történelemre vonatkozó szakaszaiból (VIII., IX.), amelyben a történelmi források pontosságáról, hiányos voltáról, megbízhatatlanságáról, de éppen ezért újból való megvizsgálásáról is beszél: „Nondum tamdiu est, quod historicis major diligentia curae cordique esse cepit: a paucis veterum si discesseris”.² Vagyis a történészeknek csak nemrég lett szívügyük a „major diligentia”. Ezért utasítja el már Bernben, szinte utálkozva Regino, H. Contractus, Siegeburtus középkori szerzők krónikáit: „Hihetetlen, hogy mekkora visszatetszés fogott el ezek, de a barbár korszak minden írójának olvasása közben, mert nemcsak hogy barbár módon fejezik ki magukat (ezt én mint félbarbár, még elviselném), de ezenkívül ami pl. a Cluveriusban olvasható, nem egyéb, mint szerzetesi mese, még annak is sötét.”³ – Az ő meggyőződése, amelyet tanításában is gyakorol az, hogy az események pusztán elbeszélése helyett azok értelmezését kell közölni, az intézmények, szokások pusztán felsorolása helyett egy-egy állam életének, felemelkedésének, bukásának törvényszerűségét kell feltárni.⁴ Egyéb szempontok mellett ezért vezette be Cellarius *Historia Universalis*ának tanítását a Kollégiumban, mert ez már szakított a történelem gondviselészerű felfogásával.

A történelemmel párhuzamosan tanított földrajz terén pedig azzal lépett előre Maróthi a felvilágosodás irányába, hogy külföldi példák nyomán ezt a stúdiumot kiemelte a bibliai vallástörténeti tudomány segítőjének helyzetéből, s elsősorban újkori földrajzi előadásaival, annak forrásaival is túlmenő gyakorlati szempontjaival (gazdasági földrajz), a felvilágosodás utilitarizmusának képviselőjévé tette.

***

De a felvilágosodás vonalában áll Maróthi klasszika-filológiai törekvéseivel is. A vallásos korszakok, így pl. a Maróthit közvetlenül megelőző, körülvevő puritanizmus, csak alárendelt szerepet tulajdonítottak a klasszikus hagyománynak, azt csupán nyelvi eszköznek, ebből is csak a gyakorlatilag használható latin hordozójának tekintették. Ezen a szemléleten először a reneszánsz, aztán ennek második fejezete, a felvilágosodás változtatott. Ez utóbbi kor, amelyet újklasszikus kornak is nevezünk, szinte minden téren mintaképének tekintette az antikvitást. Hiszen a görögök és rómaiak a maguk bölcselőiben, de gyakorlatában is egy racionális, a gondolkodásra, megfigyelésekre alapozott józan, mérsékelt életformát alakítottak ki maguknak, s ennek terméke volt tudományuk, művészetük. Nos, ezt a „példakort” a felvilágosodás teljes egészében felidézte. Építészete, szobrászata az antik minták, szabályok kissé hideg, mert értelmén alapuló követése. A drámában is a klasszikus „törvények” lesznek az uralkodók éppen a legfelvilágosultabb írók, mint pl. Voltaire műveiben. Filozófiájuk gyökereit is az ókor talajába mélyeszti, főleg az epikureusok, sztoikusok irányába (pl. Gassendi). – A nyelv pedig most már nemcsak pusztán gyakorlati eszköz, mint a puritanizmus kezében volt, hanem a művészi kifejezés példájának tárháza és lehetősége, főleg a latin, a görög pedig amellet, hogy Homéros, a történetírók, a nagy bölcselők nyelve, az Újszövetség is, ami lehetővé teszi ennek nemcsak eredetiben való olvasását, hanem „helyes” kommentálását, s a kor szellemének megfelelő kritikai vizsgálatát is. Maróthi is így biztat a görög nyelv és régiségtan tanulmányozására: „Az Újtestamentum sok hibás magyarázata pl. a görög nyelv gyenge ismeretéből származott. – Így keletkeztek a hibás kommentárok” (Ant. Graecae 3–4. l.).

Maróthi klasszika-filológiai törekvései több szempontból illeszkednek a felvilágosodás képébe.

1. Görög és római régiségtanával túllép az addig szokásos, „philologica sacra” körén. Bár ennek feladatát is teljesíti, emellett vagy ennek ürügyén gazdag, sokoldalú képet rajzol bennük az antik világról, felidézve a görögök, rómaiak történetét, vallási, társadalmi viszonyait, tudományát, művészetét stb. Igen jelentős és jellemző, hogy a görög társadalmi élettel kapcsolatban annak demokratikus mozzanatait emeli ki, hangot adva egyúttal a maga haladó társadalmi felfogásának is. Az antik mitológia, vallási hiedelmek (jóslatok) ismertetése pedig lehetőséget nyújt számára a racionalista, sőt olykor egyenesen materialista meggyőződése kifejezésére. Azzal pedig, hogy a római régiségtanba beépíti a római jog rendszerét, nemcsak annak kristályos racionalizmusát tárja fel, de módot talál itt is haladó vallási és társadalmi felfogása hangoztatására.

2. E két munkával példát nyújt a korszerű történelmi szemlélet megvalósítására, a történetírás, -tanítás megfelelő módszereire, különösen pedig a filológiai érvek szakszerű használatára. Itt azzal a korábban még erősen elterjedt gyakorlattal szemben, mely minden nép, minden nyelv származását bibliai eredetre igyekezett visszavinni (Bochart, Altmann), pontos és tárgyilagos filológiai érvekkel, finom etimologizálással, amiben matematikai képzettsége, gondolkodása is segítette, az előítéletmentes értelem finom eszközeivel szolgálta a történelmi és filológiai igazságot. Ezekre a módszerekre nevelte tanítványait is auctor kiadásaival, az azokhoz fűzött jegyzetekkel, tárgyi és nyelvészeti magyarázatokkal (pl. a S. C. De Bacchanalibus eredeti szövege).

Bár a puritán korszak képviselői gyakorlati munkájukban elébe helyezték az anyanyelviséget a latinak, ennek a tanításban, tudományban való szükségességét nem vonták kétségbe. Nem sokat adtak viszont a nyelvi kifejezés szépségére, a stílus eleganciájára. A felvilágosodással beköszöntő újklasszicista korszak a reneszánszhoz hasonlóan ismét a nagy klasszikus írók, elsősorban Cicero követését, utánpótlását állítja előtérbe. Az anyanyelvű irodalmak újklasszicista képviselői pl. Voltaire, Pope mellett ennek az új hullámnak a megnyilvánulását jelenti a klasszika-filológiának (*Litterae elegantiores*) Európa-szerte történő erőteljes fellendülése, az auktorok új meg új, szebbnél szebb kiadása, s az olyan törekvések, amelyet pl. Nolte és Heineccius képviselnek emlegetett munkáikkal, melyekben a latin nyelv és stílus, „tersae ac cultioris Latinitatis” (Heineccius) eredeti klasszikus szépségében való megszólaltatásáért küzdenek.

Maróthi tehát stílusgyakorlataival s azzal, hogy külön osztályt óhajtana felállítani a szép latinság megvalósítására (*Opiniones*), a cicerói stíluseszmeny hangoztatásával, annak leveleiben, előadásaiban történő bemutatásával stb. ugyancsak a felvilágosodás egy jellemző törekvését képviseli a Kollégiumban.⁵

***

A felvilágosodás azonban elsősorban és különösen eleinte, a természettudomány százada, s ez a törekvése a matematika és a vele párhuzamosan haladó fizika terén éri el legjelentősebb eredményeit. Descartes, a Bernoulliak, Leibniz, Newton, Wolff korában vagyunk. Maróthi mindezeket a tudományokat elsajátította. Ismeri a matézis, a fizika legújabb vívmányait, az őket magába foglaló és ismertető könyveket áttanulmányozta, magával hozta, s ismereteit Debrecenben is igyekszik bővíteni. Azzal, hogy a matézis tanítását kötelezővé teszi a Kollégium alsó tagozatának minden osztályában, a felső classisokban pedig megkezdődik a német protestáns egyetemeken matematikakönyvének (Weidler) tanítását, amely már algebrát is nyújt, s e tudomány alkalmazását kiterjeszti az élet minden területére, nemcsak a racionális gondolkodás megalapozását, elterjedését segíti elő, hanem gyakorlati célok (pl. földmérés, építészet) megvalósítását is, ami nem egyéb, mint a felvilágosodás polgári prakticismusának jelentkezése Debrecenben. Ugyanezeket a célokat, módszereket még erősebben szolgálta a fizika kísérleti oktatásának bevezetése. E tudományág matematikai és kísérletező módszerével, amely ez időben a kémiára is kiterjedt, ugyancsak a racionalizmust és gyakorlatiasságot egyesítette és terjesztette.

Tisztában volt Maróthi e tudományok filozófiai következményeivel is, legalábbis azokkal, amelyeket belőlük a kor vezető filozófusai, Descartes, Leibniz, Wolff levontak. A tudomány haladásának megfelelően szakított Descartes spekulatív gondolkodásával, amelyeket álmoknak (*somnia*) nevezett, és Wolff rendszerét tette magáévá, az elsők közt Magyarországon.⁶ Wolff, mint tudjuk a matézisnek korára elért eredményeiből egyetemes módszert (csak az igaz, ami matematikailag bizonyítható, „*nihil fieri sine ratione sufficienti*”), ennek segítségével pedig a többi tudomány vívmányaiból átfogó rendszert alkotott.

Maróthi a reá jellemző okossággal, tapintattal nem rohammal fogott hozzá egymaga Debrecenben, a karteziánizmus magyarországi fellelőjében, e vár ledöntéséhez, s az

új filozófia épületének felemeléséhez, hanem óvatosan, a wolffi módszer leglényesebb sajátosságának, a matematika, a matematikai módszer becsempésztésével. Aknákkal támadott, mint barátjának írta.⁷ És csakhamar segítőtje is akadt Szilágyi Sámuelben és a zürichi Breitinger logikakönyvében.⁸ Mindenesetre a wolffi filozófia ettől kezdve egy fél századra uralkodóvá vált Debrecenben.⁹

***

De megszólalnak Maróthinál a korszak haladó társadalmi törekvései is. Az *Antiquitates Graecae*ben és *Romanae*ben kora leghaladóbb, legbátrabb társadalomfilozófiai nézeteit szolgáltatta meg, s hitet tesz a népfelcsépelve, a zsarnoki uralom erőszakos megdöntésének joga mellett. A kálvini stb. zsarnokölés teóriáján kívül olyan forradalmi társadalomfilozófus nézeteinek ad itt visszhangot, mint pl. John Locke, akinek idevágó gondolatai szinte szó szerint ott olvashatók az *Antiquitates Graecae* társadalomelméleti fejtegetéseiben vagy az Eutropius-kiadás Tanaquil Fabertől átvett jegyzeteiben (itt természetesen csak a gondolatok azonosságáról van szó). Maróthinak ezek a fejtegetései merészségükkel, következetességükkel messze meghaladják a természetjog korábbi és korabeli képviselőinek (H. Grotius, S. Puffendorf) vonatkozó nézeteit. Ezek ugyanis tiltanak mindenféle hatalom elleni lázadást, és ez időben inkább a felvilágosult abszolutizmust támogatják tanításukkal.

Maróthi ismerte szinte a teljes zsarnokellenes irodalmat. Megszerezte Du Plessis-Mornay *Vindiciae contra tyrannos* c. művét, Milton *Defensio*-ját, melyben I. Károly kivégzését védelmezi.¹⁰ Groningenben hallgatója volt Jean Barbeyracnak (1674–1744), aki nem sokkal vitte ugyan előre a természetjog tudományát, de jelentős szerepe volt H. Grotius és Puffendorf nézeteinek terjesztésében, filozófiájában pedig Locke követője volt (hathatott Barbeyrac Maróthi történettudományi módszerére, felfogására is a jognak, a haladó filozófiai nézeteknek e tárgyba való beillesztése tekintetében). H. Grotius és Puffendorf műveit pedig magával hozta Debrecenbe, s azok halála után bekerültek a Kollégium könyvtárába.¹¹ De bizonyára nem maradt hatás nélkül az ifjú egyetemi hallgatóra a svájci és holland köztársaságok légköre, gondolkodása sem, amint az egész felfogása mellett földrajzi előadásainak olyan megállapításából is kitűnik, mellyel a Szövetséges Tartományok (Hollandia) vallásszabadságát dicséri (Geogr. Nova, 40–41. l.).

Maróthi és a nyilván vele egyetértő Domokos Márton törekvéseinek következménye volt, hogy 1742-ben a természetjog mint önálló tantárgy is bevonult a Kollégiumba. Professzorrá választása után ugyanis Szilágyi Sámuel vette át a fizika tanítását, amelyet eddig „hivatalosan” a karteziánus Szilágyi István látott el, ez utóbbit pedig a természetjog tanításával bízták meg. Mint ilyenről emlékszik meg róla Weszprémi István is Szilágyi (Tönkö) Mártonról szóló kéziratos életrajzában.¹² A már emlegetett *Acta Iudiciaria* a közvizsgákkal kapcsolatban ugyancsak szól Szilágyi jogtanításáról.¹³ Íme Maróthi törekvéseinek egy újabb sikere: egy karteziánus filozófus kikapcsolása, s a természetjog tanításának bevezetése.

***

Természetesen szoros kapcsolatban álltak a felvilágosodással Maróthi nevelési törekvései is. A felvilágosodás előtérbe hozta a nevelés kérdését. Kitűnik ez pl. az olyan művekből is, mint Osterwald könyve *A romlottság kútfejeiről*, mely mint láttuk, igen nagy fontosságot tulajdonít a tanításnak, tanulásnak, s a papi hivatásban is a tanítói tevékenységet helyezi előtérbe, de a felvilágosodás nagy úttörői közül szinte mindegyik foglalkozott a nevelés ügyével (J. Locke, Fénelon), illetve nem egy közülük volt nevelő (La Bruyère, Fénelon) vagy tanár (P. Bayle). Ekkor jelentek meg a nevelési tárgyú regények, melyek első jelentős példája Fénelon (Francois, 1651–1715) *Télémaque*ja (1699), legnagyobb hatású képviselője pedig Rousseau *Émilje* (1762), s egyik kései európai feltűnése a mi Bessenyeink *Tariménes utazása* (kézirata 1802–1804-ből).

A felvilágosodás játszhatott szerepet abban is, hogy Maróthi szívesebben vállalta a tanári, mint a lelkeszi hivatást, s nemcsak hogy ennek a feladatnak felelt meg derekasan, de tanítási, szervezeti újításaival teljesen új arcot adott az öreg iskolának, és példát nyújtott az összes magyarországi református kollégiumok későbbi megújításához.

A 18. sz. nevelési törekvéseiben a felvilágosodásnak szinte valamennyi jellegzetes vonása (racionalizmus, utilitarizmus, humanitás) egyesül,¹⁴ s ezek mindegyike megtalálható Maróthi munkálkodásában. Iskolaszervezési javaslaiban maga is a „józan okosságra” hivatkozva kívánja a tanórák, tantárgyak ésszerű beosztását, s az ifjúság osztályokba rendezését, hogy ezáltal több időt biztosítson a gyermekeknek a tanulásra, több lehetőséget a tantárgyak körének kiszélesítésére, és módot adjon a fokozatosság megvalósítására.

Mind a racionalizmust, mind az utilitarizmust szolgálják a reális tárgyak bevezetésére, tanítására irányuló törekvései. Azzal, hogy a matematika tanítását a legalsó fokozattól a legfelsőig kötelezővé, illetve lehetővé tette a növendékek számára, nemcsak az értelmes (ésszerű) gondolkodás fejlesztését segítette elő, hanem a mindennapi élet gyakorlati szükségleteit is szolgálta az adásvételtől a földmérésig, építészetig, a csillagok szerint való tér- és időbeli tájékozódásig. Természetesen gyakorlati célja volt a fizikai törvények elsajátításának is. Az általános világismereten kívül ugyancsak közvetlen gyakorlati célokat is szolgáltak (a debreceni kalmárok, diákok utazásai, összeköttetései stb.) földrajzi előadásai, de a történelmi „törvényszerűségek”, a különböző népek intézményei, jogrendszere stb. megismerésének is megvolt a „gyakorlati” haszna a Habsburg-hatalommal szemben léteért küzdő, 18. sz.-i Debrecen és Magyarország polgárai számára.

Nem jelentéktelen mozzanat a felvilágosodás szempontjából az sem, hogy a tanulás eredményessége érdekében küzd a túlzott templomba járás ellen, a vallástanítást az alsó fokon szóbeli erkölcsi oktatásra redukálja, s a vallási oktatást szolgáló minimális terjedelemre csökkentett katekizmust Osterwald nyomán egyúttal történelmi nevelést is előkészítő eszközzé teszi. – Sőt az *Opiniones*ben (E. I. 2.) javaslatot tesz egy „világi tagozat”, a nemes ifjak kollégiumának létesítésére, vagyis olyan tanulóegyesítés szervezésére, amely már nem lelkeszi pályára készül, csupán a szükséges korszerű műveltséget akarja elsajátítani. S ez a terve, mondhatnánk, egy történelmi véletlen folytán félig-meddig meg is valósul.¹⁵

Mind tanítási munkájával, példamutatásával, mind iskolaszervezési javaslataival, utasításaival, a praeceptorok ellenőrzésével mindent elkövet, hogy a tanulók számára a tanulást könnyebbé, kellemesebbé tegye, megszabadítsa őket „ex carnificiis lautumiarum”, hiszen ezért is szorgalmazta a diktálás, jegyzetelés megszüntetését, az új, korszerű, a tanulást megkönnyítő tankönyvek bevezetését, a tanítás rendjének, módszerének megjavítását (pl. szemléltetés, kísérletezés), az anyanyelvűség bevezetését az iskolázás alsóbb fokozatain, a tanítók nyájasságát, azt, hogy magatartásukkal ne elriasztani, hanem megnyerni igyekezzenek növendékeiket a tanulás munkájának (*Opiniones*, B. IV. 5.), a testi fenyték, büntetések nagymértékű csökkentését stb. Mindebben a gyakorlati szempontok mellett a felvilágosodásnak amaz egyre erőteljesebben kibontakozó felismerése jut kifejezésre, hogy a gyermek is ember, más szóval a felvilágosodás humanizmusa jelentkezik az iskolában, a pedagógiában, ami majd Rousseau-nál és Pestalozzinál (1746–1827) kapja meg végső elméleti és gyakorlati kibontakozását.¹⁶

Azzal pedig, hogy mint utaltunk rá, ezek a törekvések jelentős részben meg-egyeznek Locke-nak a nevelésről kifejtett gondolataival, Maróthi közvetlenül is csatlakozik a felvilágosodás egyik legjelentősebb úttörőjéhez.¹⁷

***

A felvilágosodáshoz kapcsolják Maróthit anyanyelvi törekvései is. Többen kifogásolták, így Jausz Béla is, hogy Maróthi „nem tud a latinitás terén kiszakadni az évszázados hagyományok nyűgéből” (i. mű, 46. l.). Ez a szemlélet azonban teljesen történelmietlen. Láttuk, hogy a felvilágosodás új humanizmusa, klasszicizmusa milyen hatalmas lendületet adott a latin nyelvnek újból egész Európában, s Maróthi e téren is lépést tartott korával. De nálunk más tényező is szerepet játszott a latin nyelvhez való ragaszkodásban, ez pedig a rendi társadalomnak a szatmári béke után való megerősödése, sőt fejlődése. Olyan erős volt a rendiségnek ez a feltörő hulláma, hogy még Debrecen, a debreceni polgárságot sem hagyta érintetlenül, példa rá a Baranyi család „karrierje” és Sinai Miklós professzor balul sikerült kísérlete, aki ez „új hullám” meglovagolásával próbálta elérni egyházi és társadalmi felemelkedését. Ebben a világban a nemesi rend műveltségéhez tartozónak, osztályához illőnek tartotta a latin nyelv ismeretét, mintegy „státusszimbólum”-nak, a plebstől elválasztó, megkülönböztető jegynek tekintette, amint arra majd száz évvel később Kölcsey rámutat.¹⁸ Hogy milyen erős volt ez a latinnyelvűséghez, a latinos műveltséghez való ragaszkodás, mutatja, hogy nálunk még a felvilágosodás nagy úttörőit, Wolffot, Voltaire-t is latin fordításokban ismertették e réteggel,¹⁹ s mikor 1798-ban az erdélyi főkonviztorium elrendeli az ottani ref. kollégiumokban az anyanyelvi oktatást, maguk teszik hozzá a rendelkezéshez: „... a székely nemzet ezen rendelkezéssel gyengén leszen megelégedve, felettébb gyönyörködven abban, ha apróbb gyermekeitől akármi kevés deák szokat hallhat”. Természetesen, mint az adat közlője, Juhász István is megjegyzi, ez a „gyönyörködés” nem volt l’art pour l’art: a székely szülő gyermeke társadalmi felemelkedésének lehetőségét látta annak latintanulásában.²⁰ Maróthi tehát amikor nem akart „kiszakadni az évszázados hagyomány nyűgéből”, nemcsak egy európai törekvéshez alkalmazkodott, hanem a korabeli magyar világ rendjéhez is, amellyel

semmiképp sem akart összeütközésbe kerülni, hiszen ő okos, diplomatikus egyéniségevel nem elriasztani akarta az embereket, hanem megnyerni a haladás ügyének.

Az igazság teljességéhez tartozik viszont, hogy ezt az ügyet nemcsak a latinnyelvűséggel, de az anyanyelv terjesztésével, fejlesztésével is szolgálta. Korában és hasonló körülmények között senki sem tett többet az anyanyelvi kultúráért. Gondoljunk pl. iskolai reformjaira, az alsó fokú vallásitanítás anyanyelvűvé tételére, a számtan magyar nyelvű tanítására, a latin nyelvnek kezdő fokon anyanyelven való tanítására, s az Arithmetica-ra, mely a magyar matematikai műnyelv megteremtésében is fontos lépést jelentett, és zeneelméleti kompendiumaira. Mindezek a jelenségek ugyanúgy hozzátartoznak a felvilágosodás arculatához, mint új humanizmusának latinnyelvűsége. Az európai polgári törekvések előrehaladásával, a polgárság megerősödésével az anyanyelvűség is mind előbbre lépett, s ahogy a felvilágosodás is a tudós műhelyekből kilépve kezdett tömegmozgalommá válni, úgy lett egyre tudatosabb terjesztőjévé az anyanyelvűségnek.²¹ Ez a jelenség minden nagy tömeghatásra számító mozgalomnál megfigyelhető: így volt ez a reformáció során, a puritanizmusban, s ez történt a felvilágosodás esetében is. A törekvés indítéka azonban minőségileg más, mint az előző korokban volt. Ott vallási cél, a vallási meggyőződés minél szélesebb körben való terjesztése mozgatta az embereket, itt pedig világi: a tudás, a művelődés általánossá tétele. („Hogy a tudományokat behúzzuk anyanyelvünkbe” – mondja majd Bessenyei.)²² Maróthit is ez a cél vezette az anyanyelv körének az oktatásban minél szélesebb körű terjesztésében. Tehát e téren is tudatosan, okosan illeszkedett a felvilágosodás áramába. De közvetve a felvilágosodást szolgálta az a kívánsága is, hogy a francia nyelv oktatását vezessék be a Kollégiumban (Opiniones, E. I. 1.).²³

Íme, Maróthi szerint a jövő két útja nyelvi téren: az anyanyelvi tanítás az ismeretek könnyebb és szélesebb körben való elsajátítása végett, s a francia nyelv a haladó tudományok elsajátítására, az élő Európával való kapcsolat tartására. Egyelőre azonban ez utóbbi célnak jobban megfelelt a latin.

***

Láttuk, hogy Maróthit teológiai felfogása az „ésszerű ortodoxia” követőéhez, Turretinihez, Zimmermannhoz, Werenfelshez, Iselinhez kapcsolta. Nyilvánvaló, hogy ezek magatartásában a felvilágosodás racionalizmusa játszott szerepet. Az „ésszerűség”-ből következett az is, hogy mint pl. Hottinger, Turretini esetében láttuk, ezek a dogmatikus szórszálhasogatás helyett a keresztyénség lényegére, a felekezeteket elválasztó mozzanatok helyett a krisztusi tanokban rejlő egységre gondoltak és törekedtek, elsősorban a protestáns egyházak között. De a felekezetek közti béke, a vallási türelem hirdetője volt Locke és Wolff is. Valami ilyesmire célozhatott tapintatosan Maróthival kapcsolatban Szilágyi is, mikor *Oratio funebris*-ében kiemelte, hogy professzorunk ellenezte a felekezeti „viszálykodásokat, a teológusok civakodásait, melyek legtöbbet ártanak a keresztyén közönséges társaságnak”.²⁴ De a felvilágosodás hatásának, a világiasság bizonyos mértékű előretörésének tekinthető az a teológiai felfogás is, melynek mint láttuk, Osterwald volt az egyik legjelentősebb képviselője, mely a dogmákon való elmélkedés vagy misztikus elmerülés, szemlélődés

helyett (Pierre Poiret) a keresztyénségnek a mindennapi életben való érvényesítését, a keresztyén erkölcs tan megvalósításának szükségességét hangoztatta.

***

A felvilágosodáshoz, a felvilágosodás nyomán kibontakozó elvilágiasodáshoz kapcsolja Maróthit a művészetek iránt érzett vonzalma is. Bemutattuk, hogy a szép latinságra, elegáns stílusra való törekvés is szorosan összefüggött neoklasszicizmusával, de a kálvinista felfogáson, hagyományokon messze túllépő esztétikai igényei készítették el vele a zsoltárok négyyszólamú kiadását, szólaltatják meg quartettjét, s érlelik benne egy musicum collegium tervét. De ez az igény jelentkezik benne akkor is, midőn könyvbeszerzéseiben is szem előtt tartja a kiadások szépségét. Ezt nemcsak ránk maradt könyvei tanúsítják, de olyan levélbeli megjegyzése is, melyben szóvá teszi, hogy a barátja által küldött Pitiscus Lexiconból hiányoznak a „figurae aeneae”, vagyis a rézmetszetek, amelyeket a címlap ígér. Kéri barátját, hogy ezeket lehetőleg pótoltaassa a könyvkereskedővel.²⁵

***

Maróthival tehát a felvilágosodás szinte a maga teljességében, a tudomány, a vallás, a társadalmi felfogás egész skálájára kiterjedően jelentkezett tudósnk életidejének megfelelő európai színvonalon, mind ismeretanyagát, mind annak filozófiai, magatartásbeli következtetéseit illetően. Tömören talán így mondhatnánk: Locke-tól Wolffig. S ez már maga is olyan mozzanat, amelyre érdemes figyelni. Ti. ez a jelenség nemcsak a lángelme mindent átfogó képességére utal, hanem a körülményekre is, melyben a zseni kibonthatta szárnyait. A tehetség megvalósulásához mindenkor lehetőségek is kellenek, máskülönben elsorvad, eltorzul. Igen érdekes ezzel kapcsolatban utalni Benkő Samu ama megállapítására, hogy „az erdélyi szellemi élet a felvilágosodás gazdag eszmevilágából legelőször a toleranciaelvet tette magáévá”,²⁶ s ez maradt rá jellemző szinte az egész 18. sz. folyamán. Vagyis Erdélyben az adott körülmények között, amikor az abszolút hatalommal berendezkedő, ellenreformációs törekvésektől áthatott Habsburg-uralom idején a kálvinizmus megszűnik uralkodó vallás lenni, ennek kiemelkedő s többnyire nyugati tanultságú képviselői a tolerancia elvének segítségével próbálják fennmaradásukat biztosítani.²⁷ Nos, Debrecenben egyelőre (Maróthi életében) ilyesmiről még nem volt szó. A városnak korábbi időkben kialakult társadalmi rendje még virágzott, a Habsburg-hatalom elsorvasztó törekvései sem diadalmaskodtak, s ezek a törekvések sem közvetlenül a város lakóinak kálvinista vallásosságát, hanem életének egész rendjét, mondhatnánk „közjogi” helyzetét támadták. A város azonban, élén a nagyszerű Domokos Mártonnal s éppen polgárai egységes hitére támaszkodva, állta a sarat.²⁸ S ennek a városnak, ennek a polgárságnak nagy koncepciójú, messze látó vezetői tudták (vagy csak érezték?), hogy a város sajátos helyzetének, mind vallásának fennmaradását csak úgy biztosíthatják, ha azt a tudomány, a művelődés korszerű szintjén tartják, a polgárságot ellátják a tudás és a hit legfrissebb fegyvereivel. Ezért volt itt szükség Maróthikra, Szilágyikra, Hatvanikra, történelmi, földrajzi ismeretekre, matematikára, fizikára, jogtudományra, hogy Debrecen polgárai meg tudják állni helyüket a változó

élet körülményeiben, s fel tudják venni a harcot a körös-körül ólálkodó, s hol ilyen, hol olyan főleg gazdasági, politikai fegyverekkel támadó ellenség ellen. De nemcsak szükség volt rájuk: a városi életnek az a sajátos képlete, mely szinte egyedül képviseli történelmünkben a magyar polgári város megvalósulását, magával hozta, önmagából fejlesztette ki a városi életnek, az iskolázásnak, a tudománynak azt a szoros egységét, mely Maróthival és utódaival olyan magas fokra emelkedett.

***

Maróthi, akárcsak korának legnagyobb szellemei – Newton, Leibniz, Wolff – s ezek követői, nem jutott el a tudomány korabeli eredményei alapján a végső elméleti következtetések levonásáig, hiszen a történelmi fejlődés is csak a század második felére hozta meg azokat (pl. a deizmus, forradalmi törekvések), röviden szólva a filozófiában megmaradt a Wolff, a teológiában pedig az „ésszerű ortodoxia” határai között, melyre tanulmányunkban Osterwald művei nyújtják a szemléltető példát. Vagyis a korai felvilágosodás eredményeit képviselte. – Hogy mi lett volna, ha tovább él? Illuzórikus kérdés. Nincs értelme találgatásokba bocsátkozni. Gondoljunk inkább arra, mi lett volna, ha Shakespeare, Descartes, Newton, Goethe meghalt volna 29 éves korában, és Magyarországon élt volna. Meggyőződésem, hogy Maróthival nemcsak Magyarország, de az egész kor egyik legnagyobb elméje hunyt el, s biztos vagyok benne, ha tovább él, mostoha körülményei ellenére is önálló művekkel is gyarapította volna a magyar tudományt. Hatása így is kiterjedt az egész 18. sz. Debrecenére s rajta keresztül az egész országra.

Maróthi életútja, ahogy az levelezésében, munkáiban, a róla szóló adatokban tükröződik, kiemelkedő, gyönyörű példája annak, ahogy a hajdani magyar diák nekivág a világnak, magába szívja annak értékeit, s hazajöve valami izzó tékozlásban szétárasztja, szétszórja a gyűjtött kincseket, közben magát is elégetve. Nagy elődökre tekinthet vissza: a Sylvester Jánosok, Bornemisza Péterek, Szenczi Molnár Albertek, Apáczaiak utóda ő. Igen, Apáczai volt ő Debrecenben, a 18. században: tanul, tanít, könyveket ír, megreformálja a Kollégium egész tanítási rendszerét, s élete 29. évében ellobban, de fénye máig világít.

Szenczi Molnár Albert születésének 400. évében írom ezeket a sorokat. Róla, idestova kétszáz éve ezt írta Csokonai: „Molnár Albert az a minden tekintetben nagylelkű és hasznos hazafi, akinek érdemeire nekünk maradékoknak csak azért is szemesebben kellene ügyelnünk, hogy eleink háládatlanságát valamennyire jóvá tennők.”²⁹ Ez a feladatunk Maróthival szemben is.

Jegyzetek

1. Alföld, 1961. 3. sz., 125. l.
2. D. Gerdes–G. Maróthi: *Disputatio historico-theologica* stb. Groningen, 1736., 28. l. Továbbá: Barcza József: *A racionalizmus teológiatörténeti háttere*, Ref. Egyház, 1969., 12. sz., 259. l.
3. L–T. I. 97. l.
4. *Antiquitates Graecae*, Proleg., 4. l.
5. Az „új humanizmus” befolyásának tulajdonítja Fináczy is a klasszikus nyelvtudomány megújulását Németországban. Igen érdekes és jellemző példaként emeli ki e tekintetben Nagy Frigyes (1712–1786) porosz király véleményét a klasszikus nyelvek tanulásának fontosságáról, illetve eredményesebbé tételéről (A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Bp., MTA Kiadó, 1902., 22–24. l.).
6. A wolffianizmus magyarországi története még megírásra vár. Juhász István Fogarasi Sámuel *Marosvásárhely és Göttinga* címen kiadott önéletírásának kísérő jegyzeteiben nagy vonásokban összeállította a wolffi filozófia erdélyi útjának történetét (i. mű, 328–331. l.), s bár ezek a mozzanatok a magyar művelődéstörténetnek is részei, előadásuk nem pótolja az egész országra kiterjedő feltárást. Mindenesetre, az Erdélyre vonatkozó adatokkal összehasonlítva is, Maróthi a legelső lehetett e filozófia hazai megszólaltatói között. Professzorunk nemcsak Wolff műveit olvasta eredetiben (l. L–T. II. 72., 77., 87., 90., 94., 96. l.) és hozta magával Magyarországra, illetve hozatta meg Beck révén (l. Ötvös 61., 159., 220.), hanem L. Ph. Thümming (Thümmigius) *Institutiones philosophiae Wolfianae* stb. (Frankfurt, 1740.) c. kézikönyvét is (Ötvös, 231.).
7. L–T. II. 87. l.
8. Breitinger Logikájában többször is hivatkozik Wolffra, így pl. Praefatiójában a szillogizmusokról szólva (debreceni kiadás, 1742., 5. v., 6. r.) és forrásai között Locke mellett megemlíti Wolffot is.
9. A wolffi filozófiát csupán a 18. sz. legvégén és a 19. sz. elején váltotta fel Kant tanainak ismertetése és elfogadása a ref. kollégiumokban. L. idevonatkozólag: Horkay László *Kant első magyar követői* c. tanulmányát (Irodalom és felvilágosodás, Ak. K., Bp., 1974., 213–225. l.).
10. A műnek ez az 1651-ben kiadott példánya ma is megvan a Kollégium könyvtárában K. 1093. jelzet alatt (Ötvös, 233. sz.). Nyilván ismerte Maróthi az angol

parlament 1649. évi deklarációját is, mely szintén erőteljes kinyilatkoztatása a népfelség elvének, a köztársaság szükséges voltának.

11. L. Ötvös 174., 181., 195. sz.
12. Kollégiumi Könyvtár F. 300., 21+22. Utolsó előtti számozatlan oldal: „nunc vero Juris Naturae Professor ordinarius”. A kézirat kelte: 1750. június 24.
13. TREKL. Acta Iudiciaria, 221. l.
14. Kitűnően foglalja össze a felvilágosodás és nevelés kapcsolatát a Magyar Pedagógiai Lexikon szócikke (Révai, Bp., 1933., 582–583. l.).
15. A debreceni Ref. Egyháztanács (Consistorium) 1743. április 23-án tartott ülése a Kenessey–Szondi alap kamataiból állítandó „Szegény Nemes Ifjak convictusá”-nak „inspectiójára s’adminisztrációjára”. . . „Tiszteletes Professor Uramék közül Tiszt. Maróthi György Ur[am] a N. Magistratusbul pedig N. Vecsey István Ur[am] denominaltatik (A debreceni Ref. Egyháztanács jegyzőkönyve 1739-ik évtől 1762-ig, TREKL. 3654. sz. 1. v. l.). Hogy az intézmény csakugyan létrejött, mutatja, hogy 1744. november 6-án a Consistorium a Maróthi halálával szükségessé vált intézkedések tárgyalása során (ezeket nem írja le a jegyzőkönyv) határozatot hoz a Kenessiana Alumnia inspektorságának betöltéséről, s a tisztséggel Tabajdi Jánost bízta meg, egyúttal intézkedvén annak ünnepélyes beiktatásáról (TREKL. 3654. sz. 7. 1. r.).
A Kenessey–Szondi-féle alapítvány 1743. „pünköszt ünnepe táján” keletkezett (nyilván korábban, ha a Consistorium április 23-án már foglalkozott vele), amikor is Kenessey István és felesége, Szondi Zsuzsanna 5000 rhénus forint összegű alapítványt tettek, hogy annak kamataiból „hat vagy öt jó reménységű szegény református nemes ifjak a debreceni Kollégiumban konviktuson” tartassanak és taníttassanak. Felesége később (1750-ben) 10 000 rh. forinttal gyarapította az alapítványt, immár „18 vagy 15 nemes szegény ifjú asztali intertentión tartására és taníttatására” (l. Balogh Ferenc: A debreceni Ref. Főiskola alapítványi törzskönyve, Debrecen, 1911., 136–137. l.). A Kollégium, valószínűleg Maróthi javaslatára, a Kenessiana Alumnia létrehozásában nyilván túlment az alapító kívánságain.
16. Maróthi idevágó gondolatainak, törekvéseinek úttörő, messze előremutató voltát viszont akkor értjük meg, ha pl. összevetjük azokat Rousseau-nak az *Emil vagy a nevelésről* (1762) c. munkájában kifejtett tanításával. Rousseau gondolataiból rendszert alkotva, azokat a szélsőségig vive fejtí ki eszméit, teljességükben közli azokat az elgondolásokat, amelyek Maróthinál csak csíráképpen, tapogatózás formájában jelentkeznek. Ugyancsak érdekes összevetésre nyújt lehetőséget L. R. de Carandeu de La Chalotais (1701–1785) francia politikus tervezete, melyet 1763-ban dolgozott ki a francia iskolázás megjavítására. Ebben Rousseau elvei alapján állva szinte ugyanazokat a követelményeket állítja fel a francia iskolákkal szemben, amelyeket Maróthi *Opiniones*-ében láttunk (l. Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Bp., MTA Kiadó, 1899.).

Az a racionalizmus, prakticismus viszont, mely Maróthi iskolaszervezési, tantervi elgondolásaiban is megnyilvánul, később főleg a német iskolák (porosz, osztrák)

rendszerének kialakításában, különböző methodusok, ratio educationisok formájában játszik nagy szerepet.

17. Érdemes lenne összevetni Maróthi pedagógiai törekvéseit az erdélyi ref. kollégiumok felvilágosodás kori, tehát a 18. sz. második felére eső, dátumszerűleg 1769-től, a „Litteraria Commisio” által létrehozott „Methodus docendi” életbe-léptetésével érvényesülő átszervezésével. Ennek a Methodusnak a mozzanatai sok részben egyeznek Maróthi elgondolásával, de némely tekintetben még mindig mögötte maradnak (l. pl. Fogarasi–Juhász: Marosvásárhely és Göttinga. Kriterion, Bukarest, 1974., 14–15. l.).
18. 1833-ban az országgyűlésen a főrendek tagadó válaszára a magyar nyelv ügyében mondott beszédében többek között a következőt mondta: [A főrendek] „Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik” (Összes művei, Franklin T., Bp., É. n. 1084. l.).
19. Az első erdélyi, s valószínűleg az első magyar wolffianus, Lázár János, mind Wolff, mind pedig Voltaire műveiből fordított latinra, hogy azokat a nyugati nyelveken nem, de latinul jól tudó magyar értelmiséggel megismertesse (l. Tolnai Gábor: Lázár János, a Voltaire-fordító, Kolozsvár, 1942.), Nádudvari Sámuel, az első erdélyi wolffianus professzor pedig a nagy filozófus két fizikai tárgyú munkáját ültette át latinra Marosvásárhelyen (l. Zemplén II. 110–111. l.).
20. Fogarasi–Juhász: *Marosvásárhely és Göttinga*, Kriterion, Bukarest, 1974., 19. l.
21. L. pl. Pierre Chanu: *A klasszikus Európa* (Gondolat, Bp., 1971.) 242–243. lapjait: „... a XVII. sz. elején a vulgáris nyelvek egyre erősebben fenyegetik a latin nyelv monopóliumát. A 15. század második felében még így fest a helyzet: az európai kiadványok 77 százaléka latin, 7 százaléka olasz, 5–6 százaléka német, 4–5 százaléka francia, 1 százaléka flamand nyelvű. Viszont: „Franciaországban a francia nyelvű kiadványok száma már 1575-ben meghaladja a latin könyvekét” (242. l.).
22. *Válogatott írásai*, Magyar Helikon, 1961., 37. l.
23. Maróthi javaslata a francia nyelv tanítására csak 1776-ban valósult meg, amikor a Kollégium francia és német nyelvmestert fogadott.
24. I. mű, 268. l.
25. L–T. II. 96. l.
26. *A felvilágosodás meggyökerezésének néhány sajátossága*, Korunk Évkönyve, 1973., 102. l.
27. Benkő Samu: i. mű, 102–103. l.
28. L. Zoltai Lajos: *Domokos Márton debreceni főbíró és kora*, Debreceni Képes Kalendárium, 1909., 54. s. köv. l.
29. *Csokonai összes versei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1960., 2. k. 467. l.

XV. UTÓÉLETE

1. Szilágyi Sámuel halotti beszéde, Hatvani versei.
- 2. Utódai, tanítványai. – 3. Zenei törekvéseinek hatása.
- 4. Kiadványainak újabb megjelenései stb.
- 5. A Methodus. – 6. Egyéb jelek.

Föl lehet-e mérni egy nagy tanító, író, tudós utóéletét? Meg lehet-e számolni a hullámokat, amelyeket Leviathán-szellem az idő óceánjában felfer? Rá lehet-e mutatni a téglákra, melyek az ő műveiből kerültek az utódok építményeibe? Nem, semmiesetre sem, legfeljebb csak kísérletet tehetünk e hatás, a továbbélés bemutatására.

1.

Maróthi utóéletének első nyoma az az emlékbeszéd, melyet az elhunyt professzor barátja, Szilágyi Sámuel mondott el 1745. január 13-án, a Kollégium nagy (tehát a régi) auditoriumában,¹ mint a megszólításból kitűnik, a főbíró, a tanács, a helyőrség parancsnoka, a városi papság, a professzorok, a kollégiumi ifjúság és mások (s természetesen a családtagok) jelenlétében. Vagyis a város, az egyház, a Kollégium emlék-ünnepélyt rendezett a nagy tanár emlékére, amire tudomásunk szerint eddigelé még nem volt példa.

A latin nyelvű, a klasszikus ékesszólás és magyar halotti prédikációk szabályai szerint készült emelkedett hangú *Oratio funebris* nyomtatva mintegy harminc oktáv oldalt tesz ki, és a terjedelemhez mértén szinte teljes képet ad a nagy tudós és tanár életéről, munkásságáról, egyéniségéről, külsejéről, jelentőségéről, s máig egyik legjobb forrása a Maróthira vonatkozó tudnivalóknak. Mint az eddigiekből kitűnt, mi is sokat merítettünk belőle, de a múltban megjelent, professzorunkra vonatkozó írások nagy része szinte csak ezt használta alapul, továbbadva Szilágyinak a sietségből (legfeljebb három hónap állt rendelkezésére) származó kisebb tévedéseit is, olykor meg mellőzve fontos adatait.² Stílusának bemutatására idézzük egyik utolsó mondatát, melyben egyetlen cicerói körmondat erejével foglalja össze az elhunyt sokoldalú tevékenységét, s jellemzi a veszteséget, amely ilyen nagy ember korai halálával érte a hazát, a tanuló ifjúságot, a várost, az emberi nemet, a keresztyéniséget: „Sic igitur una dies et Scholae Professore, et litteris statorem ac vindicatore, et Ecclesiae spem et solatium eripuit, eademque et Litteratorem summum, et Historicum Praestantissimum, et Mathematicum incomparabilem, et Philologum praeclarissimum, et Hungaricae Juventutis Praeceptorem fidelissimum, et Civem optimum et hominem denique communi humani generis utilitati, ac bono publico natum, ac denique vere Christianum extulit.”³

A professzortárs és barát megemlékezése, mint tudjuk, a J. Chr. Beck szerkesztette Museum Helveticum 1746. évi 249–280. lapján jelent meg. A kéziratot valószínűleg Hatvani István vitte magával, aki 1746. május 10-én érkezett Bázalbe.⁴ Ugyancsak ő fűzött néhány jegyzetet a Szilágyi szövegéhez, „ahol szükségesnek látszott” (254. l.). Ezek között a legjelentősebbek a 271., illetve a 274–75. lapon levők. Az előbbi az Osterwald-fordítás ügyére vet világosságot, az utóbbi pedig Maróthi nyomtatásban megjelent műveit ismerteti tömören, köztük készülő szótárát. De az akkori idők szokása szerint, a mű elejére Hatvani egy klasszikus elégiát, végére pedig három epigrammát illeszt latin nyelven: „In testificationem animi grati, erga Praeceptorem suum in Mathesi per semestre carissimum, nunc desideratissimum. . .” – vagyis egykori legkedvesebb s most legjobban hiányolt matézistanára iránti hálája bizonyosságaként, s ezzel megszólal az első tanítványi hang is. Az elégia 24 disztichonban panasolja a gyászt, mely a szerzőt, Pannóniát, de azokat a svájci városokat is érte, melyek emléin a tudományt az elhunyt magába szívta. Íme néhány sora magyarul:

Eltávoztál hát, s sohasem térsz vissza a földre?
Ó, haza oszlopa Te, drága virága, díszel!
Jajszó, sírás tölti be érted Pannóniánkat,
Merre az ős Ister habja suhan sebesen.
Sírnak a nimfák is teutánad, sírnak a Múzsák,
S gyászol Apolló, mert díszel veszett teveled.
Haj, de kinek szóljak távoztodról legelőször?
Nemde a népnek, mely hű kebelére ölelt?
Svájcnak népe, Te láttad el őt bő útravalóval,
S vitted, mind feljebb a tudomány fokain.
Dús kebelén Zürich táplálta először.
Aztán Bázal s Bern volt a hazája soká,
S lám, végső búcsút rebeg immár Néktek az elhunyt,
S kíván minden jót részetekül, szívesen.

Az epigrammák 2, 4, illetve 6 sorban tömörítik Maróthi jelentőségét. Íme a hatsoros:

Si quaeris Lector, Statuas, cur Marmora nulla
Pannoniae cives huic posuere Viro?
Desine mirari; monumentis indiget ille,
Unica quem totum condidit urna brevis.
Hic nisi sunt cineres, melior pars saecula multa
Vivet, quod tristes nesciat illa rogos.⁵

Az epigramma értelmét illetőleg úgy látszik, a későbbi idők is egyetértettek Hatvanival, mert sem sír-, sem más emlékének máig sincs nyoma.

Polgári Mihály megemlékezését idéztük a IV. fejezet 38. jegyzetében Maróthi tanári tevékenységével kapcsolatban. Egy másik tanítvány Ujfalusi Ferenc szavait pedig a VIII. fejezetben (186. l.). Ujfalusi említett munkája azonban nemcsak szavakban idézi Maróthit, hanem műve mintegy folytatása, vetülete annak a korszerű természettudományi oktatásnak, mely a nagy professzorral kezdődött a Kollégiumban és Szilágyi Sámuel fizikai előadásaiával folytatódott. A „Szám- és tértant s az alkalmazott mértan minden ágait magába foglaló magyar kézirat számos színezett ábrával” – mint Sárvári Pálnak a könyv elejére tett bejegyzése mondja, teljes egészében a Maróthi által bevezetett s főleg J. Fr. Weidler művéhez alkalmazkodó rendszert követi a matematikai (arithmetica) alpműveletektől a hármasszabályig (Regula Detri) s a logaritmuson át az algebráig (Az aequationul, 36. r.l.). A Mathesisről c. rész pedig a síkmértannal kezdődik s az optikával, a mechanikáról szóló fejezetekkel folytatódik, majd a hidrosztatikát, aerometriát, hidraulikát, asztronómiát ismerteti, de foglalkozik az általános földrajzzal (generális geographia) a napórák készítésével, s végül „A civilis architecturára előjáró és előkészítő beszéd”-del zárja le ezt a részt, akárcsak Weidler, akinél szintén az építészetéről szóló fejezet az utolsó. Munkájában egyébként egyes részeteknél is hivatkozik Weidlerre (pl. a 7. r. lapon a mértani sorral kapcsolatban: „Weidl. arit. cap. III. §. 7.” – vagy a logaritmusnál: „Arithm. §. 186. pag. 90.” és még több helyen). De matematikai vonatkozásban többször idézi Wolffot is, pl. mindjárt az „Aritmetica” definíciójánál: „Így adja elő Chr. Wolff (sic!) de ppiis Arith. Def. I. pag. 21.” (3. r. l.). Wolffot egyébként még Weidlernél is többször említi pl. a logaritmusoknál: „Chr. Wolff (!) de ment. Arithm. §. 314. pag. 87.”, s az „aequationul” szóló részben: „elem. Anal. §. 111. p. 279.” – De ismeri és idézi korának szinte minden jelentős tudósát. Műve 258. r. lapján együtt szerepel „Newton, Leibniz, Wolff, Hugen (Huyhens? – tőlem), De la Hire, Cassinus” neve, másutt pedig Clavera, Tacquet-ra, Hobbes-ra, Sturmra s „Briggus”-ra hivatkozik (utóbbi az angol Henry Briggs). Newtont pl. a 298. r. lapon a természettudományi dolgok közül való experimentumokkal igen nagy hitelt érdemlő tudósnak mondja.

Forrásai többnyire latin nyelvűek, de „The electric (!) machine” és „The raise Water by fire of London” c. képek leírását angolul másolja könyvébe (244–245. l.).

A könyv, akárcsak Maróthi Aritmetikája, minden részében összekapcsolja az elméletet a gyakorlattal, saját környezetének gyakorlatával: a „velocitás”-ra felhozott példája így szól: „Gondolj egy utast Pirtsul (!) Sarandra három fertály óra alatt elérni” stb. (151. r. l.). A hidrosztatikáról szóló részben amellet, hogy arról olvashatunk, hogyan kell a vizet nagy mélységből felszívni (207–210. l.), azt is megtanulhatjuk, hogy kell a bort kívülről a pincébe levő hordóba lefolyatni (195. r.). Igen érdekes, nyilván orvostörténetileg is jelentős része a kéziratnak az utolsó szakasz: „De aëre et aquis” (404–405. levél), mely LVIII. §-ban egészségügyi észrevételeket és tanácsokat tartalmaz, a végéhez három §-ban hozzáillesztve a maga megjegyzéseit (Additi ab Autore).

Az egész munkából egy nagy tanultságú, széles látókörű, kora természettudományi ismereteivel rendelkező s azokat minden babonás hiedelemmel szemben előnyben részesítő (l. pl. 285. r., v. l., ahol a holddal kapcsolatos hiedelmeket utasítja el), a köznek hasznára törekvő ember képe bontakozik ki.

Külön értéke a műnek a sok szép ábra, mely a 40. laptól, a geometriától kíséri a szövegét, s a nagyon szépen, gondosan megrajzolt mértani ábrákön kívül sok színes, vízfestéssel megfestett illusztrációt is tartalmaz, melyek olykor az életkép vagy tájkép szintjéig emelkednek (pl. a méréseknél), nem szólva a szebbnél szebb építészeti ábrákról. Bizony mondom: ez az ember művész volt, illetve lehetett volna. . .

Valószínűleg a Maróthi törekvéseinek továbbhullámzása az is, hogy munkáját „a magam nyelvén” (258. r.), vagyis magyarul írja Ujfalusi, csupán a műszavakat tartva meg latinul. Egyedül a „Pneumatica Antlia”-t magyarítva „levegő eget kiszívó eszköz”-re (233. v.).

De talán Maróthi hatásának, a földrajz iránti érdeklődés felkeltésének tudható be az a kis „Magyar Ország’ versekben – való rövid leírása”-t tartalmazó munka is, melyet valószínűleg ugyanaz a Sz. Németi Pap István adott ki 1760-ban Nagykárolyban, akinek keze írásában Maróthi földrajzi előadásainak egyik jegyzete fennmaradt. Az említett, hét számozatlan levélből álló füzetke Magyarország vármegyéinek és főbb városainak jellemzését foglalja egy-két négysoros versszakba (l. IV. f. 44. j.). Európa itt is „egy Szűz-Leánynak formájában adatik elő” – természetesen versen (16 sor). A Bihar vármegyére vonatkozó második versszak pl. így hangzik:

Erre énekelget szántóka ’s patsirta,
Léta és Deretske,
Kaba itt helyt írta,
Debretzen már régen magát külön írta.
Zöld Palástyát eddig hol Oskola bírta.

A könyvecske valószínűleg tankönyvnek készült, amint erre a hetedik levél rectóján a magyar királyok felsorolása elé írt szöveg is utal, s mint ilyen a Losonczy István „Hármas kis tükre” elődjének tekinthető.

Mind Ujfalusi, mind Sz. Németi Pap munkája természetesen nemcsak kollégiumi tanáraik serkentő példájának köszönheti létrejöttét, hanem a kor erős természet-tudományi érdeklődésének is. Hasonló mondható egy másik Maróthi-tanítvány, Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi lelkész könyvéről is, mely *Gyermekek Fisikája* stb. címmel 1774-ben jelent meg Pozsonyban. Szőnyi 1734-től 1742-ig volt a Kollégium diákja, tehát négy éven át hallgathatta Maróthit, majd egyévi lelkészkedés után külföldön (Odera-Frankfurt, Leiden, Utrecht) gyarapította ismereteit. Említett könyve két részből áll.

Az első rész Charles Rollin (1661–1741) francia tudós, a Collège de France tanára munkájának a fordítása, a második rész pedig 105 lapon az ő „önálló” elmélkedéseit tartalmazza: „Az Égről”, „A kerek Földről”, „A négy éltető állatokról” (az elemekről), „Az Éjnek, és Nappalnak, A Télnek és Nyárnak Viszontagságairól”, s végül „Az emberi testben megtetsző Isteni böltsességről”, méghozzá keresztrímű versekben, melyek az ő útmutatása szerint a 42. zsoltár dallamára énekelhetők is.

A Rollintól fordított rész alig több kegyes elmélkedéseknél, mert nem egyéb, mint Isten dicsőségének emlegetése a természet ürügyén, és célja a keresztyén hit erősítése.

A munka második részéhez az adhatta a gondolatot, hogy mint Szőnyi fordítás

közben megjegyzi, Rollin könyve címe ellenére sem annyira a gyermekeknek, mint inkább a préceptoroknak való, és mindjárt ki is mondja: „... könnyű leszen ezeket együgyűbb képen is előadni, olly formában, mint a dajkák szokták a’ gyenge gyermekeknek falatjaikat meg-rágni” (67. l.). Ezt a gondolatot próbálja verses elmélkedéseiben megvalósítani. Célját, világnézeti határait illetőleg Szőnyi műve sem lép túl Rollin könyvének korlátain, de bizonyos értelemben mégis jócskán meghaladja a francia szerzőt. Ti. „annak megbizonyítására, hogy a’mit én ezekről magyarul írogattam, nem ujamból szoptam, hanem az ezekben járatos és világ előtt esméretes Tudósoknak írásaiból szedegettem” (Előszó, III. szakasz, 1. v.), bőséges lapalji jegyzeteket közöl régi és korabeli szerzőkre hivatkozva (Lactantius, Manilius, Ovidius, Vergilius, Cicero, Lucretius, Seneca, Galenius, Plinius, Derham, H. Grotius, Newton, Cluverus, Fontanell/Fontenelle: Discursus de pluribus quam uno mundo, Fröhlich [Freilichius] David, Partholin [Anatomiae L.] Turretini, Gassendi stb.).

De maradandó benyomást hagyott Szőnyiben, az első „kántus” tagjában, Maróthi énektanítása is. A kollégiumi könyvtárban található *Der Singende Christ c.* kötet Csomasz Tóth szerint is a Szőnyi Benjáminé lehetett.⁶ Erre utal, hogy a kötetstábla belső oldalán Maróthi bejegyzése alatt Sz. B. monogrammal a következő epigramma olvasható:

In memoriam praeceptoris quodam dulcissimi
Primus in Hungaria psallendi rite magister
Georgius (: invidia teste:) Marothi fuit.

Magyarul:
Zsoltáreklést helyesen Maróthi tanított
Nálunk elsőként, vallja az irigye is.

(A szerző fordítása)

Íme, az első „kántus” egyik tagjának megemlékezése. De valószínűleg Maróthi szellemi kisugárzásának köszönhető Szőnyi sok kiadást megért énekeskönyve, a *Szentek hegedűje* is (Kolozsvár, 1762.).

2.

Maróthi munkájának legközvetlenebb folytatója azonban három ifjú professzor: a barát, Szilágyi Sámuel, s a két volt tanítvány, Hatvani István és Varjas János. Szilágyi elsősorban a fizika tanításában, Muessenbroek könyvének előadásában, a kísérletezésben, az asztronómia tanításában s a könyvtár gondozásában folytatta a nagy kezdeményező munkáját. Így látta ezt Ujfalusi is: „... T. Maróthi Uram élete T. Szilágyi Sámuel Uramban ismét felelevenedett, ennek a nagy Elizeusnak amannak lelkéből kettős rész hagyattott.”⁷ Szilágyi azonban, apja utódaént, csakhamar (1747) az első teológiai tanszékre került át, s Maróthi tevékenységének folytatása időközben

professzorrá választott két tanítványára, Hatvani Istvánra és Varjas Jánosra várt. A feladatnak mind a kettő derekasan megfelelt.

Hatvani, aki 1749-ben lett professzor, valójában tanársága végéig (1786) abban a körben mozgott, amelyet Maróthi alakított ki a fizikában, az elektromossággal kapcsolatos kérdésekben, s talán a kémiában lépve túl mesterén, a matematikában pedig a valószínűségszámítás terén.⁸

A fizikában eleinte nála is Muesschenbroek könyve volt a vezérfonal, amelyet már a Kollégiumban megvásárolt, s Szilágyi Sámuelnél tanult, íróját pedig Leidenben hallgatta. „Úgy látszik, Muesschenbroek hagyta benne a legmélyebb benyomást” – írja róla Zemplén Jolán is.⁹ A matematikából pedig minden jel szerint Weidler könyve maradt továbbra is a vezérfonal. Az 1770-ik évi Methodus is azt ajánlja, hogy a metafizikai osztály tanulói ismételjék az eddig tanult aritmetikát, Weidlerből pedig tanulják meg az arányokat, a négyzet- és a köbgyökvonást (29. l.). Az 1778-as tanárkari jegyzőkönyv szerint is „a Philosophiae Professor taníttya a pura Mathesis, u. m. az Arithmetiát, Geometriát, Trigonometriát,”¹⁰ ami megegyezik Weidler könyvének rendszerével. Az 1782-es Ordo Studiorum is hiányként említi, hogy Weidler Mathezisét a harmadéves diákoknak (valószínűleg az ún. metafizikai osztály tanulóiról van szó) alig ötödrésze szerzi meg.¹¹

Hatvani a filozófiatörténettel kezdte kollégiumi tevékenységét, mégpedig Heineccius *Elementa philosophiae rationalis et moralis* (Halle, 1728) c. műve nyomán. Heineccius hallei wolffianus professzor, akinek stilisztikai műveit már Maróthi használta tanításában, ezzel nyilvánosan is az iskola szellemi irányítói közé került, amivel a wolffianizmus hivatalosan is elismert tanná vált Debrecenben. A könyvet később (1761) a debreceni nyomdában is kiadták. Hatvani tehát ilyen értelemben lett Debrecenben a Wolff követője. A nagy hatású filozófust többször is említi,¹² s rendszere, módszere is több ponton emlékeztet a nagy filozófuséra, sőt bírálja is azt (Introductio 160–162. l.).

***

Varjas János, aki 1738-tól volt tanítványa Maróthinak, s csak 1747-ben, külföldi tanulás céljából hagyta el a Kollégiumot, 1752-ben Tabajdi János utódaként az ószövetségi (2. teológiai) tanszék tanára lett, így Maróthi munkásságát „csak” zenei téren folytatta. Hogy Maróthi halála után ki foglalkozott az éneklés tanításával, az énekkar vezetésével, annak az utána következő kilenc esztendőben semmi nyoma nincs. De hogy a dolog nem aludt el, mutatja a Protocollum Professorale c. gyűjtemény egy 1753-ban kelt bejegyzése: „... denique Cl. Joan Varjas Musicae Vocali et Cantui Studiosorum praesit ac inspiciat”.¹³ Csomasz Tóth szerint, aki Varjas zenei tevékenységével is foglalkozott, professzorunk ezt a tisztséget 1786-ban bekövetkezett haláláig viselte.¹⁴

Ugyancsak Varjas munkájának tulajdonítja Csomasz Tóth – és teljes joggal – a harmóniás zsoltár három új, 1756., 1769., 1774. évi névtelenül megjelent debreceni kiadását is, s a „Rövid Summa” bővítését, mely a „Rövid Tanítás”-sal együtt mindhárom kiadásban újra napvilágot látott,¹⁵ tehát az egész 18. sz. folyamán szolgálta a Kollégium és a ref. iskolák énekkultúráját, amelynek jele s nem kis mértékben a

Maróthi kezdeményezéseinek, Varjas munkájának s a Kántus tevékenységének eredménye az a szép számú kéziratos melodiarium, amelyet e korból a Kollégium könyvtára őriz, köztük pl. a Melegh Dánielét (R. 830.), mely 1797-ben, öt évvel keletkezése után, már a Marseillaise dallamát is feljegyezte (Mutató tábla, VI.).

3.

Harmóniás zsoltárának kiadásai, énekkarának továbbélése a „négyyszólamú ének-módnak elve, apparátusa – mint Szabolcsi írja – oly mély hatással volt a kollégiumok zenéjére, hogy ugyanezt a szerkesztési módot alkalmazták előbb néhány »dicséret«-re, azután világi dallamokra is; egyelőre még új magyar népdaloknak is fel kellett öltetniük a régi francia kórusszerkezet ólomsúlyú, rozsdás páncélját. A négyyszólamú zsoltár egyúttal úttörője volt a többszólamú énekgyakorlatnak; ahol ebben a korban többszólamú kórusról vagy a »harmónia« tanításáról hallunk, ott csaknem kivétel nélkül a Maróthi-féle négyyszólamú zsoltár instruktív szerepére kell gondolnunk”.¹⁶

Fábián Imre szerint Maróthi Collegium musicumának hatása sem „múlt el nyomtalanul, ha nem is jutott nevezetesebb rangra a debreceni schola életében”. A kántusnak és a muzsikáló kollégiumi diákságnak szerinte is nagy hatása volt a 18. sz. magyar zenei életére, valamint az is a diákság muzsikálására. „A muzsikáló deákok zenéjét láthatatlan szálak kötötték össze a régi magyar zenével, amelynek emlékeit hazulról, a kisnemesi és paraszti otthonokból hozta magával, s amely a körülötte még teljes hullámvásban lüktető kuruckori dallamvilág élő forrásaiból frissült fel. Példaként ő is a kollégiumi melodiáriumokat, az egykori diák, Pálóczi Horváth Ádám nagyszabású énekgyűjteményét hozza fel, s rámutat, hogy a kollégiumi énekkultúrának a kivirágzása volt Csokonai zenei tudása, muzikalitása is.”¹⁷

De Maróthi zenei törekvéseinek egyik legszebb emléke a Kántus, a Kollégium énekkara, mely az ő kezdeményezése óta máig él és működik. Jelentőségét történetírója, Nagy Sándor igen szerényen a következőkben foglalja össze: „1. nagy része van énekkarunknak abban, hogy a Szenczi-féle zsoltárok gyűlekezeteink körében mihamar közkedvelteké lettek; 2. énekkarunk ösztönzővé lett más iskolai énekkarok szervezésére; 3. énekkarunk a maga kebelében alakított zenekara révén lassacskán felszabadította a hangszereket az előzőleg hozzájuk tapadt erkölcstelenség gyanúja alól.” De a Kántus szereplései temetéseken, istentiszteleteken, hangversenyeken, ünnepélyeken gyönyörködtetőleg, ösztönzőleg, irányítólag hatottak a magyar zenei életben hosszú ideig s zeneileg olyan területen, a Tiszán túl, mely e tekintetben az ország egyik legsivárabb részének volt tekinthető. Nagy Sándor említett művében bőséges adatokat sorol fel a Kántus effajta tevékenységére és hatására.¹⁸

4.

Munkájának, hatásának továbbélését jelentették Arithmetikájának, valamint klasszikus kiadványainak újabb meg újabb megjelenései, s az általa bevezetett tankönyvek debreceni kiadásai is, melyeknek sora átnyúlik a 19. sz.-ba, Budai Ézsaiás „korába” is.

Az Arithmetica a 18. sz. folyamán még kétszer jelent meg Debrecenben, 1763-ban és 1781-ben, 3000, illetve 3200 példányban, ami akkor hihetetlenül magas példányszámnak számított. A Methodus 1770. és 1791. évi kiadása szerint a század egész második felében tankönyvül szolgált a Kollégium alsó osztályaiban, s természetesen annak partikuláiban, de valószínűleg más református iskolákban is. A két kiadás Varjas János gondozásában és igen csekély változtatásával (a pénzértékek módosulását illetőleg) jelent meg, amint azt bevezető szavainak végén nevének kezdőbetűivel elárulja.¹⁹

Még több kiadást értek meg klasszikus kiadásai. Cornelius Neposát pl. 1808-i megjelenése mint 8. kiadást jelzi, de ezután megjelent még 1816-ban is. Phaedrusból mintegy 8 kiadás látott napvilágot 1824-ig, hol az eredetivel egyező szövegekkel (Phaedrussal+Mimus), hol némi módosítással (Mimus helyett pl. a Disticha Catonis, s az 1793-i kiadás Burman leideni editiója után készült). – Eutropiusa is megjelent még kétszer a 18. sz. folyamán. – De az 1767-ben Sinai által sajtó alá rendezett Cicero-kiadások (Epistolae Selectae, Selectae Orationes) is az ő elgondolását folytatták, hiszen láttuk, milyen nagy fontosságot tulajdonított Cicero e két művének a latin stílus oktatásában.²⁰

A klasszikus oktatás fejlesztése végett általa bevezetett tankönyvek legtöbbje is túlélte a 18. sz.-ot. A Cellarius művéből (Liber memorialis) készült *Primitivae Linguae Latinae* c. kiadvány 1804-ig öt, a *Latinitatis probatae Liber* 1808-ig két kiadást látott, s 1782-ben Cellarius *Grammatica Latina*ja is megjelent Debrecenben, de Molnár Gergely nyelvtanát nem sikerült kiszorítania. Langius *Colloquiáját* 1842-ig tizenhétyszer adta ki a debreceni nyomda, Freyer *Oratoriáját* pedig a 18. sz.-ban kétszer. – De mint utaltunk rá, Budai Ézsaiásnak *A deák nyelv kezdete példákban* c. 1808-ban megjelent kis magyar nyelvű latin nyelvtana is Maróthi gondolatának (Opiniones) kései megvalósítása.

De legnagyobb elterjedtségre Osterwald kis katekizmusának, a *Szent Historiának Summája* c. munka Maróthi által készített fordítása tett szert. Debrecenben 1837-ig 32 kiadása jelent meg, de kiadták más városokban is.²¹

Érdekes megnyilvánulása Maróthi szellemi kisugárzásának az OSzK.-ban levő (Jelz. 808. 668.), 25 oldalból álló 8° alakú könyvecske, mely 1815-ben jelent meg Pesten a Trattner-féle nyomdában, s amely Georgios Joannes Zaviras fordításában görögül közli az *Astrognozia* szövegét, azaz mint a hosszú cím mondja, az asztrognózia módszerét, mely éggömb vagy égi térkép nélkül tanítja meg a Magyarország horizontján megjelenő legjelesebb csillagképek ismeretét.²²

Íme a tudomány, mely hordozója elmúlása után is táplálja az élőket.

***

„De legszebb gyümölcse Maróthi szellemének és hatásának az 1770-ben nyomtatásban megjelent Methodus, mely főgymnasiumunknak első nyomtatott tanterve” – írja Sinka a millenniumi Értesítőben megjelent tanulmányában.²³ Kollégiumtörténetében Barcsa János is hangoztatja, hogy „Maróthi pedagógiai elgondolásainak, főleg az Opinionesnek, a 18. sz. második felében létrejött tantervi munkálatokra igen nagy hatása volt. A királyi biztosok elibe 1763-ban és 1765-ben terjesztett relatio úgy

mutatja be a Kollégiumot, mint amelynek tanterve Maróthi hatása alatt áll”.²⁴ Nagy Sándor is azt vallja, hogy „a Methodus összeállításának forrásul Maróthi reformeszméi szolgáltak” (135. l.), s ebből – véleményünk szerint is helyesen – azt a következtetést vonja le, hogy ez a mű valójában „a Maróthi óta gyakorlatban meglevő tanítási rendszernek végre írásba foglalása” (135. l.),²⁵ természetesen azzal a céllal, hogy a jövőbeli tanításnak is alapul szolgált. Zoványi szerint is Maróthi munkássága, főleg az Opiniones, egész sor egyházi és iskolai reformnak lett megindítója, s hatása kiterjedt a 18. sz.-beli összes református tanügyi viszonyokra.²⁶

Mind e megállapítások azonban, minden találó voltuk ellenére csak általánosságban mozognak, a *Methodus*nak Maróthi pedagógiai eszméivel, elgondolásaival való részletes egybevetése máig sem történt meg. Ezt a hiányt próbáljuk pótolni az alábbiakban.

5.

A *Methodus* negyedrért alakú nyomtatványként a következő címlappal jelent meg: „Methodus, quam in Collegio Reformatorum Helveticae Confessionis Debrecinensi, Omnes Scholas Inferiores Docentes, inde ab infima Elementiorum Classe usque ad Oratoriam et Logicam sequuntur. Debrecini Per Stephanum Margitai Typogr. A.P.C.N. M DCCLXX.”

Tehát mint ebből is kitűnik, az elaboratum az alsó és középfokú osztályok tanítói számára készült. A címlap hátoldalán egy terjedelmes idézet olvasható M. Fabius Quintilianus *Institutio Oratoria* c. művéből (l. II. c. 9.). Az egész 32 nyomtatott oldalból álló mű egy „Instructio Generalis Pro Omnibus Praeceptoribus, sive Magistris Inferiorum Scholarum” c., tehát általános utasításokat tartalmazó fejezettel kezdődik, s hét, ugyancsak Instrukciónak nevezett fejezettel folytatódik, melyek felülről (oratoria, logica) lefelé (elementarii) haladva az egyes, címben megnevezett osztályok tanítói részére adnak utasításokat a tanítás anyagára és módjaira nézve. Ezután külön szakasz „Instructio Pro Docente Artem Canendi” foglalkozik az ének tanításának módszerével (az egyes osztályokban tanítandó énekeket az illető osztályok Instrukciói írták le). Végül az Addenda (Függelék) című részben olvashatjuk az alsóbb osztályok és a teológia közé iktatott „Classis Metaphysica” magiszterének (nem praceptor!) szóló Instrukciót (27–30. l.), melynek tanulói már „Studiosus”-ok, azaz „Deák”-ok voltak (27. l.). Ugyancsak az Addenda c. részben található az „Instructio Pro Praeceptoribus Linguae Graecae”. Ez az utasítás azt is jelenti, hogy a görög nyelvet, melyet mint már több ízben utaltunk rá, az alsó tagozat két legmagasabb osztályában tanították, ez időben már külön szaktanár oktatta. Ez az „Addenda”, mint a címlapból, s magának a függeléknek a szövegéből is kitűnik, nem szerepelt a *Methodus* eredeti tervezetében, de valószínűleg a Maróthi *Praeceptorok Instrukciójában* sem, hiszen annak megjelenési idején (1741) metafizikai osztály sem volt.

Nem lehet célunk a *Methodus* átfogó ismertetése, csupán a Maróthi törekvéseivel való egyezéseit igyekszünk megvilágítani.²⁷

a) Maróthi, közelebbről az *Opiniones* javaslatait követi a *Methodus* az osztályok rendjének, tananyagának pontos rögzítésében, az első főiskolai osztály, illetve az alsó

és felső fokú osztályok közé illesztett „Methaphysica classis” pedig nem egyéb, mint a Maróthi által javasolt (*Opiniones*, B. VII. 6.) új osztálynak a megvalósítása, amely mint már láttuk, valószínűleg 1743-ban életbe lépett, de tananyagáról, tantervéről itt értesülünk először.²⁸

Maróthi követelményét ismétli a Methodus akkor is, amikor hangsúlyozza, hogy a préceptorok a benne megadott instrukciókat állandóan tartsák szem előtt („perpetuo ob oculos habeant”), és azokat a privatus praceptorokkal is tartassák meg (7. l., Op. B. I. 2.).

A *Methodus*ban előírt tananyag a klasszikus nyelvek, elsősorban a latin nyelv kellő színvonalú elsajátításán kívül igen nagy teret biztosít a reáliák, a gyakorlati ismeretek, a számtan, a földrajz, a magyar és latin nyelvű levélírás elsajátításának is. „Quod harum frequentissimus sit in omni vitae genere usus” (9. l., Op. B. VI. 3.), minthogy ezekre nagy szükség lesz az életben, de az akkori idők szükségait tekintve gyakorlati célt képviselt a jó latin fogalmazás, a latin nyelvű szónoklatok készítésének megtanulása is, amelyekre főleg a két legfelső osztályban nyílt alkalom, nem szólva a leendő falusi tanítók, lelkészek számára oly szükséges énektanulásról.

De a tananyagot illetőleg a részletekben is érvényesült Maróthi elgondolása, hogy az ókori történelmet ókori szerzők (Eutropius, Corn. Nepos) alapján kell tanítani, s az ismereteket a római régiségtan tanulásával, illetve az ókori földrajz megismerésével kell kiegészíteni (10. l.).

b) Maróthit követi a *Methodus* abban is, hogy az osztályok tananyagának rendje, tanítási, tanulási módja a fokozatosság elvére épül, akár az aritmetikáról, földrajzról, énekről vagy a latin nyelv tanításáról van szó. Íme pl. az aritmetika! Már a bevezetés hangsúlyozza, az „Arithmetica Marothiana”-t minden osztályban „per gradus”, fokozatosan kell tanítani s a grádusok, általunk megfordított sorrendben, alulról kezdve: az első osztály (elementarii) tanulói tanuljanak 10 000-ig számolni, s ismerkedjenek meg a római számokkal. A következő osztályban az összeadás, a számtani sorok gyakorlása a feladat, a harmadikban az összeadáshoz a kivonás társul s a Cebes táblája, azaz a pitagoraszai táblázat. A negyedikben a négy alpművelet elsajátítása következik, a szintaxisban ehhez a hármasszabály társul, a poétikai osztályban az eddig tanultakhoz az „Arithmetica Marothiana” hetedik fejezete, amely a „Hármas regulá”-t vagy „Regula Detri”-t tartalmazza, csatlakozik. Az oratori (logikai) osztályban az Arithmetica VII., VIII., IX. caputját kell tanítani, vagyis a törtszámokkal való műveleteket.

A földrajzot is hasonló fokozatossággal kell előadni a deklinisták osztályától az oratoriáig. Magyarország földrajza mellett megismertette Európa (Europae Metropoles, Academias, Fluvios Celebriores, 16. l.), s a „négy” világrész földrajzát is. A tárgy elsajátításához ismerkedjenek meg a tanulók a földgömbbel, pl. Joannes Lulofs Introductiójából, mely minap Nagykarolyban jelent meg („quae nuper Magno Carolini recusa est”, 10. l.), s használjanak térképeket, pl. Cellarius C. Neposának térképeit (15. l.).

Természetesen igen gondosan érvényesült a fokozatosság, és teljesen Maróthi szellemében, útmutatásainak megfelelően, a latin nyelv terén is. Bár a nyelv tanulását már az elemi osztály tanulói (elementarii) megkezdik, de még a deklinisták és conjugisták is magyarul tanulják a nyelvtant, magyar példák segítségével (17–20. l.), s a

szabályokat csak a grammatisták tanulják latinul (15. l.). A latin beszéd csak a poétai osztálytól kötelező. Közben a nyelv, a nyelvtan mellett már a grammatisták megkezdik a latin stílus gyakorlását is (16. l.).

A latin nyelv és irodalom tanulása céljában is a Maróthi felfogását követi. „Szokjanak az egyszerű és tiszta stílushoz, kerüljék a durva és hibás kifejezéseket. Ismerkedjenek meg a körmondatok szerkesztésével” – mondja a szintaxisták számára készült utasítás (14. l.).

Az auktorok között pedig az eddigiek mellett megjelennek Ovidius Tristia, Terentius komédiái és Cicero levelei, illetve válogatott beszédei, amelyeket Maróthi ajánlott az *Opiniones*ben (B. IV. 7.).

c) A tankönyvek pedig az általa elkészített kiadványokon kívül azok, amelyeket ő vezetett be a latintanítás megkönnyítésére, eredményesebbé, korszerűbbé tételére: a Cellarius tankönyvei minden fokozaton (nyelvtanként is az ő *Grammatica Latiná*ját írja elő a Methodus, „curis Matthiao Gesneri edita” 13. l.), de használni kell Langius *Colloquiá*ját, Heineccius *Fundamenta Stili Cultionis*át, Freyer *Oratoriá*ját, Nolte *Lexicon Antibarbaricum*át, Voss, Scioppius, Scaliger, Sanctius műveit, minthogy ezek voltak „qui Linguam Latinam a Sordibus perpurgarunt et, certis paucisque Regulis praescriptis, solide tradiderunt” (13. l.).

d) Már a tanítás rendjének, a fokozatosság gondos szemmel tartásának is megvan a maga módszerbeli vonatkozása, de ezentúl az egész *Methodus* bővelkedik a módszeres utasításokban (már a címe is: Methodus), amelyek első megfogalmazásukat Maróthi *Opiniones*ében s feltehetőleg a *Praeceptorok Instructió*jában kapták.

Mindjárt az *Instructio Generalis* hangsúlyozza, hogy a préceptorok ne a tanulók emlékeztetésére, megterhelésére, kifárasztására törekedjenek, hanem az ítélőképesség fejlesztésére, és semmit ne tanítsanak tanítványaiknak, amit azok nem képesek megérteni (5. l.), illetve addig ne haladjanak tovább, míg legalább a tanulók nagyobb része meg nem értette a tárgyalt anyagot, a többiek pedig bízzák a privatus praceptorokra. A tanítók igyekezzenek növendékeikben érdeklődést, kedvet ébreszteni a tanulás iránt, ezért kerüljék a könyv nélkül megtanulandó hosszú és nehéz feladatokat, a tanító legyen nyájas, kedves („torvo esse vultu non decet, sed potius blandum et facilem esse oportet”, 6. l.). Kerülni kell az ütlegetést, s a büntetések inkább abból álljanak, hogy a vétket elkövetők valamilyen külön feladatot hajtsanak végre. Pl. az oratoriában: „Hungarice loqui observatus, declamabit publice, finita lectione” (11. l.).

A legrészletesebb, legkidolgozottabb persze a latin nyelv tanításának módszere a legelső osztálytól a legfelsőig. Ebben is szinte minden ponton Maróthit követi a *Methodus*. Maróthi törekvéseire ismerünk pl. a felsőbb osztályban az imitatio hangoztatásában (14. l., 16. Op. B. V. 12., B. VI. 1–3. stb.), de ő vetette fel a diariumok használatának szükségességét, amellyel itt is többször találkozunk szinte az ő fogalmazásában (12., 14. l. Op. B. II. 8.). De órá emlékeztetnek az ilyen mondatok is: Phrases elegantiores – observandae (14. l. Op. B. VII. 4.).

Az *Opiniones*ben is felvetett módszeres elgondolásnak felel meg az is, hogy a retorikai osztály tagjai a szónoki beszéd és előadás gyakorlása végett tartsanak előszóbeli előadást osztálytársaik előtt, s ezt azok a préceptor vezetésével vitassák meg

(9. l. Op. B. VI. l.), valamint az, hogy a tanítók ügyeljenek a helyes, értelmes kifejező olvasásra (13. l.), s a tanulók dolgozatait javítsák gondosan (9. l., Op. B. I. 4.).

A módszer kérdéséhez tartozik, de bizonyos mértékben túllép azon, a magyar nyelv bevonása a tanításba, aminek szintén professzorunk volt a kezdeményezője. Pl. kezdő fokon a latin nyelvtannak a magyar nyelv segítségével való tanítása a tanulók munkájának a megkönnyítését szolgálta, de már túllépett e körön a két nyelv közötti eltérések tudatosítása, a magyar nyelvű levélírás gyakorlása (9., 14. l.), továbbá a retorikai figuráknak eleinte ugyancsak magyar nyelven való próbálgatása (9. l.). Ezek azzal az utasítással együtt, hogy „a magyar költészetet is tárgyalni kell a nyelv művelése végett” („Poesis Hungarica etiam tractetur ad Culturam Linguae”, 12. l.), már a magyar nyelv és irodalom önálló tanítása felé tett lépéseknek is tekinthetők.

***

De az aritmetika valamennyi osztályra kiterjedő tanításán kívül Maróthit követi a Methodus az énektanításra vonatkozó részében is. A tanulók az egyes osztályokban Dávid király zsoltárait tanulják (a szintaxisban már minden zsoltárt ismerni kell, 13. l.), de ez a tanulás most már nemcsak hallás után történik, hanem a tanulóknak Maróthi zeneelméleti műveinek újabb kiadása nyomán el kell sajátítaniuk a hangjegyek alapján való éneklést is. Az „Instructio Pro Docente Artem Canendi” c. rész bevezető szavai így hangzanak:

„Minden préceptor köteles nálunk tanítványait az éneklés tudományára is tanítani. Boldogult Maróthi Györgyünk egykor különböző időben kiadott néhány útbaigazítást az éneklésre vonatkozólag, s ezeket 1756 óta Dávid zsoltárainak négyszólamú dallamával, úgymint tenor, basszus, diszkant s alt, ki szoktak adni Debrecenben azok kedvéért, akik meg akarják tanulni az éneklés helyes módját.” (23. l.)

Ezután 21 § ismerteti a Maróthi szellemében való énektanítás és karéneklés tanításának módjait, követelményeit.

***

Az Addenda, a metafizikai osztály magistere s a görög nyelv tanítója részére szóló utasítás, minden olyan részében egyezik Maróthi pedagógiai elgondolásaival, amelyekre nézve írásbeli adataink vannak. Szinte Maróthi szavaival egyezően hangsúlyozza ez a rész, amiről már egyébként előbb is volt szó (. . .), hogy az itt tanítók a hanyagokat, lustákat ne tűrjék (28. l.), a tanulókat diktálással ne terheljék. A tankönyvek egy része is a Maróthi által bevezetettek közül való, pl. történelemből és földrajzból Cellarius kompendiumai, matematikából pedig a Weidler könyve (29. l.). Latinból pedig „Exerceantur in Stilo Latino puro diligenter, scribendo Epistolas, Chrias et Orationes: non secus in Actione Oratorica aliquando etiam proprios, sed correctos, Labores pronuntiando de memoria” (29. l.). Továbbá: „Auctores Classicos legant et excerptant” (29. l.). A görögöt pedig sajátítsák el oly mértékben, hogy legalább az Újszövetséget értsék.²⁹

***

A Methodust 1791-ben újból kiadta egy „litteraria deputatio”, mégpedig saját szavaik szerint „cum levi ordinis antea observati mutatione,” vagyis a régi sorrend csekély módosításával, ami valószínűleg csak arra utal, hogy felcserélték a poétikai és retorikai osztály sorrendjét, az előbbit tevéen legfelülre. (Eredetileg ez is Maróthi javaslata volt.) Nagy Sándor „jelentős fejlődést is lát ugyan az előbbi Methodushoz viszonyítva, mégpedig azért, mert szerinte „az új tantervben nemcsak a *realék* jutnak szabadabb szóhoz, hanem a *nemzetnevelő* tárgyak is (kiemelések tőle). A számtan már a legalsó osztályban rendes tárgyként lép fel; a deklinisták a latin nyelvtant már magyar nyelvű magyarázások kíséretével tanulják; a grammatisták és szintaxisták magyar nyelvű levelek, nyugták, kötvények stb. szerkesztésében gyakorolják magukat; az oratoriában jelentkezik a magyar történelem. Ha viszont tudjuk, mint az előbbiekből láttuk, hogy mindezek már ott szerepeltek az első *Methodus*ban is (a történelem tanításáról pl. a poétikai osztállyal kapcsolatban, a 11. lapon ezt olvassuk: „Ez osztály tanulóinak rövid egyetemes történelmet, de főleg hazai történelmet kell tanítani.”), akkor be kell látnunk, hogy a változás valóban csekély volt, s Maróthi pedagógiai törekvései eredeti formájukban éltek végig az egész 18. századot.

6.

Amellett, hogy a Kollégium tanári kara az egész 18. sz. folyamán szinte szellemi vezetőjének tekintette Maróthit, s intézményei az ő kezdeményezései nyomán fejlődtek, tehetségének, alkotásainak elismerése szélesebb körökre is kiterjedt. Bod Péter *Magyar Athenasa* 1766-ban így ír róla: „Idegen Országokon sokáig tanult hasznosan, Mathesist kivált és Görög nyelvet, mellyeket a Debreczeni Kollégyomban fordított annak utánna köz haszonra.” (166. l.)

Az *Arithmetica*ról pedig ezt jegyzi meg: „Ez elmésen és fundamentumosan írott szép Munka, mellyben a Deák szokat Magyarra fordítva írta, elő-adja a tört számokat is” (167. l.).

Híre, hatása természetesen áterjedt a 19. sz.-ra is. Kazinczy Ferenc *Debreceni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel élete* c. tanulmányában így vélekedik róla: „Meghalván a’ halhatatlan érdemű Maróthi György, kinél hasznosabb tanítója a Debreceni Iskolának az ott közönségessé lett vélekedés szerint még nem volt”.³⁰

Sárvári Pál (1765–1846) valószínűleg mint fiatal kollégiumi professzor Maróthi *Arithmetica*ja harmadik (1781) kiadásának bekötési táblája belső oldalaira Szilágyi Sámuel *Oratio funebris*ének és Hatvani István székfoglaló beszédének alapján beírja Maróthi életrajzi adatait s a debreceni matematikát tanítók névsorát. Ezek között Maróthit 6.-ként „immort[alitate] dign[us]”-nak mondja. A könyv ma is megvan a Nagykönyvtárban (jelz. S. 1185.).

Péczely József, mint fiatal professzor az általa szerkesztett Pallas Debrecina 1828. évi kiadásában, a 169. lapon ugyancsak Szilágyi Sámuelhez kapcsolódva lapalji jegyzetben ezt írja Maróthiról (természetesen latinul): „Századának s a magyar nemzetnek ritka ékessége. A tudományoknak ebben a mi debreceni iskolánkban

fenntartója és megalapítója. . . ez a jellemzésére, tanultságára, külsejére egyaránt kiemelkedő ifjú.”

E néhány felvillantott adattal be is fejezhetjük a képet, ahogy Maróthi az utókor emlékezetében tükröződött. A tanulmányokkal, munkákkal, amelyek a későbbiekben idézték emlékét, menetközben foglalkoztunk.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy bár Maróthi 29. évében meghalt, élete betöltötte az egész 18. sz.-ot. A debreceni Kollégiumnak előtte is, utána is voltak kiváló tanárai, de az intézmény jóformán az egész 18. sz. folyamán belőle táplálkozott, s annak, hogy Debrecen a század folyamán a magyar művelődés, irodalom legkiemelkedőbb vára s kiröpítő fészke volt, Maróthi volt a megalapozója.

Jegyzetek

1. Tehát nem mint temető lelkész a koporsójánál, mint Nagy Sándor írja i. mű, 118. l.
2. A 262. lapon pl. azt írja, hogy Maróthi Zürichből Bernbe ment, s innen került Bazelbe, holott e két utóbbi helyen fordított sorrendben időzött. – A mellőzésre pedig azt hozhatjuk fel példának, hogy nem szól Maróthi Osterwald-fordításáról. Ezt a hiányt a beszéd kiadásakor Hatvani István pótolta lábjegyzet formájában a 271–272. lapon.
3. Or. fun. 278. l.
4. L. Tóth Béla *Maróthi György Albuma*, KLTE Debrecen, Studia Litteraria, 1973. 111. l.
5. Magyarul:
Kérded, honfitársai mért nem emeltek
Márványemléket ennek a férfiúnak.
Ám ne csodálkozz, nincs annak szüksége szoborra,
Akinek testét rejti e csöppnyi edény.
Hisz itten csak hamvai vannak, lelke tovább él
Századokon át, mert azt nem emésztí a tűz.
(Szerző ford.)
6. Maróthi György zenei ismeretei stb., 106. l.
7. I. mű, 258. l.
8. L. Zemplén II. 80. l.
9. Zemplén II. 89. l.
10. Protocollum Professorale, 77–78. l. TREKL. II. 1. d.
11. L. Nagy Sándor, 150. l. – De Weidlerre utal Zemplénnek ama megjegyzése is, hogy Hatvani tanított először építészetet Debrecenben (II. 74. l.). Weidler könyvének utolsó fejezete ugyanis az építészetről szól. Weidler továbbélését mutatja az is, hogy a kollégiumi könyvtárban meglevő négy példánya közül az első egy 1759-i amszterdami kiadás (O. 875.), a legkésőbbi pedig egy 1784-es lipcsei (O. 877.). Az utóbbi több 19. sz. eleji tulajdonosi bejegyzést is tartalmaz, tehát még ekkor is használatban volt.
12. *Introductio ad Principia Philosophiae Solidioris* (Debrecen, 1757) c. munkájában írja pl.: „Euklidész elemeit, Weidlert és Wolfot (!) mégis csak ismerni kell” (I. Zemplén, II. 94. l.).

13. TREKL., II. 1. d. 35. l.
14. Maróthi György és Varjas János, Ref. Egyház 1969., 12. sz.
15. Maróthi György és Varjas János, Ref. Egyház, 1969. 12. sz. 366. l. Varjas közreműködésére utal az a Margitai István „Typographiae provisor” 1775. évi számadásában szereplő tétel (6.), mely szerint „Professor T. Varjas János Úr[nak], az Új Testamentomra Mutató-Tábla és a Harmóniás 'Soltárok körül tett fáradozásáért' mindkét műből 20-20 tiszteletpéldány adatott. (HBmL. IV/A. 1013/I./e. 2. doboz, Rationes Typ.)
16. I. mű, 24. l. – Nagy Sándor szerint is a 18. sz.-ban keletkező ref. kollégiumi énekkarok (Sárospatak, 1752., Kolozsvár 1746., Székelyudvarhely 1753., Szatmár 1742., Nagykovács 1744.) Maróthi zsoltárkiadásának és énekkarának ösztönző hatására jöttek létre (A debreceni ref. főiskolai énekkar története, Hajdúhadház, 1938., 36. l.).
17. Fábián J.: *Debrecen zenei múltja*, Alföld, 1955., I–II. sz. 100–103. l. – Hogy a Kántus keretében időnként zenekör is működött, mutatja Fogarasi Sámuel önéletrajzában (Marosvásárhely és Göttinga, Kriterion, Bukarest, 1974.) néhány sora. Fogarasi Göttingába utazva 1795 karácsonyát Debrecenben töltötte, s ezzel kapcsolatban írja: „Ott hallottam legalább mesterséges éneklést a magyarok között és kollégiumi muzsikát” (165. l.).
18. *A debreceni református főiskolai énekkar (kántus)*, Hajdúhadház, 1938., 34–35. l.
19. Az *Arithmetica* messzesugárzó hatását mutatja az is, hogy Pethe Ferenc, aki szintén kollégiumi diák volt, 1812-ben megjelent Mathésisében több alkalommal felhasználja Maróthi példáit „Maróthinál e van” jelzéssel. L. Süle Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc*, 157. l.
20. Az 1770-i *Methodus* utolsó (32.) oldalán felsorolja azokat a klasszikus auctorokat, akiknek művei a debreceni nyomdában kaphatók. Ezek (összesen nyolc darab) egy kivételével (C. Plinius Panegyricusa) mind a Maróthi által kiadott (C. Nepos, Eutropius, Minucius Felix, Phaedrus), vagy tanításra javasolt (Cicero levelei, válogatott beszédei, Cebes Tabulája) könyvek újabb vagy első kiadásai.
21. A megjelenésre vonatkozó adatokat Benda K.–Irinnyi J.: *A 400 éves debreceni nyomda története* c. munkából vettem.
22. Zaviráról monográfiát jelentetett meg Magyarországon Horváth Endre újjörög nyelven *Hé zoé kai ta erga tu Georgiu Zavira* (Bp., 1937.) címmel. Ennek 23. lapján görögül, a 103. lapon magyarul található meg az *Astrognosiára* vonatkozó részlet. – Zavira kiadása az *Astrognosia* első nyomtatott megjelenése volt.
23. Értesítő, 95–96. l.
24. Barcsa, i. mű, 64. l.
25. Hogy a *Methodus* nem valamelyik korabeli professzor személyes alkotása, hanem kikristályosodott rendszer írásba foglalása, az is mutatja, hogy névtelenül jelent meg. A szerzősége vonatkozólag Sinka is azt írja: „Kik készíthették, annak nem akadtam nyomára, valószínűnek tartom, hogy a szükség érzetén kívül az iskolák államosítására törekvő kormánynak 1760 óta a prot. iskolák állapota iránt hatósági úton többször küldött investigációnak akarták vele útját vágni, hogy rendezetlen állapotok feltüntetésével se adjanak alkalmat a beavatkozásra, s készítésében olyan

- férfiak, mint Hatvani és Sinai M., mint akkori tanárok, valószínűleg közreműködtek” (Értesítő, 95–96. l.). E kifelé tekintő szempont mellett volt a *Methodus*nak egy igen erőteljes belső célja is: a préceptorok munkájának egységesebbé, színvonalasabbá, korszerűbbé tétele, ami mint tudjuk Maróthinak ugyancsak fontos törekvései közé tartozott.
26. Zoványi: *Cikkei*, Bp., 1940., 293. l.
27. A *Methodus*szerű tudomásunk szerint legelőször Békési Gyula foglalkozott a Tiszántúli Tanáregyesület Évkönyvének 1879–80. évfolyamában, legbehatóbban pedig Sinka Sándor az 1894–95. évi Értesítőben (95–101. l.). Imre Sándor *Maróthi György iskolai reformtörekvései* c. tanulmányában (Máramarosi Tanügy, 1907–1908.), Nagy Sándor többször emlegetett kollégiumi történetében írt róla, legutóbb pedig Kun Sándor a Szentpéteri Kun Béla 70. születésnapjára kiadott Emlékkönyvben (Debrecen, 1946.) *Mai nevelési elvek a debreceni Kollégium régi szabályzataiban* címmel. Érdekes és talán jellemzőnek is mondható, hogy Fináczy Ernő *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* c. kétkötetes művében meg sem említi ezt a fontos neveléstörténeti dokumentumot.
28. Mindezekből s a továbbiakból (filozófiai, teológiai tárgyak) kitűnik, hogy a *Methodus* ezt az osztályt az eddigiek összefoglalásául s a további (teológiai) tanulás előkészítőjéül szánta.
29. Hogy e téren továbbra is használták a Maróthi kezdeményezésére kiadott *Tabula Cebe*tist is mutatja, hogy az, 1795-ben újból megjelent Debrecenben.
30. Tudományos Gyűjtemény, 1820. VIII. k., 95. l.

- ADY Endre 39, 156,
 AISOPOS (Aesopus) 236
 ALDO (Aldus nyomdászcsalád) 222
 ALMÁSY András 63
 ALSTED, Johann Heinrich 31, 36, 48
 ALTING, Heinrich 48, 76, 218
 ALTMANN, Johann Georg 70, 71, 78, 87,
 125, 285
 ALPHEN, Hieronimus van 84
 ALVARES, Emmanuel (Alvari) 51
 ALVINCZI (Pap) Péter, id. 34, 51
 AMES, William (Guilelmus Amesius) 40, 41,
 42, 48, 219, 220
 ANTONIUS Aurelius (=Antonius Pius) 154
 APÁCZAI CSERE János 123, 187, 292
 APAFI Mihály 40
 APÁTI (MADÁR) Miklós 47
 APULEIUS, Lucius 222
 ARISTOGEITON 127
 ARISTOPHANES (grammaticus) 74
 ARISTOTELÉS 35, 129, 157, 218
 ARMINIUS, Jakob (Hermann) 151
 ARNOBIUS, sen. 151
 AUGUSTINUS Aurelius 100
 BACHOFEN, Johann Jakob 66
 BALOGH Ferenc 99
 BALOGH István 15, 16
 BARANYI család 289
 BARANYI László 98
 BARBEYRAC, Johann 77, 287
 BARCSA János 304
 BARRE, Renatus Laurentius de la (Barraeus)
 151
 BARROW, Isaac (Barrowius) 74, 217
 BARTHA Boldizsár 98
 BARTH, Caspar (Barthius) 151
 BATIZI András 45
 BÁTORKESZI János 68
 BAUMEISTER, Friedrich Christian 191
 BAYLE, Pierre (Bailius) 74, 81, 82, 83, 99,
 288
 BECK, Jakob Christoph 43, 59, 62, 63, 64, 68,
 69, 70, 77, 84, 85, 86, 87, 111, 122, 123, 147,
 149, 155, 159, 161, 162, 163, 171, 184, 191,
 223, 224, 225, 244, 250, 263, 264, 265, 275,
 298
 BÉKEFI Remig 198
 BÉL Mátyás 158
 BELÉNYESI Mária 277
 BELLARMIN 48, 220
 BÉLLYEI Sámuel 216
 BENCZÉDI SZÉKELY István 45, 199
 BENDA Kálmán 39, 264
 BENKŐ Samu 291
 BERNOULLI, Daniel 65
 BERNOULLI, Nikolaus 65
 BERNOULLI, Johannes, iun. 65, 184
 BERNOULLI, Johannes, sen. 65
 BERNOULLIak 65, 69
 BESSENYEI György 283, 290
 BEYTHE István 199
 BÉZA, Theodor (=Béze) 108
 BIRR, Anton 66, 86
 BISTERFELD, Heinrich 35, 42
 BLAEU család 188, 222
 BOCHART, Samuel 103, 285
 BOD Péter, felső-csernátóni 45, 68, 176,
 200, 309
 BODMER, Jakob 61, 62
 BOEHMER, Henning Justus 97
 BOILLEAU-DESPREAX, Nicolas 209
 BONFINI, Antonio 74
 BONGARS[IUS], Jacobus 74r
 BONUS, Johannes (Jean Bon) 163
 BORNEMISSZA Péter 199, 292
 BOROSJENEI BERNÁRD János 45
 BOROVSKY Samu 18
 BOS, Lambert C. 124, 129, 136
 BREITINGER, Johann Jakob 250
 BRIGGS, Henry (=Briggus) 299
 BRUNNER, Nikolaus 71, 74, 75
 BUCHANAN, Georgius 197
 BUDAI Ézsaiás 66, 149, 154, 277, 303, 304
 BURCKHARDT, Hieronymus 67, 86

- BURMAN, Pieter 48, 77, 147, 152
 BUXTORF, August Johann 48
 BUZINKAI György 98, 264
 CAESAR, Caius Julius 125, 134
 CALIGULA 154
 CAPITOLINUS, Julius 153
 CARTESIUS=Descartes 74, 188, 189, 190, 191, 192, 219
 CATULLUS, C. Valerius 157, 158
 CEBES Thebanus=Kebes 225, 306
 CELLARIUS (=Keller), Christopher 99, 100, 103, 104, 105, 106, 111, 151, 153, 154, 158, 219, 238, 241, 244, 284, 304, 306, 307, 308
 CICERO, Marcus Tullius 30, 36, 77, 149, 157, 158, 161, 162, 163, 236, 242, 286, 301, 304, 307
 CLAUBERG, Johann 236, 249
 CLAVE, Christoph (Clavius) 74, 299
 CLUVER, Johann (Cluverus) 238, 301
 COCCEJUS=Koch, Johann 48, 79, 82, 218, 219
 COMENIUS=Komensky, Jan Amos 31, 32, 33, 37, 41, 42, 46, 148, 157, 158, 164, 241, 244
 CONSTANTINUS Chlorus 100
 COPERNICUS=Kopernikusz 78
 CÖLLER, David 103
 CELSUS=Kelsos 129
 CSAPÓ István 188
 CSÉCSI János 68
 CSINÁDI Gerő 102, 103, 106, 110
 CSOKONAI VITÉZ Mihály 292, 303
 CSOMASZ TÓTH Kálmán 205, 301, 302
 CSUZI CSEH Jakab 12, 45
 DALE, Aaron van 131
 DALLOS István=Komáromi Dallos István 83
 DANET, Peter 152
 DÁVID Ferenc 202, 301
 DAVIES, John (Davisius) 151
 DEBRECENI EMBER Pál 45, 46, 238
 DEBRECENI F. István=DEBRECENI FÓRIZS István 98
 DEBRECENI KIRÁLY István 47
 DERHAM, William 301
 DEMETRIUS Phalereus rhétor 127
 DESCARTES, René (Cartesius) 33, 46, 47, 48, 62, 65, 78, 79, 183, 188, 189, 190, 238, 283, 286, 292
 DEZSŐ Loránd 188
 DIÓSZEGI KIS István 48
 DOBÓFALVI Maróthiak 18
 DOBOZI István iun. 40, 98, 149
 DOBOZI István sen. 98, 149
 DOMOKOS Lajos 13, 14, 98
 DOMOKOS Márton 12, 61, 97, 98, 101, 147, 185, 191, 203, 209, 217, 219, 229, 231, 232, 234, 241, 264, 267, 275, 287, 291
 DRACKENBORCH, Arnold 84
 DRAGOS János=DRÉGELYPALÁNKI János 41, 101, 102
 DRIESSEN, Anton 76, 84
 ELIZEUS próféta 301
 ELZEVIER, Ludwig 153, 222, 223
 ENGELHARD, Nicolaus 77, 84, 191, 249
 ENYEDI Sámuel 37
 EPIKUROK 210, 276
 ERAZMUS, Rotterdamus 30, 36, 48, 155, 161, 236, 237
 ERCSEI Zsigmond 38
 ERECTEUS (=Erechtheos) 131
 ESZE Tamás 155
 ESTIENNE, Henri=Stephanus, Henricus 221, 222
 EUKLIDES 73, 74
 EUTROPIUS 105, 152, 154, 247, 248, 306
 FABER, Basilius, Soranus 159
 FABER, Tanaquil 152, 153
 FÁBIÁN Imre 198, 303
 FABRICIUS, Johann Albert 74, 132, 135, 217, 218
 FELVINCZI Sándor 41, 148
 FÉNÉLON, Francois 288
 FESTUS, Sextus, Pompeius 135, 137
 FONTENELLE, Bernard, Le Bovier 301
 FORRÓ István 20
 FRANCKE, Herman Ágost 97
 FRANGEPÁN Ferenc 41
 FREY, Johann Ludwig 66, 67, 86
 FROBEN, Johann (Frobenius) 222
 GÁCSY Erzsébet 18
 GALGA (tatár szultán) 13
 GALENIUS 301
 GALILEI, Galileo 223
 GASSENDI, Pierre 29, 285, 301
 GERDES, Daniel 78, 79, 83, 84, 123, 217
 GERNLER, Johann Heinrich 67
 GESSNER, Johannes 73
 GEYMÜLLER, Nikolaus 70
 GOLIUS, Theophilus 237
 GOMAR, Franciscus (Gomarus) 76
 GOUDIMEL, Claude 200, 201, 203, 205
 GÖNCZI KOVÁCS György 199
 s'GRAVESANDE, Willem Jakob Storm von 84, 185, 189, 223
 GRAEVE, Johann Georg (Graevius) 137, 147
 GREGORIUS a Santo Vincentio 74
 GREGORY, David 83
 GRONOVIVS, Abraham 76
 GROTIUS, Hugo (Groot) 86, 97, 287, 301
 GRUTER, Janus 135
 GRYNÆUS, Johannes (Greiner) 65, 86
 GULYÁS József 158
 GULYÁS Pál 11
 GUTHBERLETH, Heinrich 152
 HABSBURG uralkodóház 40, 87, 88, 98, 154, 288, 291
 HALLER, Albrecht 71
 HARANGI István 20, 101
 HARMODIOS 127
 HARTLIB, Sámuel 41
 HATVANI István 43, 59, 60, 68, 97, 150, 160, 173, 186, 192, 203, 219, 264, 277, 297, 298, 301, 302, 309
 HAUG, Johann Jakob 62, 63, 64, 162, 171
 HEINECCIUS, Johann Gottlieb 138, 149, 160, 286, 307
 HELL Miksa 188
 HELTAI Gáspár 33, 34, 45, 199
 HENRIK, IV. 108
 HERODOTOS 74, 217
 HÉTZEI Dániel 220
 HIRZEL, Johann Heinrich 160
 HOBBS, Thomas 299
 HODOSI János 185
 HOFFMANN, Johann 86
 HOLTZACH, Frank 86
 HOMEROS 30, 70, 217, 222, 285
 HOOGSTRATEN, David 152
 L'HÔPITAL, Marquis de 223
 HORATIUS Flaccus, Quintus 152, 158, 236
 HOTTINGER, Johann Jakob 100, 290
 HUGEN (Hugenius)=Huygens 299
 HUSZÁR Gál 199
 HUSZTI SZABÓ István 47
 HÜBNER, Johann 111
 IMHOFF, Ulrich (Im Hof) 99
 IRINYI Károly 264
 ISELIN, Jakob Christoph 65, 66, 68, 86, 99, 104, 111, 265
 ISELIN, Johann Rudolf 66, 86, 290
 ISTVÁNFFY Miklós 74
 JANSON, nyomdászcsalád 222
 JAUSZ Béla 233, 240, 247, 248, 289
 JÁNKI Péter 216, 219, 221
 JÓB (bibliai személy) 236
 JUHÁSZ Géza 283
 JUHÁSZ Gyula 171
 JUHÁSZ István 289
 JULIANUS Caesar 152
 JULOW Viktor 12
 JUSTINIANUS Caesar 137
 JUSTINUS római történetíró 137, 242
 KABAI BODOR Gellért 199
 KÁDÁR László 187
 KÁLMÁR György 68
 KÁLMÁNCSEHI SÁNTA Márton 199
 KÁLVIN=Calvin, Jean 48, 108, 220
 KARCZAGI Izák 183
 KARDOS György 64
 KARMACSI VÁRI Mihály 47, 188
 KÁRMÁN József 68
 KÁROLY, I. angol király 287
 KÁROLY, III. 98
 KÁROLYI Péter 42, 43
 KAUFMANN, Franz 63, 201
 KAZINCZY Ferenc 43, 309
 KECKERMANN, Bartholomäus 35
 KELÉNYI B. Ottó 188
 KENDEFI Elek 68
 KENESSEI István 219, 221
 KERESZTURI Pál 48, 252
 KIS Gáspár 185
 KOCHERT, David 91
 KOCSI MAJOR János 45
 KOMÁROMI CSIPKÉS György 12, 40, 188
 KOMÁROMI DALLOS István 87
 KOPERNIKUSZ, Mikolaj (Copernicus) 78, 79
 KOMORÓCZY György 12, 41
 KOTSI (Csörgő/Major/Sebestyén)=Kocsi 217
 KÖLCSEY Ferenc 289
 KÖLESÉRY Sámuel, id. 12, 41, 148
 KÖRÖSI Mihály 183
 KULIN György 187
 KULCSÁR Endre 176
 KUTHI István 122
 KYBURTZ, Johann Heinrich 205, 207, 208
 LACTANTIUS, Lucius Caelius 151, 301
 LAMY, Bernhard 73, 74
 LANGUIUS, Joachim 158, 307
 LÁSZLÓ Ferenc 68
 LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm 33, 60, 62, 85, 188, 190, 191, 223, 286, 292, 299
 LIPSIUS, Iustus (Joest Lips) 135
 LISZNYAI KOVÁCS Pál 27, 28, 37, 41, 43, 44, 99, 101
 LIVIUS, Titus 36, 135
 LOBWASSER, Ambrosius 201, 205
 LOCKE, John 62, 287, 288, 289, 290, 291
 LUKIANOS (Lucianus) 151, 157
 LUCANUS, Annaeus
 LUCRETIUS Carus 189, 217, 301
 LULOFS, Joannes 306
 LUTHER, Martin 218
 LUYTS, Joannes 238
 MAKKAJ László 40
 MAKKAJ Ferenc 220
 MANILIUS, Marcus 301
 MARESCHAL, Samuel 205
 MARESIUS, Samuel (=Des Marets) 76
 MARGITAI János 223
 MÁRIA Terézia 23, 16, 97, 283
 MARÓTHI György, id. 11, 12, 14, 18, 19, 20, 21, 30, 36, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 75,

76, 81, 83, 85, 98, 99, 100, 101, 108, 109, 111, 112, 121, 122, 126, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 263, 264, 265, 267, 268, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310

MARTIALIS, M. Valerius 157, 158

MARTONFALVI TÓTH György 12, 27, 28, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 198

MÁRTON András 64

MÁTYÁS, I. király 187

MEDGYESI Pál 12

MELANCHTHON, Philipp 30, 43

MENYŐI TOLVAJ Ferenc 37, 174

MERIAN család 69

MERIAN, Andreas 86

MERIAN, Christoph 69

MÉSZÁROS Ede 186

MEURSIUS, Joannes 130, 131, 152

MILL, David (Milius) 84

MILTON, John 287

MINUCIUS Felix 151, 152, 157, 163, 276

MOLNÁR Gergely 33, 34, 155, 236, 241, 248, 304

MOLNÁR Mihály 69, 86

MÓZES (bibliai személy) 268

MUESSCHENBROEK, Pieter 84, 185, 186, 189, 190, 223, 301, 302

NAGY Iván 18

NAGY Sándor 29, 36, 98, 127, 198, 303, 305

NÁNÁSI LOVÁSZ József 64

NÉMETHI Mihály=Szatmárnémeti Mihály 48

NÉMETHI Sámuel 38, 238

NÉMETI PAP István=Szatmárnémeti Pap István 38, 300

NEPOS, Cornelius 36, 148, 150, 152, 247, 306

NERO Caesar 154

NIEUPORT, Gustave-Henri 135, 136, 137, 153

NEWTON, Isaac 33, 73, 74, 83, 85, 184, 185, 188, 189, 191, 223, 286, 292, 299, 301

NOLTEN, Johann Friedrich 150, 160, 286, 307

NUMA Pompilius 134

OECOLAMPAD, Johannes (Oecolampadius) 30

OFFERHAUS, Leonard 77, 84, 100, 104, 123, 136

ÓNADI János 174

OPITZ, Martin 217

ORIGENES Adamantios 129

ORMÓS János 277

OSTERWALD, Jean Frederick 61, 98, 225, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 288, 290, 292, 298, 304

OVIDIUS Naso, Publius 157, 158, 236, 301, 307

OZANAM, Jakob 223

ÖTVÖS János 83, 101, 104, 215, 222

PÁL (Paulos apostolos, bibliai személy) 62, 125

PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám 303

PÁPAI PÁRIZ Imre 48

PAPINIANUS, Aemilius, Juris Consultus 137

PARDIES, Ignatius Gaston 74, 223

PAREUS, David 44

PARTHOLIN 301

PAULUS, Julius Juris Consultus 134, 137

PAUSANIAS 174

PÉCZELI József 309

PERIKLES 127

PERIZONIUS, Jacob 132

PERJÉSI János 138

PETAVIUS, Dionysius (Denis Petau) 132

PETRIK Géza 264

PFAFF, Emmanuel (Pfäsius) 63, 201, 202

PFEIFER, Johann Philipp 124, 130

PHAEDRUS (Phaidros) 152, 154

PHILO Alexandrinus 128

PINDAROS 72, 217

PISCATOR, Philipp Ludwig 31, 35, 36, 242

PITISCUS, Samuel 99, 135, 136

PIUS, II. pápa 65

PLANTIN, Christoph (Plantinus) 222

PLATON 129

PLAUTUS, N. Accius 152, 157

PLINIUS Secundus, Caius Caecilius 301

PLUTARCHOS (Plutarchus)

POIRET, Pierre 291

POLGÁRI Mihály 38, 39, 43, 47, 149, 184, 183, 202, 299

POLOS (Polus, Acragasi) 218

POMPONIUS Juris consultus 137

POMPONIUS Mela 102, 104, 137

POPE, Alexander 286

PÓBALAKI János 298

POTTER, Joannes 130, 131

PRESTET, Johannes 74, 223

PUFFENDORF, Samuel 86, 287

RÁCZKEVI ÖTVÖS János 38

RÁDAY Pál 19, 48

RÁKÓCZI Ferenc, II. 27, 34

RAMUS, Petrus (Pierre de la Ramée) 34, 35, 42, 236, 242, 249, 250

REGIOMONTANUS 187

REINHARD, Laurent 105

REUCHLIN, Johann 130

RICHELIEU, Armand J. bíboros 81

RIGALTUS Paulus (Ricant) 151

RINGIER, Johann Heinrich 72

ROLLIN, Charles 300, 301

ROUS, Franciscus (=Rossaeus) 132

ROUSSEAU, Jean Jacques 132, 288, 289

SALCHLI, Johann Jacob 71, 72

SALMASIUS Claudius=Saumouse 132

SÁRVÁRI Pál 299, 309

SCALIGER, Julius Caesar 307

SCHEFFER, Johann 152

SCHEURER, Samuel 70, 72, 185

SCHEUCHZER, Johann Jacob 61

SCHEUCHZER, Johannes 61

SCHÖNAUER, Jakob Heinrich 86

SCHULTENS, Albert 84

SCHWARTZ, Conrad 104

SCOPIUS, Caspar 307

SENECA, Annaeus 158, 301

SERVIUS, Maurus 135, 137

SIGONIUS, Carolus 132, 135, 137

SINAI Miklós 14, 154, 289

SINKA Sándor 28, 176, 231, 235, 263

SLEIDANUS, Philipp Johann 45, 238

SOPHOCLES 74

SPANHEIM, Friedrich (Spanhemius) 103, 125

SPETHE, Andreas 197

STEPHANUS, Robertus (Estienne) 83, 99, 132, 159

STOBÆUS, Johannes 222

STRABO(NOS) 105

STRASSOLD 13

STRUVIUS, Burcard Gotthelf 215

STURM, Johannes 30, 74, 188, 299

SCULPICIUS Severus 151

SWIFT, Jonathan 72, 87

SYLVANUS, Martinus=Szilágyi Tönkő Márton 238

SYLVESTER János 292

SYNESIOS (Synesius) 128

SZABOLCSI Bence 197, 198, 199, 203, 204, 209, 303

SZALACSI Mihály 202

SZATMÁRI PAKSI István 97, 238, 267

SZÉKELY György 68

SZELEPCSÉNYI György 81

SZENCZI MOLNÁR Albert 199, 204, 207, 292

SZEREMLEY Sámuel 98, 203, 264

SZIGETI Gyula István 200

SZIKSZAI FABRICIUS Balázs 36

SZILÁGYI Benjamin István 32

SZILÁGYI István 39, 47, 237, 243, 245, 287

SZILÁGYI Sámuel, piskárkosi 18, 59, 68, 98, 99, 160, 309

SZILÁGYI Márton, piskárkosi 39, 40, 47, 183, 188, 209

SZILÁGYI Sámuel (protestáns ágens) 21, 43, 101, 122, 148, 161, 173, 183, 186, 185, 192, 222, 225, 245, 250, 251, 264, 265, 276, 278, 279, 280, 287, 290, 297, 298, 299, 301, 302

SZILÁGYI TÖNKŐ Márton (Martinus Sylvanus) 12, 27, 28, 40, 41, 42, 46, 101, 149, 183, 188, 189, 192, 283, 287

SZILÁGYI TÖNKŐ István 101, 183

SZINNYEI József 31, 33

SZŐDI PAP (Pastoris) István 47, 99, 188, 234

SZŐDI (Pap) Kata 99

SZŐKE János 185

SZÖNYI Benjámin 68, 122, 202, 300, 301

SZTÁRAY Imre 20

TABAJDI SÁSKA János 39, 245

TACITUS, C. Cornelius 103, 158

TACKET, Andreas 223

TASMAN, Abel Janson 106

TATAI CSIRKE Ferenc 68, 267

TELEKI Sámuel 200

TERENTIUS, Publius 152, 157, 307

THEMISTOKLES 128

THOLDI Pál 97

THOMASIVS, Christian 97, 137

THOUKYDIDES (Thucydides) 74, 162

TIBERIUS, Caesar 134

TIBULLUS, Albius 157

TITUS 154

TOLNAI DALI János 42

TÓKE István 188

TROTZENDORF, Valentin 30

TURRETIN, Johann Alphons 61, 100, 290, 301

TURKEVI Mihály 38

TYCHO Brahe 80

TYLBURG, Nicolaus 76

UJFALUSI Ferenc 173, 186, 299, 300, 301

UJFALVI Imre=Szilvásujfalvi Anderkó Imre 199

ULPIANUS, Modestinus, Juris Consultus 137

VALENS Caesar 152, 153

VARGA Zsigmond, id. 48, 215, 216, 219, 220, 221, 222

VARJAS János=Csákvári Varjas János 154, 174, 179, 195, 208, 301, 302, 303, 304

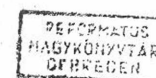
VARRO, M. Terentius 135
 VASVÁRI István 68
 VETSEI János 276
 VEKERDI László 65
 VERBRUGGE, Otto 76, 84
 VERESEGYHÁZI Tamás 200
 VERGILIUS Maro, Publius 158, 236, 301
 VESPASIANUS Caesar 154
 VESPUCCI=Amerigo Vespucci 223
 VESZPRÉMI István=Weszprémi 183, 202, 287
 VESZPRÉMI István 100
 VINCZE György 155
 VOETIUS, Gisbert (Voet) 123
 VOLTAIRE 285, 286, 289
 VOSS, Joseph Gerhard 74, 132, 236, 242, 248, 307
 WALLIS, John 74
 WEIDLER, Johann Friedrich 172, 173, 174, 183, 184, 186, 286, 299, 302, 308
 WENDELIN, Marcus Friedrich 35
 WERENFELS, Samuel 61, 65, 66, 67, 86, 265, 290

WESZPRÉMI István=Weszprémi I. 41, 217, 220
 WETTSTEIN, Johann Jakob 86
 WODETZKY József 187
 WOHLGEMUTH 101
 WOLFF, Christian 62, 65, 74, 85, 172, 183, 188, 190, 191, 192, 223, 251, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 299, 302
 WOLF, Hieronimus 60, 299
 XENOPHON 217
 ZÁGONI József 14, 87, 149
 ZAVIRAS, Georgios 304
 ZEMPLÉNI Jolán, M(átrai)né 47, 174, 183, 302
 ZIEGLER, Johann Rudolf 205
 ZIMMERMANN, Jakob 61, 62, 63, 86, 265, 290
 ZOLTAI Lajos 18, 98, 276, 277
 ZOVÁNYI György 200
 ZOVÁNYI Jenő 263, 264, 305
 ZRÍNYI Péter 41
 ZSÁMBOKI János=Sambucus 162
 ZWINGLI, Huldreich (Ulricus Zwinglius) 61, 81

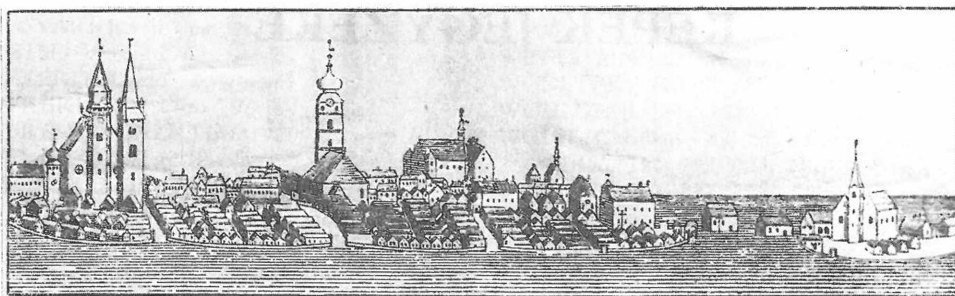
Zárójelek 69

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Debrecen látképe az 1700-as években 322
2. A debreceni Kollégium óépülete a 18. században 322
3. Maróthi peregrinációs albumának címlapja 322
4. A baseli „nagytemplom”. Ebben prédikált Maróthi 323
5. Maróthi lelkészi oklevele 323
6. Diák egyenruhák a 18. században 324
7. Diákjegyzet földrajzból (1. oldal) 324
8. Egy „illusztrált” oldal a földrajz jegyzetből 325
9. Weidler könyvének címlapja 325
10. Maróthi Arithmetica c. könyve 1743-as kiadásának címlapja 326
11. Maróthi kísérleti fizikai eszközei
(a kép bal alsó sarkában Huszti I. mágnes patkója) 326
12. Jánki-féle könyvtári katalógus festett címlapja és első lapja 327
13. Phaedrus meséinek debreceni kiadása (1769) 327

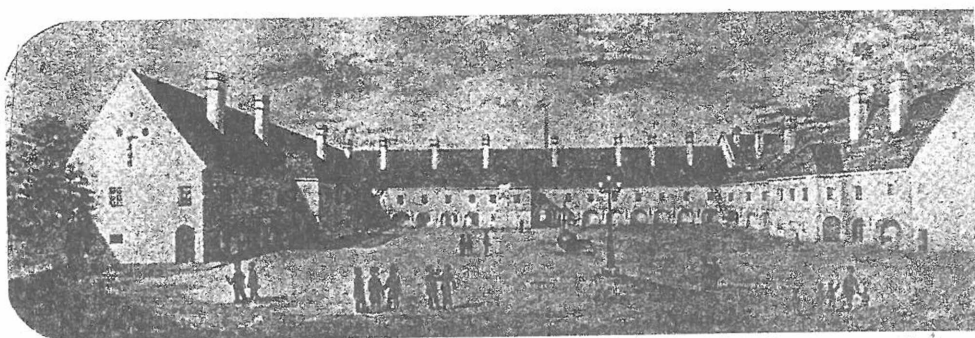

Vue de Debrecen il y a 100 ans. — Debrecen látk e 100 év előtt. — Ansicht von D hreczen vor 100 Jahren.

1

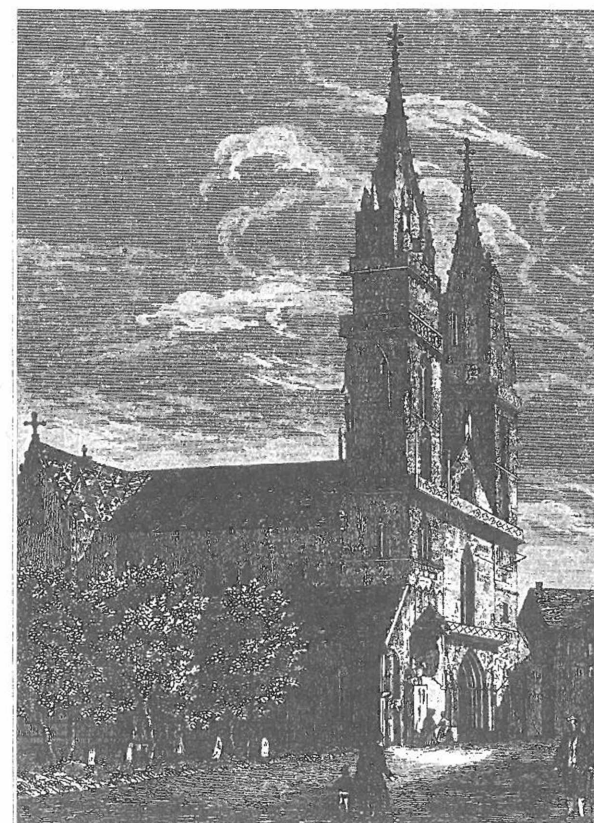

A Debreceni Kollégium Ó-épülete

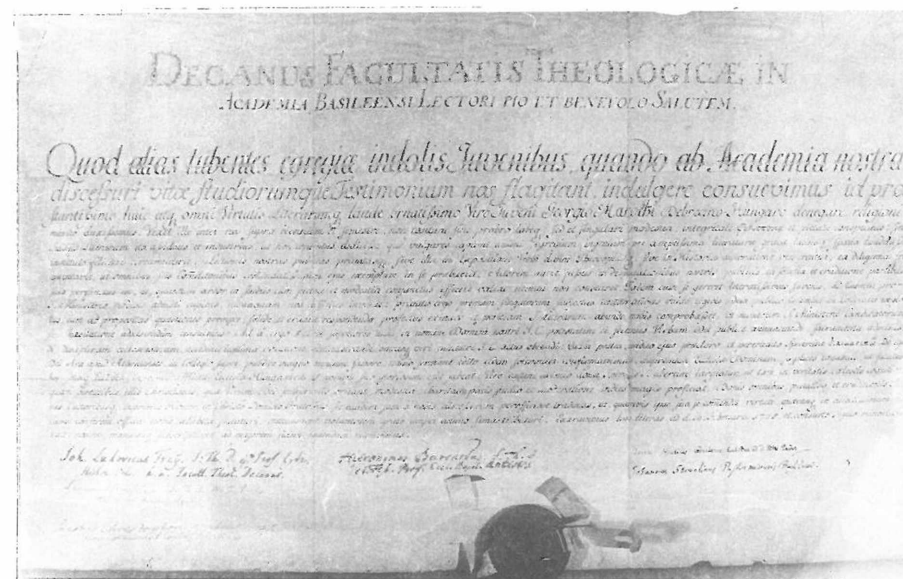
2

3

4

5

6

Handwritten Latin text, likely a letter or document, with a signature at the bottom.

7

Handwritten Latin text, likely a letter or document, with a signature at the bottom.

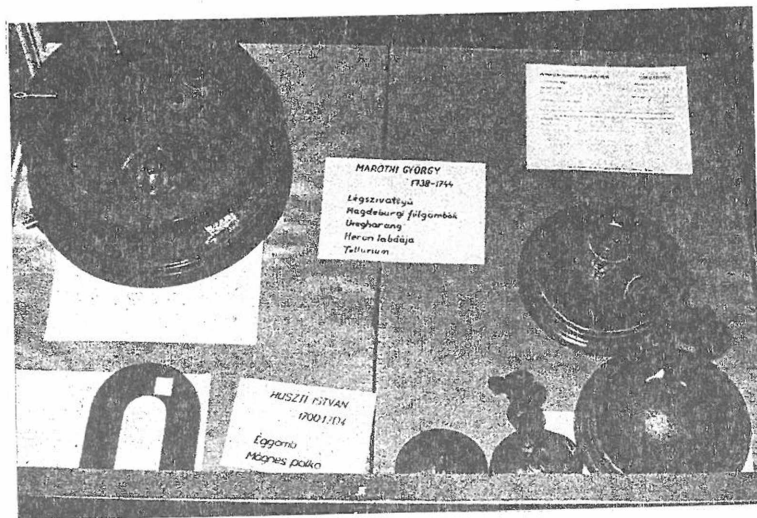
8

D. IO. FRIDER. WEIDLE
 MATHEM. PUBL. PROFESS. R. S. S.
 BRITANN. ET PRAES. SOCIETATIS
INSTITUTIONES
MATHESEOS
 SELECTIS OBSERVATIONIBVS
 ILLUSTRATAE
 IN VSVM PRAELECTIONVM
 ACADEMICARVM
 NOVAE EDITIO SEPTIMA
 Lipsiae 1789
 VITEMBERGAE
 LITERIS SCHLÖMACHIANIS
 1789

9

DEBRETZENBEN,
Nyomtt. MARGITAI JÁNOS által.
1743. Ezkendőben.

10

11

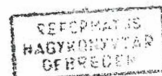
12

DEBRECINI,
Per STEPHANVM MARGITAL.
ANNO dō 16CC LXIX.

13

929[378.12 (439 D&)] Maróthy G. Fr.

496 / 1995

Készült 100 példányban, ebből 100 db díszkötésben

A kötet grafikai munkáit és a borítót tervezte:

Gonda Zoltán

Szedte és a tördelést végezte:

Tiff Bt., Debrecen

Nyomás: Print-Plusz Nyomdaipari Bt.